

Ἰωάννης Βαυβανός, ἑ. κληρικὸς

III

**შოთა რუსთაველის სახელობის
ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტი**

**თბილისი
2023**

ალექსანდრე ორბელიანი

**თხზულებათა
სრული კრებული
ხუთ ტომად**

ტომი გამოსაცემად მომზადდა და დაიბეჭდა შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის ხელშეწყობით პროექტის „ქართული ევროპეიზმის სათავეებთან – ალექსანდრე ორბელიანის თხზულებათა სრული კრებულის ოთხტომეულის გამოსაცემად მომზადება“ (FR-19-7480) – ფარგლებში

ალექსანდრე ორბელიანი

თხზულებანი

ტომი III

**დოკუმენტური პროზა
ისტორიული წერილები
1844-1869**

**თბილისი
2023**

სარედაქციო კოლეგია

მაია არველაძე

ჯულიეტა გაბოძე

ნინო ვახანია

ელისაბედ ზარდიაშვილი

როსტომ ჩხეიძე (მთავარი რედაქტორი)

მაია ცერცვაძე

თამაზ ჯოლოგუა

ტომის რედაქტორი

ჯულიეტა გაბოძე

ტომი გამოსაცემად მოამზადეს, სამეცნიერო აპარატი, შენიშვნები, კომენტარები და საძიებლები დაურთეს
როსტომ ჩხეიძემ და ნინო ვახანიამ

ტექნიკური რედაქტორი და კომპიუტერული უზრუნველყოფა
ნიკოლოზ ყლენტი

ISBN 978-9941-9865-3-6 (ალექსანდრე ორბელიანი. თხზულებანი)

ISBN 978-9941-9865-6-7 (III ტომი)

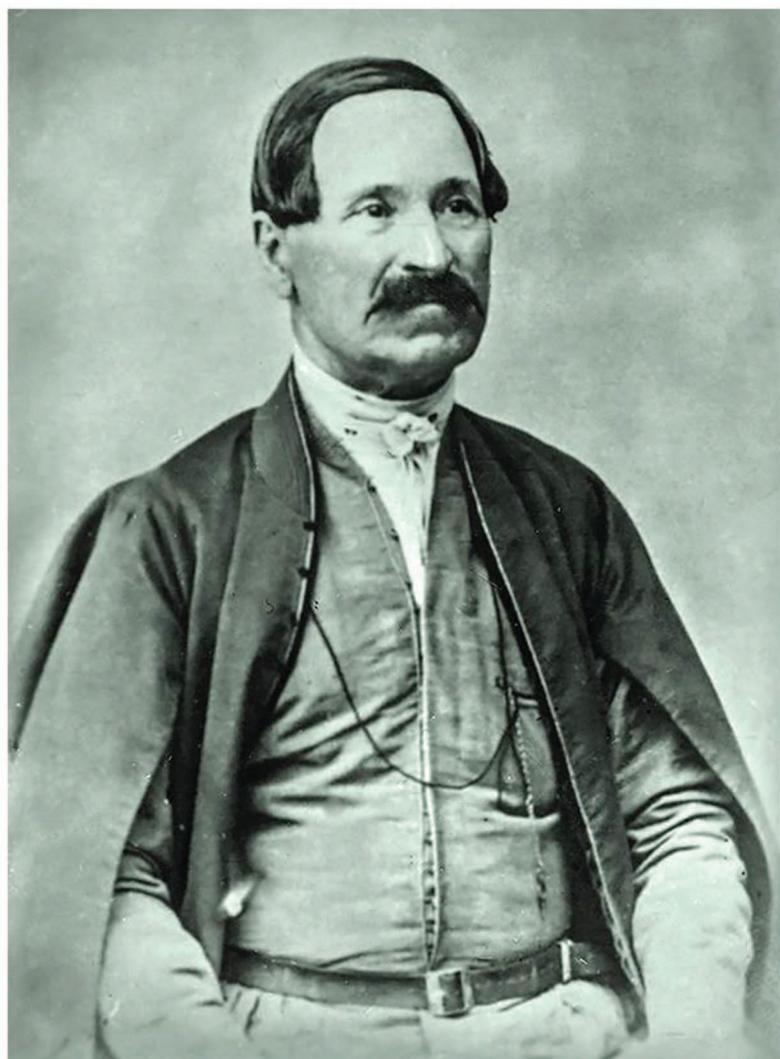
© შოთა რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის
ინსტიტუტი (2023)

დამბეჭდა

**გამომცემლობა
სამშობლო**

თბილისი, რობაქიძის 7; მრზ.: 551 95 31 90

სარჩევი

[ალამამადხანის შემოსვლა ქ. ტფილისში (1795-სა წელსა სეკტენბრის 11-სა დღესა)].....	7-347
ასპინძის ომი 1770-სა წელსა.....	47-356
პირველი ამბავი მეფის ირაკლის მეორისა.....	56-359
მეფის ირაკლის მეორის მეუღლე დარია ანუ დარეჯან.....	58-360
კაპუცინთა პატრების შეთქმა.....	79-363
შეთქმა მეფეს ირაკლის მეორეზე საქართველოში.....	80-363
ვარანცოვთან ჩემი დაბეზღება.....	86-365
მეფის ირაკლის II-ს ისტორიაზედ.....	91-368
რუსების დასი ქართუელები ჩემზედ.....	96-369
1811-ის წლის ჭირი საქართუელოში.....	109-372
საქართუელოს მეფის ირაკლის ძე ლევან.....	114-373
1829-სა წელსა არეულობა საქართუელოში.....	123-376
დალისტინიდგან ლეკების გამოსვლა ახალციხეში.....	134-379
მეფის ირაკლის მეორის დროის ცოცოტა ანბები	
ანუ ზოგიერთი მაშინდელი პირნი.....	155-382
თა გივი ამილახვრის გაქცევა ქ. ტფილისიდან.....	179-384
მამიჩემისაგან ლალატი მეფის ირაკლისა.....	183-385
პლატონ იოსელიანსა.....	197-388
1867-სა წელსა გიორგი მეთორმეტე (თუნდა ახლა ასე ვთქვათ რომ მეფე გიორგი მეთორმეტე იყო) უკანასკნელი მეფე საქართველოსი და მისი შეერთება რუსეთთან (ამის მთხზველის დუბროვინის მიმართ პასუხი).....	220-393
პირველი ხოლერა აქ ქ. ტფილისში [საქართუელოში].....	276-396
ჩერქეზებში ანდაზად დარჩენილი.....	297-397

შთარჩლოჯი

მეფის ირაკლის 2-სა უკანასკნელის ჟამების ამბავი ალამამადხანის შემოსვლის შემდეგ საქართველოში.....	299-399
რაც რუსები მოსულან საქართველოში იქიდგან აქამდისინ ქართველების შეთქმა წინააღმდეგ რუსეთისა.....	312-399
ხუთი წლის ბატონიშვილი ირაკლი.....	327-405
მეფის ირაკლის საწერელი.....	333-408
მეფის ირაკლის პატარა ჯიბის ბოხჩა.....	334-408
მეფის ირაკლის მეორის სიყვარული ქალისა პირველად.....	335-409
ძველი მოზღუდვილება ქ. ტფილისისა.....	338-410
შენიშვნები, კომენტარები, საძიებლები.....	343
თხზულებათა ანბანური საძიებელი.....	442

ქალამამადხანის შემოსვლა ქ. ტფილისში (1795-სა წელსა სეკტინბრის 11-სა ღღესა)

შესავალი

ალამამადხანის შემოსვლა ქალაქ ტფილისში აღწერე მე 1844 წელსა და შემდგომ მეფის გიორგის ძის ბატონიშვილის თეიმურაზისაგან დანერილი ვიშოვე, ალამამადხანის შემოსვლა ქ. ტფილისში, ნავიკითხე და გავკვირდი, ამისთვის რომ მცირედი მზგავსება არა იყორა, იმის და ჩემს აღწერაში. როგორც ბატონიშვილი თეიმურაზ აღწერს, თუ იმ დანყობილობით და იმთენის ჯარით შებმიყვენენ ალამამადხანსა, იმაზე მომატებული ჯარი რომ ჰყოლოდა რაც ჰყვანდა, მაინც ვერას უზამდნენ ქართველებსა ქ. ტფილისის მახლობელ სიმაგრეებში და დარწმუნებული ვარ რომ დამარცხებული დააბრუნებდნენ ყიზილბაშებს, სადაც აქ ალამამადხანის აღწერაში, ყოველი უფრო კარგათ დაინახება, როგორ და ვითარ იყო. ის დალოცვილი ბატონიშვილი თეიმურაზ, იმ საშინელს და საკვირველს ამბებს მოესწრა და რატომ ყველა სწორეთ არ აწერა, უფრო სახარბიელო არ იქნებოდა, მინამ ისე გადაცვლით და ჩაჩქმალული? – განა იმას კუდი ეწოდა რაზედმე? –

ბატონიშვილი ივანე, (ისიც მეფის გიორგის ძე.) უფრო დიდი შრომის მოყვარული იყო, მინამ ბატონიშვილი თეიმურაზ, ისკი მოერიდა იმ ამბების აღწერასა, იცოდა როგორი დალი უნდა დაეხლო რამდენიმესათვის, ისევე ისე დააგდო ის ანბები: იქნება სიჩუმეში დაიკარგოს გაქრესო. ისიც კი შემცოდია სვინდისთან. იმას უნდა ყველა აწერა, მინამ ბატონიშვილს თეიმურაზს, იმისთანა ტყუილებით გაეჯიჯგნა ის უებრო და გასამტერებელი დრო სიმწარისა საქართველოში:

მე ამ შესავალში, ამას იმისთვის არა ვწერ, რომ მე ჩემი დავამტკიცო მეტქი. იმისთვისა ვწერ, რომ ბატონიშვილის თეიმურაზისაგან მწყინს; იმას უნდა დაუფერებლივ, ყველა სწორეთ დაწერა, რადგან მომსწრე იყო იმ ამბებისა, მინამ ისე გადაესხვაფერებინა.

მართალია ბატონიშვილი თეიმურაზ იმ ალამამადხანის მოსვლის ამბებში შიგ არ იყო, მაგრამ როგორ იქნებოდა, ყველა ნამდვილად არა სცოდნოდა, იმ ამბების დამსწრესა და ნამეტნავად სამეფოს სახლის შვილსა? – ეტყობა, რომ თავის მიზეზების გამო იმ ამბების ჩაჩქმალვა ნდომია: ეგება იმ ამბებისა არავინ არა შეიტყოსრაო, ესეც რომ ჩვენთანებსაც ბევრი ძალიანი საგებელი სიტყვები მოხვდებოდათო და ამასაც მორიდებია და იმიტომ ისე სხუა რიგათ გადაუცვლია, რომელიცა ყოველი ამგვარი ამბები უთუოთ გულახდით, სწორეთ უნდა დაიწეროს და დაუფერებით.

პირველი. თეიმურაზ ბატონიშვილის მამა ბატონიშვილი გიორგი, ჩემიც ბიძა (შემდგომ მეფე.) და ჩვენი სახლის აღმადგენელიც. თავის დაი დედა ჩემი, იმან შერთო მამაჩემსა, მაგრამ აბა ტყუილი როგორ ვთქუა? – ის რომ იმ დროს სიღნაღში იყო და იმთენი შემოყრილი ჯარი, ხელგამომავალი ქართველები, ზოგიერთებმა რომ დაითხოვეს: საჭირო აღარ არის, დაიფანტენით თქვენი სახლები-სკენაო. განა მძიმეთ მიაჩნდა ეს იმას, სწორეთ ეთქუა, რადგან მამა იყო. მე მეფეს გიორგის არ ვამტყუნებ, მე იმათ ვამტყუნებ, ვინც იმას ატყუებდნენ, თითქმის იმას არა ჰკითხავდნენ, გულწრფელი და სწეულიც იყო და იმის სახელით მოქმედებდნენ, როგორც იმათ თვითონ უნდოდათ. იმათი სახელი აქვე იქნება.

მეორე. აბა იქ ბატონიშვილს გიორგისთან, ის ვინ იყო, მეფის ირაკლისაგან ყურებდასხეპილი ლალატისთვის? – აღამამადხანის მოსვლის შემდგომ, ბატონიშვილს დავითს რომ შეხვდა, მივიდა იმასთან, წვერი დაუჭირა და მოთმინებით გამოსულმა უთხრა: განა ის მამა ჩემი მოატყუე და საქართველო დააღუპინე? – ამ წვერში ძაღლებმა ასე გიყონო. წაჰკრა გულში და გაიარა. ის დავითიც საქმის გაუჩხრეკელი დაუხედავი და მეტი გულაღვლებულიც იყო, ისე რომ, როდისაც გაჯავრდებოდა, ბრალიანსა და უბრალოს საქმესა ერთმანეთში აურევდა. იმ გულში წაკვრის შემდეგ რომ გაიარა, მასუკან კიდევ დადგა და თავის მამას მეფეს გიორგისა ცუდათ ხსენება დაუწყო.

მესამე. ბატონიშვილი თეიმურაზ, იმ თავის დედის ძმისას, თა რევაზ ენდრონიკაშვილის, იმთენს ლალატობას რათა მალავს, როგორ ქვებუდანად ატყუებდა ბატონიშვილს გიორგისა მეფის ირაკლის წინააღმდეგობაზედ და სხუანი¹, რომელიცა ბატონიშვილი დავით იმ თავის ბიძას რევაზს, ყოვლის საზიზღარის სიტყვებითა რყვნიდა, თავის პაპის მეფის ირაკლის ლალატისთვის, რომელსაცა

¹ მეფის ირაკლის მოსამშველელი ჯარი იმ რევაზმა არ გამოავაზინა გიორგი-ბატონიშვილსა: აღამამადხან ორასი ათასის კაცით მოდის საქართველოზე და ამბავი მამივიდა მეფე ირაკლიც აყრას აპირებსო, ჩვენც რომ ავიყარნეთ და სიმაგრეში დავიხიზნეთ კარგი იქნებაო. ამგვარების გაკეთებულობით ატყუებდა ყოველს საქმეებში, მოსყიდული სომხებისგან. მეფის ირაკლისგან სამჯერ გაგზავნილი კაცი ბატონიშვილს გიორგისთან: საჩქაროთ ჯარები მამამეველე, აღამამადხან დაგვიახლოვდაო. ის სამივ არც ერთი არ მიუშო რევაზმა, ბატონიშვილი გიორგი არ ენახათ ამ მიზეზით, რომ ბატონიშვილი ავით ბძანდებო. აქ ამ აღწერაშიც ნაიკითხება, თა ბელ ენდრონიკაშვილი რომ გაგზავნა მეფე ირაკლიმ. ერთი სიტყვით, იქამდისინ იქმშაკა რევაზ ენდრონიკაშვილმა, რომ ბატონიშვილი გიორგიც აჰყარა სიღნაღიდან და ზევით კახეთში გაისტუმრა, თვითონ წამოვიდა მეფის ირაკლისკენ იმის დასალუპათ. ამ აღამამადხანის აღწერაშია რაც ჰქნა იმან და სხუა ამბებიც ბევრი არის იმის ლალატობა.

ჯერ ბატონიშვილს გიორგისა იმ რევაზის დაი ჰყვანდა ცოლათ და მასუკან იმ თა გოგია (გიორგი.) ციციშვილისა [ასული]. ბატონიშვილმა დავითმა მომატებული სახელი დაარქვა იმას: ხათა გოგია. რადგან საქართველოს ბევრი ხათა (განსაცდელი.) შეამთხვია, იმაზედ დაარქვა.

და მეოთხე. ბატონიშვილის თეიმურაზის ბიძა (ჩემიც.), ბატონიშვილი იულონ, ქართლში რომ იჯდა და მთელს ქართლსა განაგებდა¹ სამუხრანოდგან ქსან გაღმა მტკვრის გაღმა-გამოღმა, რატომ ათიათასი მეომარი თავის მამას მეფე ირაკლის არ გამოუგზავნა, ადვილათაც შეეძლო? – იმაზედ რა ვთქვათ? – იქ იყვნენ იმ ქართლში ასეთი ღვთის მტრები, რომ არამც თუ ჯარი, მთელი ქართლის ხალხი ეშმაკობით აჰყარეს და სიმაგრეს ტყეებში დაიხიზნენ. როგორცა ბატონიშვილები *ალმასხან (ვახტანგ.)*, დავითი და *ივანე* ჩამოვიდნენ; კიდევ *ივანე მუხრანისბატონი* და კიდევ სხუები, რაც კაცები მოახერხეს იმითი, ისე *ბატონიშვილი იულონ* ჩამოვიდა, განა ის ვერ იშოვნოდა მხედრებს, მეფეს ირაკლისთან სისხლი დაეღვარათ მამულისთვის? – რა უნდა ექნა, დაუჯდომელს ვერ მოშორებოდა, ხელში ეჭირა, ილოცამდა, ეს იყო იმის ხელობა: მხნე იყავ და განძლიერდი – ეს კი დავინწყებული ჰქონდა.

საქართველოში სამი დაფარული დასი იყო წინააღმდეგი მეფის ირაკლისა: პირველი დასი სომხებისა, რომლებთანაც სომხების არაჩნურთს (მასუკან ორქივატერი ეჩმიადინის პატრიარხი.) იოსებ არღუთიანს შეერთება ჰქონდა რუსეთიდგან. ამ სომხების დასმა ყოველი საქართველოს ამბავი კარგად იცოდა და სამეფოს სახლისა, რომელთაცა ყველგან ჩუმი აგენტები ჰყვანდათ; თვითონ ხომ თავისით საქმობდნენ და იმ მეფის ირაკლის უკმაყოფილო დასსაც ძალიან ხელს უმართავდა მეფის ირაკლის დაღუპაში (ის უკმაყოფილო დასი აქ *მესამედასად* არის ხსენებული.). მაგრამ უფრო სწორეს გარკვევისთვის, ჯერ ეს უნდა ვთქვათ, რომ როდისაც მეფე ვახტანგ და ბატონიშვილი ბაქარ (მეფის ვახტანგის შვილი.) რუსეთში გარდაიცვალნენ, მასუკან იმათ მოადგილედ არაჩნურთი იოსებ არღუთიანი იყო საქართველოს დასაღუპად და დაღუპა იმან იმ ზოგიერთის სომხებითა, საფუძვლამდინ.

მეორე დასი იყო, თა გარსევან ჭავჭავაძისა, მეფის ირაკლისაგან ამაღლებული ყოვლისფრითა, რომელიცა დიდათ ცდილობდა საიდუმლოთ, რომ საქართველო რუსეთის ქვეშევრდომი ყოფილიყო.

¹ დიდი მშვიდობიანი კეთილი და უზომო მლოცავი იყო, რომელსაცა მომატებული ესენი ქვეყანასა ძალიან ავნებს.

და მესამე დასი იყო, უკმაყოფილო დასი მეფის ირაკლისა. ისინი საქართველოში და იმერეთში დადიოდნენ და მეფეს ირაკლის უმტყერებდნენ ხალხსა ეს ქსნის ერისთვიანები. სხუების სახელებიც ხომ ზევით გავიგონეთ და სარდალი თა ივანე ორბელიანიც იყო გარეული თავის ბიძაშვილებითა, რომლებსაცა დიდი ერთობა ჰქონდათ იმ სომხებთან და ესენი ატყუებდნენ იმათ, ყოველს თავის განძრახვებში ის სომხები.¹

რა უნდა ექნა მეფეს ირაკლის, ველარავინ ველარ დაესაჯა, ღალატისთვის თვით ის ერისთვიანი დასაჯა, იმის სახლის შვილები ოსმალოში გაიქცნენ, იქიდგან ჯარი მოიყვანეს და ქართლში სოფლებს ხდენა დაუნყეს, სადაც ამის გამო მეფის ირაკლის წინააღმდეგობისაგან შეიქნა ლაპარაკი: გავიქცევით და გავიქცევითო. ზოგი ოსმალოსკენ ამბობდა, ზოგი ლეკებისაკენ და ზოგი ყიზილბაშისაკენ. მაგრამ ამ დროს მეფე ირაკლიმ თავის შვილი იულონ ჯარით გაგზავნა ქართლისაკენ და ზედაველაზედ ის გაქცეული ქსნის ერისთვიანები ძალიან დაამარცხებინა, რომელმაცა ამან ცოტათ დააჩუმა ის მეფეს ირაკლიზედ მოლაპარაკენი: გავიქცევითო. მაგრამ მაინც მეფეს ირაკლისა ასე ღონე წართმეული ჰქონდა იმ თავის წინააღმდეგობისაგან, დიახ საიდუმლოს საქმობითა, იმ თავის უკანასკნელს დროებში, რომ ველარა შეეძლო რა, მაგთენი აღარა გასდიოდა რა თავის ქვეყანაში, რომელიც იმთენის ომებისაგან აღარ მოაცალეს საქართველოსათვის კარგი ეზრუნა რამე.

ძლიერს აღელებულს ზღვაში, მაგარი ჩინებული ხომალდი რომ ილუპებოდეს, სწორეთ ერეკლეს მდგომარეობა იმ ხომალდსა გვანდა: ილუპებოდა, მაგრამ მაინც კიდევ შეუპოვრად იბრძოდა თავის უკანასკნელს სულის ამოსვლამდინ, თავის საქართველოს და თავის ქართველებისათვის.

ამ ამბების შემდგომ, რა კარგი მოუვიდოდა მეფეს ერეკლეს, ანუ ერთიან იმის ოჯახს და ბოლო დროს საქართველოს? – შეჭველია, რომ საქართველო ვერაფრით თავს ვერ შეიმავრებდა, უნდა დამხობილიყო. მაგრამ ამთენი მოსეული საშინელება, მაინც კიდევ ვერას უზამდნენ, ვერც ერეკლეს, ვერც იმის ოჯახს და ვერც საქართველოსა, თუ ის ქალაქ ტფილისის ზოგიერთი სომხები არა ყოფილიყვნენ, რომლებსაცა იმ მეფის ირაკლის წინააღმდეგებსა, თავათ ცეცხლი წაკიდებული ჰქონდათ მეფის ირაკლის საცნებლად და ისინი უფრო კიდევ უბერავდნენ და უფრო აძლიერებდნენ, სა-

¹ მინამ სარდალი თა დავით ორბელიანი მოკვდებოდა, იმის სიცოცხლეში იმათ ვერა გაბედესრა, (ივანე შვილი იყო და ისინი ძმისწულები.) და როდისაც გარდაიცვალა, მასუკან დაიწყეს იმათ, მეფის ირაკლის მტრობა იმ სომხების ჩავონებით.

დაც ყოველი წინააღმდეგობა ანუ გაძლიერებული მტრობა, იმათგან იყო, რომლებმაცა აღამამადხანიც იმ სომხებმა მოიყვანეს და საქართველოც იმათ დალუპეს. აი ის სომხები: პირველი მოქმედი არაჩნურთი არღუთიანი, ამის ძმისწული მიმბაში სოლომან, მისკარბაში იოსებ ბებუთაშვილი, ქალაქის მელიქი დარჩია ბებუთაშვილი, მილახვარი ოსეფა ყორღანაშვილი, მდივანბეგი სულხან თუმანიშვილი, ამის ძმა მანუჩარ და სულხანის შვილი შიომ, იოსებ და ავეტიქა შაღბათაშვილები და კვალად არტემ არარაცკი, რომლისაცა ამისი ამბავი ქვემოთ იქნება და ამათი კუდები კიდევ ბევრი არის, რომლებიცა მუშაობდნენ ამათის დარიგებით, საქართველო და ქართველები ძირით ამოიღონ.

ბატონიშვილი თეიმურაზ, ისე სხუა რიგათ რომ სწერს აღამამადხანის ამბავსა, იქ სხუა მიზეზები არის და რაც მიზეზია, იმას თავის დროზედ აღვწერ, თუ ღმერთი სიცოცხლეს მამცემს და სხვებსაც ბევრსა, ეხლა კი არ შეიძლება.

1850-სა წელსა
ქ. ტფილისს.

წინასიტყუაობა

რამდენის მომსწრე პირებისაგან გამიგონია აღამამადხანის შემოსვლა ქ. ტფილისში, რომელსაცა იმათგან შემიკრებია ეს ამბები და აქ აღმინერია, მაგრამ ზოგიერთის მეფის ირაკლის წინააღმდეგებისაგან სულ სხუა რიგათ გამიგონია, რომ მეფის ირაკლის სწორე და მართალი საქმე დაჰფარონ და იმის ღირსება მოსპონ. სხუა ზოგიერთების მეფის ირაკლის წინააღმდეგებისაგან, კიდევ უფრო სხუა რიგად გამიგონია აღამამადხანის შემოსვლა ქ. ტფილისში, ესე იგი იმისი ანბები სულ არაფრად მიაჩნდათ; იმაზედ ავათ იტყოდნენ, მითამ არაფერი იყო, სულ არც ომი ყოფილიყოს ცარიელი კინკლაობის მეტი: მეფე ირაკლი თავის ქართულებით გაიქცა წავიდაო და ქ. ტფილისი გააოხრებინა. უსვინდისოთაო. დაიჯერებთ ამას, რომ მეფეს ირაკლის, იმისთანა კაცს, რაც უნდა ცოტა ჯარი ჰყოლოდა, აღამამადხანს დაერიდებოდა, ნამეტნავად თავის დედაქალაქის პირში? – აი მეფის ირაკლის მტრების ცრუენანი, რომელთაც რომ უნდათ იმის დამდაბლება, მაგრამ სიმართლე არ დაიმილება.

მეორე ესეც უთქუამსთ: მითამ კრწანისს ყოფილიყოს ომი, იმ მოკუნტულს პატარას ადგილს ბალებით სამსეში? – ძალიან კარგი იქნებოდა ეს კრწანისი და ქ. ტფილისი გაემავრებინა, მაშინ აღამ-

ამადხან, ველარას იქმოდა, მაგრამ მეფე ირაკლიმ თავის პლანის-ამებრ, სოღალუხის¹ თავის ველში მტკვრის პირზედ მისცა ომი და უკან დიდმინდორში მოსწოლოდა ჯარი ალამამადხანისა, სადაც იმერეთის თავადაზნაურობა ორის დღის ომში, გლეხ მეომარს გარდა, ორასი მეტი თავადაზნაური მოკვდა, დაჭრილები კიდეც სხუა იყო და ქართულები ხომ რასაკვრელია... აქ აღწერილობაში უფრო გარკვევით და ნათლად დაინახება სულ ერთიან ის ანბები.

თ ა ა. ვახ. ძე ჯ. ორბელიანი.
1844-ს წელსა ქ. ტფილისში.

ალამამადხანის შემოსვლა ქ. ტფილისში (1795-სა წელსა სეკტენბრის 11-სა დღესა)

მინამ ალამამადხან მოვიდოდა ოთხი თუ ხუთის წლის წინათა, მეფე ირაკლი ქართლში მიბძანდებოდა ორი ათასი რჩეული ქართულის ცხენიანის ჯარითა, რომელსაცა ამ დროს ალარავინ ჰყუანდა მტერი. იმერეთი და ლეკები გაიერთა, ესე იგი ქარ-ბელაქანი, ამიტომ რომ ბევრის დევნით დალაღა ისინი და დიდათაც ეცადა იმათ შერიგებას. თუმცა ცოტათ კიდე კანტიკუნტად მოდიოდნენ, მაგრამ ძალიან სუსტათ. ოსმალოს და ყიზილბაშებს კი არაფრათ აგდებდა. საქმე თავისი ძმები იმერლები და ლეკები იყუნენ, რაკი ისინი გაიერთა, გამხიარულებული მიბძანდებოდა ქართლისაკენ ცოლშვილებით და დედა ჩემიც იქ ხლებია თავის დედ-მამას მეფე-დედოფალსა.

ტირიფონას მინდორში რომ გავიდნენ და იმ მშუენიერს დასტას თუალი გადაავლო მეფე ირაკლიმ, – სიამაყით ბძანა: ათათასი ყიზილბაშის ან ოსმალოს ჯარი შემხვდეს, თუალს არ ავახამხამებინებ, ასე ჩქარა დავამარცხებ. ამასთანვე დასტას დადგომა უბრძანა და ყუელანი წყობით დადგნენ. მოატანინა ჯოხზე ჩამოცმული ქუდი, მინდორში ნიშნათ დაასმევინა, ერთს მხარეს თავის სახლეულობას აყურებინა, თვითონ იმათ გუერდით მოუდგა და რჩეულთ მხედართ უბძანა: „აბა თოფი ესროლეთ და ტყვია მოახუედრეთ მაგას, მაგრამ თუ თქუნენ დააცდნენ, მასუკან ჩემი რიგი იქნება და მე უეჭუელად მოვახუედრებო.“ ყუელანი მიხვდნენ, რომ თვით მეფეს უნდოდა სროლა და ამისთვის გაუფრთხილდნენ, არ

¹ ესკი მართალია რომ უწინ იმ ხეობას კრწანისს უძახდნენ და ამის გამო კრწანისის ომათ უთქუამსთ ალამამადხანის ომი და მეფის ირაკლისა, თორემ ომი სწორეთ იქ ყოფილა სოღალუხის თავში ვინრო გზის შესავალის ველზე.

მოვახუედროთო.

ქუდზე კარგათ მოშორებით ერთი ქვის ნიშანი დასდეს; ცხენ გაჭენებული მხედარი იქ რომ მივიდოდა, იქიდგანაც უნდა შეეტყორცა თოფი, და თუ დაეცდინა, მასუკან რიგით ესროლათ, მაგრამ არავინ არ მოახუედრა, მეფეს უთავაზეს.

მეფე ირაკლი, თუმცა მოხუცებული იყო, მაგრამ არც თუ-ალთ აკლდა, არც ყურთსმენას, არ გონებას და არც ენას. თუმცა ყმანვილკაცობის ღონე აღარ ჰქონდა, მაგრამ ჯარიანობას და მდევერობასა კარგათ სძლებდა და არავიზედ ნაკლებ შრომას არა სწევდა.

რჩეულთ მხედართ დასამულს ქუდს რომ ვერავინ მოახუედრა, მეფემ დაიძახა: ახლა ჩემი რიგი არის. ამასთან ოქროთ დარახტული საუცხოვო ნითელი ცხენი მოჰგუარეს; მოხუცებულმა და ტანათ მომცრო კაცმა, ხელი სტაცა უნაგირის ტახტას და მფრინუელივით მოაფრინდა, უზანგში ფეხი არ გაყო. იმ ბედაურს ცხენზე რომ გენახათ მეფე, ამას იტყოდით: ოცდაათის წლის კაცი არისო, წვერსაც შავათ რომ შაილებავდა, მოხუცებულობა სულ აღარ ეტყობოდაო.

მოედნის თავს რომ მიიყუანა ცხენი და თავის მოედნისას დად-გა, მნახუელი იტყოდა: დახატულსა ჰგავსო. როდისაც ცხენი გაიხ-ტუნა და სრულებით გაიმართა, სწორეთ ფრთებშესხმული გვეგო-ნაო. დანიშნულს ადგილს რომ მივიდა, ასე სწრაფათ მოიმარჯუ-თოფი, ყუელანი გაცდენ; ამასთანვე გავარდა თოფი და ტყვიამ შუა გახვრიტა ქუდი, რომელთაცა ყუელამ შეწუხებით დაიძახესო.

– „ცოდო არარის, რომ შენ საქართუელოს მოუკვდე.“

მასუკან ცხენი მოიბრუნა და ყუელას სიამოვნით უთხრა.

– „მე მოხუცებულმა გაჯობეთ ყუელას.“

გორის ქალაქში განისუენებდა და ეგრეთუე სამეფოს საქმეს განაგებდა, რომელმაცა ერთს სადილზედ მხიარულებითა თქუა თავის ცოლშვილებში და მახლობლებში.

– „ძლივს ლეკებიც გაგვიერთდნენ და ახლა ღვთის მოწყალებით იმედი მაქვს, ყოუელს საქართუელოს საქმეს კარგათ მოვიყუანო, ამიტომ რომ ახლა იმერეთი ქართლს-კახეთს რომ გაუერთდა, ერთი სამეფო საქართუელო შეიქნა ესენი, ამით დიდათ განძლიერდება ეს ქუეყანა. მეორეც ეს ჭარ-ბელაქანიც ახლა რომ გაგვიერთდა და ამას იქით ხომ ბედნიერებაში წავა ეს ჩუენი მშობელი ქვეყანა, რომ-ლებმაცა ამისთვისა ღმერთს მადლობა შევწიროთ ყუელამაო.“

მაგრამ ქართულების დაფარულმა მტრებმა ეს ანბები რომ შე-იტყეს, ამ ქვეყნების გაერთება, მაშინვე ღვთის გარეგნობის საქმეს შეუდგნენ და აღამამადხან მოიყვანეს საქართუელოზე. თუ შემთხ-ვევას ვიპოვნი, ვინც ესენი ქნა, უთუოთ იმათ საქმეებსა წვრილად

აღვწერ.

გორის ქალაქში ამის გამძრახველი: ახლა საქართველოს საქმეს კარგათ მოვიყუანო, სპარსეთიდან ამბავი მოუვიდა: აღამამადხანს განძრახუა აქუს საქართველოზედ წამოვიდეს დიდის ჯვართაო.

ჯერ მეფეს ირაკლის არ იამა და თქუა. – „რა ვქნა როგორ დავანყო საქართველოს საქმე, როდის უნდა მოვიცალო? – ამთენი ხანი სისხლის ღვრა, რით არ მაკემარა ჩემა ბედმა, რომელიცა ეხლა კიდე უნდა შევცურდე სისხლში. ღმერთო! რა ანბავია ამ ჩუენ ქართულელების თავზე ამდენი საშინელეზა, როგორ არ შეგვიბრალეზ?“ – მასუკან კარგა დაფიქრების შემდეგ. – „რახან აღარ იქნა, დაეხსენ, მოვიდეს ის ხოჯა აღამამადხან, ასეთი საქმეს უზამ, ველარც ერთი იმათგანი ვერ გავიდეს საქართველოდგან.“

მაგდენი ხანი გორს აღარ დადგა, ქალ. ტფილისში ჩამოვიდა და მზადებაში შევიდა, როგორის რიგით დახვდეს აღამამადხანსა.

ჯერ უნდა ითქუას აღამამადხან რათ მოდიოდა საქართველოზე? – პირუელად აღამამადხანი მეფე ირაკლისა მეგობრობდა და ყოველთვის ცდილობდა მეფე ირაკლის დაახლოებას, მაგრამ როდისაც შეეცყო მეფე ირაკლი რუსეთს დამეგობრებია, დიდათ სწყენოდა და ამასთან თურმე აღარ მოასუენეს მეფის ირაკლის წინააღმდეგებმა: წადი საქართველოზედ და მეფე ირაკლი დასაჯეო. ამასთან ბევრს ავს ამბავს ეუბნებოდენ მეფეს ირაკლიზედ¹, რომელიცა ბევრის ავის ლაპარაკით იძულეული იქმნა, მაშინუე მზადებაში შევიდა საქართველოზედ წამოვიდეს, მაგრამ ჯერ მაინც ელჩი გამოუგზავნა, რომ ხელი აიღოს რუსეთზე. ამ დროს ახალი ჩამოსული იყო გორიდგან ქ. ტფილისში. მიმდობი რუსეთის ერთმორწმუნეობისა და იმის ძლიერებისა, ცივი პასუხი მისცა ელჩსა და უიმედო გაისტუმრა, მაგრამ მაშინუე მეთუალეები დაადევნა ელჩსა და თვითონ მზადებაში შევიდა, როგორის რიგით დახვდეს აღამამადხანსა. ამ ამბავში გაგზავნილის მეთუალეებისაგან ამბავი მოუვიდა: აღამამადხანს სხუა და სხუა საქმეები გაუჩნდა და მინამ არ შეასრულებს, მანამდისინ აღარ აპირებს წამოსვლასაო. ეს ამბავი დიდათ იამა, ამისთვის რომ უფრო გულდადებით მოემზადებოდა. ამაობაში კარგა ხანი გავიდა და ბოლოს 1794-სა წელსა ზაფხულის დროს, კიდე ამბავი მოუვიდა: ახლაკი უთუოთ განძრახუა აქეს, წამოვიდეს აღამამადხანო.

დაუყოვნად მეფე ირაკლიმ ბატონიშვილები, დიდრონი კაცები

¹ განჯის ხანი ხომ სწერდა წიგნებს აღამამათხანსა და აღელვებდა მეფეს ირაკლიზედ, მაგრამ იქაც იყვნენ იმისთანა შეჩენილი, რომ ისინიც აღელვებდენ.

და პირუელი თათრის ალაღარები მოინვია და იმათთან დაიწყო ეს სიტყუა.

„ჩემო ძმანო ქართუელებო! ჩუენი გულოვანი ვაჟკაცობა, ჩუენი მკლავის ძალი და ჩუენი ხმალის მჭრელობა, დიდიხანი არის რომ სპარსელებს აღარ უნახამთ, ეტყობათ ეს იმათ დავინწყებიათ, ამისთვისა ეხლა კიდევ ხელი ნაუყრიათ და იმათ იმ ჩუენს ახალს მტერსა ხოჯა აღამამადხან, რომელსაცა დაგროვილი სპარსელები მოჰყავს ჩუენზე, ჩუენს დასამონათ. დეე მოიყუანოს, ერთი კიდევ გვენახონ და უკანასკნელად დაიჯერონ იმათ, რომ კიდევ ის ქართუელები ვყოფილვართ, ისეე ის უშიშარი უძლეველები. მამ ამის შედგომ ვინ რას იტყვით და რომელი რას რჩევას მოგვცემთ ამ თათბირში, როგორ დავხვდეთ იმათ ფუჟსა სიმძლავრესა? –“

აქ ივანე მუხრანისბატონმა დაიძახა: დავხვდეთ ჩუენი ძუელის მაგარისა გულით. ერთიანათ გულაღელებულებმა: დავხვდეთ, დავხვდეთ.

მეფე ირაკლიმ.

– „მამ ახლა რჩევა ბძანეთ.“

ამაზედ ზოგმა რა თქუა და ზოგმა რა, მაგრამ სამისაგან რომ ითქუა, იმათმა აზრმა სხუების რჩევა დაჰფარა. აი ის სამინი ესენი არიან და იმათი აზრი ასე ითქუა.

პირუელი აზრი.

„ჩემო ხელმწიფევ, ჩემი რჩევა ეს გახლავთ: მთელი ყაზახ-ბორჩალო და შამშადილის ხალხი თავის ცოლ-შვილებით; თქუენის ბძანებით ბირთვიზის სიმაგრეში შევიყუან, იქიდგან ჯარებს გაუსევე და მინამ არეზიდგან გატეხილ ხიდთან ამოვა, რაც ცხენები ეყოლებათ ყიზილბაშებს, ან ჯარები და ან აქლემები, უფროსი ერთს დავატაცებინებ. გარდა ამისა, სადაც სიმაგრე შემხვდება, თვით მე შევებმი და თქუენის ბედნიერებით მალე დავამარცხებ და ჩქარაც დავაბრუნებ.“ ამ უკანასკნელს სიტყუასთან მეფე ირაკლიმ თავის სიძეს სარდალს დავითს (მეფის ქალი ჰყუანდა ცოლათ თამარი.) სიამოვნით შეხედა, მასუკან თავისთან გადიყუანა და სიყუარულით გულზედ მიიკარა. ეს აზრი ყუელამ მოიწონეს, მაგრამ მერე ყაზახის ვექილმა ფანაალამ მოახსენა.

მეორე აზრი ფანაალასი.

„რაც სარდალმა დავითმა მოგახსენათ, დიახ კარგი აზრი გახლავსთ, მაგრამ მეც ერთს აზრსა მოგახსენებთ და მასუკან როგორც თქუენი ნება იყოს, ისე ინებეთ: შამშადილში რომ შამოვა აღამამადხან და ერთს ადგილს ჩამოხტება, იქ რაც შამშადილის, ყაზახის და ბორჩალოს ჯოგებია ფაშატი ცხენების, შევყრი და ერთს გათენებისას სულ ერთიან ყიზილბაშის ურდოში დაურევ. მა-

შინ ნახავთ, რომ ყიზილბაშის შესაჯდომი ულაცი ცხენები, სულერთიან დასწყეუტენ; ჭაკცხენებში გაერევიან და ყიზილბაშის ურდოს სულ აურევენ, რომ ყიზილბაშის ჯარი ქვევითი დარჩეს. ამასთან თქუენ თქუენის ჯარებითა დაესხმით ყიზილბაშებს და ასე დავამარცხებთ იმათ ჯარსა, რომ ნახევარი ძლივს წავიდეს.“

ამ სიტყუასთანვე მეფემ და სხუებმაც დიდათ მოუწონეს ეს აზრიც. მეფემ კარგი ხალათიც უბოძა, მაგრამ შემდგომ მეფე ირაკლიმა თქუა.

– „ერთს აზრს მეც ვიტყვი და შემდგომ რომელიცა სჯობდეს, იმას შეუდგეთ.“

როგორღაც ეს დაწყობილობა ევროპიის დაწყობილობასა მიეგუანება, მაგრამ იმან ევროპიისა არა იცოდა რა, მხოლოდ ამის მეტი, რომ ხანდისხან პატრები იახლებოდნენ და ისინი უამბობდენ ევროპის ამბებსა. ან ოდესმე ევროპიის მოგზაური მოვიდოდა, ისინიც. იქნება როგორმე ცოტაოდნათ შეენეოდა ის იმათი ამბები, მარგამ უფრო უნამეტნავესი იმისი ეს იყო, რომ ომების ღენიის კაცი იყო, რაც მაშინდელს დროს შეეფერებოდა და მასუკან იმთენის წლებისა, იმთენს უანგარიშოს ომებში გამოცდილი, ის ყოველს საშინელებაში უშიშარი, რომლებმაცა იმთენმა აუარებელმა გამარჯუებამ გაალაღეს მტრებზედ.

მესამე აზრი მეფის ირაკლისა.

„მე მინდა აღამამადხან და იმის ჯარი ასე წავახდინო, რომ საქართუელოდგან ერთი მოანბე ყიზილბაში ველარ გავიდეს, მასუკან რაც მინდა, სპარსეთს იმას ვაქნევინებ. მე აღამამადხანს არსად არ შევებმი, მოვიყუან სოღალუხს, იქით მინდორში ჩამოვახდენ მტკუარის მახლობლად. ამ დროს მეც სოღალუხიდგან მცირეს ჯარს დავანახუებ, მითამ იმაზე მეტი ჯარი არა მყავს, რომ აღამამადხანის ჯარი უფრო გათამამდნენ, მაგრამ ოთხმოცი ათასზე მეტი ჯარი, ამ ქალაქის მოახლოვოდ ანუ ამის გარეშემო მეყოლება დაფარულს ადგილებში, რომლებიცა ის ადგილები, ესენი არიან და ან რაერთიც ჯარები იქ იდგებიან, აი ეხლა გაიგონებთ: ათიათასი ჩუენი მეომარი სოღალუხის გაღმა ჭალაში იქნებიან დამალული ყარაიაზის მხარეს. ათიათას მეომარსა დიახ ჩუმათ მოვატარებ და იაღლუჯის ყელებში გავგზავნი, რომ დრომდისინ იქ იყვნენ დამალულნი. ხუთი ათასს მეომარსა გატეხილის ხიდისაკენ მალვით გავგზავნი, რომ ანასხლეტი ყიზილბაშის მეომარი იმათ არ გაუშონ. ათიათას მეომარსა სოღალუხის ყელებში დავაყენებ პირისპირ ყიზილბაშისა და მე დანარჩენის ჯარითა და თვრამეტის ზარბაზნითა ტაბახმელის გზაზედ გადვივლი თელეთისაკენ და გათენებისას ყიზილბაშის ჯარზედ მივალ და თვრამეტს ზარბაზნებს ერთად

დაუშენ მოუნყუეტელათ, რომ ჯერ ამით ზარი დაეცეს ყიზილბაშებს; **ლცხ** ათას ჩუენ მეომარსაც შევატევებინებ და მე დანარჩენის ჯარით უკან შეუდგები. ამ დროს იქით იაღლუჯის ჯარი და აქეთი სოღალუხის ყელის ჯარი, სწორეთ ამ დროს გამოვლენ და სამის მხრით გარს შემოვერტყმით ყიზილბაშის ჯარსა, რომ არსაითკენ არა ჰქონდეს გზა, თუ არ მტკვერისაკენ. ყიზილბაშების გაქცეულსა ჯარსა მივყუებით და მტკუარს მივაყენებთ. ამ დროს უეცრათ, ათიათასი ჩუენი მეომარი გაღმიდგან ცეცხლს მოუკიდებენ ყიზილბაშის ჯარსა და სამის მხრიდგანაც ჩუენ მივანუებით. აქ მე დარწმუნებით ვიცი, აღამამადხანს ან ხელეშეკრულს მოგვცემენ, ან თავის ჯარი მოჰკლავს და ან ჩუენი ჯარი ხელში ჩაიგდებს. ამასაც ვიტყვი, რომ ყიზილბაშის ჯარი თოფ-იარაღს დაანყობს და სულერთიან დაგვმორჩილდებიან.¹ ღვით იმედი მაქუს, რომ უთუოთ დაგვმორჩილდებიან. ახლა ამ სამს რჩევაში, რომელიც სამჯობინარო იყოს, თქუენ გაარჩიეთ? – “ ყუელამ ერთპირად მეფის ირაკლის რჩევა მოინონეს და დიდათაც გაიკვირვეს!

ამის სამაგიეროთ მეფის ირაკლის უსირცხვილო მტრებმა, *იმ ლაზღანდარათა* ჩუმათ მითქუეს-მოთქუეს: მეფეს ირაკლისთან სხუა ლაპარაკი არა იყო რა, რწყილებზე იყო ლაპარაკი რჩევის მაგიერათ და მეფეს ირაკლის კი სთვლემდაო. მაშინ როდესაც რომ ოცდაოთხს სათში, სამი საათი *ძლივს* ეძინა, სხუა სულ საქმობდა. ამისთანა *პირის უნამუსო* ჩუმი მტრები ჰყუანდა და კიდევ სხუას რაებს არ უგონებდნენ... რალა უნდა ვსთქუათ, იმ გაუგებლებზე და იმ გამყიდუელს ისკარიოტელებზე? – *იქნება ოდესმე შემთხუევა მომეცეს, რომ სულ ავნერო, რაც ვიცი და ან როგორ.*

მეფის ირაკლის იმ აზრის შემდგომ, დიდრონმა კაცებმა ჰკითხეს: ამთენს ჯარს რომ ბძანებს მეფე, საიდგან შეიკრებს? –

მეფემ თქუა.

– „მე კიდევ მიცნობებია და **ლცღახუთი** ათასი ლეკის ჯარი მოდის ჩუენს შესანევენლად და მეორედ კაცს რომ გაუგზავნი მაშინვე წამოვლენ². კახეთიდან და ქიზიყიდგან თექვსმეტი ათასი მეომრები მოვლენ. იმერეთიდგან **ათიათასი**. ქართლიდგან **ათიათასი**. არაგვიდან და ჩერქეზიდგან **ათიათასი**, ამისთვის ჩემი შვილის

¹ ადრიბეჟანის ხანებსა, დიდათ ნდომიათ აღამამადხან დაიღუპოს და ამისთვის საიდუმლოთ უგზავნიათ კაცი მეფის ირაკლისათვის. გარდა ამისა, სხუა ბევრი პირობაც ჰქონიათ მეფეს ირაკლის და იმათ ერთმანეთში.

² ჭარბელაქნის და დაღისტნის პირუელი კაცები წინათ მისულან მეფეს ირაკლისთან დიდის აღთქმით: ახლაკი გვიმსახურეთ, ჭკუაზედ მოვედითო. რალა დროს? იყო რომ საქართუელო დააქციეს? მაინც რასაკვირველია კარგი იყო. ამ უკანასკნელის დროისათვის, მაგრამ ესეც აღარ მოიხდინეს მტრებმა.

ალმასხანისათვისა (ნათლობის სახელი ვახტანგ.) მიბძანებია ჩერქეზში წავიდეს და როდესაც ჩემი წიგნი მიუვიდეს, მაშინვე იმათი (ყაბართოდგან) ჯარით წამოვიდეს; გამოიაროს და არაგვის ჯარით თან წამოიყუანოს. ყაზახ ბორჩალოდგან და შამშადილიდგანაც ათიათასი მეომარი მოვა. ესენი სულ კარგი ჯარი მოვა და კარგი ვაჟკაცი.¹ გარდა ამისა, რუსეთის ხელმწიფესა ვთხოვ, თრიათას რუსეთის მხედრობასა და ექვს ზარბაზანსა; ამაზე მეტი რუსეთის მხედრობა ჩემთვის საჭირო არ არის, ესეც იმისთვის მინდა; ჩუენი ჯარები იმათ რომ ნახვენ, უფრო თავს გამოიდებენ, თორემ არც კი ვაომებ მე იმათ. რა ვიცი, ორი ათას მხედრობას და ექვს ზარბაზანს როგორ არ გამოგვიგზავნის? – მე რუსეთის ერთგულებისთვისა მთელი ოსმალთა და ყიზილბაში დაუძინებელს მტრათ გადავიკიდე: რუსეთს რათ დაუმეგობრდით. და რუსეთის ხელმწიფე ამ მცირედით არ შემენევა? – მაშინ როდესაც რომ იმისი ძლიერი ჯარები ამ კავკაზიის მთებს იქით ჩუენს მეზობლათ დგანან, ამისთვის ამ მცირეს შემწეობით რუსეთს არა დააკლდება რა და ჩუენთვის კი დიდი შემწეობა იქნება. ამ ახლოხანში ორს თავადს გაუგზავნი ღენერალ ლუდოვიჩს, (ლუდოვიჩი ამ დროს კავკაზიის ლინიაზე მდგარა ჯარებით.) ხელმწიფესთან მიშუამდგომელს; ორი ათასი მხედრობით და ექვსი ზარბაზნით შეგუენიოს და უთუოთ შეგუენევა კიდეც, ამისთვის რომ რუსეთის ხელმწიფისგან ვინც მოდის, დიდის დარწმუნებით მპირდებიან რუსეთის ხელმწიფის მაგიერათ: ბევრს კარგს მოელოდეთ ჩემგნითაო. ამიტომ მე, დიდი იმედი მაქს იმისაგან, რომელსაცა ახლა ამეების სამზადისთვის, მე კიდეც მიბძანებია, რომ ოთხსაჟ კუთხივ ფქვილი და ოთხფეხი პირუტყვი მოვიდეს ამ ქალაქში ჩუენი ჯარების სანუზღედ და იმათ გამოსაკვებად. ამთენს ჯარსა ერთი თვე შევიზახამ და მეტი საჭირო აღარ იქნება. როგორც მე ვიცი და ამბავი მამდის აღამამადხანი ჯარით მომავალს ნელს წამოვა და ან აგვისტოს გასულს შემოვა და ან სექტემბრის დაწყებაში. ამისთვის ასე უნდა მოვახდინოთ, რომ ჩუენი ჯარები აგვისტოს ოცში აქ შემოვიდნენ და აქ დაიბანაკონ ამ ქალაქის გარეშემო დრომდისინ, მინამ რომელს ჯარსა საით გავგზავნი. იმედი მაქუს, აღამამადხანსა ასე წავახდენთ, რომ იმისი მდიდარი ურდო, სულ ერთიან ხელში დაგვკრჩეს, რომლიდგანაც ჩუენი ჯარი საშოკრითა

¹ მაშინდელს დროში საქართველოს ხალხნი სულ ჩინებული მეომრები იყვნენ, რადგან სულ ამაში იყვნენ და ამის გამო ყუელას კარგი იარაღი ჰქონდათ. თათრის სამოურაო სოფლები, კარგი ცხენიანი მეომრები გამოვიდოდნენ და ქართულები სამი წლიდგან ორი წლი ცხენიანი გამოვიდოდა და სხუა ქუევიითი. ქიზიყიდგან და საგარეჯოს მხრიდგან სულ ერთიან ცხენიანი ჯარი გამოდიოდა. საქართველოს ამ ცხენიანს ხალხსა, ყუელას საუცხოვო ცხენები ჰყუნდათ.

აიმსება, ასე რომ ერთი ჩუენი ჯარის კაცი უშოვარი არ დარჩეს.“

ვინც მეფის ირაკლისაგან ეს დანყობილობა გაიგონა, ყუელანი გულმოდგინედ კმაყოფილნი გამოვიდნენ იქიდან, მაგრამ ის კი აღარ იცოდნენ, რომ რავდენი მიწაზე მძრომი გველი დაცოცავდა მეფის ირაკლის და საქართუელოს დასაგესლათ ასეთის გესლით, რომ საქართუელო ველარ მორჩებოდა. არამც თუ კარზე დაცოცავდნენ – თვით იქაც ისხდნენ რჩევაში.

მოვიდა ის დრო და ახლა ის ამბავი მოუვიდა სპარსეთიდგან: ეხლა უთუოთ წამოსვლას აპირებსო, მაგრამ ელჩს აწინაურებს თქუენტან.

აღამამადხანის ელჩიც მოვიდა და იმის მოსვლის მიზეზი კიდევ ეს იყო. – „რუსეთის ერთგულებაზედ ხელი აღიღო.“ რადგან ქართუელები ერთმორწმუნენი იყვნენ რუსეთისა და ბევრს იმედიანობდენ იმისაგან, ამისთვის ამ პასუხით გაისტუმრა ელჩი მეფემ.

– „არამცთუ მარტო აღამამადხან თავის ჯართა – მთელი აზიის ჯარები რომ მოვიდნენ ჩუენზე, მაშინაც ხელს ვერ ამალეზინებენ რუსეთის ერთგულობაზედ.“ ამასთან ყოვლის მხრიდგან დიდი იმედიანობის ამბები მოუვიდა ჯარებისა, მაგრამ არსაიდგან არ გაუჩნდა; ყუელგან უსულო კუდიანები იყვნენ ჩამდგარნი.

ქიზიყიდგან შეყრილი ჯარი ცხრა ათასი მეტი, სიღნახის ბოლოდგან დაშალეს. ფშავ-ხევსურეთისა, თუშეთისა და კახეთის ჯარი არც კი მოკრიფეს.¹ იმერეთიდგან თვით მეფე სოლომან მოვიდა (მეფის ირაკლის ქალის ელენეს შვილი) მონინავეთ და სამი ათასი მეომარი მოჰყუა, მაგრამ დანარჩენი შვიდი ათასი კი აღარ მოუვიდა, იქაც ჰყუანდნენ მეფეს ირაკლის მტრები. ათიათასი ქარ-

¹ მეფეს ირაკლის თავის მიმბაში თა აბელ ენდრონიკაშვილი, უკანასკნელად კიდევ რომ გაუგზავნია სიღნაღში: კახეთ-ქიზიყისა და ლეკების ჯარი საჩქაროთ გამომიგზავნეთო. იმ მოხუცებულის მიმბაშ ენდრონიკაშვილისაგან გამიგონია, რომ აღარც მე გამამიშუესო და რაც ჯარები იყო შეყრილი, ისიც დაშალეს, არამცთუ სხუები მოეკრიფათო. ამ სიტყვაზედ მე ვკითხე.

– „წიგნი გქონდათ ბატონიშვილს გიორგისთან მეფის ირაკლისგან, თუ არა? –“
– როგორ არა მქონდა, მაგრამ ბატონიშვილი გიორგი შუუძლოთ იყო ვერა ვნახე და რევან მოურავმა (მაშინ ეს ენდრონიკაშვილი მოურავი აღარ იყო, ისე ჩვეულები-სამებ უძახდნენ ხოლმე, ეს ქართუელების ჩუეულება იყო.) გამამართო: მე მივართმე შეუძლოთ არისო.“ (ამის დაი, ბატონიშვილის გიორგის ცოლი, იმ დროს მკვდარი იყო.)

– „მამ იმ წიგნის პასუხი არა შეგატყობინესთრა?“

– ვერაფერი ვერა გავიგერა. ბოლოს რევან მოურავმა მითხრა: ბატონიშვილმა გიორგიმ გიბძანაო, შენს სახლში წადი, იქ იყავ, ნურსად წახვალო, და წავედი, რომელმაცა ამის შემდგომ გავიგონე: რევან მოურავი თავის რამდენისამე კაცით ჯარში მეფეს ირაკლისთან წავიდაო.“ ბოლო დროსა იმის ამბავს წაიკითხამთ, იმის ეშმაკობას.

თლის ჯარის მოკრეფაც მოშალეს. ჩერქეზის მხრიდგან რომ ბძანა, აღარც ის მოახდინეს. ათიათასი ყაზახ-ბორჩალოსი და შამშადილის ჯარებიც აღარ მოკრიფეს. კავკაზიის ლინიის ლენერალ ლუდოვიჩიდგანაც გადაუწყდა იმედი.

ამ საკვირუელის აზრის (პლანის) მამგონი და უეჭუელად მოიმედე, რომ აღსრულებაში მოვიდოდა; დარჩა მეფე ირაკლი ოთხი ათასის თავისის საკუთარის მეომრებითა, სამის ათასის იმერეთის ჯარითა და პატარა მეფე სოლომან იმათში.

მოიმედე მეფე ირაკლი, რომ ოცს აგვისტოს სულ ერთიანად ჩუენი ჯარები ქ. ტფილისში უნდა შეიყარნენო. 23-ი აგვისტოც მოვიდა, არავინ იყო ქალაქში. მეფე წყენას მიეცა და ოთხსავე კუთხივ მსრბოლელები გაგზავნა, მაგრამ ყუელგან ეშმაკები იყუნენ დამკვიდრებულები და ეშმაკურის ცბიერობით მოიშორეს. ამის პასუხები მოუვიდა მეფეს, ზოგი აგვისტოს გასულს, ზოგი სექტენბრის დამდეგს, რომ უთუოთ ამ ორს-სამს დღეზედ მოვლენ ჯარებო. ამის იმედით, წავიდა წინ თავის ოთხიათასისა კაცით და მეფე სოლომანც სამი ათასისა იმერლებითა.

როდესაც მეფე ირაკლი ყაზახში ჩავიდა ამ მცირედის ჯარით, ესე იგი შვიდი ათასის მეომრებითა, აქ მესამე ელჩი მოუვიდა აღამამადხანისაგან. – „ეს არის არეზში გამოვულ და კიდევ ელჩი გამოვგზავნე და მეც თან მოვდევ ელჩსაო. კარგი მეფე ხარ და შენი ნახდენა არ მინდა, ოღონდ ის ჩემი სურვილი აღმისრულე და ამის დასარწმუნებლად ერთ-ერთი შენი შვილი და მეორე, ერთი შენი შვილიშვილი გამამიგზავნე მძევლად; მაშინვე გავტრიალდები და წავალ.“ მაინც არ იქნა არ შეურიგდა, ამიტომ რომ ერთმორწმუნეობისა გამო პატიოსანი პირობა დაედო მეფე ირაკლის, რომ რუსეთის ერთგული იყოს და ესეც რომ იმის ძლიერებისაც დიდი იმედი ჰქონდა. ამისთვის აღამამადხანის ელჩი მაშინვე დააჭერინა და ქ. ტფილისში გამოისტუმრა ქალაქ ტფილისის მელიქთან, თა დარჩია ბებუთაშვილთან, რომელიცა იმის დაჭერის მიზეზი ეს იყო: ჩუენი ამბავი არა გაიტანოსრაო. ეს ამბავი ქვემოთ იქნება, უფრო როგორ იყო? –

ის რომ ქალაქში გამოგზავნა, თვითონ ჯარით წაუდგა აღამამადხანსა, რომელმაცა ომი არსად არ დაუწყო. შორიახლოს მოიდევნა; მოიყუანა და მართლა რომ სოღალუხის მინდორში ჩამოხტენ მტკუარის მოახლოვოდ, ორმოცი ათასი მეტი ყიზილბაში, რომელსაცა მაინც კიდევ ეგონა მეფე ირაკლის: ქ. ტფილისში დიდრონი ჯარები დამხვდებო. მაგრამ არსაიდგან არა იყორა, არამცთუ ჯარი – ერთი მასროლიც არა. აქ კი ეჭვში შევიდა: უეჭველად ღალატია, მაგრამ ვის ღალატობენ, მე თუ მამულსაო? – „თუ

ჩემთანა აქვს მიზეზი რამე, მამულს რაღას ემართლებიან?“ მწუხარებითა თქუა.

მეფე ირაკლი ყაზახისკენ რომ წავიდა ჯარით, აქ ქ. ტფილისში სხუა ამბავი მოხდა. პარასკეზს დილა ადრიან ქალაქში ხმა დაავდეს. – „მეფე ირაკლი და მეფე სოლომან თავიანთის ჯარებით სულ ერთიან წაუხდენია ალამამადხანსა, ასე რომ ყიზილბაშის ჯარი გარს შემოხვევია ქართულებსა და იმერლებსა და ერთიან დაულუპამსო.“ თუმცა ამას არავინ იჯერებდა, მაგრამ ფიცით არწმუნებდენ. თავის დროზე იქნება იმ ბოროტების სახელი და იმათი ანბავი.

ამაზედ ალიაჩოჩოლი შეიქნა ქალაქში და პირუელი მოქალაქეები დარეჯან დედოფალთან შეიყარნენ, სადაც ამ დროს ანტონი ქათალიკოზიც იქ იდგა თავის დედას დედოფალთან და ქალაქის აყრა სთხოვეს. დედოფალმა ტირილი დაიწყო და ანტონი ქათალიკოზმა არ დაიჯერა: თუ ეგ მართალი იყოს, ამბავი მოგვივიდოდაო.

მოქალაქეებმა. – „როგორ არა, კაცები გიახლნენ, იმათ მოგახსენეს.“

– სად არიან ის კაცები?“ ქათალიკოზმა ჰკითხა.

– „საჩქაროთ შემოაჭენეს ცხენები, ეს გვითხრეს და მაშინვე გაეშურნენ კახეთისაკენ.“

– ვინ იყვნენ ისინი?“

– „იმ ჩუენი ჯარიდგან გამოქცეული კაცები იყვნენ.“

– იმათ ვერ იცნობთ თქუნენ?“

– „რა მოგახსენოთ, გლეხკაცებს გვანდნენ. არ ვიცით ვინ იყვნენ.“

– რა ვქნა, რაღაც ტყუილი უნდა იყოს.“

– „შეინჭიმე ბატონო, მაინც აყრა სჯობია. თუ გაუმტყუნდება, ისევ ჩქარა დავბრუნდებით, რა ძნელია.“

თურმე ის კაცები რევაზ ენდრონიკაშვილისაგან იყო ჯარიდგან გამოგზავნილი. იმან კიდევ რა ქნა, შემდგომებში წაიკითხავთ.

ბოლოს დედოფალი ტირილისაგან რომ დასცხრა, გადანყუებით უთხრა.

– „თქუნენ ყუელას ნება გაქვთ, საითკენაც გინდათ, იქით წადით, მაგრამ მე ვერსად ვერ წავალ. ვინც ჩემი ქმარი დალუპა, ჩემი შვილიშვილი სოლომან და ჩუენი ჯარი, მეც იმის ხელით დავიღუპებიო.“

ამ სიტყუაზედ მოქალაქეები დიდათ შეწუხდნენ, მაგრამ სიცოცხლე ძვირფასი იყო ყუელასთვის, ამისთვის თავიანთი სახლები ისე დაყარეს, როგორც იყო და იმ პარასკეზს დილაზედვე, თითქმის ნახევარი ქალაქი აიყარა და ნახევარი ქალაქიც მეორეს დილაზედ აპირებდა აყრას, რადგან მაინც მოელოდნენ ამბავს რასმე: სწორეთ

შავიცივით, იქნება ტყუილი იყოსო. მაგრამ ზოგიერთი პირუელი მოქალაქეები, ვინც ქალაქში დარჩნენ და ჯერ არ იყვნენ აყრილი, იმ ღამეს მაინც კიდევ იახლენ დედოფალსა და ანტონი ქათალიკოზსა და დიდის ვედრებით სთხოვეს: მთელი ქალაქი აიყრება და თქვენ მარტო რა უნდა იყოთ¹ აქა? – ამ დროს ანტონი ქათალიკოზმა მოახსენა დედოფალსა.

– „ჩემო ხელმწიფე დედავ, მართალს მოგახსენებენ ესენი. თუ მარტო თქვენის აქ ყოფნით ეშუელება რამე ამ ქალაქსა, ჩუენი უკანასკნელი სისხლი, ვინც აქ გახლავართ თქუენი ჭირის სანაცვლო იყოს, მაგრამ აბა რა ვქნათ, ძალა ჩუენ არა გუაქვს და ჯარი ჩუენ არა გვყავს? – ამისთვის სამჯობინარეა ავიყარნეთ, მთიულეთში გადავიდეთ, იქ ჯარები შევყაროთ და ყიზილბაშებზე მოვიდეთ, ჯერ აღამამადხან აქედგან არ აიყრება და მანამდისინ ჩუენს საქმეს მოვივარგებთ.“

ეს რჩევა ყუელამ მოინონეს და მაშინვე აყრის თადარიგში შევიდნენ და ქალაქიც მოემზადა ასაყრელად.² მაგრამ მაგთენი ხანი აღარ გამოვიდა, რომ მეფის ირაკლის კაცი მოვიდა ჯარიდგან და მშვიდობის ამბავი მოიტანა, სადაც შეიქნა დიდი სიხარული და დიდი იმედიც მიეცათ ქალაქელებს და მოლალატეებს გმობა დაუნყეს. ის კაცები ბევრი აძებნინა ანტონი ქათალიკოზმა, რომელთაცა ეს ამბავი შემოიტანეს: მეფე ირაკლი ჯარით დალუპულაო, მაგრამ ვერა გაიგეს რა. ანტონი ქათალიკოზი განცვიფრებას მიეცა: რა უნდა იყოს, რა ანბავიაო? – სხუანიც ყუელანი გაკვირვებით იკითხამდნენ? მაგრამ ვინ რა იცოდა, ვის რა უნდა ეთქუა. ამის გამო ნახევარი ქალაქის ხალხი ცოლშვილებით და დედოფალიც ისევ ქალაქში დარჩნენ, რადგან მეფის ირაკლის დიდი იმედი ჰქონდათ, ნამეტნავათ იმ ჭორის შემდგომ. *რომელმაცა მე კი ვიცი, რომ გაძრახ იყო ის კაცები გამოგ ზავნილი მეფის ირაკლის ჯარიდგან ქალაქში და ვისგან? ბოლო დროს შეიტყობა.*

მეორე დღის შაფათს შუადღისას, მეფე ირაკლი მოვიდა თავის მცირედის ჯარით სოღალუხის ვინროებში; კიდევ მოიმედე: ქალაქში რომ მივალ, დიდრონი ჯარები დამხვდებაო. მაგრამ ნაცვლად ჯარებისა, ნახევარი ქალაქის აყრა უანბეს. ერთი ერთმანეთზედ უბედურება უბედურებას მოჰყუა, აი როგორი უბედურება? –

¹ ბეჟანა ბასტამაშვილი, იმ დროს ისიც იქ ყოფილა, პირუელათ რომ მოქალაქეები მივიდნენ და მეორეთაც. იმისაგან გამიგონია და სხუაც ბევრი.

² სხუათა შორის ბატონიშვილი დედაჩემი ამასაც ამბობდა: ასეთი საშიში ხმები შემოგვიგდეს და უკანასკნელად ესეც: „ეხლავ და საჩქაროდ აიყარენით, რომ სოღალუხის მინდორში მოსულა აღამამადხანო.“ ღალატი ხომ ღალატი, ის მეფის სიმდიდრით გატენილი სასახლეც ხელში უნდა დარჩენოდათ მტრებსა.

საზიზღარის მამულისშვილების ლალატი.

ქიზიყის მოურავს ზაქარია¹ ენდრონიკაშვილს, არჩეული ორი ათასი საენდრონიკო თავადნი და გამოჩენილი ქიზიყის მეომრები ახლდნენ თანა (მაშინ კახეთის მართუელად იჯდა ბატონიშვილი გიორგი, შემდგომ მეფე). იმ შაფათს ლამეს, რევაზ ენდრონიკაშვილმა, თავის მხრის თავადები² დაიბარა დიახ საიდუმლოთ და დიდის დაფიცებით შეთქმა მოახდინა მეფის ირაკლის საწინააღმდეგოთ, რომ ჩუენ აღამამადხანის ომი არ შეგვიძლიან; ისევე სჯობია ჩუენს ცოლ-შვილს გაუფრთხილდეთ, თორემ ყიზილბაშები მტკუარში გავლენ და ჩუენს მხარეს სულერთიან ნახედენო. ბევრი ამგუარის ლაპარაკით მიიბირა, მეფის ირაკლის გულმწინრული ერთგულები, ის ორი ათასი პირუელი ვაჟკაცი იმ ლამესვე დიახ ჩუმათ გაეპარნენ თავის საყუარელს მეფეს; იმისთანა კარგი ვაჟკაცი ნინია ენდრონიკაშვილიც იმათში და სოლალუხის მტკვრის ფონში გავიდნენ³, გაღმა შამშადილის ცხუარი, მთის ტყისაკენ მიდიოდა სამი ფარა, რომელთაცა დაიტაცეს და ქიზიყში გადარეკეს.

ადრიდგანვე რევაზ ენდრონიკაშვილი ქიზიყის მოურავი იყო და ბატონიშვილის გიორგის პირუელის ცოლის ძმა. მეფე ირაკლიმ იმას მოურაობა ჩამოართო, ორგულობის⁴ შენიშნისთვის და თავის სიძეს ზაქარია ენდრონიკაშვილს მისცა ქიზიყის მოურაობა, რომელსაცა იმ ორი ათასის ჯარის კაციდგან, აღარც ერთი მეომარი აღარ დარჩა თავის მახლობლების და საკუთარის მოსამსახურების მეტი, ასე ოცამდისინ. მეორე დილაზედ, ეს ამბავი მეფეს მოახსენეს და იმათი გაპარვა უანბეს. თუმცა დიდათ ეწყინა, მაგრამ მაინც არ შეშინდა და თავის გუარათ გამაგრებული იყო.⁵

მეფე ირაკლიმ ხუთი ათასი ჯარი ასე გაყო. ორი ათასი ქართუელი და ორი ათასი იმერელი მეფის სოლომანით თავისთან დაიჭირა და დანარჩენი ათასი იმერეთის ჯარი ზარბაზნებთან გამოისტუმრა

¹ მეფის ირაკლის ქალი ელენე ჰყუანდა ცოლათ ნაქვრივარი, სოლომან მეფის დედა არჩილ ბატონიშვილის ნაცოლარი.

² სხუებისგანაც ხომ გამიგონია ეს ანბავი და თამა ნინია ზალის ძემ ენდრონიკაშვილმაც მიანბო. 1824-სა წელსა ს. ქოდალას ჩემის ნათესავის თამაზ ენდრონიკაშვილის ქორნილში. იმთენს იმ ამბებში ის ნინიაც დასწრებია. თუმცა, მიანბობდა, მაგრამ აქეთ-იქით იხედებოდა: არავინ გაიგონოსო. ეს ნინია ჩემი ნათესავიც იყო.

³ ზოგს უთქუამსთ: ქ. ტფილისი შემოიარესო, მტკვრის ხიდზე გავიდნენ და კახეთისკენ გასნიესო. მაგრამ არა, სწორეთ სოლალუხის მტკვრის ფონში გავიდნენ.

⁴ სხუაგან წვრილად დაწვერ მიზეზს, ვინც ჩამოართმევიანა.

⁵ ეს ადრითვე ვერა ვთქვი და სულერთია აქ ვიტყვი: ყარაბაღის ხანს იბრემ ხანსა დიდი პირობა და ერთობა ჰქონდათ მეფეს ირაკლისთან და ამისთვის შუშის ციხე გაამაგრა და აღამამადხანს თავი არ დაუკრა. აღამამადხანის მეორეთ მოსვლაზედ კი აიყარა და ჭარში გავიდა.

ქალაქის მოახლოვოდ, დამოჟნა რომ არის, იმის ცოტა მოშორებით ხევის სიახლოვეს.

ვის უნახამს სოლალუხის ახლო დასავლეთისაკენ, მტკვრის მახლობლად პატარა მინდორი, სამხრეთიდან დიდი მთა რომ ადგას? – სწორეთ იქ დადგა მეფე ირაკლი, იმ ოთხი ათასის ჯარით, სადაც კვირა დილაზედ მოვიდა აღამამადხანის რამეთინიმე რაზმი და პატარა მინდორზე მოხდა ომი. ქართუელ-იმერლები ოთხი ათასი და სპარსნი იმთენი.¹

პირუელ სპარსნი დათამამდნენ ცოტა ქართუელ-იმერლებზე და გულმოდგინედ წამოვიდნენ, ასე ეგონათ ესესარის ჩავყლაპამთო, მაგრამ ქართუელ-იმერლები არ აჩქარდნენ და მეფე ირაკლი-მაც ეს სიტყუა უბძანა.

– ჩემო საყუარელო შვილებო მხნენო ქართუელ-იმერლებო! როგორიც თქუენის ვაჟკაცობისაგან ვიცოდე, ისეთი ვაჟკაცობა აჩუენეთ ყიზილბაშებს, რომ მაგათ თავის დღეში ჩუენკენ ველარ გაინანონ. ამასთან ამასაც გეტყვით, რომ მინამ არ გაგიჭირდებათ, მე არ მოგეშუელებით და ახლა თქუენ იცით და თქუენმა ვაჟკაცობამ!

მეფე ირაკლიმ, იმ დილის მოადრევით, ის ოთხი ათასი მხედრობა ასე დააყენა იმ ვინროს გზის სიმაგრისა მახლობლად, რომელსაცა პირუელსა ათასსა ერთხელ უნდა ეომა, მეორე ათასსა შემდგომ, მესამე ათასსა მასუკან, და მეოთხე ათასი კი გაჭირებისთვის შეინახა; თვითონ და მეფე სოლომანც იმათში ჩადგნენ, რომლებიცა ხუთას-ხუთასი ქართუელ-იმერლები ერთად იდგნენ, ოთხ დასტად, ერთი ერთმანეთის მხარის მიმცემნი.

სადაც ომი იყო, იმ ადგილის მდებარობას მაგთენი სივრცე არა აქუს, მაგრამ მაინც ოთხი ათასი ცხენიანი მეომარი გაიმართება, ანუ მეტნაკლები მტკუარის პირიდგან კლდედისინ, მახლობლად

¹ აღამამადხანს თავისი დიდი ურდო აღსტაფაზედ დაეგდო და თვითონ სუბუქათ წამოსულიყო ამთენის ჯარით, რაერთიც ითქუა აქა. გარდა ამისა, ვილამაცა თქუა: მითამ აღამამადხანი შავნაბადაზედ ასულიყოს და ზედ მთაზედ კარავი დაედგას და იქიდგან ეჩხრიკოს ომის საქმე. ტყუილია. ომის წინა დღესა, აღამამადხან შავნაბადაზედ ავიდა, ქალაქისაკენ გადასახედავით და როგორღაც მოხდა რომ ალთაფთ ერთის ჯაგისაკენ მიეფარა ცხენიდგან გადამხტარი. ამ დილით გათენებისას, ქალაქიდგან ოცდახუთი ბიჭი დაიარაღებული გამოვიდნენ და შავნაბადის მთაზედ ხეტება დაიწყეს: ეგება ყიზილბაში შეგვხვდეს დავიჭიროთო. ამდროს უეცრათ ზედ წაადგნენ აღამამადხანსა, რომელთაცა მაშინვე თოფები დაუშინეს. აღამამად საჩქაროთ წამოხტა, ალთაფა აიფარა და ისე გაიქცა. იმ თოფების ხმაზედ და ამ ამბავში, ზევიდგან ყიზილბაშები მოეშველნენ, ზოგი დახოცეს და ზოგი წაიყუანეს. აღამამადხანს ასე შეეშინდა, მაშინვე ქუემოთ ჩამოვიდა და ველარც ჯარისკაცები დააყენა იქა, იქიდგან ეთულაიერებინათ ქალაქის მხარე.

ვინროს სიმაგრისა.

ეს ჩუენი ჯარი ასე წყობით იდგნენ. ვინრო სიმაგრესა ზურგ მიბ-
ჯენილი და შემოტეულს ყიზილბაშებს უყურებდნენ განსუენებუ-
ლის გულითა, რომელნიცა მინამ ახლო არ მოვიდნენ, ხმა არ გასცეს
და როდისაც დაახლოვდნენ, ერთიანათ წაყარეს თოფის ტყვია და
თვითონაც ხმლებმოსმულნი დაერივნენ ყიზილბაშის ჯარში და ასე
გააქციეს, ვინ წინა და ვინ უკან. წაიყუანეს გაქცეულები და გზის
ჩამოსასვლელი გორა რომ არის, იმაზედ მიყარეს. ეს პირუელი
ათასი ქართუელ-იმერლები, გამოტრიალდნენ და ფეხაკრეფით თა-
ვის ადგილს მოვიდნენ. ვისაც უთქუამს, რომ მითამ აღამამადხანს
ზარბაზნები ჰქონდეს, არა, ტყუილია, ზამბურაკები კი ბევრი ჰქონ-
და.

ყიზილბაშებმა ამისთანა ვაჟკაცობა რომ ნახეს ქართუ-
ელ-იმერლებისა, შემოტევება ველარ იკადრეს, გამოვიდნენ, ზამ-
ბურაკებისა და თოფისა სროლა აუტეხეს ქართუელ-იმერლებსა.
თუმცა მეფეს ირაკლის ზამბურაკები არა ჰქონდა, მაგრამ თოფის
სროლა ქართუელ-იმერლებისა ნაქები იყო მაშინდელს დროსა,
რომელთაცა ამაშიაც აჯობეს და ამითიც შეარცხვინეს: ამაოზაში
აღამამადხან მოვიდა და ჩამოსასვლელს გზის გორაზე გადმოდგა.
ქართუელ-იმერლებს რომ შემოხედა, თუალში ეფუქსავატა და სი-
ცილით დაიძახა. – „ეს სანყლები არიან ჩუენი მეომრები?“ ერთმა
დიდმა კაცმა მოახსენა – „ესენი გახლავან.“ და სხუა კი აღარაფერი.
აღამამადხანმა ახალს რაზმებს უბძანა შეტევება და მასუკან იმ
ხანს უთხრა თავმონონებით.

– „იმ საცოდავებს, სულ მტკვარში გადაჰყრიან.“

მეფე ირაკლიმ იმ პირუელს ათას, ცოტა უკანდანევა უთხრა და
ჯგუფათ დადგმა. ასი მეომარი კიდევ მიაშუელა იმ ათასსა ამ სი-
ტყვით – „ქართულებო და იმერლებო! აღამამადხან გორაზე გად-
მოდგა და ჩანს, რომ თავის თუალწინა უნდა დაგუაჭერინოს. აბა
როგორიც თქუენის გულადობისაგან ვიცოდე, ისეთი ვაჟკაცობა
აჩუენეთ აღამამადხანსა.“

აღამამადხანის თუალწინ დათამამებული ახალი დასტები
წამოვიდნენ; ეგონათ ცოცხლებს დავიჭერთო, მაგრამ მინამ კიდევ
ახლოს არ მოუშუეს, არ ესროლეს თოფი და როცა დაახლოვდნენ,
ერთიანათ წაყარეს ტყვია, ამასთანვე ყიზილბაშებში დაერივნენ
და წამსვე დააბრუნეს. გაქცეული ყიზილბაშები წაიყუანეს და შუა
მინდვრამდისინ მიიყუანეს. აღამამადხანმა ეს რომ ნახა, ცოტა ქა-
რთუელ-იმერლებისაგან გაიკვირვა, მაგრამ საჩქაროთ სხუა დას-
ტებს უბძანა მიშუელება და მიშუელებასთანვე ეს ჩუენი მეომრები
დაატრიალეს და მინამ თავის ადგილამდინ მორეკეს; მეფე ირაკ-

ლიმ ის ცხრაასი დანარჩენი ქართუელ-იმერლები მიაშველა. დაბრუნებულთ მიმშველებელი რომ დაინახეს, ისინიც დაბრუნდნენ, შეუტიეს და კიდევ მინდვრის შუამდისინ მირეკეს.

ალამამადხანმა გაკვირუებით დაიძახა. – „როგორიც ქართუელების ვაჟკაცობა გამეგონა, იმაზედ უკეთესნი ყოფილან!“ რომელმაცა ახლა სხუა ჯარს უთხრა მიშუელება და მიშუელებასთანვე ქართუელ-იმერლები დააბრუნეს. მეფე ირაკლიმ იმათი გამოქცევა რომ ნახა, მესამე ათასი მიაშუელა და, ეგრეთუე დააბრუნეს სპარსელები და კიდევ მინდვრის საშუალამდისინ მირეკეს. ამაზედ ალამამადხან განყრა და სხუებს დაუძახა შეუტიეთო, მაგრამ აღარ იქნა, ქართუელ-იმერლები ველარ დააბრუნეს და ხმლით კავა შეიქნა. მეფე ირაკლიმ ქართუელები შუაყიზილბაშის ჯარში რომ დაინახა და თამამად იმათი ხმლის ტრიალი, მოხუცებულის გული *ცეცხლის ალსავით* აუპრიალდა და თავის ბაირახტარს დაუძახა. – „ზატხანის დამმარცხებელი ბაირახი აქ მაიჭა.“ და ხუთას ქართუელ-იმერლებსა უბძანა უკან მამყევითო. თუმცა მეფე სოლომან ბინაზე დააგდო, მაგრამ გულმა ველარ გაუძლო და თავის პაპას შეუდგა.

ერთს მხარეს ბაირახზე გამოსახული ღვთის მშობელი თავის ძითა და მეორეზედ წმინდა გიორგი, რომელსაცა ვეშაპი გაეგმირა შუბით. ამ გაფრიალებულის ბაირალით გაექანა მეფე და უკან ის თავისი მეომრები გულადად მიჰყვნენ მეფე სოლომანითურთ. წარმოიდგინეთ მეფე ირაკლი იმათში არ იყო გარეული ისე ომობდნენ და როცა გაერია, რანი შეიქმნებოდნენ ქართუელ-იმერლები? თავის საყუარელი მოხუცებული მეფე რომ დაინახეს, ნამეტნავად იმ გაფრიალებულის ბაირახითა და მეფე სოლომანც იმათში, ასე ეგონათ, მეორე სიცოცხლე მოგვემატაო. რანიც იყუნენ, ერთი სამათ შეიქნენ. ორთავ მეფეს გვერდს მოუდგნენ და ყიზილბაშთ ზედ დასხდნენ.

ბაირახ გაფრიალებული მეფე ირაკლი ყიზილბაშის პირუელს დასტას მიუხდა და ერთი ყიზილბაშის მეომარი, ბაირალის შუბით ჩამოაგდო და მაშინვე მოკვდა. ქართუელ-იმერლებმა მეფის ირაკლისაგან ეს რომ ნახეს, ერთიანათ იფივლეს; ყიზილბაშების დასტები მაშინვე დაშალეს, წინ *ცხვრებსავით* წაიყარეს და უკან მიჰყვნენ, *ალამამადხან გაიქცა*, რომელიცა სადაც ალამამადხანმა თავი მოარიდა თავის დასტით და საჩქაროთ გაემურა. მაგრამ იმთენი ჯარის შემწეობა კი აღარ ჰქონდათ ქართუელ-იმერლებსა, ზევით რომ აუხდნენ, იმ მინდორზედ მისწოლოდნენ ყიზილბაშებს და სულერთიან თან გაეტანათ. თუმცა გამარჯუებული გამოტრიალდნენ და თავის სიმაგრეშივე მოვიდნენ, მაგრამ ქართუელ-იმერლები

ძალიან სწუხდნენ: რაც სხუებმა ლალატი მოახდინეს, იმათ ჯანი წაუვიდეს, ეს რაღა არის, რომ თავის ამხანაგი ძმები, მტერსა პირში მისცენ და თვითონ გაეპარნენ. *ასჯერ რომ უღალატოს ამხანაგმა ამხანაგსა სხუარიგათა, ეს ერთი ლალატი მეტია ასზე.* თუ ის ორი ათასი ქიზიყის ჯარი, იმისთანა ხელგამომავალი ვაჟკაცნი, აქ ჩუენთან ყოფილიყვნენ, დღეს აღამამადხანს ბოლოს მოვუღებდითო. ამასთან ყუელანი ერთპირად, ცუდათ ახსენებდნენ რევაზ ენდრონიკაშვილსა, მეფის ირაკლის მეტი, ის კი მდუმარებდა და ფიქრობდა რომ როგორ მოეგუარებინა კიდევ საქმე.

მეფე ირაკლიმ ქალაქში მახარობელი გამოგზავნა გამარჯუებისა, სადაც დიდი სიხარული მოხდა, რომელთაცა მეფის ირაკლისა ასეთი დიდი იმედი მიეცათ, რომ ყუელანი ამას ამბობდნენ: მეფე ირაკლი არც დამარცხებულა და არც დამარცხდებაო. ამასთან დაჭრილები ქალაქში გამოგზავნა და მკვდრები იქვე დაამარხვინა.¹

დამარცხებული და შეწუხებული აღამამადხან გატრიალდა და თავის კარავში ჩამოხტა. თავის სარდლებს რჩევა ჰკითხა: ზოგმა რა თქუა და ზოგმა რა, მაგრამ აღამამადხანმა გადუნყვიტა: ხუალ კიდევ შევებში და თუ ხუალაც ეს საქმე მიყო მეფე ირაკლიმ რაც დღესა ქნა, მაშინუე ავიყრები და ჩემს ქუეყანაში წავალ.

ომიდგან გამობრუნებულმა მეფე ირაკლიმ, მაინც კიდევ მახლობელს სოფლებში კაცები გაგზავნა და ჯარები დაიბარა, მაგრამ ყიზილბაშების მოსვლაზე, იმ ბოროტ გამძრახუელთ შეეშინებინათ: საჩქაროთ აიყარენით, რომ ორასი ათასის კაცით, აღამამადხან მოვიდა ყაზახში, მეფე ირაკლი ერთიანათ ჯარით წაახდინა და ახლა საქართუელოზედ მოდისო, რომლებიცა სულერთიან აყრილიყვნენ და ტყეებში დაფანტულიყვნენ. ქალაქის ხალხი კი არ ვარგოდა საომრათა; მოვაჭრენი იყვნენ და თუ იყო ვინმე მეომარი, მეფეს ახლდნენ თანა.

ყუელას გაუკვირდება, მეფე ირაკლიმ რატომ ზარბაზნები არ ჩაიტანა, სადაც ომობდა და ზარბაზნებით არ დაუნყო ომი ყიზილბაშებსაო, ანუ ქალაქის პირი არ გაამაგრაო? – მაგრამ მეფის ირაკლის განძრახუა სულ სხუა იყო. ჯერ უზარბაზნოთ ქართუელ-იმერლების ვაჟკაცობა უნდა ეჩუენებინა აღამამადხანისათვის; მართლა კიდევ აჩუენა, პირუელს დღეს კვირასა და მეორეს დღეს ორშაფათსა, რომელიცა იმ ორი დღის შემდგომ ქალაქის პირის

¹ მეფე სოლომანის დისა; ბატონიშვილის მარიამისაგან გამიგონია: ასე ვაჟკაცათ იყვნენ იმერლებიო, რომ მარტო ორასი მეტი თავადაზნაური დააკლდათ აღამამადხანის ორის დღის ომშიო. როგორც მეც ვიცი, მართლა ასეთი ხელი გამოუღიათ იმერლებსა, რომ ქართუელები გაუკვირვებიათ! თვით მაშინდელის ქართუელებისაგან გამიგონია.

გამაგრებას აპირებდა, სადაც ზარბაზნები ენყო იქა.

ეს დანყობილობა სწორეთ შაფათს საღამოზე მოახდინა, მეორეს დღის კვირაზედ, ომი რომ უნდა მომხდარიყო. მაგრამ როდესაც კვირას დილაზედ მოხსენდა საენდრონიკოს ჯარის წასვლა, *ქიზიყელების დამარცხება*, დანყობილობა ველარ გამოცუვალა, *ყიზილბაშების ჯარები კიდევ მოსდგომოდნენ საომრათა*, რომელთაც კვირის ომით, ამ მცირეს მეომართაგან ასეთი ზარი დაეცათ ყიზილბაშებს, მეორე დღეს, ესე იგი ორშაფათს, ომი რომ მოხდა, ყიზილბაშებმა ველარც ერთი იერიში ველარ მოიტანეს და მხოლოდ თოფის სროლა აუტეხეს შორიდგან. შუადღემდისინ ქართულ-იმერლებმა უთმინეს და მასუკან ყიზილბაშებს შეუტყეს. ასე შეშინებული იყვნენ წინა დღის ომით, რომ მაშინვე მოშალეს ისინი და ზევით მინდორზედ არეკეს. ამ ორშაფათ დღესაც ასე გაიმარჯუეს ქართულ-იმერლებმა, მაგრამ მაინც ზემო მინდორზედ არ ავიდნენ და ან რა სარგებელი იქნებოდა? – ეს დღეც ასე, ამ ომით დასრულდა.

წამკითხუელო, კარგათ გაჩხრიკე, იმ ორი დღის ომების შემდგომ, თუ იმ ზარბაზნებთან ომი მომხდარიყო და ის ორი ათასი საენდრონიკოს ჯარიც იქ ჰყოლოდა მეფე ირაკლის, რა დაემართებოდა ყიზილბაშებს; იმ თვრამეტს ზარბაზნებს რომ დაუშენდნენ მოუწყეიტლად და ზედ იმთენი ჩუენი გათამამებული ჯარი მიანუებოდა იმ ვინროს სოღალუხის გზაში? – დარწმუნებული ვარ, ზოგს მტკვარში გადაჰყრიდნენ, ზოგი ქართულ-იმერლების ხელით მოაკლდებოდა და იქით აღამამადხან უნდა საჩქაროთ აყრილიყო და სპარსეთისაკენ გაენია. აი მეფის ირაკლის უკანასკნელი დანყობილობა ასე იყო.

აღამამადხან ომიდგან გაბრუნებული წავიდა და იმ ღამესვე თადარიგი ნახა, მეორეს დღეს აიყაროს ესე იგი სამშაფათს, ორი დღის ომის შემდგომ და სპარსეთისაკენ წავიდეს. მეთუალეები-საგან ეს ანბავი მოუვიდა მეფეს ირაკლის,¹ თორემ იმ ღამესვე დაბრუნებას აპირებდა თავის ჯარით ზარბაზნებთან და ქალაქის ნაპირების გამაგრებას, რომელიცა ამის გამო იქვე დარჩა, კიდევ ამბის მომლოდინე, იქიდგან ახლოს იყო. ამისთვის თავის შვილიშვილს სოლომან მეფეს გადაეხვია სიყუარულით და დიდის მადლობით დაითხოვა თავის მეომრებით.

– „ჩემო სოლომან! რაც შენ და შენმა იმერლებმა ვაჟკაცო-

¹ ადრიბეჟანის ხანებს უგზავნიათ ჩუმათ კაცი ირაკლისთვის. ამ დროებში იმათთან ერთობა ჰქონდა, გარდა განჯის ხანისა, რომელმაცა თვით იმან წამოიყუანა აღამამადხან საქართულოზედ.

ბა გამოიჩინეთ, მეტი ვაჟკაცობა აღარ იქნება. მართალია, კარგა იმერლები დაგვაკლდა, მაგრამ საუკუნო სახელი კი დაგრჩათ. ახლა ჩემო სოლომან, შენც დაილაღე და შენის იმერლებით ქალაქში წადით, ამაღამ საჭირო აღარა ხართ, შენის იმერლებით ამაღამ კარგათ დაისუენეთ ქალაქში, ეს შენი დედიდაშვილი ესტატე ციციშვილი; ეს ოსეფა ყორღანაშვილი და ეს იოსებ შალბათაშვილიც თან იახელ.¹ ნადით და ყოუელი ჩუენი ამბავი ქალაქელებს უანბეთ და ბებიაშენს დედოფალსა, მაგრამ ვინიცობისათვისა მაინც ამას გეტყვით, რომ ისევ სჯობია ქალაქი აიყაროს და თვით დარეჯან დედოფალიცა. რა ვიცი ერთი უბედურობა არამოხედეს რა, როგორღაც ცუდ გუნებაზე შევიქენ, ამისთვის რომ ჯარი ჩუენ არა გვყავს და რაცა გვყავს, თითქმის ისიც გაგვინახევრდა, ამ ორი დღის ომში. თუმცა ამბავი მამივდა: აღამამდხან აყრას აპირებს ხუალაო. მაგრამ აგრე ჩქარა ვერ ვენდობი მე იმათ, იმათგან ძალიან კარგად გამოცდილი ვარ, ამისთვის უთუოთ გაფრთხილება გვმართებს. ახლა ცხადათ ვხედავ, ბევრი ღალატია ჩემზე და ის ღალატი არ ვიცი საიდგან რა უნდა იყოს, მეტი საიდუმლო რაღაც რამ არის, ვერ მიმხვდარვარ (ღრმათ დაფიქრების შემდეგ). თუ მართლა ღმერთი ინებებს და აღამამდხან აიყრება, ისევ ჩქარა დავაბრუნებ ჩუენს აყრილებსა ქალაქში და თუ ომი მოგვიხდა და ვერა შევძელით რა, კახეთისკენ გავალ, იქიდგან ხუთს ან ექვს დღეზედ, თორმეტი ათასს კარგ ცხენიანს ვაჟკაცს მოვიყუან და გატეხლს ხიდს შეუკრამ აღამამდხანსა, მაშინ თვითონ შენ გაჩუენებ ჩემო სოლომან, რასაც მე იმას უზამ. დეე ეხლა უხალხო ქალაქი წაილოს, არაფერია, ამის გამო ხუალ დილაზედ რაც ჩემი ბძანება მოგივიდეს, ისე მოიქეც, მზათ იყავ, მაგრამ იმ ზარბაზნთან ის შენი ათასი კაცი რომ დგას, არ წაიყუანო, როგორც დგანან იქვე იდგენ.“ ამ სიტყვით გამოსწია და წამოვიდა. მაგრამ არაჩნურთის ოსეფა არღუთოვისაგან იყო ერთი შემოჩენილი რუსეთიდგან არტემ არარაკვი მეფის ირაკლისა და საქართველოს დასაღუჰად. ბევრი ჩვენი დასამხობი ამბებია იმ არტემასაგან და ერთს კი ახლა ვიტყვი იმის საქმეს ამ ამბავსა შორის, რომ დასანახად იყოს, იმისი საშინელი საქმე ჩვენსა წინაპარზედ, კმარა კიდევ იმის გასაცნობად, ის ერთი იმისი მოქმედება, რომელ-

¹ ესტატე ციციშვილი იყო ქ. ტფილისის მოურავი, ოსეფა ყორღანაშვილის სადედოფლო ყმა მამული ებარა და მეფის ირაკლის სალაროც და მილახუარიც იყო და იოსებ შალბათაშვილი კი სასახლის კაცი, რომლებიცა ოსეფა მილახუარი და ესეც, მეფის ირაკლისა დიხ მახლობლები იყენენ, მაგრამ ორნივ მოღალატენი მეფის ირაკლისა და მცდელნი საქართუელო დასცენ. ოსეფა მილახუარი შემდგომ გაორგულდა, როდესაც სარდალმა დავით ჯ. ორბელიანმა სცემა ძალზედ. ოდესმე იმისი აღწერაც იქნება.

საცა სომხურათ ერქუა იმას: არუთინ არარაცინ და რუსულათ არტემ არარაცკი შეიქნა. თავის დროზე იმაზედაც ის აღწერა იქნება, როგორც იმან პირველად იმოქმედა აღამამადხანის მოყვანა საქართველოზედ.

პირუელ ლამეს ქალაქში რომ შემოიარა მეფე სოლომანმა, პირდაპირ სასახლესთან გადახდა და თავის ბებია დედოფალსა იახლა, სადაც დიდი მხიარულება იყო და დიდი სიხარული იმთენი გამარჯუებისა. იქ დახვდა დარეჯან დედოფლის შვილი, ბიძა სოლომანისა ანტონი ქათალიკოზი და დედა ჩემიც იქ იყო.

რალა გავაგძელო, როდესაც მეფის ირაკლის განძრახუა გამოუცხადა და წვრილად უანბო მეფე სოლომანმა: ისე გამხიარულებულები ვიყავით და შემდეგ ასეთმა მწუხარებამ მოგვიცო, რომ სულერთიან ჩავითუთქენითო და კარგა ხანი გონებაზედ ველარ მოვედითო. ამას დედა ჩემი იტყოდა ხოლმე. ამისთვის, რომ ყუელანი დარწმუნებული იყვნენ, მეფეს ირაკლისა შემოსული მტერი ვერას უზამდა და ამის დასამტკიცებლად, ის მეფის ირაკლის სასახლე და სალარო ისე უძრავათ იყო; იმთენი სიმდიდრე სასახლისა ანუ სალაროსი, სულერთიან ისე დარჩათ, რომ ერთი იოტის დანაფასები, ადრითვე არა დაუხიზნამთ რა, ასეთი იმედი ჰქონდათ მეფის ირაკლისა, ამისთვის რომ გამმარჯუებელი ბედი მარადის წინ უძლოდა ერეკლესა!

კარგახანის დაღონების შემდგომ, ქათალიკოზმა ანტონიმ თავი აიღო და მწუხარებით ბძანა.

– „რადგან უბძანებია, დაყოვნება აღარ უნდა – უნდა ჩქარა ავიყარეთ.“

მაშინვე ძლივს რას ყოფით ორი ტახტრევანდი მოამზადეს, ერთში დედოფალი დარეჯან ჩასუეს, რომელიცა მწარეს ცრემლით იბანებოდა. რაც ახლო მახლოს ძვირფასი ნივთები მოახელეს ანუ ფული, ისიც იქ მიართუეს ბოხჩით შეკრული. მეორე ტახტრევანდში საოფლით ავანტყოფი ბატონიშვილი ალექსანდრე ჩაანვინეს, დედა ჩემი ცხენზედ შეჯდა, გამდლები და მოახლეებიც ეგრეთვე, თავად-აზნაურები ხომ რასაკვირველია და ამათ წინ გაუძღუა ქათალიკოზი ანტონი ცხენით და მთიულეთისაკენ გაემგზავრნენ. ყმანვილკაცი აზნაური ნიკოლოზ ელიოზისშვილი¹ და უფროსი ერთი მოსამსახურენი ქვეითები გაჰყოლიან, რომ ცხენები ველარ მოუხერხებიათ, ისე საჩქაროთ წასულან.

წყალის ალაყაფის კარებთან რომ მივიდნენ და მინამ იმის დიდს კლიტეს გააღებდენ, ამ დროს ერთი ქვრივი დედაკაცი, სომხის მო-

¹ ამის სახელი ბოლოშიაც იქნება, ეს იყო ქათალიკოზის ანტონის ნაზირი.

ქალაქისა მოიჭრა და შეწუხებულმა დაიძახა. – დედოფალო, უპატრონო გახლავარ, უქმრო, უშვილო და უნათესაო ქვრივი, რომელიცა თქუენის მოწყალებით ვიზდები. ეხლა ეს არის თქუენი აყრა შევიტყე; გიჟსავით გამოვარდი და თქუენთან გიახელ. ღმერთი გადღეგძელებს, ნუ დამაგდებთ აქა და ყიზილბაშების ხელში ნუ ჩამაგდებთ, როგორც იყოს მეც თან წამიყუანეთ.

იმ საესეს ნივთებით ბოხჩას, დიდი ადგილი სჭერია, ასე რომ ტახტრევანდში ადგილი აღარ იყო. იმის სიტყუაზედ დედოფალი თურმე ძალიან შეწუხდა და შემდეგ მოსამსახურეებს დაუძახა.

– ეს ბოხჩა აიღეთ აქედგან და მაგის ადგილას ეგ დედაკაცი დასვით.

პირუელს გამდელს წყნარისახარს გაეხედა და მოეხსენებინა.

– რაც ძვირფასი თვლები და ნივთებია და ან ფული, სულ დაიკარგება.

– რას მეუბნებით, ადამიანის გამოხსნა არა სჯობია ჭიქების შენახუს? აიღეთ თუ ღმერთი გწამსთ, მანდ კედლის ძირში დადევით სადმე, თუ თქუენ ვერ შეიძლებთ წამოღებას, ვინც უნდა წაიღოს.

მაშინვე ის ბოხჩა ქათალიკოზმა გაახსნევინა, ნივთები და ფულები აქა-იქ დაარიგა, შემდეგ ის დედაკაცია ჩასვეს ტახტრევანდში და მასუკან გაეშურნენ. იმ დედაკაცსა რქმევია მათუა.

ისინი რომ გაეშურნენ, ამ დროს ერთი ამაზონკა ლამაზი ქალი, ორის მუახლით და სამის ბიჭით დედოფალს მოეწინენ ცხენებზე ამხედრებულები და იმ ლამაზმა ქალმა დედოფალს მოახსენა.

– ჩემო ხელმწიფეო დედოფალო, თქუენი აყრა გავიგონო, მე თქუენ თავს როგორ დაგანებებ, მე თქვენთან ვიქნები განუყრელად.

დედოფალმა მაშინვე ხმაზედ იცნა და უთხრა.

– „ნაბათ ხანუმ, შენა ხარ ჩემო ნაბათ ხანუმ, მოდი ერთათ ვიყვნენ და ერთი გაჭირება გამოვიაროთ.“ იმ ამბებში აღარც მოშორებია. ეს ქალი იყო ალავერდბეგის ედიგარას შვილის ცოლი, ციხელის თათრის კარგი პირველის ოჯახისა. მერე დედოფალმა ჰკითხა.

– ჩემო ნაბათხანუმ, შენი ქმარი ალავერდბეგი სადლა არის? –

– ჩემი ქმარი და მთელი ჩუენი ოჯახობა კაცები, სულერთიან მეფეს ირაკლისთან თავის სისხლსა ღვრიან სოღალუხის მიხდორზედა მამულისთვის. დედოფალი ატირდა და ქათალიკოზი ანტონიც. იმ ალავერდას ამბავი აქ ქვემოთ კიდევ იქნება.

მეფის ირაკლის ამბავი ხომ გუახსომს, მეთუალეებისაგან ამბავი რომ მოუვიდა: აღამამადხან ხუალ აყრას და წასულას აპირებსო? – სწორეთ ასეც მოხდა. სამშაფათი დილა რომ ინათლა, ამბა-

ვი მოუვიდა თავის წინა ყარაულებისაგან. – „აღამამადხან აიყარა და ჩქარა მიდისო.“ მაშინვე მახარობელი გამოგზავნა და ვინც დარჩენილები იყვნენ ქალაქში, ეს ამბავი ახარა, მაგრამ ზევით რომ ვთქვი, აი ის არტემ არარაცკი (არუთინ.) იმ ელჩის გამპარებელი ორშაფათის ღამეს; თვითონ თავის მოსყიდულის სომხის კაცებითა უბელადა ელჩსა და პირიქით თელეთისკენ იმან გადიყუნა იმ ღამესვე კოჯრის ქუემოთ დაბალს მთებზე, რომელმაცა დიახ კარგათ იცოდა იმის ადგილები გარკვევითა და შემდგომში ისევ ტფილისისაკენ დაბრუნდა, ახლა კიდევ სხუა ემშაკობის ცფიერობისთვისა. მეფე ირაკლიმ ქ. ტფილისში, მელიქს დარჩია ბებუთაშვილს რომ გამოუგზავნა ის ელჩი, თან შემოუთუალა: კარგათ გაუფრთხილდი არ გაიქცესო. მელიქმაც ქალაქის შემნახავ კაცებს მიაბარა და თვითონ ცოლ-შვილით აიყარა, მაშინ როდესაც რომ პარასკევს ნახევარი ქალაქი აყრილი ნავიდნენ, ისიც იმ დროს ქალაქიდგან გავიდა. რასაკვირველია, ისიც მოღალატე იყო, რომელსაცა შემდგომ ლექსიც გამოუთქუეს.

„აბა ჩემო მელიქო ფინთაობა დაინყე,
ბაგრატიონთ სისხლითა გულმუცელი ამისე.“ და სხუანი... იმი-
სი და სხუების ამბები თავის დროზედ იქნება.

ქათალიკოზი ანტონი თავის დედის დედოფლით რომ აიყარნენ, მაშინ მეფე სოლომანმა, ქალაქში კაცები დაატარა და დანარჩენს ქალაქელებს აყრა გამოუცხადეს: მეფის ირაკლის ბძანება არისო. ქალაქელებმა ყურიც არ გაიბერტყეს: კიდევ გუატყუებენ, მეფე ირაკლი ცოცხალი იყოს, თორემ ქალაქს ფიქრი არა აქვსო.

ამის მეორეს დილის ადრე, თითქმის ნახევარი ქალაქის აუყრე-
ლობა რომ მოხსენდა მეფეს ირაკლის, მეფის სოლომონის გაგზავნი-
ლის კაცისაგან და ზედატანებით აღამამადხანის აყრაც აცნობეს
ყარაულებმა, რომელიცა ზევით გავიგონეთ და ამ დროს მახარო-
ბელიც რომ გაუგზავნა ქალაქელებს, ამაზედ უფრო დარწმუნდნენ:
აი თუ არ გვატყუებენო? – ამისთვის უფრო უფიქრელად დარჩნენ
ქალაქელები ქალაქში და მეფის ირაკლის დღეგძელობას ღმერთსა
სთხოვდნენ ყუელანი, მაგრამ მეფე ირაკლიმ ის ელჩი რომ დააჭ-
ერინა აღამამადხანისა და ქალაქში გამოგზავნა, როგორც ზევით
გავიგონეთ, ორშაფათის ღამეს ქალაქიდგან გააპარა დიახ ჩუმათ
არტემ არარაცკიმ, თვითონ იმან უბელადა ...ქალაქის გაღავნის
კედელზედ გადაუშვეს თავისი მოსამსახურეები, დასავლეთის მხ-
არეს სოლოლაკისკენ... მთები გადაიარეს და პირიქით მოენია აღა-
მამადხანსა. აღამამადხან გაუწყრა: აქამდისინ სად იყავო? – ელჩს
თავი გაემართლა, მასუკან აყრილობის მიზეზი ეკითხა ელჩსა. აი
აღამამადხანის პასუხი.

– მეფე ირაკლი ნადირშას გაზდილია, მე იმან ომი არსად არ დამინყო, მომიყვანა თავის ქალაქის პირში, ორი დღე ძალიანი ომი გვექონდა და ვერა დავაკელით რა; ეტყობა, მეფეს ირაკლის დიდი ჯარი ჰყავს იმ ხვევებში დამალული და მე კი განგებ ცოტას მარუენებს, თორემ თუ ცოტა ჯარი ჰყუანდეს, ამ საქმეს ვერ მიზავდა.¹ მე ვხედავ მეფე ირაკლი ასეთს საქმეს მიპირებს, თუ არ წავედი ბოლოს ვინანო?

ელჩმა ფიცით დაარწმუნა: მეფეს ირაკლის მაგთენი ჯარი არა ჰყავს რაც თქუენ გინახამთ, იმაზე მეტით, რომელმაცა არტემ არარაცკის ამბავიც უანბო: იმ ხანის შემნახველი ქალაქის კაცები როგორ მოისყიდა და ან რა ერთი ფული მისცა იმათ, მასუკან როგორ გამოიყვანა ქალაქიდან, ან როგორ გადმოვიდნენ ქალაქის ციხის კედელზე, ან იმ მთებზედ როგორ გადმოიყვანა, ესენი სულ წვრილათ უანბო არტემ არარაცკის საქმე და ამასთან არტემ არარაცკის დაბარება მოახსენა: ქალაქის ამბავი, იმათი შეშინება და ნახევარი ქალაქის აყრა და სხუანი... ელჩისაგან დარწმუნდა ალამამდხან და მასუკან ისევ იმას ჰკითხა რჩევა: მაშ რა ვქნათო? –

– ექვსი ათასი მეომარი მიბოძე, აქეთი მხრის მოკლე გზები ახლა კარგათ ვიცი, ერთ-ერთს მოკლე გზაზედ გადავივლი და მეფეს ირაკლის უკან მოვექცევი, აქედგან თქუენ მიხუალთ, შუაში მოვამწყვდევეთ თავის ჯარით და ყათლანს უზამთო.

ეს რჩევა დიდათ მოიწონა, მაგრამ ხუთი ათასის მეომრების მეტი არ მისცა და ამ ჯარით გამოისტუმრა.

ამთენს უბედურებასთან ამ დილით ასეთი ბურუსი მოიხვია, ას ნაბიჯზედ აღარა გაირჩევოდა რა. ელჩი ჯარებით რომ წამოვიდა, პატარა ხანს უკან ალამამდხანც დაბრუნდა და ქალაქისაკენ გამოსწია. მეფე ირაკლის მოწინავე ყარაულებმა გაარჩიეს, ყიზილბაშები ისევ დაბრუნდნენ და ეს ამბავი მეფეს აცნობეს, რომელიცა ამ დროს, იმ დილით ახალ გაკეთებულს სანგრებთან იდგა თავის ჯარით იმ ვიწროს სოღალუხის გზებში, ეს უკანასკნელი ამბავი რომ მოუვიდა. რასაკვირველია გუახსომს? – წინა ღამეს რომ გრძნობდა და მეფე სოლომანს უთხრა: როგორღაც ცუდ გუნებაზე შევიქენო? – ამის გამო, ამის მეორეს სამშაფათის დილაზედ, ესე იგი 11-ს სეკტენბერსა, ის ვიწრო გზები, ორს თუ სამს ადგილს ჩაახერგინა, რაზედაც ქუა, კლდე და რაც მოხუდათ ჩააყრევინა შიგა, ვინიცობისათვის: დიდს ჯარს გაუჭირდეს გადმოსვლა, რომ მანამდისინ

¹ ალამამდხანის მოკვლის შემდგომ, მეფე ირაკლიმ განჯის ციხე რომ აიღო და ჯავათხან გამოიყვანა და ბოლოდროს კარგათ დაიახლოვა; სხუათა შორის იმას ეთქო: ალამამდხანსა იმ ორის დღის ომში, ათიათასამდისინ კაცი დააკლდა ჯარსაო.

ჩუენი საქმე მოვივარგოთ.

ამ დროს, როდისაც რომ აღამამადხანის დაბრუნება მოახსენეს ირაკლის, დაიძახა: – რასაც ვფიქრობდი, ის მოხდა. აბა ახლა საჩქაროთ გავწიოთ და ქალაქის პირში ჩუენ ზარბაზნებთან მივიდეთ. ეხლა ამ ბურუსში მეშინიან, ერთს რომელსამე კოჯრის მთის მხარეს არ გადვიდნენ და ზარბაზნები არ წაიღონ? – თუ ეს საშინელი ბურუსი არ მოეხვია, ვერც ერთი ყიზილბაში მეომარი ვერ გამეხუენებოდა, საითკენაც უნდა წასულიყო, არამც თუ ჯარი, მაგრამ ამ ბურუსისა მეშინიან.¹ ამასთან მეფე სოლომანთან კარგი ცხენიანი კაცი გამოაქცია: დიახ ჩქარა ზარბაზნებთან დამხვდი შენის ჯართათ და თვითონაც გამოსწია, როგორც ჯარსა შეეფერება ისე ჩქარა, მაგრამ ყიზილბაშებმა გამოასწრეს და ზარბაზნებს წამოადგნენ თავზე. ამთენს უბედურებას უბედურება დაერთო. ამ დროს ნისლმაც გადაყარა და ყიზილბაშებმა ზარბაზნები დაინახეს, რომლებმაცა იმ ათასმა იმერლებმა დაიდასტურეს: მეფე ირაკლი თავის ჯარით წაუხდენიათ, თორემ ყიზილბაშის ჯარსა ამ მხარეს რა უნდაო? – ზარბაზნების უფროსი მეფის ირაკლის მაიორი თა გიორგი გურამიშვილი რამდენს ეხვენა მცირე ხანს მოცდას: რასაც ფიქრობთ, ტყუილი არისო. მაგრამ არა ქნეს, გამოსწიეს და ქალაქში ეს ამბავი შემოიტანეს, მაშინ როდესაც რომ სოლომან მეფე აბანოების კარზე იდგა თავის ჯართა და თავის პაპის ბძანებას ელოდა: საითკენ მიბძანებს, იქით წავიდეო. მაგრამ ის კაცი მეფე ირაკლიმ მეფე სოლომანთან რომ გამოგზავნა: ზარბაზნებთან დამხვდიო. იმ კაცს კოჯრის მონინავე ყიზილბაშის ჯარის კაცები შეხვედროდნენ და იქუე მოეკლათ.

იმ ათასმა კაცმა იმერეთის მეომრებმა, ეს ამბავი მოუტანეს მეფე სოლომანსა: მითამ მეფე ირაკლი თავის ჯარით სულ განყვიტეს ყიზილბაშებმაო; ზარბაზნებიც იმათ წაიღესო და ჩუენ ძლივს გადვირჩინეთ თავიო. ყმანვილი კაცი მეფე სოლომან ამ გაუგებელის ტყუილით მოიტაცეს და საჩქაროთ იმერეთისაკენ გასწიეს.

დამშვიდებულებმა თითქმის ნახევარი ქალაქის ხალხმა ერთმანეთი დაარწმუნეს: იმერლებმა გვიღალატეს, თორემ ამ დილით მახარობელი არ მოგვივიდა, რომ აღამამადხან აიყარა და საჩქაროთ წავიდაო?

ამ ამბებში კოჯრის, ანუ ტაბახმელის მთის გზები შეკრული

¹ კოჯრის, ანუ ტაბახმელის მთების გზები, ბატონიშვილს დავითს ჰქონდა შეკრული, რომელიცა მეფე ირაკლი, იმის იმედით იყო, რომ იქით მხარეს მთაზედ არვის გადმოუშვებდა. შემდეგ გარკვევით წავიკითხამთ.

ჰქონდა ბატონიშვილს დავითსა ოთხასის კაციტა და ოთხის ზარბაზნითა, რომ აღამამადხანის მოძრაობა, საითკენაც წასულიყო, იქიდგან უნდა ეჩხრიკა და მეფისათვის ეცნობებინა. ვინცობა არის თუ ყიზილბაშის ჯარი მთის გზაზედ წამოვიდოდა, მაშინვე ზარბაზნები უნდა დაეცალა და ამით ეცნობებინა: მთაზედ მოდიან ყიზილბაშის ჯარიო. და თვითონაც საომრათ დახუედროდა იმათ, რომელიცა ზარბაზნების ხმის გამგონე გამოეშურებოდა; საჩქართოთ ზარბაზნებთან მოვიდოდა თავის ჯარით და მაშინ ყიზილბაშის ჯარი ველარას დააკლებდა მეფეს ირაკლის, მაგრამ ყიზილბაშის ჯარმა მთის მოკლე გზაზედ რომ გადმოიარეს, სადაც ბატონიშვილი დავითი იდგა, ერთი მესროლი კაცი აღარავინ აღარ დახვდათ და თავისუფლად გადმოიარეს. თუ ბატონიშვილს დავითს ის მთის გზები არ დაეგდო და არ გამოსცლოდა, ამთენის მესროლით და ოთხი ზარბაზნითა, იმ მთას გაიმაგრებდა და ყიზილბაშებს არ გადმოუშვებდა.

რალაც უცნაური ხასიათები დასჩემდა ბატონიშვილს დავითსა რუსეთიდგან რომ მოვიდა. *აი, იმ ამბებში რა ქნა, თორემ სხუებიც არის.* ორშაფათს სალამოზედ, ვილასაც საიდუმლოთ მოეხსენებინა, იქნება განგებაც იყო, რომ იმანაც უღალატოს? – რომელსაცა მანამდის თურმე უშალავდნენ, თავის ბიძის რევავ ენდრონაკამვილის ლალატსა, რომ ბიძა თქუენმა მეფეს ირაკლის უღალატაო და ამასთან ყუელა ეთქუათ, რაც წარსულში გავიგონეთ. აღარც დაფიქრდა, აღარც გული მოისუენა და გაფხუკიანებული წამოხტა; თავის მეომრებში გაერია და ხმა მალღივ დაიძახა.

– სანყალს პაპაჩემს, მეფე ირაკლის ყუელამ უღალატა; აქ მარტო ჩუენ რალა უნდ შევძლოთო?

გაანჩხლებულმა ის ოთხი ზარბაზანი ხევში გადააყრევინა, თვითონ წყნეთის გზაზედ გადიარა, და კახეთისაკენ გასწია: მეტის ჯავრით თრთოლა მოსდიოდა, ლაპარაკი ძლივსლა ესმოდაო.

რა რომ ბატონიშვილმა გიორგიმ (დავითის მამამ.) შეიტყო იმისი კახეთში გადასვლა, მაშინვე დაიბარა, მაგრამ ნაცვლად წასვლისა, ბევრი ავი სიტყუა შეუთუალა, კარგა ხანიც გავიდა აღარ ნახა და თუ ოდესმე ნახამდა, ისიც იშვიათად ცოტას ხანსა. ამის შემდეგ ასე შესძაგდა, რომ მამის სახელის ხსენებასა დავითთან ძნელად გაბედავდნენ ხოლმე. გიორგი ბატონიშვილი (შემდეგ მეფე.) დამნაშავე არ იყო, ის იყო სნეული კაცი და დიდი ღვთის მოყუარე. ვინც იყვნენ მიზეზნი, დრო ბევრია.

ყიზილბაშის ჯარი მთაზედ რომ ამოვიდა, აქედგან ჩქარა გამოსწიეს და მალლობზედ გადმოადგნენ ზარბაზნებსა, როგორც ზევითა ვსთქვით, ისე. ნისლ გადაყრილს დროში, ზარბაზნები რომ

დაინახეს, მაშინვე წამოვიდნენ და კრწანისის ბალებთან მოვიდნენ, საიდგანაც კარგათ გაჩხრიკეს, ნახეს, რომ ზარბაზნებს ჯარი არა ჰყავს, უთოფო თოფჩების მეტი, რომელთაცა დიდათ იამათ და შემოსატევად წამოვიდნენ.

დანარჩენსა ქალაქისა ხალხსა რომ უკვირდათ: იმერლებმა გვილაღატესო. ამ დროს ზარბაზნები გავარდა და გავარდა. ამისმა ხმამ უბედურობის ამბავი მიუტანა ქალაქელებს და ყუელანი უბედურობის ზარმა აიტანა.

ზარბაზნების უფროსმა მაიორმა თა გიორგი გურამისშვილმა (მეფის ირაკლის ნათლული იყო.) ამისთანა გაჭირება ნახა, რომ აუცილებელი სიკვდილი მისულიყო იმათზე, ყუელას ხმა მალლა შესძახა.

– ქართუელებო ძმებო! ცხადათ ვხედავთ, აუცილებელი სიკვდილი მოსულა ჩუენზე, მაგრამ ესეც შეგვიძლიან, უნამუსოთ დავნებდეთ ყიზილბაშებს. აბა რომელი გინდათ, სახელით სიკვდილი მამულისათვის და კარგის მეფისათვისა, თუ უნამუსოთ სიცოცხლე? –

ყუელამ ერთპირათ.

– ჩუენ მამაპაპას უნამუსობა არ უქნიათ და ჩუენც იმათ შვილები ვართ. სიკვდილი გვირჩევნია უნამუსოთ სიცოცხლეს.

– გმადლობთ ძმებო, რაც თქუენს კაცობას ეკადრება, სწორეთ იმისთანა გული გაქუსთ, მაგრამ სამი თითით ყუელამ მინა ავილოთ; შევჭამოთ, ეს იყოს წმინდა საიდუმლოს მაგიერი. მასუკან საიქიოს ნავდგეთ სახელოვნად.

ყუელამ მინას დაავლეს სამი თითით და ღვთის ხსენებით შეჭამეს: ღმერთო შეგვიწყალე.

ყიზილბაშები რომ ემზადებოდნენ შესატევად, მაგრამ დაშენილმა ზარბაზნებმა შემოფანტა სულერთიან და მოუნყუეტლად მიაყარეს ზარბაზნების საფანტი. ამ დროს მეფე ირაკლი სოღალუხის ვინროებში მოეშურებოდა თავის ქართუელებით. ზარბაზნების ქუხილი რომ გაიგონეს, უფრო გამოეშურნენ და რაც შეეძლოთ, წამოვიდნენ.

ზარბაზნების საფანტმა რომ მიფანტ-მოფანტა ყიზილბაშები, ამ დროს შეხედეს, ნახეს რომ ქართუელები ვინროებში მოეშურებოდნენ და ამაზედ ელდა ეცათ, რომელთაცა გადანყუეტიათ თქუეს. – „თუ იმ ქართუელებმა ზარბაზნებთან მიგვასწრეს, უთუოთ ნავგახდენენ. რაც დაგვემართოს, უნდა შეეუტით.“

ამასთანვე შეუტიეს და ზარბაზნებზე მიყარეს ცხენები ოთხსავე კუთხივ. მანამდისინ თითო კიდევ ესროლეს, ისიც აქა იქა, მაგრამ მაინც კიდევ შიგ შეუხდნენ და შეიქნა ხმლის ტრიალი. თუ სხუა

თოფიანი ჯარი ჰყოლოდათ ზარბაზნებთან იმ მაგარს ადგილებში, შეეძლოთ, რომ ყიზილბაშის ჯარი შეეყენებინათ თოფის ტყვიით, ზედატანებით ზარბაზნების გატენასა მოასწრობდნენ და ყიზილბაშებს აღარ შემოუშვებდნენ. ამაობაში მეფე ირაკლიც მოეშუელე-ბოდა თავის ჯარით და ქართუელების საქმე გაიმართებოდა. მაგრამ როდისაც ყიზილბაშებმა კარგათ გაარჩიეს და ბოლო დროს თამამად დაერივნენ თოფჩებში, მაშინვე ქართუელებმა ხმლებსა ხელი გაიკრეს და თვითო ყიზილბაში მაინც ჩამოაგდეს, მაგრამ ბოლოს ისინიც განყვიტეს და თუ დარჩა ვინმე, დიახ ცოტა, ისიც როგორმე შემთხუევით. ის მაიორი გურამიშვილი კი გმირსავით დადგა და ხმლით სამი ყიზილბაში ჩამოაგდო და მეოთხეს დაამტვრია ზედა, რომელიცა მაშინუე გამოტრიალდა და ერთს ზარბაზანს გადაეხვია ამ სიტყვით.

– ღმერთო! ოღონდ მეფე ირაკლი მშვიდობით გაიყუანე ამ საშინელებისაგან და მე მამულის ჭირის სანაცვლო ვიყო. გამგელე-ბული ყიზილბაშები მისცვივდნენ და ზედ ზარბაზანზე დაკაფეს. ის სიკვდილის შეუშინებელი, მამულის მოყუარული, მეფის ერთგული, თავის ვალის აღმასრულებელი, რიგის დამცუელი, სრული პატიოსანი და სულით დიდი კეთილშობილი!

მეფე ირაკლიმ და იმისმა ჯარმა ზარბაზნების ხმა რომ ველარ გაიგონეს, დაიდასტურეს: ზარბაზნები ნაახდინეს, თორემ იმათი ხმა არ განყდებოდაო. ამაზედ სულერთიან გაიფიცნენ: ან ნამუსიანათ თავი გავიტანოთ და ან ნამუსიანათ დავიხოცნეთო. ამ სიტყუაზედ გამოსწიეს და გამოეშურნენ.

როდისაც ყიზილბაშებმა ზარბაზნები ნაახდინეს, მაშინვე ათასი ყიზილბაში სოლოლაკისაკენ გამოგზავნა იმ გაპარებულმა ხანმა, გზის მცოდნე თავის მოსამსახურის ბელადობით და ეს ჯარი უკან ქალაქისკენ ჩამოვიდა დასავლეთის მხარეს, სწორეთ მაშინ, როდისაც მეფე ირაკლი თავის ქართველებით, მტკვრის ხიდზე ავლაბარში გავიდა, მაგრამ იმ ყიზილბაშის ათასი კაცის გამოგზავნის შემდეგ დაინახეს, რომ სოლალუხის ვიწროებში ქართუელებიც მოეშურებოდნენ, რომლებიცა ადრითვე ასე შეშინებული იყვნენ იმათგან იგინი, რომ ეგონათ: რაც ჯარი წინა დღეების ომებში იყო, კიდევ იმთენი ჯარი იქნებაო. უფრო კიდევ ამისი შეეშინდათ, თავიანთი ყიზილბაშის ჯარი არ მოსდევდათ იმათ, ამისთვის კარგა შორსა თავი მოარიდეს და ზევით ნავიდნენ, რომელთაცა მოშორებით გამოუარეს შარა გზაზე ქართუელებმა და სეიდაბათის ბალების ორლობებისაკენ წამოვიდნენ, თორემ თუ ის ოთხი ათასი ყიზილბაში წინ დახუედროდათ, იმათის ხელით განყდებოდნენ განახევრებული ქართველები და იმთენის შრომისაგან დაღალ-

ულ-დანყუეტილები. სახელისთვის და პატიოსნებისათვის ესეც რომ ყოფილიყო, ძალიან კარგი იქნებოდა! . . . ესეც მეფის ირაკლის უბედურობა.

რა რომ აღამამადხან სოღალუხის სოფელთან მოვიდა ჯარებითა, კიდევ ძალიანი ნისლი იდგა დედამინაზე, რომლებსაცა ადგილობრივ დადგომა უბძანა, კიდევ ვერ გაბედა ვინროებისაკენ წამოსულიყო, ასე შეშინებული იყვნენ ქართუელებისაგან. ამისთვის თავის საკუთარის კაცებითა მტკუარის მდინარეში გავიდა ნათლუხისაკენ და ამ დროს ნისლმაც აიყარა, იმ დროს მტკუარიც ცოტა მოდიდებულიყო. ამისთანა შემთხუევანი, ასე გვგონია: განგებ არისო. თვით განგებისაგან მომზადებული უბედულება – უბედურს ერეკლეზედ, *უნამეტნავესი ღალატობა და სხუა შემთხვეულება*. საიდგანაც აღამამადხანმა სოღალუხის ვინროებსა და იმის ხევებსა ჩხრეკა დაუნყო: მეფე ირაკლი ჯარს ხომ არ მალამსო? – კარგათ გაჩხრიკა, ნახა, რომ ჯარი არსად არ იყო, მეფის ირაკლის მეტი, რომელიცა თავის ჯარით მიეშურებოდა ვინროს გზებში და ამ დროს ზარბაზნების ხმაც გაიგონა ქალაქის პირიდგან აღამამადხანმა, რომელმაცა იქიდგან დააძახებინა: ჩქარა ჩამოუდექითო და თვითონაც ჩქარა გამოვიდა მტკუარში, მაგრამ იმ ჩახერგილებმა კარგახანი დაიჭირა ჯარი; მინამ ისინი მიყარ-მოყარეს, მეფე ირაკლიმ ვინროები გაიარა.

აქ დაუყოვნად აღამამადხანმა, ვისაც კარგი ბედაური ცხენები ჰყუანდათ, ისინი გამოუყენა და ისინიც ასე წამოვიდნენ, რომ შურდულის ქუასავითა, რომლებსაცა ჯარი უკან დაადევნა და თვითონაც ნელიად გამოჰყუა იმათ.

მეფე ირაკლიმ თავის ქართუელებით ყიზილბაშებს წინ რომ გამოუარეს, გაშტერდნენ და ინანდნენ: რა ცოტანი ყოფილან, რატომ გზა არ შეუკარით, რომ სულერთიან გაგვენყვიტა ისინიო. ამასთან საჩქაროთ გზაზედ ჩამოვიდნენ და მოუნყუტელის თოფის სროლით აედევნენ უკან. არც კი ქართუელები დარჩნენ ხელცარიელები იმათზე, თუმცა დაღალულ-დანყუეტილებიც იყუნენ.

შუა სეიდაბათის ორღობეში, ის გამოსწრაფებული ყიზილბაშებიც მოენივნენ და კიდევ შემოუტიეს, ეგონათ, ამითი შევაშინებთ გადავსრესთო, მაგრამ მაშინდელს ქართუელებისა გულსა რა შეაშინებდა, ნამეტნავად იმისთანა კაცთან, როგორც მეფე ირაკლი! შემდეგ იმისთანა გამოჩენილი ვაჟკაცი თავად-აზნაურნი გარს ეხვივნენ და რამდენს ომებში იყვნენ გამოცდილი! მასუკან უფროსი ერთი სულ თავის საკუთარი ამაღა ახლდა და მერეთ ასორმოცდა ათამდისინ თავის შინაური თათრები, რომელთაცა სული მეფის ირაკლისთვის ჰქონდათ შენირული და რომელთაცა კიდევ დაამტ-

კიცეს, რომ თითქმის სულერთიან განწყდნენ იმ ომში და თუ გადარჩა ვინმე, დიახ ცოტა.

გაგულისებულმა ყიზილბაშებმა შემოუტიეს, მაგრამ მაინც ვერა დააკლეს რა ქართუელებსა იმ ორლობეში. მეფე ირაკლი თავის თავადაზნაურებითა გაუბრუნდა და ზედ იმათ ჯარზე მიაჩვენეს, რომლებიცა მაშინვე გამოტრიალდნენ და საჩქაროთ წამოვიდნენ. მეფე ირაკლის კიდევ იმერლების იმედი ჰქონდა: აქ სადმე იქნებია-ნო. მაგრამ იმათი ამბებიც მოახსენეს: ნავიდნენო და ბატონიშვილის დავითის ამბავიც ზედ დაატანეს. უბედურმა მეფე ირაკლიმ თავი გადააგდ-გადმოაგდო დაღონებულმა და სხუა კი აღარა სთქუა რა, ამისთვის რომ ძალა იმის მეფობისა მოკლული იყო მტრებისაგან, რომლებსაცა ღმერთი სწამდათ და იმისი მტრები კი იყვნენ. ის შავ-გადაკრული უსვინიდიონი.....

იმ შემოტევის შემდგომ, თუმცა შემოტევა ვეღარ გაბედეს, მაგრამ სეტყუასავით ტყვია მოაყარეს ქართუელებსა და ქართუელებიც უშიშრათა გულს უშვერდნენ და თან ესენიც ესროდნენ, მაგრამ რა გახდებოდა, ერთს ქართუელსა ოცი დაქვეითებული ყიზილბაში თოფს ესროდა. ასე ამ ყოფით, უნამეტნავესი ქართუელები დაიხოცნენ და იქ დაიგდეს თავი, იმ გაცეცხლებულს ომში, რომ მინამ აზანოებთან ჩამოვიდნენ, სამასი კაცი ძლივს ჩამოჰყუა მეფეს: ჭირი მართალთაო. ქართუელებო, მართალი იყავით და ჭირიც გენიათ. ეგ თქუენი სისხლი ღმერთთან ღალადებს...

აზანოების ზევით მაღლობს გზაზედ, ყიზილბაშების დასტები მოადგნენ, უნდოდათ, ქართუელებისათვის შემოეციათ, მაგრამ ზედატანებით, ზევით ციხიდგან მეზარბაზნე, თოფჩმა სომეხმა ალაღუამ ზარბაზნები დაუშინა ყიზილბაშებს, რომლებიცა შეაყენა, ვეღარ წამოვიდნენ და ამით მეფეს ირაკლის დრო მისცა, რომ თავის ქართუელებით გაეარა.

მეფე ირაკლი ავლაბრის ხიდის თავში რომ მივიდა, მოინდომა ქალაქზედ გაეარა და დიღმის გზაზედ წასულიყო, მაგრამ ზევით რომ ითქუა, იმ ალავერდბეგ ედიგარაშვილმა მოახსენა.

– ჩემო ხელმწიფეო, რას შვრებით, ხიდზე გაიარეთ და ავჭალის საგურამოსაკენ წაბძანდით, მე ყიზილბაშებს აქ დახვდები და მე ვიცი რომელსა გზაზედ გავისტუმრებ იმათ, თქვენ მშვიდობით წადით. თათრის კიკინები ჰქონდა და თავიც მოპარსული, თვითონ თათარიც¹. ამ სიტყუაზე მეფე ირაკლიმ ცხენი გაატრიალა და ხიდი-

¹ როდისაც სპარსელები შემოვიდნენ, ალავერდბეგი იქვე ცხენით დახვდა და სპარსულათ ჰკითხეს.

– შენ ვინა ხარ? –

საკენ წავიდა, მაგრამ იქ შუა ხიდზედ ცხენი მოატრიალა და შეწუხებულმა დაიძახა.

– ნეტა სად მივდივარ? – წავალ და მეც ჩემ შვილებთან მოვკვდები ამ ქალაქის ხალხში და იმათ ვნებას მე ვერა ვნახამ.

მაშინვე ივანე მუხრანის ბატონმა, მეფის ირაკლის ცხენის ჯილავს ხელი უტაცა, გამოატრიალა, ერთის მხრითაც ბატონიშვილი აღმასხან მივარდა, მეორეს მხრით ბატონიშვილი ივანე, უკან ცხენსაც ქიზიყის მოურავმა მათრახი დაუკრა და საჩქაროთ გაარბენინეს, გულმოკლული საცოდავი ერეკლე!

იქნება საქართველოს და ქართველების დამღუპავსა ღმერთმა შეარჩინოს? – იმედი მაქუს, სიმართლე თავისას არ დაჰკარგავს.

როდისაც რომ მახათის ძირში მივიდნენ, იქ საშინელი ხმები მოვიდა ქალაქიდან, სადაც უწყალო მტერი შეესია და ვაება მოხდა ქალაქში, რომელიცა დადგა და მწარეთ მოთქმა დაიწყო მეფე ერეკლემ.

„ოჰ ღმერთო, რასა ვხედავ და ან რა ხმა მესმის? ჩემო საყუარელო შვილებო, მე თქუენს ამაღლებას ვცდილობდი, მე თქუენის ბედნიერებისათვის ვზრუნამდი, თქუენი მცირე მწუხარება ჩემთვის სასიკვდილო იყო და სიხარული ბედნიერება!.. ნაცვლად თქუენის დღესასწაულისა, დღეს საშინელება ტრიალებს თქუენზე, ნაცვლად თქუენის მხიარულის საკრავებისა, დღეს ატადის კალოს ხმა მესმის თქუენზედ მოსული, ნაცვლად თქუენის უჯავრელის სიმღერისა, დღეს თქუენი მწარე ტირილი ზეცაში ღაღადებს. რამთენი თმა განენილი დედანი და ქალნი წივიან და კივიან ეხლა, ის ხმა შენ არ გესმის ღმერთო? – რამდენი კაცი ყელგამოჭრილი ეყრებიან ეხლა, ამაებს ვერა ხედავ ღმერთო? – ჩემო ძმებო, ჩემო შვილებო, ჩემო ამხანაგებო, ჩემო საყუარლებო და ჩემო სასურველებო! მე თქუენთვის უნდა მომკვდარიყავ და თქუენ ჩემთვის იხოცებით. აბა რილას მეფე ვარ, რით დაგიფარეთ?“ ამ მოთქმაში თავისი ქართველები უკან უდგნენ და ცრემლით იღვრებოდნენ. კიდევ თავისი სიძე ივანე მუხრანბატონი მივიდა და დიდის ხვეწნით სთხოვა დაჩუმებულიყო, მაგრამ მაინც ეს ორიოდ სიტყუა კიდევა თქუა.

„რა განძრახუა მქონდა, იმ დაწყობილობით რომ დავმარცხებულიყავით, ვიტყოდით, ღმერთმა არ ინებო და ისე შესაწუხებე-

იმან სპარსული კარგათ იცოდა, უთხრა.

– მე ჯავათხანის კაცი ვარ.

– თუ იცი, ვალი (მეფე) ირაკლი რა იქნა? –

– აქეთ ამ ქალაქისაკენ წავიდა. და ამ სიტყუაზედ იმათ ქალაქისაკენ გასწიეს. ისინი რომ იქით წავიდნენ, ალავერდბეგმა ცხენს მათრახი ჰკრა, საჩქაროთ ხიდზე გაარბენინა და მახათასთან მეფეს ირაკლისა მოენია.

ლი აღარ იქნებოდა. რატომ ღმერთმა გუშინვე ჩემი თავი ომში არ მოაკვლევინა და ეს საშინელი უბედურება მაჩვენა? – რა კარგი ბედნიერი სიკვდილი იქნებოდა ჩემთვის. არ ვიცი ეს ამისთანა უს-ვინდისო ლალატი, საიდგან რა უნდა იყოს, ვფიქრობ და ვერა გამიგიარა?“ ამ უკანასკნელს სიტყუასთან, თავი ჩაჰკიდა და ღრმით დალონდა.

ამ ამბავში ერთი აღრიბეჟანის ხანი მიადგა თავის ჯვართ უკან მთიდგან, განგებ საჩქაროთ წამოსულიყო: მეფეს ირაკლის ყიზილ-ბაშის ჯარი არსად მოენიოს, გავაფრთხილებო. ხანმა შემოხედა და ირაკლის ბაირახი იცნა, რომელმაცა მაშინვე კაცი გამოუგზავნა, ჯერ მოკითხუა შემოეთუალა, მასუკან დიდი მსუხარება იმ უბედ-ურობისათვის და მერეთ მოახსენა: საჩქაროთ წადით, თორემ დიდრონი ჯარები მოდისო.

ყოველის ძალისაგან მოსპობილსა მეფე ირაკლისა და საშინელს ლალატში ჩავარდნილსა, რაღა უნდა ექნა? – ამის მეტი ვეღარა მოიფიქრა რა, გატრიალდა თავის ქართუელებით და იმ ღამეს სა-გურამოში ავიდნენ და იქვე დადგნენ, დაღალულ-დანყუეტილები და მწარეთ შეწუხებულები.

იმ ამბებში ვინც მეფეს ირაკლისთან იყუნენ პირუელი გუამები იმთავიდგან უკანასკნელამდისინ, იმათი სახელი არ უნდა დაიკარ-გოს, იმათი სახელი უნდა დაინეროს აქა.

პირუელი. თვით მეფის ირაკლის ძე ვახტანგ (მომატებული სახელი აღმასხან.), ამას სამასი ცხენიანი აზნაურიშვილები ყუანდა თავიანთი მოსამსახურებით, არაგუელები, რომლებიცა სულ ომში დაიხოცნენ და თავი იქვე დაიგდეს. ამ ბატონიშვილს, არამც თუ სა-მასი მეომარი, შეეძლო სამი ათასი მოეყუანა იმ ხეობაების ოსებით, კარგი ვაჟკაცნი, მაგრამ იქაც ეშმაკები შეიპარნენ და იმათ ჩაშა-ლეს. **მუღრე.** მეფის გიორგის ძე ბატონიშვილი ივანე განუყრელად თავის პაპას ახლდა და ყოველს ომში იბრძოდა, როგორც უსიშა-რი გმირი. ბევრჯელ მეფეს ირაკლიზედ სეტყუასავით ტყვია რომ წამოვიდოდა, ბატონიშვილი ივანე გადუდგებოდა წინა და თავის გულსა მიუშვერდა. მაშინ ამას ქსანი ეჭირა, ამასაც შეეძლო, ათასი ცხენიანი კაცი გამოეყუანა, მაგრამ ორმოცდაათამდისინ ძლივსლა ჰყუანდა. აქაც ეშმაკებისაგან მოხდა. **მესამე.** მეფის ირაკლის სიძე ივანე მუხრანის ბატონი, ზურგს უნახავდა მეფეს და განუშორებ-ლად გუერდით ახლდა და რამდენს განსაცდელიდგან გამოიხსნი-და. ამასაც შეეძლო ათასამდის ცხენიანი კაცი გამოეყუანა, მაგრამ სამოცამდისინ ეყოლებოდა. აქაც რასაკვრელია ეშმაკები იყუნენ, იმ ვაკე სამუხრანოში. არამცთუ ორსა და სამსა ადგილს – მთელს საქართუელოში იყო მოდებული საზიზლარი მოღალატე კაცე-

ბი, ეშმაკებისაგან ეშმაკები. მელთხე. კუალად მეფეს ახლდნენ მეფე ირაკლის სიძე თა ზაქარია ენდრონიკაშვილი (ეს ზევითაცა ვთქვით.) და თა ივანე აბაშიძე, რომელთაცა ასე გამოიჩინეს თავი იმ ომებში, რომ რომელს მხარეზედაც ეს ორნი შეუტევდნენ თავის მახლობლებით და მოსამსახურებით, მაშინვე გააქცევდნენ, მაგრამ იმათაც მოსამსახურეები, ცოტალა დარჩათ, ომში დაიხოცნენ. მცხ- უფე. მეფის მისკარბაში იოსებ ბებუთაშვილი და იმის სახლის კაცი, ყმანვილი კაცი არსენც პირველს ომში ახლდნენ მეფეს, მაგრამ იმ კვირა ღამეს გაეპარნენ მეფეს; ვერის ხეობას მიმართეს და ხი- ზნებისაკენ წავიდნენ. თვით არსენისაგან გამიგონია: თვით მეფემ დაგვითხოვაო. მაშ რა უნდა ეთქუა, თავს ამით იმართლებდა, მა- გრამ მე კი სწორეთ ვიცი, რომ გაეპარნენ. არსენ ჩემი კარგი მცნო- ბი იყო და ბევრი ამბებიც გამიგონია იმისაგან მაშინდელი. მვექცსე. ოთარ ამილახვარიც იქ იმ საშინელს ომებში ახლდა მეფეს ირაკლი- სა და სხვა თავადებიც კარგა იმთენი, რაც მეფის ირაკლის იმ ორი ათას მეომრებსა შეეფერებოდა, სადაც იბრძოდნენ უკანასკნელს სიცოცხლეზედ თავდადებით¹. და მვექცსე. მომატებული ქება რალა უნდა? – ის ორიათასი ქართუელი მეომრები თავის ბატონებით, ერთი ერთმანეთზედ კარგნი იყვნენ, ნამეტნავად მებატონეების მოსამსახურებმა უფრო დაამტკიცეს. თითქმის სულ მტრებისაგან დაიხოცნენ და თუ დარჩა ვინმე, დიახ ცოტა.

წარმოიდგინეთ, საქართუელოში რა ღალატი უნდა ყოფილიყო, რომ მთელის საქართუელოდგან, თათრებიდგან, ორი ათასი მეომ- არის მეტი არა ჰყუნდა მეფეს ირაკლის? – ამისთანა ქვებუდანი, ღვთის გარეგანი ღალატი გაგონილა სადმე? –

საგურამოდგან მეფე ირაკლი და იმისი ქართუელები, მეორეს დღეს გაუთენებლივ აიყარნენ და იმ დღეს მთიულეთს მივიდნენ ციხის ძირის სოფელში ანანურს ზევით და იქიდგანაც მეორე დღეს ადრე ბატატანთ კარს მივიდნენ, სადაც მეფის ირაკლის ხიზანი იყო.

დედოფალმა მეფეს ირაკლის რომ შემოხედა და იმისი რკინის- ჟანგიანი ფერი სახე დაიხანა, საშინელი დაიკვილა: ვუი ჩემს თავს, ქალაქი დაღუპილა სანყალი. და გულს შემოეყარა. წაეხვივნენ და ერთს საათზედ ძლივს მოაბრუნეს. მასუკან თავი მოიხადა და მოსთქუა საცოდავის სიტყუებით, სადაც შეიქნა ასეთი ქვითინი, რომ ის ხეობა ხმასაც აძლევდაო, რომ გრგვინუას გუანდაო. უბედ- ური მეფე ირაკლი, მხოლოდ ის ერთი; გულხელდაკრეფილი, გულ- გაქუაებული იყო კარგახანი. ბოლოს თავი აიღო და ხუენნით უთხ-

¹ თა იოსებ ამილახვრის შვილისაგანაც გამიგონია იმ აღამამდხანის ომის ამბები, ისიც იქ ყოფილა.

რა დედოფალსა.

– ჩემო უსაყუარლესო დედოფალო, მოითმინე შენიჭირიმე.

მასუკან მოჰყუა და როგორც უნდა ამ გუარს შემთხვევაში მოთმინება, იმაზედ ილაპარაკა. მერეთ ამის მეორე დღეს აყრა ბძანა და იქიდგან ბურდულიანთ კარში მივიდნენ.

პირუელად ყიზილბაში ქალაქში რომ შემოვიდა, ამ დროს აღამამადხან ნართმეულს ქართუელების ზარბაზნებთან იდგა, სადაც ამბავი მიუვიდა: ქალაქი ავიღევითო. მაშინუე სიხარულით წამოვიდა და მეფის სასახლე ნახა, რომელსაცა დიდათ მოენონა და თქუა.

– სპარსეთის ხელმწიფე ვარ და ამისთანა სასახლე მეც არა მაქუს.

მასუკან მეფის სალარო ნახა და დიდათ გაშტერდა იმთენის სიმდიდრით. მერე გატრიალდა, სამშაფათის აბანოში იბანა და დღევანდლამდისინ იმ ერთს აუზს უძახიან, რომელშიაც იბანა: შაჰის აუზი. საიდგანაც ნააბანოევი გამოვიდა და სოღალუხში ჩავიდა დიდი ყმაყოფილი. იქიდგან ბძანა: საქართუელოზედ თარეში წავიდესო, მაგრამ თუ მცირედი ჯარი ნახოთ სადმე, მაშინვე გამოტრიადლით და საჩქაროთ წამოდით.

თარეშმა ქართლის ტირიფონამდისინ იარა და მეტი ველარ გაბედეს, სადაც სოფლები სულ აყრილი იყო, ისინი მიგობ-მოგახეს, ანუ აიკლეს. გზაზედაც ვისაც მოასწრეს, ვინც ხელი გამოიღო, მოკლეს; ვინც არა და ტყუეთ წაიყუანეს. კახეთი კი მშვიდობით გადურჩათ, ლილოს იქით ჯარი არ წასულა.

ცხრაღლეზედ მომატებული ველარ ითარემეს და მასუკან ჯარები სულ ქალაქის პირში შეიყარნენ; აღამამადხან იმათში ჩადგა, ქალაქი შემოიარეს – სოლოლაკის მთა გადიარეს და სპარსეთისაკენ გაიმართნენ. ჯავათხანმა ჰკითხა: ასე ადრე რათ მიბძანდებითო?

– სჯობია საჩქაროთ წავიდეთ. მეფე ირაკლი ჭკვიანი კაცია და ბევრს ამბებში გამოცდილი. იმან ქალაქი განგებ დაგუანება; უნდა ჩუმათ ჯარები გამოიყუანოს და სულ ერთიან წაგუახდინოს, ამისთვის სჯობია საჩქაროთ გავეშურნეთ. ეს აღამამადხანის პასუხია. თვით ჯავათხანის სიტყუაა მეფეს ირაკლისთან და კიდევ ბევრი სხუაცაა.....

ქ. ტფილისისა ასე იყო. დარჩენილი ხალხი სულ ტყუეთ წაიყუანეს, სიკვდილით კი მაგთენი არავინ მოუკლამთ, თუ ხელი არავინ გამოიღო. გარდა ამისა ქალაქის შენობაები აგრე რიგათ ბევრი არ დაუნვაამთ, უფრო უკეთესი შენობანი დაწუეს და მეფის ირაკლის სასახლეც.

შემდგომ ამისა, მეფე ირაკლი თელავში გადვიდა თავის ხიზნით, დედოფალი ავანტყოფი იქ დააგდო, შეუძლებლობისა გამო სიცხის

ძლევა დაუნყო და თვითონ ქალაქში ჩამოვიდა ტფილისს, სადაც მწუხარენი დახიზნული ხალხი შეიკრიბნენ და რაოდენ შეიძლებოდა ნუგეშს სცემდა იმათ, რომლებმაცა შენობანი ისევ ისე გააკეთეს მეფის შემწეობით, როგორც იყო, უფრო კი მდარე შენობაები, თუმცა მეფეს ირაკლისაც აღარა დარჩარა მაგთენი, იმ ნივთების გარდა, რაც დედოფლის აყრის დროსა გაიტანეს (ზევითაც ითქუა.), ასე გახრიკა აღამამათხანმა მეფის სასახლე. მაგრამ მაინც მეფე იყო, კიდევ შეეძლო თავის შეძლებითა შემწეობა ხალხისა და კიდევ შეენია.

მეფეს ირაკლის უკვირდა: მე უფრო სხუა რიგათ მეგონა, რომ დიდს უწყალოებას დამართებდა ხალხსა, იმ ტყუეებს ღვთის შეწევნით ჩქარა გამოვიხსნითო. ბოლოდროს ისეც მოხდა, თუ იქ დარჩა ვინმე, დიახ მცირე, მაგრამ აღამამადხანისაგან ქალაქის აღება მეფისთვისა მძიმე იყო და ძალიან ფიქრობდა იმაზედ: იმისგან მამულის ასე ადვილად გალახუა დიდათ სწყინდა, რომელიცა თავის დღეში არ დამარცხებულა. ბოლოდროს მაინც კიდევ, ხელმეორეთ აამხედრეს აღამამადხანი მეფეს ირაკლიზედ, საიდგანაც სპარსეთით ამბავი მოუვიდა: აღამამადხან კიდევ აპირებს წამოსვლასაო.

მეფე ირაკლიმ მაშინვე დიდი კაცები და პირუელი სახლის შვილები მოიწვია და იმათში ბევრი მამულის სიტყუები თქუა, რომელთაცა ყუელამ შეჰფიცეს.

– გავწყდებით და აღამამადხანს მაგიერსა მივაგებთო.

მეფე ირაკლიმ იმათი გულმოდგინება რომ გაიგონა, უთხრა.

– მაგის დასამტკიცებლად, მამ ასე უნდა მოხდეს, რომ მთელი საქართუელოს ხალხი ჩუენი ცოლშვილებით აქ ქ. ტფილისში ჩამოვიდეთ. არამც თუ კაცებმა, დედაკაცებმაც იარალი უნდა აიღონ. ეს იქნება სისხლის აღება, რაც ამ ქალაქს უყვეს.

ამაზედაც სულერთიან გაიფიცნენ და მზადებაში შევიდნენ. ბევრი სახლეულობაც ჩამოვიდნენ ქალაქში და მეფის სახლეულობაც რომ წამოვიდა თელავიდან, ამდროებში ქალაქში მახარობელი მოიჭრა მეფეს ირაკლისთან: აღამამადხან ყარაბაღში მოკლესო.

ამ ამბის მახარობელი იყო ბაიდრის აღმასულთანი, თვით იმან მიანბო.

– ყაზახში ვიყავ, ეს ამბავი პირუელად, იქ შევიტყე. იყო ახალი გათენებული. მაშინვე ცხენზე შევჯექე, ძალიან კარგი ცხენიც მყუანდა, რომელიცა ჩაფრულათ წამოველ და ქალაქში ბატონს ვიახელ სამხრობის დროსა. იმდროს ბატონი თავის დამწუარს ნასახლართან იდგა თავის დიდრონის კაცებითა და რაღასაც ლაპარაკობდენ. ცხენი ისე მივაჭენე და ბატონს დაუძახე: ბატონო, გამარჯუება მამილოცავს. და ამასთან ცხენიდგან გადავხტი. ბატონმა შემამხე-

და, მიცნა და მაშინვე ჩემთან მოვიდა, მკითხა: რა ანბავიაო? – აღამამადხან ყარაბაღში მოკლეს მეთქი. ბატონს დიდათ იამა, მაგრამ სხუები კი შეწუხდნენ: ესეც ჩუენი უბედურობა არის, რომ მაგიერი ვერ მივაგვევით აღამამადხანსაო.

თათრისაგან ეს ანბავი ასე მომეწონა და ასე მიამა, რომ იმის პატივისცემისათვისა, იმის მახარობლობა ასე წვრილათ დაწვრე. იმ დროებში დიდი ერთგულნიც იყვნენ ქუეშევრდომი თათრები ირაკლისა. მაშინ როდესაც რომ ზოგიერთი სომხებისაგან და ზოგიერთის ქართველის თავადისაგან საქართუელო დაიღუპა.

მეფე ირაკლიმ მაშინვე დედოფალთან მახარობელი გაგზავნა: აღამამადხან ყარაბაღში მოუკლამთო. და ესეც შეუთუალა. ნულარ მოხუალ, მე ჩქარა მოვალ შენთან, როდისაც აქ საქმეს მოვრჩებიო. მასუკან ყოველს ეკლესიებში სადღესასწაულო პარაკლისები გადაახდევინა და დიდი მადლობა შესწირეს ღმერთსა!

ძალიან კარგი მოხდა საქართუელოსთვის, რომ აღამამადხან მოკლეს, თორემ თუ არ მოეკლათ, უფრო საზიზლარი ღალატი იყო მომზადებული, მთელი საქართუელო უნდა გაეოხრებინათ. ამ განძრახვით მოდიოდა აღამამადხანი, როგორც დიდი შააბაზ.

აღამამადხანის შემდგომათ, როდესაც მეფე ირაკლიმ განჯის ციხე აიღო, განჯისხანი ჯავათხან გამოიყუანა (აღამამადხანის ნათესავი იყო და მეგობარიც. თვით იმან წამოიყუანა საქართუელოზე.) და ბოლო დროს კარგათ დაიახლოვა; ის უკანასკნელი საქართუელოს გაოხრების ამბავი, იმას ეანბო. ვინც მიზეზი ყოფილიყო, ისიც ეთქუა და ბევრი სხუა ამბებიც... ისინი მომავლისთვის შევინახოთ. მაგრამ იმ საიდუმლოს ამბების გაგონებით, მეფე ირაკლის პირმა აღარ გაილიმა და კიდევ დასწეულდა.

ჩემს ყმანვილკაცობაში, ჯერ რომ ჯუარდანერილი არ ვიყავ და ახლაკი დავინიშნე, იმ დროს ერთს სალამოზედ, ჩემს სიმამრის სიძეს, იმისი დის ქმარს, თა ელიაზარ ფალავანდიშვილთან ვიყავით (მეფის გიორგის მდივანთან.). თვით ჩემი სიმამრი დავით ბარათაშვილი, ჩემი მამიდაშვილის ქმარი, ნინია მელიქიშვილი, ანტონ ქათალიკოზის ნაზირი აზნაური ნიკოლოზ ელიოზისშვილი, მეფის ირაკლის, მეფის გიორგის და იმათი მთელი სახლეულობისა აქიმაში აზნაური ივანე კარაევისშვილი და მე.

უწინ მაინც ასე იყო, როდისაც ძუელები შეიყრებოდნენ, სულ ძუელს ამბავს უბნობდიან, ნამეტნავად მეფის ირაკლისას, რომელთაცა ჩუეულებრივ ირაკლის ამბავი ჩამოაგდეს და თვითოს ასე ამოიოხრებდნენ, რომ მართლა მძიმეთ. შემდგომ ნინიამა თქუა მწუხარებით.

– სწორეთ ვიტყვი. თუ მეფეს ირაკლის ის უბედურება არ

შემთხუეოდა, აღამამადხანისაგან ამ ქალაქის ალება, მეფეს ირაკლის წმინდა ნაწილებათ დასჭრიდნენ საქართუელოს ხალხიო, შესანახად.

ელიაზარ მდივნის პასუხი: – ჩემო ძმაო ნინიავ. მე ყუელაფერი წვრილად ვიცი და ესლა აღარც დავმაღავ, აქ იმისთანა არავინ არის, რომ დასამალავი იყოს. მეფეს ირაკლის ვინ რას დააკლდებდა, მაგრამ ღალატობას რა გაენყობა. ამასთან აღალო პირი და რამეთენი რაები თქუა...

მასუკან ივანე აქიმბაშმა: – მე ყოველთვის მეფე ირაკლისთან და ბატონიშვილებთან ვიყავი, ეს თქუენც კარგად იცით და კარგათაც გეხსომებათ. მოჰყუა და დიახ ბევრი ილაპარაკა და ესეც დაუმატა: – ამას აქ ვანბობ, თორე სხუაგან პირს მოვკუჭამდი ამაზე.

ჩემმა სიმამრმა: – ძლივს ერთი ადგილი შეგვხვდა, სადაც ყუელას და სწორეთ ვიტყვით. თქუენც კარგათ იცით, რომ იმავ ჩემის ყმანვილობითვე ბატონიშვილს დავითს ვახლდი და ამის გამო, მეც უნდა ვიცოდე იმათი ამბავი. მერე დაიწყო და ამანაც ბევრი თქუა.

ბოლოს ნიკოლოზ ნაზირმა თქუა: – მართლა, რომ დიახ იშვიათად შეგვხვდება ხოლმე, ასე მეგობრულად სანდო ლაპარაკი. მე ანტონ კათალიკოზის გაზდილი ვარ, თქუენც იცით ესა და თანაც გადავყევ რუსეთში და ქალაქიდგანაც რომ გავიდნენ ორშაფათის ღამეს აღამამადხანის დროსა, მე ქუევითი გაუძეხ დედოფალსა და ქათალიკოზსა; ცხენი ვერ ვიშოვე ისე საჩქაროთ წავიდნენ. ბატონიშვილი ამათი დედაც იქ ცხენით მობძანდებოდა (ჩემზედ მოილო ხელი) თავის ძმის ანტონ ქათალიკოზის გვერდით, რომელიცა დიახ ბევრს ლაპარაკში დავსწრებივარ, მეფეს ირაკლისთან და ანტონი ქათალიკოზთან, იმათ საიდუმლოს ლაპარაკში ასე მენდობოდნენ მე ისინი. კარგათაც მახსომს იმათი ლაპარაკი. ამასთან დაიწყო და იმან უფრო ბევრი ილაპარაკა.

მარტო იმათგან ხომ არ გამიგონია აღამამადხანის ამბები, რავდენი კიდევ სხუებისაგან შემეიტყვია (ზოგიერთი ამ აღწერაშიაც ჩანს.), რომელსაცა ნახევარიც არ დამინერია აქ ამ აღწერაში და არც მომატებული საჭიროა, ესეც კმარა.

იმ ძუელის ამბებისა გაგონება დიდათ მიყუარდა ყმანვილობით და ის ძუელებიც არ მაღავდნენ ჩემთან, არც ჩემს ყმანვილობაში და არც ჩემს ყმანვილსკაცობაში. დამისომდნენ გუერდით; მამიყუებოდნენ და თან ამას მეუბნებოდნენ: ნურავის კი ნუ ეტყვი.

იქნება თქუან, ვინც ამას წაიკითხამს: რათ მაღავდნენო? – რათაცა მაღავდნენ, ჯერ იმას დავეხსნათ. *იმათი ნაამბობები ბევრი ადვილათ არ ითქმის.*

ასპინძის ომი 1770-სა წელსა

ამ წლის წინათ მოვიდა გენერალი ტოტლებენი რუსეთის მხედრობით საქართველოში, ეკატერინა მეორესაგან, ასამხედრებლად მეფის ირაკლისა ოსმალებზე, რომელიცა იმ დროს შერიგებას აპირებდა მეფე ირაკლი ოსმალებთან და ამაზედ ლაპარაკი ჰქონდათ ერთმანეთში. მაგრამ როდესაც მეფე ტოტლებენმა ნახა, დიახ პატივით მოეპყრა მეფეს და ბევრი კარგი დაპირება უთხრა ეკატერინა მეორესაგან. რასაკვირველია, მეფე ირაკლიმაც დიდის მოდგინეობით მიიღო გენერლის დაპირება.

ტოტლებენის და მეფის ირაკლის ნახვის შემდეგ დაწყობილება მოახდინეს, რომ ოსმანებზე გაილაშქრონ. ტოტლებენმა თავის ძლიერის რუსეთის მხედრობითა და მეფე ირაკლიმ თავის რვა ათასამდინ ცხენიანის რჩეულის ქართველებით, სადაც იმ ჯარებით მივიდნენ და აწყურს შემოადგნენ.

ამის მნახველთ ოსმალებმაც თავიანთ ოსმალოს ძალა მოირთვეს და იქ მყოფების ლეკებისა – ლეკების წინამძღომელის კოხტაბელადით, რომლებიცა გაერთებულნი ეს ოსმალ-ლეკები, მოვიდნენ. შეიქნა იმათში ომი და გაგრძელდა სამ დღემდისინ. ამ დროს, ამ მესამე დღეს აიყარა რუსის ჯარი და ჩქარის სიარულით უკან დაბრუნდა. მეფე ირაკლიმ და ქართველებმა ეს რომ ნახეს, დიდად გაჰკვირდნენ, არ იცოდნენ, რა მიზეზი იყო; მეფე რამდენიმე კაცით გამოუდგა და სხვა ჯარს უბძანა ომის არ მოშლა. მონევის უმაღ ტოტლებენს გზა გადუჭრა, ცხენიდან გადახტა და გაკვირვებით უთხრა:

– მითხარით, რა მიზეზია თქვენი დაბრუნება?..

– ეს არის ეხლა ჩემი ხელმწიფას წიგნი მომივიდა, უნდა დავბრუნდე. – ტოტლებენის პასუხი.

– ამ ომში და ამ სისხლის ღვრაში, რათ უნდა იკადროთ დაბრუნება?

– ჩვენი ხელმწიფა და ოსმალოს სულთანი შერიგებულან.

– მაშ თქვენი და ჩემი კაცი გაუგზავნოთ, რომ მე და იმათშიაც შერიგება მოხდეს.

– რა ვქნა, მე ეგ არ შემიძლიან.

– რატომ არ შეგიძლიანთ, მაშინ როდესაც რომ თქვენის გული-სათვის ოსმალო ჩემი მოსისხლე მტერია, თორემ ოსმალოს ჩემთან რა მტრობა აქვს? ვინც რუსეთიდგან მოდიან ეკატერინა ხელმწიფასაგან, დიდის დაპირებით მეუბნებიან: დიდს წყალობას ელოდეთ ეკატერინა ხელმწიფასაგანაო, და ამასთან უთქვამსთ: ქრისტიანობის და ჩვენი სარწმუნოების გულისათვის უნდა გავისარჯნეთო.

აჰა, ესეც ქრისტიანობის გულისათვის მოვსულვართ აქ და ხედავთ, ჩემი ქართველები როგორ ომში არიან დღეს?

– თქვენო დიდებულება, მომიტევეთ, რომ ჩემი ხელმწიფას ბრძანება უთუოთ უნდა აღვასრულო. იმის ბძანებისაებრ ეხლავ უნდა გავტრიალდე და საჩქაროთ წავიდე ჩემის ჯარით, თორემ თუ დავიგვიანე, ჩემს ხელმწიფას ეწყინება. ამისთვის, რომ იქ ჩემს ხელმწიფას ბევრი საქმე გასჩენია და ამის გამო უთუოთ ჩქარა უნდა წავიდე.

ამასთან გასნია და საჩქაროდ წავიდა თავის ჯარით. იმ დროს მეფეს ირაკლის თვალწინ წარმოუდგა თავის მამულის დაღუპა, ერთის მუხლით დაუჩოქა და უკან ვედრებით მისძახა, დაბრუნებულიყო, მაგრამ მაინც კიდევ დიდის ბოდიშით გაეშურა ლენერალო.

იქ მყოფთ მოხუცებულებისაგან გამიგონია:¹ ამის გამგონი და მნახველი მეფე ირაკლი ისე წამოხტა, რომ ერთს ადღზე მალლა შეხტა, თავის ცხენს მოაფრინდა და თავის ქართველებს შემოსძახაო:

– ქართველებო! რუსები უკანვე წავიდნენ. ეს იცოდეთ, ჩვენი დაბრუნება უკან არ იქნება, ამიტომ რომ თუ რუსების ჯარსა ოსმალო მოენია, დიდს ვნებას მისცემს და მასუკან გაქეზებულნი ოსმალეკნი საქართველოს გაგვიოხრებენ, ამისთვის უმჯობესია, ჩვენ აქ გავწყდეთ. ახლა ამის შემდგომ თქვენ იცით და თქვენმა ვაჟკაცობამ, ქართველებო.

ოსმალ-ლეკნი ბევრნი იყვნენ და ქართველები რვა ათასამდინ, მაგრამ სამი დღის დაუცხრომელის ომის შემდეგ და ნამეტნავად ტოტლებენის იმ უკანასკნელ დაბრუნების დროსა, იმ ორს სამს საათში, ასე შეაჭირვეს ქართველებმა ოსმალ-ლეკები, რომ გატრიალდნენ და სიმამრეებში შევიდნენ.²

ამის შემდგომ ამბავი მოუვიდა მეფეს ირაკლის, რომ რუსები სამშვიდობოში შევიდნენ ხეობაშიო. ამ შეტყობის უმალ აიყარა და ასპინძისაკენ წამოვიდა თავის ჯარით. ამ დროს ოსმალ-ლეკებსაც მოემატათ ჯარი და გაუხდათ თხუთმეტი ათასი, რომლებიცა ამით გაგულისებულები გამოეკიდნენ და ასპინძის ხრამის პირე-

¹ იმ მოხუცებულების სახელი ქვემოთ ბოლოში იქნება. თვით ომან ხერხეულიძეც სწერს, მაგრამ რიგიანის გარკვევით კი არა: ტოტლებენისათვის ამბები ეზიდოთ მეფე ირაკლისათვის და იმათში შური ჩამოეგდოთ, რომელიც ამაზედ შემოსწყრა ტოტლებენი და ამის გამო წამოსულიყოს. იქვე სწერს ხერხეულიძე: მოვიდა მეფე ირაკლი, მრავალს ეხვეწა (ტოტლებენს), გარნა მან არა უსმინა და ნებისაებრ თვისისა გამობრუნდაო. მეორე ნაწილი ქართლის ცხოვრებისა, გვერდი 491-ი.

² ამ დროს, იმ სამი დღის ომში ათი ათასი ოსმალ-ლეკნი იქნებოდნენ და შემდგომად ამ სამი დღის ომისა თხუთმეტი ათასი გაუხდათ.

ბი შეუკრეს ქართველებსა. დაუყოვნად იმ ღამეს მეფე ირაკლიმ კაცები გაგზავნა დიახ საიდუმლოდ და მტკვარზე გადებული ხიდი ააყრევინა და აღლებულს მტკვარსა მისცეს, ვინადგან კვალად სხვა ჯარს მოელოდნენ ოსმალისა, ასე უთქვამთ: ოცი ათასზე მეტ-საო! – ეს დრო იყო გაზაფხული.

ასე უშიშრად იყვნენ ქართველები, რომ ამის მეორე დღილაზე რამდენიმე ასი კაცი წავიდნენ სათარეშოთ სამოვართა, რომელ-თაცა განფანტულს ქართველებს მოასწრეს ოსმალ-ლეკთა, წინ წამოიყარეს და სადაც მეფე ირაკლი იდგა მცირედის კაცებით, ზედ მორაკეს. მაშინ მხნემ და უშიშარმა ირაკლიმ შემოსძახა თავის თან მხლებელ ქართველებსა, დაერივნენ და მაშინვე გადრიკეს მტერი.¹ დაუყოვნად ოსმალ-ლეკნიც წამოვიდნენ თავის სრულის ძალით ქართველებზე თამამათა და უეჭველად ჰგონებდნენ ერთობ ქართველების დანთქმას, მაგრამ მეფე ირაკლი და იმისი მხნე სარდალი თა დავით ორბელიანი გადემატნენ იმ დღეს ვაჟკაცთ ვაჟკაცობას. შევიდნენ ქართველები ძალიანსა ომში, სადაც იყო მოუწყვეტელი თოფთა ცემა ორისავე მხრითა, დაღესული ხმლები ბრიალებდა ერთმანეთზე. გაძნელდა ომი ქართველებისათვის, ამიტომ რომ ოსმალ-ლეკნი ბევრნი იყვნენ და ქართველები იმათზე ცოტა.

ამ გაძნელებულს ომის დროსა, მეფემ უკან შემოიხედა, ნახა, რომ თავისი უფროსი შვილი, ბატონიშვილი გიორგი (შემდეგ მეფე) ერთს სიმაგრეს მიჰბჟენია თავის ჯარით და იქ გაუმაგრებია ერთი მაგარი ადგილი.²

მეფე ირაკლიმ ეს რომ ნახა, ანტონა ექიმბაშს უბრძანა:

– ანტონა ექიმბაშო,³ ეხლავ საჩქაროდ გასწიე, ჩემს შვილს – ბატონიშვილს გიორგის მოახსენე, რომ საჩქაროდ მამეშველოს თავის

¹ ქართლის ცხოვრება, ნაწილი მეორე, ფურცლის გვერდი 491-ი, ასპინძის ომი. თვით მეფის ირაკლის მდივნის თა ომან ხერხეულიძისაგან არის დანერილი ისტორია მეფის ირაკლისა, რომელსაცა დიდათ აქებს თავის მეფეს ერეკლესა, მაგრამ რაც აქ ხსენებული ჩვენ მოხუცებულთაგან გამოიგონია იმ ამბისა, იქ უფრო ცოტათ არის ნახსენები და მოკლეთ დაუწერია. მაინც ყოველი მეფის ირაკლის საქმე და ბრძოლა მცირედ მცირედ არის აღწერილი მდივნის თავადის ომან ხერხეულიძისაგან და არა ისე, რაც მეფის ირაკლის ამბებს შეეფერება.

² ორი ათასზე მეტი ჯარი ჰყუანდა იმ დროს ბატონიშვილს გიორგის. ის გამბედავი მამისებური ვაჟკაციც იყო გულით, მაგრამ იმ დროს მეფის ოჯახობის მტრებმა მლიქვნელისა ენით მოატყუეს და ერთს სიმაგრეში გაამაგრეს: თუ მეფე ირაკლი თავის ჯარით დააბრუნონ, აქ ჩვენ გავიმაგროთ და მასუკან მტერსაც დავამარცხებთო. ისიც გულით წრფელი იყო, დაუჯერა, რომელმაცა იქნება ოდესმე მეფეს ირაკლის ოჯახობის მტრები და იმათი ამბები აღვწერო, მე სულ წვრილათ ვიცი ის იმათი ამბები.

³ ყარაშვილი, ახლა კარაევი.

ჯარით, ხომ ხედავ რას გაჭირებაში ვართ ეხლა... ყველა ასე მოახსენე.

მეფე ირაკლიმ ანტონა აქიმბაში რომ გაგზავნა, თვითონ თავის ჯარსა დაუძახა ამ სიტყვებით:

– გულოვანო მხნენო ქართველებო, ჩემო განუყრელო ყოველს საშინელებაში, ჩემო გულის ძმებო! ეს ამისთანა გაჭირებული ომი ჩვენს თავზედ პირველი არ არის. კარგად გაარჩიეთ, დაინახეთ, რა სიკვდილის ღხინი არის დღესა! ვიომოთ სიკვდილამდინ, ასე სიკვდილამდინ, რომ ჩვენი ზურგი მტერმა არ დაგვინახოს: ეს ჯაბანთა წესი არის. თქვენ წინ გადანყვევით აღვიარებ, რომ დღეს უნდა გამოვესალმნეთ ჩვენს თავს, აქ უნდა გავწყდეთ. ჩვენს ცოლშვილში სირცხვილია დამარცხებით მისვლა, მერე რა პირს დაგვინახვენ ის ჩვენი კარგნი დედაკაცნი? – შავსა დამარცხებულს პირსა, თან გვეტყვიან: ჯაბნებო, ნადით, დაიკარგენით ჩვენგნითაო. აბა ჩემო გულის ძმებო, მინამ იმათ წინა ამ სირცხვილით წავდგებოდეთ, გვიჯობს, ჩვენს წმიდას სიკვდილზე თმები ვაწუნებოთ იმათ, ჩვენს დაქცეულს ჩვენს სისხლზედა, ჩვენის მამულისათვის. გავწყდეთ ქართველებო, მე აქ თქვენში ვიმყოფები ერეკლე!

– გავწყდეთ, გავწყდეთ ერთიანათ. დედა შეერთოს ცოლათ, თუ არ გავიმარჯვებთ, ვინც აქედგან უსიკვდილოდ გავიდეს.

ეს ძველს დროში აუცილებელი ფიცი იყო. ან უნდა გაემარჯვებოდა და ან განყვევტილიყვნენ. ბევრი ამისთანა სიტყვებია ამისთანა გაჭირებულს ომში მეფის ირაკლისაგან.¹

ანტონა აქიმბაშმა საჩქაროდ გასწია და მისვლისთანავე მოახსენა:

– ბატონიშვილო, მეფე გთხოვს საჩქაროთ მიშველებას თქვენის ჯარით. თქვენს მზეს ვფიცავ, დიდს გაჭირებაში ბძანდება მამათქვენი მეფე და ქართველები.

ბატონიშვილის გიორგის პასუხი:

– ანტონა აქიმბაშო, დამიჯერე, შენც აქ იყავ ჩემთან. თუ ისინი დააბრუნონ, მასუკან ჩვენს ჯარს ჩვენ დავიჭერთ.

აქეთ იქიდგან მეფის ირაკლის ოჯახობის მტრებმა ანტონას

¹ მეფეს ირაკლის ერთი კარგად გაზრდილი არტილერისტი ჰყვანდა, თა პაატა ანდრონიკაშვილი, რუსეთში ნასწავლი, რომელსაც კარგად გაუმართა არტილერია და რომელთაც – მეფეს ირაკლის და იმას ხშირი რჩევაც ჰქონდათ საქართველოს განათლებაზე. იმისაგან მეფე ირაკლი ევროპიულს სამხედრო საქმეებსაც ისწავლიდა და რეგულიარნი ჯარების დანყობილობაც უნდოდათ, მაგრამ ბოროტგამძრახველები ასე შეუჩნდნენ მეფეს და ამდენი ცფიერობა ქნეს, რომ მეფეს დააშორეს, ამიტომ რომ მეფეს ირაკლის კარგი არა ჰქონოდა რა და ყველაფერში მოშლილი ყოფილიყო.

დაუძახეს:¹

– გაიგონე, ბატონიშვილი გიბძანებს, უნდა დაუჯერო.

ანტონამ იმათ ყური არ ათხოვა და კიდევ ბატონიშვილს მოახსენა:

– შეინჭიმე, ბატონიშვილო, რას მიბძანებ? მეფე ირაკლი იქ რო დაამარცხონ, აქ თქვენ თავს როგორღა დაიჭერთ, მტერი სულ ფეხ ქვეშ გაგქნისთ და ბოლოდროს სულერთიან საქართველოსაც გააოხრებენ. ჩქარა წამობძანდით, შენი ჭირიმე.

– ანტონა აქიმბაშო, გირჩევ შენც აქ ჩემთან დარჩე, მაშინ მივეშველნეთ, თუ რომ ჩვენი ჯარი დაგვიბრუნონ.

ამასთან კიდევ აქეთ-იქიდგან დაიძახეს: „აქიმბაშო, დარჩი აქა, გიბძანებს!“

– თქვენ მზეს ვფიცავ, არ დავრჩები, ღმერთი გადღეგრძელებს, წამობძანდით.

– ანტონა აქიმბაშო, დამიჯერე.

კიდევ აქეთ იქიდგან ხმებმა: „დაიჯერე, აქიმბაშო, დაიჯერე!“²

– ჩემო ბატონიშვილო, ვერ დაგიჯერეფ, წავალ, მეც ჩემს მეფესთან და ჩემს ძმებს ქართველებთან, ჩემს სისხლს იმათთან ერთად დავაქცევ მამულისათვის.

ამ სიტყვასთან აქიმბაშმა ცხენს ქუსლი ჰკრა და მეფესთან მოიჭრა. ამობაში ქართველები ცოტათ დაენიათ და წყნარ-წყნარა მოჰყვანდათ ომით, რომლებსაცა გულოვანი მეფე ირაკლი და იმის სარდალი დავით განამხნევებდნენ ქართველებსა და მამა-პაპის ვაჟკაცობას მოაგონებდნენ იმათ!³

ამ დროს მოხსენდა სიტყვა ანტონა აქიმბაშისაგან:

– ჩემო ხელმწიფე, ვერ დავძარ ბატონიშვილი გიორგი იქიდგან.

ამ სიტყვაზე ერთი შამოიხედა მეფემ, მაგრამ სიტყვის გაცემის დრო აღარ იყო, ამისთვის, რომ იმ ჟამს ერთს ვილაზედაც თვალი ეჭირა მეფეს და იმას უმზერდა. ის იყო ლეკების კოხტა ბელადი, რომელიცა გათამამებული მოუძლოდა წინ თავის ლეკებს და ხმალ-ამოლებული მოაქროლებდა ცხენს.

იმ დროს მეფე ირაკლიმ თავის ჯარი თითქმის დამარცხებული

¹ თავადმა რ... ა... და იმისმა დამოკიდებულებმა...

² ბატონიშვილს გიორგის ძალიან ჰყვარებია ანტონა აქიმბაში, მეფეს ირაკლისაც ხომ რასაკვირველია, მთელი სახლულობისა და ოჯახობის აქიმიც ის ყოფილა, რომელიცა ყოფილა ფრანგის კათოლიკის სარწმუნოებისა. დღეს იმის შვილისშვილები ბევრნი არიან აქ.

³ ომან ხერხეულიძის ისტორია თვით იმისაგან იმის ხელით დაწერილი მე მქონდა, რომელიცა იქ ძალიან აქებდა სარდალს თა დავითს ორბელიანს და ახლა ამ დაბეჭდილში რატომ არ მოუხსენებიათ იგი, ვერ მიმხვდარვარ?

რომ ნახა, მაშინათვე მკვირცხლად მიიჭრა მეფე კოხტა ბელადზე, დასცა თოფი, მოკლა და თავის ქართველებს შემოსძახა ხმამაღლივ, ასე რომ ყველამ გაიგონეს იმისი დაძახება:

– ხმალი ამ წუნკალებს, ქართველებო.

ამ სიტყვაზედ თვითონაც და სულერთიან ქართველებმაც იშიშვლეს ხმლები და მტრის რაზმებში დაერივნენ, თითქმის ერთი სამად მომატებულეში.

ეს აქ, ამ ამბავში გავწყვიტოთ და ახლა სხვას მოვყვეთ.

მეფე ირაკლის რუსეთის ჯარი რომ დაუბრუნდა, ამის რამდენსამე დღეს უკან აქ ქ. ტფილისში ხმა დააგდეს მეფის ირაკლის ოჯახობის მტრებმა, რომლებიც აქაც ბევრნი იყვნენ: მეფე ირაკლი თავის ქართველებით საშინელ ომში დაღუპულა სულ ერთიანათაო.

ამას კიდევ ამგვარი სიტყვები დაუმატეს და ამ ამბავმა დარეჯან დედოფლამდინ მიანია; დარეჯან დედოფალმა მაშინვე წულეები გაიძრო ფეხებიდგან, ისე ფეხშიშველა წამოვიდა და სიონთა ღვთისმშობლის ეკლესიისაკენ გასნია. ამაზედ მთელი სასახლეც დაედევნა: ქალნი ფეხშიშველანი და კაცები ქუდებმოხდილები თან წამოჰყვნენ დედოფალსა. ასე დაიცალა მეფის სასახლე, რომ ერთი მცირედი ყრმა აღარ იპოებოდა სასახლეში, არც ქალი და აღარც კაცი – სულ დედოფალს თან გამოჰყვნენ.

დედოფალმა და ამის ერთიან სახლეულობამ ბაზარი გაიარეს და სიონთა ღვთისმშობლის ეკლესიაში შევიდნენ. ბაზრის ხალხი ამ ამბავსა იკითხავდა: რა ანბავი მოსვლია დედოფალსაო? რომლებიცა, რასაკვირველია, ერთი მეორეს მიუთხრობდნენ დიახ საშინელს საქმეში ჩავარდნასა მეფის ირაკლისას თავის ქართველებით. ამაზედ ბაზრის ხალხნი წამოცვივდნენ, დუქნები საჩქაროთ დაკეტეს და ეკლესიაში შევიდნენ, სადაც წამსვე ეს ამბავი მთელს ქალაქს მოეფინა. დედანი ფეხშიშველანი და კაცები ქუდებმოხდილები სიონთა ღვთისმშობლის ეკლესიაში შეინვიეს, მაგრამ ეკლესიაში ხალხი რომ აღარ დაეტია, ქუჩა გაივსო დედაკაცით და კაცებით. ამასთან რაც სამღვდლონი იყვნენ ქალაქში, სულ სიონის ღვთისმშობლის ეკლესიაში შეიყარნენ თავიანთი ეკლესიის პირველის ხატებით და შემოსილნი წინ მიუძღვნენ, სადაც ეკლესიაში ხატების წინ დედაკაცთა და კაცთაგან დიდი ტირილი იყო დარქებულეებისაგან ხელგანწყობით და სთხოვდნენ რასმე შემწეობას ღმერთსა!

ამჟამად დედოფალს დარეჯანსა მოახსენეს:

– მთელი ქალაქის ხალხი, ქალნი და კაცნი სულ ერთიან გარეთ ქუჩაში შეიყარნენო.

ეს რომ დედოფალმა გაიგონა, სიონთა ღვთისმშობლის ხატი და

სხვები კარზე ქუჩაში გაასვენებინა; სამღვდელი ნინ გაუძღვნენ და თვითონ უკან შეუდგნენ მწარეს ცრემლით. ეს სახე გარეთ ხალხმა რომ დაინახა, ქალებმა და კაცებმა ქვითინით ტირილი ამოუშვეს.

საკვირველი იყო, პარაკლისი რომ დასრულდა, რამდენიმე კაცი მოიჭრა და დაიძახეს.

– ალელუბუს მტკვარსა ოსმალს მკვდრები მოაქვს და იმათი ქუდებიო.

ამ ხმის გამგონეთა, რალამაც გადურბინა და ყველანი გაჩუმდნენ, პატარა ხანს უკან კიდევ დაიძახეს:

– რალაც ამბავია, რომ ალელუბუს მტკვარსა ერთი ერთმანეთზედ მოაქვს ოსმალს მკვდრებიო.

განცვიფრებით ყველამ ერთპირად იხმაურეს: „ნეტავი შეგვატყობინა, რა ანბავი უნდა იყოს?“

ამასთანავე საშინის ხმით დაიძახეს ხალხში: „ოსმალს ჯარი შემოგვესია, ოსმალს ჯარი!“

ამ ხმაზედ ძალიან აღშფოთება მოხდა ხალხში, მაგრამ თან ეს სიტყვა დაჰყვა: „ქართველები ყოფილან, ოსმალურათ აცვიათ, ქართველები არიანო.“

პატარახანს უკან, ოსმალურად ჩაცმული, ცხენიანი ქართველები შემოვიდნენ ხალხში, სადაც აღტაცებული სიხარული მოხდა დედაკაცებთა შორის და კაცებში. მეფე ირაკლი კი, ქართულათ ჩაცმული, ცხენიდან გადახტა და სიონთა ღვთისმშობლის წინ პარაკლისი ახდევინა მადლობისა, რომ ჯერ ხმა არავის გასცა. შემდეგ ლმობიერის ცრემლით მეფე და დედოფალი ერთმანეთს გადაეხვივნენ, რომლებმაცა ბოლოს ყველამ შეიტყვეს ქართველების თვითუფილი ამბავი და გამარჯვება.

მართლა ასე გაემარჯვათ ქართველებსა, რამდენიმე ათასი ოსმალ-ლეკი ალელუბუს მტკვარში ჩაეყარათ, რომ მისწოლოდნენ და იმათი დამხვრჩვლები ტფილისის წინ ჩამოატარა ალელუბუსმა მტკვარმა.

ამ ამბავს მეფე ირაკლიც რომ თან შემოჰყვა, უფრო მომატებული სიხარული კიდევ ეს იყო, რომლებიცა ყველანი ღმერთს ევედრებოდნენ იმის ხანიერ დღეგძელობასა.

იქ რომ გაიმარჯვა მეფე ირაკლიმ, ებძანებინა: „მე ვიცი ქ. თბილისში ამ ომისა ცუდი ამბები ჩავა და იმ ამბებზე ვიშივი, გარეშე ჩვენი მტრები ჩვენზედ არ ასდგნენ. ამიტომ საჩქაროთ უნდა გავეშურო და ქ. თბილისში ჩავიდე, იქიდან ყველგან კაცები გავგზავნო და ჩვენი გამარჯვება ყველას ვაცნობოვო“. ამისთვის ის თავის ჯარი თავ-თავის მხრებისაკენ დაითხოვა. თვითონ რამდენი-

სამე თავის საკუთარის ამალის კაცებით¹ საჩქაროთ გამოსწია მოკლე გზითა. მთელი ის ღამე ეარა და მეორე დღეს, მზე კიდევ მაღლა იყო, შუადღის შემდგომად, რომ აქ ქ. თბილისში მოვიდა, ისე როგორც ზევით გავიგონეთ.

როდესაც რომ მეფე ირაკლის გაემარჯვა, მაშინვე ბატონიშვილი გიორგი მოსულიყო, მამისათვის მოელოცა გულისწმინდით გამარჯვება და ცრემლით მოხვეოდნენ ერთმანეთსა. თურმე თავის გამართლება მოენდომებინა ბატონიშვილს გიორგის, მაგრამ მეფეს მოესწრო ამ სიტყვით:

– შენმა გაზდამ, ბატონიშვილო გიორგი, ეგ შენი განძრახვა დიხს კარგი იყო, მაგრამ იქამდის აღარ გავგიჭირდა ღვთის მოწყალებით და ძალიან დავამარცხეთ მტერი.

ზევითაცა ვთქვი და ახლაც ვიტყვი, რომ იმათ ოჯახობას ბევრი დაფარული მტრები ჰყვანდათ, ანუ იმათ ოჯახობაზე ისინი რას ამბავში იყვნენ, იმ საცოდავებმა იმათი სულ არა იცოდნენ რა.

მამიჩემის დროსა და იმის შემდგომაც, ახლად მკვდარი რომ იყო მამაჩემი, ძველი თავადები ხშირად მოვიდოდნენ ბატონიშვილს დედაჩემთან და სხვადასხვის ლაპარაკით ატარებინებდნენ დროსა დედაჩემსა. ერთს სალამო ჟამზედ კიდევ მოვიდნენ მეითარი თა სოლომონ თარხნისშვილი, მეფის ირაკლის დივანბეგი ზაალ ბარათაშვილი, მეფის გიორგის (მაშინ ბატონიშვილი) მდივანი, თა ელიაზარ ფალავანდისშვილი და სხვანი. დასხდნენ და ჩვეულებსამებრ მოჰყვნენ ძველს ამბებსა. ბოლოს დივანბეგს ზაალს და ელიაზარს სთხოვეს ასპინძის ომის ამბავი ეთქვათ. ორივე ამ დროს ყმანვილი კაცები იმ ამბავში დასწრებოდნენ (ზაალ მეფე ირაკლის განუშორებლად გვერდით ახლდა, და ელიაზარ – ბატონიშვილს გიორგის). ჯერ პირველად ზაალ მოჰყვა და ის ამბავი დაასრულა, რაც აქ მეფის ირაკლის ამბავი ვთქვით, და მასუკან ელიაზარმა თქვა ისა, რაც ბატონიშვილს გიორგისთან ამბავმა გაიარა.² ბოლოს მეითარი სოლომან მოჰყვა:

– მე იმ დროს აქ ქალაქში ვიყავ და დედოფალს დარეჯანსა ვახლდი სასახლეში, როდესაც ერთი პატივცემული მოხუცებული მოქალაქის ქვრივი საჩქაროთ შემოვიდა დედოფალთან და გულგახეთქით მოახსენა: შენი ჭირიმე, დედოფალო, ჩქარა ავიყარნეთ, ტყეში სადმე დავიხიზნეთ, მეფე თავის ჯარით დიდს საშინელებამი

¹ ამ ამალის კაცებს ოსმალების გაცრცვილი ტანისამოსი ჩაეცოთ და ისე ხლებოდნენ მეფეს, რომელსაცა ამაზე ბევრი ეცინა.

² შემდგომ ამისა, კიდევ ბევრჯერ იტყოდა ხოლმე იმ ასპინძის ომის ამბავსა ელიაზარ.

ჩავარდნილაო. ეს რომ თქვა, მაშინვე დედოფალი ფეხშიშველა გამოვიდა და სიონისაკენ წავიდა.

ეს ამბავი მეითარმა ასე დაასრულა და ისიც ასე, როგორც ზევით გავიგონეთ. მერე ბატონიშვილმა დედამ უთხრა:

– ის პატივცემული მოხუცებული ქვრივი, თავადის ბეგთაბეგიანთ ქვრივი ყოფილა და არა მოქალაქისა. იმ დროს ისა ახლოც სასახლესთან მდგარა, ხშირათაც თურმე დადიოდა დედოფალთან და სასახლეშიც დიდი პატივცემული ყოფილა ის.¹

ამათ გარდა, ის ასპინძის ომის ამბები აი კიდევ რამდენისაგან გამიგონია: მამიჩემის მამა დემეტრე (ანუ დიმიტრი) იქ მეფეს ირაკლის ჰხლებია ყოველს ადგილას განუშორებლად და მოსამსახურენი იმ ომის ამბებს ბევრჯელ იტყოდნენ ხოლმე და სხვებს ბევრსაც: მოხუცებულები დავითა დემურაშვილი, ბერელა კოპახიძე და სოლომანა ხატულაშვილი. კიდევ იმათ გარდა ყათარჩის (მეჯორეების) სულეიმანისაგან გამიგონია, რომელსაცა მეფის ირაკლის ბარგის ჯორები ჰბარებია და მეფის საჯდომ ცხენსაც თურმე ის უვლიდა, სადაც იმ ასპინძის ომში თან მისდევ-მოსდევდა და მეფეს ყველგან ახლდა, ნაამბობთა და იმათ ყურის მიმგდებლებისაგან ხომ რამთენისაგან გამიგონია, იმ ასპინძის ომის ამბები და სხვებიც ბევრი.

ზაალ დივანბეგმა ესეცა თქვა:

– ჩვენი დამარცხება შეუძლებელი იყო, ამიტომ, რომ რაც გამოჩენილი ვაჟკაცები იყვნენ საქართველოში: თავადები, აზნაურები და გლეხკაცები, იმ დღეს სულ იქ ვიყავით, ამისთვის იმედი გვქონდა, რომ უთუოდ გავიმარჯვებდით.

გამარჯვების შემდგომად, მეფე ირაკლიმ სამი დაჭერილი ლეკების ტყვე ეკატერინა ხელმწიფას გაუგზავნა რუსეთში თავის წიგნით: ასე გავიმარჯვეთ ასპინძაში, რომ სამი იქ დაჭერილი ტყვე თქვენთვისაც მომირთმევიო და სხვანი.

თ ა ალექსანდრე ვახტანგის ძე ჯ. ორბელიანი

1845-ს წელსა ქ. ტფილისს.

¹ მაშინ დედა ჩემი ჯერ დაბადებული არა ყოფილა.

მოუნუნენდია და ამისთვის გვეშინიან განსაცდელი არ შეემთხვას რაო. ამ დროს მე თხუთმეტის წლისა ველარავინ ველარ დამიჭირა; სადაც ლეკის ჯარი გამოვიდოდა, დავუხვებოდი, და რაც უნდა მცირედი კაცები გვყოლიყო, არ დავერიდებოდი, მაშინვე შევებმოდი და ღვთის განგებითაც ვაოტებდი იმათ ჯარსა. დღე არ გაივლიდა, ლეკებს არ დავხვებდროდი; ბევრჯელ ორს-სამს ომსა გადვიხდიდი და ღმერთიც ძლევას მაძლევდა ყოველთვის. ერთხელ ერთს დღეს ოთხჯერ დავამარცხე ლეკები და მეორეთ ხუთჯერ!¹ დიდათ შევაძრწუნე და შევაშინე. ისინი, რომ ალაზნის გამოღმა ველარ იკადრეს გამოსვლა. ზედატანებით ჩვენი უმწეობით ნადირშამ ოსმალთალები გარეკა ქართლიდგან და საქართველომ ქრისტიანობა დაიბრუნა, განთავისუფლდა ლეკებისაგან, თორემ უთუოთ გაათათრებდენ მთელ საქართველოს.

**თა ალექსანდრე ჯ. ორბელიანი.
1846-ს წელსა. ქ. ტფილისს.**

¹ ამას რომ მიაბობოდა ბატონიშვილი დედა ჩემი, ესეც ბძანა. – „ჩემს ყმანვილობაში ჩემი ძმა ლევან წლისა და ნახევრისა ან ორი წლის მკვდარი იქნებოდა. ამ დროს ქალაქში ვიყავით და მე ცოტათ ვშეუძლებლობდი. ერთს დილა აღრიან ამბავი მოუვიდა მამაჩემს მეფეს ირაკლის. ავჭალაზედ ლეკი მოვიდაო, თავის ამალით საქართო გაემართა, სწრაფათ დაემარცხებინა, ასე რომ მუსრი გაეცლოთ და გამარჯვებული შემობძანდა ქალაქში (ქალაქზე ავჭალა მგონია 12-ი ვერსტი იყოს.). შემოსვლის უშალ, მეორე ამბავი დახვდა. დილომზე ლეკის ჯარი მოვიდაო. იქაც თავის ამალით სწრაფათ გაიჭრა და იქაც ისე დაემარცხა, ლეკები როგორც ავჭალას (ქალაქზე დილომი 9-ა ვერსტი უნდა იყოს.). ქალაქში რომ შემობძანდა, მე-სამე ამბავი დახვდა. ტაბახმელას ლეკის ჯარი მოვიდაო. ტაბახმელასაც მკვირცხლად გაიჭრა და მისვლის უშალ იქაც ისე დაემარცხებინა, როგორც ავჭალას და დილომს (ტაბახმელა ქალაქზე 8-ა ვერსტი უნდა იყოს.) ქალაქში რომ შემობძანდა, მეოთხე ამბავი დახვდა, ყარაიაზე ლეკის ჯარი მოვიდა და იქიდგან სოფლების ნახდენას აპირებენო. მეფე ირაკლიმ დარეჯან დედოფალს უბძანა. – დღეს პური არ მიჭამია, მაგრამ მინამ იმათაც არ დავამარცხებ, მანამდისინ პურს არა ვჭამ, ამისთვის კარგი ვახშამი მამიშზადე, ნავალ, იმათაც დავამარცხებ, შემოვიქცევი და გამარჯვებული თქვენთან ერთათ ვახშამს ვიგემებ. როგორც ბძანა, სწორეთ ისე აღასრულა, საქართო ჩასულიყო და სადამო ჟამზე ლეკის ჯარი დაემარცხებინა, იქიდგან გამობრუნებულიყო, შუალამისას თავის სახლში შემობძანდა და ვახშამი ჩვენთან ერთათ იგემა ერთს დღეს ოთხჯერ გამარჯვებულმა (ყარაიაზი ქალაქზე 25-ი ვერსტი უნდა იყოს.)“.

მეფის ირაკლის მეორის მეუღლე დარია ანუ დარეჯან

მეფეს ირაკლის ჰყვანდა სამი ცოლი: პირუელი თავად ხეიძის ქალი იმერეთიდგან, მეორე თავად აბაშიძის ქალი *კახეთიდგან* და მესამე დადიანის ქალი მეგრელიიდგან. პირველ ცოლთან ჰყუანდა კარგი ვახტანგ (კარგი ვახტანგ იმიტომ რქმევია, რომ მეტი მშვენიერი თვალ-ტანადი ყოფილა). მეორესთან გიორგი და თამარ და მესამე დარია ანუ დარეჯანთან, რამდენიმე მამაკაცი და რამდენიმე დედაკაცი.

როდესაც მეფე ირაკლიმ მესამე ცოლი მოიყვანა, ამის მფარველობას ქვეშ დარჩნენ პირველი ცოლების წვრილი შვილები, რომელიცა დიდს სიყვარულს და ჭირნახულოების ქვეშ ზდიდა იმ ყმანვილთა თავის გერებს, მაგრამ კარგი ვახტანგ თოთხმეტი წლისა გარდაცვლილა და იმის სიკვდილზე დიდი მწუხარება მიუღიათ მთელს სახლულობას, ნამეტნავად დედოფალს დარეჯანსა, რომელსაცა მეტის მწუხარებით რამდენჯერმე გულს შემოჰყრია.

ესენი ხომ ასე გავიგონეთ, ახლა იმას მოვყუეთ დედოფალს დარეჯანსა შეუკდომი ენანი, ისე ურიგოდ როგორ იხსენებდნენ, ანუ როგორ ეხლაც იხსენებენ?

ამ 1851-სა წელსა რუსულათ დაბეჭდილი წიგნი ვნახე მოგზაურობა მურავიოვისა საქართუელოში და ყურადღებით გადავიკითხე, სადაც იმ წიგნში ნახსენები იყო დედოფალი დარეჯანი, არა კარგად გამოყვანილი. უფალო მურავიოვ, თუ ყოველი თქვენი მოგზაურობა აგრე მართლათ არის აწერილი, სჯობია ბერათ შედგეთ და უდაბნოში სადმე ნახვიდეთ, რადგან მლოცავად აწუენებთ თავს ყუელას¹.

¹ აქ პირუელშივე მე ვალად დავიდებ, ამ სხოლოში ესა ვთქუა, რომ ეს ყუელასთან ცხადია, ხელმწიფე ალექსანდრე პირუელი, დიდი მოარშიყე იყო ქალებისა. დარეჯან დედოფალი პეტერბურღში რომ მიიყვანეს, მამაჩემი და თავადი გიორგი ჩოლაყაშვილი, ორივე დედოფლის სიძეები თან ახლდნენ და მასუკან მეფის ოჯახის აქიმბაში ივანე ყარაევიც. დედოფლის თხოვით ისიც დედოფალთან მიიყვანეს პეტერბურღში. მაშინ დედოფალი ან სამოცის წლისა იქნებოდა და ან ცოტა მეტნაკლები, მაგრამ კიდევაც ასეთი თუალტანადობა ჰქონდა, ოცდაათის წლისა. ალექსანდრე ხელმწიფემ თურმე არმიყობა დაუწყო და ისეც შეუჩინა, მაგრამ ზედაც არ შახედა. იქამდისინ, რომ ხელზედაც არ მიუშო საკოცნელად. დედოფალი იტყოდა: ჩემი ცხოვრება ჩემს ქმარს მეფეს ირაკლისთან დიდის სიყვარულით გამიტარებია და ქვეყანაზედ წმინდათ ვყოფილვარ და ყოველი კაცი ჩემ ძმათ მგონებია და ეხლა იმის დიდ ხელმწიფობაზედ უნდა შევცდე? მაშინ როდესაც რომ ის დიდი ხელმწიფე ალექსანდრე, მეფის ირაკლის კაცობასთან, სულ არა მგონია რა ჭეშმარიტათო. აბა ახლა ამის შემდგომ, რუსების წერილებს, ანუ იმათ მიწერ-მონერასა და ანუ იმათ დამოკიდებულებათ კითხეთ, რამდენი ცილის წამებანი არის დედოფალს დარე-

ადამიანი ადამიანზე ბევრს ურიგოს სიტყუას იტყვის და ის ლიტონი სიტყუა გაივლის, გაქრება, მაგრამ როდესაც ქალღმერთზე დაინერება, ის საუკუნოდ დარჩება და ველარავინ ველარ მოსპობს თუ არ მართალი კრიტიკა.

უფალმა მურავიოვმა ისე ჩქარა როგორ დაიჯერა დედოფალს დარეჯანზედ ურიგოთ ხსენება, რომ დანვრილებით გამოკითხვაში არ შევიდა?

როგორც კიდევ ვიცით, ბევრი ურიგო ამბები უანბიათ მურავიოვისთვის დედოფალს დარეჯანზედ, იმა სახლის მტრებსა, მაგრამ იმას კიდევ თავი შეუნახამს, მაგთენი არა უთქუამს რა. არამც თუ მხოლოდ მურავიოვისთვის უანბიათ ტყუილები – სადაც კი თავისუფალს ადგილს იპოვიან, ყუელას არწმუნებენ ბევრს ცუდებსა, მეფეს ირაკლიზედ და დედოფალს დარეჯანზედ; სხუებსა შორის ამასაცა: მეფის ირაკლის სასახლე სრულიად გარყვნილი იყო, მაშინ როდესაც რომ მეფეს ირაკლის და დედოფალს თავის შინაურობა დიას მაგრა ეჭირათ და მკაცრად ინახავდნენ. იმათ იმ თავის სახლის ამბავი, მცირედიც არ დაემალებოდათ რა, რომლებიცა დანაშაულობის მიხედვით, დანაშაულობის შესაფერად გადაახდევიანდნენ და დაუსჯელს არ გაუშვებდნენ. იმათ სახლში იყო წმიდა ზნეობა და პატიოსნებითი ქცევა მონინების კრძალულებით.

სხუას ნურაფერს ნურას ვიტყვიით, ეს მაინც მინახავს, რომ მეფის ირაკლის ქალები, დარეჯან დედოფლისაგან დიდის ყურადღებით გაზდილები: ქეთევან, ეკატერინე, ანასტასია და დედაჩემი, ასეთი ღვთიური კეთილი და პატიოსნები იყვნენ, წელიწადები რომ იმათთან გონიერი ადამიანი ყოფილიყო, ერთს მცირედს ნაკლებს ხასიათსა იმათში ვერ უპოვიდა, რომლისგანაც იგი დანერილი დედოფალს დარეჯანზედ, მურავიოვის ბრალი არ არის, ღენერალ ოტინფატერს თავად გიორგის იასეს ძეს ქსნის ერისთოვს და იმის მეგობარს რუსეთის ჩინოვნიკს პლატონს იოსელიანსა უანბიათ და მურავიოვსაც დაუნერია, ასე ჰგონებია: ეს რუსეთის დიდი ჩინოვნიკები ტყუილს არას მეტყვიანო. ესენი სულ სწორეთ კარგათ შეტყობილი გვაქუს ჩუენ.

ჯანზე? ამისთვის, რომ ეგება როგორმე თავიანთი დაჰფარონ; ისა რაც უბედურობა საქართუელოზედ მოავლინეს, რომ დედოფლის დარეჯანის ნაკლულევანებით ანუ იმის აუგისა ხსენებით, თავიანთამდისინ აღარავის აღარა აფიქრებინონ რა; იმათ კი იციან, როგორ გაიმართლონ თავი. აქიმბაში ივანე ბევრჯელ მეტყოდა: დედოფალი დარეჯან რომ დამორჩილებოდა ალექსანდრე ხელმწიფესა, უთუოთ საქართუელოს დაუბრუნებდაო. მე გავიცინებდი და ამით გათავდებოდა ეს ჩვენი ლაპარაკი. უწინ სულ ამისთანა მართალი ქართველები იყვნენ და ევროპის პოლიტიკას როგორ მიხედებოდნენ?

აქ პლატონს იოსელიანზედ ვერას ვიტყვით, აქ იმისთვის ადგილი არა გვაქვს ჩუენ, იმას ცალკე აღვწერთ.

თუ რომ მურავიოვი გამოკითხუაში შესულიყო და დაწვრილებით გამოეკვლია, მაშინ შეიტყობდა, რომ იმ გიორგის ერისთოვისა, იმათი ერთიანი გვარი როგორ დასჯილი იყო მეფის ირაკლისაგან რამდენისამე ღალატისათვის და სულერთიან ყმა და მამული რისთვის ჰქონდათ ჩამორთმეული, რომლებიც საცხოვრებელს ძლივს შოვობდნენ და აქეთ-იქითგან მონყალებას უგზავნიდნენ. თუ ესენი სულ სცოდნოდა მურავიოვს, მაშინ სხუას იტყოდა. მოხუცი ოტინფატერი გიორგი, იმ თავის სახლის უბედურობასა კარგათ მოესწრა მეფის ირაკლისაგან და იმის სახლზედ იტყვის რასმე კარგსა?

მეფე ირაკლიზედ ვერას ნაკლულეგანებას ვერა იტყვის იმ განთქმულს კაცზედ სახელოვნებითა! ამისთვის დარეჯანს დედოფალსა და იმის სახლსა იმისთვის რყვნიან ყველგან ისინი. *ერთმანეთის დამქაშები* ის გიორგი, იმის ძმა თონიკე, (ეს თონიკე ორის წლის უფროსია გიორგიზედ) და ზოგიერთი ერისთვიანები, რომ ეგება ამით როგორმე მეფეს ირაკლისა ავნონ, რომ იმის სახლზედ ცუდი სახელი დარჩეს და ამით მეფე ირაკლი ხალხის თუალში დამდაბლებული იყოს და ესეც, რომ იმათზედაც ეჭვი ვერავინ ვერ მიიტანოს, საქართუელოს რაც ღალატი უყვეს იმათ, რომელმაცა სხუათა შორის აი მე კიდევ რა ვიცი იმ ერისთვიანთ ამბავი. უკანასკნელად რუსები რომ წამოვიდნენ სამარადისოდ საქართუელოს დასამკვიდრებლად, ის ზოგიერი ერისთვიანები მოუძღვნენ რუსებს საქართუელოში და თავდადებით დაუნყეს რუსებს შემწეობა, რომელთაცა არ იკმარეს ესა, მაშინ კიდევ იმ ერისთვიანთ: თვითონ იმ გიორგიმ, იმის ძმამ ელისბარმა, თონიკემ და კიდევ ზოგიერთებმა რუსის ჩინოვნიკს კონსტანტინოვს ბევრი ტყუილი აუგები უანბეს დედოფალს დარეჯანზედ, როგორც ზევითა ვთქვი ისე, ეგება თავიანთი ღალატი როგორმე დაჰფარონ. ისიც ახალი მოსული კაცი, ახალი ამბავი უნდოდა, იმანაც კალამი აიღო და გაუკითხად გადმოვლდაბა ქალაღზედ სტრიქონები. იქამდისინ კიდევ ჩუმათ მითქმა-მოთქმა ჰქონდათ დედოფალს დარეჯანზედ, ახლა ამის შემდგომ, იმ მწერალს რომ ის აუგი დაანერინეს დედოფალზედ, სხუაშიც დამქაშები ბევრი მოიპოვეს თავის აზრისანი და გახადეს ჰაიჰაი. დრო იპოვეს იმათ მაგიერისათვის და რილასთვის მორიდება ექნებოდათ, მაშინ როდესაც რომ ძლიერი რუსები იმათი მფარველი და მონყალენი შეიქნენ, იმ ზოგიერთი ქსნის ერისთვიანთი.¹ როდისაც მე, მურავიოვისაგან დაწერილი წავიკითხე

¹ იმ ოტინფატერს გიორგის და იმის ძმას თონიკეს ჩემი ახლო ნათესავები ჰყუანდ-

დარეჯან დედოფალზე, მაშინვე მინდოდა წინააღმდეგი დამენერა და ის აღწერილი შემენახა დროისათვის, მაგრამ ვთქვი: უნდა გამოვკითხო, ვის დაურწმუნებია ამისთანა სიცრუე-მეთქი? შეუდექ და ადვილათაც შევიტყე. ქართულებში არცარა დამალულა რა და ვერცარა დაიმალება რა. როგორც ზევით ვთქვით, რასაკვირველია მისახვედრია, რომ ოტინფატერმა და პლატონ იოსელიანმა უანბეს მურავიოვს ბევრი ცუდი მეფის ირაკლის სახლზედ, რომელმაცა თურმე კიდეც დაიკვება თავისიანებში ოტინფატერმა: ჰე, კარგათ კი ჩაუნვეთეთ მურავიოვს მეფის ირაკლიზედ, დედოფალსა დარეჯანზედ და მთელს იმათ სახლეულობაზედ, რომელიცა კიდეც დასწერს იმათზე.

მართალია დანერა, მაგრამ ტყუილებს მოკლე ფეხები აქუს. ვის დააკლო ამისთანებითა ოტინფატერმა, თუ არ თავის მშობელს მამულს? დაჰკარ შენცა, შენ პლატონო ქართულებსა, მაინც მოსეული არის ჩვენზე ჯოხიანი და უჯოხო, ერთი შენ აკლიხარ იმათ.

გარდა ამისა, ისინი ამასაც იძახიან: რაც დარეჯან დედოფლის ნება იყო, სულ იმის ნების მიმყოლი იყო მეფე ირაკლიო და მილახვარი ოსეფა ყორღანაშვილიც ჰყვარობდაო. აჰა დაიჯერეთ, ვისაც გაკეთებული ჭორები გიყვართ. არა, რა სვინიდისი უნდა ჰქონოდათ იმ ღვთის გარეგნებს, რომ ამისთანა ჭორებს უგონებდნენ დედოფალს დარეჯანსა? აბა გაიგონეთ. იმ ოსეფა ყორღანაშვილს ასე რიგათ უყარდა პირი, რომ ვინც იმის მოახლოვოდ იდგა ხოლმე, ძლივს ითმენდნენ იმ სუნს. მეფე ირაკლისთან ხომ ახლო ჯდომა არ შეეძლო, შორს უნდა მჯდარიყო და ისე ელაპარაკა. როდესაც დარეჯან დედოფალმა ის მონათლა და რადგან იმის მოახლოვოდ უნდა მდგარიყო მონათვლის დროს, იმ ღამეს მთელი ღამე გული ერეოდა დედოფალსა იმის პირის სიმყრალითა და მეფე ირაკლი კი იცინოდა. თან ამბობდა დედოფალი: ვაი იმ ქალის ბრალი, ვისაც ის ოსეფა ყორღანაშვილი ცოლათ შეირთამსო. ისეც იყო, მცირე ხანს ვერ დანვებოდა ცოლთან, მაშინვე სხუას ქვეშაგებში უნდა დაეძინა,

ნენ ცოლათ (ის ქალები მკვდრები არიან). გიორგისა ჩემი ბიძაშვილი გიორგი მეფის ქალი გაიანე და თონიკეს ჩემი დედიდაშვილი ბარბარე. ის ბარბარე იყო ივანე მუხრანის ბატონისა და ამის ცოლის დედიდის ჩემის ბატონიშვილის ქეთევანის ქალი, რომელსაცა იმ ბარბარეს ძმასავით უყვარდი მე და მთელს ჩუენს სახლეულობასთან დიდი ერთობა ჰქონდათ: იმის დედას, ბატონიშვილს ქეთევანსა, იმის ოთხს ძეთა, იმის ქალს იმ ბარბარეს და ამის ორს ქალს, ელენეს და ნინოს. ელენე შერთო რუსის ლენერალმა პაპოვმა და ნინო თამაზის ძემ თავადმა ივანე ორბელიანმა. ჩემს სიძეებს ოტინფანტერს თავად გიორგის და ამის ძმას თონიკესაც ძალიან უყვარვარ მე იმათ და პატივისა მომპყრობდნენ, მაგრამ რა ვქნა, მართალი მიყვარს, ვერავის მხარე ვერ ვიქნები, ჩემთვის სულ ერთნი არიან, ამისთვის რაც ვიცი, სწორეთ უნდა ვთქუა. პლატონს იოსელიანსა მივანებებ მიდგომასა და უსამართლო ტყუილებსა.

რომ იმის პირის სიმყრალესა ცოლიც ვერ უძლებდა. ოსეფას პირველი ცოლი რომ მოუკვდა და მეორე შეირთო, თურმე ბევრი დასცინოდნენ: თავის პირის სიმყრალითა ის პირველი ცოლი, კარგი დედაკაცი ხომ მოკლა და მეორესაც მგონია ჩქარა გამოუყენებს იმას. მე იმის მეორე ცოლს ელისაბედს კარგად მოვესწარ, ის იმისთანა დედაკაცი იყო (ამ დროს ოსეფა ცოცხალი აღარ იყო), რომ არ მაღაჴვდა: ჩემი ქმრისთვის მე ჩემს დღეში პირზე არ მიკოცნიებია და არც ერთს ქვეშაგებში იმასთან არ დამიძინია, პირი მეტათ უყარდაო. ბატონიშვილს დედაჩემთან ხშირად მოვიდოდა ის ელისაბედ, მე ეს იმისგან გამიგონია და ბატონიშვილს დედასაც უცინია იმის ამ სიტყუაზე. აბა ამაების შემდეგ, მეფის ირაკლისა მტრებო, წინაშე ღმერთთან რა პასუხს მისცემთ, თქუენის საძაგელის ჭორებისათვის?

მეფეც და დედოფალიც ისეთს პატივს კი სცემდნენ ოსეფა ყორღანაშვილსა, რომ მეტი პატივისცემა აღარ შეიძლება, ყოვლისფრით დიდათ გაამდიდრეს, ამისთვის, რომ როგორც მეფის სახლისთვისა, ისე სამეფოსთვის დიდი საჭირო კაცი იყო, მაგრამ ბოლო დროს ისიც მოღალატე გახადეს, ამ უკანასკნელს აქ ქვემოთ ნაიკითხამთ, როგორც იყო.

გაიგონეთ ოსეფა ყორღანაშვილს რათ სწყალობდა მეფე ირაკლი ისე?

ჯერ პირველი ეს, რომ დარეჯან დედოფლის ნათლული იყო და როგორ უნდათ ეს მიმალონ იმ ღვთის მტრებმა? რა ვიცი, რა ვთქუა მე იმათზე, ღირსნი იქნებიან, მაგრამ დავიდუმებ, ეს სიჩუმეც კმარა იმათთვისა.

აი ოსეფა ყორღანაშვილმა რა შემატა მეფეს ირაკლისა და რათ სწყალობდა ისე, რომელიცა თავშენირული იყო მეფის ირაკლისა ის ოსეფა ყორღანაშვილი და მოუსვენად მსახურებდა შინ და გარეთ.

თითქმის მეფის ირაკლისაგან ყურადღებით გაზდილი ოსეფა ყორღანაშვილი.¹

¹ გაზდილი კი არა, მაგრამ იმ თავის ყმანვილკაცობითვე მეფეს ირაკლისა მსახურებდა, მეფეს ირაკლისა დარიგების ქვეშა, მაშინ როდისაც რომ მიღახვრობა მისცა და ან დედოფლის დარეჯანის ნათლული როგორც იყო, ეხლა ნავაკითხამთ აქა: სტეფანე ყორღანაშვილი და ოსეფა ძმები იყვნენ. უფროსი მეფის ირაკლის დიახ მახლობელი იყო და დიდი თანამდებობის მქონე, მაგრამ სტეფანე თავის ძმას ოსეფასა ძალიან თურმე სწაგრავდა და გაგდებულსავით დადიოდა აქა-იქა. იქამდისინ გაუჭირდა, რომ ჭარში გაიქცა ლეკებში და იქ განიძრახა მაჴმადის სარწმუნოება მიიღოს, ცოლიც იქაური შეირთოს, კარგი ოჯახის ქალიც აძლიეს და იქვე დასახლდეს. ეს ამბავი მეფეს ირაკლის აცნობეს, ამაზედ სტეფანეს ძალიან გაუწყრა და ამასთან საჩქაროთ კაცები გაგზავნა, საიდგანაც მიიყვანეს და მაშინვე მეფეს ირაკლის ნარუდგინეს.

როდესაც რომ მილახვრობა უბოძა, მოკლეს დროში შეჰყარა რამდენიმე ცხენის ჯოგი მეფისათვის, საიდგანაც ჩინებული ცხენები გამოდიოდნენ და მეფის თავლა გამოჩენილის ცხენებით აავსო, საქონელს და ცხვარსა ანგარიში აღარ ჰქონდა მილახვრისაგან მოგროვილსა, ვენახები და ხვნა-თესვა გაამრავლა, სალარო უმისოთაცა მდიდარი, იმან უფრო დაუმატა: ინდოეთიდან, კოსტანტინეპოლიდან და სადაც კი სომხები იყვნენ, ყოვლის მხრიდან საუცხოვო ფეშქაშები მოსდიოდა მეფეს ირაკლისა და მინერ-მონერა გაუჩინა ინდოეთში მდიდარ შამირ-ალასთან, რომელიცა ეს სომეხი გადმოსახლებასაც აპირებდა თავის სიმდიდრითა ლორეს ხეობაში და რომელმაც მეფე ირაკლიმ სულერთიან ლორე იმას მისცა შამირ-ალას, ოღონდ მოვიდესო, მაგრამ აღამამადხანი წამოსასვლელად რომ მოემზადა საქართველოზედ, იმის შემდგომ ველარ წამოვიდა, ისევე ინდოეთში დარჩა. აი მილახვარმა ოსეფამ ესეები შესძღვნა მეფეს ირაკლისა და მოდი ნუ იქნები მწყალობელი მეფე ირაკლიო ოსეფა მილახვრისა? ეს კიდევ არაფერი, აბა ახლა ესეც გაიგონეთ? მეფეს ირაკლის ურჩია აბრეშუმის გაკეთება, ამისთვის ჯერ პირველად დიდი ციხე გააკეთა მდინარეს ქციის პირზედ (ხრამზედ) დღესაც ქოლაგირად წოდებული, აბა მივიდნენ ნახონ ოსეფა მილახვრის ღვანლი და მაშინ დაინახვენ, ვითარი სარგებლობა ნდომია, ან მეფის ირაკლისათვის ან ჩვენის სამეფოსათვის, საიდგანაც დიდი ძალი ფული შემოვიდოდა აბრეშუმადგან, ამისთვის, რომ ქციის გაღმა-გამოღმა მინდვრები, სულ თუთის ხეებით უნდა აევსო და აბრეშუმის თესლი ბევრი ჰქონოდა. ფურცელი და აბრეშუმიც კიდევ გააჩინა. აი ნამდვილი ფაკტი. ბატონებო, როცა მიხვალთ და იმ ოსეფას ღვანლს ნახამთ, იმ ციხესა, სადაც ნდომია

ზოგიერთსა ძველებს დამტკიცებითაც უთქვამსთ: გაათარდაო. მაგრამ არა, მისწრეს, თორემ ის იყო გაათარდებოდა. რადგან ოსეფა თათრობაზედ ისე მიქცეული შეიქნა, ამისთვის მეფე ირაკლიმ მანც მაშინვე სომხის ტერტერა მოაყვანინა, იქვე წყალში ჩაუსმელად რაც რიგი იყო, გადაუხადეს. ყველა ლოცვა ნაუკითხა ტერტერამა. ნათლობისა და მირონის ცხებით დედოფალმა დარეჯანმა მონათლა, როგორც რიგი იყო, რომლებსაცა ამის შემდგომ კარგი ძმობაც ჰქონდათ სტეფან-ოსეფასა და სტეფანეს თხოვით მეფე ირაკლიმ მილახვრობა მისცა ოსეფასა და სადედოფლო სოფლებიც იმას ჩააბარეს, ესე იგი სტეფანემ თავისი თანამდებობა ძმისთვის გამოითხოვა და ცოლიც დაუყოვნებლივ შერთეს, ყოვლისფრით კარგი, ჩინებული შუშანა (სახელია), რომ ემინოდათ კიდევ ლეკებში არ გაიქცესო და ბერი დასაკლისი არა მოახდინოს რა საქართუელში. ეს დარეჯან დედოფლისაგან მონათვლა ოსეფა ყორღანაშვილისა თვით ამ სტეფანეს შვილის ალაღუა ყორღანოვისაგან გამოგონია, შემდგომ ამის შვილის, ჩემის ნათლი მამის ზურაბისაგან (ზაქარია) და დედაჩემაც უთქვამს.

აბრაშუმის გაკეთება, ან იმისგან გამოყვანილს არხსა ქციიდგან და ან გაღმა-გამოღმა მინდვრებს, თუთის ხეებით რომ უნდა გადაექცია აბრეშუმის ქიისათვის, მაშინ დაიჯვრებთ, რაც სარგებლობა ნდომია მეფისა და სამეფოსათვის, რომლებიცა ბოროტგამძრახველები სულ ბოროტად აჩვენებდნენ ხალხსა იმის ყოველს კეთილს საქმეს. *ესა და მითქმა-მოთქმა შექნეს, დედოფალს დარეჯანსა ჰყვარობს ოსეფა ყორღანაშვილიო. სხვა რომ ვერაფრით ვერა დააკლეს რა, ეს მოიგონეს ცილისმწამებელთა მტრებმა.* იქნება იკითხონ: ციხე რაღათ უნდა გაეკეთებინა, რა საჭირო იყოვო? – რადგან მაშინ დიდი შიშინობა იყო და სხუა ადგილებს გარდა იქით მხარესაც მიდიოდ-მოდოდა მტერი, ესეც შემოვიდა იმის აზრში, იქ იყოს ციხე, რომ მტერი შეიკავოს იმ ადგილებში, და იქიდგან დააბრუნოს დამარცხებული, რომელსაცა ამით საქართუელოს დიდი შვება მიეცემოდა და მიეცა კიდევ. სადაც ოთხი ზარბაზანი და განუყრელად ჯარი შიგ იდგა და აბრაშუმის მიმართულების საქმეც კარგათ წავიდა. იმთენი სარგებლობის მნახველმა მეფე ირაკლიმ დიდი ნყალობა დაუნყო სომეხს ოსეფა მილახვარსა და სახლეულობით გააკეთა. ამაზედ ბოროტგამძრახველების ჩაგონებით, ბატონიშვილებმა და საქართუელოს თვადებმა შური იძიეს ოსეფა ყორღანაშვილზე და იმის დამხობა მოინდომეს. კეთილისათვის კეთილი ვის უქნია, მოუჭირე გველოვო (სიბრძნე სიცრუიდგან). ამისთანა საქმე უნდოდათ ოსეფა მილახვრისვისაც იმ საქმის გაუგებლებს. აქ რასაკვირველია მეფის ირაკლის საიდუმლო მტრები იყვნენ ამისი მიზეზნი, სადაც შეჩენილებისაგან ყველგან უთანხმოება იყო ერთმანეთში და ძლიერი შური. სანადელსაც მიღწეულნი იყვნენ ისინი, მაგრამ ეს ველარ შეიძლეს; მეფე ირაკლი ისე რომ სწყალობდა, რალა მოეხერხებინათ ოსეფასათვის, ამის გამო მეფის ირაკლის უსვინდისო მტრებმა ამის მეტი ველარა მოიფიქრეს რა, რომ ჩუმათ მითქმა-მოთქმა შექნეს: დარეჯან დედოფალს ჰყვარობსო, აი პირველათ საიდგან და რა მიზეზით დაიბადა ეს სიცრუე ჭორი დარეჯან დედოფალზედ, რომელიცა დიახ მცირეს ამბებს ვიტყვი მეფის ირაკლის სახლისას, როგორ მკაცრად ექცეოდნენ მეფე-დედოფალი თავის შინაურებს.

პირუელს ღამეს, მაშინ როდესაც რომ ფეხი მისწყდა, ერთი რომელიმე მოახლე გამოვიდა ალაყაფის კარებამდისინ, სადაც იმ დროს აღარავინ აღარ იყო, ამ დროს მეფე ირაკლიმ დაინახა, ჩამოვიდა და ჰკითხა: – „ვინა ხარ შენ?“ მოახლე შეკრთა და ხმა ვერ ამოიღო. მეორეთ: – „მითხარ ჩქარა“.

– „მე გახლავარ ეკატერინე ბატონიშვილის მოახლე სამოთხისეული“ (მეფის ირაკლის ქალისა)

– „არამხანის ეზო საკმაო არ არის შენთვის, რომ აქ კაცების ეზოში არ გამოსულიყავ?“

– ალყაფის კარების სანახავად გაიხელი (ახლათ გაკეთებული იყო, საუცხოვო თურმე).

– „ამის მეტად არ გინახავს, რაც ააშენეს.“?

– არა შეინჭიმე, ამის მეტად არ გხლებივარ“.

– „მერე შენს უფროსს დაეთხოვე?“

– „ჩემს უფროსს ეძინა“ (თურმე უდროოთ ეძინა)

– „მამ დაუთხოვად როგორ გაბედე აქ მოსვლა? ეხლავ გატრი-
აღდი, წადი.“ მასუკან მეფე ირაკლი დედოფალთან შევიდა და ყვე-
ლა უთხრა. თუმცა საყურადღებო არა იყო რა, მაგრამ დედოფალმა
აღარ დააყენა სხვების სამაგალითოთ და იმ ღამესვე გაიყვანეს სახ-
ლიდგან ის კარგი მოახლე ყოვლისფრითა.

მეორე. ბატონიშვილს დედაჩემს სამი მოახლე ჰყვანდა სასახ-
ლიდგან მზითვეში გამოტანებული. პირველი ლომისახარ (ჩემი გამ-
დელი იყო), მეორე ნაისახარ (ჩემი ძმის დიმიტრის გამდელი) და მე-
სამე ვარდისახარ (ჩემი ძმის ვახტანგის გამდელი). ამთგანაც დიახ
ბევრი გამიგონია მეფის ირაკლის სასახლის ამბავი, როგორ ყურს
უგდებდნენ ყველას მეფე-დედოფალი, ან როგორ დაკრძალვით ჰყ-
ვანდათ ყველანი და თვითონ დიდით პატარამდისინ სასახლისანი,
როგორ კრძალულებით და პატიოსნათ იქცეოდნენ ყუელანი, ესენი
სულ უამბიათ ჩემთვის იმათ და კიდევ სხუებისაგანაც გამიგონია,
იმ თავადიშვილების ცოლებისაგან, რომლებიცა სასახლეში დედო-
ფალთან ხშირათ იყვნენ.

ლომისახარ და ნაისახარ სრულიად უმანკოები დაიხოცნენ ორ-
ნივ, ოთხმოც-ოთხმოცი წლის მეტი და ვარდისახარ ბევრი იმათზე
ყმანვილი იყო, რომელიცა როდისაც მეფე ირაკლი აღარ იყო და
იმის სახლი სრულიად დაეცა, მაშინ დედოფალი დარეჯანი მწარეთ
მწუხარეთ, მაშინ თურმე შემცდარიყო ვარდისახარ, უფრო სწორე-
თა ვთქუათ, შეეცდინათ, რომელიცა არ მალავდა თავის შეცთო-
მილებასა, მაგრამ ზიზლით მოიგონებდა და სწყევლიდა ხოლმე
თავისთავსა. მიყვარდა მაშინდელი ძველი ამბები და მომსწრენიც
მიამბობდნენ, კარგს ამბავსა სიამოვნებით და მწარეს მწუხარებით.

– „მე დიახ ყმანვილი შემამიყუანეს მეფის სასახლეში და და-
კრძალვით ვიზდებოდი.“ მოჰყვა ვარდისახარ და მიანბო: – „რო-
დისაც თერთმეტის წლისა შევსრულდი, სიყმანვილის გამო, ერთს
სალამოზე ბანზე ავიარე, იყო ზაფხული და ბანზე ჩემს სოფლურს
სიმღერას ვმღეროდი დაბლის ხმითა, თურმე დედოფალს დარეჯანს
გაეგონა და ებძანებინა: ბანზე ვილაც მღერობს, ეხლავ აქ მამგ-
ვარეთო. ორმა მოახლემ მიმიყვანეს დედოფლის წინ და ამასთან

ჩემი გამდელიც შეაყვანიხა, უბძანა: გამდელი, ეს შენი გაზდილი ბანზედ მღერობდა, გაიგონებს ვინმე, ასე იტყვიან: დედოფლის სასახლეში ასეთი თავისუფლება არის, რომ მეფის სახლის ბანი სამღერლოთ გაუტყუებიათ მოახლებებსა და შეექცევიან. მტრებს იამებათ და მოყვარენი შენუხდებიანო, ან როგორ გაბედა, ბანზე ავიდა და თუ ავიდა, სიმღერა რალა იყო. გეტყობა, შენ მაგას ყურს არ უგდებ, ნაიყვანე გააფთხილე ამას იქით. თავის ოთახში შემეყვანა, მამწვდა თმებში და ისე მათრია. ამისთანა სიმკაცრე და დაკრძალულობა იყო მეფის სასახლეში, რომ ერთს მცირედს ვერავინ ვერას გაბედავდა და ყველანი განკრძალულის შიშით იქცოდნენ, თორემ თუ მომეტებული გაებედა ვისმე რამე, იქნება მოეკლათ“, ახლა ამის შემდგომ კიდევ მილახვრის ოსეფასი მოვყვით და ვთქუათ ესეც.

ერთს დილაზე მეფეს ირაკლისა ახლდა მილახვარი ოსეფა და მეფემ საჩქაროს საქმეზე გაგზავნა ავლაბრისაკენ, რომელიცა ცხენზე შეჯდა და ნახევარ ჭინებით გაეშურა. ბატონის მოედნის ბოლოში რომ მივიდა, სარდალი დავით ორბელიანი ქვემოთ ბაზრიდგან მოვიდოდა დაქვეითებული თავადაზნაურ-მსახურებით და უეცრათ შეხვდნენ ერთმანეთსა, ოსეფა მილახვარმა ცხენიდგან მძიმეთ თავი დაუკრა და კიდევ ისე გაეშურა, ამ დროს სარდალმა დავითმა დაიძახა.

– „ეგ მამაძალი ცხენიდგან გადიღევით. როგორ გაბედა, ცხენიდგან არ გადმამიხტა, დაჰკარით მაგასო.“

– „რას მემართლებით, სარდალო, მეფემ საშუროს საქმეზე გამგზავნა, იმ საქმეზე მივეშურები, თორემ როგორ არ გადავხტებოდი, მაპატიეთ შეინჭიმე.“ სარდალმა უფრო ხმამაღლივ. – „დაჰკარით მაგ მამაძალსა, მეფემ მაგას უნდა გვანაცვალოს?“¹

გადიღეს და ბევრი ჯოხი დაჰკრეს ბეჭებზე, ასე დააოსეს, ხალიჩით შინ წაიღეს. მეფეს ირაკლის რომ მოახსენეს ოსეფა ყორღანაშვილის ცემა დავით სარდლისაგან, დიდათ შენუხდა, მაგრამ, რაკი დავით სარდალი ძალიან საჭირო კაცი იყო მეფის ირაკლისათვის, ამისთვის მოუთმინა, მაგრამ სახლთხუცესობა კი ჩამოართო საგრძნობლად.

ეს ხომ საგრძნობლად უყო მეფემ სარდალს, ამით დიდად გააფთხილა, მაგრამ იმის შემდგომ ოსეფა ყორღანაშვილი დიდი დაფარული მტერი შეიქნა მეფის ირაკლისა, მთელი იმის სახლობისა.

და დიდადაც უმტრო როგორც იმათ ოჯახობას, ისე საქარ-

¹ უწინდელი ჩვეულება იყო, რომ უნცროსი უფროსს ცხენიდგან გადმოუხტებოდა, როდესაც ერთმანეთს შეხვდებოდნენ.

თუელოს, რომელიცა გაუერთდა სხუა სომხებსა და საქართველო დალუპეს. დროს ოდესმე ვიპოვი, იმათ ამბებსაც დავწერ.

კიდევ სხუათა შორის, ის მეფის ირაკლის წინააღმდეგები იმასაც ამბობენ: დედოფალი დარეჯან ინტრიგანკა იყოვო (ესე იგი შურისმძიებელი). მეფის ირაკლის სასახლის ამბავი ბატონიშვილის დედი ჩემისთანა არავინ იცოდა, რომლებიცა ძველი კაცები ბევრჯელ ლაპარაკში მეტყოდნენ მე: ბატონიშვილი თეკლა მეფის ირაკლის ოჯახობის მატიანეა და მართალი დედაკაციც არის, წმინდა სვინიდისიანო, მე ამას დედიჩემობით არ ვანბობ, სწორეთ ისეც იყო დედაჩემი. იმისგნით ხომ ბევრი გამიგონია თავის მამის მეფის ირაკლის სახლის ამბავი, მაგრამ სხვებისაგანაც ბევრი ვიცი, ვინც მეფის ირაკლის შინაური სახლის ამბავი კარგათ იცოდნენ. მოკლეთა ვთქუთ, აი დედოფალი დარეჯანი როგორი დედაკაცი იყო? – იყო დიდი ღვთისმშობი და მოყვარე ქრისტიანობისა – იყო მლოცავი, გლახაკთ, ობოლთ, ქვრივთ, დაცემულთ და სნეულთ მონყალე. თვითონ დიახ წყნარი და სინმინდის პატიოსნებითა სრული, რომელსაცა სხვებისაგანაც ეს მოსწონდა და სულერთიან სახლეულობასაც ამას ასწავლიდა. ასეც მოაქცევდა ყველას. თავის ქმრისა დიდი სიყვარული ჰქონდა. არავის არ ახსომს, მცირედი მეფის წინააღმდეგი იმას გაებედოს, არამც თუ გარეულიყო. ასეთი სიყვარული და თავაზა ჰქონდა ქმრისა და დარწმუნებულიც იყო, რომ მეფე ირაკლი დიდი გონიერი არის! როდისაც დედოფალი მეფესთან იყო ხოლმე, სულ თვალეებში შეჰყურებდა, მეფის სიმხიარულე დედოფლის ბედნიერება იყო და მცირედი შეწუხება მწარე ცრემლი, რომლებსაც ქვეშაგები არ გაყრილა სიკვდილამდინ და მარადის ერთს ქვეშაგებში ეძინათ ტკბილად.¹

ბატონიშვილი დედა ჩემი ბევრჯველ იტყოდა: „ხუთი ექვსის და შვიდისა წლისას ხანდისხან მიმიყვანდა მეფე ირაკლი მე, თავის ქვეშაგებში ჩამინვენდა, თავისა და დედოფლისა შუა, დედოფალი შეეხვენებოდა: შეინჭიმე რათ გინდა, სიყვარულის ალერსს გვიშლის, უბძანეთ, წავიდეს ჩემო ხელმწიფეო. ბევრს ამისთანებს

¹ მართალია, მეფეს ირაკლის ოცდაოთხს სათში სამ საათზე მეტი ძილი არა ჰქონია, სულ საქმეში იყო ანუ ლოცვის დროსა, ილოცავდა, მაგრამ თუ მეფეს განსხუაებით საქმე არა ექნებოდა რა, დედოფლის დარეჯანისა და თავის სიამოვნისათვის იწუა იმასთან, იქამდისინ მინამ დედოფალი გაიღვიძებდა; არც მომატებით იმას სცოდნია ძილი, ექვს სათზე მეტი არა, მეფეს ირაკლის ასე დაუწვევია ის, რომლებიცა იმის გაღვიძებისთანავე, ერთმანეთს ტკბილად გადაეხვეოდნენ და სიყვარულის ალერსში იყვნენ. იმათი მოშორებაც შეწუხებით იყო ხოლმე, ყოველმა ცოლქმარმა ღმერთსა სთხოვონ და იმისთანა ბედნიერი სიყვარული ინატრონ ერთმანეთისა, როგორც მეფეს ირაკლის და დედოფალს დარეჯანსა ჰყუარებით ერთმანეთი.

ეტყოდა, მაგრამ მინამ მეფის ნება არ იყო, არ დამითხოვდა. ამაში მე ხან ერთს ვეთამაშებოდი ჩემის ტიტინითა და ხან მეორესა, ისინიც სიამოვნით კასკასებდნენ (იმისთვის ისე ჰყვარებიათ დედაჩემი მეფეს-დედოფალსა, რომ მეტი უზომო მშვენიერი ყოფილა იმ დროს ყმანვილობისას)“.

აქ რომ ესეცა ვთქუათ, მგონია უზდელობა არ იქნება? მეფე ირაკლი ტანზედ მეტი სპეტაკი თეთრი ყოფილა, სახე და ხელები კი მოშაო ჰქონია ინდოეთის სიცხისაგან დამწვარი, მაშინ როდესაც რომ ნადირშასთან იყო. მაშინდელი აქიმები ბევრსა ცდილან, მაგრამ ვერ გადაუყვანიათ და ისე მოშაოთ დარჩენია. ბევრჯელ მეფე-დედოფალი მკერდებს მიანყობდნენ ერთმანეთსა, რომლებსაცა ერთი სითეთრე და ერთი ფერი ჰქონიათ, ასე თურმე თამაშობდნენ ქვეშაგებში ყმანვილურათ, ასე უზომოთა ჰყვარებიათ ერთმანეთი. კიდევ ბევრი არის იმათი სიყვარულის ამბავი, მაგრამ მეტათ გაგძელდება, ამისთვის ეს ვიკმაროთ გასაგონად და დასაჯერებლათაც, ვინც იმათი მტერი არ იქნებით.

აბა, რას ამბობენ მეფის ირაკლისა მტრები, ის მომგონი ჭორუკანავები? მეფე ირაკლი, თითქმის ნადირშასგან გაზდილი იყო¹ და იმთენი ხანი ყიზილბაშში ნამყოფი, სადაც დედაკაცების იმისთანა დაკრძალულებასა დაეჩვია და მოსწონდა თურმე კიდევ, ამის შემდგომ იმის სახლში რალა უნდა ყოფილიყო ცუდი? მართალია, გარეთ იმის მტრებისაგან ჩუმი ცრუჭორები დიახ ბევრი იყო, რომლებიცა ქვეშ უთხრიდნენ იმასა და იმის ოჯახს დასალუჰად, ოღონდ ენახათ რამე მეფეში, ანუ იმის სახლში თუნდა ბევრიც კარგი, მაინც იმათზედაც მითქმა-მოთქმა ჰქონდათ ქვე ცოცვითა აქა-იქა და ათას სხვასაც უმატებდნენ ზედა, დიდრონ-დიდრონ სიცრუეებსა, ისე ესეც დაუმატეს დედოფლის დარეჯანისა და მილახვრის ოსეფასი, იმ უსვინდისოებმა, რომ უფრო ძლიერ ავნონ მეფეს ირაკლისა და იმისი ოჯახობას. ეწეოდნენ კიდევ სანადელსა ქვემძრომები იგი. მტერსა ვერაფერსა ვერას მოაწონებ. მაშ რათ ჰქვიან მტერი? რაც უნდა რომ კარგი გჭირდეს, მაინც იტყვის: ცუდიაო, საზიზღარი. ისე მილახვრის ოსეფაზედ ასე იყო. ის ოსეფა ყორღანაშვილი ხომ ნათლულიც იყო დედოფლის დარეჯანისა, მაგრამ მაინც ვერ შეეძლო მისულიყო უდროოთა დედოფალთან, თუ არ დილაზედ წირვებისა შემდგომ. ისიც ამ სახით მივიდოდა განკრძალვით, ჯერ პირველად უნდა მოეხსენებინათ. – „ოსეფა მილახვარი გახ-

¹ გაზდილი კი არ იყო, მაგრამ რადგან იმასთან კარგახანი დაჰყო (ოთხი წელიწადი) და ბევრს თურმე არიგებდა ნადირშა ირაკლისა, ამიტომ ძველები იტყოდნენ: ნადირშას გაზდილი არისო.

ლავსთ შეინჭიმე“. დედოფალი უბძანებდა „– უთხარ შემოვიდეს“. შემოვიდოდა დიახ მოწინებით, მუხლებამდინ თავს დაუკრამდა და განკრძალული დადგებოდა მოშორებით. დედოფალი უბძანებდა მედიდურათ. – „ოსეფა მილახვარო, თქვი რაც საქმე გქონდეს? –“ მოჰყვებოდა და მოახსენებდა.

თუ სუბუქი საქმე იყო, თვითონ უბძანებდა, თუ სამძიმო, მეფეს ირაკლისთან გაგზავნიდა და იმის ნებისამებრ ალასრულებდა. ვინიცობა არის, თუ ხანგრძლივ მოსახსენებელი ექნებოდა, წვრილმანზედაც მოხდებოდა ხოლმე, მაშინ დაჯდომას ეტყოდა, რომელიცა კიდევ მძიმეთ დაუკრავდა თავსა, ეგრეთ მოშორებით დაიჩოქებდა და ისე ილაპარაკებდა. შემდგომ ადგებოდა, კიდევ მუხლებამდინ თავს დაუკრამდა და წავიდოდა, მაგრამ მეფეს ირაკლის კი თითქმის ყოველთვის ახლდა ის ოსეფა მილახვარი შინ თუ გარეთ და მრჩეველიც ბევრში ის ყოფილა მეფის ირაკლისა, რომლისადაც ზევით დავინახეთ იმის გონიერების ღირსება, მაგრამ იმის მოშურნეებმა იქ ძლივს დრო უპოვეს ოსეფა მილახვარსა, სადაც შეხვდა დავით სარდალს, რომ სარდალი დავით ეშმაკურის ცბიერებით გააანჩხლეს ამ სიტყვითა: ოსეფა მილახვარი ასე გაამაყდა, რომ ცხენიდგან გადახტომას აღარც კი კადრულობს დავით სარდალის წინაო. ჩუმათ წაიჩურჩულეს, *წაიტუტუნეს ჩუმად*, მაგრამ ასე რიგათ, რომ დავით სარდალმა გაიგონა. *ეშმაკურმა ოსტატობამ ასე მოიყვანა ეს საქმე და ასე რიგათ ააღელეს დავით სარდალი, რომ ისე ყოველივეს დაუხედავად იმისთანა უპატიებელი საქმე [დამართა] მილახვარსა*. დავით სარდალის გაანჩხლებისათვის. იმის სწრაფსა ხასიათსა ცოტა მიზეზი ეყოფოდა ხოლმე, რომელმაცა დაუხედად ისე გახადა ოსეფა მილახვარი, რომ ერთგულობიდგან მოლალატე შეიქნა მეფის ირაკლისა, მაგრამ შემდგომ დავით სარდალი იწანდა: ეს რა ვქენი, რათ ვცემე იმისთანა ერთგულს კაცსა მეფის ირაკლისას? – ამისთანა დაუხედავი საქმე არ მომსვლია მე ჩემს დღეშიო. მაგრამ ამასკი ტყუოდა, რა კი გაანჩხლდებოდა, სრულიად გონებას დაჰკარგავდა ხოლმე. *საიდუმლოს მტრებსაც ეს უნდოდათ*. აი, ასე ეღწეოდნენ თავის ყოველს სანადელსა ის ღვთის მტრები მეფეს ირაკლიზედ, რომ დაღუპონ ძირით და საქართველოც იმას ჩააყოლეს კიდევც.

თუ რომ იმთენი მოშურნე მტრები არა ჰყოლოდა მილახვარს ოსეფასა, საქართუელოს ბევრს დიდ სარგებლობას შესძინებდა, მაგრამ რა გაენყობა დაუძინებელს შურსა? უფრო ცხადათა ვთქუათ გამორკვევით, ესენი და ამგვარები მომართული ჰქონდათ მაცდურ ეშმაკებსა ეშმაკური მაშინები მეფის ირაკლის ოჯახობის დასამხობათ და დაამხეს კიდევც ძირით, მაგრამ უფრო ძნელი ეს, რომ საქარ-

თუელო ჩააყოლეს იმათ. დასალუქსა ღრმას უფსკრულში. მე ესენი სულ ნამდვილად შეტყობილი მაქვს და დიახ ბევრი სხუებიც...

ახლა კიდევ იქ მოვიდეთ მეფის ირაკლის სახლობაში, რომ რომელს უფრო დიდი ძალა და გავლენა ჰქონდა იქა?

იქ იმათში იყვნენ ორი ქალი, ბატონიშვილის გიორგის¹ მეუღლე ქეთევან ენდრონიკაანთ ქალი და კიდევ ბატონიშვილი ქეთევან² ივანე მუხრანბატონის და, რომლისაცა ჯერ პირუელად ბატონიშვილის გიორგის მეუღლის ქეთევანის ამბავი დავასრულოთ და მასუკან ბატონიშვილის ქეთევანისა. იმ ენდრონიკაანთ ქალმა თავის მაღალის გონებითა და კარგკეთილობის დედაკაცობით მეფე ირაკლი, დედოფალი დარეჯან და ერთიანი იმათი ოჯახი ასე ხელში დაიჭირა, რომ როდისაც ის იმათთან მივიდოდა, მთელი სახლი სიხარულით აიძებოდა, ნამეტნავად დედოფალი დარეჯან. ბევრჯველ დიდის სიამოვნებით გადაეხვეოდა და კარგა ხანი თავის გულში ჩაიკრავდა, ამ სიტყვითა: ჩემო არმცთუ რძალო, ჩემო შვილო ქეთევან, შენმა გაზდამ, მეტი კარგი რამა ხარ შენ. მეფე ირაკლიც ხომ რასაკვირველია და ამის გარდა, ბევრს რჩევასაც ჰკითხამდა იმას.

ის ქეთევან ასეთი თავშენიერული ერთგული ყოფილა მეფის ირაკლისა, რომ თავდადებული მსხვერპლი. იქამდისინ, რომ მეფის ირაკლის მშვიდობისათვის არავის არ დაინდობდა, არა თავის მახლობელსა. გაიგონეთ იმისი ერთგულობა მეფის ირაკლისა და იმისი საკვირველი გონიერება! ბატონიშვილი გიორგი ქიზიყში წავიდა მაშინ, როდისაც რომ მეფის გიორგის (ბატონიშვილობაში) ცოლი ქეთევანის ძმა თავად რევაზ ენდრონიკაშვილი ქიზიყის მოურავი იყო, რომელმაცა თვითონ იმან წაიყვანა. ის ქეთევან ამისთანა კარგი დედაკაცი რომ იყო, ეს იმის ძმა რევაზ, დიდი მოუსვენებელი, დიდი დაუდგარი და უპირო, ასეთი, რომ თავის მცირედის სარგებლობისათვის არავის არ დაინდობდა, ნამეტნავად დიდის სარგებლობისათვის ხომ, ოჯახებსაც დააქცევდა, დააქცია კიდევც.

იმ რევაზმა ბატონიშვილი გიორგი განგებ წაიყვანა ქიზიყში, სადაც იმის სახელით მოქმედება დაიწყო ყოველს იქით მხარეს, მერეთ ჩუმი შეთქმა მოახდინა, რომელსაცა დიდი ლეკის ჯარი უნდა მოეწვია, კახეთის ჯარიც თან წამოეყვანა, მითამ ესენი სულ ოსმალთზედ ანუ სპარსეთის სამძღვრების დასაკვრელად უნდა წავიდნენ. ამაში უეცრათ მეფეს ირაკლის დასხმოდნენ და იმის

¹ შემდგომ მეფე.

² ეს მეორე ქეთევან პირველის ვახტანგის ცოლი იყო, ზევით რომ ვთქვი იმისი, ქვევით გარკვევით იქნება.

განძრახვითა მეფობიდან გადაეგდოთ, სადაც მასუკან თავის სიძე ბატონიშვილი გიორგი მეფეთ დაესო საქართველოში და ამით ისა უპირველესი კაცი შექნილიყო, ასეთი, რომ მთელი საქართველო იმას ეტრიალებინა. ეს ანბავი ბატონიშვილმა გიორგიმ არ იცოდა, ამიტომ რომ მეფე ირაკლი რომ აღარ იქნებოდა, ამის გამო მეტი ღონე აღარ ექნებოდა, უნდა მეფეთ დამჯდარიყო. ესენი სულ კიდევ მაშინები იყო მომართული მაცთურ-ეშმაკებისაგან, კიდევ მეფის ირაკლის ოჯახობის დასაღუპად, მაგრამ ერთი ეშმაკური მაშინები რომ ვერ გასჭრიდა, ახლა უარესსა სხუასა იგონებდნენ, რითაც და რომლისა საშუალობითაც მოხერხებულყო, მეფის ირაკლის ოჯახი უთუოთ უნდა დაელუპათ. იქამდისინ იმოქმედეს თავიანთის ეშმაკურის მაშინებით და იქამდინ მიიყვანეს საქმე, რომ ბოლო დროს მაინც დანთქეს. ის ბატონიშვილის გიორგის ცოლი ქეთევან, და რევაზისა, როგორიც დიდი გონების ქალი, ისე ფთხილი იყო ყოველს საქმეში, რომელსაცა ის თავის ძმის ანბავი არ დაემალა და ყველა წვრილად შეიტყო. ჯერ უნდოდა, თავის ქმრის, ბატონიშვილის გიორგისათვის შეეტყობინებინა, მაგრამ იმან და ბატონიშვილის გიორგის განსაკუთრებულმა მდივანმა თავად ელიაზარ ფალავანდიშვილმა¹ მოილაპარაკეს და ასე თქვეს, ამ გვარათ არა სჯობიაო. ბოლოს დროს კიდევ კარგათ რომ მოილაპარაკეს, ასე დაანყეს. თვითონ ბატონიშვილი ქეთევან ქ. ტფილისში წავიდეს და ყოველივე მეფეს ირაკლის აცნობოს და უთუოთ გამოცვალოს რევაზ მოურაობიდან. შემდგომ ესეცა თქუეს: თუ ეს ასე არ მოხდება, საქართველო დაილუპება, ამისთვის, რომ მეფის ირაკლის გადაგდება არავის არ შეუძლიან, ის ასეთი კაცი არის, ამიტომ ორივე მხრის ქართველების სისხლი რომ დაიღვაროს და ბოლოს ვერც არა შეიძლოს რა რევაზმა, ამით ძალიან დასუსტდებიან ქართველები, ამაზედ ჩუენი მტრები განძლიერდებიან და შემდგომ საქართველოს მოიტაცებს გარეშე რომელიმე სახელმწიფო. ანდა მეფეს ირაკლიზედ უკეთესი მეფე ვილა უნდა დასონ აქა? ეს უკანასკნელი სიტყუა, თვითონ იმ ღვთიურის ქეთევანის სიტყუა არის, რომელიცა ამის შემდგომ ბატონიშვილს გიორგის დაეთხოვა.

– „დიდი ხანია დედა თქვენი დედოფალი დარეჯან² აღარ მინახავს, ნება მამეც, გაიხლო და ქალაქის ეკლესიებიც ვილოცო.“

გიორგი ბატონიშვილმაც სიამოვნებით ნება დართო და კარგი მისართმევებიც გამოატანა მეფე-დედოფლისათვის და აგრეთვე

¹ ელიაზარ ფალავანდიშვილის ცოლი იყო ჩემი სიმამრის და ბარბარე. ეს ადრევეც მითქუამს სხვა წერილში.

² დედა არ იყო – იყო დედინაცვალი.

დიდრონის სახლებისთვისაც. ღმერთმა საუკუნო განსვენება მისცეს მეფის გიორგის მდივანს თავად ელიაზარ ფალავანდიშვილსა და სხუა ძველებსაც, რომ მე ამისთანა ძველს ამბებსა მიანბობდნენ, რომელიცა დიდის ყურადღებით მეც მოვისმენდი ხოლმე. ეხლა როგორც ვფიქრობ, ეტყობა იმისთვის მიუგდებდი იმათ ყურსა, რომ ბოლოს ის ანბები დამენერა, თორემ სულერთიან გაქრებოდა, მეფის ირაკლის მტრების გასამართლებლად, რომ ყოველი თავიანთი დანაშაული მეფეს ირაკლისა და დედოფალს დარეჯანზედ გადმოიღონ; ამით თავიანთი დაჰფარონ, რომ სამარადისოთ სულ ვერაფერ ვერა გაიგოს რა იმათი ეშმაკური საქმეები. *მაშ თუ ეშმაკმა ეშმაკურის მანქანებით ადამიანი არ მოატყუა, თავიანთ სახელმწიფო ჯოჯოხეთში რომელი სულიერები დაასახლოს იქა ანუ რომლის ძალით გააკეთონ ის თუალგადაუნდომელი სახელმწიფო – ჯოჯოხეთი?*

ბატონიშვილი გიორგის ცოლი ქეთევან სამგორის მინდორში¹ რომ მოვიდა, იქიდგან საჩქარო ცხენიანი კაცი გამოგზავნა მეფე-დედოფალთან: თქვენი რძალი ქეთევან გაიხლებათ, მოკითხუა მოგახსენათო. ძველი ჩუეულება იყო. იმათი სახლეულობის სიხარულის ამბავი რალა ვთქუა რა ყოფა შეუდგათ? მეფე ირაკლი ქალაქს გარეთ გაეგება კარგა შორსა და დიდებით შემოიყვანა, სადაც ნათესავებით და მახლობლებით დედოფალი დარეჯან სასახლის კარებში დახვდა და სიამოვნის გადახვევის შემდგომ, შევიდნენ და დიდს სასტუმროს ოთახში დასხდნენ ყველა რიგზედ.

რალა ბევრი ვილაპარაკოთ, იმ ღამეს ვახშმის შემდგომ, თავის რძალს ქეთევანს ხელი დაუჭირეს მეფე-დედოფალმა და საწოლისაკენ წავიდნენ, სადაც მეფის დედოფლის პირდაპირ მეორე მხარეს, იმისთვისაც ქვეშაგები იქ გაეშალათ, რომელსაცა ბევრჯელ თურმე ასე დაანვენდნენ თავის საწოლში, ასე ჰყვარებიათ თავის რძალი. მეფე დედოფალი ერთს მხარეს რომ დაწვენენ თავის ქვეშაგებში და ქეთევან მეორეს მხარეს, აქ დაიწყეს საუბრობა სიამოვნით და ამაში უნდა ეთქუა, უკეთესს დროს სადღა იპოვიდა.

– „ჩემო ხელმწიფენო!“ მოახსენა. – „თუმცა ამ ჩუენს საამოს ლაპარაკსა არ შეშვენის, უზდელობაც არის, შენუხდებით კიდევ ამ ამბავზედ, რაც მე უნდა მოგახსენოთ ეხლა, ჩემი გიჟის ძმის ამბავი რევაზისა, მაგრამ უკეთესსა დროსა სად ვიპოვი, რომელიცა მე იმი-სათვის გხლებივარ.“

ამ სიტყვაზედ მეფე-დედოფალი ორნივე ქვეშაგებში წამოსხდ-

¹ სამგორი ქ. ტფილისიდან იქნება ოთხი საათის სავალი.

ნენ ახალუხა¹ და ქეთევანიც ეგრე წამოჯდა, მაგრამ ამას ამ დროს კაბა ეცვა, ჯერ გახდილი არა ჰქონდა, იცოდა, უნდა მოეხსენებინა. ჰკითხა მეფე ირაკლიმ დამშვიდებით: – „ჩვენო სიცოცხლეო შვილო! მართლა უკეთესი დროა ესა, რა ანბავი უნდა იყოს, რაზედ უნდა შევწუხდეთ?“ მაშინ მოჰყვა და წვრილად უანბო. მერეთ მეფემ უთხრა: – „ჩვენო ბედნიერებაო, ეგ ანბები შენს ქმარს ბატოიშვილს რატომ არ შეატყობინე?“

– „მე და ელიაზარ მდივანმა არ ვამჯობინეთ შეგვეტყობინებინა. თქვენი შვილი გიორგი მრისხანე ხასიათისა გახლავსთ, ვაი თუ სახალხოთ გასწყრომოდა ჩემს ძმას რევაზს და ამით უარესი საქმე მომხდარიყო? ის ჩემი ძმა რევაზ ვიცი, თავს გაიმართლებდა ბევრის მიკიბულ-მოკიბულის ლაპარაკით, ის ასეთი კაცია და ამაში მე ცუდ დედაკაცათ დავიდებოდი და ყველანი ლანძღვას დამინყებდნენ: თავის ძმასაც არ ინდობსო. თვითონ ის ჩემი ძმა ასე ალაპარაკებდა ყველას ჩემზედ, ამისთვის ვერ ვაცნობე თქუენს შვილს.“

– „შენმა გაზდამ ქეთევან, ის ელიაზარ გონიერი და კარგი კაციც არის. ბატოიშვილს გიორგის იმისთანა არავინ არა ჰყავს, მაგრამ ეხლა ეს მითხარი, რას მიჩვევ, ჩვენო გონიერო შვილო?“

– „ამის მეტსა ვერას მოგახსენებთ, ჩემს ძმას რევაზს მოურაობა ჩამოართვით და თქვენს სიძეს ზაქარიას უბოძეთ“.

– „მერე შენს ქმარს ბატოიშვილს გიორგის არ ეწყინება?“

– „თქვენგნით არაფერი არ ეწყინება, იმისთვის, რომ მაშინვე იტყვის: მამაჩემი მეფე ირაკლი არ შესცდებოდა, იმან უფრო კარგათ იცისო ყველა. და ვინცოდა არის, თუ რომ მკითხამს რასმე, მე ასე ვეტყვი: იმის გამოცვლაზედ მე უნდა ვწუხდე, მე კი არა ვწუხვარ, შენ რა გრჯის? თუ რევაზ შენი ცოლის ძმა არის, ზაქარია შენი დის ქმარია, სულერთია შენთვის-მეთქი, მაგრამ არა, არას მეტყვის და არც ეწყინება, მე ეს კარგათ ვიცი“.

რასაკვირველია ამის მიზეზი კიდევ ქეთევან იქნებოდა, რომ არა სწყენოდა. მასუკან ქვეშეგებში მიწვინენ, კიდევ კარგა ხანი ილაპარაკეს, მერეთ მოსვენებით უნალვლელად დაიძინეს. ეს ლაპარაკი სწორეთ იმათია, მე ეს ვიცი ნამდვილათ, მეფე ირაკლის ოჯახის მატთანეს დედიჩემისაგან. მეფე ირაკლიმ ერთს თვეს უკან რევაზ მოურავობიდგან გამოცვალა და თავის ქალის ელენეს ქმარს ზაქარიას მისცა ქიზიყის მოურაობა, რომ რევაზმა იგრძნას, ამით თავი დაიჭიროს, რომ აღარა იფიქროს რა, რომელმაცა ეჭვი სულ ვერ მიიტანა თავის დაზედ, მაგრამ უკვირდა კი, ეს ვინა ქნა, ვინ გადაამაყენებინაო? ბოლოს მეფის ირაკლის დალუპისა მდევნელებ-

¹ საღამური ახალუხი ყველას ეცვათ ქართველებს ქალებს და კაცებსაც.

მა მოიგონეს და ჩურჩულით არწმუნებდნენ აქა-იქა: დედოფალმა დარეჯანმა გამოაცვლევინა, რადგან ზაქარია იმის ქალის ელენეს ქმარი არის, იმისთვის გამოაცვლევინა რევაზ. აი ის ეშმაკნი მაც-თურები, ამისთანა სიცრუებსა უგონებდნენ დედოფალს დარეჯანსა, რომ ამგვარებით დედოფალსა დასდონ დანაშაულობა და ამითი მეფეს ირაკლისა ხალხი გაუყენონ: მითამ მეფე ირაკლი, რადგან არაფერში არ ვარგებულა, ამისთვის რასაც ისა შვრება, სულ დედოფლის დარეჯანის სიტყვით.

ნარმოიდგინეთ, მეფის ირაკლისა და დედოფლის დარეჯანისა, ანუ ბატონიშვილის გიორგისა და ან მთელი ოჯახობის დასაკლისი, ის ქეთევან უდროოთა მიიცივალა უეცრათა. რა ვქნა, მე ეჭვი მაქვს, ხომ არ მოწამლეს? კარგი ისტორიკო, მოიკითხე კარგათ ღვთის გულისათვის. თუ კარგი ისტორიკოსი იქნები, ნამდვილად რომ ვერ შეიტყო მაშინდელი გარემოებისა გამო, მიხვდები და დაინახავ, რომლებმაცა იმის სიკვდილზედ, მეფე ირაკლიმა და დედოფალ დარეჯანმა დიდი გლოვა იწყეს და ხშირათა გამოსთქუამდნენ მწარეს ტირილში ასე: შვილო ქეთევან! პირველათ ჩუენთან შენ რომ შამოხველ, ბედნიერება შემოგვიტანე, მიდიხარ და თან მიგაქვს ის შენი შემოტანილი ბედნიერებაო. მართლა რომ დიახ დიდი უბედურობა იყო იმ ქალის სიკვდილი მეფის ირაკლის ოჯახობისა. ასეც იყო მართალია. რამთენი კიდევ სხვები არის იმ ქალის ამბები მეფის ირაკლისა და იმათი მთელი ოჯახობისა... *მაგრამ იმის შემდგომ იმის ძმა რევაზმა კი სვავის ფრთები შემოისხა მხრებზე, მეფის ირაკლისა დასალუბი, რომელსაცა ამ თავის დის ქეთევანის სიცოცხლის დროსა ვერაფერი ველარ გაებედა. რომელსაცა იმ რევაზსა ვერაფერი ველარ გაებედა, ასე შეკრული ჰქონდა კრიჭა თავის დისაგან. სადაც რომ ნავიდოდა, ჩუმად უკან კაცებს ადევნებდა: რას საქმობს და რას შვრებაო. ასე ფთხილად იყო თავის ძმაზედ. მაგრამ იმ ქალის სიკვდილის შემდგომად კი ფართოდ გაიშინდვრა რევაზმა; არ იქნა, იმის გულიდგან არ ამოვიდა მეფის ირაკლის დალუპვა და ამიტომ ბატონიშვილს გიორგის ქვებუდანად მოტყუება დაუნყო, სადაც თავის დამჭერი აღარავინ აღარ ჰყვანდა იმას, რომელმაცა რაც თავის დის ქეთევანის სიკვდილის შემდგომ მოახდინა, ზოგიერთი დამინერია და კიდევაც დაწვერ იმის საძაგლობას. აღამამადხან რომ საქართველოზედ მოდიოდა, მაშინ უნდა სცოდნოდა მეფეს ირაკლის, რაც ღალატობას რევაზ შვრებოდა იმ დროებში, რომ გაჰფრთხილებოდა, რომელსაცა აღარც კი ახსოვდა ის იმისი ადრინდელი ამბავი, სულ გულიდგან გადავარდნილი ჰქონდა ან როგორღა იფიქრებდა, დიდი სპარსეთის ჯარი მოდიოდა საქართველოზედ და რევაზ ენდრონიკაშვილი მამულის*

ღალატს გაივლებდა გულში, მაშინ როდესაც რომ ქვებუდანი ისა დიდს ერთგულებას აჩვენებდა იმ დროებში მეფეს ირაკლისა, თავის თავზე უექველობისათვის, მაგრამ ქვეშე კი უთხრიდა წასაქცევად იმ პატარას ერეკლესა!

იმ ბატონიშვილის გიორგის მეუღლის ქეთევანის ამბავი ხომ გავიგონეთ, როგორი დედაკაცი ყოფილა, ანუ როგორი გავლენა ჰქონია მეფის ირაკლის სახლულულობაზედ, ახლა მეორე ქეთევანის ამბავს მოვყვით, ივანე მუხრანბატონის დისა, ან ის როგორი დედაკაცი იყო, ან როგორი გავლენა ჰქონდა მეფის ირაკლისა სახლულულობაზედ? –

ეს ქეთევან და ივანე იყვნენ შვილები კონსტანტინე მუხრანბატონისა.¹ როდისაც ეს ქეთევან ცხრა წლისა თუ ათისა შეიქნა, მეფე ირაკლიმ და დედოფალმა დარეჯანმა, მეფის ირაკლის პირველ ცოლთან, თავად ხეიძის ქალთან ნაყოლის თოთხმეტი წლის კარგი ვახტანგისათვის ითხოვეს.² და ჯვარიც მაშინვე დასწერეს, მაგრამ ერთად არ დაუნვენიათ.³ რომლისაც იმ კარგის ვახტანგის ამბავი ამ წერილის თავში დაინერა, კარგი ვახტანგ რათა რქმევია და თოთხმეტის წლისაც რომ მომკვდარა, ეს იქვე თავში გავათავეთ. ახლა იმის სიკვდილისა შემდგომ.

იმის სიკვდილის შემდგომ ის ქეთევან აღარ გათხოვდა, ისე ქვრივით დარჩა და დარეჯან დედოფალმაც აღარ მოიშორა, ყოველთვის განუყრელად თავისთან ჰყვანდა, დღეცა და ღამეც. მეფე ირაკლი რომ წავიდოდა სადმე, თავის რძალს ქეთევანს თავის საწოლში დაინვენდა დედოფალი, ასე განუყრელად იყვნენ, ერთად გულით მეგობრულათ. დედოფალს დარეჯანთან, მეფეს ირაკლისა მესამე ვაჟი რომ მიეცა, ამ ბატონიშვილის ქეთევანის თხოვით, ვახტანგ დაარქვეს თავის ქმრის სახელის დასარჩენათ მეფის სასახლეში, რომელიცა იმანვე იშვილა, იმისივე მზრუნველობის ქვეშ გაიზარდა, დავაჟკაცდა და ბოლოს იმანვე შერთო ცოლი, თავადის ენდრონიკანთ ქალი მარიამ.⁴ რომელსაცა იმ ვახტანგ-

¹ შემდეგ კონსტანტინე მუხრანისბატონისა, ივანე იყო მუხრანის ბატონათა სამუხრანოში.

² იმერეთის კარგი თავადია დღესაც ხეიძე.

³ უწინდელს დროში ისე ადრე მოყვრობას იმისთვის მოახდენდნენ ხოლმე, რომ ოჯახები ამ ერთობით ძალიან განძლიერებულიყვნენ და ამ მიზეზით ერთმანეთში თანხმობა დიდი ჰქონოდათ. ესეც მაშინდელი ჩვეულება იყო, რომ მინამ კარგათ არ მოიზებოდნენ, ერთად არ დაანვენდნენ და ამაში ესეც იყო, რომ თანდათან ძალიანი სიყვარული ეძლეოდათ ერთმანეთისა და ბედნიერებიც იყვნენ ხოლმე.

⁴ ამ მარიამს ასე კარგათ მოვესწარ, რომ დაცოლშვილიანებული ვიყავ. ჩემი ცოლის ცოტათ ნათესავი იყო და ჩვენ ორნივე ძალიანაც უყვარდით.

სა მომატებულს სახელს უძახოდნენ „ალმასხან“. ბატორძლის ქეთევანის გულისათვის, რომ ეს სახელი ხშირათ არ მოიგონოს და არ შენუხდეს თავის ქმრის სახელის მოგონებაზედაო. როდისაც რომ კარგ ვახტანგის და ქეთევანის მოუმნიფებელსა გულსა ცოტაოდენი რამ სიყვარულის თვალი დასჩენოდათ, მაშინ კარგი ვახტანგი, იმ მშვენიერს ქეთევანს მოჰკლდომია. ასე გაუხარებელი დარჩენილან ორნიც ერთმანეთით დაუნდობი ნუთისოფლისაგან, რომელიცა ის ქეთევან, ხანდისხან ასე თურმე წამოიძახებდა მნარეთ: დაუნდობო, ჩემი ბედნიერებისა მტაცებელო, ოჰ სოფელო! და ცრემლებსა გადმოჰყრიდა, მაგრამ ამას ცალკე, სხუა ოთახში დაიძახებდა, ისე დაბლის ხმითა, რომ დედოფალს ვერ გაეგონა და თუ როგორმე გაიგონებდა, ხმა მაღლივ დაუძახებდა. – „ქეთევან, შვილო ქეთევან, ნუ მკლავ მაგ სიტყვებით. შენმა გაზდამ, თუ შენ ვნებას შეიმთხვევ რასმე, იქნება მეც შენ უკან გამოგყვე. აქ შამოდი ჩემთან, აქ შამოდი ჩქარა“. შეიყვანდა და იქ უფრო დასტუქსავდა. ასე ჰყვარებია იმას ის ქეთევან და მეფეს ირაკლისაც ისე. მართლა რომ ღირსიც ყოფილა. ის ასეთი დედაკაცი იყო როგორც თვალტანადობით, ისე გონებით, ისე ენაძქევრობით და ისე სრულის ენერგიით, მაგრამ ცოტა აჩქარებული და პირდაპირ მთქმელი იყო, რომ არავის არ დაეფერებოდა, არც მეფესა და დედოფალსა. თითქოს ისა ბძანებლობდა დედოფლისა მაგიერათ მთელს სახლზედა, რომლებსაცა ყველას მორიდება ჰქონდათ იმისი და ამასთან დიდადაც ჰყვარებიათ, ეს ასეთი უნაკლულო დედაკაცი იყო. ყოველს დროსა ანუ ყოველს შემთხვევასა, რაც რომ მოუხდებოდა ანუ რაც უნდოდა, ის იმაში უკეთესიც იყო და ხმარობდა იმ შემთხვევას ასეთის ქცევით, რომ როგორც თვითონ სურდა, ისეც მოიყვანდა საქმეს, რაც რომ დედოფლისა შესახები იყო იმას და სხვებში კი არაფერში არ ერეოდა, არა სამეფოსა საქმეებში, მინამ მეფე ირაკლი რჩევას არ ჰკითხავდა. აქაც კარგი *მოთათბირე მრჩეველი* იყო ხოლმე. ის იყო საკვირველი დედაკაცი, მაგრამ იმასაც გზას უხლათდნენ ოჯახობის კეთილმდგომარეობაზედ მეფის ირაკლისა ანუ საქართველოს ჩუმნი და ძლიერნი მტრები. გაიგონეთ?

როდისაც რომ აღამამადხანი შემოვიდა ქ. ტფილისში, ის ქეთევან თუ იმ დროებში დედოფალს დარეჯანთან ყოფილიყო, რაც სიმდიდრე მეფის სასახლეში იყო ანუ სალაროში, სულერთიან დაახიზნინებდა. ან ქსანზედა და ან არაგვისა სიმაგრეში სადმე. ადრეც ამაზე ლაპარაკი ჰქონდა მეფე-დედოფალთან, მინამ აღამამადხან მოვიდოდა, ორის თვის წინათ, მაგრამ იმ დროებში იმისი ძმა ივანე მუხრანის ბატონი ავით გამხდარიყო ს. მუხრანში და დედოფალს დარეჯანს საჩქაროთ ძმასთან გაეგზავნა თავის ქალის, ქეთევან

ბატოიშვილის¹ მისაშველებლათ: ორნი უფრო კარგათ მოუვლითო და შემდგომ ისევ ჩქარა ჩამოდი, რომ უშენოთ არას დავხიზნამთ და ამისთვის შენი მაყურებელი ვიქნებითო: ესენი სულ შეჩენილმა მტრებმა შეიტყეს და გარეთ ძლიერს მტერსა შეატყობინეს.

ბოლოს, როდისაც ივანე მუხრანის ბატონი კარგათ შეიქნა, იულონ ბატოიშვილი ქართლიდგან გადმოვიდა მაცთურების რჩევით (რომელსაცა გარს ეხვია ბატოიშვილს იულონსა ბევრი ჩუმი მტრები, იმათი ოჯახის დასამხოზად) და იქ ქართლში გადინვია, თავის ცოლის სალომესთან ცოტას დროთი, მაგრამ ისე მოახერხეს მაცთურებმა, რომ აქამდისინ დარჩა. აი, ამ ბოროტების თათბირი: ეს გონიერი ქეთევან აღამამად ხანის მოსვლის დროებში თუ იქ დედოფალთან იქნება, ბევრს კარგს საქმეს ურჩევს და იმ საქმესაც შეასრულებენო, სწორეთ იმათი სიტყუა: ამ უკანასკნელს იმათ სიტყვას ასე მოკლეთ ვანბოზ, თორემ ამაზედ ბევრი ლაპარაკი ჰქონიათ. თუ ის ქეთევან დედოფალთან ყოფილიყო, ბევრს კარგს შესძინებდა თავის რჩევით როგორც დედოფალსა, ისე მეფესაც. მაგრამ რა გაენყოზა ჯოჯოხეთის ეშმაკურს ცფიერობას, რომელიცა ის ქეთევან იქ გააბეს და დედოფალს დარეჯანსა რბილ-კეთილის ბატოიშვილი იულონის რამდენიმე თხოვის წიგნი მოუტანეს: თქვენი რძალი სალომე (თავის ცოლი) შეუძლებლობს და გვევდრებათ ბატოირძალი ქეთევან აქ გახლდესთო. ამგვარი ხვეწნა ბევრი იყო, ამის გამო დედოფალმაც ძალა აღარ დაატანა და იქ დარჩა იმათთან. მართლა იმ დროს შეუძლოთაც ყოფილიყო ბატოირძალი სალომე, მტრების სადღესასწაულოდ. აი ამისთანა კარი ჰქონდა ეშმაკებით გარს მოცული, ბატოიშვილს იულონსა და სხვებსაც ხომ ყოველს მხარეს დიდს თუ პატარებსა თითქმის უარესი. მე არ დავიჯერებ, ამისთანა ცფიერული ეშმაკობა ყოფილიყოს სადმე, როგორც მაშინ იყო საქართველოში, მეფის ირაკლის ოჯახობის და ერთიან საქართველოს დასამხოზი. რალა უნდა ითქვას? სხუათა ჭორებსა შორის, ამ ქეთევანსაც ეს მოუგონეს და ჩუმათ მითქმა-მოთქმა შექმნეს ასე: თავის გაზდილს, თავის მაზლს ვახტანგს, რომელიც შვილათ აიყვანა, იმას ჰყვარობსო. განა დარჩენილი ლა იყო ვინმე მეფის ირაკლის სასახლეში, რომ არავიზედ არა ეთქვათ რა, იმ უსვინდისოებს თავიანთის ბოროტების დასაფარავად. *მეფის ირაკლის ოჯახსა და საქართველოს რაც უყვეს, რომ ამ მოგონილი ამბებით თავიანთი უსვინდისობა და ბოროტი საქმეები როგორმე დაემალათ, არ გამოჩენილიყო.*

¹ ეს ქეთევან ბატოიშვილი ივანე მუხრანბატონის ცოლი იყო, რომელიცა ამ ქეთევან ბატოირძლის რჩევით მისცეს.

მაგრამ სიმართლე როგორ დაიმალება? სიმართლის მომართულების ძალა ასე რიგათ არის მომართული, რომ ბოლო დროს მაინც არ იქნება, თავი არ იჩინოს და ცხადათ არ გამოჩნდეს. მე ამაზედ დაჯერებული ვარ, რომ ეს ასეა. ამაებსა ასე მოკლეთ დავასრულებ და შემდგომში კიდევ სხუა იქნება ოდესმე.

თ~ა ა. ვახ. ძე ჯ. ორბელიანი.

1851–სა წელსა. ქ. ტფილისს.

კაპუცინთა პატრების შემთხვევა

კაპუცინის პატრები იყვნენ მეფის თეიმურაზისა დროსა საქართველოში. ამათ განიძრახეს მთელი საქართველოს ერი და გარემო მთების თემები გააქრისტიანონ, მაგრამ ფრანგებათ.

შეუდგნენ ჯერ ამით, რომ დიდი ანტონი ქათალიკოზი და იმისი მახლობელი მიიზიდეს. ამათ საქართველოს თავად-აზნაურნი მიიბირეს და შემდგომად საქმეს შეუდგნენ, რომ ფრანგობა მიიღონ ყველამა.

ერთს უქმეს დილაზე, ანუ დღესასწაულში ფრანგების ეკლესიაში იყო წირვა, დიახ გამოჩენილი სადღესასწაულო და პირველი პატრი გადმომდგარი ამბიონზე ქადაგებდა გულმხურვალედ და მთელსა საქართველოს თავად-აზნაურთა ასწავებდა ფრანგობასა. იმისი ქადაგება იყო დიახ გონიერი და დასარწმუნებელი, ასე რომ, წირვის შემდგომ აპირებდენ ყველანი გაფრანგებას. სულ ერთიანათ. ამ დროს მეფეს თეიმურაზს ამბავი მოუვიდა: „ანბიონზე პატრი ქადაგებს და წირვის შემდეგ გაფრანგებას აპირებენ სულ ერთიანათ თავად-აზნაურნი“.

მეფე თეიმურაზმა დაიძახა: „არიქა ცხენიო“. საჩქაროთ მივიდა ფრანგების ეკლესიაში, ცხენიდან გადახტა, ანბიონის წინ წადგა, მოქადაგეს პატრსა დაუძახა ხმალამოლებულმა: „ეხლავ განწყვიტე ეგ ქადაგება, თორემ ამ ხმლით თავს გაგადებინებ.“

ამის შემდეგ დაიშალა ფრანგების განძრახვა საქართველოში და ქათალიკოზ ანტონის რაც დამართეს, ან პატრებს, ცხადია.

თა ალექსანდრე ჯ. ორბელიანი.

ს. კაზრეთს ია-ს დეკემბერს. ჩყნდ-ს [წელსა].

შ ე თ ქ მ ა

მეფის ირაკლის მიორაზა საქართველოში

დედი ჩემის ბატონიშვილის თეკლესაგან ნათქოშია 1844–სა წელსა.

ვგონებ ამ 1844 წლამდისინ, ოთხმოცი წელიწადი იყოს, როდესაც ეს მომხდარა საქართველოში:

ერთს შუალამეზე ცოცა ადრე, ქრისტესია ღვდელი ხლებია მეფეს ირაკლის, საიდუმლოს საქმის მოსახსენებლად, რომელიცა მაშინვე მიუწვევია. მეფის აუჩქარებელი კითხვა. – მამაო ქრისტესიავ, ამ უდროთ რა საჭიროება უნდა გქონდესო?

ქრისტესია ღვდელის ჩქარი მოხსენება. – ჩემო ხელმწიფევ! განყვეტას გიპირებენ ცოლ–შვილითაო.

–მეფე დამშვიდებით. – რას ამბობ მღვდელო, მე მაგას არ დავიჯერებ, ამიტომ, რომ თავი განწირული მაქვს საქართველოს ბედნიერებისათვის. მე არავისთვის არა დამიშავებიარა, თვინიერ წყალობისაო.

ღვდელი კიდევ აჩქარებით: (ალარ დააცლის სიტყვის შესრულებას) – შენი ჭირიმე, რასაც ბძანებთ მართალია, მაგრამ პაატა ბატონიშვილს გაუბრძვივებია რამდენიმე თავადიშვილები და დავით ბატონიშვილიც. (აბდულა ბეგის შვილი).

დავით ბატონიშვილი?, ჩემი ახლო ნათესავი?, ჩემი გაზრდილი?, ჩემი საყვარელი შვილისავით? არ არის დასაჯერებელი..

– ბატონო, ღმერთს გეფიცვებით, მართალს მოგახსენებთ.

ახლა კი აჩქარებით კითხვა მეფისაგან. მითხარი, როდის აპირებენ მაგ ბოროტს აზრს?“

– ჯერ არა ჩემო ხელმწიფევ.“

მაშ წვრილად მიაძებ?.

– ჩემი მონაფე გახლავთ, თქვენი პატარა ძუძუთა ქალის, ქეთევან ბატონიშვილის ძიძის ქმარი, დათუნა ფეიქარი, რომელმაცა აღსარებაში აღიარა, რაც დაწყობილება აქუს პაატა ბატონიშვილს თქვენზე. გუშინ სალამოს ჟამზე დაებარებინა პაატა ბატონიშვილს ფეიქარი დათუნა, მრავლის წყალობის დაპირების შემდგომ, ჯერ ფიცი გამოერთმევიანა და მასუკან ეთქო. –

„შენ ხომ ჩემს სამსახურში ერთგული ხარ, რადგან შენი ცოლი მეფის სასახლეშია ძიძათ, შენ უნდა იკისრო ჩვენი შეყვანა სასახლეში, რომ ერთიანად ამოვადლოთ მეფის ირაკლის თესლიო. შენ ნუ გეგონება მარტოკა მე ვიყო და მარტოკა მე გეუბნებოდე ამას, ამ საქმეში ბევრნი ვართ: თვით მე, აბდულა ბეგის – შვილი დავით ბატონიშვილი, თვით მეფის ირაკლის ახლო ნათესავი, დიმიტრი ამი-

ლახვარი, იმის შვილი ალექსანდრე, დიმიტრი ციცისშვილი, ელის-ბარ თაქთაქიშვილი და ამის შვილი იასე, რომელნიც ამ ჟამად აქ ქალაქში ვიმყოფებით. ახლა შენ ერთი საქმე უნდა შემოგვიძღვნა. შენის მეტი ამ საქმეს ვერავინ ვერ შეასრულებსო. რადგან ჩემი სანდო ხარ, ამისთვის ხვალვე უნდა ნახვიდე კახეთში ჩემს მეგობრებს ჩემი წიგნები წაუღო, რომ საჩქაროთ ჩამოვიდნენ.¹ თუ ამ ჩემს ბძანებას აღასრულებ, როდესაც მეფედ დაეჯდები, შეეფიცა: აზნაურიშვილობას და ერთს კარგ სოფელს გინყალობებ ერთგულები-სათვისაო, ოღონდ ეს ჩემი ბრძანება აღასრულე და ეს ჩემი წიგნები საჩქაროდ წაიღეო. თუმცა ის წიგნები გამოერთმინვა; მაგრამ ფიქრი მოსლოდა, წავალ ჯერ ჩემს მოძღვარს ვნახამო, იქიდან ჩემთან გეახლათ, მთხოვა, დიახ საჭირო საქმეზე მივიღვარ კახეთში და გთხოვ აღსარება მათქმევინოთო. მაშინვე ეკლესიაში შევიყვანე და აღსარება ვათქმევინე, რომელმაცა პირველადვე ეს ამბავი მითხრა: კახეთში გეახლებით სადაც გზებზე დიდი შიში არის. ლეკებისა, მეშინიან გზაზედ არ მამკლან სადმე, ამისათვის ადრევე აღსარების და წმინდა საიდუმლოთი განვინმინდები და ისე წავალო. როდესაც დაასრულა და ყველა მითხრა, დიდათ შევსწუხდი; ბევრი ველაპარაკე და რას ყოფით დავაჯერებინე აღარ წასულიყო და ის წიგნებიც ჩემთვის მოეცა. ეს წიგნები ახალუხზედ ქონიყო დაკერებული, მაშინვე აარღვია და ჩამაბარა. ახლა თქვენთვის მომიხსენებია ეს ამბავი და ახლა თქვენთვის არისო ჩემო ხელმწიფევ!

მეფეს ებრძანებინა. ეხლავ ნადი ქრისტესია ღვდელი და დათუნა ფეიქარი აქ მომგვარეო.²

დაუყოვნად ქრისტესია ღვდელი, დათუნა ფეიქარი მეფის ირაკლის წინაშე იდგნენ და პაატა ბატონიშვილის წიგნებს კითხულობდა ზოგიერთს კახელებთან მიწერილს. მეფეს ნაკითხვა რომ დაესრულებინა, მალლა აეხედა და გულმტკიცვინულად ეთქვა. – ყოველთა გულთა მხილაო ღმერთო! შენ ხომ კარგათ იცი, მე ქართველები როგორ მიყვარან! და ან იმათთვის გული როგორ მტკივა, მარამ ჩემი ერთგულება და სიყვარული ვერავის ვერ დაგანახვე. არ იქნა იმათი გული არ გასწორდა ჩემზედ. კარგი ქრისტესია ღვდელი, შენ ნადი და ახლა მე ვიციო. დათუნა ფეიქარი კი სასახლიდამ არ გაემო,

¹ კახელები პაატა ბატონიშვილს არ მიუდგებოდნენ; ზოგიერთი წინააღმდეგების მეტი, რომელთაც ჩამორთმეული ჰქონიათ სახელი მეფის ირაკლისაგან ა.ჯ.ო.

² იქნება გაიკვირონ პაატა ბატონიშვილი ასე ჩქარა როგორ ენდო დათუნა ფეიქარსაო, როგორც გამიგონია, მეტი თავზედი ყოფილა ირაკლის წინაშე იდგნენ და პაატა და განუსჯელი, არა რჯულიერი, მეფის ვახტანგის შვილი, ესე პაატა. აჰა ჰგვანებია გონიერს გახუშტის, რადგანაც დათუნას ცოლი ძიძათ იყო სასახლეში, აღარ უნდა ნდობიყო, რაც უნდა სანდო ყოფილიყო პაატა ბატონიშვილი?.

მხოლოდ ერთს დაფარულს ალაგს დაემალა.

იმლამესვე შესდგომია საქმეს და თავის წინააღმდეგები შეუპყრია. მე მგონია იმისთვის შეუპყრია ისე ჩქარა, რომ არავის შეეცყო. იმ ღამეს რომ შეეცყოთ, პაატა ბატონიშვილი და აბდულა ბეგის შვილი დავით, თავიანთის ერთგულის ქართველებით გაიქცეოდნენ და მაშინ ვინ იცის როგორ იქნებოდა საქართველოს საქმე. მეფე ირაკლი იქნება ვერ გადაეგდოთ, ვინაიდან განძლიერებული იყო საქართველოში, მაგრამ ბევრი სისხლი კი დაიქცეოდა ქართველებისა, ამისათვის რომ გარდა ზოგიერთის დიდი კაცებისა, სხვაც ბევრნი რეულან ამ შეთქმაზე, მეფის ირაკლისაც შეუტყვია, ვინცა რეულან, მარამ აღარა დაუდგენიარა, რადგანაც კარგათ იცოდა, როგორ უნდა დაეშალა იმათი განზრახვა, ამისთვის აღარ გამოჰკიდებია. ამის ქვემოთ სჩანს, რომ ასე უნდა ყოფილიყო.

დაუყოვნად იმლამესვე დაუბარებია თავისი დიდი კაცი მეფეს. დიდკაცებს ჩვეულობა ჰქონიათ, ბევრჯერ უდროოთ დაბარებისა საჭირო საქმეზედ, ამისთვის ჩვეულებისამებ მიელოთ, მარამ როდესაც სასახლეში შეყრილან, მეფე ირაკლი ჯერ გამობრძანებული არ ყოფილა სალხინოში, ამაზე ეჭვში შესულან და კითხვა დაუწყვიათ ერთმანეთისათვის. – ეს რა უნდა იყოს ამ უდროოთ სულერთიან აქ შეგვეყარო?

ამ დროს მოსამსახურეს კარები გაუღია მეფის სენაკიდან, სადაც პირველი დიდი კაცი მიუწვევია მეფესთან. ამაზედ უფრო შეწუხებულიან, მაგრამ რას შეიტყობდნენ?

ის პირველი დიდი კაცი მეფესთან რომ შესულა, პირდაპირ შეუხედავს, უნახავს, ოთახის თავს, ხატების თახჩას ფარდა ჰქონია გარდახდილი, ხატების წინ სახარება სვენებულა, ამის მარჯვენეს მხარეს მეფის მოძღვარი მდგარა სრულიად შემოსილი და მარჯვენის ხელით ჯვარი სჭერია, ამის ცოტა მოშორებით თვით მეფე მდგარა მრისხანეს სახით და სენაკის კუთხესთან ორი მოსამსახურენი განკრძალულები, ხანჯლის ტარებზე ხელებ დაწყობილნი.

ეს უცნაური სანახავი რომ უნახავს დიდ კაცს შიშის ზარსა აუტანია და დიდად შემკრთალა, ნამეტნავად მაშინდელი ღვთის მოშიშნი ქართველები, სარწმუნოების ძლიერნი მოსავნი, ამისთანა სანახავს, რომ ნახავდნენ და თავის მეფეს განრისხებულს დაინახავდნენ, თუნდა იმ დიდკაცებთაგანი ორგული ჰყოფილიყო ვინმე, მაშინვე გული გამოეცვლებოდა.

ამასთან მეფეს ირაკლის უთქვამს მრისხანედ.

– წინ წამოდევო!

კრძალვით და მოწინებით წამდგარა.

– ერთგული ხარ ჩემიო?.

ახლა მე ვიკითხამ, თუნდა ორგული ყოფილიყო, შეეძლო წინააღმდეგი მოეხსენებინა პირის-პირ თავის მეფისათვის?

აი, იმ დიდი კაცის პასუხი.

–ჩემო ხელმწიფეო! რას მიბრძანებთ. დედა–მინა უნდა გასკდეს და შიგ ჩამიტანოს, როდესაც თქვენს ორგულობას მე ვიფიქრებო.

კიდევ მეფეს კითხვა:

–შეგვიძლიან შენი უკანასკნელი სისხლი შემომწირო მსხვერპლადო.

–ღმერთს გეფიცებით, ჩემი უკანასკნელი სისხლი, ყოველთვის მსხვერპლია თქვენი.

მაშ მოდი ჯვარზე და სახარებაზე დაიფიცე ჩემს ერთგულებაზე და რაც გიბრძანო ჩემი ბრძანება აღასრულო.

–ეხლავ შენის ამალით შეიარაღებული წადი, პაატა ბატონიშვილს შემოერთე გარს, იმის სახლიდან არავინ არ გაუშოთ, თორემ დიდად მენწყინება და თოფი იარაღიც ჩამოართვით, ვინიცობაა თუ კითხვა რამ დაგინყოს უთხარით: თქვენც არა იცით რა, რისთვის დააჭერინა მეფემათქო.

მაშინ მეფის უპირველესნი წინააღმდეგნი სულ ქალაქ ტფილისში ყოფილან მეფის ირაკლის საწინააღმდეგოდ.

პირველის დიდი კაცისათვის დარიგება რო მიეცა. მეორეს მოსამსახურეს სხვა კარებიდან გაეყვანა სხვა დიდ კაცებს ველარ გაეგოთრა იმისი ამბავი. მის უკან მეორე დიდი კაცი შეეყვანათ, რომელსაცა პირველის მსგავსად დაეფიცა. ამისათვის ებრძანებინა.

–შენ შენის ამალით წადი და დავით ბატონიშვილს გარს შემოერთეო.

რალა გავაგრძელო, ყოველი თვითეულად შეუპყრიათ, მარამ დიმიტრი ამილახვარს მოუსწრია გაქცევა და ვინ იცის სად გავარდნილა.

ვინც იმასთან დიდკაცები დარჩომილან, ხომ აღარა შეხვედრიათ გაგზავნა, ისინიც დაეფიცებინა თავის ერთგულებაზე, იმათაც ასე შეუფიციათ, როგორც სხვებს, მას რო მორჩომილიყო მეფე ამათთან გამოსულა და ყველასათვის უთქვამს.

ახლა შეგიძლიანთ თქვენც სახლებში წახვიდეთ, მარამ რაც მოხდა, უბრალოდ ნურას ილაპარაკებთო.

მეორეს დილაზედ, ქართლ–კახეთიდან თავად–აზნაური და პირველი სახლის შვილები გლეხნი აქ ტფილისში დაუბარებია მკვირცხლის მსრბოლელებით. გარდა ამისა, რაც მთებში პირველნი კაცნი ყოფილან, ისინიც დაუბარებია.

დიდი ხალხი შეყრილა ქ. ტფილისში, მაგრამ მიზეზი კი არ იცოდ-

ნენ რისთვის დაებარებინა და ან პყრობილნი რად დაეჭირათ?

როდესაც სულ ერთიან შეყრილან, ამ დროს ერთ საღამოზე ბრძანება გამოეცა მეფეს. ხვალ დილაზე ჩემს სასახლეში უნდა შეიყარნენ ყველანი: სასულიერო ნოდება და მთელი საეროვო.

აბა ვილა დააკლდებოდა? დიდი ბატონი კათალიკოზი, საქართველოს მღვდელმთავრები, არხიმანდრიტები, სარდლები სხვა დიდი კაცნი და მთელი საქართველოს გამოჩენილნი კაცნი მეფის სასახლეში შეყრილან.

იმთენი ხალხი სალხინოში რომ ვერ დაეტეოდა ოცდაოთხი ადლი სიგრძე ჰქონდა გაზანდრისა, ამისათვის გარედგან სალხინოს რუსები აუნევიათ და მოაჯირზედ მიმდგარა ხალხი, რომ ჭედვისაგან ნემსი არ ჩავარდებოდაო. ამ შეკრებილებში მეფე ირაკლი გამობრძანებულა და თავის ადგილს დამჯდარა გაჯავრებით ხმა არავისთვის გაუცია.

მცირეს ხანს უკან პყრობილნი შემოუყვანიათ და მეფის წინ მოშორებით დაუყენებიათ, ამათთან და ამ შეყრილობაში, მეფეს წამოუჩოქნია როგორც მოჩივარს, სადაც გადმოძახებით უთქვამს ეს სიტყვები:

დღეს საქართველოს დიდებულნი სულ ერთიან აქა ხართ შეყრილნი. მე თქვენთან ვჩივი, არა მეფე, არამედ როგორც მოჩივარი. წინაშე ღმერთთან გამეცით პასუხი, თუ ჩემს მეფობას მოხედოთ და მეფობისთვის გამამართლოთ გევედრებით ჩემში და მათში (ხელი მიეღო პყრობილებზე) სწორე სამართალი მოახდინოთ. ჰკითხეთ, რას მემართლებოდნენ, რომ ცოლშვილით განყვეტას მიპირებდნენ. საქართველოს დიდებულნი და მდაბალნი! ღმერთს თავდებათ გაძლევთ, თუ ჩემზე უკეთეს მეფეს იშოვნით საქართველოს ბედნიერებისათვის მე ჩემს გვირგვინს იმას დავულოცავ. და თუ ვერ იშოვნით, მამ რას მემართლებოდნენ, რომ განყვეტას მიპირებდნენ. ცარიელ ლითონის სიტყვით არ გეუბნებით მე ამას. აი ამათი (კიდევ ხელით უჩვენებია პყრობილები) მიწერილი წიგნები მდივანბეგისათვის მიეცა და იმასაც ხმამაღლივ წაეკითხა. წიგნების წაკითხვის დასრულებისთანავე, მთის ხალხნი აღელვებულან და იმათი დახოცვა მოენდომებინათ იქვე, მარამ ყველანი მეფეს დაუმშვიდებია. როდესაც დამშვიდებულან, მეფე წამომდგარა და თავის საწოლში შესულა, მაშინ დიდს ანტონს კათალიკოზს ბევრი უყვედრებია თავის ძმისწულის დავითისათვის და მეფის ირაკლის ჭირნახული მოუგონებია იმაზე. ამასთანავე სახალხო სამართალი მომხდარა ავლაბრის ძირში რიყეზე, სადაც დღეს ნემენცები დგანან. პყრობილებს მეფის შემცოდებობაზე თავი დაუდევიათ, რომელთაცა სახალხო განჩინება იქვე აუშენებიათ ასე.

პაატა ბატონიშვილს მეხლმემ თავი გააგდებინოს, აბდულა ბეგის შვილს დავითს, ეგრეთვე, დიმიტრი ამილახვარს ყმა და მამული ჩამოერთოს, ამის შვილს ალექსანდრეს ცხვირი მოეჭრას, ვაზები დაესხიპოს და უცხო ქვეყანაში გაიგდოს, ელისბარ თავთაქიშვილი ცეცხლში დაინოს, იმის შვილს იესეს, ცალი თვალი ამოეღოს და ერთი ხელი მოაგდებინონ და დიმიტრი ციციშვილს ენა მოეჭრას.¹

რასაკვირველია გრძლათ იქნებოდა განჩინება დანერული და არა ასე მოკლედ. ესენი სულ ბატონიშვილის დედიჩემისაგან გამიგონია. რომელმაც წვრილად აღწერა. ბოლოს იქნება საქართველოს ისტორიისათვის გამოდგეს და ურიგო წასაკითხიც არ იყოს. ნუ გეგონებათ ბატონიშვილი დედაჩემი მომსწრე იყოს ამ ამბისა? – არა. იმასაც მომსწრე პირთაგან გაუგონია, არა ერთისაგან, დიახ ბევრისაგან.

სამართლის გადაწყვეტის შემდეგ მაშინვე საქმეს შესდგომიან და აღსრულებაში მოუყვანიათ. ეს ამბავი მეფეს ირაკლისათვის მოეხსენებიათ, ამ დროს თავადი რევაზ ჯანდიერიშვილი იქ ხლებია მეფეს, რომლისთვისაც უბრძანებია, – არ მეგონა ამისთანა უწყალოს სამართალს გადაწყვეტდნენ, თორემ თვით მე დავსჯიდი იმ საბრალოთაო. მიშველე რევაზ, ესლავ ცხენზედ გადააჯექ საქაროდ მიდი, ჩემი ახლო ნათესავი დავით მაინც იპატიე ჩემმაგიერ აღარ მოკლან, მე მამცენ და მე გადავახდევინებ რისაც ღირსი იქნებაო.

სწრაფის ჭენებით წასულა, მარამ ველარ მოუსწვრია. ის იყო საცოდავისათვის, თავი მოეჭრათ, რომ კიდევ ფართხალებდა იმისი გვამი და თავის სისხლში იბანებოდა. მოსულიყო და მოეხსენებინა, რომელიცა დიდად შენუხებულა მეფე და ცრემლები გადმოეყარა. სხვებისა რალა უნდა ვსთქვათ? ის უბედურნი იმ სასჯელით დასჯილიყვნენ რაც იმათზე დაენიშნათ.

დათუნა ფეიქარს რალა მოუვიდა? მეფემ გაააზნაურა, ყილიჯყორჩობა ებოძებინა და ხალხიც მახარობელს უძახდნენ, მარა დიდ ჭირიანობის დროს, სადაც ხალხის სვრა ყოფილა საქართველოში, ისიც იმათში ამონყვეტილა ცოლშვილით.

თ. ალექსანდრე ვახტანგის ძე ჯ. ორბელიანი

¹ ვინც მეფის ირაკლის წინააღმდეგნი ყოფილან; ისინი თურმე ლაპარაკობდნენ ჩუმათ, ვითომც მეფე ირაკლიმ ტყუილი მოიგონა. მეფის ვახტანგის თესლის ამოსახოცად საქართველოში. ამისათვის დაახოცინა პაატა და დავით ბატონიშვილიო. სხვებსაც თურმე ბევრს ლაპარაკობდნენ ამ გვარებს.

ვარანცოვთან ჩემი დახეზლება

ეს სახელგანთქმული კაცი პირველად საქართველოში რომ მოვიდა, მაშინვე საქართველოს ბევრი პირველი გვარის შვილები: კაცნი და დედაკაცნი დაიახლოა და კარგი ძლიერი დასი შეადგინა თავის გარეშემო. ქართველები უფრო ცხადათ, სომხები საიდუმლოთ და თათრები არც ცხადათ და არც საიდუმლოთ, ისინი როგორც მოხვდებოდა ისე და არც მაგთენი მახლობელი ჰყუანდა ისინი. იმასთან უფრო მომატებით მითამ პირველს როლსა თამაშობდენ ქართველები და ცხადათა აჩვენებდენ ხალხს ისინი, რომ მითამ იმათ დიდი ძალა ანუ მხედველობა ჰქონდესთ ვარანცოვზედ და მართლათ რომ ვარანცოვთან ისინი ბევრს საქმესაც არიგებდენ: კერძობით საქმეს მეტსა და თავიანთ საქვეყნოს საქმეს ცოტას. ვარანცოვმა ძალიან კარგათ იცოდა, იმ გამოჩენილმა დიპლომატმა, რომ როგორ მოჰქცეოდა იმათ: ან იმათი სურვილის საქმე რა გაერიგებინა და ან რუსეთის სასარგებლოთ როგორ მოეხმარა ისინი. იმან ესენი კარგათ იცოდა და ამისთვის თავის ოსტატობის გვართ ისე ურიგებდა იმათ თავიანთ თხოვასა და ისეც იხმარებდა იმათ თავისად. პირველი იყო ღრმა გონების პოლექტიკი და მეორენი სუბუქის ჭკვის პოლექტიკანტები, რომლებსაცა ძალიან მოსწონდათ ამით თავი და გაამაყებულნი იყვნენ ისინი, რომ ვარანცოვთან მითამ პირველს როლსა თამაშობდენ. სომხები კი ჩუმათ ქვეშ-ქვეშათა ჰყუანდა თავისად და ისეც იხმარებდა იმათ, რომლისაგან ის სომხები სიმდიდრესა ჰკრეფდენ და ამისთვის იმათ პროტექტორად იყო ვარანცოვის დოხტური ერასტი სტეფანიჩი ანდრეევსკი, დიდი შინა კაცი ვარანცოვისა, დიდი ანგაარიც, რომელიცა ყოველს საქმეს ეს ურიგებდა სომხებს ვარანცოვთან. ამით ისინი ძალიან გაამდიდრა და თვითონაც იმათით დიდათ გამდიდრდა.

ქართველებს უნდოდათ დიდკაცობით გამოჩენა ვარანცოვის კარზე, თვითონ ვარანცოვთანაც და გარეშე ხალხში ხომ რასაკვირველია და სომხებსა ფული, რომელმაცა ორსავ მისცა რაც უნდოდათ: ქართველებს ფუჭი დიდკაცობა და სომხებსა გატენილი პარკი ფულებითა სხვადასხვა სახაზინოს შემოსავლებიდგან. მაშინ ასეთი დრო იყო საქართველოში, რომ თუ ვარანცოვი არ მოსულიყო და ისე მდაბლად არ მოქცეულიყო ყველასთან და ესეები არ ექნა, საქართველოს დაჰკარგავდა რუსეთი, ასე განძლიერდა მთებში შამილი. მაგრამ ვარანცოვმა ამ თავის შემოხვეულის დასებითა, რომლისაცა ყველგან აგენტები ისინივე იყვნენ და იმათით მოქმედებდა ყოველს მხარეს, სადაც ყველგან ასრულებდენ იმის სურვილს ისე, როგორც თვით უნდოდა ვარანცოვსა. ვარანცოვ-

მა ძალიან კარგათ იცოდა იმათი ხასიათი და ისიც კარგათ იცოდა, ვის როგორ მოჰქცევოდა და ისინიც ისეც უსრულებდნენ ყოველს საქმეს ვარანცოვსა. აი, ასეთი დიდი გონების ცბიერი კაცი იყო ვარანცოვი. პირველებში ვარანცოვის ბაღში და ვეჩერებშიაც მეც მიმინვევდენ ხოლმე, მაგრამ არც ერთხელ ჩემთვის თავი არ დაუკრამს, სულ პირს მარიდებდა. მე მაინც დავდიოდი, მაგრამ ის მაინც ასე იყო ჩემთან. ამაში ორი-სამი წელიწადი გავიდა და კიდევ ერთის მდგომარეობით ვხედავდი, ჩემზედ იმას და იმის ცოლსაც ასე. ერთს დილაზე ჩემს მახლობელს თავად ილია ორბელიანთან¹ მივედი! რომელიცა ხშირათ დავდიოდი, ისიც ჩემთან და სიყვარულითაც გვიყვარდა ერთმანეთი. ჩემს მისვლასთან შემამძახა:

–ძმაო ალექსანდრე, რა იცოდი, რომ მინდოდი?

–აი შენთანა ვარ, ჩემო ძმაო ილიკო.

ამ სიტყვაზე თავის ბიჭს დაუძახა, უბძანა: ვინც მოვიდეს, ყველას უთხარ ჩემი, შინ არ არის-თქო. ის რომ გავიდა, მერე მე მამიბრუნდა, თავის გვერდით დამისო და მაშინვე გულგახსნილად მითხრა:

–ძმაო ალექსანდრე, არ იცი რომ ვარანცოვთან დაბეზლებული ხარ შენა? –

მე მაშინვე ისრად მეცა გულზედ, რომ თავის ბაღსა ვეჩერებში ხმას არ მცემდა და პირსაც მარიდებდა.

–რათა, რაზედ ჩემო ძმაო ილიკო? – მე ვკითხე.

–მითამ შენ შამილთან მიწერ–მონერა გქონდეს რუსებზედ.

–თურმე ეგ ყოფილა ჩემო ილიკო, რომ თავის ბაღში ვეჩერებში, ხმას არა მცემს მე ის და პირსაც მარიდებს ხოლმე.

–სწორეთ მიზეზი ეგ არის.

–ვინ დამაბეზლა სწორეთ მითხარ? –

–ეხლა რათ გინდა, თავის დროზედ შეიტყობ.

–ვის რა გაუკეთებია, ვის რა მოუგონია ჩემზედ? ასორმოცი წელიწადი მეტი ჩვენი საქართველო სრისეს ლეკებმა და ნახევარი საქართველო გააოხრეს იმათ და ამის შემდგომ მე იმათთან მიწერ–მონერალა უნდა მქონდეს, დასაჯერებელი არის? –

–მეც ვიცი, რომ მართალი ხარ, მაგრამ მოდი, წადი ვარანცოვთან, თავი გაიმართლე.

–ძმაო ილიავ, შენზედ მახლობელი ვარანცოვისა ვინ არის, თითქმის შვილსავით უყვარხარ, მოდი, თვითონ შენ გამამართლე, შენ მიდი იმასთან ჩემავიერ, თორემ მე ერთი დამკრთალი კაცი ვარ,

¹ ეს ჩემი ახლო ნათესავი იყო, ჯერ სისხლხორცობით და მასუკან დედაჩემი და იმის დედის დედა ელენე დები იყვნენ, მეფე ირაკლის ქალები.

მე სულ ვერას ვეტყვი, ავირევი.

–თუ შენ არ მიხვალ, ჩემგნით არ იქნება შენი გამართლება.

იმის რჩევით მე იქ არ წავედი და ამაზედ შემომწყრა ილია, უფრო მგონია ამიტომ, რომ შეშინდეს, თავის გასამართლებლად წავიდე-სო, რომ იმის დიდკაცობისთვის თაყვანი მეცა და იმის წინაშე ჩემი თავი გამემართლა. მე ასე ვიფიქრე და არც შევცდი ამაზედ, რომელმაცა ბოლოს თვითონვე მითხრა ყველა.

იმის შემდგომ, ასე რიგათ შემომწყრა მე ილია, რომ ოთხი თუ ხუთი თვე სადაც შემხვდებოდა, ხან ძალიან მრისხანეს სახეს მარჯვენა და ხან პირს მამარიდებდა. ერთს დროს ჩვენი მამა-პაპის საყაფლანიშვილოს მამულების საქმე გამიჩნდა და დილის მეთავე სათზე წაველ ილიასთან ჩვენს მამულებზედ მოსალაპარაკებლათ. შეველ იმასთან, ვილაებიც ბევრნი იყვნენ, რომლებსაცა თავისებურათ ყველას მხიარულად ელაპარაკებოდა. შეველ, ყველანი ფეხზე წამამიდგნენ, მეც იმათ მდაბლად თავი დაუკარ, მაგრამ ილია არამცთუ ფეხზე წამამიდგა – არც კი შამამხედა. მაშინვე მივხვდი, რაც ამბავი იყო, მაგრამ არად შევიმცნიე და იქვე სკამზე დავჯექ. ვთქვი: ვნახოთ რა იქნება-მეთქი? – ერთი სათი მეტი ვიჯექ, ხმა არ გამცა ილიამ, მეც გაჩუმებული უფრო გავჯეჯილდი, მაგრამ მაინც ხმა არ გამცა. იქამდისინ ვიჯექი, სულერთიან რომ წავიდნენ-წამოვიდნენ და იმ დროს თვითონაც ადგა, ბალკონზე გამოვიდა, მეც გაჯავრებული აღარ მოვეშვი, უკან გამოვყევ, შორიდგან დაუძახე:

–ილიავ, შენთან ჩვენი მამულების საქმე მაქვს.

მობრუნდა და გაჯავრებით დაიძახა. – კარგი, ვიცი. ამასთანავე გატრიალდა და საჩქაროთ წავიდა.

მე ჩემს დღეში ისე არ მიგრძენია თავის სიყუარულის სიამაყე, როგორც იმ დროს, რომელმაცა შორიდგან მივაძახე: უნამუსოვ საძაგელო. იმან მითამ ეს არ გაიგონა, ფეხსისწრაფით მიემშურებოდა და ამასთან მეც წამოველ, მაგრამ გზაზე ფეხები მერეოდა სიანჩხლ-მწუხარებით გაშლილ (ყაბახზე) პატარა მინდორზედ რომ გამოველ შუა გზაზე, ილიას მეგობარი და ჩემთან თითქმის ერთად შეზრდილი შკოლაშივე, თავადი ანდრია ხერხეულიძე დამხვდა, შემამხედა მკვდრის ფერი თურმე მედუა სახეზედ, გაკვირვებით მკითხა.

–ალექსანდრე, რა დაგმართვია, რომ მკვდრის ფერი გაძევს სახეზედ?

მე აღარ დაუმალე, ყველა უთხარ წვრილათ და ჩემი ისე უპატიოთ მიღებაც უნაბე ილიასაგან და ამასთან ვთქვი:

–მეილიასაგან ამას როგორ მოველოდი, ისე ჩემს უპატიოდ მიღებასა, იმ ჩემის დედიდაშვილისშვილის, იმ ჩემის სისხლით ნათესავ-

ისა და იმ ჩემის საყვარელის ილიასაგან, რომელიცა თავის სახლში უბრალოებს ჩემთან ეალერსებოდა, მე კი ბოლოს სკამზე ვეგდე და ხმის გაცემასაც არც კი კადრულობდა ჩემსას? – მე შპიონი რომ არა ვარ და მეთუალე ილიასი, რომ ჩემგნითაც ვარანცოვთან ზიდოს ხოლმე ანბები და ამითი ის კაიკაცი იყოს ვარანცოვთან, განა ამისთვისა? – ღვთისა უნდა ეშინოდეს იმას, ასე უდანოთა ყელს მჭრის ვარანცოვთან. დეე მამკლას, ჩემი თუალთ ნახული კაცის ცოდუა ჰქონდეს იმას; ერთხელ ხომ ვიყავ ორენბურგში გაგზავნილი, თუ ახლა ილიამ კატორლაში არ გამგზავნინოს. დეე ასე მიყოს და ასე მამკლას, ვნახოთ, ან ილია და ან ვარანცოვი რას შეიძინებენ უბედურობითა? –

ანდრია ჩემს ამ ლაპარაკზე ძალიან შეწუხდა, მასუკან მითხრა:

– ალექსანდრე, მე ეხლა ილიასთან მივდივარ, ნება მამე, ეგ შენი ლაპარაკი ყველა უთხრა იმას და ბევრსაც ვაყვედრებ.

– ეხლა ჩემთვის სულერთია, გინდ უთხარ, გინდ ნუ, მე ახლა ყოველს ცისმარე სათს უბედურობას ველი ილიასაგან.

ამასთან, მშვიდობით უთხარ, გამოვსნიე წამოველ. ერთი კვირა აღარ გამოსულა, მე თამამშოვის ქარვასლას აქეთ, ზუბალოვის გოსტინიცა ევროპა რომ არის ეხლა, იმის მახლობლად მივიდოდი ფოშტიდგან და ჩემი გაზეთები მამქონდა, ამ დროს ილია ორბელიანი დროშკით მოვიდოდა ზევიდგან, მე რომ დავინახე, გზა აუქციე და სხვა მხარეს წავედი, ის მაშინვე დროშკით უკან გამამიდგა, წინ გადმამირბინა, დროშკიდგან გადახტა, მოვიდა, გადამეხვია, მაკოცა და მერე სიამოვნით მითხრა.

– ბიძა ჩემო ალექსანდრე, ჯავრობ ჩემზე? –

– ძალიან, ძალიან. ღვთისა უნდა გეშინოდეს ილიავ.

– კარგი, კარგი ჩემო ბიძავ. მე ეხლა შენთან მოვიდოდი და უფრო კარგი, რომ აქ შემხვდი შენი ყოველი საქმე გავასწორეთ; მე და ვასილი ოსეფიჩი ბებუთოვი თავდებით დაგიდეგით ვარანცოვთან, რომ მართალი ხარ და უმანკო შენა.

– აი ჩემო ილიავ, კარგი საქმე და პატიოსანი. მოსვენებით ვიყო ამას იქით?

– მოსვენებით – მოსვენებით დაიძინე ხოლმე.

ამასთან ყველა წვრილათ მიაწბო და ესეც მითხრა: თუ ჩემი სიყვარული გაქვს, ამ ჩემს ნაამბობს ნურავის ეტყვიო. მეც პირობა მივეცი. აი რასაც ვანბობ, ეს სწორეთ ასე იყო და იქნება ოდესმე ვთქვა იმის ნაამბობი.

ამ ჩემის და ილიას ამბის შეუტყობარი ზოგიერთი ჩემი წინააღმდეგეები არ დარჩენილიყვნენ, ეს ამბავი იმათაც შეეტყვოთ. რა ქნან, როგორა ქნან, რომ ამამიც როგორმე სხვა რიგად ურიგო კაცად

გამამიყუანონ, მოეგონებინათ და სახლებში ლაპარაკი დაეწყათ აქა-იქ ჩუმად.

–ამ ახლო ხანში იცით რა მომხდარა?

– რაო რა ანბავი? – კითხუა.

–პუპლიას¹ თურმე შამილთან მიწერ–მოწერა ჰქონია რუსებზე, დალისტანში; ეს ანბავი ვარანცოვს შეუტყვია, ჯერ ბევრი უცინია, მასუკან მეორე დღეს სადილათ დაუპატიჟნია და სადილზე უთქუამს პუპლიასთვის:

კნიაზო ალექსანდრე, თქვენ თურმე შამილთან მიწერ–მოწერა გაქვთ და მე მაგისტვისა არა ვწუხვარ, რაც შეგეძლოთ ბევრი სწერეთო, ამ სიტყვაზე პუპლიას ძალიან შეშინებია და ვარანცოვს რომ იმისთვის შიში შეუმცნევია უთქვამს: კნიაზო ალექსანდრე, ნუ შეშინდით, მე თქვენ არას გიზამთ და არც გაგიმეტებთ, გთხოვთ, ჩემთან ისიამოვნოთ და ნურაფერს საეჭოსა ნუ იფიქრებთ ჩემზედაო. აჰა ბატონებო, აქ ლოლიკა არის რამე? მაშინ შამილისგან ასეთი ყოფა იყო მთებში, რომ ვარანცოვი დიდათ სწუხდა იმისგან და მე კი იმ დროს ისე თავაზით მამექცეოდა ის, მაშინ, როდესაც რომ მითამ მე მდომიყოს საქართველოს აღდგინება კიდევ, მომიტევედა მე ის, თუნდ რომ მცირედიც რამ დამტკიცება ყოფილიყო ჩემზე? დაიჯერებთ იმათ ლაპარაკსა? არა ბატონებო, ასე არ იყო, ისე იყო, როგორც აინერა ზევით, მაგრამ რა გაეწყობა ჩემს წინააღმდეგებსა, რომლებიცა დღესაც სუნით ეძებენ, კილოკავად რა გაიგონონ ჩემზედ მცირედიც რამ, რომ იმათ ერთი ოცად გამიკეთონ, როგორც ბუზი სპილოდ შექმნან.

თა ალ. ვახ. ძე ჯ. ორბელიანი.

24–ს ივლისს 1862–ს წელსა ს. კაზრეთს

¹ წარსულში დაწვრიე, პუპლიას რა მიზეზით მიძახიან და ესეც რომ როდისაც ილიამ მითხრა: ვარანცოვთან თავი იმართლეო, მე ვარანცოვთან აღარ გამოვივლია. ის-ის იყო, ერთხელ თუ ორჯელ, ჩვენ ყაფლანიანი რომ ვიყრებოდით, მაშინ სალაპარაკოდ და ერთმანეთში დასაზავებლად მივიყვანა სულერთიან თავისთან ვარანცოვმა, თორემ უამისოთ აღარცერთხელ აღარ გამოვივლია და ან როგორღა უნდა წავსულიყავ მე იმასთან, რომ სულ თვალწინ უნდა ჰქონოდა ის ამბები?

მეფის ირაკლის II-ს ისტორიაზე

კითხვა. – უკეთუ როდის მოხველ?

პასუხი – „ან შენსა მოველ, შენსა ტანადობასა ვეტრფიალები და შენი უდასტურო კი არ ნავალ“.

იქნება იმერეთში კიდევ ახსოვდეთ? –

სწორეთ ამ მაგალითსა ჰგავს ჩვენი შეხვედრის ამბავი.

ამ ახლო ხანში, ერთ ჩემ მცნობთან წაველ, იქ ერთი ჩემი უცნობი დამხვდა, თურმე არც იმას ვენახე თავის დღეში და ისე გაოცებულსავით დავსხედით ყველანი. სახლის პატრონმაც როგორღაც აგვაცილა გაცნობა. მაგრამ ხელი ტურჩხედ დაიდო და რაღაც ანიშნა იმ ახალს სტუმარსა. ის სრულებით ვერ მიხვდა, მე ხომ არ მეცოდინებოდა. თურმე რა იყო? ჩემს კიცხვაში ყოფილიყო და აგრეთვე მოჰყვა თავხედობით ჩემს კიცხვასა, არა დასდია რა სახლის პატრონს და ჩემს უცნობლობას ხომ რაღას დასდევდა. სახლის პატრონი დიდად თურმე მწუხარებდა, მაგრამ რას უზამდა ფუჭსა ენა მრავალს.

თქვა და თქვა, ბოლოს დაასრულა რის ყოფით. შემხვდა რიგი პასუხისა.

–ძნელია, ვინც საგნის რისამე დაწყება სწორეთ არ იცის, არც წამოსული იმისი საქმეები და არც არაფერი მისი არასფრისთანა და თავისებურად, ესე იგი გაუჩხრეკლად სჯის ისიც, იკლიკანტურისა უზნობითა, ნახევარ პირშექცეულის ბისტინანის ცალის თვალთ, ქაჯის გომბიოს გაშეშებულის ენით გამოსურმული იქნება. ან ასე იყოს, ათჯერ ვიყავი და ვერა რაი ვერა ვნახერაო. იყოს აგრე, როგორც არის, ნუ კი დაფიქრდებიან სხვები. შე დალოცვილო კეთილი მამის სული გაგიშვია და გაბრაზებულის მამის ნაცვლის სულს დაიფიცავ გულმოდგინედ. როგორია თავხედობის გაუგებლობა ეგ? ოჰ. დიდად ეწყინა ჩემი ეს სიტყვები, მაგრამ ქართველების გული წმინდა არის, ჭაობის ხავსი არ გვაკრავს, შორს გაგყვეს, მალე შევრიგდით, ღმერთმა ნუ მოგვიშალოს ეს წმინდა გული ქართველებსა. ბევრი შეცოდება რომ გვქონდეს ჩვენ სვინიდისთან, ჩვენი გულის სინმინდე ღვთის წინაშე მაინც ღალადებს.

შერიგების შემდგომ მეც ნება ვთხოვე რამდენიმე სიტყვა მეთქვა, ზოგიერთს იმის ლაპარაკზე.

–თქვენ რომ წელან თქვით: მეფე ირაკლი, ისიც მეფე ირაკლი, ომან ხერხეულიძის ისტორიით ვიცით რაც ყოფილა, ესე იგი – არაფერი და ვინც იმის ქებას ამბობს, სულ ტყუიანო, სხვათა შორის ეს სიტყვაც თქვენი არის? თავი დამიქნია მართალიაო.

მაშ რახან აგრეა, ჯერ მეფის ირაკლის ისტორიას გიამბობთ და

მასუკან სხვასა.

პირველად რომ დაიმკვიდრა საქართველო რუსეთმა, იმ დროს საქართველოს მმართველის პერეოჩიკი (მთარგმნელი) მოვიდა დივანბეგ თ. ომან ხერხეულიძესთან. სთხოვა მეფის ირაკლის ისტორიის დანერა, შემოკლებით, რადგან, მომატებული თარგმნა არ შემიძლიან რუსულათაო. ამ დროს მეფის ირაკლის დივანბეგივე თ. ზაალ ბარათაშვილი იქ იყო, თითქმის მეფის ირაკლის თანა დამსწრე ყველგან. დიანბეგი ო. ხერხეულიძე მობზუნდა.

–ზაალ დიანბეგო, თუმცა ბევრს ომებში ვყოფილვარ მეფეს ირაკლისთან და იმისი ამბები სხვებზე ვიცი ბევრი, მაგრამ შენ უფრო განუშორებლად იყავი იმასთან, ურიგო არ იქნება შენც შემეწიო და იმისი ისტორია ავაშენოთო.

წავიდა ზაალ დიანბეგი და დაჯდა თურმე და რავდენიმე დღე მხოლოდ სია ეწერა მეფის ირაკლის ამბებისა. როდესაც შეესრულებინა, წამოეღო და ერთი დიდი სია მოუტანა ომან დიანბეგსა ამ სიტყვით:

–რაც მე შემიტყვია, ან ვყოფილვარ სადმე მეფეს ირაკლისთან, ეს სია ის არის და, რაც ახლა შენ იცოდე, ანუ თუ აკლდეს რამე ამ სიას, ის შენ დაუმატე და იქიდგან ერთი დიდი ამბავი შეადგინე მეფის ირაკლისა, სწორე ვიცი, თუ სრულად დაიწერა იმისი ისტორია, გასაკვირვებელი იქნება!

ომან დიანბეგმა რომ შეასრულა, ზაალს დიანბეგს წაუკითხა, –უკმაყოფილოდ უთხრა ზაალ დიანბეგმა:

–ბიჭო! მარტო ეგ არის მეფის ირაკლის ანბავი?

–ზაალ დიანბეგო! ასეთი დრო მოვიდა ახლა, რომ ამასაც არავინ წაიკითხავს.

ამის გამგონემ გაჯავრებით წამოავლო თავის სიას ხელი და გულჯავრიანად წავიდა შინა. ეს ანბავი ომან დიანბეგის დიას მახლობელმა მიამბო. სწორედ იქ თანა დამსწრემ, ამის შემდგომ რაღა უნდა ვიცოდეთ მეფის ირაკლის ამბავი, რომ თუ არ გაგონილი, მაგრამ მაინც იმისი მცირედის ისტორიით მისი საკვირველება სრულიად სჩანს რაც უნდა სთქვათ თქვენა. დიდს ფრიდერიკოსთან მეფის ირაკლიზედ ლაპარაკით ცხადათ დაინახება, რაც ყოფილა ისი! (ცისკარში თ. დ. მაღალაშვილის ნათარგმნი). თქვენ რომ კიდევ თქვით: უწინდელს დროში არც კაცნი ყოფილანო, მაგის სამაგიეროთ, იმ ზაალს დივანბეგზედვე მიგიმვერთ ხელსა.

პირველი: ის ზაალ ის იყო, რომელსაცა ერთს დიდს ომში მოხვდა მარჯვენას ფერდში ტყვია და მარცხენაში გავარდა; საჩქაროდ რომ ვერა მოისწარა, მარჯვენაში თავის ცხვირის ხელცახოცი დაიცო, მარცხენაში ბალახი და ისე გაერია თურმე ომში, საიდგანაც ყველ-

ას უკან გამოსულიყო ომიდგან.

მეორე. რუსეთის მთავრობის დროს, ჩვენი სოვეტნიკები რომ დაენიშნათ, დივანბეგი თაა ზაალ ბარათაშვილი ლუბერსკის პრავლენიაში (მაშინ ისპოლნიტელნი ეკსპიდიცია) ამოერჩიათ სოვეტნიკათ. იქ მომხდარიყო აქციზის ანბავი ქ. თბილისზედ ღვინისა. (ბაჟი). უეცრად მიეტანათ ჟურნალი, ასე ჰგონებოდათ, გაურჩევლად ხელს მოანერსო. ყველა რომ შეეტყო, ეპასუხა:

–მე მიხვედრილვარ თქვენს კანონსა. თუმცა კანონით არ შემიძლიან, რაც უნდა გავბედო მე ეხლა, მაგრამ მიკისრია პასუხისგება.

აელო კალამი და ის აქციზის ჟურნალი სულ წაეშალა. გაკვირვებით წამოვევლოთ ხელი ჟურნალისთვის და საჩქაროდ მიეტანათ მთავარმართებლის ციციანოვისათვის, რომელსაცა დაებარებინა და მრისხანედ ეთქვა.

შენ როგორ გაბედე ამისთანა უკანონო საქმე? –

პასუხი – კანონი კი არ ამოიხოცება ამ ჟურნალის წაბლაჯვითა, მაგრამ ეს... თქვენ არ შეგანუხებთ კნიაზო?

–რის... რად უნდა იყოს...

...

–ამიტომ, რომ ეხლა ეს აქციზი ქალაქის ხალხზე რო დასდოთ, ამ ღარიბს ხალხზე, ამ ახლოხანში დამწვართ დადაგულთა და წამხდართა აღამამადხანისაგან, სამართალი კარგი იქნება ბატონო?

კარგა მოფიქრების შემდეგ:

–კნიაზო ზაალ, რასაც ამბობ, მართალია. აღმიკრძალავს, აღარ დაეზდებ აქციზს.

აი თუ არა ყოფილან კაცნი, მაგრამ ევროპიის პოლიტიკა რომ არ იცოდნენ, იმისი არაფერი, ამისათვის მაშინდელი დროს მიხედვით რასაკვირველია აგრე იტყვით.

კვალად ჩემს კიცხვაში თქვენ რომა თქვით უბრალო რაღაცეებიც, იმის პასუხი ზევით თავში გაგითავეთ, რაღა გითხრათ. ახლა სხვას გიანბობთ. თქვენის ლაპარაკის პასუხსავე. ის მდივანბეგი ზაალ ხშირად მოდიოდა მამაჩემთან, რომლებიცა სულ ძველს ამბებსა ლაპარაკობდნენ ნამეტნავად მეფის ირაკლისას. თუმცა ღრმა მოხუცებული იყო დივანბეგი ზაალ, მაგრამ გონება ისევ ისე ჰქონდა, როგორც ოცდა ათის წლისა კაცსა: სიტყვაც კარგი, თვალთა ძალიან არ აკლდა და სიმხნითაც კარგად მოსძლებდა. ამისთანა ძველი მოხუცებულები ბევრი მახსოვს, სულ მეფის ირაკლის ნაახლები. ფაქტები არ არის ესენი თუ? ამისთანა კაცებისაგან გამიგონია, რაც დამიწერია, ანუ რასაცა ვწერ ახლაც.

კიდევ თქვენს ლაპარაკში ცხადად გამოვიდა, რომ გამოჩენილს მწერლობაზედ თავს სდებთ, ისტორიის ცოდნაზედ, თუ ჩვენის

ქვეყნის ამბებზედ ხომ, რასაკვირველია. ვინ მისწვდება მაგ თქვენს მონიჭებულთ ღირსებათა. მაგრამ რა იქნება მცირეთაცა ნება ჰქონდეთ, აზრის თქმისა რამ საგანზედ.

კარგი გამოჩენილი მწერალი, ანუ მეისტორიე ის არის, ვინც დამჯდარის გონებით იძენს დროსა და იმის მიხედვით სწერს საქმეს, თუ არა და ჭორების ამყოლი ბევრს შეცთომილებაში შევა. ნიბურიც, რომ მოვიდეს ისიც.

შარშან ერთმა რუსეთში გაზდილმა თქვა: პირველი მე რომ საქართველოში მოვედი, სხვა რიგად მეჩვენა საქართველო და წარსული დროებიც ამაში გავიდა კარგახანი. ბოლოს დროს წვრილწვრილად შევეჩვიე, გამოძიებაში რომ შეველ, ვნახე, სხვა ყოფილა და ადრინდელი ჩემი აზრი სულ შორს დარჩაო. ეს სიტყვა იმისია, კარგად არის ნასწავლი, კარგს სასწავლებელში და დღევანდამდისინ საქართველოს გამოძიებაშია იმის შემდგომ.

ისტორიის დასამტკიცებელი ორი რამ არის, მომსწრე პირი, ანუ ნამდვილი, გაგონილი მოწმობა და მეორე კარგის მეისტორიისაგან ღრმა გამოძიება, რომლის მაგალითი ვიცი თუ ბევრი. თუ მოწმობა დასაჯერებელი არ არის, ღრმა გამოძიება უნდა იყოს, თუ ესეც არ იქნება და რას მოველოდეთ უბრალოს ლაპარაკისაგან, ნაგავი გაიტაცა ქარმა.

პატიოსანო კაცო! მე რომ მძრახავთ, მე რასა ვნერ დასაძრახავსა? – მე ვსწერ უწინდელსა ამბებსა, თუ შიგა და შიგ გამოურევ რასმე, განძრახვა ცხადია. ნუ დავწერ? – არ ვიცი რომელი კარგი გონიერი იტყვის ამას: ნუო. ბევრთ რომ უნდათ დანერეო, ცოტანი ჯავრობენ, რომელთ უნდა დაუჯერო? მეტყვიან რასაკვირველია ბევრსო. ჩვენი ძველი ამბები, რომ აღინეროს ცუდი არის? – რა უნდა თქვან ამისი, ვისაც არ მოეწონება? ამას იტყვიან. ტყუილიაო, არც წარმატებაში მისცემს ჩვენს ქართულს და არც არა ისწავება იქითგანაო. ჩვენი ქვეყნის ამბავი რომ გაიგონოთ ძველი, ის ჩვენი მამა-პაპის საშინელი გამოცდილება სწავლა არ არის? – მამ რად მოითხოვენ მეისტორიეს ქართულის ჟურნალისათვის? – (მოამბე, მეისტორიე სულერთია) აბა ახლა ამისი რა უნდა ვთქვათ? იქნება ახლა ნამდვილი ფაქტები მოითხოვოთ თქვენ წინ გასაშლელი? არა მე ფაქტებს არ მოგცემთ, თქვენ უნდა დამიმტკიცოთ ტყუილი. ჩემი ფაქტი თქვენ რად გინდათ, აბა დამიმტკიცებთ ტყუილს? – არ გაგიშვებთ, ხელში ჩამიგდებხართ. მეტი ღონე აღარა გაქვთ ამის მეტი, რომ თუ ვისგანმე გავიგონიათ, უნდა მითხრათ იმათი სახელი. აი ამან მითხრა და ამისგან გავიგონეო. სიმართლის მდევნელი წმინდა სისხლის მქონე, როგორღა იკადრებთ გაჭირვეულებასა? – ნუ დამითხოვთ, მითხართ იმათი სახელი, იქნება ფაქტები რამ

გაგიშალოთ მაშინ, მაგრამ არ იქნა, ვერ დავახსნიე სიტყვა. ბოლოს მეც წყენის რიგი შემხვდა და გაჯავრებით უთხარ.

იცით? – რამდენი წელიწადები აბუზულმა, ქოფაკებმა საქართველო რომ ჩუმათ ღრღნეს და ბოლო დროს სრულიად გამოხრეს! ამისი არა უნდა რა შაიტყოთ? მე ვიცი. ეხლა ცნობის სურვილში ჩასცვივდებით: ნეტავი შეგვატყობინაო? – იქნება ოდესმე გაიგონოთ.

თ. ალექსანდრე ვახტანგის ძე ჯ. ორბელიანი.

რუსების დასი ქართულები ჩემზედ

რა ვქნა რა უყო, ღმერთს ასე დაუბადებია, რომ საქართუელოში მე რუსები არ მიყუარან? – მე ისინი რუსეთში დიდათ მიყუარან, იქ უკეთესი ხალხი არ უნდა ისინი არიან და ბევრი კარგიც მახსომ მე იმათგან, მაგრამ აბა რა ვქნა, აქ მე ისინი არ მიყუარან, არა. ბევრჯელ ვეცადე, ეს ჩემი უსიყვარულობა იმათზე ჩემს გულში მამეკლა, მარამ ვერას მოთმინებით ვერ შევიძელ, არა გამენყორა, – არა გამენყო რა, მაგრამ ამის გამო ძალიან კბილგაღესილები არიან: რუსების დასი ქართუელები ჩემზედ. აბა რა ვქნა, რა უყო, ოთხი თუ ხუთი წლის ყმანვილი რომ ვიყავ და ჩემთან რუსებზედ ჩამოვარდებოდა ლაპარაკი, იმათ ხსენებაზე მე კი ტირილს ვიწყებდი? ერთხელ ბატონის მეიდანზედ¹ სალამოჟამს, ერთი დასი რუსები (მგონია ერთი როტა იყო.) მოვიდნენ, მწკრივით დადგნენ და აქეთ-იქიდგან დაიძახეს: რუსები, რუსებო. მე ამის მეტი ველარა გავიგონე რა, მაშინვე გავიქეცე, შინ შევარდი, დედიჩემის მუხლზედ წავიქეცე და გულამოჯდომილი ტირილი დავიწყე. დედაჩემს და მამაჩემს უკვირდათ, მკითხამდნენ: რა ანბავია, რა დაგემართაო? – მე ძლივს, რას ყოფით ვთქვი: რუსები ვნახე-მეთქი. გაცილების მაგიერათ, იმათაც ჩემთან ტირილი დაიწყეს; მე მაშინ ვიქნებოდი შვიდი წლისა ანუ ცოტა მეტნაკლები და ჩემგნით პირუელი ნახუაც იყო რუსებისა. აბა ახლა როგორ ამოვილო ჩემის გულიდგან ეს, – ეს ნაყოფი დანერგილი ჩემზედ ღვთაებისგან?

ამ დროებში სარდლის ივანეს შვილის ლუარსაბისა და ეშკალაბაშის თამაზის ქალის ანას (ორივ სახლი ორბელიანები.) ქორწილი მოხდა თა სულხან ბეგთაბეგის დიდსახლს დარბაზში², სადაც მეც ყმანვილი ჩემ დედ-მამამ თან წამიყუანეს და სადაც ბევრი რუსებიც იყვნენ იქა. როდისაც მე ისინი დავინახე, სირბილით გამოვნიე, წამოსვლა მინდოდა, მაგრამ მამა ჩემი მამენია და გაჯავრებით დამაბრუნა.

– „სად მიხვალო?“

– „არა, არ დავდგები, აქ რუსები ყოფილან მეთქი.“

ამაში დედაჩემიც მოვიდა, რას ყოფით დამაბრუნეს და მთავარმართებელ ტორმუსოვთან რეკამენდიციით მიმიყუანეს: ჩუენი შვილი გახლავთო. იმანაც მიალერსა და სხუა ბევრმა რუსებმაც, მაგრამ მე კი ჩემს გულში დიდათ ვჯავრობდი ჩემს დედ-მამაზედ³.

¹ ამ მეიდანთან ჩუენი სახლი ახლოს იყო.

² აქ ამ ქორწილში დაიძახეს: სახლი ინვისო, რომელიცა ხალხმა კინალამ მე გამჭყელიტეს. ეს ამბავი სხუა წერილათ მაქვს დაწერილი, ესე იგი: ჩემი გამოცდილებანი.

³ უნინ იცოდნენ, ყოველს შეყრილობაში, ბევრი თავის შვილებს ყმანვილებსა

ამის მეორე დღეს, ქვეშაგებიდან რომ წამოვდექ წამძინარევი, მაშინვე ჩემმა გამდელმა ლომისახარმა მკითხა.

– „წუხელის ქორწილში როგორ შეექცო? –“

– „ეჰ, რუსები იყვნენ-მეთქი.“ მე უთხარი.

იმ სანყალმა ჯერ ცრემლები გადმოყარა და მასუკან წყევლას მოჰყუა იმათზე. რალა გავაგდელო, ცოცოტათ შევეჩვიე რუსებს და ბოლოდროს იმათ სამხედროს ჯარშიაც შევედი სამსახურში, უფრო სწორეთა ვთქუა, გარეშე მრჩევლებმა შემგზავნეს, ეგება დაეჩვეულიყავ იმათთან, მაგრამ მაინც ის ჩემი ყმანვილობის სიძულვილი იმათი დამჩემდა და ველარ ამოვიხოცე გულიდგან.

ჩემს დაბადებით ხომ დაბადებით, მგონია დამატებით ჩემს ჩასაგონათ ესეც უნდა ყოფილიყო, რომ ის ჩემი გამდელი ლომისახარ (ნათლობის სახელი ხვარამზე.) სულ რუსებს სწყევლიდა, საქართუელოს მიმძლავრებისთვისა და ხშირად გათენებისას დაჩოქვილი ცრემლით ღმერთს ევედრებოდა: საქართუელო რუსებისაგან გამოიხსენიო და სხუანი... რომელმაცა დავით აღმაშენებლის დრამაშიაც გამოვთქვი ის ჩემი გამდელი მე და ასე ვგონებ, რომ უფროსი ერთი იმან გააცხოვლა ჩემში ესა და ამასთან ჩუენმა ძუელმა ქართუელებმაც, უფრო კიდევ დაუმატეს ჩემს გრძნობას ესა.

როდისაც რომ სამხედრო სამსახური დაუტევე, იყო 1824-ი წელიწადი, მაგრამ მე 1823-ის წლიდგან მაისის დამდეგიდანვე, აგრე რიგად აღარ ვასრულებდი თანამდებობასა, ამისთვის, რომ გული ამეყარა სამსახურზედ და ჯვარის დაწერასაც ვაპირებდი ჩემს ეკატირინეზედ, რომლებმაცა ამ წელს 8-ს ივლისსა ვიქორწინეთ და ახლა ხომ სრულად შევიძაგე სამსახური.

ჩემი სამსახურის თავის დანებების დროდგან მოვყევი სიის გაკეთებას, ჩუენის ძუელის ამბებისა, აღრინდელი გაგონილები თუ შემდგომნი ჩემ სახსომრათ, რომ თავისდროზედ, ის ანბები თვითეულად აღმენერა. ამ ამბებისთვის დავიდოდი ძუელს კაცებში და ისინიც მიაბობდნენ გულახდითა, არაფერს არას მიმალამდნენ. მეც ჩემს სიას უმატებდი იმათ ნაანბობსა, მაგრამ რომლებიც კი მეფის ირაკლისა ოჯახობის მტრები იყვნენ, თუმცა მე იმათთან ძუელსა ლაპარაკსა ძალიან ვერიდებოდი, ვიცოდი თავიანთი თავის გამართლებისთვისა მართალს არ იტყოდნენ, მაგრამ მაინც კიდევ მოჰყუებოდნენ, იცოდნენ, რომ ძუელს ამბებსა ვკრეფდი, დამაჯერებინონ, მითამ მართალს მიანბობდნენ. მე ის ძუელი ამბები ძალიან კარგათ, წერილად გამოკვლეული, გამოკითხული მაქუს,

თან წაიყუანდნენ, ვინც კი მოინდომებდა: ყმანვილი ხალხში რომ იქნება, კარგს ინსავლისო.

რომელმაცა ეს ანბები ვკრიფე, ვიდრე რუსეთიდგან, იქ გაზდილი ჩუენი ყმანვილი კაცები მოვიდოდნენ; როდესაც ისინი მოვიდნენ და მე მნახეს, საქართუელოს განთავისუფლება მითხრეს, მაშინვე მეც ვეთანხმე იმათ და საქმესაც ჩქარა შეუდექით. მე აქ ასე მოკლეთ ვანბობ, თორემ იმისი ამბავი ბევრი არის.

ბოლოს ჩუენი საქმე გამოცხადდა, დაგვიჭირეს¹ შემდგომ რუსეთში მიმოგვფანტეს და ბოლო დროს ჩუენს ქუეყანაშივე დაგვ-აბრუნეს, სადაც საბყრობილემი ვიყავ დაჭერილი მე 19-ს თვემდინ და გაგზავნილიც 5-ი წელიწადი და 8 თუემდისინ, და სადაც ჩემს ამ უბედურობაში, აქ თუ იქ რუსეთში უარესად გამიძლიერდა მე მამ-ულისა სიყუარული.

აქეთ რომ დავბრუნდი და ჩემს სახლში მოვედი ჩემ მახ-ლობლებთან, მეგონა: ეს-ეს არის, ჩემი გული დამშვიდდება-მეთქი. არა, ველარ შევძელი, ველარ მოვერიე ჩემ გულს, ველარ დავანყნ-არე, უარესი და უარესი სურვილი მომეკიდა მამულისა. თუმცა მოთმინებით ვიყავ, მაგრამ ვაი იმ მოთმინებასა, რომელსაცა ბევრი მამცნევდნენ მე ამას და ბევრთანაც არ ვმაღავდი ჩემს ამ გრძნო-ბას.

როდისაც ვარანცოვი წამესტნიკად მოვიდა აქ და ქართუელი პირველი ოჯახები დაიხლოვა, იმისთანა გამორჩეილ კაცთაგან, ზოგიერთს იმის მახლობელს ქართუელებს უნდა დაენახებინათ, მითამ სამსახური რამე იმისთვისა, ამის მიზეზისა გამო დამაბეზ-ლეს იმას და ჩემი ბევრი ორგულობა უთხრეს რუსეთისა; არც ტყუ-ოდნენ, მაგრამ ამგუარად კაიკაცობის გაკეთება იმისთანა ოჯახის შვილებისაგან, სირცხვილია. ეს დაბეზლება მე იმათ არ მაკმარეს, მასუკან დამაბეზლეს: შამილთან მიწერ-მოწერა აქუს დაღისტან-შიო (ეს ანბავი ცალკე მაქუს აღწერილი.), რომლის გამო ძალიან ჩავარდი მთავრობის ეჭვსა ქვეშე და შპიონები ამაღვენეს. შესანი-შნავი ეს არის, რომ ჩემი ის მახლობელი ქართუელები მამბეზლებ-

¹ მინამ დაგვიჭერდნენ, ერთის თვის წინათ გული მიგრძნობდა ჩუენ დაჭერას, ამიტომ ჩემი საიდუმლო ქალაღები და ის ჩემი დაწერილი ძუელი ამბების სია ერთს ქილაში ჩავაწყე, ზევიდგან ერთი სალა სიპი ქვა პირზედ დავადე; საკუჭნაოს კუთხეში მე და ჩუენმა გრიგოლა დიაკვანმა ორმო მოვთხარეთ, ის ქილა შიგ ჩავდგი და მინით ამოვამსე ამ სიტყვით: გრიგოლა დიაკვანო, შენ ჩემი საწმენო პირი ხარ და ჩუენი ამბებიც იცი, რაც ანბებში ვართ ჩუენ ყმანვილკაცები, ვინიცობა არის, რა ვიცი, იქნება დაგვიჭირონ, ეს ქილა მაშინვე ამოიღე და რაც ამაში ქალაღები იყოს, საჩქაროთ დაწვი, მაგრამ გაუფთხილდი, დაწვის დროს არავინ გნახოს. იმ ქილაში ჩემი მიწერილი წიგნის პასუხიც მქონდა ბიძაჩემის ბატონიშვილის აღექსანდრესი. ჩუენ რომ დაგვიჭირეს, გრიგოლა დიაკვანსაც ის ჩემი თქმული აღესრულებინა, ეხლა ის გრიგოლა დიაკვანი, ს. ენაგეთის ღვედელი არის აღგეთზე. 2-ს მაისს 1868-სა წელსა ქ. ტფილისს.

ნენ¹ და თვითონვე მიხსნიდნენ. მაბეზლებდნენ ამისთვის, რომ თავის რწმუნებასა იკეთებდნენ, გავლენა ჰქონოდათ მთავრობაზე: თქვენთვის ერთგულობისთვის ჩვენს მახლობელსაც არა ვზოგამთო, იმის ყოველს მთავრობის წინააღმდეგობას გიცხადებთო და მიხსნიდნენ ამისთვის, რომ თავიანთი სვინიდისი აყენებდა იმათ, თავიანთი მახლობელი უბედურობაში არ მიეცათ, – არ მიეცათ, მაგრამ რავდენი გულის სავენებელი წყენა მამაყენეს და რამთენ რიგად ვილანძღებოდი იმათგან. ასე გამინჯეთ, ხანდისხან პირში-აც ხოლმე.

ვითმენდი მხოლოდ ჩემის მამულისათვის, რომ პირათ იმათთვის იმათებური ვერა მეთქუა რა: არა შემამთხვიონ რა და ჩემი მშობელი ქუეყანა უმზრუნველოთ არ დარჩეს-მეთქი.

დავრჩი მარტო, უამხანაგოთ, ასე რომ ჩემის მეტი ჩუენის ქუეყნისთვისა თითქმის აღარავინ აღარ იყო და თუ იყო ვინმე, დიახ ცოტა². ადრინდელი ჩემი ამხანაგები რუსეთის მთავრობას მიუდგნენ, იმათი ჩინოვნიკები შეიქნენ, იმათ სიმართლევ მიუძღოდათ, ამიტომ რომ აღარაფრის იმედი აღარ იყო, თვინიერ მთავრობასთან დაახლოება, და ახლებიც ვინც იყვნენ, ისინიც მთავრობას მისდგომოდნენ, მინამ რუსეთიდგან საქართუელშივე მოვიდოდით ჩუენა იმ დროებში და მასუკან ვინც გამოდიოდნენ, ისინიც იმათ მიუდგებოდნენ, სადაც მე მარტო დავრჩი მთავრობის ეჭვსა ქვეშე და სადაცა შპიონებსა ჩემზედ ხმებს აყრევიდნენ, ბევრს უსვინისოს ტყუილებსა, რომ ხალხში რწმუნება დამიკარგონ, მაგრამ მე იმათმა ხმებმა და ჩემზედ იმათმა ჭორუკობამ უკან ვერ დამაყენა, არამც უკან დამაყენა, – უფრო ძალა მამცა, მინამ დავრდომილება. მხოლოდ ეს კი, რომ ხალხი ჩემგნით გააყენეს, იმათმა იმთენმა უსვინისო მოგონილმა ტყუილებმა ჩემზედ.

ერთს დღეს ერთი კარგი ჩუენი თავადი ა... თ... რუსების მხარე შეჭრილიყო ერთს კარგს სახლში და გულგახეთქილად მოჰყოლოდა ჩემზედ; რალა გითხრათ, ბევრს ავს და ბოლოს დასაბოლოებლად ეს ეთქუა: თურმე რუსები სძულს იმასაო და ხელმწიფის ორგული არისო.

აი ბატონებო, ამ ორის მიზეზების გამო: რუსები სძულს და ხელმწიფის ორგული არისო, თან ამასთან ჩემი ცუდათ ხსენება ბევრის ტყუილებით. სულ ეს ამისთანა ამბები იყო ჩემზედ ვარანცოვის

¹ მაშინ ასე მითხრეს, რომ ჩემი შამილთან მიწერ-მონერა, ივანე იოსების ძეს ყორლანოვს დავებეზლებინო ვარანცოვთან, ის ყორლანოვი ჩემი კარგი მცნობი იყო. პირუელათ ჩემი დაბეზლება, მითამ იმისგან ყოფილიყოს.

² იქნება მოვახერხო, ის ამბავიც ავწერო.

დროსა, ამიტომ რომ ის ცფიერი დიდი დიპლომატიკი და გამოჩენილი კაცი, ცფიერულად უაღერსებდა სუბუქ ქკოვანს ზოგიერთს ქართუელებსა და იმათაც დიდი ყოფა ჰქონდათ ვარანცოვისთვისა, ერთგულობას აჩუენებდნენ.

ჩუენში ნათქვამია: სადაც მტრები ჰყავს კაცსაო, იქ მოყვრებიცაო. თვითო ოროლა მოყვრები მეც მყვანდნენ, რომლებიც ჩემზედ იმ ჩემს ამბებს მატყობინებდნენ და თანაც მათხილებდნენ. სხუა წარსრული მთავარმართებლებიც ხომ გუატყუილებდნენ, მაგრამ ისინი უფრო დესპოტურათ მძვინვარებით, მარამ ის დრო ვორონცოვისა საქართუელოში, ჩუენგნით გამოუცდელი სულ სხუა გუარი მოსატყუებელი დრო იყო ჩუენი ვარანცოვისაგან, ასე ამგუარათ, რომ ბევრის კაიკაცობის აღერსითა, მითამ კაიკაცობას გვაჩვენებდა, ნამეტნავად უფრო კიდევ იმათ მომატებით, ვინც რუსეთის ინტერესზე იქცეოდა. ამასთან ხელგაშლილი ჩინებს და სხუადასხუა ჯილდოს იძლეოდა, თან ბევრი კარგი შექცევა და განცხრომა ჰქონდა ხოლმე, სადაც აღტაცებულისა სიხარულით თა გიორგი ერისთოვის კამედიებს წამოადგენდნენ თვით გიორგის ზედამდეგობით და ქართულს ჟურნალს ცისკარსაც გიორგივე გამოსცემდა და კიდევ რამთენი რამ მოიგონა ვარანცოვმა ჩუენი მოსატყუებელი... ერთი სიტყვით, ის ვარანცოვის დრო ქართუელებისთვისა, თავისუფალი დრო იყო, როგორც უნინ მეფეების დროები, სადაც ვარანცოვთან ყოველს დიდ-პატარას ადგილი ჰქონდა თავისუფლათ სიტყვის თქმისა, ანუ საჩივრისა, რომელიცა ისიც ისე აღერსით და სიყუარულით მიიღებდა, როგორც ჩუენი მეფეები უნინ.

ერთობ ქართუელებსა ასე ეგონათ, საქართუელოში სულ ეს ამბავი ასე დარჩებოდა: იმისთანა ჯილდოები, იმისთანა განცხრომ-შექცევანი, იმისთანა თიატრ-ლიტერატურობა, იმისთანა თავისუფლებანი და ამიტომ ვარანცოვის სახელს ადიდებდნენ ქართუელები: ეს რა ღვთიური კაცი მოგვივიდაო. მაგრამ მე კი ზედმინენით ვიცოდი, ესეები სულ მოჩუენება იყო ვარანცოვისაგან, რომ საქართუელოს ხალხი გართულები იყვნენ დროებითად ამაებში და მთავრობაზედ ცუდი ფიქრი აღარავის აღარ ჰქონდეს, ამისთვის, რომ ვარანცოვის დროსა შამილი და დალისტანი განძლიერებული იყვნენ; ქართუელებისაგანაც ეშინოდა, მაგრამ ვარანცოვმა, იმ თავისი ცფიერული გონებითა, ესეები სულ ჩაშალა და ბოლო დროს ისევ ისე მონებაში დარჩნენ ქართუელები, როგორც ადრე იყვნენ რუსებისა.

თუ ოდესმე იმისთანა მოუთმენელობის შემთხუევა მექნებოდა, ხანდისხან მეც ჩემი ხასიათის გულგაშლილის სინრფელითა, ვარანცოვის მოქმედებაზედ ვიტყოდი, აღარც მე დავერიდებოდი.

– „გვატყუებს-მეთქი და სხუანი.“

ის ჩემი მახლობელი ქართულები გაჯავრებით მიპასუხებდნენ.

– „შენ რას ხედავ, შენ რა იცი იმის საქმეები? – შენ კარგათ უნდა იცოდე, რომ ვარანცოვის ჩაყრილი მაგარი საძირკველი საქართუელოში ველარ მოიშლება, ისევ ისე დარჩება, როგორც ვარანცოვმა დაანყო და ჩაყარაო.“ რა ვქნა, მომატებული ველარა მეთქუა რა, სავნებელი არა ექნათ რა ჩემთვის და ამისთვის გავკემენდლი ხოლმე ხმასა, იქამდისინ, რომ მე იმათ თვალში გიჟი, დასაბმელი ვიყავი, ისინი საკვირველი დიდი გონიერები (!) იჰ, დამონებულობის სიამოვნებით გადარეულები ისინი. *რასაკვირველია, ის ჩემი მახლობლები ვარანცოვსა მიუტანდნენ ხოლმე, მაბეზლებდნენ. მე ეს ყველა ვიცოდი, მაგრამ მე იმათ არას დავდევდი. ხანდისხან მე კიდევ ჩემსას არ ვიშლიდი, ვიტყოდი, თუ ოდესმე შემხვდებოდა იმათთან ლაპარაკი, მარამ ეს კი უნდა ვთქვა, რომ მე იმათ ძალიან ვერიდებოდი და თუ ვნახამდი ხოლმე იმათ, ძალიან იშვიათად.*

ვარანცოვი ასე ამ სახით იყო ჩუენზე, მე კიდევ მოკლეთ გამამყავს იმისი ანბები, თორემ იმისი ყოველი მიმართულება იმის ცხრანლის მართუელობა კავკაზიას საქართუელოში, სულ რუსეთის ამალლება იყო და ცფიერულად ჩუენი ნახდენა.

აბა მითხრან, ან რა კეთილმდგომარეობაში შეგვიყუანა ვარანცოვმა ჩუენა, რა კარგი დაგვეტყო იმისაგან? – ჰოო. მართალია ერთი კი რამ: იმგვარი საფუძველი დასდვა ჩუენში, რომ თუ ერთი ღვთის განგებულება არა მოხდა რა ჩუენზედ, ბოლოს ჩუენი ქართუელები სულ გარუსდებიან, ასე რომ ერთი ინჩი ქართული სიტყუა აღარ იქნება ქართუელებში და მხოლოდ ის გადარუსებულეები იტყვიან: ერთს დროს ამ ქუეყანაში ქართუელები ყოფილანაო. აი ეს საფუძველი დასდუა ჩუენთვის ვარანცოვმა, ასე რომ ვარანცოვამდისინ ქართუელები შორს ვიდექით რუსებზე და იმან რუსებში გავგრია, შეგვაერთა იმ ცფიერმა დიპლომატმა. მაგრამ – მაგრამ ეს კი არის, რომა ის მომავალი გადარუსებული თესლი და აქ დასახლებული რუსები თავის დროზედ, ერთად თავს იპოვიან ამ შეუალს სიმაგრეებში; ისინი რუსეთისაგან ამ ქვეყანას გამოიხსნიან „კავკაზიის“ სახელობაზედ და დასდებენ იმის სამძღვარს: დონის მდინარიდგან თავრიზ ქვევით ყაფლანთოს მთამდინ, შავი ზღვიდგან კასპიის ზღვამდისინ და ეფრატ-ტრაპიზონიდგან ასტრახანამდისინ. ვაი მე, რომ მაშინ ქართუელები აღარ იქნებიან, ამას მე გულმოკლული ვანბობ, მაგრამ ეს კი იქნება, რომ სწორე კაცობრიობა დაარსდება რუსებისა აქა, მხოლოდ რუსებისა ენის სიტყუა.

ჩუენი თავი ხომ ჩუენი თავი სატირელი მაქუს, აქაური სომხ-

ებიც შესაბრაღისი იქნებიან, მაშინ როდესაც რომ იმათ ეტყვიან: ჩუენი რუსების ეკლესია მიიღეთო, ან არა და სადაც გინდა წადითო, რომლებმაც ამის უბედურობა კიდევ გამოსცადეს, რუსებისაგან გარეკილობა ოსმალღში, საწყალთ ნახევარ მილიონამღისინ ჩერქეზ-მაჰმადიანებმა. ამისთანა საქმეები რუსებისგან ადვიღია, ამისთვის, რომ იმათი მთავრობის მიმართულებითა, ყუელგან რუსები უნდა იყვნენ და ან რუსებათ გადააქციონ სხუები.

თამამად ვიტყვი, თუ ამ ძღიერს მდგომარეობაში წავიდა რუსეთი, თუ ღვთის განგებუღობა არამონღარა იმათზე, ბოღოდროს უთუოთ ეს ასე იქნება, რომ ყუელგან რუსები იქნებიან.

ამის იმეღის გამოისღბით, რომ ყუელგან რუსები უნდა იყვნენ, ამის გამო არა საშუაღების მოხმარებას არ ერიღებიან. თავიანთის აზრის შესრუღებისთვისა. არას საშუაღებას რომ ვანბღბ, აქ სუ ყვეღა წარმოიღღინეთ თუაღნინ, კარგი და ავიც, სიტყუებით და საქმეებითაც.

ამ მნიშვნეღობაზედ ძალიან მიქცეული იყო ვარანცღოვიც, ასე რომ როღისაც ამბავი მოუვიდა: ფრანციამ და ანღლიამ ომი გამოუცხადეს რუსეთსაო. ვარანცღოვი ავათ გახდა ღღის სისუსტითა: რუსეთს დაამღბღებენო და ღღს მწუხარებაში შევიდა¹.

ვარანცღოვი რომ წავიდა რუსეთს, იმის მოაღღიღედ დროებღითად, ღენერაღი რიადი დააგღეს აქ, რომღისაცა იმის ავან-ჩავანი პღატონ იოსელიანი იყო (მე იმათი ანბები ადრე დამინერია.) და რაც შეეძღო, ტორტმანებღა იმასთან, მაგრამ უვარანცღოობა ძალიან დაეტყოთ ბევრსა.

მე მაშინ ასე მეგონა, რომ ეს-ეს არის, ჩემზედ შემოჩენიღს შღიონებს მოურჩი-მეთქი, მაგრამ არა, მაინც კიდევ ჩუმათ მღვენიღნენ: რას ვღაპარაკობ და რას ამბებში ვარ. მაშინ ოსმალღს ომები რუსეთზე ძალიან გაცხარებუღიც იყო. მე ის ამბები ჩემზედ სუღვიცღდი, მაგრამ მეც ვფთხიღობღი, რაც შემეძღო.

იმ ოსმალღს ომის სიცხარის დროს, ღენერაღი მურავიოვი² გამოგზავნა აქ ნამესტნიკად ხეღმწიფე ნიკაღი პავღოვიჩმა, სადაც ჯერეთ რომ არ მოსუღიყო აქ ტფიღისში, იმის წინააღმღეგი ქართუღების დასი გაკეთდა და ძალიან ლანძღუა დაუნყეს, ასე უსიამოვნოთ მიიღეს იმის ნამესტნიკობა, იცღღნენ, ვარანცღოვის

¹ ვარანცღოვის მახღობღებისაგან გამიგონია, მითამ ვარანცღოვი ღიბერაღი ყოფიღიყო. ეს მართაღი არ არის. მართაღი ეს არის, რომ თავის განძრახვების შესრუღებისთვისა ღიბერაღად ანუ სადაც რა უჯღბღა, ისე აჩვენებღა თავსა, თორემ იმისი პირვეღი მნიშვნეღობა ის იყო, რომ საქმით ძალიან მიკერძოებუღი იყო თავის მთავრობის აზრებზედ.

² ადრე ის მურავიოვი იყო საქართუღღში, ერმაღოვის და პასკევიჩის დროებში.

თავისუფალი ქცევა ანუ ის კამედის როლები აღარ იქნებოდა, რომლისაგან ტყუვდებოდნენ ისე, როგორც ზევით გვითქუამს. იმ მურავიოვის საუბედუროთ, ხელმწიფე ნიკალაი პავლოვიჩ ჩქარა მოკვდა, რომელიცა იმის მემკვიდრე ალექსანდრე დაჯდა ხელმწიფეთა და ახლა ხომ სრულებითა ცხადათ გათამამდნენ ვარანცოვის დასი, მურავიოვის სავენებლად.

ის ძუელი ჩვენი მეფეები და თვით მაშინდელი ქართულები, რუსეთისგან რომ ტყუვდებოდნენ, იმათ ის მიეტივებათ, ამიტომ რომ მაშინ ასეთი გულსინრფელის დროები იყო საქართუელოში, ისინი რომ მოტყუებულყვენ, დასაძრახი არ არიან, მაგრამ ეხლანდელს განათლებულს დროებში დიდი საკიცხავი არის: ცუდსა და კარგსა ვერა ვხედავდეთ? –

როდისაც მურავიოვი¹ მოვიდა აქ, მაშინ ხომ რალაც გაუგებელი განგაშა შეიქნა იმაზედ და განკიცხუა რამდენი რამ ტყუილები ცრუპენტილობა, სადათ მოკლეთ ვიტყვი იმის ამბავს აქა.

ის მურავიოვი სწორე და მართალი კაცი იყო, პირდაპირი, დაუფერებელი, ვისაც რას ეტყოდა, მართალს და არც ვისმე ატყუებდა. ყოველი, რაც შექცევა იყო ვარანცოვის დროსა, – იმის დროსა სულ აღარაფერი. მაშინ ოსმალოს ამბებიც იყო, ის იმაში იყო გართული, მაგრამ თუნდა ის ამბებიც არ ყოფილიყო, მაინც იმის ხასიათი სრულიად მოშორებული იყო იმაებზედ. ის იყო მოსაქმე სახელმწიფო კაცი და არა ამოების შექცევის მიმყოლი. ის იყო პატიოსნებისა და სიმართლის მოყუარული და არა მომტყუებელი.

ამის წამკითხულმა იქნება თქუას: იმ მურავიოვის პოლკში ის რომ იმსახურებოდა, ამისთვის ისე კარგათ გამოჰყავს თავის კამანდერი მურავიოვიო. არა, რაც ვარანცოვმა ჩუენ, ორბელიანთ კარგი შეგვძღვნა, წამეტნავად ჩუენს ოჯახს, ვის შეეძლო ისა? – ჩუენი მამულები ოთხის ოჯახისთვის რომ გაგვიყო პლანით წერილებით, ჩემს ოჯახს ორმოცი ათასი მეტი დესეტინა მამული გვარგუნა წილით (ვისაც გნებავდეთ ის საქმე წაიკითხეთ და იმის პლანები ნახეთ, რა შრომა არის.), მაშინ როდესაც რომ სამი ათასი დესეტინა მამული ჩუენს ოჯახს აღარ შჭერია ჩუენი მამა-პაპებისა, ის მომატებულები, სულ სხუა სახლთ ორბელიანებს მიმძღავრებულები ჰქონდათ. ეს ბედნიერება შემოგვძღვნა ჩუენ ვარანცოვმა, მაგრამ ამის სარგებლობისთვისა, ჩუენი ქუეყნის უბედურებაზე როგორ ვიდღესასწაულო და ტყუილი როგორა ვთქუა, რომ ვარანცოვის

¹ ის მურავიოვი კარაბინერის პოლკის კამანდერად რომ მოვიდა, მაშინ პოლკოვნიკი იყო და მე იმ დროს კიდევ იქ ვიყავ პოლკში (აფიცრათ) პრაპორშიკათ და იმის დროს მე სამსახური დაუტყვე.

მართველობა აქა, ჩუენი დიდი ბედნიერება ყოფილიყოს? –

ვარანცოვმა ჩუენში რომ იმისთანა განცხრომები შემოიტანა, მურავიოვმა კი გაიტანა, ვარანცოვმა ჩუენ შეუძლებელს სახლებს იმ ჩუენის უზომოს ცხოვრებითა ვალებში რომ ჩაგვყარა, მურავიოვს კი ჩუენთვის ესენი არ უნდოდა. გაიგონეთ იმ მურავიოვის სიტყუა.

მურავიოვი თურმე ვიზიტათ მივიდა ლენერალ-მაიორ ჩემ დედიდაშვილს თა გრიგოლ ბაგრატიონ-მუხრანსკისთან და სხუადასხვის ლაპარაკსა შორის მურავიოვმა შენუხებით უთხრა.

– „ქნიაზო გრიგოლო, მე ეხლანდელი თქუენი ქართუელები ველარ მიცვნია, ის თქუენი ძუელი პატიოსანი ქართუელების ხასიათი სრულად დაუკარგავთ. ეხლა დიდს განცხრომის ცხოვრებაში შესულან და ვალებში ჩაცვივნულან, ასე ჰგონიათ: განათლება ეს არისო. განათლება ეს არ არის. განათლება ის არის, რომ თქვენი შვილები კარგ სასწავლებლებში გაიზარდნენ, მასუკან ისინი იპოვნინან, განათლება რაც არის, თუ არადა იმისთანა განცხრომებით და იმთენის ვალების აღებითა დაილუპებიან და შვილებისათვის აღარა ექნებათ რა, რომ სასწავლებლებში გაიზარდნენ. აბა ის თქუენი მამა-პაპების ტახტები კარგი საფენით დაფენილები, ის მშვიდობის მყოფლობის ცხოვრება რათ მოუსპიათ და ჩვენი ღირებულის მეზილებით გაუნყვიათ ოთახები და ის უზომო ცხოვრება შემოულიათ? – ესენი სულ თქუენს დალუპას მოასწავებს დაგარნმუნებთ.“

ესენი სულ ჩემა დედიდაშვილმა გრიგოლმა მიანბო, ის იმისი სიტყუა. არამც მარტო გრიგოლისთვის ეთქუას მურავიოვს ეს, ზოგიერთებისთვისაც ეთქუა, მაგრამ ეს იმისი სიტყუა ვარანცოვის დასსა შეატყობინეს, რომელზედაც აღავლავდნენ და უარესი ლანძღვა ასტეხეს იმაზედ და ლანძღვასთან ესეც.

– „იმ სულელს და იმ ვირს მურავიოვს უნდა, რომ მამა-პაპის ტახტები დავიდგათ და ჩუენში განათლებისა აღარა იყოს რა, სულ გაუნათლებელი სიბნელეში ვიყვნეთო.“ *ბევრი კიდევ სხვა ესეები ჩემთანა თქვეს იმათ, ვინც იყვნენ მურავიოვის წინააღმდეგები ანუ იმაზედ მოლაპარაკენი. იმათ სახელების გამოცხადებას საჭიროთ არა ვრაცხ ამისთვის, რომ იმათი ლაპარაკი კლიაუზნიკობაა და არა დარბაისლური შურისძიება.*

აი ბატონებო, განათლება ეს ეგონათ იმათ. *ამის შემდგომ ღირს, იმათი სახელები გამოცხადდეს?*

ჯუზეპე გარიბალდი თავის სახლეულობითა, თითქმის ქოხში რომ ცხოვრობს კუნძულს კაპრიელში, მამ ისინი განათლებულეები აღარ უნდა იყვნენ, რომლებმაცა თავიანთის ხელის მუშაკობით

ააშენეს ის მდარე შენობა იმათ და ძალიან ზომიერი ცხოვრება აქვთ იქა? –

აი მურავიოვმა კიდევ რა კარგი საქმე ჰქმნა ქართუელებისათვის, მაგრამ კიდევ გონება დაგვიბრმავდა.

როგორც თვითონ ქართუელი, ისე გულით ნამდვილი ქართუელი და ქართუელებისთვისა კეთილგამძრახუელი დიმიტრი ყიფიანი თავის კანცელარიის გამგეთ თავად დააყენა (კანცელერიის პრავიტელად.), იმის მართუელადა, თავის მხედველობის ქვეშე. ეს ის ნიშანი იყო მურავიოვისაგან: აი ქართუელები ასე მიყვარან, რომ ამისთანა ჩუენი დიდი კანცელერია ქართუელს ჩავაბარეო, სადაც ყოვლის მხრიდგან, სხუა საქმეებს გარდა, ყოველი საიდუმლოები იქ შედის და იქიდგანვე გადის. ეს ამისთანა ჩუენგნით მოულოდნელი და უფიქრელი ადგილი ქართუელს ჩააბარა, მაგრამ რა გითხრათ? – ასეთი ყიფინა შეიქნა ვარანცოვის დასისაგან ყიფიანზე, რომ რალა ვთქუა.

– „მურავიოვი, ის ასეთი, ის ისეთი, ის ყიფიანი იმისთანა იმ დიდს ადგილზე როგორ დააყენაო?“ და სხუანი.

ასე გეგონებოდათ: ერთი რალაც უბედურება მოსვლიათო. ასე ლავლავებდნენ მურავიოვზედ და ყიფიანზედ ისინი.

ის იმათი ლავლავი იქამდისინ წავიდა, რომ ჰეტერბურლიდგან უარი მოუვიდა მურავიოვს იმის დანიშვნისა. მაინც კიდევ მეორეთ წარადგინა, ბოლოს მაინც სრულად დაითხოვეს ყიფიანი იქიდგან.

მეხომ შპიონებისაგან ჩემი დევნა არ მკლებია, კიდევ ისე იდევენებოდნენ, მითამ ჩუმობით და დაფარვითა, მაგრამ კიდევ ისე ვიცოდი, ის იმათი დევნილება ჩემზედ, როგორც ადრე მატყობინებდნენ, მაგრამ სწორეთ უნდა ითქუას, თუმცა ის მურავიოვი რუსი იყო, რუსეთის ამაღლება იმის თავშიაც იყო, მარამ არც ქართუელების გაგლეხა უნდოდა ქვეყანაზედ იმას – იმას უნდოდა, რომ ქართუელებიც ყოფილიყვნენ ქუეყანაზე, ქართუელების სახელითვე. სადაც ამის გამოისობითა ვარანცოვის დასმა ქართუელებმა და იმათთან მიდგომილმა რუსებმა, მურავიოვი აღარ მოასვენეს, ბოლოს იქამდისინ, რომ იმათ სადღესასწაულო-სასიხარულოთა, მურავიოვი გამოცვალეს და ვინც უნდოდათ კნიაზ ბარატინსკი, ის დანიშნეს ნამესტნიკად აქა. სადაც კიდევ ისე გაიმართა თქართქარი და მხიარულებანი, როგორც ვარანცოვის წესი დებულება იყო, კიდევ იმ გუარათა. მხოლოდ იმ ორს პირებში ეს იყო განსხუაება, რომ ბარატინსკი მედიდურად იქცეოდა, ვარანცოვი ქრისტეს სიმდაბლითა, მაგრამ ორივე გუატყუებდნენ: ბარატინსკი მედიდურობითა და ვა-

რანცოვი ქრისტეს სიმდაბლითა.¹

რალა გავაგძელო, ბარატინსკის დროსაც კიდევ ის ამბები იყო ჩემზე, როგორც წარსულებში და ჩემიც ისეთი გაფთხილება. ბოლოს ბარატინსკი რომ წავიდა, ჩემი დედიდაშვილისშვილი ლენერალად აღუტანტი თა გრიგოლ ჯ. ორბელიანი, ჩემი ერთი სახლისშვილი დააგდეს აქ, დროებით იმის მოადგილედ და მართავდა, რაც შეეძლო, ესე იგი რუსეთისა ინტერესზედ.

ადრე ვარანცოვიდგან² მოკიდებული ვიდრე ბარატინსკის წასვლამდისინ, თუმცა მაფთხილებდნენ, მაგრამ მაინც კიდევ მოსვენებული არ ვიყავ: რა ვიცი არ დამიჭირონ-მეთქი? – ბევრჯელ ღამე ამ ფიქრში წავიდოდი ძილის დროსა და ამ ფიქრით გავათენებდი. ამისთვის, რომ ჩემი თავისათვის კი არ ვშიშობდი – ვშიშობდი საქართუელოსთვისა. მზრუნველი აღარავინ აღარ იქნებოდა პატრიოტი და თუ იყვნენ ვინმე, ისინიც ჩემს უბედურებასთან გაჭქრებოდნენ, სადაც ამ გრიგოლის დროსა სრულიად მოვისვენე, ამიტომ, რომ რაც უნდა ყოფილიყო, ჩემი ახლო სისხლიხორცი ნათესავი იყო და ნამდვილი ქართუელიც.

ესენი იყვნენ სამნი ძმანი ზურაბის შვილები³: გრიგოლ, ზაქარია და ილია. ამ სამთავ რუსების სამსახურს შესწირეს თავი. ზაქარია პოლკის კამანდერი თემურხანშურისაკენ იდგა პოლკით, იქ მოკვდა. ილიაც პოლკის კამანდერი იყო, ჯერ ბაშკადიკლარს ოსმალს ომში დასჭრეს და მასუკან იმ დაჭრილობით მოკვდა, სადაც ორნივე ესენი აქ ტფილისში მოასვენეს, ზაქარია ადრე, ილია შემდეგ იმ ომების დროსა და ქაშუეთის ეკლესიაში დაასაფლავეს, რომელიცა ბოლოს ეს გრიგოლ⁴ ბევრის სამსახურების შემდგომ, აქ ტფილისში ლენერალ-ლუბენატორათ დასუა ბარატინსკიმ და კარგა ხანი მართავდა ამ თანამდებობას ველიკი კნიაზის მიხეილ ნიკალაიჩის დროშიაც.

¹ იმ ბარატინსკიმ, ჩემი ძმისწული ლიზა რამთენის წუალებით თავის ქმარს, რუსეთის კარგს კეთილშობილს დავიდოვს გააშეგებინა და ბოლოს თვითონ იქორწინა იმაზედ. ის ანბავი ბევრი არის, მაგრამ მე იმათი მაგდენი არა ვიცი რა, მხოლოდ ეს კი ვთქუათ, რომ არა მაგთენი ღამაზი ის ლიზა, ასეთი ღვთიური ქალია, რაც ბარატინსკიმა ჰქმნა იმის შერთუაზე, ის ბარატინსკი გასაკიცხი აღარ არის. იმისთანა დიდმა კაცმა როგორც ბარატინსკიმ, მგონია ლიზას სამ რასმე ვერ გაუძლო: იმის სრულს კეთილგონიერებასა, იმის ღვთიურს კეთილს გულსა და ამაების გამო იმის ძლიერს სიყუარულსა? –

² ადრე ვარანცოვთან მე რომ დამაბეზლეს: შამილთან მიწერ-მოწერა აქვსო. ის ცალკე მაქუს აღწერილი, სადაც ამ გრიგოლ ორბელიანის ძმის ილიას ამბებია იქა, ვარანცოვის მახლობლისა.

³ ჩემი დედიდაშვილი ხორეშან ჰყუანდა ზურაბს ცოლათ.

⁴ ლენერალ-ადუტანტი და ლენერალ-ოტინფატერი შეიქნა.

ამ სამს ძმებში ეს განსხვავება იყო, რომ გრიგოლ მშვიდობისმოყვარე იყო, ზაქარია ენერგიით სამსე გამბედეული და ილია უფრო ყიზილბაშური, რომლებიც სამნივე ესენი კეთილები იყვნენ, კარგი ქართველებიც და სამნივე პატივის მოყუარულები.

გრიგოლს თავის გაუბედაობით, მთავრობაზე მაგდენი გავლენა არა ჰქონდა რა, ზაქარია თავის პირდაპირის ენერგიის გამო აქ არ დააყენეს, შურისაკენ მისცეს პოლკი და ილია თავის ყიზილბაშურის ხასიათით, რასაც უნდა, იმას არიგებდა ვარანცოვთან, ასეთი ძალა ჰქონდა იმაზედ.

კარგა ხანი რომ გავიდა გრიგოლ ორბელიანის მართულობაში, მასუკან ხელმწიფის ალექსანდრეს ძმა მიხეილი დაგვინიშნეს ნამესტკინათ აქა, სადაც მოვიდა, მაგრამ ჩემი გულის ჩასათუთქად, ტფილისის ხალხმა დიდის ყოფით მიიღო, უფრო პოლიცია ემშაკობდა აქა, რომ დიდის ყოფით მიეღოთ ის. მე იმის ასე მიღება ვერ მოვითმინე და ერთს ჩემს კარგს მცნობს უთხარ.

– „ამისთანა გაუგებლობა გავიგონია ხალხისაგან, რა ბედნიერება მოაქვს ჩუენთვის, რომ ამისთანა დღესასწაულობით დახვდა ხალხი და გარდა ამისა ფეხებზე ჰკოცნიან ველიკი კნიაზს?“

– „უნდა იცოდეთ ნუხელის რა ანბავი იყო? – პოლიციის კაცები დადიოდნენ ამ ქალაქის ამქრებში და ჩუმობით არიგებდნენ: ხვალ ველიკი კნიაზს უნდა მიეგებნეთ და ასე რიგათ უნდა მიიღოთ, რომ ფეხები ულოკოთ და სხუანიო. თუ სხუა წარსრული ნამესტნიკები, იმ დიდის ყოფებით მიაღებინეს ხალხს პოლიციამ, ველიკი კნიაზისა აღარ უნდა გავიკვიროთ. აი ასე, ყუელაფერში სულ მთავრობა არის აქა, ეს თქუენ ასე იცოდეთო.“ იმან ასე მითხრა და ამ სიტყვით გამითავა, მაგრამ მეც კი ვიცი, რაც მთავრობა არის ჩვენთვის.

აბა რასაკვირელია, ველიკი კნიაზთან ხომ თავიანთი რეპუტაციის გასაკეთებლად, ჩემი ბევრი ორგულება უთხრეს რუსეთისა და ამასთანვე ესეც თურმე დაუმატეს: სუსტი გონებისა არის, სულელიო. და სხუანი. რომელზედაც დღესაც ეს ანბავი ბეზღებაა ჩემზე და ეს ყოფა, მაგრამ რა ვქნა, ვითმენ ამ ფიქრებით.

„ველიკი კნიაზი, იმისთანა დიდი კაცი, ჩემს უბედურობას არ მოინდომებს; თუ წარსულმა ნამესტნიკებმა მე არ გამამიმეტეს, ეს ხომ ამისთანა დიდი კაცი რათ იკადრებს-მეთქი.“ ამ იმედის ნუგეშით ვიყავ და დღესაც ასე ვარ, მაგრამ მაინც კიდევ შიშსა ქუემე ვიმყოფები და არც მოსვენებული ვარ, სადაც ბევრი ხალხი ქართულები თუ სომხები გადგომილი არის ჩემგნით, სხუა და სხუა უცნაურის სიცრუისა ხმების დაყრით ჩემზედ და სხუადასხუა სათაკი-

ლოს სახეს მაჩუენებენ, მითამ ჩემსა შესანუხად, მაგრამ ამაზედკი მე ჩემს გულში ბევრს ვიციინი ხოლმე, იმათ ჩქარა აყოლილსა სიცრუებზედ.

ვაი თქუენი ბრალი უბედურო ქართუელებო, მე თქუენთვის ვარ და თქუენ კი ეშმაკებისთვისა.

1811-ის წლის ჭირი საქართველოში (გომონია გაზაფხული იყო?)

მე მაშინ ცრა წლისა ვიქნებოდი, მე ეს კარგათ მახსოვს. ეს ხმა ყუელასათვის საშინელი იყო, იძახდნენ: აქ გაჩნდა, იქ გაჩნდა; აქ მოკვდა, იქ მოკვდა, ეს აიყარა, ის წავიდა, ეს დაიხიზნა, ის გაეშურა. სულ ეს ხმები იყო ზევით ქვევით ქართლკახეთში და ეს ხმები ამ ქალაქ ტფილისში მოდიოდა, სადაც აქაც იყო გაჩენილი ჭირი ზოგს ქუჩაში და ტფილისის ხალხი ბევრნი იყრებოდნენ, მიდიოდნენ იქა, სადაც სოფლებში ჯერ კიდევ არ გაჩენილიყო: ეგება იქ არ გაჩნდეს და სიცოცხლე იქ გადვირჩინოთო. მაშინ კიდევ საქართველოს ხალხი დიდათ შემწყნარებელი იყვნენ. ვინც უნდა ყოფილიყო, უმცნობი თუ მცნობი, თუნდა მოსისხლე მტერი, რაკი კარზედ მიადგებოდა სოფელში სადმე ან თვით ქალაქებში და სახლის პატრონს დაუძახებდა: ღვთის სტუმარი არ გინდაო? – გათავებოდა. მაშინვე გამოეგებებოდნენ დიდი პატარანი და ყოველისფრით განუსვენებდნენ, თუნდა წელიწადები ყოფილიყო. სახლის პატრონი მიმსვლელისთვის არას დაიშურებდა და მიმსვლელი სახლის პატრონისთვის. ასე სიყვარულით და სიამოვნით იყვნენ ერთმენეთთან მინამ ერთად იყვნენ.

ჩვენამდისაც მოვიდა ეს რიგი, რომ ჩემნი დედ-მამანიც უნდა აყრილიყვნენ სულერთიან სახლუელობითა, სოფლისკენ სადმე წავსულიყავით და საჩქაროთაც წავედით ს. მარტყოფისკენ, ამბობდნენ: იქ არ არის გაჩენილი ჭირიო. აქ ქალაქში კი ორი მოსამსახურე დააგდეს სახლში ჩემმა დედ-მამებმა ამ დარიგებით: ეზოს ალაყაფის კარი დაკეტილი გქონდესთ, არავინ არ შემოუშოთ თქვენთან და არც თქვენ გახვიდეთ სადმე, სულ შინ იყავით. ფქვილი ბევრი გაქვთ, ფიჩხი ბევრი და როდისაც დაგჭირდეთ, პური გამოაცხვეთ. ამასთან ერბო, ხახვი და ყველი ბევრი გექნებათ. ხან ყველ-პურზე გადაიარეთ და ხან ხარშო გააკეთეთ ხოლმე. დასალევი წყალიც შუალამის დროს მოიტანეთ, იმ დროს ფეხი მიწყვეტილი არის, არავინ არ შეგხდებათ და თუ შეგხვდესთ ვინმე, ხმას ნუ გაცემთ. ასე მოერიდებით ყველას.

ამის შემდგომ ავიყარენით და მარტყოფისკენ წავედით, ბარგი ურმებით გაგზავნეს და სხვა სულერთიან ცხენებით გავემგზავრენით. ჩემი ძმა დიმიტრი მაშინ სამი წლისა იყო, რომელიცა ხან ერთს მოჰყვანდა ცხენით ხან მეორესა. მე კი მარტო ცხენით მოვიდოდი, მაშინ კარგად შემეძლო მშვიდობიანს ცხენზედ ჯდომა და გაჭენბაც. ყმანვილობითვე გვასწავლიდნენ და რა საკვირველია ჩემის ხნის ყმანვილებს გვეცოდინებოდა ცხენზე ჯდომა, თორემ

თოთხმეტ თხუთმეტის წლისას ომებშიაც წაიყვანდნენ და ყმანვილობითვე ვაჟყაცობაში ახელოვნებდნენ ხოლმე.

როდისაც სოფელს მარტყოფს დაგუახლოვდით, მამაჩემმა საჩქაროთ ცხენიანი კაცი დაანინაურა: ბარამ ნაზირს ჩვენ მაგიერ მოკითხვა განუცხადე და აცნობე, ბატონიშვილი თეკლა მთელი სახლობით თქვენთან მოდისთქო.¹

მეფის ირაკლისაგან გაკეთებული, თეთრწვერიანი მოხუცი ბარამ ნაზირი და იმისი შვილი, ჩვენი სიძე ბეჟან ცხენებით წინ მოგვეგებნენ და დიდის სიამოვნით მიგვიყვანეს თავის სახლებთან, საიდგანაც ბარამ ნაზირის ცოლი, ხნიანი სოფიო და ჩემი მამიდ-აშვილი ახუა სიხარულით გამოგვეგებნენ და გულგახსნილებმა სახლში შეგვიწვიეს, რომლებიცა კარგა ხანი დავრჩით იქა, სადაც ყოვლის სიამოვნით დიდათ გვასიამოვნებდნენ და მოსვენებით ვიყავით იქ, რომელსაც ამთენს სიამოვნეს უსიამოვნებაც მოჰყვა.

ქალაქ ტფილისიდან გამოსული ხალხით თითქმის მარტყოფი აიძო, სადაც იქაც გაჩნდა ჭირი და სულერთიან მოსული თუ იქაური ხალხნი აიყარნენ, ზოგი მთის ტყეებში დაიფანტნენ და ზოგი სად და სად, ისინი კი აღარ ვიცი. რა საკვირველია, სადაც ჭირი არ იქნებოდა სოფლებში თუ მთებში სადმე, იქ მიმართამდნენ. ჩვენც მეტი რა ღონე გვქონდა, ავიყარენით და პატარძელისაკენ წავედით. ამბობდნენ: იქ არ არისო. მამაჩემის ბედაური დილიბაზური ლურჯი ცხენი, შეკაზმული და დარახტული ხელით მოჰყვანდა ცხენიანს მოსამსახურეს. მინდვრად რომ გავედით, დედაჩემმა სთხოვა მამაჩემსა, – „უბრძანეთ თქვენი ცხენი მამგვარონ, მინდა შევჯდე, კიდევ მოვიხმარებ მაგისტანა ბედაურსა ცხენსა, თუ ვერა?“

– „რას მიბრძანებთ? – კარგა ხანი არის, იმაზედ არავინ მჯდარა, ძალიან დახამებულია. პირველათ თქვენ იმაზედ ნუ შებძანდებით, არა განყინოსთ რა. მაგ მშვიდობიანის ცხენით მობძანდებით. ეგ გირჩევნიათ.“

– „ვერას მანყენს, უბრძანეთ, მომგვარონ“.

მოიყვანეს, უნაგირი კარგათ გაუმართეს. ზედ რომ შეჯდა და სადავე ხელში აიკრიფა, ის ცხენი ავიდა და დავიდა, ბევრჯელ ყალყზე შედგებოდა, მაგრამ როგორც დალურსმული, ისე იჯდა უნაგირში. მამაჩემი განურვილი იყო შიშით და ძველი ხნიანი მოსამსახურეები თუ ჩვენი გამდელეები ეხვეწებოდნენ ჩამოხტომას, მაგრამ დედაჩემსა მითამ სულ არ ესმოდა და ცხენი ისევ ისე არ-

¹ მეფის ირაკლის სიცოცხლეში იმის სასახლის ნაზირი ყოფილა ბარამ, რომელსაცა ამის შვილს ბეჟანს მამიჩემის დისწული ჰყუანდა ცოლი ახუა (ქალი ეკატერინესი და გიორგი ჩოლოყაშვილისა).

ქარებულები ხტომით მიდიოდნენ. ამაში ყველას წინ გაიყვანა ცხენი და ამ დროს ვინ იფიქრებდა, უეცრათ მოგლიჯა, გააჭენა და როგორც გატყორცვილი ისარი, ისე წავიდა. აქ მამაჩემმა დაიძახა: „ღმერთო, დაიფარე“. და გამდებლებმა კი დაიკვივლეს: ვუი. მასუკან ყველანი შიშით შეჰყურებდნენ. ეგონათ: ეს ეს არის შეემთხვევა რამეო. მაგრამ თავის ძლიერის ხელებით და კარგი გამოცდილობის მხედრობითა, ის დახამებული ბედაური ცხენი დაიმორჩილა და ბოლოს ოფლშიაც გააცურა, ამთენი აჭენა ხან აქეთ და ხან იქეთ. ის პირველი შიში მასუკან სიხარულათ შეიცვალა და თან ის რომ ცხენს აჭენებდა, ძველები ამბობდნენ: ძალიან უგავს მეფეს ირაკლისა ცხენზე ჯდომა და იმის შვილობის ღირსიც არის. ცოდო არ არის, რომ ეს კაცათ არ დაიბადო?.. თქვესმეტს წლამდინ დედაჩემსა კაცურათ სცმია ტანისამოსი და მამას მეფეს ირაკლის ისე თან დაჰყვანდა სადაც წავიდოდა და ზოგიერთს ჯარიანობაშიც წაეყვანა. თუ შემთხვევა მექნება, იმას ცალკე დავწერ. აქ იმისი ადგილი არ არის.

ამ ჩუენს სიარულში სამგორის მინდორში ავედით, აქ მამაჩემმა თავის დის ეკატერინესთვის და იმის შვილის თადიასთვის ნუხილი დაიწყო, იმათ უნაბობაზედ, რომელსაც მარტო ყარაბულახში უნდა გაეარა იმათი ამბის საკითხავად? ამის ფიქრში რომ იყო, ამ დროს ყარაბულახელი ცხენიანი კაცი მოდიოდა, ძმომეთ თავი რომ დაუკრა, მოახსენა, – „თქვენი და ეკატერინე და თქვენი დისწული თადია ერთიანათ სახლობითა ყარაბულახის ქალაში დაიხიზნენ, ყარაბულახშიაც გაჩადა სენი, იქ არ მიგესვლებათ, ნუ ინებებთ მიბძანებას. არამც ყარაბულახში – აქ ქალაშიაც შიში არის. ამისთვის რომ ყარაბულახის ხალხში დარეულია ის სნეულობა“.

– „მამ, კაცო შენ სად მიხუალ?“ – მამამ ჰკითხა.

– „თქვენთან გაიხლები“.

– „ვინ გამოგზავნა?“

– „მე ზევით ქალაში ვარ დახიზნული და თქვენი და ქვემოთ მხარეს. სადაც მე გახლავარ, ჩემს გარშემო არავინ არ დგას და იქ ჯერ მშვიდობიანობა არის. დღეს დილას თქვენს დას ჩემთან კაცი გამოეგზავნა, შორიდგან დაძახებით ჯერ ჩემი მშვიდობიანობა იკითხა და მასუკან მითხრა: ქალბატონმა ეკატერინემ გიბძანა, მარტყობს გადადიო, ბატონიშვილის და ჩემი ძმის ამბავი მომიტანე, მაგრამ ჩვენთან ახლოს ნუ მოხვალ, შორიდგან დაიძახეო“.

– „მამ ახლა შენ შენ ხიზანთან წადი, ჩვენ ამ სამგორის მაღლობზე ქალისაკენ გადავდგებით, სადაც ჩემი და დახიზნულია, იქიდგან კარგათ დავინახამთ იმათ და მაღალს ხმასაც კარგათ მივანვდენთ იმათამდინ.“

ამ სიტყუაზე იმან მამას თავი დაუკრა და თავის ხიზნისკენ გას-

ნია.

ჩვენ რომ სამგორის მინდორი გავიარეთ, იქ მაღლობზე გადავდექით, სადაც ივრის მდინარეს გაღმა, ჭალის ველზედ, თეთრი კარვები და გაკეთებული ფანჩატურები დავინახეთ. მამაჩემმა მაღლის ყვირილით და დაიძახა:

– „ჩემო დაო ეკატერინე, ეკატერინე“.

ამ ხმაზედ სულერთიან კარზედ გამოვიდნენ დედაკაცნი და კაცები. იქიდგან ხმა მოვიდა.

– „ბიძაჩემს გაუმარჯოს“. თადიას ხმა.

ამასთან შეექნათ ლაპარაკი და უანბეს თავთავის ანბავი მოკლეთ. იმათ ორი მოსამსახურე ჭირით მოჰკვდომოდათ და იქვე მოშორებით დაემარხათ. შემდგომ აღარც სხვაგან გადასულან: რაც მოგვივიდეს, ისევე აქ ვიყვნეთო და მშვიდობითაც გადარჩომილყვნენ სულერთიან.

იქიდან ვიარეთ, ადრევე პატარძეულელებმა იცოდნენ, რომ იქ უნდა მივსულიყავით, რომლებსაც სოფლური სახლები კიდევ მოემზადებინათ ჩვენთვის და ყოველი ნუზლიც სულერთიან. იმ დროს იქაური მოურავი თადია¹ იყო.

არც მამაჩემის პატივისცემის გულისათვის, რომ ადრითვე მოურაობით იცნობდნენ მამაჩემსა პატარძეულელები და არც თადიასთვის, უფრო მომატებულად მეფის ირაკლის შვილობისათვის, რომ იმის ქალი იყო დედაჩემი, იმისთვის ისე კარგათ მიიღეს მთელმა სოფელმა და ყოვლისფრით კარგად დაგვხვდნენ. სახლებით თუ დარბაზებით ანუ ყოვლისფრისა ნუზლით.

ცოტაოდენი ხნის შემდგომ იქაც მოვიდნენ ჭირისაგან მორიდებული ხალხი, სხვა სოფლებში დახიზნულები ქ.ტფილისისა და სოფლის მოსახლეებში დაიფანტნენ. ამ დროს სად იყო და სად არა, ანუ როგორ საიდგანა, მე ავათ გავხდი, მაშინვე ჩემმა დედ-მამამა ჩემი გამდელი მამიჩინეს ერთის მოსამსახურითა და სხვა არავინ არ მამაკარეს – აღარც თვითონ, ისე მოგვერიდნენ სულერთიან, მაგრამ ისინი სხუაგან არსად გადასულან, მხოლოდ მე შორიახლოს გამანვინეს, ერთს დარბაზში და იქ მპატრონობდნენ ის ორნი. დილას და საღამოს მოგვიტანდნენ სასამელს საჭმელს და სანთელს მოსამსახურენი, იქვე კარეფში ჩასდგამდნენ და იმის მაგიერსა ჭურჭელს, ადრე რომ დავცლიდით, იქვე დაანყობდნენ კარგათ დარეცხილსა, იმას აიღებდნენ და საჩქაროთ ნავიდოდნენ.

¹ იმათ სახლს მამაპაპით, იქითი მხრის მოურაობა ჰქონდათ, ესე იგი საგარეჯოსი და პირველ რუსობის დროსაც კიდევ თადია იყო. ერთს დროში მამაჩემიც იყო იმის მოურავი, მაშინ, როდესაც რომ თადია ობლათ დარჩენილა მეფის ირაკლის დროს.

ამასთან ჩაი შაქარიც არ გვკლებია, ყველა იყო რაც რიგია ჩვენთვის ნუზლი.

მე რომ პირველათ ავით გავხდი, დილა იყო, საიდგანაც მაშინვე გამანვინეს, შემატყეს რომ იმ სნეულებისა იყო, ძლიერი სიცხე მამცა. იმ ღამეს მე რიგიანი გონება აღარ მქონდა, იმის მეტი აღარ მახსოვსრა, რომ ერთი ჩონგურიანი კაცი შემოვიდა, უკან რამდენიმე მორთული ქალები შემოჰყვნენ, მოვიდნენ და მდაბლა თავი დამიკრეს, მე ამაზედ მაღლა გამეცინა, ჩემი გამდელი მოიჭრა, მკითხა: რას იცინიო? – მე იმათი ამბავი უთხარ: აგერ ახლაც იქა სხედან-მეთქი. მაშინვე წყალი მოარბენინა, რომ დავლიე ველარავინ ველარ ვნახე, მაგრამ იმ ღამეს სრულიად გონება მიმეხადა და გარინდებული ვიყავ თურმე.

რალა გავაგძელო, რამდენსამე დღეზედ, მარჯვენა ნიკაპის თავზედ ვეება მუნუკი გამამერწყო, რაზედაც ბანბებს ადებდნენ ხოლმე და ხშირად მიცვლიდნენ. ის ძალიან სწმენდდა სისხლს და ჩირქსა. ამასთან დარბაზს წმინდათ ინახამდნენ, თან ღვიას ცეცხლის ნაკვერჩხალზედ აკმევდნენ და ძმარს აგურზედა. იაზმასაც დღეში სამჯერ ასხურებდნენ აქა-იქა დარბაზში, რომელთანაც ჩემი ავანტყოფობის შემდგომ ორმოცს დღეს უკან ყველანი ჩემთან შემოვიდნენ, მოლოცვით და სიხარულით, ჭირს გადურჩი.

ამასთანავე ღვდელი მოაყვანინეს და სამადლობელი პარაკლისი გადიხადეს. ამ დროს მამიდაჩემი ეკატერინე და იმის შვილი თადია ჩემი დარბაზის კარების წინ ცხენებიდგან გადახტნენ და სიხარულით შეიყარნენ ორივ მხარე, სადაც ღვთის მადლობით ლაპარაკი იყო, ყოველი მხრის მშვიდობიანობა, რომელსაცა წინა დღესა მამაჩემსა თავის დისთვის მიენერა: ხვალ დილით ვაპირებთ ალექსანდრესთან შევიდეთ, ახლა მშვიდობაა, თქვენც გადმოდითო. და იმიტომ მოვიდნენ (პატარძეული და ყარაბულახი ახლოა ერიმეორეზედ).

საკვირველი იყო, ის ჩემი სნეულობა არავის არ შეეყარა, ისე მშვიდობიანათ გაიარა. თითქმის სოფელშიც მშვიდობიანობა ყოფილიყო. მათენი ხანი აღარ გამოვიდა, ავიყარენით, ჯერ ყარაბულახში გადავედით და იქიდგან ქ.ტფილისში ჩამოვედით, სადაც ყოველის მხრიდგან მცხოვრებნიც მოიკრიფნენ და ქალაქი ისევ ქალაქათ იქცა, როგორც ადრე იყო ხოლმე. ჩვენი მოსამსახურენიც მშვიდობით კარგათ დაგვხვდნენ და სახლიც ისევ ისე გამართული, როგორც ჩააბარეს იმათ.

თა. ალექს. ვახ. ძე ჯ. ორბელიანი
24-ს აპრილს 1864-სა წელსა. ქ. ტფილისს.

საქართველოს მეფის ირაკლის ქე ლევან

ლევან – მეფის ირაკლის ძე, მესამე ცოლს დედოფალ დარეჯანთან ნაყოლი, დარეჯან დედოფლის შვილებში ყუელაზე უფროსი იყო.

[მარიაში]... მოურავს დავით ციციშვილსა ჰყუანდა, კაცსა ჩინებულსა და მეფის ირაკლის გულშინიერულს ერთგულსა და მასუკან იყო ლევან, მეორე შვილი დარეჯან დედოფალთან ნაყოლი. ელენე ბატონიშვილი იმერეთის არჩილ ბატონიშვილის ცოლი: შემდგომ დაქვრიებული ეს ელენე შეირთო ქიზიყის მოურავმა თაზაქარია ენდრონიკაშვილმა ეგრეთვე და ამ ქალების შემდგომებში ის ლევან მისცემოდა.

ეს ლევან ასეთი რამ ყოფილა, თუ რომ იმისი სიცოცხლე გრძელი ყოფილიყო, საქართველო დღეს ამალღებული იქნებოდა ბაგრატიონების გვირგვინს ქვეშა! მეფე ირაკლიმ დიდი ანტონ ქათალიკოზი და ეს თავის შვილი ლევან, ორნი გონიერები რუსეთში გაგზავნა, ეკატერინა ხელმწიფას კარზედ, შეიტყონ და გამოიკვლიონ იქაური დანყობილობა, როგორც ადმინისტრაცია, ისე მხედრობის რიგი რომ იქაურს კუალობაზედ საქართველოშიაც ისე დააწყონ. მართლა ისეც იყო.

როდისაც რომ საქართველოში მოვიდნენ, მაშინვე სამი ესე სახელოვანი კაცი: მეფე ირაკლი, ანტონი ქათალიკოზი და ბატონიშვილი ლევან შეუდგნენ საქართველოს დანყობილობასა წესიერად. მოიგონეს მორიგე წესიერი ჯარი და გაამარგეს საქართველოს საზღვრები ამით, რომლისაგანაც საქართველომ ხელმეორეთ შენობა დაიწყო. მოიგონეს ჩამოსასხმელი ზარბაზნებისა¹ და სადაც კი წაიღებდნენ ხოლმე, ეუჭველად კიდევ იმარჯუებდენ, რომლებიცა ამისა შემდგომ მეფე ირაკლი ქუეყნის გამართუას მოჰყუა, ანტონ ქათალიკოზი ეკლესიების გამშვენიერებასა და ლევან ბატონიშვილმა მტერს დაუწყო დევნა, რომელიცა ყოუელს ადგილს სწყლავდა და მარადის იმარჯვებდა იმათზედ.

ეს სამი საკვირუელი კაცი: მეფე ირაკლი, ანტონი ქათალიკოზი და ბატონიშვილი ლევან, სამნი ხშირათ იყვნენ ერთად და საქარ-

¹ რუსეთში გაზდილი იყო პაატა ენდრონიკაშვილი იმის ხელოვნებით. მაშინდელი ორი მოხუცებული კაცი იყო დარჩენილი კიდევ: ნინია მზექალაშვილი ყოფილიყო მაშინდელი არტილერიის ბარაბანშიკი და ივანე ხაჩიშვილი თოფჩი ზარბაზნის მსროლელი მეფიტილე. ორივე ესენი მეზობლათ იდგნენ ერთი მეორესთან ახლო და ჩვენზედაც მოახლოვით იდგნენ, რომლებთანაც ხანდისხან მივდიოდი ხოლმე: მე შუაში ჩამისომდნენ, თვითონ აქეთ-იქით დამისხდებოდნენ და მაშინვე ძუელს ამბებს მოჰყუებოდნენ.

თუელოს საქმეს აწყობდნენ. მაგრამ ეს მეფის ირაკლის საიდუმლო მტრებს არ იამებოდათ,¹ რა ქნან, როგორა ქნან, რომ მოშალონ იმათი თათბირობა? – აი მოიგონეს: ლევან ბატონიშვილი მონამლეს, სანამლავეთ საიდუმლოთ მოკლეს და ამის შედეგომ ანტონ ქათალიკოზიცი სამი თუ ოთხის წლისა შემდეგომ აღარ იყო, მგონია, ისიც სანამლავეთ გაათავეს? –

ეს ლევან ყუელას დიდი საყუარელი იყო, როგორც მთელი საქართველოს ხალხისა, ისე სულერთიან თავადაზნაურობისა და უკანასკნელად მთელის მეფის სახლუელობისა, ნამეტნავად ბატონიშვილს გიორგის (შემდეგომ მეფეს) უფრო ძალიან ჰყუარებია, ასე რომ მეტი სიყუარული აღარ იქნება, როგორც იმას უყუარდა თავის ძმა ლევან.² ამ ლევანმა ორი ათასი მეტი ამაღლა შეიკრიბა, სულერთიან თავისავით ყმანვილკაცობა, გამოჩენილი ვაჟკაცები, სადაც ყოუელს ომში პირუელი მეომრები ისინი იყუნენ და გამმარჯუებელიც ისინი.³

ის ამაღლა ასე რიგათ ჰყოლია განყობილი თითქმის რეგულსავით, როგორც საუცხოვოს ცხენებითა, ისე იარაღებითა და სრულიად ის ამაღლა ვერცხლის ყანიმებში პრიალებდა თურმე. მთელი საქართველოს ხალხი შეჰყურებდა ლევანს საქართველოს იმედათა და ყუელანი ერთობითა მოელოდნენ იმისგან ბევრსა კარგსა. კვლავად ვიტყვი, ნამეტნავად ბატონიშვილი გიორგი უფრო ყუელაზედ საიმედოდ ხედავდა ლევანს და დიდი სასოებაც ჰქონდა იმაზედ დადებული.

ერთხელ ლევან ბატონიშვილის გამოგზავნილი მახარობელი მოუვიდა მეფეს ირაკლის ქ.ტფილისში: ყარაიას ლეკოსმალოს დიდს ჯარზედ გავიმარჯვე, ძალიან დავამარცხე ისინი და მეც ეხლა ჩემის ამალით გაიხლები, ჩემო ხელმწიფეო. ამაზედ მთელი ქალაქი გაეგება ლევანს და დიდის დღესასწაულით შემოიყუანეს, სადაც მეფის სასახლის მოაჯირზედ ბატონიშვილი გიორგი თავის გონიერის ცოლით ქეთევანით და სულერთიან მთელი დიდკაცობა ცოლებითა იქ ელოდნენ ლევანს მეფის ირაკლითურთ და დედოფლის დარეჯანით. ამ დროს დაიძახეს: ბატონიშვილი ლევან მოვა თავის ამაღ-

¹ ლევან ბატონიშვილს 1782-ს წელსა დაუმარცხდა, ესე იგი მინამ რუსეთთან მეფე ირაკლი ტრაქტატს შეჰკრავდა წელიწად ნახევრის წინათ და ანტონ ქათალიკოზსაც ტრახტატის ორის წლისა შემდეგომ დაუმარცხდა. მე ესენი აქ ხსოლიოში იმისთვის დავწერე, რომ ეს წელიწადები ხსოვისათვის იყოს.

² ეს ძმები მამით ერთნი იყვნენ და დედით ცალკე: გიორგი აბაშიძის ქალთან იყო და უნცროსი ლევან დადიანის ქალთან.

³ პაპაჩემი დიმიტრი ანუ დემეტრე, მამიჩემის მამაც იმას ხლებია და იმასთანვე მოუკლამთ საგურამოს ომში ლეკოსმალოებთან.

ითა გამარჯვებული მტერზედ აგერ მეიდანზედაო. ყველამ მოუთმენელის სიხარულით ყურება დაუნყეს მოაჯირიდან, საიდგანაც დაინახეს, რომ თავის საუცხოვოს ამალის შუაში, წითელს ბედაურს ცხენზედ, წითელის ტანისამოსითა, რომელსაცა აქეთიქით დიდი კაცის შვილები, სულ ყმანვილი კაცნი ბედაურის ცხენებითა, წითელისა ტანისამოსებით, ვერცხლის კრიალისა ყანიმებით, თან მოსდევდენ ლევანს გამარჯვებულები და ამაყად მოდიოდნენ ერთად შეჯგუფილი. ბატონიშვილს გიორგის გულმა ვერ გაუძლო, მაშინათვე ქვემოთ კიბეზე ჩამოვიდა და იქვე კარებიდგან ორივ ხელები განუბყრო ლევანს და მალალის ხმით დაუძახა:

– „ძმაო ლევან, ძმაო ლევან! მამილოცავს გამარჯვება იმ ჩვენს უსინდისო მტრებზედ. შენმა გაზდამ ჩემო სიცოცხლეო ლევან, ადრევეც ხომ ბევრჯელ მამილოცავს გამარჯვება და ეხლა უფრო კიდევ გულმხურვალედ გილოცავ გამარჯვებას, ამიტომ რომ ეს ყუელაზე დიდი მტერი იყო.“ – და თვალებიდგან ცრემლები გადმოყარა.

იქიდგან ლევან ცხენიდგან გადმოიჭრა, გამოექანა და ეს საყუარელი ძმები ერთმანეთს გადაეხვივნენ. იქიდგან ხელი დაუჭირა თავის ძმას ლევანს გიორგიმ, ზევით მალლა მოაჯირზედ ამოიყუანა და სიხარულის ხმითა დაიძახა:

– „ჩემო ხელმწიფენო, მეფე დედოფალო! აი ჩუენი ოჯახის ბედნიერება, ეს არის ჩუენი შეურყეველი მკვიდრი საფუძუელი ჩუენი სახლეულობისა. ყუელამ ერთიანათ ამის დღეგძელობისათვის ვილოცოთ ღვთისადმი.“

დიდი ენამჭევრიც იყო გიორგი ბატონიშვილი და ყოვლის კარგი სიტყუებით აამსო მეფე დედოფალი. მასუკან მეფე ირაკლიმ.

– „შენმა გაზდამ ჩემო გიორგი, შენის გვირგვინისთვის თავს დასდებს ლევან.“

მერეთ დედოფალმა დარეჯანმა:

– „არამც თუ მაგის გვირგვინისათვის მხოლოდ თავი უნდა დადოს, ლუკმა ლუკმათ უნდა დაიკუნოს. რაც მე ბატონიშვილ გიორგიზედ ჭინახული მაქვს, ის იმდენი დიდი ჭინახული, რომელსაც არცერთს ჩემს შვილებზედ არა მაქუს, ის ჩემი ჭინახულის სიყუარული უნდა ლევანს ჰქონდეს ყოველთვის თუაღწინ და ისეთიც ერთგული იყოს ამ ჩემის სიცოცხლის გიორგისა.“

ამასთან დედოფალი და ბატონიშვილი გიორგი გულმობილად ცრემლით ერთმანეთს გადაეხვივნენ. რომელიცა ამ ამბავსა ქეთევან ბატონიშვილი, ბატონიშვილის გიორგის მეუღლე შორიდგან უყურებდა და მეტის სიხარულით ტიროდა ამისთანა სიყუარულისათვის მეფის სახლეულობისა მიერ.

ვინც და რომელმაც იმათ ამისთანა სიყუარული დაურღვია ყოვლის ეშმაკურის ცვიერობით, ღმერთმა იმისთანა სამართალი მისცეს იმის სახლსა.

ზევით რომ ვთქვი: ლევან ბატოიშვილი მონამლეს–მეთქი, დროა, ეხლა ის უნდა გავარკვიოთ, რომ ეს ანბავი სიბნელეში არ დარჩეს, მაგრამ ამისთანა ანბავი აქედგან რომ დავინყოთ, ყუელას უფრო რიგზედ დავინახავთ და ავკარგობა ნათლად გამოჩნდება.

ბატოიშვილის გიორგის ცოლის, ქეთევანის ნათესავი, თვით ენდრონიკანთ ქალი ელენე მშვენიერი თუალტანადი, ასე ეგონა: როგორც მე ვარ კარგი დედაკაცი, ისე ის ჩემი გუარეული და ის ჩემი ნათესავი ელენეც ისეთი კარგი დედაკაცი იქნებაო. რომელმაცა ამის გამო მოინდომა, რომ თავის მაზლს ბატოიშვილ ლევანს მისცეს, რომლისაცა იმის სიტყუა მეფის ირაკლის სახლისათვის ბეჭედი იყო და კიდევ მოახდინა მაშინათვე, მაგრამ შესცდა იმისთანა გონიერი დედაკაცი: თავისთანა კარგი დედაკაცი ის არ გამოვიდა, მეფის ირაკლის სახლის საკადრისი რძალი.

ბატოიშვილს ლევანს ის ძლიერ ჰყუარებია, იმ ქალს ისიც, მაგრამ ქარიანი ქალი ყოფილა და სუბუქი ჭკვისა. მეფის სასახლეში ბევრს რალაც სულელობას თურმე წამოროშავდა, მაგრამ მაინც კიდევ დიდათ ჰყუარებია ლევანს. მეფე ირაკლი და დედოფალი დარეჯანი ისე არა სწუხდნენ იმის არეულის ხასიათისათვის, როგორც ბატოიშვილი გიორგი და ნამეტნავად უფრო კიდევ იმის ცოლი ქეთევან. თურმე ეტყოდა ბატოიშვილი გიორგი თავის ცოლსა:

– „გამიგონე რა გითხრა, ქეთევან, შენი ასეთი საქმე უყავ ჩემს ძმას ლევანს, რომ საუკუნოთ გააუბედურე იმ შენი ნათესავის შერთვით.“

– „მართალს ბძანებ, მაგისთვისა ჯოჯოხეთიც ცოტა არის ჩემთვის.“ – ცრემლით მიუგებდა ისიც.

ესენი აი საიდან ვიცი? –

ერთხელ დედიდა ჩემი ქეთევან ბატოიშვილი¹ და დედაჩემი ამაებს ასე ლაპარაკობდნენ, სადაც მეც იქ ვიყავ იმ დროს და მერეთ ძალიან გმობა დაუნყეს ლევან ბატოიშვილის ცოლსა. მე იმათ ლაპარაკსა მხოლოდ ყურს უგდებდი: ვნახოთ, რისთვის გმობენ, ეგება მიზეზი თქუან–მეთქი. მაგრამ მიზეზი არა თქუეს, რა ექნა იმას იმისთანა, რომ ისე ჰგმობდნენ და ბოლო დროს ამ სიტყვით გაჩუმდნენ: საძაგელი ისა. მე მაშინ ყმანვილი კაცი ვიყავ და ამ გუარების ძალიან ცნობის სიყუარული მქონდა, რომელმაცა

¹ ივანე მუხრანბატონის მეუღლე.

გაუბედვე და ორთავ ვკითხე:

– „ბატოიშვილებო, შეინჭიმე, რა უქნია იმ თქვენს რძალსა, რომ აგრე ჰგმობთ იმას?“ –

დედიდა ქეთევან ბატოიშვილმა წარბშეკრულმა შემამხედა და ცოტაოდენის მრისხანებით მითხრა:

– „როგორც გამოკითხუაში ხარ ძუელი ამბებისა, კიდეც ისა გვკითხე, მაგას თავი დაანებე, ეგ შენი საქმე არ არის“ და მრისხანეს სახით გაჩუმდა. მასუკან დედა ჩემმა მუთაქა მიაართო, ახალ სადილ მირთმეულნი იყვნენ, ერთი ერთს მუთაქაზე წამოწოა, მეორე მეორეზედ და მოსუენებას მიეცნენ. მეც ავდექ და ფეხაკრეფილი დაფიქრებით მეორე ოთახში გამოველ. ეს ამბავი ჩუენთან იყო, ჩუენ სახლში, სადაც იმ დროს ჩუენ სამის მეტი სხუა არავინ ყოფილა იქა.

ეს კიდეც არაფერი, აი ეს უფრო გასაგონი არის, რომელსაცა ვიტყვი ეხლა. ამ ლაპარაკის შემდგომ ორი თუ სამი წელიწადი გამოვიდა, რომ ერთს დილაზედ ჩემი ნათესავის, თ~ა-ის თომა ენდრონიკაშვილის კაცი მამივიდა, შემოეთუალა: ავლაბარს (ამ და ამ) სახლში მოდი, ბატოირძალი გადიცუალა, უნდა დავმარხოთო. მე იმ დროს ჩაცმულიც ვიყავი და ვემზადებოდი სადმე წასვლას. ეს რომ მითხრა, მაშინვე გავეშურე, რომ სახლში აღარ შევეტრიალდი და იმ ბიჭსა ვკითხე გზაზედ:

– „ბიჭო, რომელი ბატოირძალი გარდაიცუალა?“ –

– „რა მოგახსენო, ასე ამბობდნენ: ბატოირძალი გარდაიცვალაო და ის კი აღარ ვიცი, ვინ ბატოირძალია.“

მივიდოდი გზაზედ და გაკვირუებაში ვიყავ: ის იმისთანა რომელი ბატოირძალია, რომ მე იმას არ ვიცნობდი? – ამ ფიქრში კიდეც მივედი, ვნახე, რომ ბევრი თავადაზნაურობა და ამქარი შეყრილიყვნენ და სამღვდელოს მოელოდნენ, იმისი ცხედარი გამოესვენებინათ. თომა ენდრონიკაშვილი კარზე დამხვდა, ვკითხე:

– „რომელი ბატოირძალი გარდაიცუალა, რომ მე იმას არ ვიცნობდი?“ –

ხელი დამიჭირა, ცალკე გამიყუანა და მითხრა:

– „ლევან ბატოიშვილის ცოლი.“

– „როგორ თუ ლევან ბატოიშვილის ცოლი, რომელი ლევანისა?“ –

– „მეფის ირაკლის შვილი რომ იყო, იმ კარგი ლევანის ცოლი.“

რალამაც გაყინულმა ჟრუანტელმა დამიარა ტანში თომას ამ სიტყუაზე და ძლივეს სული მოვიბრუნე. ვკითხე:

– „რას მეუბნები, თომავ, აქამდისინ ლევან ბატოიშვილის ცოლი ცოცხალი იყო, აქ ქალაქშიაც ცხოვრობდა და მე იმისი არა ვიცოდი რა?“ –

– „აი, ჩემო ალექსანდრე, ასე. არამც თუ შენ, არც ერთი თავის მული ბატონიშვილები და არც ნათესავები, არასდროს არ იკითხავდნენ, არამცთუ სანახავათ მოსულიყვნენ. ერთი მე მოვდიოდი ხოლმე, ისიც ხანდისხანა, ასე ქუეყანისაგან იყო დავინწყებული.“

– „ერთხელ ლაპარაკში როგორ არ მითხარი მაგ ბატონიძლის ამბავი? –“

– „როგორ არ გეტყოდი, მაგრამ ლაპარაკი არ ჩამოვარდნილა იმაზედ.“

მაშინ მამაგონდა ბატონიშვილი ქეთევანის სიტყუა და ვკითხე:

– „რაო, რისთვის იყო ისე მოძაგებული ყუელასგან ისა? –“

– „დრო არ არის, აგერ სამღვდელონი მოვიდნენ, უნდა ცხედარი გამოასვენონ, ნავიდეთ.“

ამასთანავე გაეშურა. იმის ხარჯი იყო იმ ბატონიძლის დამარხ-უა, ახლო ნათესავი იყო იმისი.

ცხედარი რომ გამოასუენეს და ზევიდგან დავხედე, ეტყობოდა იმის გამხდარს და სანთლის ფერს სუფთას სახესა, რომ იმასაც წილი სდებოდა მშუენიერებაში. ერთი ფრჩხილი გაყოფილი შავი წარბები პტყელს შუბლზედ მოხროდა შვილდურადა და თხელი წმინდა ცხვირი ბალახ[შ]თ ბაგებით ცოტათ გძელს პირის სახეს მეტათ აშვენებდა, რომელსაც ის თავისი მოდიდო თუალები სამუდამოდ დახუჭვილი, იმის ქუემოთ ბაიაზედ იმ თუალების შავი გძელი წამ-წამები ისე გაჰფენოდა გაყოფითა, რომ თვითუეულად დაითვლებოდა. ის ქალი, როგორცა თქუეს, მთავარანგელოზის ეკლესიაში დაემარხათ. იმ მცხედარს მე ყუელას უკან მივდევი მწუხარებით და ჩემს თავსა ვგმობდი: როგორ არ შევიტყე იმისი სიცოცხლე, რომ იმისგან ბევრს ძუელს ამბებს შევიტყობდი, ნამეტნავად თავის ქმრის, ლევანის, რომელიცა ისტორიისათვის გამოსადეგი იქნებოდა-მეთქი? – ამ ფიქრში და მწუხარებაში რომ ვიყავი, როგორღაც მონყუეტილსავით შევიქენ, იქვე ავლაბრის ერთს დუქნის დაზგაზე დავჯექე, წყალი მოვატანინე, დავლი[ე] და პატარა ხანს უკან შინათ-კენ წამოველ. ეს დრო მგონია ზაფხული იყო.

შინ რომ მოველ, ბატონიშვილს დედაჩემთან უკმაყოფილოდ შევე-ელ და დაფიქრებული ცოტა მოშორებით დივანზე დავჯექი. დედამ მკითხა:

– „ალექსანდრე, რატომ აგრე ხარ, რათა ხარ დაფიქრებული? –“

– „შეინჭიმე, იმ თქუენი სახელოვანის ძმის ლევანის ცოლი გარდაიცუალა, იმის გამოსასვენებლად გახლდით.“ – მე უკმაყო-ფილოდ მოვახსენე.

– „მომკვდარა?“ ცივათ მითხრა.

– „დიახ, შენიჭიმე.“

ამ სიტყუაზე აღარ მითხრა რა, გაჩუმდა. მე მაინც გავბედე და მოვასხენე:

– „მიკვირს შეინჭიმე, ასე მოძაგებული რათა გყუნდათ თქვენი მული, იმისთანა კაცის ცოლი?“

დორზე იყო მიყუდებული, მე რომ ეს მოვასხენე, მაშინვე გასწორდა, სათაკილოდ ხელი გამამიშვირა, პირი იქით მიიღო და გავავრების გულით მიბრძანა:

– „კარგი, კარგი, ნულარას მეტყვი იმისას.“

დორზე მიესვენა და ჩაფიქრდა. ბოლოს თავი აიღო და მედიდურის სიტყვით მითხრა:

– „ალექსანდრე, ყმანვილი კაცი ხარ, შენს ნათესავებში წადი სადმე ან არადა გაიარ გამოიარე, მინდა ვილოცო, დღეს დილით ლოცუა ვერ შევასრულე, ეხლა მინდა შევასრულო.“

ამისთანა ზდილობიანის სიტყუებით დამითხოვა, თორემ იმან ადრე იცოდა ლოცუა, დილაზედ რომ ადრე გაიღვიძებდა, ისეც ქვეშაგებში. მე მაშინვე ავდექე და გამოველ. ვანბობდი: ახა ღმერთო ჩემო, რა ანბავი უნდა იყოს, რა მიზეზი იმ ქალზედ, რომ ასე მოძაგებული ყოფილა არამც თუ მულებისაგან, თითქმის ყუელასაგან? – მასუკან ვთქვი: უნდა შეუდგე, ამთენი ძუელი კაცები არიან, იმათგან შევიტყობ–მეთქი. დედაჩემს ხომ ველარ გაუბედე მეკითხა და ახლა სხუებთან დავინყე გამოკითხუა, მაგრამ ახლა უფრო ფთხილათ, კიდევ გაუფთხილებლობით ისეთივე საქმე არ მამსლოდა. გაიგონეთ.

ეს ხომ გაიგონეთ, ბატონიშვილი ლევან როგორი გამოჩენილი ყმანვილი კაცი იყო, ამაზედ რალა ვილაპარაკოთ, ისევე ამ საგანზედ დავინყოთ უბნობა, როგორ და ვითარ? – ბატონიშვილმა ლევანმა ალაზნის პირზედ ლეკის ჯარი დაამარცხა, იქიდგან გამობრუნებული მოვიდა და სოფელს ველისციხეში გადახდა, იქ კიდევ ლეკის ჯარსა მოელოდა, ალაზანში უნდა გამოსულიყვნენ და ქართუელის სოფლებისთვის დაეკრათ. ამ დროს სადილზედ ლევან ბატონიშვილი მძიმეთ ავად გახდა და სალამოს ჟამს კი გარდაიცვალა. ყუელას გაუკვირდათ იმისი ასე უეცრათ სიკვდილი და რა საკვირველია იმაზე დიდი გლოვა იქნებოდა, მაგრამ ამით რისთვის შეგანუხოთ, ისევე საქმეს მოვყუეთ.

მაშინდელი მეფის ირაკლის ოჯახობის მტრებმა მითამ ამით ისარგებლეს, რომ იმ უსვინდისოებმა ხმები დაყარეს: ლევან ბატონიშვილზედ მისწრობია ერთი კაცი და იმ კაცსა თავის ცოლზედ ხანჯლით გაუგმირამსო ლევან. ეს ამბავი მაშინვე მეფეს ირაკლის მოხსენდა, რომელმაცა აღარც თვითონ და აღარც სხუებს აგლოვა, უბძანა: აქ ტფილისში ჩამოიტანეთ იმისი გვამიო, რომელთაც მო-

ასვენეს და დარიის ეკლესიაში¹ დაასვენეს ავლაბარს. ამის მეორე დილაზედ სასულიერო წოდება, ბატონიშვილები, დიდრონი კაცები და თვით მეფე ირაკლი ავლაბარში წასასვლელად რომ ემზადებოდნენ, იმათში ბძანა მრისხანებით მეფემ:

– „თუ მართლა ჩემი შვილი ლევან ხანჯლით გაგმირულია დედაკაცზე ქმრისაგან, ჭეშმარიტებას ვფიცავ, სახალხოთ ვათრევენებ.“

ამასთანავე გამოვიდნენ და ცხენებით გაეშურნენ ავლაბრისკენ, მაგრამ დიდათ დაღონებულები. იმ ლევანის სიკვდილს ხომ აღარ სწუხდნენ, იმას სწუხდნენ: უთუოდ ათრევიანებს და საგანგამო შეიქნება ყოველს ქვეყანაშიო.

როდისაც მივიდნენ და ეკლესიაში შევიდნენ, უბძანა: ეგ ცხენდარი კარზედ გაიტანეთო. გაიტანეს და იქ სრულიად ცხედრის გატიტვლება უბძანა. როდისაც რომ გაატიტვლეს, კიდეც უბძანა: კარგათ გაჩხრიკეთ, რომელს ადგილს არის გაგმირულიო?– და თვითონ თავზედ დაადგა. კარგა ხანი ჩხრიკეს, მაგრამ არსად არა იყო რა, მხოლოდ ამის მეტი, რომ მთელი სხეული ძალიან გალურჯებული ჰქონდა და სიშავე დასცემდა. მაშინ მეფე ირაკლიმ დაუჩოქა და როგორც რიგია, მოთქმით ტირილს მოჰყუა. ეს ამბავი მაშინვე დედოფალს აცნობეს, სადაც მთელს სასახლეში და ქალაქში შეიქნა გლოვა. მეფის ირაკლის ოჯახობის მტრები ამით რომ ვერა გახდნენ რა, ახლა ეს ხმები დაყარეს: მითამ ლევან ბატონიშვილს ბევრი ორაგული ეჭამოს და უეცრათ ჯდომით მომკვდარიყოს. მაგრამ რას იფიქრებდნენ, ამ დროს თა ლუარსაბ ონანაშვილმა ვაჩნაძემ თა შერმაზან აფხაზი დააბეზლა მეფეს ირაკლისთან, რომ შერმაზან აფხაზმა ბატონიშვილი ლევან მონამლაო. მონამლაო და სულერთიან იმისი ოჯახი აიკლო მეფე ირაკლიმ, ყმა და მამულიც სულერთიან ჩამოართო და იმასაც სიკვდილს უპირებდნენ, მაგრამ შერმაზანი შეევედრა მეფეს: უბრალოების სისხლს ნუ დაიდებ, სწორეთ გამოიკითხე და ისე მამკალიო.

ამაზედ მეფე ირაკლი დამშვიდდა. მაშინვე საიდუმლოთ გამოკითხუაში შევიდა, ნახა, რომ ის დაბეზლება სულ სიცრუე იყო, თავისი ყმა და მამულები ისევ დაუბრუნეს, ის აკლებულიც სულ ერთიან და შედგომ პატივითაც მოეხყრა მეფე.

ახლა მოკლეთ მოვჭრი და მეტს ველარას ვიტყვი, რომ მეფის ირაკლის საიდუმლო მტრების მონყალებით ლევან ბატონიშვილის ცოლი ზდილობიანის მოქცევით სასახლედგან გაიყუანეს და ცალ-

¹ ის დარიის ეკლესია დარეჯან დედოფლის აშენებულია, ახლა ფერისცვალობისა არის.

კე მისცეს ცხოვრება. ეს ანბავი ეხლა არ შეიძლება ითქუას, იქნება
ოდესმე, მაგრამ გონიერი კაცი კი მაინც ყუელას მიხვდება, თუნდა
ის ამბავი ველარ აღიწეროს.

თა ა. ვახ. ძე ჯ. ორბელიანი
27-ს აგვისტოს 1865-სა წელსა დიდყაბართოს ნალჩიკში.

ჩემი სიძე დავით ქობულოვი იქ ნაჩაღნიკათ რომ გაგზავნეს,
ბოლოს მე და ჩემი ცოლიც იმათთან წავედით.

1829–სა ნელსა არაულოზა საქართუელოში

ახალს მოთხოვნილებაზე ჩუენს ხალხთან, ყოველთვის სიფთხ-ილე საჭიროა. თუ ფთხილად და მშვიდობის მყოფობით დაინწყება საქმე, თუ მოქმედის პირმა იცის როგორ მოიქცეს, ან რა უნდა თქუას ამ ჩუენს ხალხში, ჩემის აზრით ყუელას შეისრულებს, თუ მეტად გადამეტებული არ არის მოთხოვნილება. ჩუენს ხალხს ყოველთვის სჩხვლეტს ახალი მოთხოვნილება, სულ სხუა რიგათ ხედავს, სხუა რიგათ ესმის და საქმის გაუჩხრეკელობისაგან უნდა შფოთი, ამისთვის მოთმინებით უნდა საქმის დევნა – უნდა ყოუელი გადანყვეტილობა კარგათ ცხადათ გააგებინოს. ამის დასამტკიცებელს მაგალითებსა მოვიტან აქ, სადაც თვით მე დავსწრებივარ ამისთანას ამბებს საქართუელოში. მაგრამ ჯერ რომ აქედგან დავინყოთ 1826–ი წლიდგან. უფრო სასიამოვნო იქნება და უფრო დავინახამთ საქმესაც.

1826–სა ნელსა უეცრათ დიდი სპარსეთისა ჯარით წამოვიდა აბაზმირზა საქართუელოზე, აქედგან რუსეთისა ჯარი გაიყუანოს საქართუელოს დასაპყრობლად. ასე უეცრათ წამოსული სპარსეთისა წინა ჯარი ყაზახში ამოვიდა და აქ ქ. ტფილისში დიდი შიში მოხდა ხალხში. ამ დროს ლენერალმა ერმალოვმა პრაკლამაცია¹ გამოსცა ქართუელებზე ქართულს ენაზედ. ქართუელებსა აგონებდა ძუელს მამაპაპის ვაჟუკაცობასა. ამასთან მოითხოვა ქართუელთ ჯარი იმ ჩუენს დამხობელსა სპარსელებზედ. იმთენი ხნის უკან დამდგარი ომის ამბებშია, რომ ომის სახელიცა სრულიად დავინყებუელი ჰქონდათ ყოველს ქართუელს, იმ დროს მეც არ ვიცი როგორ იყო, ერთს კვირაზედ ექვსი ათასი მეტი ქართუელი ცხენიანი ჯარი გამოვდიოთ კარგის თოფ-იარაღით. ჩუენი საკუთარი ხარჯითა და სხუა ქვევითი ხალხი სოფლებში შეიარაღდნენ: თუ საჭირო იქნება, ჩუენც ერთიან გავალთ, ყიზილბაშებს კი აქ აღარ შემოუშვებთო საქართუელოში. ასეთი ენტუზიაზმი მოხდა საქართუელოში, რომ ერთმანეთს წინ ასწრობდნენ ძმები. არა მე უნდა ჯარში წავიდე, შენ შინ იყავიო. მე ამას მოვსწრებივარ, თვით საქართუელოს ჯარში მეც იქ ვიყავ ერთად რუსეთისა ჯართან, სადაც მაშინ ბევრი არ იყო რუსეთისა ჯარი საქართუელოში, მაგრამ იმისთანა ქართუელების თავშეწირულებამ, ის მცირედი რუსეთისა ჯარი ასე განაძლიერა, რომ უეჭველი იყო, ის დიდი სპარსეთისა ჯარი უთუოთ დამარცხდებოდა და ყოველს მხარეს დამარცხდნენ კიდეც. ლენერალი ერმალოვი დიდი გონიერი კაცი იყო, იმან ჩუენი ხასიათი კარგად იცო-

¹ ეს გამოჩენილი პრაკლამაცია თა ნიკოლოზ ფალავანდოვს დაენერა.

და; ისიც კარგად იცოდა, როგორ მოგვექცეოდა ხოლმე.

იმ დროს, იმ 1826–სა წლისა ომებისა საქმეს ზამთარმა უსწრა, იმ მცირედის რუსეთისა ჯარით ვრცელი მოქმედება ველარ იქნებოდა და დიდრონის ჯარებისა მომლოდინეც იყო პასკევიჩი რუსეთიდგან, ამიტომ იმ ომების საქმეები გაჩერდა იმ ზამთრობით.

შემდგომ გაზაფხულზედ 1827–სა წელსა, მოვიდა რუსეთისა დიდი ჯარები საქართუელოში, ქვევითი და ცხენიანი, საიდგანაც გაილაშქრეს სპარსეთზედა და ჩუენც ქართუელები კიდეც გულმოდგინეთ გავყევით მათ, იმ ჩუენ ქართუელების დამქცეველებზედ ახლა იმათ დასაქცევათ. ვიყავით ჩუენ სამასი მეტი ცხენიანი კაცი თავადაზნაურობა (მეტი აღარ მოგვთხოვა პასკევიჩმა). ჩუენის კაცებითა და ჩუენის სრულის ხარჯითა. ამ ჩუენს ქართუელს ჯარსა ნაჩაღნიკად მოგვცა პასკევიჩმა ლენერალ–მაიორი კნიაზ რომან ბაგრატიონი, ძმა გამოჩენილის პეტრე ბაგრატიონისა და პასკევიჩი გვერდითგან აღარ გვიშორებდა ქართუელებსა, ასე ყურადღებით იყო ჩუენზე.

აი სადა და სად დავესწარით ქართუელები ერთად რუსეთის ჯართან: ჯავანბულახზე აბაზმირზა რომ დამარცხდა თავის სპარსელებით, ჩუენც იქ კარგი ხელი გამოვიღეთ ქართუელებმა სპარსელებზედ და ვერ ამით მიეგოთ მათ ჩუენი, ქართუელების მაგიერი. მას უკან აბაზბათის ციხე აიღეს ჩუენი მაგიერის კიდეც მისაგებათ. მერეთ ურდობათის ომში ოთხი ათასი სარუაზი და სამი ათასი კარგი ცხენიანი სპარსელები შემოგვერტყნენ შვიდას რუსის სალდათს, ქართუელს და სომხების მილიციას,¹ რომლებიცა დიდიდგან მზის ჩასვლამდის, ერთის პატარა ზარბაზნითა გარსა გვერტყნენ, ერთს მალლობზედ გამაგრებულებსა ჩუენ უზარბაზნოს, მაგრამ ვერაფრით ვერ ნაგვახდინეს, ვერც იერიშებით და საღამოზედ აყრილები – ჩქარის სიარულით წავიდნენ თავის გზაზედ უკან. ამაზედ ჩუენ ქართუელებმა კიდეც დავყვიჟინეთ ზევიდგანა ძუელებურათ: ოლოლო, ოლოლო... ეს იყო კიდეც ომის გამოთხოვა, მაგრამ დაღონებულები გაიქცნენ შერცხვენილნი. როგორც შემდგომ შევიტყე, უფრო მისთვის, რომ მეორე დილაზედ ეშინოდათ: სხუა დიდი რუსის ჯარი დაგვეცემა და სულერთიან ნაგვახდენენო, შემდგომ სარდარაბათის ციხე აიღო ლენერალმა პასკევიჩმა დიდრონის ბომბებითა; ეს იყო კიდეც ჩუენი მაგიერის მიგება სპარსელებზედ. მაგთენი ხანი აღარა გამოვიდა რა, ერევნის ციხეც დაამსხვრიეს და არც სპარსელებსა შერჩათ ჩუენი უმანკოე-

¹ იმ დროს განა სომხები არ იყვნენ ჯარში. სპარსნი მხოლოდ ქართველთ დაქცევდნენ თუ სომხებსაცა?

ბისა სისხლი, მაგრამ რა გახდება ესა, რაც ჩუენ იმათ გვიყვეს ქართუელებსა?

ერევის ციხე აიღეს, ქართუელებსაც აღარა შეგვრჩა რა სასამელ-საჭმელი, აღარც ფული, სულ დავასრულეთ. ეს ჩუენი ნაკლებულობა პასკევიჩისა შევატყობინეთ, რომელსაცა ერთიანათ დავებარებინეთ.

– „ეგ თქუენი ერთგული ხელმწიფისა სამსახური, ეხლა თქუენთვის კმარა, მე მაც თქუენსა სამსახურსა ჩუენსა მოწყალეს ხელმწიფესა მოვახსენებ, იმედი მაქუს ყველანი კარგათ დაჯილდოვდეთ“. ამასთან ნაჩაღნიკ შტაბს სუხტილინსა უბრძანა: ეგ ქალაღი ნაუკითხო, სადაც ჩუენი კარგი სამსახური იყო გამოცხადებული თავის დიდის მადლობითა, საიდგანაც ერთობ ესე ქურთუელები ნამოვედით ტფილისისა ქალაქისკენ და გზაზედა სულ სპარსელებს ვაგინებდით და ვწყველიდით იმათ... ამ ამბებსა მოკლედ ვანბობ, თორემ ყოველი ამ ამბების ჩუენი ქართუელების საქმე ბევრი არის – ბევრი კარგი.

ახლა ეს ამბავი დაუტეოთ და ოსმალოს ამბავს მოყვეთ, ამ ჩემი წერის საგანი, რაშიაც კიდევ დავსწრებივარ.

როდისაც ძლიერი რუსეთი და ოსმალო იბრძოდნენ 1828–სა და 1829–სა წელსა, მე მაშინ ტფილისის უეზდის კეთილშობილთ წინამძღომელი ვიყავ და ლუბერსკის წინამძღომელად იყო ღენერალ-მაიორი თა კონსტანტინე ბაგრატიონ-მუხრანსკი, რომელთანაც ერთს საღამოზედ შევიყარენით საქართუელოს კეთილშობილები, ვინც კი მაშინ ტფილისში იყვნენ: ღენერალ-ლეიტენანტი თა გიორგი იასეს ძე ქსნის ერისთოვი, ღენერალ-მაიორი თა ივანე აფხაზი, თა ნიკოლოზ არღუთინსკი დოღგორუკოვი, თა ნიკოლოზ ფალავანდოვი, თავადნი: ლუარსაბ, ასლან, იაკობ, ქაიხოსრო ჯ. ორბელიანები, თავადნი: დავით, მელიტონ, გოგია ბარათაშვილები, თა გრიგოლ ჩოლოყაშვილი და ბევრნი სხუანი, სადაც რჩევა გვქონდა, ჩუენი საქართუელოს ჯარიც წაიყუანოს ღენერალმა პასკევიჩმა ოსმალოზედ. როგორც იყო ყუელას ვიტყვი იმ ამბებსა, მაგრამ კიდევ გამოკრებით, მოწყენილობის ლაპარაკი არ მოვიდეს.

1829–სა წელსა გაზაფხულზედ, ჩუენი რჩევის მეორეს დღის საღამოზედ წავედით ღენერალ პასკევიჩთან ხსენებული კეთილშობილები და როდისაც ლუბერსკის წინამძღომელის პირით¹ განუცხადეთ ჩუენი, კეთილშობილთ სურვილი, რომ ჩუენი საქართუელოს ჯარიც წაიყუანოს ოსმალოზედ შვიდი ათასი კაცი, ჩუენის ხარჯით,

¹ პერეოჩიკობდა ღენერალი თა ივანე აფხაზი, რადგან ლუბერსკის წინამძღომელმა რუსული არ იცოდა.

ჩუენის თოფ-იარაღით და ჩუენის განყოფილობითა, მართლა დიდის სიამოვნებით მიიღო. ამასთან დრო დაგვინიშნა, სამი თუ ოთხი დღისა საღამოზედ, კიდევ იმასთან მივედით.

დანიშნულსა დროზედ მივედით, ამ დროს თავის სვიტით ზალაში დაგვხვდა, დიახ მხიარულათ ამ სიტყვითა.

– „თქუენს ერთგულობას ჩუენს მონყალეს ხელმწიფესა მოვახსენებ, იმედი მაქუს მაგ თქუენის ერთგულობისათვის, დიდ წყალობას მიიღებთ იმათგან, ამას მე თქუენ დაგარწმუნებთ.“ ჩუენ მადლობით თავი დაუკართი, მასუკან ლუბერნატორს ზავილეიცკისა მოუბრუნდა, იმას ხელში რაღაც ქალაღლები ეჭირა, უბძანა: ეს წერილი ნაუკითხე მაგათ. ისიც მოჰყუა კითხუას, როგორის წესით გამოვიდეს ჩუენი ჯარი, სადაც სხუათა შორის ესეც ეწერა: ხუთს კაცზე ერთი კაცი გამოვიდეს, კარგის თოფ-იარაღითაო.

ცოტა ლაპარაკის შემდგომ პასკევიჩი გაგვშორდა და ჩუენ აქეთკენ წამოვედით ერთის კუთხისაკენ, ლუბერსკი წინამძღოლები ბაგრატიონ-მუხრანსკი, თა გიორგი ერისთოვი, თა ნიკოლოზ არლუთინსკი, მე და კიდევ რამთენიმე და იმ ხუთზე ერთისა ვთქვით: ჩუნი ხალხი იმ სტყუასა სხუარიგათ გაიგონებს, ეგება ის სიტყუა ამოვამლევინოთო, მაგრამ ლუბერნატორს რომ უთხარით და იმის მოშლა ვთხოვეთ, იმან გვითხრა: ხომ კარგათ იცით, პასკევიჩი თავისნათქვამია, თავის ნათქუამს ეხლა ის არ მოშლის; მაგ თქუენს თხოვასა ცუდათაც მიიღებს, ამისთვის იქნება ძალიან აწყენინოთო. რალა უნდა გვექნა, ყველანი დაღონებული წამოვედით შინათკენა.

დაბეჭდილი ის განკარგულება, პატრიარქის წერსესის შკოლა რომ არის, იქ ნაეკითხათ ქალაქის ხალხისათვის პოლიციას, მე იმ დროს იქ არ ვიყავ და როგორც მითხრეს, ასე ყოფილიყო. ჯერ პირუელად მოქალაქეებს ნაუკითხეს ზალაში, მასუკან კარზე ქუჩაში ქალაქის ხალხსა და როდისაც კითხუა დაასრულეს, კარგა ხანი ხალხში გაიკმინდა ხმა. მერე შუა ხალხიდან ვიღამაც დაიძახა: არ გესმით ხალხო, ხუთზე ერთი ის არის, რომ საღდათს გვთხოვენ. ერთიანათ ხალხმა: არ მივცეთ, არა, არა... ამ დროს პოლიციის ჩინოვნიკებთან გოგია ქეთხუდოვი იდგა ყელზედ ოქროს მედლითა, თურმე ვიღაცას იმის ჯავრი სჭირებოდა, დაეძახა: ხალხო სულ გოგია ქეთხუდოვის ბრალია ეგ. გოგია ქეთხუდოვისაო? – ზოგმა ჩული, ზოგმა ნეხვი და ზოგმა ტალახი დაუშინეს. ისიც ხელაფარებული: ხალხო, მე არა ვიცი რა, ღმერთი, რჯული, გაიგონეთ ღვთის გულისათვისაო. იმ დროს ვიღაცას ხელი მოეკრა და იქვე სახლში შეეგდო. ეს ამბავი ამით დაშლილიყო.

იმ დღეს სადილათ პასკევიჩთან მიწვეულები ვიყავით, ლუბერსკის წინამძღოლი მუხრანსკი, თა გიორგი ერისთოვი, თა

ლუარსაბ ორბელიანი, თა ნიკოლოზ არღუთინსკი, მე და კიდევ რამთენიმე. სადილზედ მეტად მხიარულად იყო პასკევიჩი, კარგი ევროპიული ღვინოები სო და გვასო. მერეთ სადილისა სიამოვნით გაგვეყარა და ჩუენც ჩუენს გზაზედ წამოვედით, ყუელა თავთავის სახლისაკენ.

რა მე ჩემი სახლის ქუჩას დაუახლოვდი, შევხედე, ჩუენი სახლის ქუჩა სრულიად ქალაქის ხალხით სავსე იყო და რალაც ყაყანი ჰქონდათ. ჯერ მეგონა მუშტის კრივი არის-მეთქი. მასუკან როდესაც კითხვა დავინყე, მითხრეს და მალღის ხმით დაიძახეს: მარშალო, სალდათს გვთხოვენ. იმ დიღის ამბავი ჯერ მე არა ვიცოდი რა და ეს სიტყუა მეუტხოვა. რისიც რიდი გვქონდა, სწორეთ ის მოხდა.

„ხალხო, რას ამბობთ, ვინა გთხოვსთ, ვის უთქუამს თქუენტვის?“

– „მარშალო, – მითამ თქუენ არა იცით რა, რათ გვიმალავ?“

დაუნყე რწმუნება: პირუელი გაგონება არის-მეთქი, მაგრამ ისინი თავისას ამბობდნენ: სწორეთ სალდათს გვთხოვენ.

რა რომ ვერა გავაგონე რა, ჩუენი სახლისაკენ გავსწიე, ის ხალხი აქეთ-იქით მივაყენ-მოვაყენე, რას ყოფით იმათში გავიარე და ჩუენ სახლამდისინ ძღივს ჩავედი, ასე გატენილი იყო ხალხით, როდისაც ჩუენი სახლის მეორეს ატაჟისა ბალკონიდგან გადვიხედე მეიდანზედ პოლიციის წინა, ეს მეიდანი და იმისი შემოსასვლელი ქუჩები სულ სავსე იყო ხალხით, ისე მოსწოლოდა შავათ. ჩემი სამსახურის ვალისამებრ, პოლიციის წინ ჩავედი, ხალხი მიდგა-მოდგა და პატარა განიერი ადგილი მამცეს. დაუნყე ლაპარაკი.

– „რატომ შეყრილხართ, უმიზეზოთ, უარარათ? – კარგათ იცით, მარშალი ვარ მე. ჯერ ჩემთან უნდა მოსუღიყავით, გეკითხათ, როგორ არის საქმე და თუ ჩემგნით რიგიანს პასუხს არ მიიღებდით, მაშინ უნდა შეყრილიყავით, თუ არა და აგრე უფიქრელათ რატომ ქენით მაგისთანა საქმე?“ –

– „შე დალოცვილო, აგერ კიდეც გვენერენ და სალდათი უნდა გამოგუართონ“.

– „სად და რომელს ადგილას სწერენ მაგას?“ –

– „აგერ აიქ პოლიციაში“. ხელით მანიშნეს.

პოლიციაში შევირბინე, პოლიცმეისტერი რ... და სხუანი დამსხდარიყვნენ, წინ სტოლზედ ქალაქის კამერალიის აღწერა დაედოთ, ხუთსა კაცსა სთვლიდნენ, მეხუთესა სწერდნენ და თან ამბობდნენ: როგორიც უნდა იყოს, სულერთია დანერეო. ერთმა უთხრა: – იქნება მკვდარი იყოს ეგა? – დანერე, ვინ დასდევს, ოღონდ სია შევასრულოთო. ოღონდ კი სია შეესრულებინათ და პასკევიჩისათვის წარედვიგნათ, თორემ იმათთვის სულერთი იყო ვინც უნდა დაენერ-

ათ, მითამ ჯარის კაცი სულ დანერეს და ამითი ერთგულობა დაა-
ნახვეს.

პოლიცემისტარს ხელი მოვკიდე, რა შემამხედა, კმაყოფილებით
წამოდგა და მეც კუთხისაკენ წავიყუანე.

– „მიკვირს აგრე რასა ჩქარობთ? – რატომ აგიღელეებიათ ეს
მშვიდობიანი ხალხი ასე მიტანებით, რომ უთუოთ ეხლავ უნდა
შეასრულოთ საქმე? –

– „რა ვქნა, ბრძანება მაქვს“ – ასე მიპასუხა.

– „ეხლავე, ამაღამვე?“ –

– „დიახ ეხლავ“.

– „არ შეიძლება მოითმინოთ, რომ ამაღამ არავინ არ დაინეროს?“ –

– „არა, არ შეიძლება, ბძანება უნდა აღვასრულო“.

– „ერთი საათი მაინც?“

– „ეგ კი შეიძლება“.

ამ სიტყუასთანავე კარზე გამოვარდი, მინდოდა იმის დაპირე-
ბით ხალხი დამერწმუნებინა: აღარ გწერენ-მეთქი. და ამასთან
საჩქაროთ კაცი გამეგზავნა, თავად-აზნაურები მამშველებოდნენ,
რომ ხალხი დაგვემშვიდებინა. კარზე თა ნიკოლოზ ფალავანდოვი
(პასკევიჩთან სამსახურში იყო). დამინახა, მკითხა.

– „აქ რა გინდა ა...?“

– „მარშალი ვარ, ჩემი ვალისამებრ მოველ, ხალხი დავამშვი-
დოთ. თქუენ რაღათ მოსულხართ აქ?“

– „მეც მაგისტოვის მოვედი.“ მიპასუხა.

– „ურიგო არ იქნება კოსტანტინე მუხრანბატონს (ლუბერსკის
მარშალს) და სხუებსაც შევატყობინოთ, ისინიც აქ მოვიდნენ?“

– „ძალიან კარგი იქნება, გაგზავნე ვინმე.“ ეს სულ ჩქარა იყო.

მოვტრიალდი, მინდოდა კაცი მეპოვნა ვინმე გამეგზავნა, ამ
დროს ჩემი ბიჭი გვერდით მიდგა, ჩუმათ წავჩურჩულე: ჩქარა გას-
წი, მუხრანბატონს და აქ ახლო-მახლოს, ვინც თავად-აზნაურები
იდგნენ, ჩემ მაგიერ სთხოვე, საჩქაროთ მოვიდნენ. იმან იქითკენ
რომ გასწია, მე ხალხისაკენ წავეღე, რა მე დამინახეს, დაიძახეს.

– „მარშალო, კიდევ გვწერენ?“

– „არა, აღარ ძმებო“. ეს ჩემგნით ძალიან იამათ. ამასთან ზე-
დატანებით, ჩვენი ლუბერნატორი სტრეკალოვი ცხენით მოდიოდა
ერთის ყაზახითა. ნიკოლოზ ფალავანდოვმა მამხედა, მითხრა:

– „ნეტავი ეს დალოცვილი არ მოსულიყო?“ – იმან მითხრა:

– „რათ მოვიდა, რისთვის, ამ ნასომსა ხალხში?“

– „როგორც იყოს, უნდა გავისტუმროთ.“ მე უთხარი. ამ დროს
კიდევ მოვიდა და ხალხს დაუძახა.

– „რათ შეყრილხართ, რა გინდათ აქ?“

– „საღდათს გვთხოვენ.“ ხალხმა დაიძახა. როდისაც გადაუ-
თარგმნეს, ხალხსა უპასუხა.

– „სიტყუილათ გაგიგონიათ, საღდათს არავინა გთხოვსთ“. ამ
სიტყუასთანავე ხმა მაღლივ დაიძახა: ჯერ ხალხი დატორტმანდა,
მასუკან ისევ შედგნენ და ერთმანეთს დაუძახეს: ფეხი არ მოიციუა-
ლოთ, დადექით აქ. მაშინვე ფალავანდოვი და მე სტრეკალოვთან
მივედით. ვთხოვეთ წასულიყო, თვით ჩუენ დავამშვიდებდით ხალხ-
სა. სტრეკალოვმა გვიპასუხა.

– „კნიაზებო, იმედი გაქვსთ, რომ დაიშალნენ?“

– „იმედი გვაქვს, დაგარწმუნებთ.“ ჩუენ უთხარით. ამ სიტყუ-
ასთან გატრიალდა და დამშვიდებულის სახით გასწია თავის სახ-
ლისაკენ. ის რომ იქითკენ წავიდა, თა ფალავანდოვი ერთ მხარეს
შევიდა ხალხში, მე მეორეს მხარეს და დაუნყუეთ ლაპარაკი, დამშ-
ვიდებულებიყვნენ. ამაობაში ლუბერსკის წინამძღომელი მუხრანსკი,
თა გიორგი ერისთოვი, თა ნიკოლოზ არლუთინსკი და სხუები
მოვიდნენ, რომელთაცა დავშალეთ, ყუელანი თავთავის სახლები-
საკენ წავიდნენ.

იმ ღამეს ლუბერსკის წინამძღოლი მუხრანსკი; თა ნიკ. არლუ-
თინსკი-დოლგორუკოვი¹ და მე პასკევიჩსა დავებარებინეთ, იმის
კაბინეთში რომ შევედით, სიამოვნით გვითხრა.

– „მე თქუენ გმადლობთ თქუენის სამსახურისთვის. მე თქუენი
საქმე ყუელა წვრილათ ვიცი, კიდევ გმადლობთ კნიაზებო. მაგრამ
სოფლებშიაც ხალხსა ის ჩემი გამოცემული წერილი, იქაც სხუა
რიგათ გაუგონიათ და ჰგონიათ საღდათს ვთხოვდე. კნიაზებო, მე
თქუენთვის მაშინდვია, საქართუელოს კეთილშობილთათვის. იმე-
დი მაქუს, ყუელგან დაამშვიდებთ ხალხსა, მე იქამდისინ არ მიმახწ-
ვებინებთ, რომ სამხედროს ძალა მოვიხმარო ხალხზე და ჩემი ცუდი
სახელი დარჩეს თქუენში. გაუფრთხილდით თქუენს თავს.“

ჩუენ დავარწმუნეთ, ყუელგან მშვიდობა იქნება და ამის დასამტ-
კიცებლად, ხუალ ქალაქის ჯარსაც გამოვიყუანთ წინაშე მისა.
მცირედი მოლაპარაკების შემდგომ, ლუბერსკის წინამძღოლთან
მოვედით, სადაც იმ ღამესვე თავადაზნაურობა მოვიწვიეთ და იქვე
პირობა დავდევი: სულერთიან საქართუელოს ხალხი გავწყედეთ
და ჩუენი დამლუპელების, ოსმალ-ყიზილბაშების შემოშვება საქა-
რთუელოში აღარ უნდა იყოსო. ამის მეორე დღეს პოლიცია აღარ
მოგვინდა, ჩუენ, თვით ჩუენ კეთილშობილებმა დავიარეთ და ჩუენს
მოსისხლეს ოსმალოზედ ამხედრება ვთხოვეთ ხალხსა, საიდგანაც
ექვსი ათასი თოფ-იარაღიანი ქ. ტფილისის ჯარი წარუდგინეთ

¹ ეს არლუთინსკი-დოლგორუკოვი კარგი გონების კაცი იყო და საზოგადოებისაც.

პასკევიჩისა, რომელიცა დიდი მადრიელი დარჩა ჩუენი.

ორი დღე აღარ გამოვიდა, რომ სადილს უკან, ლუბერსკის წინამძღომელს საჩქაროთ დავებარებინე, მითხრა:

– „არ იცი...ა... რა ამბავია?“

– „არა, არაფერი“.

– „მაშ საჩქაროთ გადი ავლაბარში, რაც ქალაქის გარშემო სოფლებია, სულერთიან იმ სოფლების ხალხი ჩამოსულან, ავლაბრის ხალხიც იმას მისდგომიან და დიდი ყაყანი აქუთ. არ მივცემთ სალდათსაო. როგორც იყოს, დაშალე, ნავიდნენ თავთავის სოფლებში.“

ყოველ, ცხენი შევაკმაზვინე, ჭენებით გავველ. შევხედე, ავლაბრის მეიდანის სავსე იყო ხალხით, როდესაც იმათ მოხელეებმა დამინახეს, დაიძახეს: მარშალი მოვიდაო. ამ სიტყუათანავე გარს შემომეხვინენ და იმ ხალხიდგან ზოგიერთმა დაიძახა.

– „მარშალო, სალდათს გვთხოვენ, სალდათს.“

– „არ მივცემთ არა... არა...“ ერთიან იმ ხალხმა.

დავუნყე ხალხს ლაპარაკი: სხუა რიგათ გაუგონიათ, აგრე არ არის დანერილი, უნდა თავადაზნაურობას დაგვიჯერონ, ჩუენ იმათ ცუდს არას ურჩევთ და ამაზედ ვილაპარაკე. მაგრამ არა მეშუელა რა, ვერ დავაჯერებინე. ხალხი ცოტათ მთვრალიც იყო. მოველ ლუბერსკის წინამძღოლთან და ყუელა უანზე. იმან საჩქაროთ კაცები დაატარა, თავადაზნაურობა შეჰყარა, საიდგანაც ცხენებზედ გადავსხედით და ავლაბრისკენ გავისწრაფეთ.

რალა გავაგრძელო, სალამომდისინ ველაპარაკეთ, მაგრამ მაინც არა იქნა რა და ისევე ლუბერსკის წინამძღოლთან მოვედით, სადაც ბევრი ლაპარაკი გვქონდა: რა ვქნათ, როგორ მოვახერხოთ? – ამაში მე ლუბერსკის წინამძღოლი მუხრანსკი, გიორგი ერისთოვი და ნიკოლოზ არღუთინსკი მეორე ოთახში გამოვიყუანე, ვუთხარ: მე მინდა კიდევ ავლაბარში გავიდე. ახლა სოფლების მოხელეებს ველაპარაკო, იმედი მაქუს, ეხლა უთუოდ დავშლით?

მამინონეს, წამოველ ავლაბრისკენ ბნელ ღამეში ცხენით. ხალხი აღარავინ აღარ იყო, სულ დაფანტულიყვნენ, ზოგიერთი მოხელეების მეტი, ისინი კი ერთ დუქანთან იყვნენ და რჩევა ჰქონდათ: რა ვქნათ როგორაო? – მე ეს ჩუმათ მითხრეს და მაშინვე მიველ იმათთანა.

იმათ ჩემი ნახუა არ ეწყინათ. ცხენიდგან გადავხტი, ცხენი ბიჭს მივეცი და დუქანში შეველ, სადაც ისინი იქ შევასხი. იქიდგანაც დუქნის ოთახში შევიყუანე და კარები მაგრა დავაკეტინე, უეცრათ არავინ შემოსულიყო, რომელსაცა მედუქნესა სუფრის გაშლა უთხარ და იმანაც ჩქარა გავვიშალა. დავსხედით, კარგად დავხვდი და ბევრი ლაპარაკის შემდგომ, ბოლოს უთხარ, როგორც იყოს და რი-

თაც ღონით, უთუოდ უნდა დაშალოთ ხალხი. იმათ მითხრეს: ერთი კიდეც გაისარჯენით, ხუალ ძალიან ადრინათ გამოდით თავადები, რომ მაშინ უფრო ჩქარა დავშლით ხალხსა. უთუოთ ასე ინებეთ და ჩუენც სულ აქ დავგვდებით სულერთიან.

ლუბერსკის წინამძღომელთან კიდეც იყვნენ ზოგიერთნი. მე რომ იმათ დამინახეს, ერთიანათ დაიძახეს: აბა რით მოხუედი. – მეც ყუელა განუცხადე, რომლებიცა მეორეს დღეს ადრინათ გავედით იქ და დავშალეთ დიდის ცდითა, მაგრამ ყოველი ჩემი ესე ცდანი, სხუებმა მიინერეს, მე ამაზედ ხმაც არ ამამილია, არამცთუ თავი გამამედოს. მაინც ყოველი ჩემი საქმე ასე იყო ხოლმე. ამ მეორე ამბავმაც ასე გაიარა და ახლა მესამე დავიწყეთ.

სამისა თუ ოთხის დღისა შემდგომ ლუბერსკის წინამძღომელს დავებარებინე დიას ჩქარა, კიდეც სადილს უკან. მეც საჩქაროთ გავედი. ახლოც ვიდექ იმაზედა. მითხრა.

– „ა... ქართლის გამოღმა მხრიდგან, დიდი შეყრილი ხალხი წა-მოსულა თოფ-იარაღით და ქალაქზედ მოდიან, უნდა ქალაქი ააშ-ფოთონ. ჩემო ა... შენ და ჩემი ძმა თეიმურაზ ნადით, წინ მიეგებენით ხალხსა, ეგება დააბრუნოთ, წავიდნენ შინ, ნულარ ჩამოუშვებთ აქა“.

– „მართლა ბძანებთ, ვინ შეგატყობინათ ეგ ამბავი?“ მე ვიკითხე.

– „პასკევიჩს შემოეთუალა. ნულარ დაიყოვნებთ, ჩქარა ნადით.“

საჩქაროთ ჩემი ცხენი მოვაყუანინე და ოთხი ცხენიანის მოსამ-სახურითა გავსწიეთ ჩქარის ჩოროთით, სადაც დიღმის მინდვრის იქით, ნაქულბაქევის მთის ძირში გადავხტით გაზაფხულის ბალახ-ზედა და ასე ამგუარად დავიწყეთ ლაპარაკი ჩუენტვის: იქნება ტყუილი იყოს, თორემ აქამდისინ ხალხი გამოჩნდებოდაო? –

ამ ჩუენს ლაპარაკში, ერთი პირი დიდი ხალხი მთის ბილიკის გზაზედ გადმოვიდნენ, მეორე უფრო დიდი ხალხი დევის ნამუხლის ვინროებიდგან გადმოვიდნენ და ქალაქისკენ მიეშურებოდნენ. მე და თეიმურაზმა კაცები გაუგზავნეთ ხალხსა: თეიმურაზ მუხრან-ბატონი და ქალაქის მარშალი აქ არიან აქ ჩუენტან მოდით, ვი-ლაპარაკოთო. ის რამთენიმე ათასი კაცი მოვიდნენ და პირდაპირ დავვიდგნენ ჩუენ, რომელთაცა გაუგრძელეთ ლაპარაკი და ბოლო დროს ზოგიერთი ხალხი კიდეც დაბრუნდნენ, მაგრამ ერთი თეთრ-ჩოხიანი ყმანვილი კაცი იდგა იმათში გაჩუმებული; თოფი მაღლა აიღო და მაღლის ხმით დაიძახა: სად მიხუალთ? – ამ ჩემს თოფსა ვკრავ, ვინც რომ უკან დაბრუნდება, თავადებსა რათ უგონებთ, სულ ეგენი ღუპენ გლეხსა კაცსა. ხალხი მაშინვე დატრიალდა და ქ. ტფილისისაკენ გამოსნია. მე და თეიმურაზმა ვთქვით: თუ ამ თოფ-იარაღიანმა ხალხმა ქალაქში შეგუასწრა, მთელს ქალაქს

აშლიან, იმათთან მთელი საქართუელო აიშლება, ზედ იმათ მთების ხალხი მოესხმის, მთელი თათრობაცა იმათ მიჰყუება და ბოლოს დროს კარგი არა იქნება რა. ამ უკანასკნელს სიყუასთან ცხენზე შევჯექ, ძალიან კარგი წითელი დილიბოზის ცხენიც მყუანდა და ნახევარ საათზე ქ. ტფილისში ჩამოვიჭერ. თეიმურაზ კი იმ ხალხს გამოჰყუა ლაპარაკით.

ისე ცხენით შევაჭენე, ლუბერსკის წინამძღომელი კარზე ეზოში დადიოდა: მუხრანის ბატონო, ვერა გავხდით რა, ხალხი ვერ დავ-აბრუნეთ, ქალაქზე მოდიან, უნდა ქალაქი ააშფოთონ. ამასთან ყუელა უთხარ.

– საჩქაროთ წადი ჩემო ა... კნიაზ გიორგი (თა ერისთოვსა) შეატყობინე, აქ ჩემთან ჩქარა ჩამოვიდეს, მინამ სხუებსაც დავიბარებ და ერთიანად გავეგებნეთ; რომ ის შეიარაღებული ხალხი ქალაქში აღარ ჩამოუშოთ.“

მინამ თა ერისთოვსა მოვიყუანდი, თავადაზნაურობა კიდევ შეყრილიყვნენ, რომლებიცა გადავსხედით ცხენებზედა და გავსწიეთ ჩქარა.

საბურთალოს მინდორი რომ გავიარეთ და დიღმის ვიწროებსა გადავხედეთ, მთელი ის ვიწროები სამსე იყო ხალხით და ჩქარის სიარულით მოდიოდნენ ქალაქისკენ. ჩუენ ოთხმოცამდინ თავადაზნაურობამ, ამოსასვლელი გზა შეუკარით და წინ გაუდექით ხალხსა, ამ დროს ხალხიც ზედ მოგუადგა. რა რომ დავგინახეს, ჩუენც ერთიან დავძახეთ ხმამაღლივა: ხალხო, დადექით. ხალხი შედგა. თა გიორგი ერისთოვი და ლუბერსკის წინამძღოლი წინ წაუდგნენ ქუეითი ხალხს, საიდგანაც ჩუენც დავძახეთ ზევიდგანა: ხალხო, გიორგი კნიაზს და მუხრანის ბატონს გაუგონეთ. ამ ორს გუამსა კარგად იცნობდა მთელი საქართუელო, თუნდა ვისაც ისინი არ ენახა, იმათი სახელი მაინც გაეგონათ. მაშინ ისინი იყვნენ პირუელი კაცები საქართუელოში.

დაუნყეს ხალხს ლაპარაკი და ხალხი დააჯერეს, რომ იმათ სალდათს არა სთხოვენ, მხოლოდ ჩუენი ჯარი უნდა წაიყუანონ ოსმალოზედ, იმ ჩუენს უწინდელს მოსისხლესა მტერზედ, რომელთაცა ჩუენი ქუეყანა გააოხრეს.

ხალხი მაღლიერი დარჩა, მაგრამ ხალხმა სთხოვა: თუ შეიძლებოდეს ეგ თქუენი სიტყუა, თვით პასკევიჩმა გვითხრას თავის პირითაო. მაშინვე თა გიორგი ერისთოვი, რამდენიმე კიდევ სხუანი აერჩივნენ, გლეხი კაცებიდგანაც რამდენიმე ამოირჩიეს და თან გამოჰყვნენ პასკევიჩისაკენ, რომელსაცა იმასაც ისე დაერწმუნებინა, როგორც ამ ორთ. ეს მესამე არეულობაცა ასე დავამშვიდეთ და წავიდნენ ყუელანი თავისთავად. არამც თუ მარტო ქ. ტფილისში

– ყოველს უეზდის ქალაქებშიაც ამისთანა არეულობა მომხდარიყო, მაგრამ იქაც თავადაზნაურობასა დაენწყნარებინათ ხალხი.

ამის შემდგომ პასკევიჩმა ქართულს ენაზედ პრაკლამაციით¹ მოინვია საქართუელოს ხალხი ასამხედრებლად პირისპირ ოსმალოსი; თვით ის პრაკლამაცია ჩემის ვალისამებრ მე დამქონდა ქ. ტფილისის უეზდის სოფლებში და ხალხს უკითხამდი, რომლისაგანაცა შეირყა საქართუელოს ხალხი და წასასვლელად მოემზადნენ ოსმალოზედ, მაგრამ მაშინ პასკევიჩი ოსმალოში იყო რუსეთისა დიდის ჯარით და საჭირო აღარ იყო ჩუენი ჯარი იმისათვის.

ბოლოს დროს პასკევიჩმა მოინდომა, შეიტყოს: რა მიზეზით მოხდა არეულობა? – ამისთვის ქ. ტფილისის ისპრავნიკს ვ... მიანდო გამოძიება, რომელმაცა ხალხი ალაპარაკა, არ ვიცი კი მიზეზი რა იყო? – შიშსა და მათრახსა ქუეშა თქვით: ლუარსაბ, ასლან, იაკობ, ქაიხოსრომ და მამუკამ ორბელიანებმა გვითხრეს, არეულობა მოახდინეთ და ჩუენც მოვახდინეთ. ამაზედ მისცეს პოდსუდში და რამეთესამე წელიწადს შემდეგ ძლივს გაიმართლეს თავი. ამის გამო ჩუენ ქართუელები აგვითუალუნუნა პასკევიჩმა, მაგრამ იყო უსამართლო. მაშინ როდესაც რომ იმ პირებმა თავიანთი გლეხი კაცნი დასაჯეს: როგორ გაბედეთ არეულობაში გაერიენითო. ჩემის თუალით ვნახე, ასლან ორბელიანის წინ დაიძახა იმისმა ყმამ თულთანდილამ: სალდათს არ მიცვემთ, არა ბატონო. იმან ეს რომ დაიძახა, ასლან ორბელიანმა ყბაში შემოჰკრა ლანძღვით: შე ასეთო და შე ისეთო, ვინა გთხოვს სალდათს? – ოსმალოზე უნდა წავიდეს ჩუენი ჯარი, იმ ჩუენს დამლუპავს, ჩუენს მოსისხლეს მტერზედ. ეს იყო მაშინ, როდისაც რომ პირუელად ავლაბარში გავედით. ეჰ, რალა უნდა ვთქუა, ბევრი უსამართლოება მომხდარა ქუეყანაზედ, ესეც იმათში იყო.

ბოლოს იმ ისპრავნიკს ვ... სიღნალი მიაბარეს, სადაც ერთს სოფელში იმის ნაცუალი მათრახ ქუეშა მოკლა დიახ მცირეს საქმეზედა უსამართლოთ. მართალია, პოდსუდში მისცეს, მაგრამ იმ მოკლულსა კაცსა რალა ერგო? – ის ერგო, რომ ის მკვლეელი გამართლდა. გამოძიებაში ცოტა დამნაშავედ აჩუენეს მონმეებმა, თვით მე ვიყავ² გამოძიებელი, მაგრამ მართალი კი ეს არის, რომ სწორეთ იმან მოკლა იასაულების მათრახების ქუეშა.

თა ალექსანდრე ვახტანგის ძე ჯ. ორბელიანი 27–ს ნოემბერს 1865–სა წელსა ქ. ტფილისს.

¹ ის პრაკლამაცია კიდევ თა ნიკოლოზ ფალავანდოვს დაენერა და ძალიან კარგადაც იყო დანერილი. პირუელათვე რომ ასე ექნათ, ის არეულობა აღარ მოხდებოდა მთელს საქართუელოში, თუ არა და ფორმას რა გაენყოფა, სულ იმ ფორმამ მოახდინა ის ანბავი.

² მაშინ ვმსახურებდი სოვეტნიკათ ისპოლნიტელის ექსპედიციამი, ახლა ლუბერსკი პრავლენიე.

დაღისტანიდან ლეკების გამოსვლა ახალციხეში

წარსულს ერთ ჩემს წერილში ვთქვი: ერთხელ როდესმე დავწერ, საიდან მოდიოდნენ საქართველოზედ ლეკ-ოსმალები მეთქი, რომელმაცა შემთხვევა ვიპოვე და მოვყევ პირობის აღსრულებას.

დაღისტანსა და ახალციხეს შუა შემოსული ჯარი საქართუელოში, ახალციხეს გასავლელად დაღისტინიდან რასაკვირველია ძნელი იყო, თითქმის შეუძლებელი, მაგრამ შეუძლებელი ადვილი შესაძლებელი შეიქნა, დაღისტინის ჯარების ქურდულად შემოსვლა საქართუელოში და საქართუელოდგანვე ქურდულად გასვლა ახალციხეში. თუმცა ადრიდგანვე მეფის თეიმურაზის მეორისა და იმის ძის მეფის ირაკლიმდისინ ეტანებოდა ლეკი საქართუელოს, მაგრამ არა ისე თავმოხელებით, როგორც ამ მეფეების დროსა. მიზეზი ამის ეს იყო: 1724-ს წელსა ოსმალომ რომ ჯარები შემოიყვანა საქართუელოში საქართუელოს დასაპყრობლად, აი აქედგან დაიწყო ოსმალ ლეკებისაგან საქართუელოს გაოხრება, რომელმაცა იმავე წელსვე სომხით-ქართლი დაიჭირა და კახეთისკენ გაემართნენ დასაპყრობლად¹ ლეკების წინმორბედობით, სადაც ჩავიდნენ და ქიზიყიც დაიჭირეს.

მაგრამ ამ დროს მეფე თეიმურაზ მეორე კახელებით დაესხა და ძალიან გაიმარჯუა ოსმალებზე. ამით რომ ვერას გახდნენ რა ოსმალები და კარგა ხანიც გამოვიდა, ბოლოს ჭარბელაქანში მოუყარეს თავი დაღისტინელებს, იმათვე დიდი შემწეობა მისცეს საქმის დაწყებით და ამათის შემწეობით ისევ დაიჭირეს ქიზიყი და კავკასიის ძირი, კახელებიც დაიპყრეს სრულად. ამის გამო მეფე თეიმურაზ ველარ დადგა კახეთში და ფშავის სიმაგრეებში დაიხიზნა. ზევითი კახეთი კი თელავის მხრისა, დიდი და პატარა სულ სიმაგრეებში შევიდნენ და ყოველი შემოსასვლელი ადგილები გაამაგრეს. მაშინდელი ზევითი კახელების სახელი დაუვიწყარი იქნება მარადის! წამხდარი ქიზიყი და კავკასიის ძირის კახელები კი დამორჩილდნენ. დამორჩილებაზე ვილა რას იტყვის, სარწმუნოებაც შეიცუალეს გლეხებმა, თავად-აზნაურების გარდა, რომლებიც ვერაფრით ვერ გადიბირეს ოსმალების მეტყუელებმა.

ამ დროებში ბატონიშვილი ირაკლი (შემდეგ მეფე) ფშავიდან ალავერდში ჩამოვიდა და აქედგან დაეხმაურა ქიზიყ-კავკასიის ძირის კახელებსა, რომლებიც აღარ დამორჩილდნენ მტერსა და

¹ ამ წელს ქართლის მეფე ვახტანგ რუსეთისაკენ წავიდა, საქართუელოზე ხელი აიღო, მინამ ოსმალები შემოვიდოდნენ.

ბოლო დროს კიდევ გაიყუანეს თავის მამულიდგან. თუმცა ისტორია მეფე ირაკლიზედ სხუა რიგათ ამბობს, მაგრამ მე ეს ასე ასეთებისგან ვიცი, რომ ეს უფრო მჯერა: ფშავიდან ალავერდში გადმოსვლა ირაკლისა. ამისთანა კარგი საქმე აცნობა თავის მამას მეფე თეიმურაზს, რომელიცა მაშინვე ჩამოვიდა ხიზნით და თელავში დაჯდა კვლავად მეფედ, სადაც შეიკრიბნენ დახიზნულნი ყოვლის მხრიდგან და სოფლები ისევ ისე გააშენეს როგორც იყო, მაგრამ ქ. ტფილისში ოსმალებმა ეს არ დასთმეს, ჭარბელაქნელების და დალისტინის ჯარები შეიყარეს ალაზნის პირზე ამ განძრახვით, რომ ქიზიყი დაემხოთ. მინამ სრულად ეს ჯარი შეიყრებოდა, რამდენიმე დასტა წამოვიდნენ, ქიზიყის ბოლო მოარბიეს, ტყვე საქონელი წაიღეს და კარგის დავლით მივიდნენ თავის დიდს ჯარში, მაგრამ ამ დროს ზედატანებით მეფეს თეიმურაზს მოხსენდა: ალაზნის პირზედ დიდი ლეკის ჯარი იყრება ქიზიყის წასახდენათაო. მაშინ ირაკლი თხოუმეტის წლისა საჩქაროთ ამხედრდა ზევითი კახეთისა ჯარით და ქიზიყში ჩაიჭრა.

მტრისგან შეძრწუნებულებმა რა ქიზიყელთ ესე ნახეს ამ პატარა ბატონიშვილის გაგულისება მძლავრსა მტერზედ, დიდი და პატარა ვინც კი ხელის გამომავალი იყო, ყუელანი ცხენთა გაუსხდნენ ირაკლის და ალაზნისაკენ გასნიეს. იმ ომში დამსწრეთ ვისთვისაც უანზიათ იმ ომის ამბავი, მეც იმათგან გამიგონია ასე:

„პატარა ბატონის ირაკლის ჩასვლა რომ გაუგონიათ ქიზიყში, დედაკაცებს კაცებისათვის აღარ დაუცლიათ, იმათ გამოუყუანიათ ცხენები და იარაღიც იმათვე შემოურტყამთ ქმრებისათვის ამ სიტყვით: წადით, დაიხოცენით მამულისთვის, დღეს თუ ხუალე სულ ერთია სიკვდილიო, იახელით პატარა ბატონს ირაკლის და იმის წინ დაანთხიეთ თქუენი ერთი მუჭა სისხლიო“.

ნეიშნის მინდორი იყო პირველი ომის მოწამე პატარა ირაკლისა, რომელთაცა ამასთან ესეც უთქუამსთ:

„პირუელად ოსმალ ლეკების ჯარი რომ დაუნახამთ ქართუელებსა, ბევრით ქართუელებზედ მომატებული, შეშინებულან: დედის ერთას ირაკლისა მოგვიკლვენო, ასე ელაპარაკათ პირუელ კაცებს ერთმანეთში. მაგრამ ყმანვილის ირაკლისთვის და იმის დამშვიდებულის ლამაზის სახისათვის რომ შაგეხედათ, ბედაურს ცხენზედ მკერდ გამოჭიმულისთვის, რომელსაცა თუალი მტერზედ ეჭირა და უშიშრათ შეჰყურებდა იმათ, მონყენილობა გულიდან გადაგუეყარა და მაშინვე გავსწორდით ცხენებზედაო. ბოლოს ჩუენკენ მოიხედა და ესეც რომ გვითხრა: დღეს აქ უნდა დავიხოცნეთ ამ ნეიშნის მინდორზედ, ან გამარჯუებული გამოვიდეთო. ამ სიტყუამ ხომ ერთი კაცი ათი გაგვხადა და ერთიანათ დავიძახეთ:

„დედა შეერთოს ცოლათ, ვინც აქედგან უსიკვდილოთ წავიდეს შინ, თუ არ გავიმარჯვებთ“.

თუ არ დიდ გაჭირებაში, ასე ადვილათ არ დაიფიცავდნენ უწინდელი ქართულები და როდისაც ამას იტყოდნენ, ან თავი უნდა გაეტანათ ან არა და უთუოთ განწყუეტილიყვნენ. ბევრი მაგალითიც მომხდარა, რომ სრულებით განწყუეტილან, ერთი ქართული ჯარისკაცი ცოცხალი აღარ დარჩენილა.

ამ სიტყუასთანვე შეუტევიათ იმთენის ჯარისთვისა გულთამამად, მაგრამ ისინიც მაგრა დახუდრიან, სადაც ხმალდახმალი კაფა მომხდარა და ქართულებს გასჭირებიათ იმთენის ჯარის პირდაპირობა. ირაკლის რომ ეს უნახავს, თვითონ თავის დასით დასძგერებია იმათ შუაგულში და ტორტმანით წაუყვანიათ უკან. მეორეთ უფრო შიგ შეჭრილა იმათ შუაგულის ჯარში და აქ ასე დაუმარცხებიათ გათამამებული და დარწმუნებული მტრის ჯარი: უთუოთ იმ ცოტა ქართულებსა ასე გავწყვეტო, მოამბეც ველარ წავიდეს შინაო. ნაცვლად ამისა, თვით ისინი ასე დამარცხებულან, რომ ვინ წინა და ვინ უკან. ომიდგან გამობრუნებული ქართულები მოსულან და დიდის სიხარულით მოულოცნიათ გამარჯუება ირაკლისათვის.

ეს პირული ომი ირაკლისა ასეთი განმადლიერებელი იყო ქართულებისა, რომ ველარსად ველარ შეიკავებდა მტერი თავსა, თუ ირაკლი იქ იყო, მაშინვე დაამარცხებდნენ. არამც თუ ირაკლი იქ იყო ხოლმე – მტრის წინამძღომელი დურბინდში რომ გამოიხედავდა და ირაკლის ბაირახს იცნობდა, იმათ დასამარცხებლად იმის ბაირახიც საკმაო იყო.

ამ ირაკლის გამარჯუებასა ნადირშაც ზედ მოესწრა და ოსმალები საქართუელოდგან გაიყუანა. თუმცა ოსმალებმა საქართუელო დაცალეს, ნადირშამაც მეფე თეიმურაზს და იმის შვილს ირაკლის საქართუელო მოსცა და თან დიდი შემწეობა თავის ჯარებითა, მაგრამ ამასთან ასეთი ხარკი დასდო საქართუელოს, რომ დიახ დასამძიმებელი. როგორც ოსმალებისა: ვაის გავეყარე, ვუის შევეყარეო. ამ ხარკის საქმეზედ ისე მოუვიდათ მაშინ ქართულებსა. მაგრამ ამ ხარკს ვილა დასდევდა, რაც უნდა დიდი ხარკი დასდებოდათ ქართულებსა, ფიქრი არ იყო, ასე რიგათ თავგამოდებით ეწეოდა საქართუელოს ნადირშა, მაგრამ შინაურმა მტერმა გააჭირა, დიდი უბედურება დამართა საქართუელოს. ბოლოს წაიკითხავთ მეფე ვახტანგის მცირეს ამბავში.

მარტო ნეიშნის მინდორზე გამარჯუება რა სარგებლობას მოსცემდა, ანუ გამოიხსნიდა საქართუელოს, მაგრამ მაინც იყო რამე შემწეობა საქართუელოსი. პატარა ირაკლიმ ესენი ცხადათ დაინახა. მაშინვე, ხანი რომ აღარ გამოსულიყო, კარგი კაცები

გაუგზავნა ჭარბელაქნელებსა, ქართუელების და იმათი გაერთე-
ბა შეუთვალა, მაგრამ ნაცვლად ამისა, გაგზავნილს კაცებს უკან
ჯარი მოაყოლეს ლეკებისა და ირაკლიზედ მოუშვეს. ირაკლიმ
ესენიც დაამარცხა, მესამე და სხუებიც უფრო ძალიან, მაგრამ
მაინც კიდევ არ გაუერთდნენ ქართუელებსა ჭარბელაქნელები.
ჭარბელაქნელებთან რომ ვერა გახდა რა ირაკლი, მასუკან მთების
ხალხსა, დიდოელებს და ანწუხელთ გაუგზავნა კაცნი ერთობისა,
რომელთაც დიდის სიამოვნით მიიღეს, მაშინვე პირუელი კაცე-
ბი გამოუგზავნეს და ერთობა მოახდინეს. შემდგომ აღარც ულა-
ლატებითა საქართუელოსთვის იმათ მეფის გიორგის მეფობამდი-
სინ. დიდოელებში და ანწუხელებში დღესაც თურმე იპოება მეფის
ირაკლის წიგნები წყალობისა. რამდენჯერ შეყრილან დალისტნის
ჯარები, მოუნდომებიათ, რომ დიდოელებზე და ანწუხელებზე
გამოვიდნენ და კახეთი სრულიად წაღეკონ, მაგრამ არც ერთხელ
არ გამოუშვიათ. მართლად იტყვიან: ბარში დაკარგულსა ჭკუსასა
მთაში იპოვიო. ეს როგორღაც მართალს ჰგავს ჭარბელაქნელებ-
ზე. მინამ მეფე ირაკლი ცოცხალი იყო, ყოვლის ღონით დაუცხრო-
მელად ცდილობდა, რომ ჭარბელაქნელები როგორმე გაერთა,
ან როგორმე შეერიგებინა, მაგრამ არა ეშველა რა. მაინც კიდევ
უკანასკნელად თავის მოხუცებულობაში¹, აღამამადხანის მოსვ-
ლის ოთხის წლის წინათ პირუელის ოჯახებიდგან მოხუცებუ-
ლი კაცები, შუახნისა და ყმანვილები თხუთმეტი წლისა ან ცოტა
მეტნაკლებნი მოიპატიჟა ჭარბელაქნიდგან სიღნაღში და კარგად
დაუხვდა. სადილს უკან თვითეულად ყუელას ხალათები უბოძა და
ამასთან ლაპარაკი დაუწყო ასე:

- „ჩემი ყმანვილობით აქამდისინ არ დავმცხრალუარ თქუენსა
და ქართუელების გაერთებასა, მაგრამ ვერაფრით ვერ შევიძელ.
ყოველი ჩემი ღონისძიება დავასრულე თქუენზე. არ არის კარგი,
არ უნდა შვრებოდეთ ამას, რომ თქუენი ძმები ქართუელები გა-
მოვიმეტებიათ, გინდათ ძირიანად ამოთხაროთ და ჩუენ მაგიერ-
ათ ოსმალები დაასახლოთ საქართუელოში. ამისთანა საძაგელსა
საქმეს არც ერთი გუარი არა იქს ქუეყანაზედ, თქუენა ხართ ამისი
პირუელი მაგალითი. თუ სარწმუნოებას იტყვიოთ, თქუენ მაჰმადი-
ანები ხართ, ოსმალებთან ერთი თანა მორწმუნე, ეს დიახ კარგი,

¹ ეს მაშინ იყო, ქ. ტფილისში იმერეთიდგან დესპანები რომ მოუვიდა მეფეს
ირაკლისა: იმერეთი მიიღე და საქართუელოს შეაერთეო. ამაზედ მეფე ირაკლიმ
და იმერეთის დესპანებმა პირობა რომ დადეს, მასუკან მეფე ირაკლი სიამოვნით
სიღნაღში წავიდა და იქ ჭარბელაქნიდგან პირველი ოჯახის შვილები დაიბარა და
ახლა ამათ ელაპარაკა ერთობაზედ.

ვინ შეეხება თქვენს სარწმუნოებასა? – ვინც კი თავის სარწმუნოებაში აღზრდილია, იყავით იმ სარწმუნოებაზე და ჩუენ ვიქნებით იმის პატივის მცემელი ჭეშმარიტად¹. კარგათ დაიხსომეთ, რასაც მე ეხლა გეუბნებით, თუ ამ ჩემს რჩევას გაიგონებთ, თქვენც ბედნიერი იქნებით და ჩუენ ქართუელებიც და თუ კიდევ ასე მოჰყუებით, როგორც აქამდისინ აოხრებდით და აოხრებინებდით საქართუელოს ოსმალებსა, უნდა კარგად იცოდეთ, თქვენი შვილები, ანუ თქუენი შვილიშვილები ასეთს ვაებაში ჩაცვივდებიან, რომ თქუენი დედაკაცები მნარედ ტიროდნენ, გლოვა და თავში ცემა ჰქონდესთ და მშუელელი კი აღარავინ იყოს იმათი. ამისთანა უწყალოება მოივლინება იმათზედ, ეს კარგათ იცოდეთ. მე რომ ეხლა მოხუცებულები, შუახნის კაცები და ყმანვილები მოგიპატიუეთ, მიზეზი ეს არის, რომ მოხუცებულებმა ურჩიოთ თქუენს ჯამათს, დასცხრენ, ნულარ მოდიან ჩუენზედ, ნულარც ოსმალებს მიეკარებიან და ჩუენთანაც გაერთდნენ ერთ ძმათა. თქუენ შუახნისას კი ამას გეუბნებით, თვითონ თქუენა ხართ ამლეღვებელი მთელი თქუენი ხალხისა ჩუენზედ. გეუბნებით, კარგია, ამდენს აკვაცობაზედ ხელი აიღევით, თორემ ბოლო დროს ჭარბელაქანი ინანებს. მე ეს წინათვე მიწინასწარმეტყველება თქუენთვის. და თქუენ, პატარა ყმანვილებო (მასუკან იმათ მიუბრუნდება), ამას თქუენ ნუ დაივინყებთ, თუ ამ ჩემს სიტყუას ესენი არ დაისწავლიან და კიდევ თავისებურათ მოჰყუებიან ჩუენზედ, მაშინ მამიგონეთ, როდისაც თქუენს ცოლსშვილში საშინელება იყოს უწყალოებისა.

ყოვლის ფიცით დარწმუნებული მეფე ირაკლი კმაყოფილი შეიქნა იმათგან და გამხირაულებული წამოვიდა. ცოტას დროსაც დასცხრნენ, მაგრამ ბოლოს მაინც კიდევ მოერია ცვიერი ეშმაკი ჭარბელაქნელებს და კიდევ მოჰყვნენ, მაგრამ უფრო სუსტათ.

შარშან 1863-სა წელსა ზაფხულს ჭარბელაქანში აღრეულობა რომ მოხდა, ერთი მოხუცებული ლეკი იჯდა თურმე თავის სახლის

¹ ერთს დილა ადრიან მეფე ირაკლი წამოდგა და მოაჯიროზედ სიარული დაიწყო, ამ დროს მეფის საყუარელი და ერთგული მოსამსახურე ქურდაშვილი და ერთი სასახლის თათარი შესიტყვდნენ და გაფიცებულმა ქურდაშვილმა უთხრა: შე რჯულძაღლო თათარო. ამ სიტყუაზედ მეფე ერეკლე გადმოდგა და დაუძახა: როგორ ქურდაშვილო? – ქურდაშვილი შეშინებული დადგა. დაიძახა: ნემსი მოიტანეთ, ენა გამოაყოფინეთ მაგ ქურდაშვილს და თვითო ნემსით ენა დაუჩხვლიტეთ, რომ მაგ ენამ აღარ გაბედოს მაგუარი. ენა გამოაყოფინეს, თვითო ნემსს ჩაკვადნენ და მასუკან გადავადებდნენ. გადმოსდიოდა საწყაღს სისხლი. მინამ ის ნემსები არ შეალიეს, არ მოეშო, მერე უბძანა: კარგათ უნდა იცოდეთ, როგორც შენ შენი რჯული გიყუარს, ისე მაგას თავისი. ამისთვის გააგდევით ეგ ქურდაშვილი, რომ მაგან ჩემი სახლი აღარ ნახოს და აღარც გაუტარებია თავისთან. ყოველს სარწმუნოებასა მეფე ირაკლი დიდს პატივს სცემდა ასე.

კარებთანა და თან ამას ამბობდა ცრემლით:

– „რაც მეფე ერეკლესგან მე გავიგონე, ისინი ბევრი აგვიხდა და ეხლა ხომ სრულებით დავიქცევით ჩუენ. რაც ჩუენმა მამაპაპებმა ქართუელებს უყვეს, ახლა ჩუენ უნდა გადაგვხდეს, ის ჩუენი მამაპაპების უწყალოება ქართუელებზე, ეს არის ღვთის განგება ჩუენზედ მოსული, სხუა არაფერი“.

მართლა, რაც მე ვიცი და ვჩხრეკ ჩუენ ქართუელების მდგომარეობასა, ძუელს თუ ახალს, ჩუენ უკანასკნელს მეფეებამდისინ, ვისაც კი ჩუენ ქართუელებისათვის ავი უქნია ანუ იმ ჩუენი მამაპაპების დაცემა მოუნდომებიათ გარეშე მტრებსა, იმათი ანუ იმათი შვილიშვილებისა საბოლოო კარგი არა ყოფილა რა და ძლიერ გადახდენიათ. მე ესეუბი ძალიან კარგად ვიცი. ესეც ვიცი, რომ კრიტიკოსები ამ ჩემს სიტყუას გაატრიზავებენ და ბევრსაც გაიცინებენ თავილობით.

ეს ხომ ცხადათ დავინახეთ იმ პირველს მეფეს ირაკლის დროებში მთის ხალხი ანწუხ დიდო საქართუელოს გაუერთდა და ჭარბელაქანი კი ვერაფრით ვერ გაიერთა, არამც თუ ვერ გაიერთა, ვერც შემოირიგა, რომელიცა საქართუელოს მტრების ბუდე გახადეს იმ გაუგებელთ და ჭკვის დამკარგავთა ჭარბელაქნელებმა, სადაც საქართუელოს მტრები სულ ამას ფიქრობდენ, საქართუელო როგორ დაედუპათ ფევსით. უთუოთ ასეც მოხდებოდა, თუ იმ დროს ირაკლი არ გამოსულიყო იმისთანა კაცი და იმისთანა მომლელი თავის მამულისა. მაგრამ ესეც არ უნდა დაიმალოს, რომ რაშიაც შესცდა ირაკლი, ისიც უნდა გამოცხადდეს, მოვალენი ვართ სიმართლისა.

მეფე ირაკლი არამც თუ საქართუელოს ამაგრებდა, ამაგრებდა საქართუელოს ყოველს სოფლებს (ადრევეც მითქომს როგორ) და სახიზრებს აკეთებდა. როგორც ვთქვი ყოველი ღონის ძიება მოიხმარა ჭარბელაქნის გაერთებისათვის ანუ შემოირიგებისათვის, მარამ ვერაფრით ვერ შეიძლო. ამის საშუალება ამის მეტი არა იყო რა, რომ ჭარბელაქნის პირდაპირ, ალაზნის პირებზედ, სადაც ფონები იყო გამოსასვლელი, იქ ციხეები უნდა გაეკეთებინა, შიგ ხუთას ხუთასი ქართუელი მეომარი დაეყენებინა ანუ მეტნაკლები, თავის ორის თუ სამის ზარბაზნითა, რომელსაცა დიახ ადვილად შეეძლო ეს, მაშინ დაინახავდა, რაც სარგებლობა იქნებოდა, თუ არა და ეს ფონები გახსნილი დააგდო და მთელს დაღისტანსა, სადაც ყრილობა ჰქონდათ ხოლმე ჭარბელაქანში, იმათ თავისუფალი გზები დარჩათ საქართუელოზე შემოსასვლელ გასასვლელი და რაღას ინაღვლიდნენ. თუ ეს ციხეები მოეგონებინა, ასე შეჰკრავდა მთელს ჭარბელაქანსა, რომ მეტი ღონე აღარ ექნებოდათ, უნდა

ირაკლისთვის თაყუანი ეცათ და დამორჩილებოდნენ. მაშინ ახალ-ციხე დასუსტდებოდა ლეკის ჯარით, დანარჩენს ლეკებს ოსმალო აღარ შეინახავდა და უთუოდ ისინიც იქიდგან გამოვიდოდნენ.

თუ მე ამას ფაქტით არ დავამტკიცებ, ბევრი არ დაიჯერებენ, რომ ალაზნის პირებზედ ციხეები უთუოთ საჭირო იყო.

პირუელი. ოცდახუთის თუ ოცდაათი ათასის ლეკით დიდი ომარხან ყუარელის ციხეს რომ შემოადგა უეცრათ, რომელშიაც ძლივს შეასწრეს მცხოვრებთა, რა ქნა, რა შეიძლო იმთენის ჯარითა ომარხანმა?- არამცთუ შეიძლო რამე, რამთენსამე დღეს უკან სირცხვილელუი შემოეცალა ციხეს და გაქცეულსავით წავიდა თავის ქუეყნისაკენ. თუ როგორმე ყუარელის ციხე აელო ომარხანსა, დღეს ქართუელის სინსილა აღარ იქნებოდა. ამისთვის, რომ მთელი დაღისტანი კახეთზე უნდა მოხეთქილიყო და საქართუელო სრულიად გაექროთ. ომარხანის მრჩევლების პლანი ასე ყოფილა, მაგრამ ყუარელის ციხე რომ ვეღარ აუღიათ, იმათი პლანებიც სულ ჩაშლილა. აი რა არის ციხე, რომელსაცა დიახ ადვილათ შეეძლო მინური ციხეები გაეკეთებინა ყოუელს სამძღვრებზედ. არამცთუ მინური ციხეები – ქვიტკირებისაც.

მეორე. მეფე ირაკლი თავის სამეფოს კუალობაზედ ძლიერი იყო, იმას ჰქონდა ოცდაოთხი განყობილი ზარბაზნები თავის ჩამოსასხმელის სახლითა, რომელსაცა საითკენაც უნდოდა, იქით წაიღებდა იმ ზარბაზნებს, მაგრამ უფროსი ერთი სულ ადგილობრივ ენყო და თვითონ კი თავის ქართუელებით მტერსა სდევდა ხან სომხითში, ხან ქართლში და ხან კახეთში, მაშინ როდესაც რომ სადაც კი ზარბაზნებსა წაიღებდა ხოლმე, მტერსა რეგუდა. ამასთან დიახ ადვილად შეეძლო ოციათასი კარგი მემომარი გამოეყუანა საქართუელოდგან, დადგრომილი რამდენიმე წლობით ხოლმე. იმ ზარბაზნებით და იმ ჯარით, რომელს მტერსლა შემოუშუებდა საქართუელოში?- არამც თუ შემოუშუებდა, სხუა ქუეყნებსაც შეიძინებდა. თუ ერევანი იმ თავის გაუნყობელის და მცირედის ძალით ისე ადვილათ შეიძინა და ოცდაოთხი წელიწადი მეტი ხელში ეჭირა, სხვას რას არ იქმოდა იმ ძალით და იმ დაწყობილობითა, რომელიცა ზევითა ვთქვი ეხლა. აი როგორც ეხლა მოვიტანთ მაგალითსა: მეფე ირაკლიმ მორიგე რომ შემოიღო, ოთხი ათასი კაცი კახეთის სამძღვრებს ინახავდა, ოთხი ათასი ქართლისას და ოთხი ათასი სომხითისას¹. რა დააკლდა საქართუელოს?- დაკლებით არაფერი, შეიძინებით კი ბევრი. შეიძინება ეს იყო, რომ როგორც ჩუენში იტყვიან, გარეშე მფრინუელიც ვეღარ

¹ ამასთან ზარბაზნები თავის ზარბაზნიკებით შემოიღო და ზოგიერთ ბატონიშვილებს და თავადისშვილებს აფიცრულათ ჩააცუა.

გადმოფრინდებოდა, არამც თუ მტერილა შემოსულიყო საქართუელოში, სადაც გაოხრებულს სოფლებს შენობა დაუნყეს ქართუელეებმა. ის მორიგე ექვსი თუ შვიდი წელიწადი იყო და ამ ცოტას ხანში საქართუელომ კიდევ გალიმება დაინყო ცოტათ.

მესამე. ამ მესამის მეფის ირაკლის შეცდომილებასა დავეხსნათ, ამაზედ ნურას ვიტყვი, ეს ღვთის კერძია, იმან იცის...

მეოთხე. იმდენი თავის წინააღმდეგების ამბები როგორ არა იცოდა რა, მარკოზაშვილის დარბაზში რომ შეიყრებოდენ ჩუმათ და იქ უთხრიდნენ ძირსა, საიდგანაც ყოუელი დაფარული წინააღმდეგობა იყო საქართუელოში მეფე ირაკლიზედ!¹ – თამამად ვიტყვი: ჩუენი საქართუელოს პირუელი ოჯახებიდგან თითო გუარში ორი და სამი მაინც იყო მეფე ირაკლის მტერი და იმათი კუდეები ხომ რავდენი... საწყალს მეფეს ირაკლის ძალიან გვიან შეუტყვივა ეს ანბები, სწორეთ სიკვდილის წინ დროებში. კიდევ იმ მარკოზაშვილის დარბაზელებს დაულუპავსთ საქართუელო, რომლებსაც ის მორიგეც იქიდგან მოუშლიათ, ის ბედნიერება საქართუელოსი! არამც თუ მარტო ის მორიგე – რასაც კი კარგსა რასმე მოინდომებდა საქართუელოსთვის მეფე ირაკლი, ყოვლის ღონისძიებით, ყოვლის ცბიერებით ეცდებოდნენ როგორმე მოეშალათ. ის მეფე ირაკლის დრო იყო გამყიდველობის დრო, რომლისგანაც საქართუელო უნდა დამხოზილიყო, არა იმდენი ქართუელეების სისხლის დაღვრითა ცხადის მტრებისაგან. არამედ პლუტობით და აზარქრობით გამყიდულებებისაგან. როდისაც რომ კარგად დავფიქრდებით იმ წინააღმდეგებზედ, იმათ საზიზლარს საქმეებზედ, აღარ ვჯავრობთ და არც გვიკვირს. უცოდინარები იყუნენ, ამასთან მეტი გულწრფელები და არ იცოდნენ, რას შურებოდნენ. უფრო სწორეთ ვსთქვათ, რას ტუტუცობდნენ სულელები: მიუტევე, მამაო და სხუანი. აი ასე იყო მაშინდელი დრო საქართუელოსი, ასე დაუნყნარებელი და ამისთანა დაუნდობელი დრო. რალა უნდა ვსთქუათ? – მეფე ირაკლის იმთენს უბედურებასთან ერთი რიგიანი საქუეყნო გამგე არვინ არა ჰყუნდა, სულ თვითონ იყო. ასე გაშინჯეთ, არც შვილი და არც შვილიშვილი უვარგოდა, რომელსაცა შესძლებოდა მეფობის რიგის მიცემა. ერთი იყო ლევან და ისიც უეცრათ მოკვდა და უბედურს ირაკლის ისიც ხელიდგან გამოაცალეს.

უთქვამსთ: სხუა დედაკაცზედ მოკლესო. ტყუილია, მაშინდელი წინააღმდეგების ჭორია. სწორეთა ვსთქუათ, დაფარუა აღარ უნდა: მონამლეს. ამისთვის, რომ მეტი კარგი რამ რომ იყო, ჯილა საქარ-

¹ პირუელად იმ მარკოზაშვილის დარბაზში ვინც იდგა, მეფე ვახტანგის ამბავშია ქუევით.

თუელოსი და შურით უყუყეს, რომელიცა ოცდაოთხს საათში გაქრა, ის საკვირუელი მეფის ირაკლის შვილი ლევან, რომელსაცა მთელი საქართველო იგლოვდა მწარეთ.

თუმცა ეხლა ზევითა ვთქვით, მეფეს ირაკლის ერთი რიგიანი საქუეყნო გამგე არავინ არა ჰყუანდა მეთქი?- როგორ იქნებოდა, რომ არა ჰყოლოდა?- დაიხ ჰყუანდა, ოთხი თუ ხუთი, მაგრამ ისინიც ყუელასაგან ამოჩემებული იყუნენ და ყოუელთვის ქუემ უთხრიდნენ იმათ. მაშასადამე მეფეს ირაკლის კაცი არა ჰყოლია. ასე შემინებული ყოფილან ისინი ზოგიერთის ბატონიშვილებისაგან და დიდი კაცებისაგან, რომ ყველაფერში ერიდებოდნენ დიდს სამეფო საქმეს. ნეტავი როგორიც ვაჟკაცნი კი იყვნენ მაშინდელი ქართუელები და მართებული გულწრფელი დარბაისლები, იმის მეასედი ქუეყნის მართუელობა სცოდნოდათ იმათ.

ვინ ამბობენ, დავით ბატონიშვილი კარგი იყოვო. დავით ბატონიშვილი მინამ პირუელად სხუაგან წავიდოდა¹, მართლად კარგი ყოფილა და როდესაც იქედგან მოსულა, სულ გადარეულა (ყუავსა კაკბის სიარული ვერ უსწავლია). მეორეთ რომ სრულებით წასულა იქ, ერთიც მაშინ დასტყობია სამეფოს კაცობა, ამისთვის, რომ მოუფიქრია და ჭკუაზედ მოსულა. არამც თუ მარტო დავით ბატონიშვილი მოსულა ჭკუაზედ – ვინც კი ბატონიშვილები იყვნენ, იმათაც დაუნახამთ თავიანთი რეგუენობა, მაგრამ რალა დროსი იყო: თოიდან სოღრა ნალარა (ქორწილის შემდგომ ნალარა). ბევრი ჭკუა დაკარგული ანდაზებია დავით ბატონიშვილზე. გარდა ამისა დიდი წინააღმდეგობა ჰქონიათ მამაშვილსა მეფეს გიორგის. დავით ბატონიშვილის ძმა ივანე სჯობნებია დავითს, არამც თუ მარტო დავითს, მთელს სახლეულობას სულერთიან. თუ კიდევ ყოფილა რამე, ისევ ივანე ბატონიშვილი, სხუანი ნაკლები იმაზედ.

გასაშტერებელია, იმისთანა ფიქრარეული ანუ ფიქრგამოცვლილი კაცი, როგორც დავით ბატონიშვილი შეიქნა შორი გზიდგან მოსული პირუელში, ისე უზომოთ რალათ სცემდა პატივს თავის პაპას მეფე ირაკლის და ან ყოველთვის საკურველად რათ მიაჩნდა იგი?- ჰგავს ასე ყოფილა, რომ ყოუელი დიდი კაცის საკვირუელება არავის თუალში არ უნდა დაიკარგოს! ვის უნახამს მეფის ირაკლის ანდერძი თავის სახლეულობის მეფობაზედ?- თუმცა იმ ანდერძით შეიძლება მეფობა, მაგრამ ძნელია, არეული, ევროპიისა არა არის რა იმაში. ესეც კიდევ იმის შეცთომილება.

ასე და ამ სახით ყოვლისფრით უბედური იყო მეფე ირაკლი. ამდენს უბედურებაში ჩავარდნილი, იმდენს საიდუმლოს მტრების

¹ ესე იგი რუსეთს.

მახეში გაბმული და იმდენის მოსეულის მტრების დევნით მოუსვენებელს ცხოვრებაში იყო ჩალუპილი, ასე რომ ერთი ბენო მცირედი მოცლა არა ჰქონდა, თავის ქუეყანა გაემართა.

მინამ მეფე თეიმურაზ იყო, მეფე ირაკლის მამა, კარგი შემწე იყო თავის შვილის ირაკლისა, სამეფოს საქმისაც კარგათ წამყუანნი და როდისაც იგი აღარ იყო, მაშინ ლევან მოესწრა, ირაკლის შვილი, რომელმაცა მტერი იმას დაანება და თვითონ კი ქუეყნის მართუელობას შეუდგა სრულის გულით, მაგრამ დიახ ცოტას ხანს. ის კარგი მეფის ირაკლის შვილი ლევან ოცდამეხუთეს წელიწადში აღარ იყო და მეფე ირაკლი ისევ იმ პირუელს ვაებაში შეცურდა დასანთქმელად (ლევანის სიკვდილი ზევით ითქუა).

ლევან ბატონიშვილი ასეთი კარგი რამ გამოსულა, რომ მართლა მარჯუანა მხარი მეფე ირაკლისა, თითქმის თავის მამას სჯობნებია, რომელსაცა სწორეთ იმას სცოდნია თავის ქუეყნის მოვლეობა რა არის. იმის დროსა მეფე ირაკლიმ კარგათ დააწყო საქართუელოს საქმე: რომელიც ზევით დავინახეთ მორიგე. დიდი ანტონი ქათალიკოზი რა რიგათ ხელს უმართავდა იმათ, როგორ ეწეოდა იმათ და რარიგათ წესიერად აწყობდნენ საქართუელოს საქმეს ეს სამი საკვირუელი კაცი! ამ სამის კაცისაგან ეს ანბები რომ დაინახეს, გუარის ღირსება და ადგილობის მოთაობაც შეეწეოდა იმათ, რომლებიცა ყოუელი წინააღმდეგნი წინაამდეგობიდგან მეფობის ერთგულებაში და მორჩილებაში შემოვიდნენ. ეს სამი კაცი ასე განძლიერდნენ საქართუელოში, რომ სულ ხელში დაიპყრეს ყუელა. უფროსი ერთი ესენი სულ ერთად იყვნენ და ერთად არჩევდნენ საქართუელოს საქმეს. მეფობის წინააღმდეგობას [არამცთუ] საქმით, ველარავინ ველარ ივლებდნენ გულში, ასე შეკრეს ყუელა. მეფე ირაკლი ქუეყნის გამართუას შეუდგა. ანტონი ქათალიკოზი ეკლესიების საქმეს და ლევან ბატონიშვილი გარეშე მტერსა სწყლავდა, მაგრამ ამ საკვირველმა კაცებმა მაინც ვერ მოიგონეს, ჭარბელაქნის პირდაპირ აღაზნის პირზედ ციხეები გაეკეთებინათ.

ამ სამს კაცსა კარგი ხანი რომ დასცლოდათ ერთად, პირუელს მეფობის ხარისხზე დაადგენდენ საქართუელოს. მაგრამ კიდევ უბედურებას რა გაენყობა! – ამათ ძალიან ცოტა დრო დასცალდათ ერთად. ლევან ბატონიშვილი იმ ყმანვილკაცობის ხანაში აღარ იყო და ანტონი ქათალიკოზიც იმის ცოტა ადრე მოკვდა. წარმოიდგინეთ, ამ ორი კაცის დაკარგუა რა საშინელი ზარი იქნებოდა მეფის ირაკლისათვის! ოო! ბედო, ბედო! ჩუენში უბრალოთ კი არ არის ნათქუამი: ბედი მომეც და სანეხუეზეც დამაგდეო. რუსთველიც ამბობს: „ბედმა გვიყო ყუელაკაი, ჩემო, რამცა დაგუემართა“.

თა ნიკოლოოზ მელიტონის ძე ბარათაშვილი საქართუელოს

ბედს რომ ლექსათა სწერს, სადაც სალომონ მსაჯული გამოჰყავს მეფის ირაკლის უბნობაში, ის ლექს მგოსნობა საუცხოვოა, მაგრამ ისტორიისათვის კი არ გამოდგება. მინამ ალამამადხან მოვიდოდა საქართველოზედ, სამი წლის წინათ დაუთხოვნია თავისგნით და ძალიან გასწყრომია და ალამამადხანის შემდგომ ისევ შეურიგებია, რომლისაცა სოლომონ მსაჯულის ორი წიგნი მე მაქუს, თვითონ სოლომონ მსაჯულისაგან შავათ დანერილი მეფე ირაკლისთან, დიახ დიდი მადლობისა, რომ მეფე ირაკლიმ შეირიგა. პირუელი წიგნი არის დანერილი ზ-ს მარტს ქორონიკონს უჰდ-სა და მეორე ე-ს აგვისტოს ქორონიკონს უჰე-სა. გახსოვთ, ზევით რომ ვთქვით: ოთხი თუ ხუთი ჰყუანდა მეფე ირაკლის და ისინიც ამოჩემებული იყუნენ ყუელასგან მეთქი. იმათგან ერთი ის სოლომონ მსაჯული იყო ყუელასგან ამოჩემებული, რომელზედაც ამთენი ტყუილი ამბები უზიდიათ მეფის ირაკლისთვის, რომ ბოლოს იძულებული ქმნილა, ძალიან გასწყრომია და თავისგნით დაუთხოვნია. თას ნიკოლოზს ეს ამბავი რომ სცოდნოდა, იმის დათხოვნაში უფრო საგანგებოს აზრებს გამოხატავდა, მინამ საქართველოს ბედში. მაშინ ის ლექსი გასამტერებელი იქნებოდა! იმ დროს სოლომონ მსაჯული სიონის ეკლესიის მახლობლათაც მდგარა ერთს სახლში მტკუარის პირზედ, სიონიდგან ჩრდილოეთის მხარეს.

იმ ორი საკვირული კაცის დაკარგუა მეფის ირაკლისთვის ბოლო მოსაღები იყო, თუმცა კიდევ თავის გულსა არა ჰკარგავდა და მოუსუნენად ცდილობდა საქართველოსათვის, მაგრამ იმ წინააღმდეგებმა კიდევ თავი აიწიეს და მოჰყენენ თავისებურათ საქართველოს ძირის ამოთხრასა. თუ მეფე ირაკლის იმისთანა ორი კაცი აღარ ჰყუანდა, ვითარცა ანტონი ქათალიკოზი და ლევან, ევროპიის გუარზზედ განათლებული რომ ყოფილიყო, მაშინ იმისმა ბუნებითმა ჭკუამ იცოდა, რასაც იქმოდა, მაგრამ ეს რომ არა ჰქონდა, შეჩენილი წინააღმდეგები სულ სხუა გუარათ აჩუენებდნენ საქართველოს საქმეს და ურევდნენ იმის ბუნებითსა ჭკუასა. ყოვლისფრით დაობლებულსავით დარჩა მეფე ირაკლი შემდგომ დიდი ანტონი ქათალიკოზისა და იმის შვილის ლევანისა.

მგონია, მეფე ირაკლიზე საკმაოდ თავს ნება მივეციოთ, რომ რაც ვიცოდი იმაზედ, ვთქვით იმისთანას მამულის მოწამეზედ იმის შეცდომილებანი? - აბა ახლა ამის შედგომ მეფე ვახტანგზედ გადმოვიდეთ, იმისიცა ვთქუათ, არც იმისი უნდა დაიმალოს, რაც იმაზედ ვიცით, იმისიც უნდა ვთქუათ, დამალუა სირცხვილია.

ბევრს უთქუამს და მეც მითქუამს: მეფე ვახტანგ ბრძენი იყოვო. მაგრამ სწორეთ რომ ვჩხრეკთ და იმის ანბებს ვიგონებთ, იმისი კარგი არა ჩანს რა. თუ დანვრილებით მოვყუებით იმის ამბებს, უფრო

ბევრი ნიშნები დაესმის იმის დიდსულოვნობის დიდებულებასა. იმისთვის მოკლეთ გამოკრებით ვიცყვით და პირდაპირ, რომ მეფე ვახტანგმა დაანგრია საქართუელო. ვიცი, ამას ბევრი გაიკვირუებენ, მაგრამ ვითხოვ დამშვიდებულს მოთმინებას. მეფე ვახტანგმა თავი მოარიდა მაშინდელსა საქართუელოს გარემოებასა, გადვიდა რუსეთს, რომელიცა იმის შემდგომ დარჩა ქართლის მეფეთ იმის გათათრებული ძმა იესე ოსმალების ნებით. შემდგომ იმის სიკვდილისა და ნადირშასაგან ოსმალ ლეკების გალაღვისა საქართუელოდგან, იმის ქალის თამარისა ქმარი, კახეთის მეფე თეიმურაზ დასუა ნადირშამ ქართლ-კახეთის მეფეთ და დიდი შემწეობაც მისცა თავის ჯარებითა. თუ ბრძენი, თუ დიდსულოვანი იყო მეფე ვახტანგ, ანუ თავისი მამული გულით უყუარდა, რუსეთიდგან დიდი შემწეობა უნდა მოეცა თავის სიძის მეფის თეიმურაზისთვის, ისიც შვილი იყო, სულ ერთია, რომელსაცა დიახ ადვილად შეეძლო ესენი. ნაცვლად ამისა თავის ძმისწული აბდულაბეგი და თავის შვილი პაატა (არარჯულიერი შვილი) საქართუელოში დარჩნენ მეფე ვახტანგის ნებით ქართუელების ასარევად და აურიეს კიდეც. ჯერ ამ ორთა შორს ეჭირათ თავი, ჩუმათ საქმობდნენ და სხუებს კი აბრიყუებდნენ, ესე იგი დიდ შანშე ქსნის ერისთავსა. თუ როგორმე მეფე ვახტანგს მოენდომებინა და იმ ორიუესათვის ერთი პატარა ბარათი მოენერა, ძალიან დაამეგობრებდა თავის სიძესთან იმათ, რომლებზედაც დიდი ნება ჰქონდა იმათზე. არამცთუ ბარათი, უფრო და უფრო აქეზებდა იქიდგან იმ ორთ თავის სიძის მეფე თეიმურაზისა და თავის ქალის შვილის ირაკლის დასამხოზათ. იმათ კი ის ვერ დაამხეს და მოხდა შინაური არეულობა (ზევით ხსენებულს შანშეს ერისთავისაგან). მინამ მეფე ვახტანგ ცოცხალი იყო, როგორცა ვთქვით, ისე ურევდა საქართუელოს და როდისაც აღარ იყო, მასუკან იმის შვილი ბაქარ დარჩა თავის მამის ფეხათ და იმან უფრო უარესად შემოუკეთა საქართუელოს ანუ ქართუელებსა გივი ამილახვართა¹. ამ ქართუელების თავგამოდებულმა ერთმანეთის შეხეთქილებამ კლდეზე გადასაგდებად დააყენა საქართუელო. მეფე თეიმურაზის მოპირდაპირე გივმა ამილახვარმა ოსმალ ლეკების შემწეობით. და მეფე თეიმურაზიც იფარავდა საქართუელოს სპარსელების მოხმარებით, სადაც მოხდა დიდი სისხლის ღვრა საქართუელოში. ეს არის ნადირშას ყიზილბაშების დრო საქართუელოში. ამგუარი წყალობის მომცემი ქართუელებისა ჯერ მეფე

¹ აქ ოქცივატერს იოსებ არლუთაშვილს არ ვახსენებ, იმისი ამბავი სხუაგან იქნება, მაგრამ შემდგომ ბაქარისა იმას ჰყუნადა აგენტები საქართუელოში და იმათგან ლუპავდა საქართუელოს. იმისი ამბავი სხუაგან წვრილათ იქნება, სხუა წერილში.

ვახტანგ იყო, შემდგომ იმის შვილი ბაქარ და მასუკან ორქივატერი იოსებ (ეს კი მეფის ირაკლის დროს იყო იოსებ). მეფე თეიმურაზმა ესენი სულ დათრგუნა ნადირშას ჯარების შემწეობით. ბოლო დროს მეფე ირაკლიც გაურია საქმეებში. ბოლო მოუღეს იმ ცხადს მტრებსა, მაგრამ საიდუმლოს მტრებისა კი არა იცოდნენ რა, რა ამბავი იყო საქართველოში. იქნება მეფე ვახტანგ ამით გაამართლონ, თავის მეფობისთვის ზრუნავდა, დასაძრახი არ არისო. ამის პასუხს თავი დავანებოთ, ვერას ვიტყვით, მხოლოდ ამის მეტსა, რომ ის მარკოზ-აშვილის დარბაზი პაატა ბატონიშვილის სადგომი იყო, სადაც კრება ჰქონდათ ხოლმე შემთქმელებსა, მინამ იმათი ამბავი შემთხვევით გამოცხადდებოდა. მინამ მეფე თეიმურაზი იყო საქართველოში, აბდულაბეგი გაფრთხილებული იყო, ცხადათ ვერა გაებედა რა და როდისაც ის აღარ იყო, აბდულაბეგმა ცხადათ დაიწყო ჯარებით გამოსვლა მეფის ირაკლის დასაცემათ, მაგრამ მალე შემოაწყვიტა ის იმის ჯარები ზედა და თვითონ აბდულაბეგიც სრულიად გააქრო საქართველოდან. ამის შემდგომ ახლა პაატა ბატონიშვილმა გამოიღო თავი მეფის ირაკლის დასამახობათ, რომელიცა ის ამბავი „ცისკარში“ მაქვს აღწერილი შეთქმა (მარკოზაშვილის დარბაზისა მოუხსენად). შემდგომ ამისა, მგონია იმ მეფის ირაკლის წინააღმდეგებისთვის საგრძნობელი იყო, რომ მეფეს ირაკლის გაერთე-ბოდნენ თვიანთ მამულის სიყუარულისთვის და იმისა ასამაღლებ-ლად, ამისთვის რომ მეფე ვახტანგ აღარ იყო, იმის მეფობისათვის ეზრუნა და აღარც აბდულაბეგი და აღარც ბატონიშვილი პაატა, რომ კიდევ არეულობა ყოფილიყო საქართველოში. მამსადამე, სხუა რალა უნდოდათ იმ მეფის ირაკლის წინააღმდეგებს? გონების მიხედვით უნდა დამორჩილებოდნენ არა მეფეს ირაკლის, არამედ მამულს – მამულის სიყვარულისათვის, მაგრამ არა, მამულის სი-ყუარულსა მეფის ირაკლის მატრობა ირჩიეს, სადაც შაიკა გაკეთდა საქართველოს დალუპისა.

იქ იმ მარკოზაშვილის დარბაზში კი აღარ იყო კრება, მაგრამ ის მარკოზაშვილის დარბაზისა აზრი ეს მეორე შეთქმა, დიახ ოს-ტატური ფთხილი შეთქმა, გაძრახ გააგძელეს მეფის გიორგის სიკ-ვდილამდისინ, იცოდნენ, მეფის ირაკლის დროსა ვერას იქმოდნენ და საიდუმლოთ კი უთხრიდნენ, რომლებიცა მტერზედ ჰყიდდენ საქართველოს. განა დიდი ანტონი კათალიკოზი იმისთანა შვილი არ იყო იასე მეფისა, როგორიც აბდულაბეგი, მაგრამ თავის ბი-ძას მეფე ვახტანგს არ მიუდგა არაფერში. იმან კახეთის მეფობისა მხარე დაიჭირა, ამისთვის, რომ ასე ხედავდა საქმეს და რაც შეეძლო თავდადებითაც ეწეოდა იქით მხარეს. იმ პირუელს თავის დროებში ქათალიკოზმა ანტონიმ უფრო მაღალის აზრით დაიწყო საქართუე-

ლოს ამაღლება, მაგრამ ახლა მეფე თეიმურაზმა გამოიღო თავი და ექსორია უყო საქართველოდგან. სწორეთ ვიცყვი, რომ სიმამრი მეფე ვახტანგ მთელი სახლობით და სიძე მეფე თეიმურაზ, ესენი სულერთიან ერთს ასეთს ადგილას უნდა ყოფილიყვნენ, რომ იმათ საქართველოსი არ სცოდნოდათ რა და იმათ მაგიერათ, მხოლოდ ქათალიკოზი ანტონი და მეფე ირაკლი დარჩენილიყვნენ. იმ პირუელს დროებიდგანვე მეფის ირაკლის ბატონიშვილობის დროში საქართველო სულ სხუა იქნებოდა! ხომ კარგი შემწე იყო თავის შვილის ირაკლისა მეფე თეიმურაზ და საქართველოს საქმისაც კარგად წამყუანი, მაგრამ საქართველოსათვის კი უფრო ასე სჯობდა.

ახლა შევათანასწოროთ ნადირშა მეფე ვახტანგთან, რა განსახუებაა იმათში?- იმ მაჰმადიანმა ნადირშამ ქართლი და კახეთი შეაერთა ერთს ქრისტიანეს სამეფოთ და ქრისტიანმა მეფე ვახტანგმა კი ქრისტიანეს მომხრეებითა საქართველო დააქციეს. ამის შედგომ რაში გავამართლოთ მეფე ვახტანგ?- რჯული რომ დანერა იმაში?- მაშინ ის რჯული არც უხმარიათ, არც მოქმედებაში ჰქონიათ და ან ვინ მოიცლიდა იმისთვისა, ისეთი დრო იყო მაშინ საქართველოში. თუ იქნება რამე იმ უწინდელსა დროში, ძალიან ცოცა, არა სათქმელი. მეფე ვახტანგის რჯულისა არაფრისთანა არა იყო რა მაშინ საქართველოში არაფერზედ. ყოველი საქმე სულ საჩქაროთ იყო, სულ მორიგებაზე, სულ სვინიდისზე და სიმართლეზედ: მეფესთან, მებატონებთან და ხალხში. ამაზედ გვითქვამს კიდევ ადრე. ბევრჯულელ მოხდებოდა საქმის მიხედვითა, რომ მეფე ირაკლი დიამბეგების სამართალში მისცემდა საქმეს განსახილველად და გადასაწყუეტლათ. ამისთვის ერთი იასე მსაჯული¹ ჰყუნდა, რომელსაცა ორი ბეჭედი ჰქონდა მეფის ირაკლისაგან მიცემული. ერთ ბეჭედზე „იასე მსაჯული“ იყო დანერილი ამოჭრით და მეორეზე: „ჟამნიცა ესე წარუალს“. დიამბეგებისგან გადაწყუეტილი მეფეს ირაკლის მიერთმეოდა, მეფე ირაკლი იასე მსაჯულს გაუგზავნიდა, ისიც გამოძიებაში შევიდოდა. თუ ნახამდა, რომ სიმართლით არის გადაწყუეტილი, იმ თავის ბეჭედს დაასუამდა ასე: „იასე მსაჯული“. მეფე ირაკლიც იმ დიამბეგების გადაწყუეტილებას დაამტკიცებდა და თუ იასე მსაჯული აღმოაჩენდა, რომ ის დიამბეგების გადაწყუეტილობა უსამართლო არის, ახლა იმ ბეჭედს დაასუამდა ასე: „ჟამნიცა ესე წარუალს“, რომელსაც მეფე ირაკლი იმ გადაწყუეტილობას თავსა გადუხევედა და დიამბეგებს გაუგზავნიდა ამ სიტყვით: იასე მსაჯული ამბობსო, ჟამნიცა ესე წარუალს. შეუდგებოდნენ და მეორეთ სიმართლით გადაწყუეტდნენ ხოლმე. ასე და ამ სახით იყო

¹ ეს იასე მსაჯული ერთი იმათგანი იყო, რომელსაცა ქუემ უთხრიდნენ.

ყოველი საქართველოს საქმე და არა მეფე ვახტანგის რჯულის-ამებრ.

აი როდის შემოვიდა მეფე ვახტანგის რჯული?- როდესაც ძლიერი რუსეთის მთავრობა დაფუძნდა საქართველოში და იმ დროს ევროპიის წესზედ შეიცვალა დრო, ჩუენი ძუელი საზოგადოებისათვის სულ სხუა, და აღარც იმთენი სარჩო ჰქონდათ მეფის კარისკაცებს და მოხელეთ, მაშინ მეფე ვახტანგის რჯული შემოიტანეს საქართველოს მეზატონეებმა, მხოლოდ იმ ერთის სიტყვ-სათვის: მეზატონის გლეხი კაცი, სულს გარდა მეზატონისა არისო. რისთვის? – თავიანთი გლეხები მონებაში შემოიყვანონ დროის მიხედვითა და კიდევ შემოიყუანეს, რომ კარგი სარჩო ჰქონდეთ და ვინც ნაკლებათ იყვნენ, იმათაც შეენივნენ პატარა რიგიანი მოსუენებულის ცხოურებისათვის. არც დასაძრახი არიან ისინი: იმ სისხლისა და იმთენი ვაების შემდგომ მოსუენება უნდოდათ იმათ. მართლა იმათ ასე ეგონათ, ძლივს მოვისუენეთო, მაგრამ ამასთან ასეთი დავიდარაბა და დავიდარაბის ხარჯები ჩამოუვარდათ ერთ-მანეთში, მამულებზე თუ ყმების თაობაზედ, რომ ის უწინდელი ვაებანი სულ დაავინყდათ. როგორ დამავინყდება თ~ას ლ. ზ. ძესო თავის მახლობლებმა რომ ჰკითხეს: აგრე რათა ხარ დაღონებუ-ლიო?- პასუხი: როგორ არ ვიყო ღვთის გულისთვის, ოცდაოთხი საქმე მაქუს, სულ სხვადასხვა დავიდარაბა, რა ვქნა, რა უყო, არზე-ბის წერა მე არ ვიცი, საქმის წაყუანა მე არ ვიცი, ამდენმა ხარჯმა ვალებში ჩამავადო, დავილუპე. რომელი მწერალი რასაც მეუბნება, ვალს ვიღებ, ვაძლევ, აქამდისინ კიდევ ვშოვობდი ვალებს, ახლა იმასაც აღარავინ მენდობა, არ ვიცი, რა ვქნა?- დღეს ჩემი ცოლშ-ვილი მშივრები ჰყრიან ხმელს პურზედ, ღმერთს გეფიცებითო. ამასთან მწარე ცრემლები გადმოყარა. ერთს კვირას უკან დაიძახ-ეს, სანყალი ლ. კიდევ მოკვდაო და სხუანი.

მინამ კიდევ ის ძუელები იყუნენ, რაოდენ შეიძლებოდა თავის გლეხებს ანუ ყმებსა უფთხილდებოდნენ და როდისაც ისინი აღარ იყვნენ, იმათმა შვილებმა, ესე იგი ჩუენ: ის პატიოსანი სამსახურის დებულობის წესი, იმ პატიოსანი ჩუენი გლეხებისა სულ ვრთიან დავლენეთ და იმის მაგივრათ ის ჩუენი გლეხები ასე გავებგრეთ, რომ როგორც ჩუენ გვინდოდა ისე.

უწინდელს დროს საქართველოში სად იყო დავა ყმებზედ ანუ მამულებზედ, სადაც ძუელადგანვე ყუელამ თავისი იცოდა და ყუელას განსაზღვრით ეჭირათ თავისი. თუ როგორმე დავა მოხ-დებოდა რაზედმე, იმისათვის იყო სწრაფი სვინილისიანი სამარ-თალი, სადაც გადასწყუეტდნენ ჩქარა (ზევითაც გვითქუამს), რომლებიცა ორივ მხარენი კმაყოფილნი დარჩებოდნენ. აბა ერთი

იმისთანა სამართალი მაჩუენონ სადმე ქუეყანაზედ, რომ საჩივარში მოჩივრები კმაყოფილნი დარჩნენ, ასე რომ მოჩივრებმა პირსაც აკოცონ ერთმანეთსა მორიგებისათვის?—ამ ჭეშმარიტებასთან რაც უნდა იყოს, მაინც მე არ ვაქებ უწინდელს დროსა: სიბნელე განათლებასთან რა საქებელია? — ვინც ამას იფიქრებს ჩემზედ, რიგიანი გონება არ ექნება. ის გამყიდუელობის დრო, ის სისხლი და ის ოხრება საქართუელოსი როგორ მოვიწონოთ, რომელსაცა ვწყევლი იმ საშინელების მიზეზსა. მაგრამ ვერც ესლა მოვიწონებთ თავს ქართუელები ვერაფრითა. აბა რით?— პური მოგვდის, სხუა ვაჭრობს, ჩუენი ვენახები სხუის ხელშია, ჩუენს ღვინოს სხუა ჰყიდის და სხუა კი არა გუაქუს რა, რომ სათქმელი იყოს, თვინიერ უზომო ტრახახისა, რომლისაცა ამისი ნიჭი კი დიდი გუაქუს(!). თუ არიან ვინმე ჩუენში ამ შრომაზედ, ასე არიან: როგორც წუეთი ზღუაში. ამთენს სხუადასხუა ამბავში ახლანდელი ჩუენებისაც უნდა ითქუას რამე, არც ისინი არიან უნაწილო?—უნამეტნავესი იმათგანი, რაზედაც დამდგარან, იმაზედ მიდიან, აღარ ეშუებიან, მაგრამ სწორეთ ვიტყვი, რომ თუ არ მოეშუებიან, თუ სწორეს გზაზედ არ დადგებიან, ის იმათი მიმართულება ბოლოს დათვებათ გადაგუაქცევს. ეს უფრო დიდი ჭირი!.. ისინი სხუებსა ჰკიცხუენ და თვითონვე ვერას ხედუენ, ანუ არ უნდათ დაინახონ?— ღმერთო, დაგვიფარე.

იმ ჩუენი ყმების თაობაზედ ესეც ძალიან მომატებული ვთქვით, ესეც იმისთვის, რომ მეფის ვახტანგის ამბავს მოჰყუა, თორემ ჩემი განძრახუა ამ სტატიაში ის არის, რაც უსამართლოება და გაუკითხავი უწყალობა მოუვიდა საქართუელოს, ისა ვთქუათ. გარდა იმდენი საშინელი ამბებისა საქართუელოზე, ახლა ცხადათ ვიტყვი, რომ უკანასკნელად სომხების ორქივატერმა იოსებ არღუთაშვილმა დაღუპა საქართუელო. იმან აღამამადხან მოიწვია საქართუელოზედ. როგორ იყო, რისთვის და ვისი პირით მოიწვია, ვიცით ყუელა. თუ იმისთანა გუამები გამოვიმეტეთ, რაც ვიცოდით იმათზე, ვთქვით, არ დავზოგეთ, უთუოდ იმთენს გუამებთან ორქივატერის¹ ამბავიც უნდა ყოფილიყო, ასე მაინც მოკლეთ. ერთის სიტყვით: ჯოხიანი და უჯოხო, დიდი და პატარა, საბყარი და ფეხმართალი, ბრმა და თუალხილული, საქართუელოს შინაური და გარეული, სანყალს ცოტა ქართუელებზე მოსდგენს სუყუელანი ერთად, თითქმის ერთს დროს, მეფის ირაკლის დროებში. დასამალავია, ნუ ვიტყვით ამავებს?—

იმ ქართლის ცხოვრების მეისტორიის ვახუშტისაგან (ბუში,

¹ ეს ორქივატერი ადრით არაჩნურთი იყო და ბოლოჟამს ორქივატერი. ზევითაცა ვთქვი და აქაც ვიტყვი, რომ სხუაგან უფრო წვრილათ იქნება იმისი ამბავი.

ადრეც მითქუამს) მიკვირს იმტოლა შრომის გამწვევისა, რომ როდისაც თავის სიძის მეფის თეიმურაზის და თავის დისწულის ირაკლის ამბებთან მიდის, იმათ ლუანლსა საქართველოზედ სულ არას ამბობს და არც იმათ ამბავს, ნამეტნავად მეფის ირაკლისას. თუ ამბობს იმათ რასმე, იმასაც უგემურათ. ახავაითას, ისიც სულმოკლე კაცი ყოფილა. იმის გულიც მტრულის ფიქრებით სავსე ყოფილა თავის სიძეზე და დისწულზედ. რომელმაცა ამისთანა გულ ლუარდლიანობამ დალუპეს საქართველო. ვინ იცის, იქნება ისიც ერია რაშიმე, როგორც თავის მამა მეფე ვახტანგ?-

რამდენიც რომ იმ ამბებში შევიდეთ, იმდენი უფრო და უფრო ბევრი ამბები დაინერება სულ ერთიერთმანეთზედ შესაწუხებელი, მაგრამ აქ ვრცელი რა საჭიროა?- უიმისოთაც ამის წამკითხუელი კარგათ დაინახავს ყუელას. ის მეფის ირაკლის არეული დრო არის რაღაც ღელვის ხაოსი, გამყიდუელობისა, ბრძოლის, ომებისა და აოხრების დრო, რომელსაცა არცერთ ქვეყანასა ისე ვაებანი არ გამოუცდია და მგონია არც რომელიმე გამოცდის ოდესმე. გარდა გამყიდუელობისა, ერთზე რომ ათი მტერი მოდიოდეს, სად არის ეს?- მომსწრე ჩუენი ძუელები ასე ანგარიშობდნენ. მერე რავდენი წელიწადი?- სამოცდასამი და დაუცხრომელად ყოუელ დღე (მეფე ირაკლის დრო) სულ ამისთანა დროები იყო, სულ სხუადასხუა გუარი ამბები, რომელსაც გამოკრებით მოკლეთ წავიკითხამთ ამის ქუემოთ იმ ამბების გარდა, რაც რომ ადრით დამინერია.

მე რომ ზევითა ვთქვი: საიდგან როგორ მოდიოდნენ ლეკები მეთქი. რალა საიდგან, ჭარბელაქნის გამოსასულელს გზებსა ანუ ალაზნის ფონებსა პირი ღია ჰქონდათ ყოუელს ადგილს და საითკენაც უნდოდათ, იქით წავიდნამოვიდოდნენ, იცოდნენ, გამოსასვლელებზედ არავინ დახვდებოდათ, მაგრამ როდისაც კი საქართველოში შემოვიდოდნენ ანუ იყუნენ ხოლმე, ამ დროს ქართუელები ცეცხლსავით ეკიდებოდნენ, ასე მღვიძარებდნენ თავიანთ ქუეყანაში თავის მამულისთვის!

ოსმალ ლეკების ბინა ვინ იცის, რავდენ ადგილს იყო საქართველოს ტყის სიმაგრეებში, რომლებსაც ხიზნებიცა თანა ჰყუანდათ ზოგიერთებს და ოსმალთა ინახავდა ქართუელების დასალუპათ. დიახ ხშირად მოხდებოდა, რომ მდევრის კაცი ქართუელები, წაეპარებოდნენ და დიდს ვნებას აძლევდნენ იმათ, მაგრამ ლეკი ტყეში მაგარია, რაკი ბინას მოიკიდებს, თავის ნებით აღარ გავა იქიდგან, საიდგანაც ჩუმათ გამოდიოდნენ და სცემდნენ საქართველოს. იმ ტყის სიმაგრეებში ჩამდგარი წვრილწვრილი ესე ნაგლეჯები დიდს ვნებას აძლევდნენ ქართუელებსა, ამიტომ, რომ აღარ იყო იმათაგან მოსუენება და ყოუელი ქართუელი შუიარაღებული იყო, დღე და

ლამ შეკრული. როგორ იქნებოდა, ტანისამოსი არ გაეხადათ, საცუ-
ალი მაინც არ გამოეცუალათ ანუ ცეცხლზე არ დაებერტყათ, მა-
გრამ ძალიან ცოტას ხანს. ისევ საჩქაროთ უნდა ჩაეცოთ; უეცრათ
მდევარი არ დაეძახათ, რომ მდევარში არ დაგვიანებულიყვნენ,
რომლისაცა ამის რამეთინიმე მაგალითები მოვიტანოთ, უფრო კარ-
გათ დავინახათ მაშინდელსა დროსა.

პირუელი. შუადღის შემდეგ¹ ქ. ტფილისის ავლაბრისა მხ-
არეს, სადაც ეხლა რიყეზედ მცხოვრებნი დგანან, იქ მტკუარ-
ის პირზედ, მჩითავებსა ჩითები ჰქონდათ გაფენილი და წყალით
თურმე ნამავენენ. ამ დროს ჩულურეთისა და ავლაბრის შუა ხევი-
დგან დაქვეითებული ლეკები წამოეპარნენ, უნდოდათ, მჩითავები
დაეჭირათ, მაგრამ ისინი საჩქაროთ მტკუარში გამოცურდნენ და
ამით მოირჩინეს თავი. ამაზედ ერთი ძახილი და ერთი ყოფა შეიქ-
ნა ქალაქიდგან: არ იქნა, მდევარი, მდევარიო. ლეკებმა მჩითავები
რომ ველარ მოახელეს, ჩითები მოიტაცეს და გაიქცნენ, რაც შეე-
ძლოთ, დიახ ჩქარა. დაქვეითებული ლეკი ცხენიანს მდევრის ქა-
რთუელს სადღა წაუვიდოდა, იქვე მახათას იქით მოასწრეს; ზოგი
დახოცეს და ზოგი ტყუეთ წამოიყუანეს. ეს ამბავი სწორეთ მეფის
ირაკლის სასახლისა პირდაპირ მომხდარა. რომელიც იმ დროს სხ-
უაგან ბძანებულა. აი ასე გაკადნიერებული ყოფილან ლეკები, რომ
სიკვდილისაც აღარ ეშინოდათ არსად, ასე მოდიოდნენ საქართუე-
ლოზედ.

მეორე. რომელიმე დაუდევნელი ქართუელი თავადი ვახშმის
შემდგომ გამოვიდა კარზე ფარალათათ ახალუხა, მასკვლავებიანს
ლამეში დადგა ლოცუაზედ და ღმერთს ევედრებოდა (უნინ ჩუეუ-
ლობა ჰქონდათ, ბევრი კარზე ილოცავდა, ვახშმის შემდგომ თუ
გათენებინას). ყუელას ეძინათ იმის ცოლის მეტსა, ამ დროს ლეკე-
ბი მიეპარნენ, პირი აუხვიეს და მოინდომეს წაყუანა, იცოდნენ,
დიდ ფულს გამოართმევდნენ. იმის ფორთხალში იმის ცოლი გამ-
ოვარდა ხანჯლით, ფეხშიშველა, ნახა, რომ იმის ქმარსა ეხუევიან
წასაყუანად, დაიკვილა: გვიშუელეთ, ლეკებოო. ამასთანავე გაშიშ-
ვლებულის ხანჯლით მიუარდა, ორი ლეკი მოკლა და თავისი ქმარი
გამოიხსნა. იმ ქალის დაკვილებაზედ მთელი იმისი სახლეულობა
გამოცვივდნენ, იმათი სოფლიდგანაც სულერთიან, მაგრამ მანამ-
დისინ ლეკებმა თავი მოირჩინეს, საითკენ, რომელ მხარეზე წავიდ-
ნენ, ველარა გაიგეს რა.

ეს არაფერი. შეხედავდით ერთი ბაირახის ასი კაცი ანუ ასზე

¹ მეფის ირაკლის პირუელს მეფობის დროებში ავლაბარში და ჩულურეთ-კუკიაში აყრილი ყოფილა მაშინ ხალხი.

მეტი, ერთის მხრიდან მოდიოდა საქართველოზე, მეორეს მხრიდან ორი ბაირახის კაცი, მესამეს მხრიდან სამი ბაირახის კაცი და შემდეგი უფრო ბევრნი... ამ ნაწყუტნაწყუტის ბაირახის ლეკებით სავსე იყო საქართველო. როგორც კალიებსავით და გუნდგუნდად დასტრიალებდნენ საქართველოს, ახლა იმის მაგალითებიც მოვიყუანოთ დასანახათ.

პირუელი. ყაფლანიანთ ჩუენს ფიტარეთის სოფელს ცხრა ბაირახების ლეკის ჯარი შემოადგა უეცრათა, რომელნიცა დაეშურნენ: მდევარმა არ მოგვასწროსო. იმლამესვე ერთმანეთში თვითო მასრა წამალი მოკრიფეს და ხანჯლებით ამ თხრილსა გაღვინისა ძირში შეაყარეს დიახ ფთხილათ. და გათენებისას კი ცეცხლი მისცეს, რომელმაცა ერთი მხარე კედელი ჩამააქცია. ამასთან იყივლეს ლეკებმა და ხმალდახმალ შიგ შეცვივდნენ. თუმცა შიგნით ძალიან ხელი გამოიღეს ქართულებმა, ასე გასინჯეთ, დედაკაცებმაც ხანჯლებითა თავი დაიზღვიეს, მაგრამ გაჯავრებულმა ლეკებმა ბოლოს დასძალეს ფიტარეთელები: დიდი და პატარა ასე ამონყვიტეს, რომ ერთი ცოცხალი აღარ გაუშუეს. ჩუენი სასაფლაო ეკლესია ხომ რასაკვირველია აიკლეს, ის იმის იმენი სიმდიდრე რომ აბაზის დანაფასები არა დააგდეს რა და დიდის დავლით ოსმალოსკენ წავიდნენ დიახ ჩქარა. კიდევ მდევრისა ემინოდათ. სამხრობის დროსა მდევარიც მოვიდა, მაგრამ სავალალოს მეტი ვეღარა ნახეს რა.

მეორე. გორიდგან წამოსული მეფე ირაკლი მოეშურებოდა ოცი ცხენიანის კაცით, საჩქაროთ ქალაქში ჩამოსულიყო. ამ დროს, როდისაც ჭალას დაუახლოვდნენ, ორი ბაირახის ლეკი გამოვიდნენ ტყიდგან და ამათზე წამოვიდნენ მინდურად. ლევან ბატონიშვილიც იმ დროს იქ ხლებია მამას მეფეს და ოთხი ზალიც თანა. თაზაალ ენდრონიკაშვილი (კუზიანი), თაზაალ ბარათაშვილი (დიანბეგი), თაზაალ [ლ] მაჩაბელი (ბორტი) და თაზაალ ორბელიანი (ყაფლანიშვილი). თურმე მეფე ირაკლი იტყოდა ამ ოთხის ზაალისას: ოთხი ზაალ ჩემთან რომ იყოს, ოთხი ათას მტერსაც არ დავერიდებო. ასეთი გულოვანი ვაჟკაცნი ყოფილან ეს ოთხნი, მაგრამ ბოლოს ზაალს ორბელიანს მეფე ირაკლის ღალატი შეუმჩნევია, რომელსაცა დაუჭერინებია და კარგა ხანი ხუნდ ქუემ ჰყოლია დაჭერილი. ამაზედ რალა გავაგძელოთ. ესენი დამდგარან და რჩევა უკითხამს მეფეს: რა ვქნათო? – ზოგს რა უთქუამს და ზოგს რა. მასუკან ლევანისთვის უკითხამს: შენ რალას იტყვიო? – იმას მოუხსენებია: თუ თქუენ აქ არა ბძანდებოდეთ, მე ვიცი რასაც ვიქმოდი, მაგრამ თქუენ რომ აქა ბძანდებით, მე აღარა მეთქმის რა. მეფემ მეტის სიამოვნით გაიცინა და მასუკან მიუბრუნდა იმათ: ამ ნუნუკალებზედ

თოფი რომ გავცალოთ, სირცხვილი არ არის ჩუენთვის? – ეხლავ ჩახმახიდგან წამალი გადუყარეთ თოფებს. მაშინუე გადუყარეს. ამასთანვე დაისუეს ხმლებსა ხელი და შუა ლეკებში დაედგერნენ, რომელთაცა იმწამსვე მოშალეს იმათი დასი და წინ წაიყარეს. მეტი გაიქცა, ტყეში შეცვივდნენ, სხუა ზოგი დახოცეს, ზოგი გადაკინძული ტყუეთ წამოიყუანეს და გამარჯუებული წამოვიდნენ. უფროსი ერთ შემთხუევაში, ყოუელი ცოტა ქართუელი სულ ასე ომოზდა. წახდებოდნენ თუ დაამარცხებდნენ, არას დასდევდნენ. დრო იმისთანა იყო, რომ უთუოთ ასე უნდა ექნათ, ამისთვის, რომ ამით უფრო სტეხდნენ და თუალებს უზამდნენ საქართუელოში სამსეს მტერსა.

მესამე. ბატოიშვილი ლევან სამშაფათის აბანოში იყო თავის რამდენისამე არჩუელის ამალითა.¹ ამ დროს მეფე ირაკლის კაცი მიუვიდა: საგურამოს ტყიდგან ლეკის ჯარი წამოვიდა, ავჭალაზედ მოდიან, უნდა წაახდინონო. ლევან მაშინვე გამოვარდა, იმის ამალაც თან გამოჰყუა და სირბილით კუკიაში გავიდნენ გზაზე ტანისამოსის ჩაცმით, სადაც შეკაზმული ცხენები და იარაღი მორათუეს, რომლებიცა სულერთიან ასი კაცი გასხდა ცხენებზე, ხელათ რაერთიც მოხერხდა და საჩქაროთ გასწიეს. რა გლდანის მხარეს გავიდნენ, იქ ექუსასი ლეკი დაინახეს, ავჭალაზე მომავალი, ექუსის ბაირახით. ბატოიშვილმა ლევანმა ბძანა: მამიჩემის მეფის ბაირახი გაშალეთო.² იქიდგან ბელადმა დურბინდში გამოიხედა და მეფე ირაკლის ბაირახი რომ დაინახა, დაიძახა: ის ძალლი ერეკლე აქ არისო. ამობაში ქართუელები კიდევ დაერივნენ და გამარჯუებული ბევრის ტყუეებითა ქალაქში შემოიარეს. დიდი და პატარა ბატოიშვილის ლევანის დღეგძელობას ღმერთსა სთხოვდნენ გულმხურვალედ, მაგრამ ღმერთმა არ შეისმინა ქართუელების საუბედუროთ.

ამ ამბებში შახედავდით, რომ ოსმალს მხრიდგან დიდი ჯარი გამოვიდა საქართუელოზე, ეს კიდევ არაფერი. შეხედავდით, რომ ჭარბელაქნის მხრიდგან უფრო ბევრი, ეს კიდევ არაფერი. ზოგჯერ და ზოგჯერ ხანების ჯარები რომ წამოესეოდნენ თავის ხანებითა და ერთიან საქართუელოს დანთქმას უპირებდნენ, ეს კიდევ არაფერი. სპარსეთის ხელმწიფეები დიდრონის ჯარებით რომ წამოვიდოდნენ და მთელი საქართუელოს ჩაყლაპა უნდოდათ, როგორც ვეშაპს პა-

¹ მეტი კარგი ამაღა ჰყოლია, ორი ათასამდინ არჩუელი ქართუელი, უცხოთ მორთულნი, ბედაურის ცხენებითა და თავგადადებულნი ვაჟკაცნი, სულ თავის ხნის ყმანვილი კაცები.

² როდისაც ლევან მოესწრა, მეფე ირაკლიმ თავის ბაირახი მას მისცა.

ტარა ბატკანი. (აღამამადხანის ამბავიც მაქუს დაწერილი).

ეს ამდენი უსაშინელები ამბები სულ მეფეს ირაკლის და იმის ქართულებს ანუათ კისერზე მინამ მეფე ირაკლი მოკვდებოდა. ამას ასე ვანბობ, მაგრამ ტანში კი ჟრიალი მივლის იმ ამბების საშინელებით!..

ნარმოიდგინეთ ის გარეთი იმთენი მოსეულობა, იმთენი მტრები, ის იმთენი დაცემულება ვერას უზამდა ირაკლის და იმის ქართულებსა, თუ ის დაფარული მტრები არა ჰყოლოდათ. იმ დაფარულმა მტრებმა მეფის ირაკლის ოჯახი დააქციეს და საქართუელოც საფუძუელზე დაიყუანეს.

აბა ახლა ამისი პასუხი მომეცი კეთილგონიერო და დიდსულოვანო მართალო კრიტიკო, იმ ჩუენი მამაპაპების იმდენის მამულის მსხვერპლისთვისა ერთობ იმათი შვილები ანუ შვილიშვილები დიდი პატივისცემის ღირსნი არიან თუ არა, ანუ საუკეთესო დიდი ჯილდოსი?-

სიმართლეო, იმედი მაქუს, შენ ამას არ დაიდუმებ, ერთს დროში ამაზედ მართალს დაიძახებ...

დეკენბერს 1865-სა წელსა ქ. ტფილისს.

მეფის ირაკლის მეორის დროის ცოცოტა ანუ ზოგიერთი მაშინდელი პირი

როდისაც მეფე ვახტანგმა საქართველო დაუტევა და კახეთის მეფე თეიმურაზ საქართველოში გამეფდა ნადირშას შემწეობით, სარდალი თა ქაიხოსრო ჯ. ორბელიანი (სომხითში მაშინ ძლიერი შეიქნა მეფის თეიმურაზის შემწეობით) მთელი სომხითელებით კახეთის მეფეს გაუერთდნენ და დიდათ ერთგულათაც ემსახურნენ როგორც მამულს, ისე მეფესა. თუმცა ქაიხოსრო სარდალმა პაპა-ჩემის მამა ეშკალაბაში თა ელიზბარ ჯ. ორბელიანი უმიზეზოთ და ტყუილების მოგონებით ერევანში ნადირშას დაახრჩობინა და იმის ოჯახი ყიზილბაშებს აკლებინა. რადგან ელიზბარ ეშკალაბაშისა ემინოდა, იმის ოჯახობის ძლიერებისა ნამეტნავათ, გაძლიერებული გივი ამილახვრისა (ელიზბარის სიძე იყო გივი), ამისთვის გულიდგან მოიშორა ქაიხოსრო სარდალმა ელიზბარ ეშკალაბაში,¹ თავისუფლათ ემოქმედა, რომელმაცა ნადირშასთან შემთხუევა პოვა და სანადელსა მიეხნია. ძალიან ერთგულათაც ემსახურა მეფე თეიმურაზს. ამის გამო სამდურავის ღირსი აღარ არის ქაიხოსრო სარდალი, ვინადგან საქართველოს გაერთებისათვის დიდათ ენეოდა მეფეს თეიმურაზს.²

ქაიხოსრო სარდალი დამშვიდებული კაცი ყოფილა, ღრმა გონებისა და დიდი ცბიერი. მეფე ვახტანგ ბევრს უთვლიდა რუსეთიდგან ქაიხოსრო სარდალს მეფის თეიმურაზის უკუდგომას, მაგრამ გუნებაშიც არ გაივლო. ამის ნაცვლად მეფის თეიმურაზისა ქალი ანა ითხოვა და თავის მახლობელს, დიმიტრის შერთო (შემდეგ დემეტრე ეშკალაბაში, ესეც ჯ. ორბელიანი. ელიზბარიც მახლობელი იყო ქაიხოსროსი).

იმ სარდლის ქაიხოსროს³ შემდგომ, იმის შვილი რევან ჩადგა

¹ ყმანვილი კაცი, ჯერ ბატონიშვილობაშივე ირაკლი დანიშნული იყო ელიზბარ ეშკალაბაშის ძმისწულს ვახტანგის ქალზე, ანაზე, რომელიცა ყოვლის ღონისძიებით ცდილა ქაიხოსრო სარდალი, რომ გაეშუებინებინა. ის მშვენიერი ქალი, მოლოზნათ შემდგარი მწუხარებით მოკვდა ალავერდში.

² მხოლოდ ეს მოხდა ცუდი, რომ ელიზბარ ეშკალაბაშზე განრისხებულმა ნადირშამ მარტო იმის მოშობა არ იკმარა, ყაიყულები აპყარა, ყიზილბაშში გადაასახლა და ეს საქართველოსთვის დიდი დასაკლისი იყო. მაგრამ ელიზბარ ეშკალაბაშის მოშობაზე გივმა ამილახვარმა დიდი საშინელება დამართა საქართველოს, რომელსაცა იმ ამბავსა თავის დროზედ წვრილად ავწერ.

³ საკვირველად მიჩანს, რომ ქართლის დიდრონი კაცები, ვითარცა: კონსტანტინე მუხრანის ბატონი, ქაიხოსრო სარდალი და კიდევ სხუანი კახეთის მეფეს თეიმურაზს მიუდგნენ და ქართლი კახეთს გააერთეს და ამაზედ დასდგნენ მაგრა. იმათ ეტყობათ, რომ შორს დამნახავნი ყოფილან, მაშინ როდესაც რომ შანშე ერისთავმა

იმის ადგილას სარდლობაში, რომელიც კარგი სარდალიც იყო, მამულისა და მეფეებისა დიდი ერთგული მოსამსახურე, მაგრამ მეტი გულფიცხელი, რომლისაცა იმის პატრეთს იმის შვილს დავითზე წავიკითხამთ ამის ქუემოთ, ის დავითიც მამას ჰგვანებია ყოვლისფრითა.

სარდალი თა დავით ჯ. ორბელიანი უნამეტნავესად იყო ძლიერი ენერგიის კაცი, მამულისა და მეფის ირაკლისა დიდი ერთგული (მეფის ირაკლის ქალი თამარ ჰყუნადა ცოლათ). მაგრამ იმის ნაკლულევენებას ასე იტყოდნენ: ხასიათით აპრიალეზული იყო, როგორც თავის მამა რევაზ და ყოვლისფრითაც იმას გუანდაო. იმ თავის ხასიათით დავით ხანდისხანა ანუხებდა მეფეს ირაკლის, მაგრამ მეფე ირაკლი არას დასდევდა. ყურს არ ათხოვებდა. იცოდა, დიდი საჭირო კაცი იყო დავით იმისთვისა. ერთხელ ასე გააჯავრა, რომ მოთმინებისაგან გამოსულმა სახლთხუცესობა ჩამოართო და იმის ქვისლს თა ივანე მუხრანისბატონს მისცა (იმასაც მეფე ირაკლის ქალი ჰყუნადა ქეთევან). თუმცა სარდალი დავით გაჯავრდა, გაანჩხლდა, მაგრამ მაინც გულშენირული იყო მეფის ირაკლისა (რაზედაც ჩამოართუა სახლთხუცესობა, ადრევე მითქუამს, სხუა წერილში). არც მაგთენი დასაკარგი იყო ის იმისთვის, სახლთხუცესობა, თორემ თუ დიდი რამ ჩამოერთო, იქვე წუეთი დაეცემოდა. მოკვებოდა. ეს მეფე ირაკლიმ კარგათ იცოდა, მხოლოდ საგრძნობლათ უყო და უფრო სწორეთ უნდა ვსთქუათ, რომ მომატებულად ველარ დასჯიდა, ამისთვის, რომ იმისი სახლის შვილები ან სპარსეთში გაიქცეოდნენ და ან ოსმალში, საიდგანაც ჯარებს მოიყვანდნენ და ვალალებს დამართებდნენ საქართუელოს. მეფის ირაკლის დაფარული მტრები კიდეც შეუძვრნენ, ისინიც მოემზადნენ გასაქცევად და როდისაც ეს განძრახუა დავით სარდლის სახლის შვილებმა დავითს შეატყობინეს და საიდუმლოთ მოახსენეს, ერთიანათ წამოვარდა დორზედ წამოწოლილი და გინებით გამოყარა კარში. თავის შვილი ივანე, თავის ძმისწულები გიორგი, ასლანი და იოსებ.

ალამამადხანის მოსვლის დროსა საქართუელოში, სარდალს დავითს დამბლა მოუვიდა (ალამამადხანის მოსვლის აღწერაშიაცა ვთქვი). რომელიცა დასწეულებული იმერეთში გადიყუანეს, სადაც დიდათ სწუხდა: ჩემს მეფეს არ ვახლდი და ჩემს ამხანაგებთან მეც არ მოვკვდი მამულისთვისაო.

და გვიმა ამილახვარმა საქართველო დალუპეს: რათ უერთდება ქართლი კახეთსაო? - ორთა ამათ უჩანთ მოკლე გონება და მოკლე სულობაც. თუ ამ ჩემსას არ დაიჯერებთ, წაიკითხეთ ქართული ისტორია.

აღამამადხანი ვერას უზამდა ირაკლის, თუ დავით სარდალი კარგათ ყოფილიყო, ამისთვის, რომ ყუელაზედ გავლენა ჰქონდა ბატონიშვილებიდან მცირემდისინ, რომელიცა დიდი მცდელიც იყო საქმისა, სახეც იმისთანა მედიდური ჰქონდა იმას, ნუერიც გძელი და ტანიც ბრგე. მეფის ირაკლის ბძანებასა და რჩევასა კარგათ უკლებლივ აღასრულებდა ხოლმე და არც არავის შეეძლო მეფის ირაკლის წინააღმდეგობა გაეხადათ იმასთან, ეთქუათ რამ. თუმცა აქეთ იქიდგან უძვრებოდნენ, მაგრამ ვერაფრით ვერ მოეხერხებინათ. ეს კი იყო, რომ ოლონდ ის კი ყოფილიყო საქმეში და იმის ღირსეულს ადგილას სხუა ნურავინ, თორემ იმის თუალში ის ეკალი იქნებოდა. ის იყო განუსაზღვრელი პატივის მოყვარული და მედიდური ანუ გულმალალი კაცი; იმას ოლონდ თავისი გაეყვანა, თორემ ტყუილსაც არ დაერიდებოდა. მეფის ირაკლისათვის ის იყო კარგი, რომ იმისთანა კაცი, ნამეტნავად მაშინდელსა დროში, ისე მორჩილებდა მეფეს. აი ამით ჩანს, რომ სარდალი დავით დიდი გონიერი ყოფილა და ეტყობა მშობელი მამულიც დიდათ ჰყუარებია, რომლისაცა იმისი სიანჩხლე წამი იყო, მაშინვე გულზედ გადაჰკრამდა და შემდეგ შეიქნებოდა, როგორც ბატკანი. *მეფე ირაკლიმ იმისი ხასიათი კარგათ იცოდა. ჯერ მიუშუებდა და ბოლოს ასეთს რასმე ეტყოდა, რომ მაშინვე დამშვიდებოდა.* თუ ის მართლა მრთელი ყოფილიყო აღამამადხანის დროსა საქართველოში, მეფის ირაკლის წინააღმდეგობი ველარას შეიძლებდნენ. თვით ის შევიდოდა საქმეში და ყოველს საქმეს ის აღუსრულებდა. დაჰპირდა კიდევ და საქმეშიაც შევიდა, მაგრამ როგორც ზევით ითქუა, დამბლა მოუვიდა და აღარც გონება ჰქონდა რიგზედ. სხუებთა შორის ესეც ზედ დართული უბედურებაა მეფის ოჯახობისა და საქართველოსი, რომ იმ დროებში დავით სარდალი აღარ იყო.

სარდალი დავით ყუელასთან კარგათ იყო, ზოგთან ძალით, ზოგთან მეგობრობით, ზოგთან ნათესაობით, ზოგთა ეშინოდათ იმისი აღელებულის ხასიათისა და ამის გამო ყუელას მორიდება ჰქონდათ იმისი. *ბატონიშვილი გიორგი ხომ უზომოთ სცემდა პატივს და იმასთან ველარავინ ველარას შვრებოდნენ მეფის ირაკლის წინააღმდეგები, ასეთი მორიდება ჰქონდათ დავით სარდალისა. აი დავით სარდალი ამისთანა კაცი იყო მეფის ირაკლის გონების მორჩილი.*

დავით სარდალი საქართველოში რომ მოიყუანეს იმერეთიდგან, მაგთენი ხანი აღარ იცოცხლა, რომელმაცა მეფე ირაკლიმ ამგუარათ იტირა: ჩემო მარჯუნა მხარევ, ჩემო სიძე დავით სარდალო, შენ აღარ მყუანდი და საქართველოც იმიტომ დაგვიქციეს მტრებმა, რომელიცა შენ იყავ ჩემი ბედნიერი სარდალიო და სხუანი. ქ. ტფილისს სიონთა ღვთისმშობლის ეკლესიაში არის დასა-

ფლავებულის.¹

დავით სარდლის შემდგომ სულერთიან ორბელიანები მოლა-ლატენი შეიქნენ მეფის ირაკლისა. რომლებსაცა არც ერთს რი-გიანი ჭკუა არ ჰქონდათ. ბატონიშვილი გიორგი და სარდლის და-ვითის მეუღლე თამარი ერთის დედის შვილები იყვნენ აბაშიძის ქალიდგან, რომელსაცა დიდი სიყუარული ჰქონია თავის დისა. და-ვით სარდლის შემდეგ რალაც ხარახურა ხალხი დარჩა ჯ. ორბელი-ანები.² ერთს რიგიანი ჭკუა არ ჰქონდა, სულ ფუქსავატი რაღაებიც იყვნენ.

დავით სარდლის შვილი ივანე სარდალი რალაც უბრალო ლეში იყო, მეითარის სოლომან თარხნიშვილის მონა (ივანე სარდლის და ჰყუანდა თინათინ). რომელსაცა თუ უნდა ააყენებდა და თუ უნდა, დასომდა, უსოლომანოთ ნაბიჯს არ გადაადგამდა, ასე დამორ-ჩილებული იყო იმისი. ამ ივანე სარდლის ბიძაშვილი გიორგი ცარი-ელი ლაპარაკი იყო, დასომდით, უცხოთ მშვენიერის სიტყვებით ილაპარაკებდა რაც უნდა ყოფილიყო და ამაზე მეტი კი აღარაფერი. ამის ძმა იყო მყვირალა კაცი, თუ არ ყვირილით, არას იტყოდა და ძალიანი ქალაღდის მოთამაშე; ოღონდ ქალაღდი ეთამაშა ამხან-აგებთან, თორემ ცა ქუეყანას დასცემოდა, არ შეიძროდა ადგი-ლიდამ მინამ არ ნააგებდა და ან არ მოიგებდა. ამათ ძმას ასლანს უნდოდა, მითამ დავით სარდლის როლი ეთამაშა საქართუელოში, იმისთანა გულფიცხელი კაციც იყო, მაგრამ არც ტანი ჰქონდა იმი-სი, არც სახე, არც იმისი გონება და არც იმისი მოხერხება. ის იყო გამხდარი, არც მაღალი ტანისა და გული კი წრფელი ჰქონდა. ამის მომდევნო ძმები იოსებ და სოლომან იყვნენ კარგი ვაჟკაცი (და მა-შინდელ საქართუელოში ვინ არ იყო კარგი ვაჟკაცი? ამას იმისთვის ვანბობ, რომ სულ იმას იძახოდნენ იმისი მახლობლები: იოსებ ვა-ჟკაცია და ვაჟკაცია). თავის უფროსების მორჩილი იყვნენ, რასაც ისინი უბძანებდნენ, იმას აღასრულებდნენ. ამათ კიდევ ჰყუანდათ ორი ძმა, სამარადლო და იაკობ, რომლებიცა იმათ როლის და საქ-მეების დროსა, ისინი ყმანვილები იყვნენ. ეს ერთის ძმის უფროსის სახლობა ნავიდა, ახლა მეორესი ვთქუათ, ესე იგი მამიჩემისა.

ზევითაცა ვთქვი ქაიხოსროს სარდლისაგან ჩუენი სახლის დალუპა, ბოლოს კიდევ მამიჩემის მამა დიმიტრი ლევან ბატონიშ-ვილთან მოკლეს საგურამოს ომში ლეკებმა (ლევან ბატონიშვილს

¹ მინამ სარდალი დავით მრთლათ იყო, მეფე ირაკლი არსად არ დამარცხებულა, ეს ნამდვილი ფაქტია. აღამამადხანს მოსვლაზედაც ეტყობა.

² ჯ. ორბელიანებს ყაფლანისშვილებსაც გუეძახიან, რადგან ერთის მამის ყაფლანიდგან მოვდივართ, პირუელის მეფის თეიმურაზის დროის ყაფლანიდგან.

ხლებია პაპაჩემი დიმიტრი, იმის ამაღლასა შორის). მამაჩემი ობლათ დარჩენილი და დიდს საჭიროებაში გამოვლილი, ასე გაჭირებული იყო, როგორც ჩუენში იტყვიან: სადაც კომლი მაღალიაო, ის იმისი მაყარიაო. ისე მამაჩემი იყო. სადაც ნახავდა, რომ მომატებული სიმაღლე იყო და ძალა, მამაჩემი იმათ მიმართავდა, ეგება ამით კაცი გავხდეთ და კიდევ ენია სანადელსა, რომ მეფის ირაკლის ქალი თეკლა შეირთო. მოვიდეთ მესამე ძმის შვილს თამაზ ეშკალაბაშთან, ანუ იმათ მესამე სახლთან. ის იყო მეფის ირაკლის დის, ანასი და იმის ქმრის დემეტრე ეშკალაბაშის შვილის შვილი (მამა, მამუკა, რომელიცა ყმანვილი კაცი მომკვდარა და თამაზ პატარა დარჩომილა). თამაზ იყო მეფის ირაკლის დიდი საყუარელი და მეფისგან წყალობით ამსილი იმისი ოჯახი. ის იყო მეტი გალაღებული და მეტი ნებიერი მეფის ირაკლისა, *სიმხიარულისაგან ატაცებული*, რომელიცა არავისა არაფერში არას ეპუებოდა, თითქმის არც მეფეს ირაკლისა. ანა ბატონიშვილის გულისთვისა, რომ არ ეწყინოს, ასე ანებივრებდნენ ყუელანი თამაზს. მის ერთი სახლის შვილი გონიერი ჭაბუა დიამბეგი რამთენს არიგებდა თამაზს, მაგრამ ვერას აჯერებინებდა. იმას შეხვდა ასეთი ცოლი, რომ ბოლოს სრულებით თავი ჩაუკრა ქმარსა, ქობულაანთ ქალმა ქეთევანმა, რომელიცა ხასიათით მაგარი ქალი იყო და მკაცრიც, რომელსაცა ძალიანაც უყვარდა თავის ქმარი თამაზ და თვითონაც მშუენიერი იყო სახით თუ ტანადობით.

ახლა მეოთხე ძმის სახლის შვილისა ანუ მეოთხე სახლის კაცის ამბავი, როგორ გაიარა ზაალ ორბელიანის საქმემ?- თითქმის ის ზაალ მეფეს ირაკლისთან ერთად შეზდილი იყო, სადაც ყოუელს შემთხუევავში იმას ახლდა; იშვიათად მოხდებოდა, რომ ზაალ დაჰკლებოდა მეფის შემთხუეულობასა, ის ხელგამომავალი საკვირველი ვაჟკაცი, მეფის ირაკლის დიდი საყუარელი და ბერის საქმის აღმასრულებელი მეფისა. ის ერთგული კაცი ირაკლისა – ირაკლის მოღალატე შეიქნა დავით ქსნის ერისთვის მოწყალებითა (იმის და ჰყუანდა ზალს ცოლათ), რომელთაცა მოინდომეს, ქართლში მეფე დასონ კიდევ ქართლის მეფისანი და თავიანთის განძრახვით ქართლი გააცალკეონ. ეს ამბავი მოახსენეს ირაკლისა, რომელმაცა ზაალ დააჭერინა, საპყრობილეში ხუნდი დაადო და დავით ერისთავმა კი ფიცით თავი გაიმართლა: არა ვიცი რაო. ბოლო დროს თუმცა აპატია, გამოუშო ზაალ, მაგრამ ველარ ენდო, ახლოს აღარ მიიკარა ირაკლიმ.

ზევით რომ ვთქვი: დავით სარდლის შემდგომ ორბელიანები მოღალატენი შეიქნენ მეფის ირაკლისა-მეთქი?- არამცთუ მარტო ორბელიანები – სხუებიც უფრო ადრიდგანვე. მაგრამ ჩემის სწორეს

ლაპარაკით აუგათ ვიხსენიები ბევრისგან და მაინც კიდევ მე ჩემსას არ დავიშლი, ვინც რა უნდა თქუან. ჩემის სწორეს ლაპარაკით აქამდისინ და დღესაც ვილანძლები, მაგრამ კუთხეებში, ჩუმათ, თავიანთი სვინიდისის შესარცხუნად. აბა, ახლა არის საქმე, როდისაც ამას წაიკითხუნ, მაშინ რარიგად ჩემზედ ვაჯავრდებიან... ვაბრაზებული სისინს დაინყებენ თავიანთის დაშხამულის შაშრიანის ენითა. აბა, მაშინ გეენებათ დრო, რაც შაიძლოთ, სამსალა ვადმამასხით. მე ჩემი მოვალეობა აღვასრულე და ვთქვი ყუელა. მე ამას ჩემის გუარიდვანვე დავინყებ, არავინ არა თქუას, თავის გუარი ქუემოთ მოუქცევია, რომ ორბელიანები აგრერიგათ არ გამოჩნდნენო. მე არავინ არ დამიზოგია აქ, არც ჩემი გუარი და არც სხუა, ჩემთვის სულერთნი არიან. მამულის ღალატი მარჯუენა ხელმა ცოტათაც რომ იგრძნას, უნდა მოიჭრას ის ხელი და ძალლებს მიუგდოს, არამცთ დაზოგოს ვინმე.

კარგა ადრე საქართუელოს დაღუპა ვინც დაინყო, მე იმისას არას ვანბობ აქა და ამას კი ვიტყვი, რომ ბოლო დროს მეფე ვახტანგმა დაინყო საქართუელოს დაღუპა რუსეთიდგან. იმ მეფის ვახტანგის ამბავი გვითქუამს, ვაგვითავებია. ზაალ ორბელიანის ამბავიც ხომ ვავიგონეთ, ახლა დავით სარდლის შემდგომი ამბები წავიკითხოთ, ორბელიანებმა რათ უღალატეს მეფეს ირაკლის?-

თითქმის ყოუელი ორბელიანი დავინახეთ ამ წერილში და თუ დარჩა ვინმე, ცოტა. ჩუენ უფრო იმაზედ ვლაპარაკობთ, რომლებმაცა მამულს და ირაკლის უღალატეს.

მინამ სხუებზე დავინყებ, იმათ მოქმედების ამბავს, ურიგო არ იქნება, ჯერ გიორგი ბატონიშვილი (შემდეგ მეფე) დავინახოთ როგორი კაცი იყო.

ბატონიშვილს გიორგის პირუელად თაის რევაზ ენდრონიკაშვილის დაი ჰყუანდა ცოლათ, ქიზიყის მოურავისა. ბოლო დროს ის ასე გაამაყდა ბატონიშვილის გიორგის სიძეობით, რომ მეფის ირაკლის ვადაგდება მოინდომა და ბატონიშვილის გამეფება, ძალაც დიდი ჰქონდა კახეთქიზიყსა და ბოლოს ლეკებიც მოიმხრო ქარბელაქნიდგან. ბატონიშვილმა გიორგიმ ეს ამბები არა იცოდა რა, უიმისოთ ასე საიდუმლოდ საქმობდა რევაზ მოურავი. ეს ამბავი მეფე ირაკლის ვინც შეატყობინა, გაიკვირვებთ! თვით რევაზის დამ, ბატონიშვილის გიორგის ცოლმა, რომელმაც დიდათ საიდუმლოთ მოახსენა თავის ძმის ღალატი და თვითომ იმანვე ურჩია: უთუოთ გამოცვალეთო. ასეთი ერთგული იყო მეფის ირაკლისა ის ქალი (ესენი სულ აღწერილი არის ჩემგნით ადრე). მეფე ირაკლიმაც მოურაობიდგან გადააყენა, მომატებულად კი აღარ გამოიმეტა ბატონიშვილის გიორგის თავაზისათვის, ცოლის ძმობის გამო

თქვას ზაქარია ენდრონიკაშვილს მისცა ქიზიყის მოურაობა და ამით წაართო სრული ძალა რევაზს (ზაქარია მოურავსაც მეფის ირაკლის ქალი ჰყუანდა ელენე, ეს იყო მეორე ქმარი ელენესი).

რევაზმა ეს გულში ჩაიდო, მაინც თავის ფიქრსა არ მოეშო; ბატონიშვილს გიორგის შეუჩნდა, ყოვლის ცფიერობით მეფეს ირაკლიზედ გულს უცვლიდა, მაგრამ ის რევაზის და, ბატონიშვილის გიორგის ცოლი, ჭკვიანი, გონიერი, მართებული დედაკაცი დიდათ უშლიდა: მეფის ირაკლის წინააღმდეგობა ღვთის მტრობა იქნება, ის ასეთი მეფე ბძანდება. არმცთუ იმის მახლობლებმა – ყოუელმა ქართველმა თავი უნდა გამოიდონ და მეფეს ირაკლის შეენივნენ, საქართუელოსთვისა იტანჯება საცოდავი, სირცხვილი არის რევაზ, გაჩუმიდო. ამისთანა მკაცრი სიტყუებით გააჩუმიებდა. ვინც იმათ ლაპარაკში დასწრებოდა, თვით იმან მიანბო, ბატონიშვილის გიორგის შინაურმა მდივანმა, თქვა ელიაზარ ფალავანდისშვილმა.

ეს ანბავი დედაჩემმა მიანბო, კუზიანი ზაალის ქემ წინია ენდრონიკაშვილმაც და თქვა ელიაზარ ფალავანდიშვილმაც. სხუა ამბებიც უანბიათ ამათ ჩემთვის, არა სამთავ ერთად...

მინამ რევაზის და ქეთევან ცოცხალი იყო, რევაზმა ვერა გაანყო რა; როდისაც მოკვდა და კარგა დრო გამოვიდა, ახლა სხუა რიგათ დაინყო. თავის სიძეს ბატონიშვილ გიორგის ცოლის შერთუა ურჩია და კიდევ შერთო. მერე ვისი ქალი? – მეფის ირაკლის მოლაღატესი, რომელსაცა ღალატობისთვისა ყურები დასხეპილი ჰქონდა და ისე ხელცახოციტ ახვეული იყო ხოლმე. ეს იყო გიორგი ციციშვილი, მომატებული სახელი გოგია და ბატონიშვილმა დავითმა ხათა გოგია დაარქუა. ადრეც გვითქუამს იმისი და რევაზ ენდრონიკაშვილის ამბავი სხუას შემთხუეულობაში.

ის ორი მაცთურები, ის მეფის ირაკლის დიდი მტრები ერთად შეიყარნენ და ბატონიშვილი გიორგი როგორღა შეიტყობდა იმათ ცბიერობას, რომ იმათგან არ მოტყუებულებოდა ის მართალი, წრფელი და სნეული.¹ მართლა, იმას ჰქონდა ნათელი გონება, გამბედავი ხასიათი, უცხო ენის საუბრობა და მრისხანე ყოფაქცევა. იყო მოსული, ბრგე და სქელი მხარბეჭიანი კაცი და დიდი ღვთის მოყუარე. დილაადრიან ცისკარს ილოცებდა, მასუკან თავის საიდუმლო ღოცვაზე დადგებოდა, შემდეგ პირს და ხელებს იბანდა კარგა ხანი. ჯერ ხელებს რამდენიმე კვერცხის გულით ისრესდა (მშუენიერი

¹ მინამ მეფე გიორგი ყმანვილი კაცი იყო, ყოვლისფრით კარგი ყოფილა და როდესაც ხანში შესულა და ტანი სიმსუქნით დასძიმებია, მაშინ დაუწყია მომატებული ჭამა და ღვინის სმა, რომელსაცა ეს სნეულეზად და სისუსტედ გადაჰქცევია. მაგრამ როდისაც კი ფხიზლად ყოფილა, ყოველთვის დიდი გონება გამოუჩენია. სხუას იმის ამბავს ცოტაოდენს აქ ნაიკითხამთ.

თეთრსპეტაკი ხელებიც ჰქონია), მერე გარანდულის საპნით და ბოლო დროს წმინდა წყალს გადაივლებდა და იმითი დაიბანდა ხელებს პირსა. მეტი ფაქიზი ყოფილა და ტანისამოსის საუცხოვოთ ჩამცმელი.

ტანისამოსის ჩაცმას რომ გაათავებდა, წირუაზე წავიდოდა, სადაც მთელს წირუაზედ თუალებიდგან ცრემლი გადმოსდიოდა და გულმხურუალედ ისმენდა. წირუის შემდეგ სალამში დაჯდებოდა თავის მამის ირაკლისავით; იმ დროს დიდი კაცნი მოვიდოდნენ და საქუეყნო საქმეს განაგებდნენ.

ის იყო სამეფო კაცი, მაგრამ ამთენს კარგს ღირსებასთან ოცდაოთხს საათში სამი საათი კარგს მდგომარეობაში არ იყო ქუეყნის გამგეობისთვისა, რომელიცა წირვის შემდეგ იქნება სამი საათი როგორმე გაეძლო იმ კარგს მდგომარეობაში, მასუკან სადილს მოითხოვდა და მეძნელება ვთქუა იმის სისუსტე სნეულობა, მაგრამ უთქმელობაც არ იქნება, სვინიდისი გაგვინყრება.

რაკი სადილად დაჯდებოდა, მაძლრად სჭამდა და ღვინოსაც კარგად სვამდა სიმთვრალემდინ. აბა კიდევ ამ დროს ატყუებდნენ საქართუელოს, მაცთურებისაგან შერჩენილნი. ის სადილზე იჯდა ხოლმე სალამომდინ, სხუა და სხუა საჭმელები მოჰქონდათ; სჭამდა და ზედ მაგარს კახურს ღვინოს სუამდა *ხანდისხან, მაგრამ უფრო იშვიათად ამთენს სჭამდა და ამთენს ღვინოს დაღევდა, რომ სადილს უკან ორხუაში უნდა ჩაენვინათ და ასე ექანებინათ, მინამ პირიდამ ნასუამს ნაჭამს ამოუშუებდა, რომ თავისუფლად ამოექმინა. რა ვქნათ, ყუელას თითო სისუსტე აქვს ანუ სნეულობა. ბატოიშვილის გიორგის სისუსტეც ეს იყო და სნეულობაც. მე ეს ძნელათ მიმჩანს იმაზედ ეს ლაპარაკი. ნამეტნავად იმაზედ, ვისგანაც ჩემი ოჯახი დადგენილი არის, მაგრამ რა ვქნა, რაკი ინერება, უნდა დაინეროს ისე, როგორც იყო საქმე, თუ არადა ტყუილები უსვინდისოების წესია. ბევრჯელ სადილს უკან ისა – ის კაცათ აღარ იყო, უნდა ქუეშაგებში ჩაენვინათ და გათენების ცისკრამდისინ სძინებოდა, რომელსაცა საიდუმლო მტრები შესხდომოდნენ და ეშმაკურის სიტყვებით ეუბნებოდნენ: კარგი საჭმელი და კარგი ღვინოები მიირთვით, ეს არის ამ სოფლის სიამოვნე, სხუა სულ ტყუილიაო. რომელსაცა კარგი სომხების სახლებიდგან საგანგებო საჭმელები მოსდიოდა და გარსევან ჭავჭავაძისაგან ჩინებული ღვინოები, ისიც იმით ივსებდა მუცელს. იმ შეჩენილებმა, იმ ჩუენი ქუეყნის მტრებმა, ბატოიშვილი გიორგი ანუ მეფე სმა ჭამისაგან, *ნაყოვანებისაგან* არ მოაცალეს და მეფე ირაკლი ომებისაგან, რომ ქუეყნისათვის ეფიქრათ რამე იმ ორთა.*

მეფის გიორგის ის სამი სიფხიზლე ქუეყნის გამგეობაში იმის

ნათელის გონებისათვის კმაროდა, თუ იმას კეთილგამძრახველები ჰყოლოდა. ერთი ჰყუანდა ჩინებული მდივანი თა ელიაზარ ფალავანდიშვილი და ის იყო ბატონიშვილის გიორგის მარჯვენა ხელი, რომელიცა დიდი ერთგულიც იყო იმისი და ყოველს საქმეს სულ ის უკეთებდა. სხვები, ვინც ეხვია, სულ ეშმაკნი, იმის მატყუებლები, რომელიცა ელიაზარს ფალავანდიშვილსა ყოველს ნაბიჯზედ გზას უხლათავდნენ იმასთან. თუ იმ ორისთვის დაეცლიათ, დღეს მეფობა ისევ იქნებოდა აქა. ამის შემდგომ ახლა მეფის ირაკლის ბიოგრაფიაც გავიგონოთ ან ის როგორი კაცი იყო.

ის იყო კარგი ჩინებული და განთქმული მხედართმთავარი! უშიშარი შეურყეველი ვაჟკაცი; იმთენს აუარებელს ომებში გამოვლილი, არსად არ იყო დაჭრილი. კიდეც ის იყო ღრმა გონებისა, ყოველს საქმეში ფხიზელი და დაუღალავი. ჭეშმარიტი მართლმსაჯული და მაღალი გონებისა.

როდისაც მეფე ირაკლი ომების ამბებისაგან მოცლით იყო ხოლმე, წირვის შემდგომ მაშინვე საქუეყნოს საქმეებში შევიდოდა, საღამომდინ სულ მშიერი საქმობდა და საღამოზედ სადილს მორათმევდნენ. სადილს უკან კიდეც საქუეყნო საქმეში შევიდოდა და შუალამე გადვიდოდა, რომ კიდეც საქმობდა. მასუკან ვახშამს მიირთმევდა, რომელიცა დიახ ადრე წამოდგებოდა ძილით და მინამ ცისკარს დარეკავდნენ, თავის საიდუმლოს ლოცუას გაათავებდა და მზათაც იყო ჩაცმული. სამი საათის მეტი ძილი არა ჰქონია ოცდაოთხ საათში, დანარჩენსა დროსა სულ საქმობდა. ასე გაშინჯეთ, სადილ ვახშამზედაც საქმეზედ ლაპარაკობდა, მაგრამ ღმერთმა ჰკითხოთ იმ ცბიერთა და დაფარულთა საქართუელოს მტრებსა. ისინი რომ არა, იმათი შვილები ანუ შვილიშვილები პასუხისგებაში იქნებიან: უსამართლობა შვილითიშვილადმდეო. *ვიზედაც ამას ვამბობ, ის ღმერთს მივაჩემოთ. მეტი ღონე სხუა რა გუაქვს?- ის სომხები კი ქვემოთ ვახსენოთ, კიდეც ჩუენსას მოვყუეთ, რაც და... იმაზედ დავინწყოთ ლაპარაკი.*

იმ ორის მაცთურების ამბავი ხომ გავიგონეთ. იმ მაცთურებსა კიდეც სხუა მაცთურები ჰყუანდნენ შემჯდარი ესე იგი სომხები (შემდგომში იმათი ამბავიც იქნება), რომლებიცა ფულს აძლევდნენ რევაზ ხათა გოგიასა და როგორც უნდოდათ, ისე ასაქმებდნენ ის სომხები. აბა ახლა გავიგონოთ იმ სომხების ამბებიც. ბატონიშვილის გიორგის მეორე ცოლის მარიამ დედოფლის და, ხათა გოგიას ქალი ასლან ორბელიანზედ დაანიშნინეს, რომელმაცა ამით მოინონა თავი, ასე ეგონა: ეს ეს არის, დავით სარდალი შევიქენო. ამის შემდგომ ივანე სარდალი, დავით სარდლის შვილი, თავიანთი წილის სახლობითა, ბატონიშვილს გიორგის მიაკედლეს, მაშინ როდე-

საც რომ დავით სარდალი დამბლა იყო და რიგიანი გონება აღარ ჰქონდა. ამასთან ამ ამბავში ბატონიშვილის გიორგის ქალი პირველი ცოლისაგან, გაიანე ბატონიშვილი, თაშ გიორგის ქსნის ერისთავის შვილზე¹ დანიშნეს, მეფის ირაკლის დაუძინებელის მტრების გუარის შვილზე, სადაც ერთიანი საიდუმლო დასი გაკეთდა მეფის ირაკლის დასალუჰად, მაგრამ ნაცვლად მეფის ირაკლისა, საქართუელო დააქციეს.

ზაალ ორბელიანის შემდეგ ორბელიანების ღალატი აი აქედგან დაიწყო მეფეს ირაკლიზედ. ასლან ორბელიანისა მე მახლობელი მცნობი ვიყავ, მამაჩემი და ის კარგი მეგობრები იყვნენ და მაშინდელი ბევრი ამბებიც გამოუთქუამს ჩემთან იმ გულწრფელს ასლანს. ახლა შემდგომი გავიგონოთ.

თა გარსევან ჭავჭავაძეს, იმის მეგობრებს, არქიმანდრიტ ეფთვიმეს, თა ალექსანდრე მაყაშვილს და იმათ დასსა, უფრო ასე უნდოდათ, რომ რუსეთს მისცენ საქართუელო ხელადებით ქუეშევრდომად. მინამ მეფე ირაკლი ცოცხალი იყო, ცხადათ ვერა გაებედათ რა, ისე ქუებუდანათ მოქმედებდნენ და როდისაც მოკვდა, მაშინ ცხადათ დაიწყეს საქმობა და ბოლო დროს მეფის გიორგის მეფობაში, მეფეს მიანერინეს რუსეთის ხელმწიფესთან: საქართუელო თქუენტვის მომირთმევიანო. აქ მოკლეთ ვანბობ, თორემ სხუადასხუა ამბავი ბევრი არის. ის არქიმანდრიტი ეფთვიმე მეფის ირაკლისაგან კარგათ იყო მიღებული, ნამეტნავად ბატონიშვილის გიორგისაგან ბატონიშვილობაშიც და მეფობაშიაც. მომავალს რომ დაინახავდა, დაიძახებდა: ოჰ! ანგელოზი მოდისო. აქამდისინ იყო ის სასახლეში მიღებული. სწორეთ წმინდა ეგონათ. როგორც ის იყო ისე მიღებული, ისე გარსევან ჭავჭავაძე და ალექსანდრე მაყაშვილი. არამცთუ მხოლოდ სასახლეში, ისინი ისე კარგათ იყვნენ მიღებული მთელს საქართუელოს საზოგადოებაშიაც და დიდი პატივისცემაც ჰქონდათ იმათი ყუელას. *ეს სამნი ამისთანა კაცნი იყვნენ*, ამათ დიდი სამდურავი ჩამოუგდეს ბატონიშვილს გიორგისა და იმის შვილს დავითსა ისევე გიორგის ბატონიშვილობაში. რასაკვირველია, ამისი დამწყობნი სულ სომხები იყვნენ, მეფის ირაკლის მახლობელნი და გიორგისა. თვითონაც ხომ საქმეებში იყვნენ, *უფრო სხუა რიგათ, გაძვერ გამოძვერობით*, მაგრამ მომატებულად სხუებს ასაქმებდნენ და გაბრიყვებული ჰყუანდათ. *როგორათაც დავინახეთ ზევით, იმისთანა კაცები*, ის სომხები ვისაც ენდობოდნენ, იმათი ოსტატებიც ისინი იყვნენ. როგორც არიგებდნენ, ისეც მოქმედებდნენ და ამასთან მიჰქონდათ ფული სომხებისგან, არაჩნურთის

¹ ეს გიორგი ბოლოს ღენერალ ოტინფატერი შეიქნა რუსეთისა.

იოსებ არღუთაშვილის გამოგზავნილი რუსეთიდან. ამათ ამტენი ამბები უზიდედს მეფეს გიორგის იმის შვილს დავითზე, რომ თავათ სნეული იყო, ბოლო დროს სრულებით ქუეშაგებში ჩააგდეს. მეფე გიორგიმ მოციქულები უგზავნა: დამშვიდდი, შვილო, ნუ მლანძღავ, ცუდათ ნუ მახსენებო. ისიც აღელებული გულის პატრონი უთვლიდა მკუახეს და მწარე სიტყუებს. აი ამისთანა უცნაური კაცი იყო დავით. რაც მოხდა, მოხდა. თავიანთ ოჯახისთვის უნდა დაევიწყა, მაგრამ არ იქნა, ვერაფრით ვერ გაუერთა გული მამას. თუმცა თავის მამას ხანდისხან იახლებოდა, ნახავდა ხოლმე, მაგრამ მაინც დიდი სიძულვილი იყო იმათში.

მეფის ირაკლის სიკვდილის შემდგომ პეტერბურღში მოსამსახურე მეფის ირაკლის ძე მირიან ბატონიშვილი პეტერბურღიდამ მოვიდა, რომელმაცა პირველად მეფის გიორგის, თავის ძმის გადაგდება მოინდომა და იულონ ბატონიშვილის გამეფება, მაგრამ ამაზედ რომ იმას არ მიუდგენენ, მასუკან თავის ძმის გიორგისკენ გადმოვიდა და თავის დასის შემწეობით ოჯახს შფოთი ჩამოუგდო და ბოლოს საქართუელოც მიაცემინა რუსეთს. პირუელად საქართუელოს ხალხსა ბატონიშვილი მირიან რალაც დიდი ნასწავლი და საკვირუელი ეგონათ, მაგრამ იმისთანა თავის ოჯახის დასაქცევი საქმეები რომ ჰქნა, სრულიად აითუალწუნეს და ლანძღუის მეტი სხუა აღარა იყო რა იმაზედ. ამაებს მე მოკლეთ ვანბობ, თორემ დანვრილებითი ამბები დიახ ბევრი არის და იქნება ოდესმე ავწერო.

პირუელად საქართუელოს ხალხსა ბატონიშვილი მირიან რალაც დიდი ნასწავლი და საკვირუელი კაცი ეგონათ. რომელსაცა უნამეტნავესი ნაწილი საქართუელოს ხალხი მიუდგა და შეუდგენს საქმეს. ამ დროს დაჰკრა ფეხი და ისევ უკანვე წავიდა პეტერბურღისკენ, სადაც შფოთში და წინააღმდეგობაში დარჩნენ ძმები, მეფის გიორგისა და ბატონიშვილის იულონის მხარენი, რომელთაცა იმის წასვლა ყველას გაუკვირდათ. „რისთვის მოვიდა, თუ მოვიდა, ეს ამისთანა არეულობა რალად ჩამოგვიგდო და თუ ჩამოგვიგდო, რილასთვისღა ვაიქცაო“. ძმები და ყუელანი ამას ამბობდენ უკმაყოფილოთ. აქ ბატონიშვილის მირიანის ლაპარაკსა არას ვანბობ, ვისით არწმუნებდა ხალხსა, რომ უთუოთ ბატონიშვილი იულონ უნდა დასონ მეფეთ.

კარგახანის წინააღმდეგობის შემდგომ ბოლოს იულონის მხარემ აილო-დაილო და ისევ მეფეს გიორგის გაუერთდნენ ძმები და იმათი მხარეც სულერთიან. თუმცა ესენი გაუერთდნენ, მაგრამ დავით ბატონიშვილი მაინც ვერავინ ვერ გაუერთა მამას მეფეს, ასე სძაგდა მამა და მამასაც ისა. *იმ ბავგრატიონებმა არ იცოდნენ ქუეყნის მართუა, იმ გაუგებლებმა. ვინც იცოდა, ღმერთმაც იმას მისცა*

და ძალიან კარგი საქმეც მოხდა, თორემ სულ გავთათრდებოდით, ან არადა ქართუელის სახელი გაჰქრებოდა.

მეფე გიორგი თავის შვილს დავითს არ მოეშო, კიდევ მოციქულები გაუგზავნა, თავის შინაური მდივანი თა ელიაზარ ფალავანიძევილი, თა ალექსანდრე მაყაშვილი და არქიმანდრიტი ელევთერ¹: შვილო დავით, თურმე ეკლესიას თიატრს ეძახი, ცისკარსა სათამაშოს და წირუას წარმოსადგენს. ნუ შვრები ამისთანას ღვთის გარეგანს საქმეს, მოიქეც და ღმერთი ინამეო. ახლა დავითის გაჯავრებული პასუხი გაიგონეთ: ნადით, ასე უთხარით მამაჩემსა, რაც იმას სწამდეს და მე გამინყრეს და რაც მე მწამს, იმას გაუწყრესო. როდისაც მივიდნენ და მოახსენეს, დორზე წამოწოლილმა დაიძახა: დადგა იგი ყოველსა გზასა არაკეთილსა და ბოროტი მას არა მოეწყინა. ესა სთქუა და შენუხებული იქითა მხარეს გადაბრუნდა. ეს ამბავი იმ სამის მოციქულებისაგანვე ასე გამიგონია. ასე და ამ ყოფით უზიდავდნენ ენას ერთსაც და მეორესაც და ერთმანეთზედ აღელებდნენ.

შეჩუენებულები არ იქნა, არ დანყნარდნენ, არ შეიბრალებს ის საცოდავი მეფე; კიდევ დრო იპოვეს და ამბავი მიუტანეს, მერე რა ამბავი? - „თქუენი შვილი დავით მარიამ დედოფალსა (მეფის გიორგის მეორეს მეუღლეს, დავითის დედინაცვალს) ვირზე შესმას უპირებს და მთელი ქალაქი ისე უნდა მოატაროსო.“ ამასთან სხუა უფრო ბევრი უთხრეს, სულ იმისი სასიკვდილო სიტყუები. ასე გააანჩხლეს ის საწყალი მეფე, რომ მაშინუე თა ელიაზარ ფალავანიძევილს დაანერინა და რუსეთის ხელმწიფესა მისცა საქართუელო. აი ამისთანა არეულობა ჩამოუგდეს იმათ ოჯახს, რომ ძმა ძმის მტერი გახადეს, შვილი მამისა და რა კეთილი მოუვიდოდა იმათ ოჯახს და ბოლოს საქართუელოს? - ზედატანებით ამ ამბავში ბატონიშვილი ალექსანდრე თავის ძმას, მეფე გიორგის შემოსწყრა: რუსეთს რად აძლევ საქართუელოსო? - რომელიცა ლეკებში გაიჭრა, იქიდგან დიდი ლეკის ჯარი მოიყუანა... ამის გამო სპარსეთში გაიქცა ამ განძრახუით, რომ რუსები გაელალა საქართუელოდგან, თუმცა დიახ ბევრს ეცადა, მაგრამ ვერა ეშველა რა. მე ამას მოკლეთ ვანბობ, თორემ ამისი ამბებიც ბევრი არის. რუსეთის რეგულისა ჯარსა და მეფეს გიორგის მიდგომილს ქართუელებსა ისინი რას უზამდნენ, მერე თუქურმიმას მინდორზედ, რომლებიცა დაამარცხეს და ბატონიშვილი ალექსანდრე ის ის იყო, რომ სრულებით საქართუელოდგან წავიდა. ბოლოს კიდევ ამის გამო იულონ ბატონიშვილი იმერეთში გადავიდა, მაგრამ იმანაც რიგიანი საქმე ვერა

¹ ეფთვიმე სხუა არის და ეს ელევთერ სხუა.

ქნა რა და ისინიც წახდნენ.

როდისაც მეფე გიორგი მოკვდა და საქართველო რუსეთმა დაიპყვიდა და შემდგომად კნიაზ ციციანოვი საქართველოში მთავარმართებლად მოვიდა, მაშინ ასლან ორბელიანმა დაინახა, დიდ შეცდომილებაში იყვნენ, რომ მეფის ირაკლის ღალატში შევიდნენ, რომელმაცა შეთქმა მოახდინა; მოინდომა თავის ცოლის და, დედოფალი მარიამ ხევსურეთის მთაში შეიყუანოს და იქიდან საქართველოში არეულობა მოხდინონ, მაგრამ მეთუალე იოსებ კალატოზისშვილმა ის ამბავი აცნობა კნიაზ ციციანოვს; ასლან დააჭერინა და დედოფალი მარიამ რუსეთში გაისტუმრა. ის რომ რუსეთისკენ გაისტუმრეს, მასუკან ივანე სარდალმა და ერთიანათნათესავებმა ასლან გამოაშუებინეს. ბევრჯელ მეტყოდა ასლან: „არ ვიცი, რამ დაგვაბრმავა, ისე რათ შევიკარით, რომ ველარაფრისთანას ველარას ვხედავდით?- მთელი საქართველო ისე რათ იყო მონადინებული, მეფე ირაკლი დაიღუპოს და გაუკითხავათ კიდეც დავლუპეთო?- როგორც ბოლო დროს შევიტყე და წვრილათ მიამბეს, რაც საქართველოს მოუვიდა, სულ სომხებისაგან, სხუას ნურავის დაგაბრალებთ. ისინი ჩუენის ხელით ნარსა გლეჯდნენ, ჩუენ იმათი იარაღები ვიყავითო.“¹ სხუა ამბებიც ბევრი უანბია ჩემთვის, როგორც ზევითა ვთქვი, იმ გულწრფელს ასლანს.

მოვიდეთ ქსნის ერისთავებთან და იმათიც შევიტყოთ რამე. ეს გუარი პირუელად რომ საქართველოში მოვიდა, მგონია ან მეექვსე და ან მეშვიდე საუკუნე იყო?- ოსეთიდგან ორნი თუ სამნი ძმანი გადმოვიდნენ ლომისის ეკლესიის დღესასწაულში მთიულეთს, სადაც შფოთი იყო მთიულეთის და ქსნისხეველების ხალხში, რამელთაცა იმ ყმანვილკაცთა დაამშვიდეს და დებულება დაუდეს, რომ ამას იქით იმათში შფოთი აღარ იყოს და შემდგომ იმისა აქამომდე აღარც მოხდენიათ. ამის მადლობისათვის უფროსი ძმა სიდამონ მთიულეთის ხალხმა წაიყუანეს, იქ არავის ერისთავად დაისუეს და მეორე, უნცროსი ძმა როსტომ ქსნის ხალხმა ქსნის ერისთავად. ეს ორნი ძმანი მგონია თავაურები უნდა იყვნენ დუდაროები, ოსეთის მეფის ჩამომავლობისა?- გამიგონია, მითამ ჩერქეზიდგან დუდარუკოების გუარისანი იყვნენ. დუდარუკოები სადაც დგანან, შორს არის და ამის გამო მე უფრო დუდაროები მგონია?

პლატონ იოსელიანი თავის დუშეთის აღწერაში არავის ერისთავიანთ ამონყვეტას ამბობს, მაგრამ ეხლა რომ კახეთის ქისტაურში ერისთავიანები დგანან, სწორეთ იმათი ჩამომავალნი

¹ მე იმ ამბებისა რაც წვრილად ვიცოდი, მე არა უანზე რა ასლანს და ამისთვის სომხებს აბრალებდა.

არიან, არაგვის ერისთავებისა. მე მიკვირს პლატონ იოსელიანისგან, იმისთანა მსწავლული კაცისგან, ისე ჩქარა როგორ იჯერებს ამბავს, უბრალო სიტყვით? საკვირველია, რომ იმან გამოკვლევა სულ არ იცის, იქამდისინ მიიყუანოს ამბავი, რომ ყოველი წვრილად და ნამდვილად შაიტყოს. მაინც რალაც სისუსტეები აქვს იმას მალე დაჯერების გარდა, სადაც ნათელია, ის იქითკენ პირს მიიქცევს მზეუჭვრიტესავით და არც ტყუილს დაერიდება, მხოლოდ თავის ამაოების სიამოვნებისთვის და ანუ სარგებლობისთვის.

მე იმ ქსნის ერისთავიანთ ამბავს იქიდგან მოვყუები, იმ პირუელის შანშე ერისთავის მამის დათუნადგან, როდისაც მეფის ვახტანგის შვილმა ბაქარმა სახლთხუცესობა ჩამოართო (მაშინ მეფე ვახტანგ სპარსეთში იყო) და ამის მიზეზით გაუდგა ბაქარს დათუნა. აი აქედგან, ამ 1717-ის წლიდგან ვიდრე რუსეთის მთავრობის გახსნამდისინ საქართუელოში, 1800-ის წლამდისინ სულ ღალატში იყო ეს გუარი მეფობისა და მეფობის გამოისობით მამულისა, ესე იგი *ოთხმეტცდაორი წელიწადი* მეტი.

რა დათუნა ქსნის ერისთავი გადგა, ამ დროს ბაქარმა ჯარები გაუსია, მაგრამ მინამ ისინი იქ მივიდნენ, დათუნა მომკვდარიყო, რომლებიცა დათუნას ძენი კახეთს გადავიდნენ და იქიდგან შანშე სპარსეთში ჩავიდა, სადაც მეფე ვახტანგმა დააჭერინა და ისე დაჭერილი თავის შვილს ბაქარს გამოუგზავნა. შემდგომ ამისა, როდესაც მეფე ვახტანგ ქართლში მოვიდა და ქართლის საქმე განაგო, ამ დროს დათუნას ძე (შანშე ერისთავი) გადგა და თავის მამულის მაგარი ადგილი გაამაგრა, რომელზედაც მეფე ვახტანგმა დიდი ჯარები გაგზავნა და დიდის შემოხვეწებითა შანშე შეირიგა მეფემ, მაგრამ *ოსური ლუარძლი არ მოეშო იმას*, მეორეთ კიდევ გადგა შანშე და კიდევ გაამაგრა თავისი მაგარი ადგილი. როდესაც მეფე ვახტანგმა საჭირო საქმეებისაგან მოიცალა, შანშეზე გაილაშქრა, მაგრამ როდისაც დაახლოვდნენ, დიდის ხუენნით კიდევ შემოეხუენა, კიდევ შეირიგა და თავისი მამულები ისევ მისცა სრულად. ბოლოს მაინც იმისი გული არ გასწორდა. ერთს რომელსამე ძლიერს ომში შანშემ უღალატა თავის მეფეს ვახტანგს და ძმებს ქართუელებსა, რომელიცა თავის ჯარით შემოეცალა, წამოვიდა და ამის გამო ლეკებისაგან დამარცხდნენ ქართუელები და იმათის ხელით ბევრნი მოსწყდნენ, სადაც იმერლებიც იყვნენ და ისინიც კარგა დაიხოცნენ. რალა გავაგძელო, ამის შემდეგ მეფე ვახტანგმა რუსეთს ნასვლა განიძრახა. მაგთენი ხანი აღარა გამოვიდა რა, რომ რუსეთიდგან გაგზავნილი კაცნი მოუვიდა, საითკენაც გასწია და ნავიდა რუსეთს (1724-სა).

ვიცით გაგონილი ამბები, ნაგვიკითხამს კიდევ, სხუების

ბოროტებაც ვიციტ საქართველოში, მაგრამ რაც შანშე ერისთავმა და გივმა ამილახვარმა უყუეს საქართველოს, იმტოლა ბოროტება არავის უქნია. *თითქმის სხუებს გადაემატა. ჯერ შანშე ერისთავზე გაიგონეთ თვით ვახუშტისაგან, რომელიცა სხუებთა შორის ასე ანბობს პირუელს შანშეზე...*

თავის გვირგვინოსანი მეფე იყო მეფე ვახტანგ, იმას უღალატა შანშემ, არა ერთხელ, სამჯერაც და ბოლოს შანშეს მიზეზითაც წაეიდა რუსეთს. შემდგომ ოსმალები იყვნენ, იმათაც უღალატა, მასუკან ყიზილბაშები, იმათაც და მეფე თეიმურაზს ხომ რასაკვირველია და ბოლო დროს საქართველოსაც მიჰყო ხელი დასალუპათ.

პირველ ნარშაის დროსა საქართველოში, როდისაც მეფე თეიმურაზ მეორე საქართველოში დაამკვიდრა მეფედ ნადირშამ და ამ დროს ბატონიშვილი ირაკლი ინდოეთში ჰყავდა ნადირშასა, კიდეც განდგა შანშე; მაშინვე სპარსელები მივიდნენ, მაგრამ შანშემ ზოგიერთის თავის ხიზნით თავი მოარიდა, იმერეთზე რუსეთს გადავიდა, მაგრამ ისევ საჩქაროთ დაბრუნდა და რისთვისაც დაბრუნდა, ახლა გამოჩნდება.

ის რომ შორს გზას იყო, ჩუენს საქართველოში სხუა ამბავი მოხდა. შანშე ერისთავის ძმის იესეს ცოლი, ახალგორიდგან (ქსანზედ არის) კახეთისკენ მიდიოდა თავის სამშობლოში, ამ დროს ერთი არაგვის ერისთავისშვილი, უთრუთ თავისი ტოლი ყმანვილი კაცები-თა ბაზალეთის ტბის მოახლოვოდ ნადირობდნენ და კარგი ყიზილბაშის ყმანვილი კაცებიცა თანა ჰყუანდა სტუმრათ. ამ დროს, სად იყო და სად არა, იმ თავხედებს წინ გამოუარა იმ უმანკომ და მშუენიერმა ქალმა, რომელიცა თავის კერძობითა თავის გზასა მიეშურებოდა. იმ თავხედებმა და კარგათაც გადაკრულებმა, ის მშვენიერი ქალი რომ დაინახეს, თვით არაგვის ერისთავისშვილი უთრუთ პირველად მიესია. მტრობაც ჰქონდათ ერთმანეთში არაგვ ქსნის ერისთვიანთა და ის ქალი ცხენიდგან გადააღებინა, ერთს მიფარებულს ადგილს, ჯერ თვითონ შეურაცხათ გახადა და მასუკან ერთი კარგი მეგობარი ჰყუანდა ყიზილბაშის ყმანვილკაცი, იმას მისცა. თუმცა ამ შეურაცხმყოფობაში მტრობაც არის, ყმანვიკაცობის თავხედობაც და ღვინის მსმელობაც, მაგრამ მაინც დიდი სასჯელის ღირსი იყო ის მხეცხედ მხეცი, არაგვის ერისთავის შვილი კი არა, ის ვირისთავი.

უპატიოდ გამხდარი და გულმოკლული ქალი უკანვე მოვიდა სახლში და მწარეს მწუხარებაში ჩავარდა. კარგა ხანი გამოვიდა, შანშე ქსნის ერისთავი ისევ დაბრუნდა, *ეს საშინელი ამბავი დახუდა. უამისოთაც მოუსუენებელი, სისხლისმსმელი და ის მოღალატე დაუნდობელი, ამისთანას ამბავს რომ გაიგონებდა, როგორი საშინელება*

იქნებოდა იმისათვის. ამისთვის დაბრუნდა, რომ ეს ამბავი იქ შეიციო, ეს იმისთვის საშინელი, რომელმაცა მაშინვე განიძრახა, ერთის დანაშაული მთელს სახლზედ გადახადოს და გადახადა კიდეც. მოიყუანა დიდი ლეკის ჯარი და ის ოჯახი დასცა ანანურში. იტყვიან: ნუ იქ ავსა და ნუ გეშინიან ავისა, ამ არაგვის ერისთავის შვილსა ისე მოუვიდა, მაგრამ ესეც არის, რომ შებრალებაც უნდა იყოს, ერთის დანაშაული ასს რათ უნდა გადახედეს, ნამეტნავად წვრილს უმანკოს ყმანვილებსა?- იმათ ვილა იტირებდა, საქართუელოს სოფლებს მიჰყო ხელი შანშემ და ოხრება დაუნყო.

თუმცა ასეც უთქუამსთ, შანშე ქსნის ერისთავი რუსეთს რომ წასულა, მითამ არაგვის ერისთავებს შანშეს ძმის იასეს ცოლი მოეტაცნოთ და ყიზილბაშებისათვის მიეცეთ. ეს სულ გადასხუაფერებულა. არაგვისერისთავიანნი ამას ვერ გაბედავდნენ და თუნდა გაებედათ, ქსნისერისთავიანთ იმდენი დიდი ძალა ჰქონდათ და ძალიან მაგარი ადგილები, რომ არაგვისერისთავიანნი ვეროდეს ვერ შეუვიდოდნენ, ამისთვის ზევით ჩემი აღწერილი სხვებისგან ხომ ისე გამიგონია, თვით ზოგიერთის ქსნისერისთავიანდგანაც ასე ვიცი.

მაშინ კახეთი უფრო თავისუფლად იყო ბატონიშვილის ირაკლისაგან. ირაკლი ინდოეთიდან რომ მოვიდა, თავის მამამ მეფე თეიმურაზმა, ნადირშაის ნებით, სულერთიან კახეთი იმას ჩააბარა, იქ გამგეთ დასუა და ამ პირუელს ქართლ-სომხეთის ამბებში ჯერ არ გაურია. ირაკლიც თავის კაცობით და თავის მღვიძრობით ფთხილათ იყო იქით მხარეს. დიდო, ანწუხი და სხუანი შემორიგებული ჰყუანდა ირაკლისა და თვითონ ისინივე ინახავდნენ კახეთს. ეს სხუაგანაც დამინერია უფრო გარკვევით. ასე თავგამოდებით და თავდადებით ენეოდნენ სპარსნი მეფე თეიმურაზსა, რომ მეტი შემწეობა აღარ იქნებოდა. მეფე თეიმურაზ და სპარსები უგზავნიდნენ კაცსა გივსა ამილახვარსა შერიგებისას, მაგრამ მინამ გული არ ისრულა და ძალიანი უბედურობის დალი არ დაასო ქართლ სომხეთსა, არ შეურიგდა, ისიც, როცა ძალიან გაუჭირეს, მაშინ ძლივს.

შანშე ერისთავმა ოცი წლის განმავლობაში ძალიან სრისა ქართლ სომხეთი, რომელიცა ამთენს ხანში ხან შეურიგდებოდა და ხან გაუდგებოდა მეფეს და გივმა ამილახუარმა ოთხი წელიწადი, მაგრამ ეს ოთხი წელიწადი დიახ ძვირათ დაუჯდა ქართლ სომხეთსა. ასე გასინჯეთ, მთების ოსებმაც წილი ჩაიდეს ჩუენს ნახდენაში. ბოლოს ნადირშამ გივი ამილახვარი დაჭერილი ხორასნისკენ გაისტუმრა და იქიდან თუალეზდათხრილი შანშე თავის სახლობითა დააბრუნა საქართუელოში მეფის თეიმურაზისა და თამარ დედოფლისა თხოვით. მაგთენი ხანი აღარა გამოვიდა რა, რომ მე-

ფის თეიმურაზისა შუამდგომლობით გივი ამილახუარიც დააბრუნა, არამცთუ უვნებელი – დიახ დიდის წყალობითა. აი ამისთანა მოხერხებული კაცი იყო გივი.

შანშე ქსნის ერისთავი მაინც არ დასცხრა საქართუელოზე იმ თავის მოყვანილი ლეკებითა, იმათ თავის საერისთაოში ინახავდა და იქიდგან ახდენდა საქართუელოს სოფლებს. ამის მნახველთ ყიზილბაშებმა კიდევ გაილაშქრეს იმაზედ, მაგრამ ახლა ახალციხეში გადავარდა, საიდგანაც ნადირშამ მოითხოვა და მაშინვე მისცეს. თუმცა ქართუელების თავდებობით უნდოდა გამოეყო შანშე, მაგრამ ქართუელებმა ეს არა ქნეს, იცოდნენ იმისი დაუდევარი ხასიათი, ამისთვის ხორასნისაკენ გაისტუმრა.

იმ უბედურობაში მაინც თავის ენერგია არ დაკარგა და არც იმედი გადინყვიტა, სადაც გზაში დრო იპოვა და გზიდგან გამოიქცა, მაგრამ ყიზილბაშები მოენივნენ და გაჯავრებულმა ნადირშამაც თუალები დაათხრევინა იმას და იმის ძმას იასესა.

ამის შემდეგ საქართუელო დასცხრა ოხრებიდგან, თუმცა ამ დროებში ნადირშას დიდსა ხარკსა და გამოსალებსა სწევდნენ ქართუელები, მაგრამ მაინც ძლიერებაში დაინყო შესვლა საქართუელომ!

ამისთანა ერთობაში რომ შევიდა საქართუელო, ესე იგი ქართლკახეთის გაერთებითა, ყიზილბაშიდგან ახლად მოსულმა გივმა ამილახვარმა დაჰკრა ფეხი და ქ. ტფილისიდგან გაიქცა ქართლში, რომელსაცა ჩაბარებული ჰქონდა ქართლი ნადირშასაგან. უთქუამთ: ნადირშას დიდს გამოსალებს მოერიდა და ამიტომ წავიდაო. ტყუილია, მაშინ მეფე თეიმურაზს ასე პატივს სცემდა ნადირშა, რომ რაც ეთხოვნა, უთუოთ აღუსრულებდა და უსრულებდა კიდევ, ამიტომ, რომ დიდათ ერთგულობდა ნადირშასა. გივი ამილახვრის გაქცევა გამოსალების მიზეზით არ მოხდა. როდისაც დარბანდიდგან მოვიდა გივი ამილახვარი, საქართუელოში ერთი უსიამოვნო ანბავი დახვდა (იმას ცალკე ავწერ) და ამ დროს მეფის ვახტანგის შვილის ბაქარისაგანაც მოუვიდა შემოთვლილობა რუსეთიდგან,¹ მაშინ მეფე ვახტანგ აღარ იყო, გივი რომ გაიქცა

¹ შანშე ერისთავსაც მოსდოდა ხოლმე კაცი რუსეთიდგან მეფე ვახტანგისა გივის ამილახვრისა სწორეთ ვიცი, ამისთვის, რომ პაპიჩემის მამის, ელიზბარ ეშკალაბაშის და ჰყუნდა ცოლათ. თვით მამიჩემისგანაც ასე გამოგონია: მამაჩემი რუსეთში რომ გადაჰყუა დედოფალს დარეჯანს, ესა და ბევრი სხუაც იქ შეიტყო. მეფის ვახტანგის სახლუელობის ახლო ნათესავი იყო დიმიტრი ბაგრატიონი. ბევრი ბევრეული ანბავი იცოდა, რომელმაცა მეფის ვახტანგის ამბავი ყოველი კარგათ იცოდა. ის დიმიტრი ბაგრატიონი და მამაჩემი ახლო ნათესავები იყვნენ. ის ანბები სხუა წერილებიდგანაც ვიცი.

და უწყალო საქმე მოახდინა საქართუელოში. შანშე ერისთავივით მოიყუანა ლეკის ჯარი, სადაც ზემო ქართლში ინახავდა და ოხრება დაუწყო ქართლსომხითსა, ასე რომ, შანშე ქსნის ერისთავის საქმე დაავინყდათ. შანშეს და გივის შენუხებული ქართლსომხითი ბევრნი აიყარნენ იქიდგან, ნამეტნავად სომხითიდგან და კახეთში გადავიდნენ დასასახლებლათ, სადაც კახელები კარგათ მიიღებდნენ და პატივისა სცემდნენ, რაც შეეძლოთ. ამიტომ, რომ იქ უფრო მშვიდობა იყო ერეკლესგან! ამ გივი ამილახუარის დროებში ბაქარ ბატონიშვილიც აშტარხანში მოვიდა, რომელმაცა ქართლის მეფედ მიიწვია გივმა. ამ განძრახვითაც წამოვიდა ბაქარ, მაგრამ ველარ გაბედა მოსვლა, ამისთვის, რომ შეიტყო, ნადირშას დიდრონი ჯარები იდგა საქართუელოში და ამის გამო დაიშალა წამოსვლა.

ოსმალოს შემწეობით გივმა ამილახვარმა სურამის ციხე ძალიან გაამაგრა, საიდგანაც ოხრება დაუწყო ქვემო ქართლსა, ნამეტნავად სომხითსა.¹ ნადირშას ყიზილბაშები იმ მხარეს ახდენდნენ სომხით ქართლისას, რომელნიცა გივსა მორჩილებდნენ და გივი იმ მხარეს ახდენდა, რომლებიცა ნადირშასა მორჩილებდნენ და მეფე თეიმურაზსა. ამაში იყო გატანგამოტანა ერთმანეთისა: გივი ოსმალოს და ლეკების შემწეობით მოქმედებდა და მეფე თეიმურაზ ნადირშას ყიზილბაშებითა.

მაშინ კახეთი უფრო თავისუფლად იყო ბატონიშვილის ირაკლისაგან, ამისთვის, რომ იმ პირუელს თავის გამოსვლაში ქუეყანაზედ, დიდო-ანნუხი და სხუა მთების ლეკები გაიერთა და თვითონ ისინივე უფთხილდებოდნენ კახეთს. ეს ამბავი სხუაგანაც მაქუს დანერილი უფრო გარკვევითა: დალისტნიდგან ლეკების გამოსვლა ახალციხეში. შემდგომში, როდისაც ირაკლი ინდოეთიდგან მოვიდა, თავის მამამ, მეფე თეიმურაზმა ნადირშას ნებით, სულერთიან კახეთი იმას ჩააბარა, იქ გამგეთ დასუა და ამ ქართლსომხითის ამბებში ჯერ არ გაურია. ირაკლიც თავის კაცობით და მღვიძარებით ფთხილათ იყო იქით მხარეს მტრებისაგან.

ასეთის თავგამოდებით და თავდადებით ეწეოდნენ სპარსნი მეფე თეიმურაზსა, რომ მეტი შემწეობა აღარ იქნებოდა. მეფე თეიმურაზ და სპარსები უგზავნიდნენ კაცსა გივსა ამილახვარსა შერიგებისას, მაგრამ მინამ გული არ ისრულა და ძალიანი უბედურობის დალი არ დაასო ქართლ სომხითსა, არ შეურიგდა, ისიც, როცა ძალიან გაუჭირეს, მაშინ ძლივს. სომხითი ხომ სულ გააოხრა ერთიანათ შანშე ერისთავმა. ოცი წლის განმავლობაში ხან მოურიგდებოდა და ხან გაუდგებოდა მეფეს, რომლისაგან ამთენს

¹ ამ ამბავს ცალკე აღწერ, რათაც გაიქცა გივი.

წელიწადში ისრისებოდა ქართლსომხითი. გივმა ამილახუარმა კი ოთხი წელიწადი. ასე გასინჯეთ, მთების ოსებმაც წილი ჩაიდეს ჩუენს წახდენაში. ბოლოს ნადირშამ გივი ამილახვარი დაჭერილი ხორასნისკენ გაისტუმრა და იქიდგან თუალედათხრილი შანშე თავის სახლობითა დააბრუნა საქართუელოში, მეფის თეიმურაზისა და თამარ დედოფლისა თხოვით. მაგთენი ხანი აღარა გამოვიდა რა, რომ მეფის თეიმურაზისა შუამდგომლობით გივიც დააბრუნა, არამცთუ ვნებული – დიახ დიდის წყალობითა. აი ამისთანა მოხერხებული კაცი იყო გივი. თუ გივსა და შანშეს მეფის თეიმურაზისათვის არ ეღალატათ, საქართუელო ძალიან დანინაურდებოდა!.. იმათ იმ თავიანთის ქცევითა და იმათგან საქართუელოს ოხრებითა საქართუელო დაიჩაგრა. როგორც იქნებოდა, კიდევ საქართუელო ნამოინვედა, მაგრამ ახლა იმათ შემდგომ სხუები გამოვიდნენ: იასე მეფის შვილი აბდულაბეგი და მეფის ვახტანგის ბუში პაატა ბატონიშვილი და შემდგომში კიდევ სხუები, რომელთაცა აღარ მოასუენეს საქართუელო. ზოგიერთების იმათი სახელი კიდევ ითქუა ზევით და ახლა ზოგიერთებისაც დაინერება.

თუ ვინმემ მოინდომა მეფის ირაკლის მეორის ისტორიის დანერა, ღვთის გულისათვის, ისე ადვილად ნუ შეუდგები იმის დანერასა, მინამ კარგათ არ გამოიკითხო, მინამ სრული ფაკტები არ ჩაიგდო, იმაზედ ნურას დასნერ. ჯერ რამდენიმე წელიწადები იზრუნე, ყოვლის მხრიდგან იმაზედ ფაკტები მოკრიფე და მასუკან შეუდეგ იმის დანერას. მაგრამ მართალი კაცი უნდა იყო, ვინც მეფის ირაკლის მეორის ისტორიას დასნერ, თორემ თუ თუალმიხედვით დაინყე წერა სხვების სასიამოვნოდ, აღარ ევარგება, *ფუჭი იქნება და უვარგი* და შენს ისტორიას ქარი მოიტაცებს მტვერსავით. *ეცადე, მართალი იყოს და ჭეშმარიტი. რაც მე იმაზე დანერილები მაქუს, მეც ბევრის გამოკითხვით.* თუ ამ ჩემს რჩევას შეუდგები, იმის ისტორია ასეთი საგანგებო რამ იქნება, ნამეტნავად იმაზე იმთენი საშინელი ინტრიგებია, რომ იზუიტების ამბები დაგავინყდება. იმის ისტორია აჩქარებით არ უნდა დაინეროს, უნდა დაინეროს გულის დადებით და ძალიან ფთხილათაც. *სწორეთ ვიტყვით, საიდუმლო უნდა დაინეროს და მასუკან გამოცხადდეს.* იმის ისტორია, ეხლად რო არ არის, დაინეროს. უნდა კარგა ხანი გავიდეს, თითქმის ორმოცდაათი წელიწადი უკანასკნელი, ამისთვის, რომ იქნება მანამდისინ მეფის ირაკლის წინააღმდეგების შვილიშვილებს მტრული ფიქრი დაეკარგათ იმაზედ და პატიოსნების სიმართლეზედ დამდგარიყვნენ დროის მიხედვითა, რადგან მამინ განათლება წინ იქნება და სვინიდისი დანმენდილი. გასაშტერებლად მიმჩანს! ეხლანდელს დროს, ზოგიერთს განათლებულეებშიაც კიდევ ის მამაპაპების ღუ-

არძლი არის დარჩომილი, ის იმათი გულმღრძობის ჩაგონებულობა, რომლებიც თავიანთ მამაპაპების იმთენი მამულის ღალატობა უნდა როგორმე დაჰფარონ და მეფე ირაკლი გამოიყუანონ დამნაშავედ – დამნაშავედ ყუელაფერში. სირცხვილია, იმისთვის არის სწავლა და განათლება, რომ სიმართლისთვის გულის საყუარელიც არ უნდა დაზოგო, არამცთუ მამაპაპა, ანუ ერთიანთ გუარეულობა. *ტყუილი ჭორი პოდლობაა!*

ახლა სომხებთან მოვიდეთ და იმათ საქმეებსაც მოვყუეთ, რაც იმათ ქართუელებს უყუეს? მე ეს ვკითხე ზოგიერთს ჩუენს ძუელებსა.

– „მეფე ვახტანგ თავის მეფობისთვის ზრუნავდა და იმისთვის ურევედა საქართუელოს. იმის შვილი ბაქარიც იმისთვის და ის სომხები რა მიზეზისთვის ღუპავდნენ ჩუენს ქუეყანას?“

მეფის გიორგის შინაურმა სანღო მდივანმა ელიაზარ ფალავანდიშვილმა მითხრა.

– ორქივატერი იოსებ საქართუელოში რომ მოვიდა, ჩუენი პირუელი თავადები მისულიყვნენ იმასთან სანახავად და სხუა და სხუას ღაპარაკში ეთქოთ იმისათვის გულის სინრფელითა, თქუენო უნმინდესობავ, მართლა თქუენის დაბარებით ნამოვიდა აღამამდხანი საქართუელოზე? – იმას ხუმრობათ გაეკეთებინა და გაცინებით ეთქუა: ეგ მართალი რათ იქნება, მაგრამ ამას იქით ჩუენ სომხები უნდა ვიყვნეთ საქართუელოში და საქართუელო ჩუენი უნდა იყოსო. თუმცა ორქივატერმა ხუმრობითა თქუა, მაგრამ კი მართალი თქუა. სწორეთ მართალია, სწორეთ თავიანთვის უნდათ საქართუელო – ჯერ ჩუენ წავგავხდინონ და მასუკან ჩუენის წახდენითა, ისინი განძლიერდნენო. ელიაზარ ფალავანდიშვილის სიტყვა არის ესა. *მე ეს სიტყუა ძალიან დამახსობდა და ახლა ვხედავ, რომ სწორეთაც მართალია.*

აქმეროგორღაც ექვში შეველ? – ეკატერინა ხელმწიფას და იოსებ ორქივატერს ამ საგანზედ საიდუმლოდ თათბირი ხომ არ ექნებოდათ რა, რადგან დიდათ მიბირებული ჰყვანდა იოსებ ორქივატერი ეკატერინა ხელმწიფასა? – ამას ძალიან გამოკვლევა უნდა, ამიტომ, რომ ეკატერინა ხელმწიფას პოლეტიკისაგან საკვირველი არ არის, რომ ამას იქით თქუენ სომხები უნდა იყვნეთ საქართუელოში? – ან გულით მართლად ეტყოდა და ან თავის პოლეტიკისათვის? – ორქივატერ იოსებ არღუთაშვილს ჰყუანდნენ სომხები და იმათით მოქმედებდა, საქართუელო დაედუპა. აი ისინი და იმათი კუდები ვინც იყვნენ, ისინი კიდევ სხუანი არიან: თვით ორქივატერის ძმისწული, მეფის მიმბაში, თა სოლომან არღუთაშვილი, მისკარბაში იოსებ და

დარჩია ქალაქის მეღიქი ბებუთაშვილები,¹ იოსებ შალბათაშვილი, ამის ძმა ავეტიქა, თა სულხან და ამის ძმა მანუჩარ თუმანიშვილები, ამ სულხანის შვილი შიომ² მილახვარი, ოსეფა ყორღანაშვილი და ნამეტნავად არტემ არარაცი. ამ არარაციის ამბავი ადრევე დამინერია ალამამდხანის შემოსვლაში. სომხურათ ამას ერქო არუთინ. *რუსულათ არტემ არარაციკი შეიქნა.*

იმ არტემას გარდა, სხუა სულ ესენი მეფეების დიახ მახლობელი იყვნენ, რომელთაცა მეფის ირაკლის, მეფის გიორგის და ყოველი დიდი კაცების საიდუმლო იმათ კარგათ იცოდნენ, ასე დაახლოებულნი იყვნენ ყუელასთან და ყრილობაც ხშირათ ჰქონდათ ხოლმე საქართუელოს დასაღუპად.

მინამ დავით სარდალი ოსეფა ყორღანაშვილს სცემდა,³ მანამდისინ დიდათ ერთგულობდა მეფეს ირაკლისა და ვერაოდეს ვერც მიიზიდეს იმათ, რომელმაცა სამეფოსა ბევრი კარგი შესძინა. მაგრამ შემდგომ ცემისა ისიც გაუერთდა ზევით ხსენებულს სომხებს და გამხნევდნენ საქართუელოს დაღუპაზედ. იმათ ორქივატერის კაცები მოსდიოდათ და მისდიოდათ ერთიერთმანეთსა საქართუელოს დამხობისა. *მაგრამ ეს კი უნდა ითქუას, რომ უკანასკნელამდისინ, მინამ რუსები მოვიდოდნენ, მანამდისინ ოსეფა ყორღანაშვილი არ დამცხრალა და მამულებს ძალიან უკეთებდა მეფეს ერეკლეს, ნამეტნავად აბრაშუმის ზავოდსა ქციის პირზედ ქოლაგირში. მივიდნენ, ნახონ იმის განძრახვა და შენობა ციხე, რომელსაცა ის გაღმა გამოღმა მამულები სულ ფურცლათ ნდომია გადაქცევა და ციხეში ზავოდი აბრაშუმისა. ამთენი რამ შესძღვნა მეფეს ირაკლისა და საქართუელოსა, იმისთვის გადაეკიდნენ ოსეფა ყორღანაშვილს მეფის ირაკლისა დაუძინებელი მტრები. ბოლოს აქედგან ეს გამოვიდა, რომ იმ სომხებმა და იმათმა კუდებმა დაამხეს საქართუელი. მერე როგორ?- სულ ქუეშქუეშათ ცოცვითა.*

სადაც ყოველს ქალაქებში და დიდრონს სოფლებში თავისი აგენტები ჰყუანდათ და ურევდნენ წრფელსა ქართუელებსა და რასაც მოიწადინებდნენ, უთუოთ შეასრულებდნენ კიდეც. ფულიც ბევრი მოსდიოდათ ორქივატერისაგან. *ეს ამბავი თვით სომხებმა მიაშხეს. დარჩია მეღიქის ძმამ, მართალმა ღვთის წყალობამ (სახელია ღვთის წყალობა) და პატიოსანმა ბეჟანა ბასტამაშვილმა,*

¹ ამას ლექსიც გამოუთქუეს.

² ეს შიომ და ყულარაღაზის ძე ელიზბარ ქსნის ერისთვისშვილი დიახ დიდი მეგობრებიც იყვნენ. ორნივე დიდი მაცთურებიც, რომლებიცა ყოვლისფრისა ეშმაკობით საქართუელოს ღუპავდნენ. შიომ თავიანთის სომხების ინტერესისათვის და ელიზბარ მეფე ირაკლის მტრობისათვის.

³ იმის ცემის მიზეზი სხუა წერილში მაქუს დანერილი.

ყოველი ორქვიკატერის ამბები და იმ სამისაც მიანბნეს. ერთობრივ სომხებისა. მე აქ მოკლეთ ვამბობ, თორემ ამბავი დიდი არის.

ახლა უკანასკნელად ამით მოკლეთ დავასრულოთ, რომ შანშე ქსნის ერისთავის შემდგომ იმათმა მომავლებმა რალა ჩაიდიენს?-

როდისაც მეფე ირაკლიმ სრული ქართლ კახეთი ჩაიბარა თავის მამის მეფე თეიმურაზის შემდგომ, მთელს ქსნის ერისთავიანთ დაუმტკიცა სრული თავიანთი მამაპაპის ყმა და მამულები, დიახ კარგი წყალობის წიგნითა და დაამკვიდრა თავიანთს მამულებზე. ეგონა: ბევრი კარგი იქნება საქართუელოში იმათგანაო. მაგრამ იმათ კიდევ შანშეს ყოფაქცევა მოაგონდათ და დიდ სახელათ დარჩათ იმისი ღვთის მტრული ამბები.

გიორგი ყულარალაზის შვილს ელიზბარს კარგად მოვესწარ, იმერეთის დიდი მეფე სოლომონის ქალი მარიამ ჰყუანდა ცოლათ. იმისგან გამიგონია ლაპარაკში თვით გორის ქალაქში.

-„ჩუენც ვიტყვით ქსნის ერისთავები ვართო. ჩუენ რა კაცები ვართ. დიდი შანშე ერისთავი იყო საკვირველი კაცი და რაც იმან ამბები ჩაიდინა, დიდი საქებური საქმეები არის (!)“

აი ასე სახელათ დარჩენილი ჰქონდათ შანშეს ამბები იმათ შვილიშვილებსა და თავმოსანონათ. ხომ გაიგონეთ ზევით შანშეს ამბები, რაც კაცი ყოფილა, რაც საქმეები შეუძინია იმას?- ამ ერისთავიანთ ამბები, იმათი მამულის ღალატები, ყოველი წვრილად რომ დაინეროს, ერთი დიდი წიგნი მოვა, სულ ერთი ერთმანეთზედ იმათი საგიებელი, მაგრამ ამით დავაბოლოოვებთ.

მეფეს ირაკლის მეორეს ასე გაუჭირეს ამ ერისთავიანთ, რომ მოთმინებისაგან გამოიყუანეს, რომელმაცა იმათ მამულები ჩამოართო. ჯერ პირუელათ მთის მამულები ჩამოართო და სულ ერთიანათ ვაკე დაუგდო: ეგება იგრძნან და დაიშალონო. მაგრამ იმათ ამისთვის აი რა ქნეს: მიხეილ, მირმანოზ და სოლომან ერისთავის შვილები¹ გააქციეს ოსმალში თავის სახლის შვილებმა, იქიდგან ლეკ ოსმალს ჯარები მოიყუანეს და ქართლის სოფლებს ხდენა დაუნყეს. რომელმაცა მეფე ირაკლიმ დანარჩენი ვაკე მამულებიც ჩამოართო და დააგდო განწირულს სილარიბეში, ეგება მაინც გონებაზე მოვიდნენო. მაგრამ რას სადა ჰქონდათ იმათ იმდენი მიხვედრა?- არამცთუ გონებაზე მოვიდნენ ის მოსისხლე ოსები... გარდა ამისა, სულით ძებნა დაიწყეს, სად რა წინააღმდეგობა იყო მეფეს ირაკლიზედ, იქ დაუახლოვდნენ და დაუნყეს ღუპა საქართუელოს მეფის ირაკლის მტრობისათვის, ზოგიერთნი იმათგანი გაერივნენ

¹ იმათ თავის მახლობელი ნათესავი თაზაქარია ციციშვილიც იმათ მიუდგა. მაგრამ ის სხუა საქმეზედ აღრე გაქცეული იყო და მგონია ის კიდევ გაათარდა?-

ალამამადხანის მოყუნაში სომხებთან ერთად და უნამეტნავესად ესენი: გიორგი იასეს ძე ერისთვისვილი და ელიზბარ გიორგი ყულარაღაზის ძე და სხუა. თვინიერ რევაზის მეტი რომლებიცა ალამამადხანის საქმეებში ისინიც გაერივნენ ერთად სომხებთან, ნამეტნავად გიორგი იასეს ძე და ელიზბარ ყულარაღაზის ძე ქსნისერისთვისვილები, თვინიერ რევაზისა (მეფის ირაკლის ქალის ანასტასიას ქმარი, ელიზბარის ძმა ყულარაღაზის უფროსი შვილი რევაზ იყო).

ეს ორნი გიორგი და ელიზბარ ტანტალებდნენ ოთხავ კუთხივ საქართუელოში და იმერეთში; იმერეთში ელიზბარ და ქართლ-კახეთში გიორგი: როგორც დაყმენდილი მძიერი მგლები, ისე ისინი. სხუა ქსნის ერისთვისვილებიც ხომ რასაკვირველია, მაგრამ ნამეტნავად ის ორნი უფრო ფხიზლად, მაგრამ დაფარვით, რომ მეფე ირაკლი დაამხონ და მეფეს ირაკლისთან კი უნებურად საქართუელოც დაამხეს. სხუა ერისთვისვილებზე ის ორნი უფრო გონიერები იყვნენ და მოუსვენებელი საქმიანები.

ეს რევაზ დიდი კეთილი და მართალი პატიოსანი კაცი იყო და მეორეც, ამისი უნცროსი ძმა, ლუარსაბიც არ ერია. ელიზბარ, ამათი შუათანა ძმა, დიდი მოუსვენებელი, გულმღრძო და მაცთური კაცი იყო. დანარჩენნიც ამისთანები იყვნენ. იქნება დრო ვიპოვო, რომ ალამამადხანის ბოლო ამბავი გაუკეთო ამას და ვთქუა ყოველი... ყულარაღაზის შვილის ამბავი წვრილად ავწერო, ორივე არაკაცები იყვნენ, რაც რომ ვიცი.

თა ალ. ვახ. ძ.ჯ. ორბელიანი

იმათ გუარში თა გიორგი იასეს ძე¹ და თა ელიზბარ გიორგი ყულარაღაზის ძე ქსნის ერისთვისვიანები იმ უკანასკნელს მეფის ირაკლის დროებში, ეს ორნი უფრო მომატებულად უპირველესნი იყვნენ და დაფარვით მოქმედნი პირნი მეფის ირაკლის დამხობისა. არც ხომ სხუები აკლებდნენ, მაგრამ ეს ორნი უფრო მომატებით, ერთი იმერეთში ელიზბარ, მეფის სოლომანის ქალის მარიამ ბატონიშვილის დიდი დამოკიდებულობის გამო და მეორე გიორგი მთელს საქართუელოში. ეს ორნი ძალიანი ენერგიის კაცებიც იყვნენ და ძალიანი ხასიათიც ჰქონდათ მცდელობაში.² მაგრამ შესაწუხებელი

¹ შემდგომ რუსეთის ლენერალ-ოტინვატერი.

² ორთავ ახლოს ვიცნობდი და ნამეტნავად გიორგის (მეფის გიორგის ქალი გაიანე იყო იმის ცოლი, ჩემი ბიძაშვილი). ალამამადხანის მოსვლის დროსა ელიზბარ და გიორგი მოუსვენად ყოველს მხარეს დარბოდნენ ჩუმათ და მეფის ირაკლის ჯარის გამოყვანას შლიდნენ. გიორგი რამდენჯერმე მეფის ირაკლის ჯარშიაც მიიჭრა და რევაზ ენდრონიკაშვილი ჩუმათ ნახა მეფის ირაკლის ნასახდენათ. ვინც იმ ორთან მოლაპარაკებაში დასწრებია, თვით იმისგან გამიგონია ეს, თა ნინია ენდრონიკაშვილისაგან. ის ნინიაც ამ ჯარიანობაში იყო.

ეს არის, რომ მეფის ირაკლის დამხობასთან, მეფე გიორგიც იმას ჩაჰყუა და მთელი საქართველოც.

თა ა. ვახ. ძე ფ. ორბელიანი
სეკტენბერს 1866-სა წელსა. ქ. ტფილისს.

თა ბივი ამილახვრის გაქცევა ქ. ტფილისიდან

ეს უნდა გამოვარკვიოთ, იმის გაქცევის მიზეზი რა იყო?

პაპიჩემის მამის, ელიზბარ ეშკალაბაშის და ჰყუნდა ცოლათ. ადრეც და ამ დროშიაც ჩვენს სახლსა დიდი დამოკიდებულობა ჰქონია ნათესაობით ჯერ მეფე ვახტანგის სახლთან¹, მასუკან ქართლში თვით იმ განძლიერებულს გივთან, მერეთ სომხითში ბარათაშვილის ამილახვრის² ოჯახთან, შემდგომად იმერეთში ჩიჯავაძის³ ოჯახთან და დასასრულ თვით მეფე თეიმურაზ⁴ მეორესთან. სხუე-ბიც ბევრნი იყვნენ, მაგრამ მომატებული ლაპარაკი რალა საჭიროა, ამ ხსენებულს ძლიერს ოჯახებთან.

ერთი მეფის თეიმურაზის წიგნი არის ჩუენს ოჯახში, ელიზბარ ეშკალაბაშთან მოწერილი, რომელსაცა ნათესაობას მოაგონებს და შემდგომად სთხოვს: შენი ძმის ვახტანგის ქალი ჩემს ერეკლეზედ დავნიშნოთ და მოყვრობა განვაახლოთ. რომელიცა ჩვენი სახლის ქალს ითხოვს თავის შვილის ირაკლისათვის, რომელსაცა იმ წიგნს აქ ნაიკითხავთ. აი, რას იწერება:

„ქ.: ჩვენგან მათ საკადრისად დღე ყოველ დიდებით სახსოვრათ და მათ შესატყვისად კეთილად არაოდეს დასაუწყრათ ყაფლანიშვილებს ბატონს ელიზბარს და ბატონს ვახტანგს მრავალ მაგათის ყოვლის სამლოთო ზნესრულებით უნაკლულოს კაის თავის მოკითხვა და კარგად ყოფნის სიხარული მოახსენეთ. მერმე თქვენი ოჯახი ხელმწიფეთ მემძახლენი ყოფილან და ჩვენც თქვენი მოყვრობა მოვინდომეთ. ერეკლესათვის თქვენი ქალი მოგვეცით და მოყვრობა და ერთობა კიდევ უფრო განვაახლოთ. სარდალს (ქაიხოსრო) და ამილახვარსაც (გივი) წიგნები მივწერეთ და სხუას ჩვენს სიტყვას ჩუენი მორდალი პაატა მოგახსენებსთ. ბატონო. ბეჭედი. მეფე თეიმურაზ. წიგნი კი უქორონიკონოა.

ამ დროს სარდალი ქაიხოსრო ჯ. ორბელიანი და გივი მიდგომილი იყვნენ თეიმურაზის კერძ და იმისი მხარე ეჭირათ, რადგან მეფე ვახტანგ რუსეთში გადავიდა, საქართველოზედ ხელი აიღო, ამისთვის იმას მიდგნენ საქართველოს გასაერთებლად და ძალიან

¹ ეშკალაბაშს თა ელიზბარ ჯ. ორბელიანს მეფის ვახტანგის დისნული ჰყუნდა ცოლათ.

² ელიზბარ ეშკალაბაშის ბიძაშვილი ჰყვანდა ცოლათ ამილახვარს, ქალი ერასტისა, ქართლის მეფის დიანბეგისა.

³ იმერეთში ჩიჯავაძეს მეფის ვახტანგის და ჰყვანდა ცოლათ და ამათი ქალი ელიზბარ ეშკალაბაშის ცოლი იყო, ზევით ხსენებული.

⁴ მეფე თეიმურაზის ცოლი იყო თამარ დედოფალი, მეფის ვახტანგის ქალი და ელიზბარ ეშკალაბაშის ცოლის ელენეს ბიძაშვილი იყო თამარ დედოფალი. მამილ-აშვილ-ბიძაშვილები იყვნენ თამარ დედოფალი და ელენე.

კარგათაც ქნეს, მაგრამ ქაიხოსროს სარდლის გული (იმას გულზედ მძიმეთ აწვა ჩვენი ოჯახის იმისთანა დამოკიდებულება). აღარ მოასვენეს ეშმაკებმა და თავის თავზედ შიში მისცეს, თუ მეფის თეიმურაზის შვილი ირაკლი, ელიზბარ ეშკალაბაშის ძმისწულს, ვახტანგის ქალს ანას შეერთამდა, მაშინ იგი დაილუპებოდა.¹

მართლა იმისთანა აზრის კაციც იყო, რომ როგორც იმან თავის ცოლის ძმა ზურაბიშვილი (ბარათაშვილი) დააჭერინა, ხაროში ჩააგდო, სადაც მშვიერ-მწყურვალე ეგდო, სოფელი ქვეში მომყიდეო. რომელმაცა მინამ წერილით არ დაამტკიცებინა, აღარ ამოუშო. ამგვარი დრო შემოვიდა მაშინ საქართველოში და ამისი ეშინოდა ქაიხოსრო სარდალსა, მაგრამ შესცდა. თავის ხასიათისამებრ არ უნდა განესაჯა ქაიხოსრო სარდალს. მე მიკვირს იმისაგან, იმისთანა გონიერი კაციც როგორ შეაცდინეს. იმის გონიერება ამაში ჩანს, რომა საქართველოს გაერთებისთვის კახეთის მეფეს თეიმურაზს მიუდგა, ისიც მაშინ, როდისაც მეფე ვახტანგმა ხელი აიღო საქართველოზე და რუსეთში გადავიდა.

ეს ფიქრები რომ დაუნერგეს ქაიხოსრო სარდალს, ამ დროს ბატონიშვილი ირაკლი ინდოეთიდან მოვიდა საქართველოში და მაგთენი ხანი აღარა გამოვიდარა, ელიზბარ ეშკალაბაშის ძმისწული, ვახტანგის ქალი ანა წაიყვანეს ბატონიშვილის ირაკლისათვის საქორწინოდ. ამაზედ გული შეუწუხდა ქაიხოსროს სარდალს, რა ქნას, როგორ ქნას? იმ გონიერებასთან დიდი ცბიერი კაციც იყო. მაშინვე ბატონიშვილს ირაკლის თავის შინაგანი მახლობლები დაადევნა უკან და მინამ ქალს შეუჩინა მოსყიდვითა, თვით ბატონიშვილს ირაკლისა და ამთენი ცუდი... ამასთან დაუყოვნად თვით ბატონიშვილის ირაკლის ახლობლები შეუჩინეს მოსყიდვითა ყმანვილს კაცს ირაკლის: ჯერ იმ ღვთიურს ქალზედ ბევრი რაღაებოც უთხრეს, მასუკან ელიზბარ ეშკალაბაშზედ: მითამ ქრისტიანებს თავის ყმებსა ტყვედ ჰყიდდეს ოსმალებზედ და ბოლო დროს ორგულობა უთხრეს ელიზბარ ეშკალაბაშისა მეფის თეიმურაზის ოჯახზედ. ამის გამო ბატონიშვილი ირაკლი ასე გააჯავრეს, რომ თავგადაკლულმა აღარა ქნა შერთვა იმ ქალისა; სწუხდნენ მეფე დედოფალი, მაგრამ აღარ იქნა, ვეღარ დაიბრუნეს ირაკლის გული, რომელიცა შემდგომ ის ქალი იქმნა მონაზონი ალავერდში, სადაც მწუხარებით მოკვდა და იქვე არის დამარხული.

შემდგომ მეფე ირაკლი თურმე იტყოდა თავის ცოლშვილში: მე

¹ მაშინ რუსეთის აგენტები იყვნენ აქ საქართველოში და ისინი ჩუმათ ცდილობდნენ ერთმანეთში წინააღმდეგობა ყოფილიყო, რომლებიცა საწადელსაც მიხწევნილი იყვნენ ის რუსეთის თვით აქაური აგენტები.

რომ ვახტანგ ყაფლანიშვილის ქალი მამაგონდება, იმის სიბრალული ძალიან შემანუხებს ხოლმე. ყმანვილი ვიყავ და ყმანვილკაცობით შემაცდინეს, რომ იმაზედ ჯვარი აღარ დავინერე. როგორც შემდგომ შევიტყე, ეს სულ ქაიხოსრო სარდლის საქმე იყო თავის შიშის გამო, მაგრამ იმ თავის უბრალო ტყუილმა შიშმა გივს ამილახვარს საქართველო დაალუპინა და სომხითი ხომ სულერთიანათ გააოხრებინაო. სხუასაც ბევრს იტყოდა ხოლმე მეფე ირაკლი იმ ამბებზედ, რომელიცა აღარ მოვიხსენე აქა, საჭიროდ აღარა ვრაცხ და შესატყობად ესეც კმარა. ახლა ამის შემდგომ გივის ამბავს მოვყვეთ. რა ქნა იმან?

როდისაც ნადირმა დარბანდს იყო და იმისთვის ქართველები საჭირონი აღარ იყვნენ, დაითხოვა და გივს ამილახვარს მოსცა ვექილობა ქართლისა. ნამოსული ესენი რა მოვიდნენ მეფეს თეიმურაზთან, აქ გივს დახვდა ამბავი: ბატონიშვილმა ირაკლიმ შენი ცოლის ძმის ვახტანგის ქალზე ხელი აიღო და იმერეთიდგან მოიყვანა თა მხეიძის ქალი, რომელმაცა ჯვარიც დაინერაო.

გივი ამილახვარი იმისთანა კაცი არ იყო, რომ თავის ცოლის სამშობლოს დამცირება იმას მოეთმინა, რომელსაცა მაშინ იმას ძლიერებაც დიდი ჰქონდა, თითქმის მთელს ქართლს ბძანებლობდა. ამ დროსაც ბატონიშვილის ბაქარის (მეფის ვახტანგის შვილისა) ნიგნიც მოუვიდა რუსეთიდგან იმას და სთხოვდა ერთგულობას, რომელსაცა ერეკლესგან იმ ქალის გამგებასა, ესეც ზედ დაერთო მიზეზსა და მაშინვე განიძრახა, კახეთის მეფე თეიმურაზ გადაადგდოს და იმის ნაცვლად ქართლის მეფე დაჯდეს მთელს საქართველოში. ამის გამო ჯერ შეუჩნდა მეფეს თეიმურაზს, რომ ის ნადირშას გაუდგეს და ოსმალ-ლექების ჯარების შემწეობით სპარსნი გარეკონ საქართველოდგან, რომელიცა თვით ამ საქმეს თვით გივი შეძლებს, ოღონდ მეფე თეიმურაზმაც ინებოს და ერთად იმოქმედონ. ამასთან მეფის ვახტანგის შვილს ბატონიშვილს ბაქარსაც მეორე ნიგნი მისწერა გაფთხილებით ჩუმათ და საქართველოს მეფეთ მოიწვია.

ეს ამისთანა თათბირი მეფე თეიმურაზმა არ მოიწონა გივისაგან და უარი უთხრა, რომელთაცა შორის ამის გამო დაითესა სამღურავი და ბოლოს დროს მტრობაც. იმათი გული ერთმანეთზე აღარ გაისწორეს. ამ დროებში ბატონიშვილის ბაქარისაგანაც კიდევ ნიგნი მოუვიდა თანხმობისა გივსა, რომელმაცა აღარ დაიყოვნა და 11-ს აპრილს 1744-ს წელსა ბზობის ღამეს ქ. ტფილისიდგან გაიპარა ქართლში და ამხედრდა მეფის თეიმურაზის წინააღმდეგათ. ესენი სულ რუსეთისა აგენტებისაგან მოხდა.

ქაიხოსრო სარდალსაც ეს უნდოდა, რომ გივი გაიქცა. ახლა რა ქნას,

როგორ მოახერხოს, რომ ელიზბარ ეშკალაბაშიც როგორმე მოიშოროს, რადგან ის არ გაჰყვა გივს ამილახვარს და იქვე მეფეს თეიმურაზთან დარჩა. ეს მძიმეთ ანვა ქაიხოსრო სარდალს, ამისთვის რომ იმის გული თავისუფალი უნდა ყოფილიყო, საქართველოს გასაერთებლად თავისუფლად ემოქმედა და საეჭო იმისი აღარავინ აღარ ყოფილიყო, რადგან ელიზბარ ეშკალაბაშისა მანაც კიდევ ძალიან ეშინოდა: დღეს თუ ხვალე მამასწრობს და მაგიერს მიზამსო. ასე თურმე დიდათ ეშინოდა, რომელმაცა ამისთვისაც ღონე მოიპოვა, ნადირშასთან ერევანში ჩუმად ბეზღება დაუნყო, რომ მითამ იმას ორგულობდეს და გივს ამილახვარს ჩუმათ წიგნებს სწერდეს ქართლში. ზედატანებით აირუმები დაეხოცათ ქართლში და ეს ხომ დამტკიცებით დააბრალა ელიზბარ ეშკალაბაშსა ქაიხოსრო სარდალმა. ამაზედ ის დიდათ გააჯავრა უიმისოთაც ის მრისხანე ნადირმა. საჩქაროთ ერევანს მიაყვანილა ეშკალაბაში ელიზბარ და გაუკითხავად თავის თვალწინ მოაშობინა, სადაც ქაიხოსრო სარდალიც იქ იყო და სხუა ქართველებიც ბევრნი. ამ ამბავსა იქ დამსწრე ერთი ვინმე აღწერს და ის აღწერილი ჯერ მე არ მიშოვნია. ვის სახლშიაც არის, თვით იმისმა პატრონმა მიაწხო უფრო წვრილათ.¹

მე ესენი სულ ასე გამიგონია.

ფაკტებიც ეთანხმება ამ ჩემს გაგონილებს. არამც მხოლოდ ამ ჩემს ერთს აღწერილობას, რაც რომ დამინერია და შემდგომში ფაკტები წამიკითხამს, იმათაც.

გივი ამილახვარის ყურამდისინაც რომ მივიდა ესე: შენი ცოლის ძმა ელიზბარ ეშკალაბაში ქაიხოსრო სარდალმა დაახრჩობინა შაჰნადირსაო. ელიზბარ ეშკალაბაშის დას ელდისცემით გულშემოეყარა და გივი ამილახვარი აპრიალდა. როდისაც გული მოიბრუნა, გივმა შეუთვალა ქაიხოსრო სარდალს.

– „ირაკლისაგან იმ ქალის გაშვებასა და ელიზბარ ეშკალაბაშის სიკვდილსა, სულ ცხვირიდგან ამოგადენო. მაგ შენს სომხითს ასე გავაოხრებ, ბლავანი აღარ იპოვებოდე მანდ.“

ვაი, ვაი, საქართველოვ, ამისთანა კაცების ხელში იყავ შენ... ბედისაგან განირულო უბედურო...

აქ მე ველარას ვიტყვი, ვისაც გნებავდეთ, პაპუნა ორბელიანის ისტორია წაიკითხეთ და იქა სცნობთ ჩვენმა სიძემ გივმა ამილახვარმა რაცა ქმნა.

თა ა. ვახ. ძე ჯ. ორბელიანი
9-ს მაისს 1867-სა წელსა ქ. ტფილისს.

¹ ეს ანბავი თა ივანე ზაალის ძე ბარათაშვილმა მიაწხო და ის აღწერილიც მე მაქვსო. მე ვთხოვე, კიდევ დამპირდა, მაგრამ იმ დროებში მოკვდა. თუ როგორმე იმ აღწერილს ვიშოვნი, სრულად ჩავენერ ამ წერილში დანვრილებით შესატყობად.

მამიჩემისაგან ღალატი მეფის ირაკლისა

განძვინებული აღამამადხან მეფეს ირაკლიზედ მოდიოდა, მაგრამ თან თურმე ეშინოდა: მეფე ირაკლი გონიერი კაცია, ამასთან ნადირშას გაზდილი და ამის გამო სიფრთხილით უნდა მოვიქცევო. ამისთვის კაცებს უგზავნიდა და უნდოდა, როგორმე მიეზიდა თავის მხარეს. უკანასკნელად კიდევ სთხოვა: **ერთი შენი შვილი და მეორე, ერთი შენი შვილიშვილი მამეც მძევლათ და ესეც, რომ რუსეთის მეგობრობაზედ ხელი აიღე, მაშინვე გავტრიალდები და წავალო.**

მეფე ირაკლიმ ორსავეზედ ფრიადი ჰქმნა (*არცერთი არა ჰქნა*) და აღამამადხანიც ამისგამო გადაწყვეტით გამოემართა საქართველოზედ (მე ადრევე აღწერილი მაქვს აღამამადხანის მოსვლა). *ვისაც გნებავთ, მოსვლის აღწერილობა წაიკითხეთ, იქ სულ არის.*

თითქმის ქ. ტფილისის მახლობლად მოვიდა აღამამადხან, ჯარი კიდევ არსად იყო მეფის ირაკლისათვის, ყოველს მხარეს აიყარნენ ქართველები და მაგარს ადგილებში დაიხიზნენ: თავადნი თუ აზნაურნი ანუ გლეხნი, სულ ერთიან. ამისთვის იტყვიან: ციხე შიგნიდან გატყდებო. ისე მაშინ იყო საქართველოს საქმე. მეფის ირაკლის მტრობის გულისათვის იმის მტრები საქართველოს ღუპავდნენ გაუკითხად ის უსვინიდიხონი, სადაც იმ დროს მთელს საქართველოში მეფის ირაკლის მტრები ჩუმად დანანალებდნენ და ხალხს აშინებდნენ: აღამამადხან ორასი ათასის ჯარით მოდის, დაიხიზნენით, თორემ სულერთიან წაგლეკამსთო. ამისთანებს ბევრს შესაშინებელს სიტყვებს ეუბნებოდნენ და ის გულწრფელი ხალხნიც შიშით იყურებოდნენ და მაგარს ადგილებში შედიოდნენ: ეგება იქ სიცოცხლე მაინც გადავირჩინოთო. ამ ამბავში სად იყო მამაჩემი, მეფის ირაკლის ქალს თეკლაზედ დანიშნული? – რაღა სადა, თავის დას ეკატირინესთან იყო ს. ყარაბულახს, იმის სახლში და უძრავად სვამდა-სჭამდა. არ ფიქრობდა: დღეს თუ ხვალე მეფის ირაკლის ქალზედ ჯვარი უნდა დავიწერო და მეც იქ იმასთან უნდა მოვკვდეთ – რა გაეწყობა წყეულს ეშმაკებსა.

მინამ აღამამადხან საქართველოში შემოვიდოდა, იმ დროებში თავადის რევაზ ანდრონიკაშვილის (*ამის ამბავი ადრეც მითქვამს*) საიდუმლო კაცი მოუვიდა მამაჩემსა ყარაბულახში: ხომ იციო, ბატონიშვილს გიორგის შენთვის რამდენი კარგი უნდა და ან როგორი ბედნიერებაო, ამიტომ ამას გითვლი, ბატონიშვილის გიორგის ბძანებით, რომ თუ ჯარში ემზადები წასვლას, არ წახვიდე, ეს იმის ნება არის მიზეზისა გამო და როცა დრო მოვა, თვითონ მე ჩამოგივლი და ყველას გეტყვი ბატონიშვილის გიორგის ბძანე-

ბასაო. აი ამისთანა კაცები სულ ასე მოქმედებდნენ მთელს საქართველოში მეფის ირაკლის დასალუპათ, სომხებისაგან მოსყიდულები, რუსეთიდან გამოგზავნილის არაჩნურთის არლუთოვის ოქროს ფულებითა, რომელსაცა ბატოიშვილს გიორგის იმ რევაზის შემოთვლილობა ფიქრშიაც არ მოსვლია, არამც თუ ებძანებინოს. ის სნეული კაცი იყო და ის რევაზ იმის მაგიერათ ჩუმათ საქმობდა და როგორც უნდოდა, ისეც შვრებოდა, ასე მინდობილი იყო ბატოიშვილი გიორგი რევასზედ¹, რომლისაცა იმის საიდუმლო დასი ერთად მოქმედებდნენ მეფის ირაკლისა დასალუპათ. ასე უანბია ჩემთვის ენდრონიკაშვილის კუზიანი ზაალის შვილს ნინიას: მეც იმათში ვერიე, მეფის ირაკლისა მტრობაშიო. მე იმ ძველებისა ეს მამნონს, რომ უწინდელსა არაფერსა არ მალავდნენ ჩემთან, არც ავს და არც კარგსა. ეს ნინია ჩემი ნათესავიც იყო და ამის გარდა კარგათაც მიცნობდნენ მაშინდელი ძველები მე.

დრო რომ მოვიდა, რევაზ ენდრონიკაშვილმა გამოუარა მამაჩემსა ყარაბულახში და ორთავ და-ძმათ, მამაჩემს და მამიდა ჩემს ეკატერინეს უთხრა: ალამამადხანი ორასი ათასის მეტის ჯარით მოდის საქართველოზე, მეფე ირაკლი თავის ხიზნით და ქალაქის მცხოვრებით გუშინ აყრილან ქალაქიდგან და მთიულეთის მთებისაკენ წასულან. ბატოიშვილმა გიორგიმ შემოგითვალათ და გიბძანათ, რომ თქვენც აიყარნეთ და ტყიანს მთაში დაიხიზნოთ. საგარეჯოს და იქითკენ სოფლებშიაც გამოვიარე და იმათაც ბატოიშვილის ბძანება უთხარი, რომ ისინიც საჩქაროდ აიყარნენ და ტყიანს მთაში შევიდნენო. მითამ ესენი სულ ბატოიშვილის გიორგის ბრძანება ყოფილიყოს. ამისთანა კაცნი, აი ასე ატყუილებდნენ საქართველოს წრფელს ხალხსა. იმ დროს, იქით მხარეს საგარეჯოს მოურავად თა გიორგი ჩოლოყაშვილი იყო,² მეფის ირაკლის სიძე (იმის ქალი ჰყვანდა ეკატერინე) და იმ დროს ისიც იქიდგან ეშმაკობით სადღაც გაგზავნეს და იმის სამოურაო ისე დარჩა, საიდგანაც ხელგამომავალი ორი ათასი მეტი კარგი ვაჟკაცი, კარგი ცხენიანი კაცნი გამოვიდოდნენ და გამოდიოდნენ ხოლმე, მეფის ირაკლის საქებური მეომარები, რომლებიცა მოუთმენლად მოელოდნენ: როდის მოგვივა ბძანება, რომ ჩვენს ერეკლესთან კიდევ ჩვენი სისხლი

¹ ეს რევაზ რაც იყო ბატოიშვილის გიორგისა ადრე დამინერია ზოგიერთი იმის ამბებზეც.

² ამის შემდგომ, მასუკან მამა ჩემი იყო იმ მხარის მოურავი. მამიჩემის დის ეკატერინეს ქმრის გიორგი ჩოლოყაშვილის სიკვდილის შემდეგ, ეს ორნი იყვნენ იმის მოურავნი საგარეჯოსი. მამიდაჩემის შვილი თადია მაშინ პატარა იყო, თორემ თუ ის დიდი ყოფილიყო, უთუოთ ის იქნებოდა საგარეჯოს მოურავათ. მამა-პაპით იმათი სახლისა იყო იმის მოურაობა.

დავღვაროთ ჩვენის მამულისთვის და ყიზილბაშებს ჩვენი ხმალი კიდევ ვაჩვენოთო. ნაცვლად ამისა, რევაზ ენდრონიკაშვილმა იმათ აყრა გამოუცხადა, მითამ ბატონიშვილის გიორგის ბძანებით. ამისგამო, მაგთენი ხანი აღარა გამოვიდარა, რომ მამიჩემის და იმის დის ეკატერინეს აყრის ამბავიც მოუვიდათ გარეჯელებს.

ამ და-ძმათა ეს აღარ იფიქრეს: იქნება რევაზ სხუა რიგათ გვეუბნება და ამისთვის ერთი კაცი ქალაქში გავგზავნოთ და სწორე ამბავი იქიდგან შევიტყოთო. რევაზ ენდრონიკაშვილის სიტყუა სწორეთ ბეჭედი ეგონათ, არც კი ჰკითხეს, შენ სად მიხუალ საითკენ-ნაო? მაშინათვე აიყარნენ, მთის სიმაგრეებისაკენ წავიდნენ და რევაზიც თავის საეშმაკოდ წამოვიდა ქ. ტფილისისაკენ, სადაც დიახ ბევრი დახვდა თავის ამხანაგები, მეფის ირაკლის დასალუჰად. მე აქ თვითვეულად გვარებზე არას ვანბობ მხოლოდ ამის მეტს, რომ ყველა გვარეულობა შემცოდენი იყვნენ მეფეს ირაკლისთან, რატომ ქუდზე კაცი არ გამოვიდა და მეფეს ირაკლისთან ერთად ხმალს არ იქნევდნენ მამულისათვის; მხოლოდ ორიათასისა ქართველებით დარჩა იგი და ამასთან მეფე სოლომან სამიათასისა იმერეთის ჯარით, ჰირისპირ აღამამადხანის ჯარებისა. განა რუსეთიდგან არაჩნურთის არლუთოვის გამოგზავნილმა ოქროებმა გააყიდვინა ჯერ მეფე ირაკლი და ბოლო დროს სულერთიან ჩვენი მშობელი ქვეყანა? უფალი იესო ქრისტე ერთმა იუდამ გაყიდა და მეფე ირაკლი საქართველოთი ბევრმა იუდებმა. უსამართლო შვილითიშვილადმდეო. გადაგვხვდა კი იმათ შვილებს ის იმათი ღალატი.

ეს მამა ჩემს მძიმედ გულზედ აწვა, ბევრჯველ ეტყოდა დედაჩემს: „მე იმის შემდეგ მოსვენებით აღარა ვარ, მე რომ ისე საჩქაროდ გავიქეც ჩემის დის ეკატერინეთი, რევაზ ენდრონიკაშვილის ერთის უბრალოს სიტყვით, დღე არ გავა, მე ეს არ მამაგონდეს ხოლმე. არა, კარგი ეს არის, რომ მე მეფის ირაკლის სიძეთ ვემზადებოდი და ამის სამაგიეროთ ეს უყავ მე იმას, რომელიცა იმ ახლოხანებში დამპირდა ის: საგარეჯოს მოურაობას მე შენ ჩქარა მოგცემო, მინამ შენი დისწული თადია გაიზრდება, შენ იქნები საგარეჯოს მოურავი და პატარა თადიას პატრონიცაო. ესენი სულ გარეჯელთა კარგად იცოდნენ, ამის გამო მე და ჩემს დას ეკატერინესა გარეჯელებისთვის რომ შემოგვეძახა: მეფეს ერეკლეს უჭირს, მოგვეშველნეთო. მთელი გარეჯელობა მოიგლიჯებოდა. სამი ათასი ცხენიანი მეომარი და მაშინ ნახავდა თავის ყოფას აღამამადხანი. ამის ნაცვლად უღალატე მე ჩემს მეფეს, მერე როგორ მეფეს, ჩვენთვის წამებულს ერეკლეს!

მე მაშინ არ ვიცოდი, ვერა გამეგო რა რევაზის ის ანბავი, მასუკან ბოლო დროს კი, როცა მეფე ერეკლე აღარ იყო, ყველა მითხრეს

იმ რევოლუციის მტრობა მეფის ირაკლისა.“

ასე და ამგვარად ეტყოდა ხოლმე მამაჩემი დედაჩემსა და დედაჩემიც უფრო ბევრს დაუმატებდა ამ ლაპარაკს. მაშინ კიდეც რაც მოხდა, ჩემი აღამამადხანის აღწერილობაში არის, მაგრამ იმ მამაჩემს მიძიმედ გულზედ რომ ანვა, შემდგომ რაღა საქმემ გაიარა, ესეცა ვთქუათ. *არც ეს იქნება უსიამოვნო.*

მოვიდეთ 1812 წელთან, კახეთში რომ არეულობა მოხდა, რა მიზეზი იყო? ზოგი რა მიზეზს ამბობს და ზოგი რას, მაგრამ ისინი არც ერთი მართალი არ არის, მართალი ეს არის, რომ თვითონ მე ჩემის ყურით მესმოდა ხოლმე.¹ მამაჩემთან და დედაჩემთან რომ მოვიდოდნენ მაშინდელი დიდკაცნი და ჩუმად ლაპარაკი ჰქონდათ და დანყობილობა, რუსები როგორ გავლალათო, ეს იმათი დანყობილობა მთელ ქართლ-კახეთში მოფენილი ჰქონდათ თავიანთი კაცების პირით და ზრუნავდნენ ამაზედ.

კახელებმა ველარ მოითმინეს, უეცრად შეაფეთქეს ჯერ თიანეთში,² მასუკან მთელ კახეთში და ამასთან საჩქაროდ კაცები გაუგზავნეს ბატონიშვილს ალექსანდრეს ყიზილბასში და სთხოვეს მოსვლა. შემდგომ იმისიც იქნება. რუსების მთავრობა ამაზედ ძალიან დატოკდა, ეტყობა, შპიონებისაგან შეიტყვეს. სალამო ჟამი იყო, რომ ჩვენს სახლს ერთი დასტა სალდათები შემოარტყეს და ერთი ზარბაზანიც ცოტა ზევით მალლობზე დაუყენეს ჩვენს სახლს პირდაპირ, ჩვენ ამაზედ ვნუხდით, რა ანბავიაო? ამასთან აქ ქ. ტფილისში, პირველი თავადიშვილები, ისინიც თავის სახლებში დაეჭირათ ანუ დაემწყვდიათ, რომლებიცა იმ ლამესვე მთავარმართებელმა მარკიზ პაულუჩმა თავისთან მოაყვანიხა სულერთიან ისინი, ხან მუქარით და ხან ალერსით იმათ ბევრი ელაპარაკა და ბოლოს ყველანი შეიფიცა ხელმწიფის ერთგულებაზედ, ამასთან ყველას პირობა გამოართო, რომ იმ ლამესვე რუსის ჯარსა გაჰყვინენ კახეთისკენ და ერთგულად ემსახურენ ხელმწიფესა. თორემ თქვენს ცოლ-შვილებს ცუდი საქმე მოუვათო, ამის შემდეგ რაღა უნდა ექნათ იმათ.

იმ ლამეს რომ მამაჩემი წაიყვანეს მთავარმართებელთან, ეს დრო ვახშმის შემდეგი იყო და ჯერეთვე არ დაეძინათ, ისე ქვეშეგებში დარჩა *დაჯდომილი შენუხებული* დედაჩემი, მაგრამ დაფიქრდა კი. მეც იმათ მოახლოვოდ ჩემის ქვეშაგებიდან საბნის ქვეშა გამოვ-

¹ მაშინ, მართალია, ყმანვილი ვიყავ ცხრა წლისა, მაგრამ მაშინდელი არაფერი დავინყებული არა მაქვს რა. ამისთვის დავინყებული არა მაქვს რა, რომ ამ გვარები მეტის მეტად მიყუარდა.

² იქ თიანეთში რუსის ცოტა ჯარი ყოფილიყო, პირველათ ისინი გაენწყვიტათ ერთის დედაკაცის თავგამოდებით და მასუკან მთელ კახეთში მომხდარიყო არეულობა.

იცქირებოდი, მეც როგორღაც აღარ დამეძინა.

ხანდისხან დედაჩემი თავს აიღებდა, სადაც ზევით კედლის თახჩაში ღვთის მშობლის ხატი ესვენა, იმას ლმობიერად შეხედავდა ხოლმე და მასუკან ისევ დაფიქრდებოდა. ჩემი გამდელიც ჩემი ქვეშაგების შორიახლოს იჯდა ბოლოს და ხმის გაუცემად შეჰყურებდა დედაჩემსა. თუ როგორმე იტყოდნენ რასმე დიახ მცირეთ, ცივათ და ისევ გაჩუმდებოდნენ. ამასობაში მამაჩემიც მოვიდა შენუხებული ამ სიტყვითა.

– „ბატონიშვილო, აღარა იქნებარა, სულ ხელცარიელი დავრჩით.“ მასუკან მოჰყვა და სულ თქუა, ან კახეთში რა ანბავი მომხდარა, ან რაც უთქუამს მარკიზს: და ამიტომ ეხლა ვაპირებთ ერთად რუსის ჯარით კახეთში წასვლას და მარკიზიც ჩქარა წამოვაო. ამასთან თავისთან ერთად შეზდილს მოსამსახურეს ბერელას დაუძახა:

– „ბერელავ ორს ჯორზე ჩემი საგზაო ბარგი წამოიღე, ჩემთვის ჩემი დილიბოზის ლურჯი ცხენი მოამზადე, შენს გარდა ექვსი მოსამსახურე კიდევ წამოვიდნენ, იმათაც კარგი ცხენები ჰყავთ და ეხლავ საჩქაროდ უნდა გავემურნეთ კახეთისაკენ.¹ „მაშინ კიდევ საჯაროთ განყობილი იყვნენ, არამც თავადაზნაურნი, სულერთიან საქართველოს ხალხნი. მაგრამ მამაჩემი ამას რასაც ამბობდა, სულ მნუხარეს სიტყვით. დედაჩემმა უთხრა: „გეტყობა, რომ შენუხებულის ხარ, რა ვქნათ, ძალა მაგათშია, ძლიერება და რასაც უნდა, იმას გვიბძანებენ.“

მამაჩემმა მოიხედა და ჩემს გამდელს უთხრა, მეორეს ოთახში გასულიყო. იმის გასვლასთან მამაჩემმა სულ კარები მოიხურა და მასუკან დედიჩემის მახლობლად სკამზე დაჯდა ამ შერყეულის გულის სიტყვით. – „ჩემო ბატონიშვილო, როგორ არ ვიყო შენუხებული. ის ერთი მამითქვენის, ჩემი მეფის ერეკლეს და მამულის ღალატი არ

¹ ჩემს ყმანვილობაში, მამაჩემს თხოთმეტი მოსამსახურე კიდევ ახლდა და ისინი კარგი მოსამსახურენიც იყვნენ: – იყვნენ ბატონის თავშენირული, ერთგული, ყოველს საქმეში გამოცდილი, იყვნენ კარგათ ჩაცმულ-დახურული: კარგი, პატიოსანი, მშვიდობიანი, წრფელი, მართალი გულის პატრონი. კარგი იარაღით შეკაზმილი, კარგი ვაჟკაცები, კარგი საუცხოო საჯდომი ცხენებიც ჰყვანდათ კარგი ხელზე და სახლის მოსამსახურენიც იყვნენ – იყვნენ დალაქები, მზარეულები, მეჯინიბები, ბათლები, ნალბანდები, და ერთის სიტყვით ამისთანებში დახელოვნებულები, როდისაც რა საქმე იყო ხოლმე, ყველაფერში კარგი იყვნენ და რაც უნდა მდებალი სამსახური ყოფილიყო, არაფერს არ ითაკილებდნენ. არამც მარტო მამაჩემსა – ყოველს თავადიშვილს ამისთანა მოსამსახურენი ჰყვანდათ. ეს სულ ჩვენი ქვეყნის დროების გამო, მაშინდელს გარემოებას ესწავლა იმათთვის, რომ როდისაც ვის რა დასჭირებოდა, ყველა ამგვარები იცოდნენ და ხმარობდნენ კიდევ. ამაებსა ძველი მოსამსახურენი ყმანვილს მოსამსახურეებსა ასწავლიდნენ და ერთი-მეორეზე გადადიოდა ეს, რომლებმაცა ზოგიერთებმა კითხუა-ნერაც კარგა იცოდნენ.

მეყო, რომ ახლა კიდევ უნდა უღალატო, როგორც ბაგრატიონებს, ისე ჩემს მამულსა. უნდა ნავიდე და ქართველმა კაცმა ქართველს კაცსა თოფი ვესროლო, ჩემის ხელმწიფეების ბაგრატიონების შემნეთ და მამულის გამომხსნელებს, რომელთაცა კიდევ უნდათ, თავისი მეფობა აღადგინონ და თუ ჩუენ იმათ თოფს არ ვესვრით, ცოლ-შვილებით უნდა დაგვკლუპონ სულერთიან. აბა რა ვქნა ამის შემდგომ, თუ არ შევწუხდე?”

– „ჩემი რჩევა ეს არის, რომ თქვენ სულერთიან კახელებს მიუდგეთ, ნადით, ნულარ დააყოვნებთ საქმეს, აქ ჩვენ რაც უნდა მოგვივიდეს თქვენ ცოლ-შვილებს, თუნდა სულერთიან ლუკმა-ლუკმა დაგვჭრან, ეს არაფერი არის, ოღონდ მიუდევით თქვენს ძმებს კახელებსა“ – დედაჩემმა გადაწყვეტილი უთხრა ასე.

– „ალარ შეიძლება, ველარაფერს ველარა ვიქთ. ქართლი სულერთიან გაუმაგრებიათ, ალარ მისდგომიან კახელებსა და აღარაფერს არას აპირებენ. კახელი თავადიშვილებიც შიგა და შიგ მიუბირებიათ, უთუოთ ადრე შეუტყვიათ ჩუენი ანბავი რუსებს, ამის შემდგომ აღარავის ნდობა აღარ შეიძლება.“

– „მამ ყოველი ჩაიშალა, ნახდა? –“

– „სწორეთ აგრე, ჩემო ბატონიშვილო.“

– „ახლა რალა გვეშველება, საუკუნოთ მონათ დარჩა საქართუელი რუსებისა?“

– „დარჩა თუ არ დარჩა, ეგ ღმერთმა იცის. მე კი ველარ მნახავ ცოცხალს ბატონიშვილო, ამ ჩვენს წვრილს შვილებს გაუფრთხილი და რაც გეყოლოთ, ორსული ბძანდებით, იმასაც; ამაზედ დედაჩემი ატირდა და მამაჩემმაც ველარ მოითმინა. მეც ჩემი ქვეშაგებიდან წამოვჯექე და ბლავილს მოვყევ; ვაი მამავ, ვაი მამავ-მეთქი. ამაზედ ორნივ წამოცვივდნენ, მომვარდნენ და მითხრეს: დაჩუმდი, თორემ, აგერ კარზედ რუსები არიან, მოვლენ და ეხლავ წაგიყვანენო. მე იმათის ხსენების შიშით მაშინვე გავჩუმდი. მასუკან მამაჩემმა სამგზავრო ტანისამოსი ჩაიცო და შემდგომ მაგთენი ხანი აღარა გამოვიდარა, რომ ბერელა შემოვიდა: სულ მზათ გახლავართო. რუსების შიშით ვინ რა ხმას ამოიღებდა, გულშეკრულმა მამაჩემმა მშვიდობითაც ველარ გვითხრა, იქიდან მეორეს ოთახში ჩემი უნცროსის ძმის დიმიტრისაკენ გავიდა და ნამძინარევისათვის რომ დაეხედა, სადაც ჩემი გამდელიც იქ იყო, ორივესთვის შეწუხებით ეთქუა: გამდლებო, თქვენ გაზდილებს გაუფთხილდით. და ამ სიტყვისთანავე გასულიყო. იმ ღამეს ვილა დაიძინებდა, სულ ისე ვისხედით თითქმის გაჩუმებულები რუსების შიშით. კარგად რომ გათენდა, ჩაი მოგვიტანეს და იმაზედ ამოვიღეთ პატარა რიგიანად ხმა.“

ამის შემდგომ ერთს კვირის უკან ამბავი მოვიდა, საგარეჯოს

მახლობლათ რუსების ჯარს გაემარჯვა უბედურს ქართულებზედ და ამ დროს ჩვენს სახლსაც რუსის ჯარი მოაცალეს და მასუკან თავისუფლათ მიდიოდ-მოდიოდნენ ჩვენთან მნახველები. ეს დრო იყო გაზაფხულის პირი. იქ რომ გაემარჯვათ, შიგნით კახეთის ქიზიყისაკენ წასულიყვნენ და ამასთან მთავარმართებელი მარკიზიც მისულიყო. რალა უნდა გავაგრძელო, ჩუმლაცუმი რომ ომი მოხდა კახელებთან, იქ შეეკლა თავი მამაჩემსა ერთის მეომრის ქართველისთვის და როგორ რომ ყოფილიყო ამის შემდგომებში ახლა გავიგონებთ.

აქ ქ. ტფილისში ამბავი რომ მოსულიყო, მამიჩემის მოკვლა, შემდგომ რაოდენიმე ხანისა, კიდევ მოასვენეს, რომელსაცა თავის და ეკიტერინეც თან მოჰყვა და სიონთა ღვთის მშობლის ეკლესიაში, ღვთისმშობლის ხატის და მარჯვენა სვეტის შუა დასაფლავავეს, სადაც აქვე იმის დედ-მამანი და იმის მამის დედა დასაფლავებულნი არიან.¹

აქ მომატებული იქნება, რაც გლოვა და ტირილი იყო მამაჩემზედ, ის აღვწერო, ამას თავი დავანებოთ, ისევე ამბავს მოვყვით.

რაოდენიმე დღის შემდგომ, როდისაც ის დიდი მწუხარება გადიყარეს და დამშვიდება მოხდა, იმ დროსაც აღარავინ აღარ იყო დედაჩემთან მამიდაჩემის ეკატერინეს მეტი და მეორეც მე. დედაჩემმა მიბძანა: ბერელას დაუძახეთ. ეს დრო იყო ვახშმობის ღამე, რომელმაცა მაშინვე მოვიყვანე. დედაჩემმა კარები სულერთიან დამაკეტინა და მასუკან ჰკითხა.

– „ბერელავ, ნუ დამიმაღავ, აქ არავინ არის, ამ შენი ბატონის დის მეტი და ამ ჩემის ალექსანდრესი, რომელმაცა ამან არ იცის უბროთ ლაპარაკი აქა-იქ. მითხარ როგორ იყო, როგორ მოკლეს შენი ბატონი?“

ბერელამ მიიხედ-მოიხედა, მასუკან მძიმეთ ამოიოხრა და მერეთ მოჰყუა:

– „შეინჭიმე, პირველათ აქედგან რომ წავედით, ძალიან ფიქრიანათ იყო ჩემი ბატონი, ასე რომ მინამ რუსის ჯარი და თავადები ერთად შეიყრებოდნენ, ხმა არცკი ამოუღია, ისე გაჩუმებული მივდიოდით, იქ იმათთან ძლივს დაიწყო ლაპარაკი. ბოლოს როდისაც ს. ჩუმლაცუთან შეიყარნენ და მეორე დღეს ომი უნდა მომხდარიყო, იმ ღამეს ფეხი მიწყვეტილი იყო, რომ ჩემი ბატონი კარზე გამოვ-

¹ მაშინ ყველანი გაკვირვებულნი იყვნენ: ვახტანგ ყაფლანიშვილმა ძალათ შეაკლა თავი და რა სიგიჟე იყო, რომ ისე გიჟურად შეაკლა თავიო? – კარგახანი სულ ამას ლაპარაკობდნენ და უფროსი ერთნი სულ ასე სძრახავდნენ მამაჩემს, მაგრამ საქმე კი სხუა იყო.

იდა, გამიყვანა და ჩურჩულით მითხრა: ბერელავ, ხომ ხედავ ამ რუსებს ჩვენ თავადები როგორ შემწეობას ვაძლევთ? – ეს იმან იცის, ჩვენ თავადები ერთმანეთს ველარას ვენდობით, ასე რომ თვითონ ჩვენ ერთმანეთს ასე ვერიდებით და ერთსა მეორეზედ ასეთი ეჭვი გვაქვს, რომ მითამ ერთმანეთსა ვაბეზღებდეთ რუსებთან, ისე გაფრთხილებული ვართ ყველანი ერთმანეთთან. აი ასეთი საქმე გვიყვეს ჩვენ რუსებმა და ასეთი დაუნდობლობა ჩამოაგდეს ჩვენში. ქ. ტფილისიდან აქამდისინ, სულ ამისთანას შემწეობას ვაძლევთ ამ რუსებს და ამთენს ჩვენს ცუდკაცობას ჩემი გული ველარ ითმენს. ხვალაც კიდევ უნდა ჩვენი კახელების სისხლის დაღვრა ვნახო და იმათი დამარცხება კიდევ მიულოცო რუსებს სიცილითა, ქართველების უბედურება და დაღუპა ჩვენი?– მე, ბერელავ გადამინყვეტია, ველარ შემოძლიან კიდევ მოვითმინო, ხვალ თავს შევაკლამ ვისმე და აჰა, ეს ჩემი წიგნი ჩემს ბატონიშვილს მიაართვი და როდესაც ნაიკითხოს, მაშინათვე დანვას, რომ არავინ არ შეიტყოს. ბერელავ, ამის გარდა, იმედი მაქვს თქვენ კერძობისაგან, რომ როგორც აქამდისინ ჩემი ერთგული იყავით, ისევ ისე იქნებით ჩემი ცოლ-შვილებისაო. ეს რომ გაათავა, საჩქაროთ გატრიალდა, ნავიდა და აქ მე ტირილი მამერია“.

ამაზედ ჩვენც ტირილი დავინყვევით, მაგრამ ჩუმის ქვითინით. როდისაც რომ გული დავინყვარეთ, კიდევ მოჰყვა ბერელა.

„მეორე დღეს ჩემს ბატონსა კავალერი დაეკიდა ყელზე¹ და ამ დღესა ძალიანი ომი მოხდა, ჩვენმა ბატონმა პირველათვე უკან მიგვაცოლა რუსის ჯარსა მოსამსახურენი ჩვენ. თქვენ აქ უკან მოჰყვევით რუსის ჯარსსაო. და თვითონვე წინ წაუძლუა იმათ, რომელზედაც კახელების ტყვია სეტყვასავით წამოვიდა, მაგრამ რაღაც იყო იმ დროს, რომ სულ სცდებოდა ის იმთენი ტყვია. ჩვენ, იმისმა მოსამსახურეებმა მოვინდომეთ ჩვენ ბატონთან მისვლა, მაგრამ რუსებმა არ გაგვიშვეს და არც იმთენს ჯარში გაისვლებოდა. ბოლოს იმთენის ზარბაზნის დაშენითა და მასუკან რუსის ჯარის მიშვევითა კახელები დაამარცხეს, რომლებიცა გაიფინენ აქეთ-იქით გაქცეული კახელები და რუსებმაც დევნა უყვეს შორი ახლოს. ამ დროს ერთი ქვეითი კახელი ჯარის კაცი² მინდვრად მიემურებოდა სიმაგრისკენ, იმას რამდენიმე ცხენიანი ქართველები დახვდნენ და იარალი თურმე სთხოვეს. ის იმათ მოუბრუნდა და ეთქუა: ხელი აიღევით ჩემზე, თორემ იარალის მაგიერათ ამ ჩემს თოფის ტყვიას მოგცემთო. ისინი მაშინვე ჩამოეცალნენ. ამ ამბავსა ყველანი

¹ ანა მეორე ხარისხისა, ადრე დიდი ორდენი რომ იყო, ისა.

² მასუკან რომ თქვეს, ის ყოფილა საუცხოვო მონადირე და კარგი ვაჟკაციც.

უყურებდით, სადაც იმ დროს ჩვენი ბატონიც იქ მივიდა. ჩვენს ბატონსა იმისგან ეს რომ გავგონა, ჩვენ შორიდგან დავინახეთ, რომ ცხენი იმას მიაჭენა და გაჯავრებით ეთქვა.

– „ეხლავ მაიტა, მამე ეგ შენი თოფი, თორემ მოგკლავ.“ იმას მოხედა და ხვეწნით ეთქვა.

– „კარგს ვისმე გეგხარ, ღმერთი გადღეგძელებს, ხელი აიღევით ჩემზედ, ჩემს სამსეს თოფს ვერავის ვერ მივცემ.“

ამ ამბავს რომ უყურებდით, ჩვენი ბატონისა მოსამსახურებმა დავიძახეთ: არ იქნა, რალაც ამბავია ჩვენს ბატონში და იმ კაცში, გავეშურნეთ, არა შეამთხვიოს რა იმ კახელმა ჩვენს ბატონს. ამ სიტყუასთან ცხენებიც გავაჭენეთ, მივაშურეთ მისვლა, მაგრამ მინამ ჩვენ იმათთან ცხენის ჭენებით მივდიოდით, იმას ბატონმა ცხენი ზედ შეაგდო და ჩვენც გავიგონეთ ბატონისაგან ესა:

– „ეხლავ მამე ეგ თოფი, შე ასეთო, შე ისეთო.“¹

ის თოფის მოღერებით მოუბრუნდა, უთხრა.

– „რახან აღარ იშლი, აჰა ესეც თოფი.“

ამ სიტყუაზედ ჩვენმა ბატონმაც ფერდი მიუშვირა, იმ დროს გატყვრა იმის თოფი და ბატონი ცხენიდგან გადმოვარდა. ამ დროს სად იყო სად არა ასლან ყაფლანიშვილი² მივარდა ცხენით იმ კახელსა ამ სიტყვითა: ვაიმე, ძმა მამიკლა ამ წყეულმა. და ამოღებული ხმლით ზედ შევარდა იმას. იმ კახელმაც იმასაც უშიშრად ზედ დამბაჩა დასცა, მაგრამ ასლან ეშკალაბაში ცხენით ჩქარა გადავარდა მინაზედა. დიახ მარდათ მოირჩინა თავი. ამაში ჩვენც ცხენები მივაჭენეთ და ასლანსა მიულოცეთ გადარჩენა, გვეგონა ბატონი ჩვენის დაჭრა, მაგრამ იმან ტირილთ გვითხრა: ჩემი სიცოცხლე რალა სიცოცხლეა, ძმა მამიკლა იმ წყეულმა და ტირილი დავინწყევით ყველამ ერთათ.“ ამაში ჩვენც ავტირდით ისევ ისე, როგორც პირველათ, როდისაც რომ ცრემლი გადავიყარეთ, ბატონიშვილმა დედამ ჰკითხა:

– „ის წიგნი შენი ბატონისა სადა გაქვს?“

ბერელამ სარტყელს ქვევით, თავისი ორკეცი ქამარი მოიხსნა, იმ ქამრისა გახლათული პირი გახსნა; იქ ქამრის უბე იყო, იმაში ჩადებული ამოიღო და დედას მიართო, რომელმაცა ცოტა მომალლოთ წაიკითხა და თან კითხვაში ცრემლიც იყო ჩუმი, მაგრამ მწარე, ახლა ამის შემდგომ, გავიგონოთ ის წერილი.

ჩემო ბატონიშვილო თეკლავ! ხვალ ომი მოუხდება კახელებთან რუსის ჯარსა სოფელს ჩუმლაყთან, მარკიზს დავებარებინეთ

¹ უწინდელს დროში დიდი გინება იყო: შეასეთშეისეთო.

² მეფის გიორგის ქვისლი იყო და იმისვე ეშკალაბაში თავადი ასლან ყაფლანიშვილი ანუ ჯ. ორბელიანი.

სულერთიან თავადები, გვითხრა: ახლა გამოგიჩნდებათ ხელმწიფის ერთგულება, როგორც ხვალ თავს გამოიღებთო. და ამასთან ბევრი გველაპარაკა. მეტი რა ღონე გვექონდა, ჩვენც აუთქვით. დალოცვილს თამაზ ეშკალაბაშსა¹ რაღაც ულაპარაკნია რუსებზედ, მარკიზი იმაზედ ძალიან გაჯავრებულია, იმის ნალი ჩვენცა გვხვდება, სულერთიან ქართველებსა, რუსები ყველას ძალიან გვემუქრებიან, ხანდისხან შტიკებზე აგებასაც გვიქადაგებენ და ხანდისხან ცოტათაც გვიალერსებენ, მაგრამ დიახ ცოტას ხანსა. ყველანი ძალიან შენუხებული ვართ, სწორეთ თოკებით შეკრულსა ვგევართ, ანუ სულერთიან მახეში ვაბმულვებს. აღარ ვიცი, ველარ შემიტყვია, ჩემი მეგობარი, ანუ ჩემი ახლო ნათესავი და ან მეთვალე რუსებისა რომელია. ასეთი საიდუმლო რაღაც ცფიერობა არის ჩვენში. ეს წყალობა მოგვიტანეს, ეს შეგვმატეს რუსებმა ჩვენ, ამის მეტი სხუა სულ არაფერი. ახლა ამის მეტი მე წადილი არა მაქუს რა, რომ ეგება თქვენ და თქვენი შვილები უვნებელი მაინც დარჩეთ და რუსებმაც კარგად ყური გივდონ და მეც ჩემი განძრახუა შევასრულო.

რუსების უეჭველობისთვის და მითამ იმათის ერთგულობისათვის, ხვალ ძლიერს ომის ცეცხლში შევალ, ეგება მამკლან, ანუ როგორმე თავი შევაკლა ვისმე, ეს მანდ თქვენთანვე აღვიარე.

რა ვქნა, ჩემს გულს რუსების ჩვენს კისერზე წამოჯდომა ველარ აუტანია, მე მომატებული აღარ შემიძლიან, ხვალ კახელების დამარცხებას, იმათ სისხლის დაღვრას უნდა უყურო რუსებისაგან და მე კიდევ მოვითმინო ესა? ღმერთმა დამიფაროს.

მაგ ჩუენს წვრილს შვილებს გაუფთხილდით, ვიცი, გაუფთხილდებით კიდევ, გონიერი ბძანდებით და იმედიც მაქეს თქვენგნით. ამ წიგნს ჩვენი ბერელა მოგართმევთ და ამბავსაც ეგ მოგახსენებს. ეს წიგნი დანვით, არ შეინახოთ. ჩვენი პატარა შვილები სიყვარულით დამიკოცნეთ, ღმერთმა თავის საფარველს ქვეშე გაგაზღვეინოსთ.

საუკუნოთ განშორებული შენი ვახტანგ ორბელიანი

სიტყვით—სიტყვით კი არ მახსომს ის წიგნი, მაგრამ სწორეთ კი ამ აზრზედ იყო დანერილი. მიკვირს, რომ იმ უშიშარის ვაჟკაცის ამბავი აღარა ჰკითხეს რა ბერელას, რა იქნა ანუ რა მოუვიდა? ბოლოს როგორცა თქვა ბერელამ, სალდათები დახვდნენ წინ იმას, იმან თურმე ორი სალდათი კიდევ მოკლა ხმლითა და მესამეთ ისიც

¹ ეს თამაზ ჯ. ორბელიანი, მეფის ირაკლის დისწულის მამუკა ეშკალაბაშის შვილი იყო. მამუკას სიკვდილის შემდეგ, მასუკან თამაზ იყო მეფის ირაკლის ეშკალაბაში.

მოკლეს. აი ნამდვილი ქართველი ის!

ამ კახეთის აღრეულობის დროს, როდესაც ალექსანდრე ბატონიშვილს კაცები და წიგნი მიუვიდა კახელებისაგან, სიხარულით ფრენით წამოვიდა და ახალციხეს მივიდა (მაშინ კიდევ ოსმალებს ეჭირათ) რომელსაცა გაქცეული ყარაფაფახები¹ მოეხვივნენ გარსა და გულმოდგინედ სთხოვეს: გვიმსახურეო. ბატონიშვილმაც მადლობით ნება დართო, რომლისაცა თამაზყული ალას ლაპარაკს მოვიტან აქ, რაც მიაშობ ამ ოცის წლის წინათა, იმ მხრიდგან აქ რომ კიდევ გადმოვიდა, მაშინ მოჰყვა თათრულათ, ქართული არ იცოდა: „ორასი კარგი ვაჟკაცი ყარაფაფახი ავარჩიე, ახალციხიდგან მანგლიზში მოვიდით (მაშინ მანგლისი და იქითი მხარე სულ გაოხრებული იყო) და იქიდგან ღამით მტკვარის პირსა, დიღმის ფონზედ ჩამოვედით, გასვლა მოვინდომეთ კახეთისკენ, მაგრამ მტკვარი ძალიან დიდი იყო. ეს დრო იყო გაზაფხული. მეტი რა ღონე გვქონდა, ისევ დავტრიალდით და მანგლიზშივე მოვიდით, საიდგანაც კვირაში ორჯერ კაცებს ვგზავნიდით და მტკვარის ამბავი მოჰქონდათ ხოლმე: კიდევ ძალიან დიდი მოდისო. ჩვენი მანგლიზში ყოფნა და მტკვარის სიდიდე კარგა ხანი გაგძელდა, ამაში ჩვენ საქმელი შემოგვაკლდა, ერთს საღამოს ხუდადბეგსა² დავებარებინე, მითხრა.

– „თამაზყული ალა, მე ვერ გამიბედავს ბატონიშვილისათვის, გამინყრება, ეგება შენ ხვალ დილაზე, ისე შენათ მოახსენო, რომ საქმელი აღარა გვაქვს. ისევ სჯობს ახალციხეში დავბრუნდეთ, მინამ მტკვარი ჩამოვარდეს, იქ ვიყვნეთ და როდისაც მტკვარი ჩამოვარდეს, მოვიდეთ და მაშინ გავიდეთ კახეთისაკენ, თორემ მშვივრებს აგვიტყდება რამე.“

„მეორე დღის დილაზე ბატონიშვილის წინ დავდექი და ძალიან დაღონებით ვიყავ, ბატონიშვილმა მკითხა“

– „თამაზყულიაღა, რას დაღონებულხარ?“

ჯერ მე მოვახსენე – „არაფერსა-მეთქი“

მეორეთ კიდევ მკითხა – „არა, სწორეთ მითხარ, რას დაღონებულხარ?..“

მაშინ მოვყევ და ჩუმათ უთხარ ხუდადბეგის დარიგება. იმან გაჯავრებით მიპასუხა.

– „თამაზყულიაღა, რასაც ამბობ, ეგ შენი აზრი არ არის. შენ

¹ ბორჩალოდგან გაქცეულს თარაქამებს იქ ყარაფაფახს უძახდნენ: შავქუდიანებს.

² ხუდადბეგი ქ. ტფილისელი კარგი ოჯახის თათარი იყო, ალექსანდრე ბატონიშვილს ახლდა და დიდი ერთგულიც იყო იმისი, რომელმაცა ქართული თავის ენასაკით იცოდა კითხუა-წერა-ლაპარაკი.

ხუდაბეგს დაურიგებიხარ და იმის სიტყვას ლაპარაკობ. თამაზ-ყულიაღა, აბა მითხარ, როგორ დავბრუნდე? – საცოდავი კახელები თავიანთის მამულისათვის სისხლსა ღვრიან და მე დამიბარეს: ჩქარა მობძანდი, თავი გვეყვანდეს, რომ მამულისათვის ხმალი მოვიქნოთო. ამის შემდგომ მე როგორღა დავბრუნდე? – თუ გინდათ, შენ და ხუდაბეგი წადით და მე მშიერი მოვკვდე აქა, ჩემი ერთი მუჭა სისხლი და ჩემი ლეში სადაც უნდა იყოს, ჯანი წამივიდეს, აქედან კი აღარ დავბრუნდები.“

„ჩემს დღეში მე იმისთანა სირცხვილი არ მიჭამია, სულ ველარა ვთქვი რა და სწორეთ მკვდარსა ვგვანდი. ბოლოს რას ყოფით ძლივს ხმა ამოვიღე და მასუკან გაბედვით მოვახსენე: ბატონიშვილო, ნუ შენუხდებით, მშიერი არ დარჩებით შეინჭიმე მეთქი. მაშინვე ოცდაათი კაცით წამოვედი და მეორე დღესა, მარაბდის მინდვრიდგან ერთი ფარა ცხვარი მოვიტაცე, გამოვლალე და ბატონიშვილს მოვართვი, მაგრამ შენუხდა კი.“

– „ეს ვისი ოჯახი დაგიქცევიაო, იმ საწყლისა?“

– „შეინჭიმე მეტი ღონე რომ არ იყო, მაშ რა უნდა მექნა? როდისაც რომ ღმერთი თქვენს საწადელს შეასრულებს, ერთი ორათ უწყალობეთ ამ ცხვრის პატრონს“ – მოვახსენე, გაიცინა და მიბძანა.

– „ეგ უთუოთ აგრე იქნება, თუ რომ ღმერთი ჩემს საწადელს შეასრულებს.“ მოჰყვა კიდევ თამაზყულიაღა.

„ამის მეოთხესა დღეზედ, ერთი ქართველი ღვდელი, რამდენიმე ცხენიანი კაცი და ათი მეტი ცხენის საპალნე, ზოგი წამცხვარი პური ტომრებით სამსე, ზოგი ტიკებით ღვინოები და ზოგი მოხარშულის ქათმებით სამსე ხურჯინები ბატონიშვილს მოართვა. ბატონიშვილმა ჰკითხა:

– „ღვდელი ხომ არა ხარ შენა?“

„მე ხომ ქართული არ მესმოდა, ხუდაბეგი მითარგმნიდა. მასუკან ბატონიშვილის კითხვაზედ ღვდელმა მოახსენა

– „დიახ ჩემო ხელმწიფეო, ღვდელი გახლავარ“

„ბატონიშვილი მივიდა, ხელზე ემთხვია და მერეთ ჰკითხა:

– „ღვდელიო, სად მიდიხართ?“

– „თქვენთან გაიხელ, ჩემო ხელმწიფო, გავიგონე თქვენი აქ მობძანება, რომელიცა ამ ძღვნებით თქვენთან გაიხელი, იქნება საჭირო იყოს შეინჭიმე, მაგრამ მიბძანეთ, აქ რისთვის ღა დგეხართ?“

– „მტკვარს ვერ გაუვედით, დიდი მოდის. კახეთში მინდოდა გასვლა და აქ დავრჩი, მინამ მტკვარი ჩამოვარდება.“

– „წამობძანდით ჩემო ხელმწიფეო, ასეთს ფონში გაგიყვანთ, რომ ცხენის მუხლზე არ შემოსწვდეს მტკვრის წყალი.“

– „ღვდელიო, სადაური ხარ შენა?“

ქართლელი გახლავარ, გამოღმა მხრელი.“

– „როდის გინდა წამოვიდეთ?“

– „ამალამ რომ დაბინდდეს, მაშინ წამობძანდით, მაშინ კაი დროა! იმ საპალნით პურები და ქათმები ღვედელმა ყველას დაგვირიგა, ოთხი თუ ხუთი დღე იყო, რომ პური თვალით არ გვენახა, სულ ცხვრის ხორცსა ვჭამდით და მაშინ რომ პური მოგვცეს, მეტის სიამოვნით ვჭამეთ და თან მადლობას ვეუბნებოდით ღვედელსა. ჩვენ თათრები ღვინოს ხომ არ ვსომდით და ბატონიშვილს მგონია ათი დღეც იყო რომ აღარ დაელია და მაშინ ის ღვინო ძალიან იამებოდა და იმისი ქართველებიც კარგათ რიგიანათ სვამდნენ.“

„იმ ღამეს გაგვიძღვა ღვედელი და გარიჟრაჟის დროსა ერთს ტყიანს ხეობაში დაგვაყენა და სალამომდინ იქ ვიყავით, სალამო ჟამს ღვედელი სადღაც წავიდა და ჩვენ ამაზედ შევმფოთდით, მაგრამ ის ჩქარა მოვიდა და ბატონიშვილს მოახსენა: შეინჭიმე ფონი ვნახე და რაც რიგი იყო, შევასრულე, ახლა წამობძანდით თავისუფლათ არის ფონი.“

„მაშინვე შევსხედით და საჩქაროთ გავენით, ასეთს ფონში გაგვიყვანა, რომ მართლა საუკეთესოში და არც ვინმე დაგვხვედრია, ასე თავისუფლათ გამოვედით. ბატონიშვილმა ბევრი მადლობა უთხრა ღვედელსა: შენგნით ამისთანა კარგი საქმე ჩემს დღეში არ დამავინწყდებო. ამასთანავე გავენით და კახეთისკენ წავედით, ღვედელი კი დაითხოვა და ვინც იმასთან ქართველები იყვნენ, ისინიც.

„მაშინ კახეთი კიდევ დაემშვიდებინათ რუსებს, მაგრამ კახელებმა რომ შაიტყეს, ბატონიშვილი ალექსანდრე მობძანდაო, კიდევ ხელმეორეთ გადაეკრა ცეცხლი კახეთს და ერთიანად იარალი შემოიკრეს კახელებმა და ომები კიდევ ასტყდა რუსებთან. აქ ჩვენ ხალათები მოგვცა ბატონიშვილმა და დიდის მადლობითა დაგვითხოვა, საიდგანაც გამოვნიეთ, წამოვედით და ახალციხეში მოვედით ბატონიშვილის წიგნებით ფაშასთან.“

ეს ანბავი თამაზყული აღამ მიანბო.

ერთხელ ეს ამბავი ბიძიჩემის ანტონ ქათალიკოზის ნაზირს ნიკოლოზ ელიოზისშვილსა უანბე, სხუა და სხუა ჩვენს ძველს ლაპარაკში. იმან მითხრა.

– „მეც ვიცი ეგ ამბავიო“. მასუკან იმ ღვედლისა ვკითხე: ვინ არის მეთქი? – იმან მიპასუხა:

– „ის ღვედელი იყო ზებედე. იმ ფონზედ რომ გამოუყვანია ბატონიშვილი, ის ფონი დიმიტრი თარხნისშვილსა ჰქონდა შეკრული ორასის რუსის ყაზახებით, სწორეთ ბატონიშვილის ალექსანდრესთვის, იცოდნენ იმის მომავლობა და ემინოდათ, რომ იმ ფონზედ არ გავიდეს და ამიტომ ჰქონდათ ის ფონი შეკრული. იმ ღვედლის

კაცი ადრე მოუვიდა დიმიტრისა და შემოეთვალა: ბატონიშვილი ალექსანდრე ამაღამ ფონში გამობძანდება და შენ შენი ყაზახებით აიყარე, წადი სადმე, ბატონიშვილმა სიყვარულიანი მოკითხვაც შემოგითვალაო. იმ ღვდლის შემოთვლილობაზე დიმიტრის ძალიან იამა ბატონიშვილის მისვლა და ამის გამო იმ საღამოზედ, იმ ფონიდგან აიყარა სულერთიან ყაზახებით და სხვა მხარეზედ გადავიდა. ის ღვდელი რომ საღამო ჟამზედ წამოვიდა ბატონიშვილიდგან, ის იმისთვის, რომ ფონი დაეზვერა, ნახა, რომ არავინ არ იყო იქ, მოვიდა და ბატონიშვილი წამოიყვანა, რომელშიაც თავისუფლად გაიყვანაო.“ ესეც იმ ნიკოლოზ ნაზირმა მიაწბო. მაგრამ მაინც ვერა ქნეს რა კახელებმა და ხელმეორეთ კიდევ დაამშვიდეს კახეთის ხალხი, საიდგანათაც დაჭერილი თავადები აქ ტფილის ქალაქში ჩამოასხეს შეკრულები და აქედგან ციმბირისკენ გაისტუმრეს. სხუა ზოგნი ბატონიშვილს ალექსანდრეს დალისტანში თან გადაჰყვნენ. ზოგნი ყიზილბასში გადაცვივდნენ და ბევრს აპატიეს რუსებმა. ამ მეორეს კახეთის არეულობაში მამიდაჩემები, ეკატერინე და გუქა¹ გაერივნენ და ხალხს აღელვებდნენ და სხვანი ბევრი ქალებიც იყვნენ გარეულნი, მაგრამ რუსებმა სხუებს არა დასდიეს რა, ის ორი მამიდაჩემები აქ ტფილისში დაჭერილი ჩამოიყვანეს და აქედანვე დაჭერილები რუსეთში გაისტუმრეს, სადაც მამიდაჩემი ეკატერინე იქ მოკვდა და გუქა კი ისევ მოიყვანეს აქ საქართველოში.

**24–ს მაისს 1867–ს წელსა
ქ. ტფილისს.**

თა ალ. ვახ. ძე ჯ. ორბელიანი.

¹ ადრევეც ვთქვი, ეკატერინე საგარეჯოს მოურავს თავად გიორგი ჩოლაყაშვილს ჰყვანდა მეთქი და გუქაც კახეთის აზნაურს გოჯასპი ნათალიშვილსა, ეს ბატონიშვილს ალექსანდრეს დალისტანში გადაჰყვა, იქიდგან სპარსეთში და იქ იმასთან მოკვდა. ჩემი მამიდა ეკატერინეს შვილი ყმაწვილი კაცი თადაც გაერია ამ მეორეს კახეთის არეულობაში და ძალიანაც ხელი გამოილო რუსებზედ, მაგრამ ბოლოს ესეც გადავარდა სპარსეთში და იქიდგან ერმალოვის დროსა, ისევ მოაყვანინა თადასა საქართველოში. ციმბირიდგან სულერთიან თავადებიც მოაყვანინა ერმალოვმა.

პლატონ იოსელიანსა

პლატონ იოსელიანმა წამიკითხა, ამ 1867-ს წელსა აპრილის თუესა, თავისი ამ ახლობანების თხზულება საქართველოს მეფის გიორგის მეცამეტეს ცხოვრება, – წამიკითხა შიგა და შიგ აქა იქა, სადაც მეფე ერეკლე მეორე, მამა მეფე გიორგისა დამდაბლებულია და იმისი ცოლი დედოფალი დარეჯან.

იქნება მე იმის წაკითხვაზედ ხმა არც კი ამამელო, რადგან მე ადრითვე დაწერილი მაქუს ანდრია მურავიოვზედ პასუხი, დარეჯან დედოფლის გამოსარჩლება, მაგრამ შემდგომად თვით ჩემთანა და ზოგიერთს მართებულებთან მეტის უშვერის სიტყვით ახსენა დედოფალი დარეჯან, ოსეფა ყორღანაშვილთან, რომელმაცა მაშინათვე მივატანე: იმ წმინდას პატიოსანს გვამზედ, ნუ იფიქრებ შენ დაგითმონ, პასუხს დაგინერენ მეთქი. და ამის მიზეზითაც დავენერე ეს, რომელიც მე იმის პასუხს აქედგან დავინყოფ, იმ პლატონს იოსელიანსა აღვწერ, როგორია და შემდგომათ იმისი დაიჯერონ? –

პლატონს გამოჰყავს თავის წინასიტყვაობაში, ანუ მიწერილსა წიგნში პეტერბურლსა, მითამ ესეები გამოეკრიბოს მოხუცებულთაგან, ანუ იმის მოყვარულთა და მტერთაგან მეფის გიორგისა და ანუ სასულიეროთაგან, საიდგანაც შეუდგენია ისტორია მეფის გიორგისა. კიდევ პლატონ ამბობს, ბატონიშვილებისთვის პეტერბურლში, რომელსაცა თითქმის მონმათ მოჰყავს ბატონიშვილები, კაცნი თუ ქალნი, ანუ ბატონიძლები და ანუ იმათი შვილიშვილები, მითამ იმათთან ძველს ამბებზე ლაპარაკი ჰქონოდეს და აქ დედაჩემთანაც. ეს ამბები: იმათგან გაეგონოს და იქედგან შეედგინოს მეფის გიორგის ისტორია, რომელიცა აი ეხლავე გეტყვით იმათ სიახლოვეს პლატონთან.

ბატონიშვილი ფარნავაზ კარგათ დახვდებოდა პლატონს, კარგის სადილებით შეაქცევდა, ამაზე მეტს სხვა ძველს ამბავს კი არას უამბობდა. მირიან ბატონიშვილმა საქართველო ძირით ამოიღო და აბა როგორ უნდა ეანბო იმას პლატონისთვის ესა? – ბატონიშვილის იულონის შვილი დიმიტრი და ფარნავაზის ქალი სალომე, ის ორივე ღრმად განათლებულები, რას ეტყოდნენ? – როდისაც იმათ სხვა ყმანვილ ქართველებთან ლაპარაკი ჰქონდათ, იმ დროს პლატონს პეტერბურლის სუნიც არ მისდენოდა და როდისაც პლატონ ორჯელ პეტერბურლში იყო, მაშინ იმ ორთ თავის ნიავისაც ეშინოდათ, არამცთუ პლატონთან ლაპარაკი ექნებოდათ იმათ ძუელზედ, ან ახალზედ.

დავით ბატონიშვილმა მართალია სულ იცოდა ის თავიანთი

ოჯახის ამბები, მაგრამ რაც იმან იცოდა, იმისი პლატონმა არა იცის რა.¹ ბატონიშვილის ივანეს შვილმა გრიგოლმა აქ ქალაქში ცოლი შეერთო, კარგახანიც იყო აქა, მე და ის ნათესაობის გარდა, ახლო მეგობრებიც ვიყავით, იმას რაც თავისი მამის ლაპარაკები უანბია ჩემთვის, პლატონის ფიქრშიაც არ გაუვლია ის იმისი ლაპარაკები, არამცთუ პლატონმა იმისგან ძველი ამბები იცოდეს რამე. ბატონიშვილი ბაგრატიის შვილი ალექსანდრე და მე ძალიან კარგი მეგობრები ვიყავით, იმანაც აქ შეერთო ცოლი და აქაც ცხოვრებდა; იმან არამცთუ თავის მამის ანბები იცოდა, – იმან ერთობ მეფის ირაკლის ოჯახობის ამბები კარგათ იცოდა; ის პლატონს იოსელიანსა აქებდა ხოლმე, ის ქებანი ჩემის მეტმა კი არავინ იცის, როგორც აქებდა... თეიმურაზ ბატონიშვილიც, მირიან ბატონიშვილისეური იმისთანა აზრის კაცი იყო თავის ოჯახობის დალუპაზე და ამის შემდგომ რას ეტყოდა თავის აზრსა პლატონს? – მიხეილ ბატონიშვილისას ჯერ არას ვიტყვი, აქ ქუემოთ წაიკითხამთ იმის ამბავს და იმის შაგირდის პლატონის ამბავს, რაზედ დამწყსო. ილია ბატონიშვილის ძმას, ოქროპირს ახლო ვიცნობდი; პირველად აქ ქალაქში რომ მოვიდა, მე და იმის კარგად გაცნობის შემდეგ, მე და იმას ბევრი ლაპარაკი გვექონდა ხოლმე, ვიცი ილია ბატონიშვილს და იმათ ძმას ირაკლის ოქროპირზედ მომატებული არა ეცოდინებოდათ რა, მამსადამე, რაც ოქროპირს ჩემთვის უანბია, იმისი პლატონმა არა იცის რა. მეფის გიორგის ქალი თამარი, კარგათ ვიცი გონიერი ქალი იყო და ერთიანათ თავიანთი ოჯახის გულშენირული ერთგული, რომელიცა დიდათ თურმე სწუხდა, თავიანთ ოჯახის მეფის გიორგის შვილებისა და მეფის ირაკლის შვილების სამდურავსა, მარამ ვერ გაეწყორა, ამისთვის რომ ეშმაკები ამფოთებდნენ იმათ; ამის გარდა სხვა იმის აზრებიც ბევრი ვიცი – ვიცი ისა, რაც პლატონმა იმის-

¹ დავით ბატონიშვილის დიას მახლობელი ბერი პორფირი მოვიდა პეტერბურლიდგან აქა, იმას ერთი რვეული წიგნიც მიეცა პორფირისთვის. ეს ბერი ჩემი სიმამრის ნაყმევი იყო, სადაც თითქმის ყოველდღე იქ მოდიოდა ხოლმე; მე და ის ყოველდღე ერთად ვლაპარაკობდით, რომლისაგანაც დავით ბატონიშვილის ლაპარაკი და აზრი არა არის რა, რომ იმას ჩემთვის არ ეანბოს. ანუ თუ კიდევ უნდა პლატონს, მეორე ბერ კიკნაძესაც მოვიყუან, დავით ბატონიშვილთან ნამყოფს, რომელსაცა იმასაც უანბია ჩემთვის ბატონიშვილის დავითის ლაპარაკი წვრილად. ის წიგნი რვეული, ბერის პორფირისათვის რომ მიეცა ბატონიშვილს დავითსა, იმ პორფირს მასუკან კიკნაძისთვის მიეცა და მაგთენი ხანი აღარ გამოსულა, პორფირი მოკვდა. თუმცა კიკნაძე ამბობდა: თვით ბატონიშვილმა მე მამცაო, მაგრამ მართალს არ ამბობდა, ამისთვის, რომ პორფირმა ის რვეული ადრე მე მომიტანა და დიას საიდუმლოთ წამაკითხა და მერე მითხრა: დავით ბატონიშვილმა მამცაო. ის რვეული, როდესაც ჩუენ დაგვიჭირეს, ის ბერი კიკნაძეც დაიჭირეს და ის რვეული იმასთან ეპოვათ, სადაც გამოძიების კომისიაში შეეტანათ და იქ ჰქონდათ.

აგან სულ არ იცისრა. პეტერბურღში დედიდაჩემი ბატონიშვილი ან-ასტასია კი დამავიწყდა, ჰოო, აბა, ის დაუჯდებოდა და ის ღვთის სული უანბობდა პლატონს ძველს ამბებსა, რასაკვირველია! – იქვე პეტერბურღისა. იარალის შანშიაშვილსაც,¹ ასე მითხრეს. იმან ერთხელ პლატონ მიმავალი რომ დაინახა ბატონიშვილ ფარნავაზთან, ცოლქმართ მოახსენა: პლატონ აქ თქვენთან გიახლებათ. ფარნავაზის აჩქარებით პასუხი.

– „იმასთან ლაპარაკს გავფთხილდეთ“.

ეს რა არის, რა სიტყუაა გაიგონეთ? – ეს ხომ მოსკოვ პეტერბურღისა გავათავეთ, ახლა აქაურსა უფრო კარგსა გეტყვით, უფრო ცხადათ დედიჩემისგან.

აქ დედაჩემთან ხომ თავის დღეში სიარული არა ჰქონია პლატონს, უკანასკნელად პლატონ პეტერბურღიდგან რომ მოვიდა, ერთხელ იყო სანახავად და ბატონიშვილის ფარნავაზისგან (ძმისაგან) შემოთვლილი მოკითხუა განუცხადა.² თუმცა პლატონ დედიჩემის მოძღვრის ეგნატეს³ შვილი იყო, მაგრამ ნისიათ მიიღო, ისიც ჩქარა ნავიდა. ამაზე მე დედაჩემს ვკითხე: ისე ნისიათ რათ მიიღე მეთქი პლატონ? –

– „იმიტომ, რომ ის სწორე მართალი კაცი არ არის და არც რიგიანი. ცოდო არის, ეგ ეგნატეს ღვდლის შვილია. პლატონ არა ქართუელების, რუსების კაცია, რომელიცა იმათ ხელში შეპყურებს ლუკმა მისცენ გასაძღომი და ამის გამო ისიც მეთუალეა იმათი მთავრობისა. აი ამისთვის კარგათ ვერ მივიღე შვილო“. დედა ჩემმა მითხრა.

არა, პლატონ მართალს არ ამბობს, იმას ლაპარაკი არავისთან არ ჰქონია ძუელს ამბებზე, გარდა ბატონიშვილის მიხეილისა და ერთის თავის მეგობრის მოხუცებულის თავადისა აქა, მეფე ირაკლის დაუძინებელის მტრისა, რომელმაცა მეფის ირაკლის მტრობისთვისა საქართუელო დანთქა, იმან და იმათმა დასმა. პლატონ მალავს იმ თავის მეგობრის სახელს, მაგრამ ჩვენში ნათქვამია: შუბი ტომარაში არ დაიმალებაო.

დიახ თავის მამას დეკანოზს ეგნატესაც ხომ რასაკვირველია ის ძუელი ანბები უნდა ეანბოს შვილისათვის, მაგრამ იმისგან არა იცის

¹ ყმანვილობითვე იარალი სიკვდილამდინ ფარნავაზ ბატონიშვილს ახლდა განუყრელს მეგობრათ და კიდევ ემსახურებოდა.

² თუ პლატონ იმათი სანდო ყოფილიყო, იმის ხელით წიგნს გამოატანდა ფარნავაზ დედაჩემთან.

³ პლატონ რომ მოვიდა 1843-სა წელსა, იმის მამა ეგნატე ახალი მკვდარი იყო. სამი წელიწადი იყო დედიჩემის მოძღვრად, ამას შემდგომებში წაიკითხავთ აქა, როგორც იყო იმის მოძღვრობა, იქ იქნება აღწერილი.

რა, ამიტომ, რომ პლატონს მაშინ იმ უკანასკნელის ქართულები ძველის ამბებისთვის არ ეცალა, ჯერ პირველად აქა, დიდ ბეჯით სწავლულებაში იყო, მასუკან პირველათ რუსეთში სასწავლებლათ რომ წავიდა, სწავლულებას გარდა მიხეილ ბატოიშვილმა ცოტათ მიითვისა და რომლის განზრახვითა, ამას შემდგომ წაიკითხავთ აქა. იქიდან აქ რომ მოვიდა, ძველის ფაქტებიდგან ნიგნების გამოცემას მოჰყვა, რომლისაგანაც დიდი მოსაწონი იყო ესა, მაგრამ ამაში ყმანვილკაცებს გაუერთდა, შექცევას გაჰყუა და იმ მოხუცებულთანაც მეგობრობას არ ჰკარგავდა, იქაც იყო ხოლმე, იმ მეფის ირაკლის მტერთან, რომელსაც თავის დღეში თავის მამისათვის ძველი ამბები არა უკითხავს რა, არც იმასთან იდგა და იშვიათადაც ნახამდა ხოლმე თავის მამას, თორემ თუ სურვილი ჰქონოდა იმ უკანასკნელის ჩუენი ძველის ამბებისა, როგორ არ უანბობდა და ან პლატონისთვის ესა, რალა საჭირო იყო, მაშინ როდესაც რომ რუსეთში მიხეილ ბატოიშვილისაგან და აქ, იმ მოხუცებულისაგან გამაძლარი იყო პლატონ, მეფის ირაკლისა და დედოფლის დარეჯანის მოსარყვნელად. ეს პირველი წასვლის მოსვლის ამბავია პლატონისგან რუსეთში და აქა. მერეთ ხელმეორეთ რომ წავიდა რუსეთისკენ, მგონი 1840-ი თუ 41-ი წელიწადი იყო. მაშინ იმის მამა, დედაჩემის მოძღვარი იყო, მოვიდა და გულმტკივნეულად მოახსენა დედაჩემსა.

– „ბატოიშვილო, ჩემი შვილი პლატონ, კიდევ რუსეთში წავიდა. რა ვქნა, მე ის იშვიათად მნახამდა ხოლმე, მაგრამ მაინც დიდათ ვწუხარ, შვილი არის, ვაიმე თუ მე ის ველარ ვნახო და ველარ მამისწრას,¹ რომ ჩუენი ძუელი ამბები, ამ თქვენის შვილის გარდა იმასაც შეეტყო“. ამასთან ცრემლებიც გადმოყარა და დედაჩემი კი ჩაფიქრდა, მასუკან მოჰყვნენ ძუელს ამბებსა და რაც იმათ ილაპარაკეს, აბა პლატონმა ერთი მცირედი რამ გვითხრას, მამის ნაანბობი, რომელსაცა იმისი ლაპარაკები სულერთიან მახსომს. აი ესეც სასულიერო და უფრო კიდევ პლატონის მამა? –

მეფე ირაკლიმ განჯის ციხე რომ აიღო 1797-ს წელში და განჯის ხანის ჯავათხნის დაახლოვების შემდგომ, მეფე ირაკლიმ რომ ჰკითხა: ალამამდღანი რათ მოიყუანეო? – იმან ის ამბავი რომ უანბო და იმ ამბით ელდა ეცა მეფეს ირაკლისა, მასუკან აქ ქალაქში დასწეულებ(ულ)ი რომ მოვიდა იმ ამბის გაცონებით და იმის მეოთხეს ლამეს, პლატონის მამა ეგნატე საიდუმლოთ რომ დაიბარა მეფე ირაკლიმ, რა უთხრა, რა იყო იმათი ლაპარაკი, აბა პლატონმა გვანბობს? – მამა იყო, მამისგან უნდა იცოდეს. ამას მე ანბისთვის ცო-

¹ მართალიც იყო, ველარ მოუსწრა.

ტათ ვანზობ, თორემ ისე ამბავი ვრცელი არის.

ეს ცხადია, რომ პლატონს მეფის ირაკლისა კარგი არ იამება რა, იმისი არა მოსწონსრა, რათაც არა? – იმას ქვემოთ წაიკითხამთ. კარგი, იმისი არა იამება რა და არც არა მოსწონსრა, ეს ვთქუათ ასე იყოს, მაგრამ მეფეს გიორგისთან, ის ხშირი საიდუმლო შეყრილობა რომ იყო ხოლმე ამ პირებისგან და უკანასკნელად ესენი: ლენერალი ლაზარევი, ბატონიშვილი მირიან,¹ სარდალი თა ივანე ორბელიანი, მეფის გიორგის სიმამრი, თა გიორგი ციციშვილი, მისკარბაში თა იოსებ ბებუთაშვილი, მილახვარი ოსეფა ყორღანაშვილი² და მეფის გიორგის მდივანი თა ელიაზარ ფალავანდიშვილი მოშორებით რომ იჯდა ხმაგაკმენდილი და რასაც უბძანებდნენ, ისიც იმას აღასრულებდა. იმ დროს პლატონის მამა ეგნატე იმათ მოშორებით განკრძალული რომ იდგა, კიდევ იმათი ბრძანების ასასრულებლად, რაო რა თათბირი იყო მეფეს გიორგისთან, რომელიცა უბედურებისაგან შენუხებული გიორგი, ის სანყალი მწარეს ცრემლით რომ იბანებოდა? – მე ესლა ამ ამბის მოგონებით გული (მო)მიკვდა და პლატონმა კი იმისი არა იცისრა, მე ამაზედ დარწმუნებული ვარ, რომ ამისი არა იცის რა. მოსვენებით არის. ეს ამბავი, არა ერთხელ – ბევრჯელ ულაპარაკიათ ჩემთან, ელიაზარ ფალავანიშვილსა და პლატონის მამას ეგნატესა (ელიაზარს ჩემი სიმამრის და ბარბარე ჰყვანდა ცოლათ), რომელსაც დიდი ნდობა ჰქონდა ჩემი პლატონის მამას ეგნატესა და რისთვისაც მენდობოდა, ოდესმე გამორჩნდება, წაიკითხუნ.

პირველად პლატონ პეტერბურლში რომ წავიდა სასწავლებლად, იმ დროს პლატონ თუნდა ძალიან ყმაწვილი არ ყოფილიყო, მაინც იმ დროს ასეთს ბეჯითს სწავლულებაში იყო, რომ იმას ფიქრში არ მოუვიდოდა საქართუელოს ძუელის ამბებისათვის ედევნა. მოსკოვს და პეტერბურლში რომ მივიდა პლატონ და მეფის გიორგის შვილებმა, თავიანთი მამაპაპით³ ნამსახურის შვილი ნახეს, დი-

¹ ამ დროებში ლაზარევის პერეოჩიკი იყო მირიან თავის ძმას მეფესთან და თავისით თვითონაც ბევრს ელაპარაკებოდა თავის ძმას მეფეს.

² პლატონ ამბობს: მილახვარი ოსეფა ყორღანაშვილი მივიდა სანახავათ მეფეს გიორგისთან და დაითხოვა, ჩემთან ნუ მოვა, ჩემს დედინაცვალს დედოფალ დარეჯანთან წავიდესო. გაკეთებულია. მოგონება. რას ამბობს პლატონ?- ოსეფა ყორღანაშვილი სულ მეფეს გიორგის ახლდა იმის მეფობაში. მისკარბაში იოსებ ბებუთაშვილი მილახვარის ოსეფას სიძე იყო, იმის ქალი თალია იმ მისკარბაშის ცოლი იყო და მეფე გიორგი მისკარბაშის სახლში იდგა, სადაც მისკარბაში და ის მილახვარი განუყრელად მეფეს გიორგისთან იყვნენ და კიდევ ზოგიერთნი.

³ პლატონის პაპა, მღვდელი ონისიმე მეფეს გიორგის ახლდა და მამა პლატონისა, მღვდელი ეგნატეც მეფეს გიორგისვე ახლდა, მაგრამ ეს ეგნატე არამცთუ ერთისა, მთელი საქართუელოს სამეფოს ოჯახისა თავშენირული ერთგული იყო და უნამეტ-

დის წყალობით მიიღეს, ნამეტნავად მეფის გიორგის შვილმა ცრუმისხილმა, რომელსაც მეფე გიორგი უძახდა იმის ყმანვილობის დროსა იმას: ტყუილის გუდასა. აი რა მიზეზით? – თავის ყმანვილობის დროს მიხეილ, უცნაურის სიტყუებით შევარდებოდა თავის მამასთან ხშირად და ვინ მოსთვლის რაებს არ ეტყო(და), რამთენს გაკეთებულ ტყუილებსა ის ყმანვილი, რომელიცა ის წმინდა მართალი მეფე გიორგი, ცოტა გაჯავრებით უბძანებდა –

– „მიხეილ, გამიგონე რა გიანბო? – ტყუილის გუდა ხარ შენა, – შენმა გაზდამ, თუ არ დაიშლი, სიდიდეშიაც შეგყვება, მაშინ ცუდ საქმეებს გაქნევიანებს და ამისთვის დაიშალე თუ ჩემი სიყვარული გაქუს“. მაგრამ მაინც ის ხასიათი სიდიდეშიც შეყვა და მამის წინასწარმეტყუელობა რაც უთხრა, ისეც ახდა.

მე კარგად ვიცი პლატონ იოსელიანი წრფელი სული წავიდა რუსეთში და როდისაც იქაურის სასწავლებლიდან გამოვიდა, მაშინვე მიხეილ ბატონიშვილმა დაიახლოვა. ადრეც ხომ იყო, მაგრამ ახლა უფრო, საიდამაც იმის ღვარძლების ჩაგონებით წამოვიდა პლატონ მეფეს ერეკლეზედ და დედოფალ დარეჯანზედ, სადაც მეგობრობით გაუერთდა აქა, იმ მოხუცს, იმ მეფის ირაკლის მტერსა,¹ მეფის გიორგის შვილის მიხეილის მოწყალებით, რომლებმაცა იმ ორმა, იქ რუსეთში მიხეილმა და აქ იმ მეფის ირაკლის მტერმა, დიდი შური ჩაუნერგეს მეფეს ერეკლეზედ და დედოფალს დარეჯანზედ პლატონს. მე ესენი კარგათ წვრილად შემიტყვია პლატონზედ, რომელიცა იქიდან აქამდისინ ოლონდ პლატონმა იმათ ავნოს რამე თავის წინკლიანი ენით, თორემ ბევრი გამონასკული ტყუილი აქვს მეფეს ერეკლეზედ და დედოფალს დარეჯანზე.

კარგი მოხერხება კი არის იმ პლატონის ორის ოსტატებისაგან, რომ იმისთანა სარწმუნო ვექილი იპოვეს ვითარცა პლატონ, რომ იმ ორის სიკვდილისა შემდგომ, ახლა იმათი ვექილი პლატონ, იმ წმინდას გვამებს ლანძლავს, იმ მეფესა და დედოფალსა. ამისთვისა პლატონის თავს მოუხდება ჯილა სურნელიანი.

ბატონიშვილი მიხეილ ნასწავლი კაცი იყო, მაგრამ მომატებულის პოხონდრით ნახევრათ შემცთარი. რამთენი უცნაური რაღაებიც სჭირებია და რაც სჭირებია, იმაებს ავიცილებ, ჩემი საქმე არ არის იმაზედ ვთქვა რამე იმისი უცნაური ხასიათები, მხოლოდ ღარიბებზე მოწყალე კი იყო, ეს ჰქონდა იმას კარგი – თურმე კარგი

წავესად თავის მშობლის მამულისა, დიდი გონიერი კაცი იყო ეს ეგნატე და დიდი მადლიანი წმინდა.

¹ იმისი სახელი სხუა ქალაქებშიაც დაწერილი მაქუს და ბარემ აქაც გამოცაცხადო: რუსეთის ლენერალოტიწვატერი გიორგი იასეს ძე ერისთავი.

სწავლაც და ხანდისხან კარგი ლაპარაკიც, ისიც თავის პაპის მეფე ირაკლისა და დედოფლის დარეჯანის მოსარყენელად.

არა, რას როტავდა ბატონიშვილი მიხეილი, რას მიაცვამ-მოაცვამდა არ ესმოდა საცოდავსა იმთენის სიცრუების მომგონელსა? – თუ ის მართლა გონიერი და განათლებული კაცი იყო, როგორც ზოგიერთნი ამტკიცებდნენ და ამტკიცებენ დღესაც, მაშ ის ამისთანა ცრუ ჭორებს კი არ უნდა აჰყოლოდა, იმას უნდა ძებნა დაეწყო, იმათი ოჯახი: საიდგან, როგორ და რათ დაიღუპა? – აი ამისთანა საქმე უნდა მოეძებნა და იპოვიდა კიდევ, მაშინ კარგი საქმეც დადგებოდა რამე, თუ არა და რაო, რა არის უსამართლო ლანძღვა მეფე ირაკლისა და დედოფლის დარეჯანისა, რომლის თავიანთი ოჯახობის ინტერესებისთვისა, იმ გაუგებელისაგან? –

მითამ პლატონისთვის კარგი იყო, რომ ამისთანა სიცრუეზედ მწყსიდა ბატონიშვილი მიხეილ პლატონს? – არა, პლატონ ასეთს მეცნიერსა პედესტალზე იდგა სწავლულებაში, რომ იმისთვის ტყუილები უკადრისი არის. ამბობს დაუხედავათა, რაც რომ პლატონისთვის იმ ორთ ჩაუნერგავსთ, ისიც იმას იძახის. დალოცვილი ქუევერი ხომ არ არის, რაც რომ იმათ ჩაეძახათ, იმასაც იმისთანა ხმა მიეცა? – მე ხომ ჩემის მხრითა მეცნიერად ვიცნობ პლატონს, იქნება კი ვცდები, მაგრამ მაინც კიდევ მეცნიერსა დაუძახებ, მხოლოდ ეს, რომ ბევრის ნაკლულის ხასიათებისა სისუსტითა სავსე არის.

პლატონ თუ ნამდვილი და სამართლიანი მწერალია, იმას უნდა საქართუელოს გაოხრების ამბავი დაენერა, როგორც გიბონმა რომის გაოხრება აღწერა, თუ არადა: ჩემი მასიამოვნებელი ვასიამოვნო და სხუა სიმართლეს ჯანი წაუვიდესო. რასაკვირველია, საქმით ვიცით, რომ დღევანდელი მზათ კვერცხი ურჩევნია პლატონს, ხვალინდელს დიდს და მომსუქნოს ქათამს.

რახან უკანასკნელის მეფის გიორგის ისტორიას სწერდა პლატონ, პირუელს საქართუელოს მეფის ალექსანდრედგან მაინც უნდა მოჰყოლოდა, ვიდრე რუსეთისაგან საქართუელოს მიღებამდინ, საქართუელო რამაც დაანგრია ანუ რაის მიზეზითა, ეს უნდა გამოეკვლია და მასუკან პირუთნელად აღწერა. ეს იმისთვის ადვილიც იყო, ყუელას წვრილად შეიტყობდა და ეს ამისი შესაბამიც იქნებოდა, რომ ჩუენი ვაივავების საქმეებსა მთელი ქუეყნის ხალხი დაინახავდნენ, სად ყოფილა სიმართლე ანუ სიცრუე და ორპირობა სიპლუტიითა. აი ეს ასე უნდა ექნა პლატონს, ამითი მთელს ქუეყანასაც დაავალებდა, თუ არადა, ინტრიგებით კარგი არა იქნება რა პლატონისგან, სხუების სასიამოვნოდ.

არა ეხლა, დიდხანია, რომ პლატონ თავის დასით მდევნიან მე და ლავდავი გააქვსთ ჩემზედა, ამიტომ, რომ პლატონის აღმატებული

აღწერილი ქება თა გიორგი დავითის ძეს ერისთავზედ, კრიტიკით¹ გავარკვევ ის დიდი ქება: მითამ ის გიორგი იყოს ჩუენი არისტოფი და სხუა იქაური საბერძნეთის მწერლების მზგავსი. ეს თურმე ძალიან დასწნეოდათ ჩემგნით იმათ გულსა და ჩემს წინააღმდეგობას შესდგომოდნენ. ადრითაც ხომ ჩემი წინააღმდეგი დასი იყო რუსეთის მთავრობისა ჩემზედ, ჯერ ამაზედ, რომ დალისტანში შამილთან მიწერ-მოწერა მქონოდეს და მასუკან ჩვენს ჟურნალს ცისკარს ისე ძალიან მცდელობით რომ ვენეოდი, რომლებსაცა არა ჰგონებოდათ, რომ ვარანცოვის და რედაქტორის გ. ერისთოვის შემდგომ, ცისკარი კიდევ თავს დაიჭერდა და მერეთ მეფის ირაკლის სახელგანთქმულობასაც რომ დავაბეჭდინებდი ხოლმე, ესენი სულ მჭრელი დანა ყოფილიყო იმათ ყელზედ. რა ვიცოდი მე ესენი. იმათ ბოლოს მითხრეს: დიდი ღავლაგია შეწზედაო. და ამასთან: რასაც სწერს, სულ სიცრუეს ტყუილს, ყარამანიანსავითაო. და სხუა კიდევ ბევრი... ერთის სიტყვით, ბევრის მითქმა-მოთქმის სიცრუისა ღონისძიებითა, ბევრი გამიყენეს, ისინიც მარტივის გულით იჯერებდნენ და ისინიც ღავლაგებდნენ ჩემზედ, ზოგი ჩუმათ, ზოგი ცხადათ და ამასთან კიდევ მამბეზლებდნენ დუნწოხნანები და კიდევაც კი არ მაკლებდნენ ამას.. ნუთუ შენც წილი გქონდეს რამე პლატონ, ამა ბინიერებაში შებლაღული იყო ჩემზე? – ჰაი, ჰაი, პლატონ, ვიცით ყუელა... ბევრს ნაკლებობას ლაპარაკობენ, ტყუილს სიცრუებსა და მეც რაც შემიძლიან, მეც ხმა უნდა ამოვიღო.

ამისთანა უსამართლო დევნა ყოფილიყო ჩემზე და დღესაც მდევნიან მე. მაგრამ რა ვქნა, ჩემი მამაპაპის სწავლულებაში გამოვსულვარ: პაპა ჩემის პაპა იყო ვახუშტი, ყანდაარში მოკვდა მეფეს გიორგისთან ჩუენის მამულისათვის, პაპაჩემის მამა ელიზბარ ნადირშამ თოკით დაახრწობინა თავისი თვალის წინ ერევანში კიდევ მამულისათვის, პაპაჩემი დიმიტრი იყო და საგურამოს მოკლეს შემოსულთ მტრებმა ბატონიშვილს ლევანთან კიდევ მამულისათვის, მამაჩემი იყო და იმის ამბავს შემდგომებში სადმე წაიკითხავთ ჩემს აღწერილს, ან ჯერ მეფეს ირაკლიზედ როგორ აღალატებინეს აღამამადხან რომ მოდიოდა და ან ეს ღალატი თავის სისხლით როგორ გაიბანა.² ამაების შემდგომ, იმათი შვილი მეც გაუძლებ პლატონის არმიებსა და პლატონის ტაკტიკსტრალედიებს და ზოგიერთ სხუებსაც. რაც შეეძლოთ მდევნონ თავიანთის ჭორებით და სიცრუებით, ეგება პოპულიარნობა დამიკარგონ, ღმერთი ადღეგრძელებსთ

¹ ჩვენ ჟურნალს ცისკარში.

² ამ ჩემი მამაპაპების ფაქტებია ჩვენს სახლში, გარდა მამიჩემისა, რომელიც დედაჩემმა ცეცხლში დანვა, მამიჩემის მონერილი წინგი კახეთიდან.

ამაზედ თავი გამოიღონ.

პლატონ გვითხარ, ამ დღეებით რასა ქარიანობ, აგილია ფეხი და დადიხარ აქა იქა დიდ სახლებში? – თუ ბრძენი ხარ, დიდი მეცნიერი, შენთან უნდა იყოს ხოლმე კრება ანუ რომელთამე სახლში: შენ გუასწავლო, შენ დაგვემწყსიდე, შენ გვიჩვენედე ყოველს კარგსა, მაგრამ სად არის ეს შენში? – სწორეთ პირდაპირ გეტყვი, რომ შენის და ზოგიერთის შენისთანებისა ჩაგონებით ილუპება ზოგიერთი სახლები, არა ეხლა, ვარანცოვის აქეთ, ვარანცოვის ცუცუწნავ და კუკუნაო.¹ იმ სახლებზედ დიდი გავლენა აქვს პლატონს, ამიტომ რომ რაღაც საკვირველად მიაჩნიათ ისა, რაღაც დიდ მსწავლულად და დიდს ორატორად. რა ქნან იმ საწყალთა უსწავლულებმა, საქმის გაუჩხრეკელთ, შორს დაუნახველთ იმათ. აი იმისი სწავლა იმათზე.

– „დიდი კაცები ხართ. დიდი გუარის შვილები. მთავრობისა ვეჩერებში და ბალებში უნდა დახვდოდეთ, მთავრობასთან ახლოს იყვნეთ, რომ მთავრობა თქუენზედ კარგის თვალთ იყოს, აი ბედნიერი საქმე ჩუენთვის, ამასთანავე დიდი გახსნილი სახლები უნდა გქონდესთ საუცხოვოთ განყოფილი ძვირფასისა მებღებებით, პარადნის კიბეზედ კამერდინერი უნდა იდგეს, კარგი ღირებული ეკიპაჟები გქონდესთ, ას ორმოცის თუმნის წყვილი ცხენებიცა გყვანდესთ ეკიპაჟებისთვის, თქუენს ლამაზსა მორთულს სახლში შედიოდნენ გადიოდნენ: ღენერლები, პოლკოვნიკნი და ყოველი ღირსეული კაცნი თქუენს პატივის საცემლათა, თქუენც რასაკვირველია ხომ მორთულები დაუხვდებით ღირებული ტანისამოსებით, ჩინებულის სერვისითა გემრიელსა ყავას მთავრთმევედეთ მოტკპოს

¹ ვარანცოვსა ერთი საძაგელი სნეულობა სჭირებია და სხუებთა შორის პლატონიც თურმე აგრილებდა მარათი იმას. რა არის?-თუალსაჩენს ადგილებში, პლატონც პატივცემული ყოფილიყო და იყო კიდეც. ეს ამბავი უთქუამს თვით ვარანცოვის შინაურს ქართუელს გ... მიკვირს, პლატონი როგორი თავის მამის შვილი არის, იმ წმინდა ცოლქმრისა?- იმ წმინდა პატიოსანს მოხუცებულებსა სიღარიბეში სული ამოუვიდათ, მოკვდნენ და იმათი შვილი პლატონ სრულიად სხუა არის. ეს სულ დრომ იცის: როგორიც ბერიო, იმისთანაც ერიო... აქედგავ ვარანცოვი რომ წავიდა და იმის მოადგილეთ დროებითად ღენერალი რიადი დააგდეს აქ, მაშინ იმის მახლობელი სხუა არავინ იყო პლატონ იოსელიანის მეტი, რომლებიცა ორივე ერთად დროებს ატარებდნენ უბრალო დედაკაცებთან და ამით შეექცეოდნენ. ამასთან კარგსა სუამდნენ და კარგსა სჭამდნენ, რაც ორთავ იამებოდათ, ისეც სიამოვნებდნენ. პლატონ იოსელიანი ვარანცოვის და რიადის დროებში, თავის სრულს სფერაში იყო. მაგრამ ღენერალის ნიკალაი ნიკალაიჩის მურავიოვის მოსვლით პლატონს ფორსი წაუხდა. მურავიოვი სწორე მართალი კაცი იყო და პლატონს ეს არ იამებოდა იმისი პატიოსნებითი ქცევა, რატომ ვარანცოვსავით ისიც ისე არ იქცეოდა. მურავიოვი ისე პირდაპირ იქცეოდა ჩუენზედ, რაც რუსეთს განძრახუა აქუს ჩუენთვის და ვარანცოვი კი სუბუქჭკვიანს ქართუელებსა მოტყუებით რუსებათ გადაგვცვილიდა.

კამბეჩისა ნალბით, თქვენც ხომ რასაკვირველია იგემებდით კარგის კრენდილებით, თქვენ ეტყოდეთ ორიოდეს სიტყუას იმათ, იმ დროს მეც ხომ იქ ვიქნები, კმარა თქუენი ორი სიტყვა, რადგან აგრე რიგად ლაპარაკი თქუენ არ იცით, მაშინათვე ჩამოგართმევთ იმ სიტყუებსა და მასუკან თქუენ მიყურეთ, როგორ გავიერთო მე ისინი ჩემსა ლაპარაკში. ეს ცოტაა კიდევ ბრძენო ქალნო(!) თქუენი ქმრები არ ვარგანან, თქვენ მაინც წინ იყავით, სადილები გააკეთეთ პარიჟული, ლონდონური, ასეთი, რომ ხელმწიფეებს ეკადროდეს და სხუანი...“

ესენი და სხუებიც ბევრი, ჩემის ყურით გამიგონია პლატონისაგან, არა ერთხელ – რამდენჯერმე.

ასე იყო პლატონ და დღესაც ასე არის. როცა შინ დარჩება ხოლმე, მაგრამ იშვიათად, შინ მცირედით მიდის იოლად, გარეთ იმ სახლებში დიდი გასტრონომი არის. სხვებს რას დასდევს იმათ დალუპასა, ოღონდ თვითონ განცხრებოდეს იმათ კარგსა სადილებზე, შემდგომად კი მეფეს ერეკლეს და დედოფალს დარეჯანსა სთხრიდეს უშვერისა სიტყუებითა უსამართლო პლატონ. თან ისინიც იცინოდნენ მასპინძლები პლატონისა დასნი, განგებ განძლიერებულნი მეფე ერეკლეზედ ეშმაკებისაგან.

ვაი ჩუენი ბრალი, ვარანცოვის დროს და იმას აქეთ აქამდისინ, პლატონისა და კიდევ იმისთანებისა რჩევას მიჰყუეს ხელი იმ სახლებმა, იღეს ვალი და ის ვალი მძიმე ტვირთად აწევთ იმ სახლებსა. ეს ცოტაა კიდევ, იმათ ცხოვრებასა ჩუენც მივბაძეთ ჩუენისთანა მოშორებულ კლასებმაცა, მახლობლები გუაყვედრიდნენ: ვინც თქუენთან მოდის და თქუენს სახლებს შეხედვენ, ცხვირს იღებენ მაღლა საზიზღარის სახით და როდესაც კარზედ გავლენ, იძახიან: ფუი, ჩირქიანი, საზიზღრები, ვილა მოვა ამათთანა.¹ დავილუპეთ თავი ბატონებო, ჩუენც მოგვატყუეს და ჩუენც ავიღევით ვალები, შეუდექით ამერიკანელის მონრეოს სწავლასა, უკაცრავად, დამავინწყდა, არა პლატონ იოსელიანის სწავლას და სხუანი...

რა კარგი რამ იქნებოდა, პლატონ თუ სიმართლის გზაზედ მიმავალი ყოფილიყო, ანუ დალაგებულად მქცევი თავის დასაჯერებელის ენითა, რომელსაც ბევრზედ დიდი გავლენა ჰქონდა და დღესაც ეგრევე აქუს, რამთენს კარგსა და კეთილსა, ანუ წმინდას ზნეობასა და ანუ საქუეყნოს სარგებლობას შეგვძინებდა, იცით რამთენს? –

¹ ამისთანა კლასებს ზომიერი წმინდა რიგიანი ცხოვრება ჰქონდათ, მაგრამ მაინც გადამატებული უნდა ყოფილიყო, რითაც ვალებში ჩაფლულიყვნენ. ვინც თავი დააჭირა, ის გადურჩა იმ ვალებს, მაგრამ ცოტანი და ვინც ვერა, ისინი კი ჩაფლულები არიან. ეს უფრო ჩუენს არისტოკრატიაზედ იყო მიმართული და დღესაც ასეა.

აი ამთენს... მაგრამ რა უყოთ იმის სისუსტეებს, რომელსაცა მიჰყოლია, ველარ დაუყენებია ის თავის აგებულება სისუსტეებით სავსე, უნდა, რომ დიდი კაცების სახლებში ფარფარებდეს ყოველთვისა და ყუელანი იმისგნით გართულები იყუნენ. იმათშივე უნდა, რომ სულ კარგი სოს და სულ საუცხოვოს სანოვაგეს იგემდეს, პირი გემრიელად ჰქონდეს მარადის, უნდა სულ საამოს შექცევაში იყოს ხოლმე... უცხო არის პლატონ: მწერლობს კიდეც ისტორიებს, სვამს სჭამს კიდეც გასტრონომიულს სადილებსა, შეექცევა კიდეც მეტათ საამოთა და სხუა რალა ჩუენთვის, საცოდავის ქართუელებისთვის, რომლებისაც გადაქცევა უნდა სხუა თესლათა, აი იმისი სიტყვა: ქართული ენა დიღმიდგან ქ.ტფლისამდისინ და ტფლისიდგან სოღალუხამდისინ.¹ ერთხელ არა, ბევრჯერ უთქვამს ესა. მამასადამე, რასაცა სწერს პლატონ, მხოლოდ ისტორიისათვის, ჩუენ რომ გავიგლისნეთ, იმის თხზულებანი დარჩეს ჩუენს მოსახსენად: იყავ საუკუნო სახსენებელიო. ამას შესდგომია პლატონ. ჩუენთვის უნდა ესა? – ბარაქალა ბრძენო ისტორიკო (!) სხვის უბედურებას რას დასდევ შენ პლატონ, აგრე იყავ, აქ აგრე ჰქენი: მოჰყევ პლატონ სოფელსაო, გაფუჭებულს გარყვნილსაო – ეს ჩუენი ქვეყანა ეხლა ასე არის და ამ სოღომში, ისიც ისე შეექცევა, როგორც იმისი თვისებაა, პლატონ ამ ნათქუამსა მისდევს: სადაც მიხვიდეო, ქუდიც იქაური დაიხურეო. ამ სიტყუაზედ, პლატონ, ზედ გამოჭრილია, სწორეთ ის ქუდი ხურამს ეხლა იმას.

მამ ის რა იყო, ვარანცოვის დროსა პლატონ, ისე გულმოდგინედ ქართულს ენაში რომ ენეოდა თა გიორგი დავითის ძეს ერისთოვსა, შემდეგ ის რალა იყო, რომ გაუდგა ქართუელებს და ქართულს ენასა? – განა მაშინდელი ვარანცოვის პოლექტიკის გამო, მაშინდელი გარემოებისა მიხედვითა, ისიც იმას მიჰყოლოდა, ისიც სხუებსავითა იმის შინაური კაცი შეიქნა, შემდგომ რადგან სხუა პოლექტიკა დაიწყო, ისიც უბედურს ქართუელებს გაუდგა: მიჰყევ პლატონ სოფელსაო, იქ სვი სჭამე გასტრონომო, სადაც მეფეს ერეკლეს და დედოფალს დარეჯანსა ტყუილებით მორყვნი შენის დასებისა საამოთა: იხარხარეთ პლატონისა დასნო, პლატონის ხმაურებაზე და იმის დაჟანგებულს სიტყუებზედ.

ერთსა ვისმე შეხვდა გზაში პლატონ ყმანვილკაცსა, რომლისაცა იმის მეულლე პლატონისა მცნობების მახლობელი არის. ხელის მიცემისა შემდგომ უთხრა პლატონმა.

– „ერთხელ შენთანაც მოვალ განახამ“.

¹ ეს სოფლები ქ. ტფილისიდგან ცხრა-ცხრა ვერსტია: დიღომი ჩრდილოეთის მხარეს და სოღალუხი აღმოსავლეთ სამხრეთის მხარეს.

იმ ყმანვილმა კაცმაც მოკლეთ მოჭრით.

– „კარგი სადილები რომ არა მაქვს, რისთვის მოხუალ, არა პლატონ ნუ გაივლი ჩემთან“. თვითონ იმ ყმანვილი კაცის სიტყუა არის ესა, ჩემთანა თქუა.¹

ბოლო დროს შევიტყე, რისთვის მოენდომებინა იმასთან მისვლა? – ჯერ იმისთვის, რომ კარგის სადილისთვის, მასუკან მეფე ირაკლისა და დედოფლის დარეჯანის მოსარყუნელად, ამიტომ, რომ ის ყმანვილი კაციც მომრყუნელია იმ მეფისა და დედოფლისა, იმის მეუღლისა მახლობლების ჩაგონებით. ეს პლატონმა სულ იცოდა.

იმას რადგან პლატონის მცნობებისა, იმის მეუღლის მახლობლებისაგან, ის ყმანვილიკაციც ჩაგონებულია, როგორც ეხლა აქვე ზევით ითქუა, და როგორც ათასობით კიდევ სხუებიც მეფის ირაკლისა და დედოფლის დარეჯანის მოსაყვინად. იმან პლატონის აზრი ვერ გაიგო, ეგონა, რომ: სადილისთვის ჩემთან უნდა მოვიდე-სო, შემჭამს ღვთის მტერიო ესა. თორემ იქნება იმასაც მიეწვია.

ეხლა შემთხუევა მაქუს, უნდა ითქუას, რაც სიმართლის რიგი არის, მაგრამ უფრო მოკლეთ და წვრილათ კი შემდგომ ოდესმე იქნება. აქ ისე, დასანახავათ გვითქვამს.

თუ ნამდვილად მეფე ირაკლი და დედოფალი დარეჯანი კარგნი არ იყვნენ, ხმას ჩავიკმენდდი, მაგრამ არა, სწორედ ვიცი მე იმათი სინმინდე და პატიოსნების ქცევა, რომლებსაც მეფის ირაკლისა და დედოფლის დარეჯანის ქუეშაგები არ გაყრილა სიკვდილამდინ, ხანშიაც დიდათ ჰყუარებიათ ერთმანეთი, როგორც ყმანვილ ადამიანებს. მე ეს ადრეც მითქუამს სხუა წერილში, უფრო გარკვევითა ამ თხუთმეტის წლის წინათ.

ვინც რომ ამას ნაიკითხამს, იქნება ზოგიერთმა თქუას: რისთვის რყვინან მეფეს ერეკლესა და დედოფალსა დარეჯანსა, ანუ რისთვის ჩააგონებენო სხუებსა, იმთენს ტყუილს იმათზეო? – მაცთურობით, ეშმაკობით, ამისთვის, რომ ვინც რა უყო საქართველოს დასაღლუპი, ეგება იმათ ის თავიანთი ბოროტება როგორმე დაჰფარონ და ეჭვი იმათზე ვერა მიიტანონრა. აი ეს არის იმათი ეშმაკური ოსტატობა. ესენი სულ კარგის გამოკვლევით ვიციით ყუელა, თუ ოდესმე შემთხუევა მექნება, კიდეც ავწერ იმ ამბებსა.

¹ იმ ყმანვილმა კაცმა იქნება ოდესმე ნაიკითხოს ესა, ვიცი მაშინვე მოაგონდება და იმედი მაქუს, რომ ეს სიმართლე იმას არ ეწყინება. არამც ეწყინება – იქამდისნი იმის იმედიცა მაქუს, რომ ისიც ასე დაამტკიცებს მხოლოდ თავის მეგობრებში და არა საზოგადოთ. მე იმის სახელს იმიტომ არ ვანბობ, იმის მეუღლის მახლობლები პლატონმა ის თავის მცნობები არ გადაუყენოს იმას და არა ამზნიონ რა, ესე იგი ს... არ გ... თორემ მე კი იმათი არ მეშინიან.

თუ რომ სიმართლესა მისდევს პლატონ, რატომ ამას არ მოსძებნის, მეფის ირაკლის ერთიანს იმ ოჯახობაში, იმთენი იმისთანა იმათი სავნებელი ამბები რომ ყოფილა, რა მიზეზი იქნებოდა? – ანუ კიდევ ესა? – რუსები რომ საქართველოში გადმოვიდნენ და თავისი მართებლობა გახსნეს, მაშინ ის რა იყო, ჩუმი შეთქმულობა: მეფე ირაკლი და დედოფალი მოვრყვნათ ყოვლისფრითა და ამის გარდა, საქართველოს რაც რომ ვნება მოუვიდა, სულ იმათ დავაბრალოთ, ეჭვი ველარა მოიტანონ ჩუენზედ? – სადაც ეხლაც კიდევ, ისეთივე ამბავია მეფეს ერეკლეზედ და დედოფალს დარეჯანზედ, თავიანთის უეჭველობისთვის.

არამც ეხლა, ყმანვილკაცობისვე დროსა, ამას უნდა შესდგომოდა პლატონ პეტერბურღში, მაშინ ადვილიც იყო, ყველას წვრილად შეიტყობდა. აი კითხუა პლატონისთვის? – მაგრამ არა, მე მგონია ისიც იმათში ურევია, რალა მგონია, სწორეთ ისიც იმათში ურევია, მითამ ეჭვი იმათზე ვერა მიიტანონ რა, ვინც დალუპა საქართველო და ამისთვის ჭორსა ატყაჭუნებენ, საზოგადო გაიერთონ თავიანთ სიცრუის ჭორებში.

თუ მართალი კაცი არის პლატონ, იმათ რატომ არ ურჩევდა, გონება ხომ არ აკლია, ორათ რომ გაიყვნენ მოსკოვ პეტერბურღში, მეფის ირაკლისა და მეფის გიორგისა შვილნი უბედურობაში, სადაც ერთმანეთი უნდა ენუგემათ, სიყვარულით ტკბილად ყოფილიყვნენ, რას ჩხუბობდნენ, რისთვის ემდუროდნენ ერთმანეთსა და ერთმანეთს საქართველოს დალუპასა რისთვის და რათ აბრალებდნენ, გაუგები მიუხვედრნი საქმისანი ორივე მხარე ისინი, გაუნათლებლები და განათლებულებიც? – კარგი შემყრელი მართებული დარბაისლები კი იყვნენ ისინი, მაგრამ სწორეს მართალს გონებასთან ესენი ცოტა არის. იმათ ეს რომ არ ესმოდათ, პლატონ იმათ მაინც ჩააგონებდა, რომ საფუძველი მოეძებნათ, ან იმათი ოჯახი ვინ დალუპა და ან იმათი იმთენის სამდურავის მიზეზი ვინ იყო? – ჰეი, ჰეი, პლატონ განა არ ვიცით, პეტერბურღში რომ იყავ, სხვებთა შორის, შენც წილი გედო, შენც იმათ ძალიან ხელს უმართავდი ერთმანეთის სამდურავებზედ. ეს სულ კარგად ვიცით პლატონ.

ბოლოდროს, როდისაც აქა იქა კითხუა გაათავა თავის თხზულებაში პლატონმა, მე უთხარ.

– „მეფეს ერეკლეზედ და დედოფალს დარეჯანზედ რასაც სწერ მაგ ურიგობს, წმინდა ტყუილია“.

იმან ამ სიტყუაზედ, უნებურად წამოროშა როხროხისა ხმითა, მაგრამ შეკდიმებით.

– „მამ როგორ იქნება, ყოველი ისტორია ტყუილია“. ამასთანვე ჩაითუთქა და გაჩუმიდა.

ამ სიტყვისა შემდგომ, მოდი დაუფერეთ პლატონს იოსელიანსა მეფე ერეკლეზედ და დედოფალს დარეჯანზედ? –

ეს ხომ ასე გავათავე, ეხლა ამის შემდგომ ესეცა ვთქვათ, ზოგიერთი იმის ისტორიის პასუხები.

პლატონ ამბობს თავის მეფის გიორგის ისტორიაში: ავანტყოფ მამაჩემთან მოვიდა სანახავათ ბატონიშვილი თეკლა (დედაჩემი) და იქ ლაპარაკში თქუაო, რომ ჩემს ძმას მეფე გიორგის დიდათ უყვარდიო, მაგრამ ნებას არ მაძლევდენ იმასთან დაახლოებისაო, ესე იგი პირდაპირ ვთქუათ, მითამ დედოფალი დარეჯანი არ აძლევდა ნებას, ამასთან რაღაებიც არის წარწერილი იქა სამღთო წერილისა.

არა, პლატონისგან მართალი არ არის ეს ლაპარაკი ანუ ისტორიაში აღწერილობა ის. ბატონიშვილი დედაჩემი, მხოლოდ ერთხელ იყო თავის მოძღვრის ავანტყოფის სანახავად პლატონის მამასთან, რომელმაცა მეც იქ წამიყუანა დედამ, სადაც პლატონ იმ დროებში პეტერბურღში იყო 1843-ს წელში და ველარც ცოცხალს მოუსწრა მამას პლატონმა და ის იმათი რაღაც ლაპარაკი საიდგან რა გაუკეთებია? –

6-ს მარტს 1840-ს წელსა, მე რომ რუსეთიდან მოვედი, დედაჩემს ახლათ მოძღვარი მოჰკვდომოდა და სწუხდა: ვინ დავიჭიროვო? – მე როგორც ჩემი მეგობარი, მოხუცი ეგნატე (მამა პლატონისა) და ღირსი მამა ურჩივე; მოიწონა და ჩემის თხოვნით მოვიყუანე. თუმცა ჯერ უარი მითხრა: მოვხუცდი, ახლა აღარ შემიძლიან და ან ბატონიშვილს დედათქვენს რათ უნდა მოძღვარი, პირდაპირ წარდგეს, უახსარებოთ მიიღოს წმინდა საიდუმლო უფალი იესო ქრისტეს სისხლხორციო. მაგრამ მე არ მოვეშვი: ხომ კარგათ იცით, როგორი სანდო მეგობრები ვართ მე და თქვენ... იმას პატივი უნდა სცეთ და წამობძანდეთ მეთქი. ამაზე მძიმეთ ამოიოხრა და მასუკან მითხრა: რახან აგრე, – აგრე იყოს, მაგრამ ბატონიშვილის დედათქვენის პატივისცემისათვისაც წამოვალო. ასე მენდობოდა პლატონის მამა მე და რათაც მენდობოდა, ოდესმე წაიკითხამთ, რომელიცა ამის მეტათ დედაჩემთან თავის დღეში არ ყოფილა მამა ეგნატი, ეხლაც მიზეზი მე ვიყავი.

ამის შემდგომ ჯერ ეს უნდა ვთქუა, რომ ჩემზედ ამბობენ, მე მეფის გიორგის წინააღმდეგი ვიყო მეფე ირაკლის მიმხრობისა გამო. განა მეფე ირაკლი თავის შვილის გიორგის წინააღმდეგი იყო, ანუ გიორგი თავის მამისა? – ტყუილი სიცრუეა. იმათმა ოჯახის მტრებმა მოუგონეს ესა, ამას ისინი კიდევ ამტკიცებდენ რაღაც გაკეთებულის სიცრუეებით, თორემ იმათი წინააღმდეგობა რაო რათა, მაშინ როდესაც რომ თითქმის მესამედ საქართუელოს ის ბძანებლობდა? (ქიზიყს) ანუ თვით მე საიდგან რათ უნდა ვიყო მეფის

გიორგის წინააღმდეგი, ჩემის ოჯახის დამადგენელისა, მეფის გიორგისაგან გამოზდილი მამაჩემი, ობოლი დარჩენილი თავის ორი უმცროსის ძმითა და უნცროსის ორის დებით, რომელმაცა თვითონ მეფე გიორგიმ დაათხოვა ისინი და რომელიცა ამათ დედას თამარს, რძლობის გარდა, დას უძახდა შორს ნათესაობის გამო.¹

როდესაც მამაჩემი კარგათ თავს მოესწრა (ამ დროს მამაჩემს ძმები აღარ ჰყუნადა), მეფე გიორგიმ არქიმანდრიტი ეფთიმე მოციქულად გაგზავნა თავის მამას მეფეს ირაკლისთან: რადგან დემეტრე ყაფლანაშვილი (მამაჩემის მამა) თქვენ შვილს, ჩემს ძმას ლევანს ახლდა და თავისი სიცოცხლე იმასთან მამულს შესწირა, ამისთვის გთხოვთ, რომ ჩემი და, თეკლა ვახტანგზე დავნიშნოთო. მეფე ირაკლიც დიდის სიამოვნით დაჰყუა და დანიშნეს მამაჩემზედ. აი ასე კეთილად იყო შეწყნარებული მამაჩემი მეფის გიორგისაგან და დავალებული. გარდა ამთენი დავალებისა, თავის მეფობის დროს, მეფე გიორგის სნეულობა რომ მოემატა, დედოფალი დარეჯანი სანახავათ მივიდოდა ხოლმე, ერთს დღეს დედოფალი დარეჯანი იქ არის და ამ დროს მამაჩემი მეფეს თავზედ ადგა, რომელსაც მეფეს მოაგონდა და დედოფალს დარეჯანს უთხრა

– „დედოფალო ჩემო დედავ, ჩემი დის თეკლას ვალი მანვეს, მე მიბოძეთ, მე წამოვიყვან ჩემს სახლში, მე გავათხოვებ და როგორც მე გავისტუმრებ მზითვით, ის ჩემმა მოვალეობამ იცის.“

დედოფლის პასუხი.

– „შვილო! კარგათ იცი, აღარავინ აღარ არის ჩემთან ჩემი მახლობლები, ერთი ნუგეშილა დამრჩომია ის შენი და თეკლა, ახლა ისიც რომ მამაშორონ, როგორღა ვიცოცხლო მამითქვენის მეფის ირაკლისა შემდგომ?² – ის ჩემი ჭირნახული, ოთხი წლიდგან რომ გამიზდიხარ, რომელსაცა არც ერთს ჩემს შვილზედ ის ღვანლი არა მაქუს, რაც შენზედ, იმ ჩემს ჭირნახულს გაფიცებ, შენს დას თეკლას მე ნუ მამაშორებ. უბოძეთ რაც გნებავდეთ, ჯუარი დავნეროთ, შენი და თეკლა და იმის ქმარი ჩემთან გახლდნენ, ჩემს სანუგეშოდ ღმერთი გადღეგძელებს“.

ესენი სულ გულმტკივნეულად ცრემლით სთხოვა, ეშინოდა: არ წაიყუანონო. მეფე გიორგიზედ კი ეჭვი არ იყო, ზოგიერთს ეშმაკებზედ, ოჯახობის ერთმანეთში მტრობისთვისა. ამაზედ გიორგიმაც მწუხარებით ცრემლები გადმოყარა და მასუკან მოახსენა.

¹ მამიჩემის მამა, თამარის ქმარი, მესამე ნათესავი იყო მეფის გიორგისა და მეფე გიორგი მეოთხე. უწინ ხომ ისე იყო, რომ შორს ნათესავიც დიდათ უყვარდათ.

² ბოროტგამძრახულებმა, მეფის ირაკლის ოჯახობის მტრებმა თავიანთის ცბიერობით სუყუელანი მოაშორეს დედოფალს დარეჯანსა, ბოლოს ამ გარემოებებით მეფე გიორგი ხელში ჩაიგდეს და შემდგომ კიდეც მოკლეს.

– „რასაც ბძანებთ დედოფალო, მართალია. აღარ მოგაშორებთ ჩემს დას თეკლას, მაშ ეს მაინც ინებეთ, თქვენის მხრითა, რაც გემეტებოდესთ, დაუნიშნეთ თქუენის სადედოფლოდგან და მეც ჩემის მხრითა რაც რიგია, დაუნიშნავ“.

ამ სიტყვისა შემდგომ, ეშმაკებიც მოეცალნენ, მაგრამ როგორც დაუდევენელი ქართულები, დღეს ხვალობით ფიქრობდნენ, სად რომელი სოფელი დაენიშნათ, ბოლოს ძლივს მოიგონეს და კახეთში დიდი სოფელი ველისციხე დანიშნეს, მაგრამ ამაობაში მეფეს გიორგის სნეულობა ძალზედ მოერია, ღონემიხდილს დედოფალმა დარეჯანმა ველარ გაუბედა დედაჩემზედ კიდევ მოეგონებინა და ამაში კიდევ გარდაიცვალა.

ბოლო დროს, როდესაც მთავარმართებლად კნიაზ ციციანოვი მოვიდა რუსეთიდან საქართუელოში, მაშინ დედოფალმა დარეჯანმა მოიგონა მეფეს გიორგისთან ლაპარაკი დედაჩემზე და ყოველი კნიაზ ციციანოვს შეუთუალა და სთხოვა, რომ ს. ველისციხე მისცენ დედაჩემს მზითუად, რადგან გარემოებისა გამო ადრიდგან უმზითოდ დარჩა, მაგრამ იმტოლა დიდს სოფელზე თანახმა არ შეიქნა და მასუკან მდინარის მაშავრის პირზე სადედოფლო თათრის სოფელი ასანხოჯალო ორმოცი თუ მეტნაკლები კომლეული; ქ. ტფილისში ერთი პატარა სახლის ადგილი და გარეთუბანს სოლოლაკის მთის ძირში თავისი ოცი დღიური ბაღიც დაუნიშნა დედოფალმა დედაჩემსა. კნიაზ ციციანოვმაც ხელმწიფესთან წარადგინა და იქიდან დაუმტკიცეს, მაგრამ ისიც ძლივს. აი ასე იყო და არა ისე, როგორც პლატონ ამბობს.

აბა ამის შემდგომ, მე რა წინააღმდეგობა უნდა მქონდეს ბიძაჩემს მეფეს გიორგიზედ, რომელმაცა ჩემი დაცემული სახლი, იმისაგან ხელმეორეთ დადგენილი არის დედიჩემის გამო და არსებობაში მოყვანილი.

კიდევ პლატონ ამბობს თავის ისტორიაში: მითამ მეფე ირაკლი ცუდი საქციელისა ყოფილიყოს, რომელიცა ესეც მართალი არ არის. მეფე ირაკლი ასეთი წმინდა ზნეობისა და ქცევისა იყო, რომ იშვიათად იქნება; პირველს თავის სიქვრიეში ქალაქ გორში იყო და ერთ საღამო ჟამს სახლის ბანზე ავიდა სასეინოდ, იმ დროს პირდაპირ სახლის ბანზედვე ერთი მშვენიერი ქვრივი ჭოჭ... ქალი დაინახა. რალა გავაგძელო, იმათ ერთმანეთს არმიყობა დაუნყეს ყოველს საღამო ჟამს, ბოლოს ცოდვა მოერიათ, ერთს ღამეს იახლა ის ქალი ირაკლისა, ცოდვის უმალ ის ქალი დაითხოვა და თავის მახლობელს მოსამსახურეს უბძანა: არ ვიცოდი, თუ ბ... ამისთანა საზიზღარი იქნებოდა, ესლავ უთხარ, ხვალ ადრიან ცხენები მზათ იყოს, მე აქ ზიზღით ველარ დავდგები, რომელიცა მეორე დღეს ადრიანათ

ნამოვიდა და იმის შემდეგ ის თავის დღეში უცხო ქალს აღარ მიჰკარებია. მეფე ირაკლისა ცუდი საქციელი არაოდეს არ გაგონილა, თორემ მე არ გამამეპარებოდა, უთუთ შევიტყობდი და არც დავმალამდი, დაიჯერეთ. პლატონს საიდგან რა ჭორი გაუკეთებია ისა: სიცრუე და ორპირობა ავნებს სულსა მერე ხორცსა. პლატონ გაიგონე.

მეფის ირაკლის ბევრი კარგი მაგალითი არის წმინდა ზნეობისა; იმათგანსა ერთსა კიდევ აღვწერ ამასთან და ამის შემდგომ დაინახეთ, იმაში ცუდი საქციელი რაღა უნდა ყოფილიყო? –

როდისაც მეფე ირაკლი შემძიმდა და უკანასკნელს დროებს მიეხნია, ხუთს იანვარს ე.ი. ნათლილების წინა დღესა დიდი მარხუა არის ჩვენი, რომელთაცა მაშინდელმა აქიმებმა არჩიეს, რომ ვარიის შორვა გაუკეთონ და მხოლოდ ის შორვა უვარიოთ მიაართონ და რადგან ისე გაკეთებული, მხოლოდ ბრინჯის შორვა ეგონება, უთუოთ მიირთმევს და იმის აგებულობისთვის კარგიაო (გულის წყალმანკი სჭირდა). სწორედ ასე გაკეთებული მიაართვეს, რომელსაცა იმ ვარიის შორვის სუნი ეცა და მაშინვე მიწოლილი, ქვეშაგებში წამოჯდა და დედოფალს დარეჯანსა მრისხანეთ გადმოხედა ამ სიტყვითა.

– „დედოფალო, დღეს რა გაუკეთებიათ ჩემთვის საჭმელიო?“

დედოფალსა შიშით გული აუთრთოლდა და აკანკალებულის სიტყვით მოახსენა, გულის სინრფელითა.

– „შენი ჭირიმი ჩემო ხელმწიფევ! აქიმებმა არჩიეს, ვარიის შორვა გააკეთებინეს თქუენის ყუათისთვის და თქვენის სიმრთელისთვის“.

– „ვაი ვაი ერეკლეს, რომ იქამდისინ ჩავარდი, დედოფალი დარეჯან მასწავლის და რჩევას მაძლევს“.¹ ეს სიტყვა მწუხარედ თქვა. მერე დედოფლისკენ.

– „აქიმების რჩევა შენ რათ დაიჯერე, არ იცი მანდედგან რა წარმოდგება? – მე რომ ეხლა, ამისთანა დღესა ამ მარხუაში სახსნილო ვჭამო, აქ თავზედ კერძობანი რომ გუადგანან, ეგენი გავლენ, სხუებს ეტყვიან: მეფე ირაკლი მარხვის დღესა სახსნილოს საჭმელს სჭამსო. ისინი კიდევ სხუებსა ეტყვიან ამათ სიტყუას, ისინი კიდევ სხვებსა, იქამდისინ, რომ მთელს ქვეყანას მოედება და ის მცირედი ლაპარაკი თავიანთის დამატებით ბევრათ გავა და ბოლო დროს ხალხი ამას იტყვის: თუ მეფე ირაკლი ცუდ საქმეებს არ ერიდება, ჩუენ რაღა ვართ, ჩუენც შეუდგეთ ისე, საიდგანაც მცირედის მიზეზითა ხალხი გაირყვნება, მასუკან ბევრი ავი შემოვა ჩვენში და

¹ ძველი კაცები ბევრჯელ მოიგონებდნენ ამ მეფე ირაკლის სიტყუას.

მერეთ ხალხსა თავს ველარაფრით ველარ დაუჭერენ. ამიტომ ეგ სახსნილო ეხლავე გაიტანეთ; სიკვდილს ვირჩევ და მე მაგას კი არა ვჭამ“. საჩქაროთ გაიტანეს და დედოფალი დარეჯანი ისე განუწრვილი დარჩა სიტყვა გაკმენდილი.

5-ს იანვარს ეს იყო 1798-ს წელსა და 11-ს იანვარს კი მეფე ირაკ-ლი გარდაიცვალა.

ჰა, პლატონ, ამის შემდგომ რაღას იტყვი? –

პლატონმა ესეც წამიკითხა თავის ისტორიაში, რომ როდესაც იმერეთიდგან პირველი კაცები მისვლია მეფე ირაკლის: იმერეთი მიიღეთო და შეაერთეთ ქართლკახეთსაო. ამაზედ მეფეს ირაკ-ლისთან კრება იყო და განსჯა: როგორ მივიღოთ? მითამ იმ კრებაში სარდალს თა დავით ორბელიანს ელაპარაკოს: მივიღოთ. მასუკან დივანბეგს თა ჭაბუა ორბელიანს ქუხილით ელაპარაკოს, კიდეც მიღებაზედ. მაგრამ ბოლოს დედოფალს დარეჯანს და ივანე მუხრანის ბატონს დაეძალოსთ: პატარა სოლომან გავამეფოთო (მეფის ირაკლის და დედოფლის დარეჯანის ქალის ელენეს შვილი სოლომან). სადაც კიდეც გაამეფეს მეფის ირაკლის ოთხი ათასის ჯარის შემწეობითაო. ამას პლატონ ასე ამბობს, აბა ახლა ჩემი გაიგონეთ? –

მეფე ირაკლი და დედოფალი დარეჯან, მდინარე ივრის პირზედ სოფელს ხაშმში მოვიდნენ კახეთიდგან, სადაც დედაჩემიც იქ იმათთან იყო და იმ სოფელში დარჩა რამდენსამე დღესა საქმისთვისა. აქ უეცრეთ დედაჩემი ავათ გახდა და ყვავილი სენი გამოაჩნდა, რომელმაცა დაუყოვნად დედოფალი დარეჯან კახეთშივე გაისტუმრა მეფემ თელავში რადგან ყუავილი არ ეხადა იმას, სადაც იმ დროს ქ.ტფილისშიაც ის სენი გაჩენილიყო და მეფე თავის ქალს დედაჩემთან დარჩა, არ მოშორდა (მეფე ირაკლისა მშობლიური დიდი სიყვარული ცხადია დედაჩემზედ).

იმ დროებში, როდესაც დედაჩემი ცოტა უკეთ იყო, მეფეს ირაკლისა მსაჯულის სოლომონისაგან წიგნი მოუვიდა ხაშმზე: იმერეთიდგან პირუელი კაცები გიახლებიან თქუენთან, იმერეთის მოსაცემათაო. მეფე ირაკლიმ უეცრათ წამოიძახა

– „ჩემი დიდი ხნის განძრახუა ახლა სრულდებაო“.¹ ამასთანავე გამოსწია და ტფილისში ჩამოვიდა (ის სოლომან მსაჯულის წიგნი სალაროში ყოფილა, ისე როგორც სხუებსა ინახავდნენ ხოლმე. გარდა დედაჩემისა, ის წიგნი ბევრს წაუკითხამსთ ჩემს მცნობთ

¹ ეს ადრეც ცხადი იყო, რომ მეფეს ირაკლის იმერეთის დიდი მეფის სოლომანის გადაგდება განემარაბა იმერეთის და ქართლკახეთის შესაერთებლად. მეფე სოლომანს ეს ანბავი შეეცყო და შემოუთვლია: მეფე ირაკლიო, მენ გინდა ხლინკი გამიკეთო და მე უფრო ადრე მოგვერდზე წამოგიყუანო. ისიც დიხს კარგი მეფე იყო!

ძველებს და პლატონის მამას ეგნატესაც წაუკითხამს, იქვე ბევრი სხუებიც).

აი პლატონის უსამართლო წინააღმდეგობა, რომ ყოველისფერში მეფე ირაკლი და დედოფალი დარეჯან დამდაბლებული ჰყუანდეს: მითამ დედოფალი დარეჯან ყოფილიყოს მეფის ირაკლის ყოველი საქმეების ამრევი და გამფუჭებელი. ის დანერა პლატონისა კარგათ გვესმის ის იმისი აზრი, ესეც გვესმის, რომ რისთვისაც სწერს ისე, ისიც ვიცით, ვინც უხდენდა ყოველს საქმეს მეფეს ირაკლისა და რისთვისაც, ისიც ვიცით. თევზმა თქუაო: პირი წყლით სამსე მაქვსო, თორემ უფრო ბევრი უნდა ვთქუაო. სადაც იქ თელავში დედოფალს დარეჯანსა არც კი შეუტყვია დესპანების მოსვლა წასვლა იმერეთიდგან თუ იმერეთში, ამიტომ, რომ მაშინ დიდი მორიდება ჰქონდათ ყუავილისა ყუელას: კაცს არ გაჰყუეს ან წიგნსაო. ასე შინებიათ ამ სენისა.

სწორეთ დედოფალი დარეჯანი აქ რომ ყოფილიყო დესპანები რომ მოვიდნენ მეფესთან, სადაც უფროსი ბატონიშვილები, დიდი კაცნი, პირველი სასულიერო წოდებანი, დივანბეგნი და მდივანნი იქ ყოფილან მიწვეულნი თათბირისთვის: როგორ მივილოთო იმერეთი? – ის იმათი კრება, ბევრჯელ უანბიათ იქ დამსწრეთა იმ კრებისა ის ანბავი, დედაკაცს დედოფალს დარეჯანსაც მიიწვედნენ იქა? – ყოველი გონიერი დამნახავი იტყვის: არაო. ამისთვის, რომ დედაკაცს იმათში რა საქმე ჰქონდა, ნამეტნავად მაშინდელის ჩუეულების მიხედვითა? – ახლა ამის შედგომ, პლატონ როდისაც ამას წაიკითხამს, მასუკან სხუას იტყვის: დედოფალი დარეჯან იქ კრებაში რომ არ ყოფილიყოს, ცალკე სახლში ქმარს ათანხმებდა, სულერთიაო. ან რაც ჭორსა მოახერხებს, იმას იტყვის.

არა, ის დიდი გონების კაცი, ქვეყანაზედ განთქმული და ძლიერი ხასიათისა, როგორც მეფე ირაკლი იყო, დედოფალს დარეჯანსა გაურევდა თავის სამეფოს საქმეებში? – არასდროს. თვითონ დედოფალიც ძალიან მორიდებული იყო ხოლმე, როგორც უცხო, ამიტომ რომ თავისი ქმარი ერეკლე, მეორე ღმერთად მიაჩნდა, ასე მალლა უყურებდა იმას!

იქ კრებაში მეფე ირაკლისთან, არამც მხოლოდ დავით სარდალს და ჭაბუა დიანბეგს მიღება ეთქუასთ, – ერთის ხმით ულაპარაკიათ: იმერეთი მივილოთო. და ამაზედ ბევრი ხანი ლაპარაკი ყოფილა, სულ სიხარულით, რომელიცა იმათ ლაპარაკსა მეფე ირაკლი ისმენდა, ხმას კი არ იღებდაო ამის მეტსა: თქუენ თქვით, თქუენ ილაპარაკეთო. ბოლოს, როდისაც ამისთანა სიხარულისაგან დამცხრალან, მეფეს ირაკლის უთქუამს:

– „დაიხ კარგი ბედნიერებაა საერთოთ ჩუენთვის, რომ საქა-

რთულყოფილი კიდევ ისე განძლიერდება, როგორც პირველად ჩუენს ძუელს დროში იყო. როდისაც მე პირველად იმერეთის დიდი მეფე სოლომანის გადაგდება განვიძრახე, მაშინ იმერეთისთვისა მყუანდა ჩემი შვილი ლევან, დიდი ანტონის ქათალიკოზის თანხმობითა, არა მეფობისთვის – იმერეთის მართუელათა, რომ ბოლო დროს ჩუენი ძუელი საქართუელი ერთი სამეფო ყოფილიყო, მაგრამ დიდმა მეფე სოლომანმა შეგვიტყო და თავისი მეფობის საქმე ძალიან გაამაგრა.¹ ის საქმე გაიარა, ნავიდა, მაგრამ აბა ახლა, რომლის პირობით მივიღოთ, ან ვინ დავსვათ იქა, რომ იმან იმერეთს კარგათ მოუაროს? – ამაზედ ყუელამ ერთმანეთს ყურება დაუნყეს, ვერავინ პასუხი ვერ მისცა, ბოლოს დავით სარდალს მიუბრუნდა.

– „ჩემო სიძე დავით, მოდი შენ ნადი, ჩემის სახელით დაჯექ იმერეთში და იმერეთს შენ კარგათ მოუვლი“.

– „არა ჩემო ხელმწიფეო, მე ვერ ნავალ იქა“.

– „რატომ შვილო?“

– „შენი ჭირიმე, იმერეთის ხალხი მე არ მიკადრებენ, მეორე დღეს პანღურსა მკრვენ, გამამაგდებენ: ვინ ჩუენ და ვინ დავით ყაფლანიშვილიო“.

– „მამ ვინ გავაგზავნოთ?“

დავით სარდალმა ყუელას თვალი გადაავლო, ბოლოს ბატონიშვილებს მოხედა და მასუკან მოახსენა.

– „ჩემო ხელმწიფეო, მე ყოველთვის პირდაპირ და სწორეთ მოგახსენებთ ხოლმე ყუელას, აქედგან ვინც უნდა გავგზავნოთ, არავის არ შეუძლიანთ“.

მგონია მისახვედრია, რომ ეს ბატონიშვილებზე თქუა. ამ სიტყუაზე მეფე ირაკლიმ თავი ჩაღუნა და დაფიქრდა. მერეთ აიხედა და დაღონებით ჰკითხა:

– „მამ რა ვქნათ?“

– „კიდევ თქუენ უნდა მოაგვაროთ.“

ამ სიტყუაზედ მეფე ირაკლიმ იმერეთის პირუელს კაცებს.

– „თქუენში მანც არავინ არის, რომ იმას ჩავაბაროთ იმერეთი?“

– „იქაურსა ვისაც ჩააბარებთ, ითაკილებენ, არავინ დამორჩილებიან“. იმათ მოახსენეს.

– „მამ როგორ მოვაგვაროთ?“

– „ჩუენო ხელმწიფეო, კიდევ თქუენ თუ მოაგვარებთ, თორემ სხვა ვერავინ“.

შემდგომ ამისა მსაჯულმა სოლომანმა მოახსენა მეფეს.

¹ იქნება პლატონმა იცოდეს, ვინც შეატყობინა დიდმეფეს სოლომანს მეფის ირაკლისა განძრახუა ის?-

– „ჩემო ხელმწიფეო, რათ გიძნელდებათ ეგ საქმე. თქვენი შვილისშვილი სოლომან უშვილო გახლავსთ, ის დავსვათ მეფეთ იმერეთში, ეს იმერლებსაც იამებათ იმის მეფეთ დასმა იქა; მინამ ცოცხალია მეფეთ იყოს, მაგრამ თქვენს მორჩილებას ქვეშ კი უნდა გახლდესთ (და იყო კიდევ). მასუკან თქუენმა მომავალმა მეფემ შეაერთოს იმერეთი ქართლკახეთსა, მანამდისინ იმერეთის ხალხიც უფრო კარგად შეეჩვევა ამ აზრს და შემდგომად აღარ გაძნელდება, ადვილად მოუვლის, ვისაც დასმენ იქა“.

ეს სოლომან მსაჯულის აზრი ყველას მოეწონათ და მასუკან ადვილათაც დასვეს პატარა სოლომან მეფეთ იმერეთში.¹

თავის თხოვრებაში პლატონ რომ ამბობს: ჭაბუა დიანბეგი ქუხდა იძახდა მივილითო. იმას რატომ აღარ ამბობს: ვის შეუძლიან, ვინ გავგზავნოთ და ვინ დავსვათ იმერეთში? – ანუ პირზედ რატომ არ აჩვენებს: ეს დავსუათო? – ჭაბუა დიანბეგი ასეთი კაცი იყო, რომ ცარიელს უბრალოს სიტყუებს არ იტყოდა, თუ ნამდვილს საგანს არ დაინახამდა. იქაც იმ კრებაში ისე იყო ჭაბუა დიანბეგი, რომ ცოტას ლაპარაკობდაო. ესენი სულ კარგათ ვიცით, ასე იყო ბრძენო პლატონ მეორეო და არა ისე როგორც ამბობ დაუხედად.

რაო რათ ქუხდა, რას იძახდა, რა ანბავი ჰქონდა ჭაბუა დიანბეგსა იმ კრებაში? – ანგლიის პარლამენტი ხომ არა ჰგონია პლატონს მეფეს ირაკლისთან ის თავაზიანი თათბირი? – იმათ რომანტიზმებისა და ფანტაზიებისა რომ არა იცოდნენ რა, როგორც პლატონ რომანტიზმებში და ფანტაზიებშია თავის ისტორიაში, ისინი რას დაიძახებდნენ, გულიწრფელით და დამშვიდებულის ლაპარაკის მეტსა? –

ამათ შორის კიდევ პლატონმა წამიკითხა, რომ მითამ მეფეს ირაკლის, თავის პირუელი ცოლი ვახტანგ ყაფლანიშვილის ორბელიანის ქალი ანა² გაეშოს და მასუკან აბაშიძის ქალი შეერთოს და ამის გამო ის ყაფლანიშვილის ქალი ანა მონოზნათ შემდგარა ალავერდში. ეს ფაქტი ბროსეს ფაქტიდან მოაქუს, რომელსაცა უთხარ.

– „არა პლატონ, ბროსე შემცდარია, კარგათ ვერ გამოურკვევია: სიტყვა გაშუება, შეიძლება დანიშნულიც გაუშოს. რადგან ბროსემ ამგვარი მიმოხვრის ქართულის აზრი, აგრე რიგათ არ უნდა იცოდეს, ამიტომ გაშუება იმას ასე ჰგონებია, რომ ჯვარდანერილი გაეშოს. ესლა დაგიმტკიცებთ-მეთქი მე ამასა: იმ ქალის

¹ ამ მსაჯულის სოლომანის აზრი პატარა მეფე სოლომანმა დაიხსომა და ამის ნაცვლად, მეფის ირაკლის შემდგომ იმერეთში რომ გადავიდნენ, დიდის პატივით მიიღო მსაჯული სოლომან; თავადობა დაუმტკიცა და კარგი ყმა და მამულიც მისცა იმერეთში, სადაც დღესაც იმისი მემკვიდრენი დგანან, ის თაი ლეონიძეები.

² რა მიზეზითაც გაუშვია, მე ის ცალკე მაქუს აღწერილი.

გაშუების შემდგომ, რჯულიერი პირუელი ცოლი ირაკლისა იყო იმერეთიდგან, თავად ხეიძის ქალი ქეთევან, რომელთანაც დარჩა შვილი პირუელი ვახტანგ; მეტის სიმშუენიერით იმას ეძახდნენ: კარგს ვახტანგს. იმას ყმანვილობითვე, რჯულიერის ქორწინებით შეაუღლეს ივანე მუხრანისბატონის და ქეთევან¹, მაგრამ ის კარგი ვახტანგ თოთხმტის წლისა მომკვდარა, რომელზედაც დიდი გლოვა ყოფილა და იმის სიკვდილისა შემდგომ იმისი ცოლი ქეთევან აღარ გათხოებულა, რომელიცა სხუებთა შორის ისიც პეტერბურღში წაიყვანეს და იქ გადაცვლილი იქვე დაასაფლავეს. მეფის ირაკლის იმ პირუელი ცოლისა ხომ ასე გითხარ პლატონ, ახლა სხუებისა გაიგონე. იმ ხეიძის ქალის ქეთევანის შემდგომ, ზაალ აბაშიძის ქალი ანა შერთეს და ქორწილი ქართლში გადაიხადეს, ამასთან ეყოლა გიორგი მეფე და თამარ, სარდლის დავით ორბელიანის ცოლი, მაგრამ ეს ანაც გარდაიცვალა და მერე დადიანის ქალს დარიაზედ (დარეჯან) იქორწინა. აბა პლატონ, სასულიეროს კანონისა ძალით, მეოთხე ცოლს ხომ ველარ შერთამდა ირაკლი?“²

მე ესენი ასე სწორეთ უანზე პლატონს, მაგრამ არ დაიჯერა, ამისთვის არ დაიჯერა, რომ იმის გონებაში, მე რასაც ვნერ ანუ ვანბობ, სულ ტყუილი არის.

მართლა, სხუების სასიამოვნოდ ჩემი მართლები რომ იმან არ დაიჯეროს, ბევრათ სამჯობინარეა იმისათვის, იმან კარგათ იცის: კიბოები სად ზამთრობენ? –

¹ ივანე და ქეთევან დიდი კოსტანტინეს მუხრანისბატონის შვილები იყვნენ.

² მეფის ირაკლის პირველი ცოლის ხომ აქ საქართველოში ასე წვრილათ დავამტკიცე, ახლა იმერეთიდგან მოცემული ამბით დაუმტკიცოთ, ის ქეთევან რომლის ოჯახისა იყო და ან ვისი ქალი, რომ უფრო წვრილად უანბოთ პლატონს: ძველად თა მხეიძე ყოფილა არგვეთის მთავარი, იმისი შთამომავალნი დავით და კოსტანტინე, წამებულნი მურვან ყრუსაგან, რომელნიც დღესაც მდებარეობენ ხორცით კუბოში და არიან მონაშეთის მონასტერში ქუთაისის მოახლოვოდ და შემდგომ ამისა დროგანვლილისა ვიცით პეტრე მხეიძე, რომელიც იყო არგვეთში, შეურთავს მას ცოლად ასული დადიანისა, იმასთან მისცემია ორი ძენი გრიგოლ და გიორგი. შემდეგ, პეტრე რომ გარდაცვლილა, მეუღლე მისი მიქცეულა თავის ორი შვილით სამშობლოშივე, სადაც აღუზრდია ორივე ძენი. ისიც იქ გარდაცვლილა და იმისი ორნი ძენი დარჩენილან სამეგრელოში. შემდგომ რამდენიმე დროისა გიორგი წამოსულა იმერეთს თავის მამულში, გრიგოლ კი დასახლებულა სამეგრელოში და შეურთავს იქაურივე ქალი, რომლის შთამომავლობა დღესაც არიან. გიორგისაც იქ თავის მამულში მოუყვანია ცოლათ გურიელის ქალი და მასთან მისცემია ერთი ქალი ქეთევან და მერე ვაჟი პეტრე, რომელიცა ქალი ქეთევან შეურთავს საქართველოს მეფეს ირაკლის მეორესა, ის პირველი ცოლი, ზევით რომ ვთქვით, ეს იყო. აი პლატონ, ასე უნდა ნამდვილი საქმის გამორკვევა და არა ისე, როგორც შენ ქარიანობ.

ეს ამით ასე გავათავოთ და ამის შემდგომ პლატონისა შეთხზულს იმის სრულსა ისტორიას მოუცადოთ იმის გამოცემას, ვნახოთ ახლა კიდევ იქ რა იქნება მეფის ირაკლისა და დედოფლის დარეჯანისა?–

1867–სა წელსა
გიორგი მეთორმეტი¹
უკანასკნელი მუჟა საქართველოსი
და
მისი შაერთება რუსეთთან
(ამის მოხვედრის დუბროვინის მიმართ პასუხი.)

მე აქამდისინ არას ვანბობდი, იმ ჩვენი ძველის დალუპის ნამდვილის საძირკველსა და ჩვენს საქართველოს ზოგიერთს პირებს ვდებდი დამნაშავედ ჩემს სხუას წერილებში; ამის მიზეზი ეს იყო, რომ ჩვენი რუსეთის მთავრობის მორიდება მქონდა...

ეხლა მე რომ ეს წიგნი მეფის გიორგის მეთორმეტისა წავიკითხე, და მეფის ირაკლისა და იმის მეუღლის (დარეჯან) დედოფლისა ისეთი დამდაბლება, ამის შემდგომ მეც იმათი მოსარჩლე ვარ ჩემი ვალისამებრ, იმ ჩემის პაპისა და იმ ბებია ჩემისა, იმ მართლის პატიოსანის გვამებისა, რომ იმათი სახელი შავს დოსკაზე არ დარჩეს, უსამართლო ცრუებისაგან დაწერილი, რომლებსაცა წინათვე გთხოვთ მამიტვით, რომ მეც იმისი პასუხი დუბროვინს მიუგო და თუ ამ სიმართლისთვის დიდ სასჯელს დამდებენ მე, მაშინ ჩემი თავი სანაღვლელოდ აღარ მექნება, მე იმათი მსხვერპლი ვიყო. იმ წმინდა გვამებისა. ამის გამოისობითა, მე ეხლა დიდათ მოხარული ვარ, რომ დუბროვინის ერთი მთელი წიგნი გამოვიდა მეფე გიორგიზედ, ამისთვის რომ მეც თამამად დავწერ ამის შემდგომებში იმის პასუხს. ამიტომა დიდათ ვმადლობთ დუბროვინსა, გაბედვის შემთხვევა მოგვცა, რომ ჩვენც პირდაპირ ვიტყვი იმათ ნაქნარებსა დაუფერად და რაც უყო ჩვენს ქვეყანას რუსეთის მთავრობამ ამ რვეულში წაიკითხამთ, მაგრამ სიმართლის მიხედვით, ეს ჩემი პასუხი დუბროვინს არ უნდა შეეხებოდეს, ამიტომ რომ ჯერ მთავრობის ბძანებით დასწერდა და მასუკან იმისი პირველი კაცნი იმ თხზულებას თავიანთ ინტერესზედ გადააკეთებდნენ ვინიცობისათვის. ამ წიგნში იმისთანა არა იყოს რა, რომ რუსეთი კრიტიკაში ჩავარდეს? ეს უთუოთ აქვე ზევით უნდა გამოვაცხადოთ, რომ რუსეთის მთავრობის მიმართულების აზრები რა არის ჩვენზე, თორემ იმ წიგნის პასუხი ვისთვისაც უნდა დამეწერა, სულერთი იქნებოდა.

რახან ახლა დუბროვინი საჩენზე დგას და იმისი დამრიგებელნი კულისების უკან, მაშ დუბროვინს უთხრათ ყველა რიგზედ, არა ისე გაკეთებულობით, რითაც ისინი თავსა მართლულობენ, არამედ

¹ თუნდა ახლა ასე ვთქვათ რომ მეფე გიორგი მეთორმეტე იყო.

სწორეს ქვეყმარტობით, რომლებიც ამის წამკითხველნი ცხადათ დაინახავენ, რაც რუსეთმა უყო საქართველოს, როგორი სამინელი დაუნდობლობაა რუსეთისგან ჩვენზედ?

იმ დუბროვინის წიგნში მეექვსეს გვერდზედ სწერია: მეფის ირაკლის მეუღლე დარია თელავში დარჩა თავის მომხრეებითა, თავის ბძანებლობის მოყვარულობის განძრახვისათვისაო. მეფის ირაკლის გუამის გასვენების შემდეგ, იმ სანყალის მომხრეები ვინ იყვნენ იქ, რატომ იმათ სახელს არ ამბობს? – რადგან ის არ ამბობს, მაშ მე ვიტყვი, დარია დედოფლის მომხრეები ვინც იყვნენ იქ.

ერთი დარჩა მარიამ ბატონიშვილი (თა დავით ციციშვილის ცოლი), მეორე ქეთევან ბატონიშვილი (ივანე მუხრანბატონის ბაგრატიონის ცოლი), მესამე ეკატერინე ბატონიშვილი (გიორგი ჩოლაყაშვილის ცოლი.), მეოთხე ანასტასია ბატონიშვილი (რევაზ ქსნის ერისთავის ცოლი.), მეხუთე დედაჩემი თეკლა ბატონიშვილი, მეექვსეებიც იყვნენ კაცთა ბატონიშვილის ცოლები და მეშვიდეები ზოგიერთი დიდი კაცების ცოლები, სხუანი მოახლე და მოსამსახურები. იქ მეფის ირაკლის გვამს აი ვინ რომელი გაჰყვა: კაცნი ბატონიშვილები სულერთიან, თავადნი და აზნაურები ხომ ასე გაიხვეტნენ, რომ მოსამსახურებისა და მოახლეების მეტი, დედოფლის სახლში რიგიანი დარბაისელი არვინ არ დარჩენილა, იმ საყვარელს მეფის ცხედარს თან იახლნენ უკანასკნელად იმის გვამის პატივის საცემლად.

უ. დუბროვინო, აბა მითხარით, ამ ქალებისაგან რა საქვეყნო საქმე იქნებოდა, რომლებიც რუსეთისგან დაილუზნენ ქართველები. – ჩაიფიქრეთ გულში, რაც უყავით ქართველებსა და იმ სვინიდისით ილაპარაკეთ. გარდა ამისა, მეფის ირაკლის გვამის გამოსვენებაში მცხეთისაკენ დარია დედოფალი გულშემოყრილი ცოცხალ-მკვდარი შინ შეიტანეს და შემდეგ ასე ავით გახდა, რომ სიკვდილი სიცოცხლესა ძლივს გაეყარა და ამის შემდგომ ერთს თვეს უკან ცოტათ უკეთობდა.

6-ს და 7-ს გვერდზე ამბობს დუბროვინი: აღამამად ხანის მოსვლაზე, რომ ერევნის ხალხი, ნახჩოვნისა და ყარაბაღისა საქართველოში წამოსულან დასახიზნათაო. ეს მართალი არ არის. არც ყარაბაღის ხალხი, არც ერევნისა და არც ნახჩოვნისა საქართველოსაკენ სულ არავინ წამოსულა, იმათ თავიანთი სიმაგრეები ჰქონდათ, იქ შევიდნენ და ზოგნი კი აღამამადხანს¹ მიუდგნენ,

¹ თვით ნახჩოვნის ხანი ქალბლაიცი აღამამადხანთან იყო თავის ნახჩოვნის ჯარით და თანაც მოჰყვა აქა. ამის შემდგომ, რომელი ნახჩოვნელილა წამოვიდოდა ამ ჩვენს ქვეყანაში დასახიზნად? როგორც კიდევ დუბროვინი ამბობს თავის თხზულებაში

ნამეტნავად ეს ორი ქვეყნის ხალხი, ნახჩოვისა და ყარაბაღის საქართველოსაკენ როგორ წამოვიდოდნენ, მაშინ როდესაც რომ თვით განჯის ხან ჯავათხანმა აღამამადხან მეფეს ერეკლეზედ აღძრა და თავის სახანოს ჯარით მზათ იდგა, აღამამადხანს გამოეარა ჯარით და საქართველოსაკენ ერთად წამოსულიყვნენ, რომლებსაცა განჯის ხალხი იმათ მშვიდობით არ გამოუშვებდნენ და ერევანზედ კი ხელს არ მისცემდა იმათ წამოსვლა სიშორის გამო, თუმცა იმათთვის არც განჯაზედ არის ახლო, მაგრამ მარჯვე ეს უფროა.

აი რომლის მხარის ხალხი წამოვიდნენ აქეთ დასახიზნად: შამშადილელები, მაგრამ ესენიც სულ არ წამოსულან, იქნება ნახევარი ძლივს და დანარჩენნი აქა-იქ დაიფანტნენ; ისე ყაზახელები და ისე ბორჩალები. სხუები კი არავინ არ წამოსულა აქეთ დასახიზნად. ესენიც რომ ახლოს იყვნენ აქაურს შეუალს სიმაგრეებზედ, ამის გამოისობითა წამოვიდნენ, სადაც ქართველებმა გულგაშლით მიიღეს და მაგარს სიმაგრეებში გაისტუმრეს. მეფის ირაკლის ბძანებაც იყო, რომ ყველა კარგად შეინყნაროს, რომლებსაცა ჩვენს ძველს ხალხსა წმინდათ დაცული ჰქონდათ თავიანთ მამა-პაპის სიტყუა: ჩიტი ნარს შეეხიზნება და ის, მე როგორ არ უნდა შევიწყნარო, თუნდა ჩემი მოსისხლე მტერიც იყოსო. რაც უნდა რომ მტერი ყოფილიყო, თუ შემთხვევის გამო კარზედ მიადგებოდა და სახლის პატრონს დაუძახებდა; ღვთის სტუმარი არ გინდაო? – მაშინათვე დიდის სიამოვნით შეინყნარებდა მთელი სახლობა. ამის შემდგომ კიდევ შერიგდებოდნენ.

ბევრი მაგალითი არის, რომ დაშორებული მტრები ყოფილან, ერთს მოუნდომებია მეორეს შეურიგდეს, მისულა კარზედ და დაუძახნია: ღვთის სტუმარი არ გინდაო? – მაშინვე მთელი სახლობა გამოცვივწულან და აღტაცების სიხარულით შეუწყნარებიათ. ჩვენს

20-ს გვერდზე, აღამამადხანის შემოსვლის დროს საქართველოში, რომ ავარიის ხანი მზად ყოფილა საქართველოზე წამოსასვლელად ჯარით, მაგრამ ლუდოვიჩს დაუშლია და ისიც ამის პასუხათ სწერს: თქვენი წიგნი მივიღე და აღარ წაველო. რომელსაცა ამისთვისა წამოსასხმელი ქურქი გაუგზავნია. რა იქნებოდა და ან რა გასაჭირი იყო, ერთი ამისთანა წიგნიც აღამამად ხანისათვის მივწერა, რომ საქართველოზე არ წამოსულიყო? – დარწმუნებული ვართ, მაშინვე აღამამადხან შედგებოდა, მაგრამ არა, ფალშივ კამედიო უნდა ეთამაშათ თავის დროზედ ხალხის მოსატყუად თავიანთ უბინოებაზედ, რომ მითამ რუსეთის მთავრობა არ რეულა აღამამადხანის მოყვანაში საქართველოზედ? – იმდენ ღალატსა შორის საქართველოში და აღამამადხანის განძინებულს წამოსვლაზე ავარიის ხანი საჭიროდ აღარ დაინახეს და ამიტომ შეაყენეს ისა. რასაკვირველია, ვინც რუსეთის მთავრობის ცბიერი ამბები არ იცის საქართველოს დალუპვისა, ისინი ამას წმინდა მანეთად მიიღებენ და ვინც სწორეთ სიმართლით იცის, აი, ამ პასუხებს დაუწერენ. ბოლომდისინ გავიგონოთ.

მამა-პაპას ორივე ესენი წმინდათ ჰქონდათ დაცული: ჩიტი ნარს შეეხიზნებაო და ღვთის სტუმარი არ გინდაო? – აბა უფალო დუბროვინო, ამის შემდგომ, ვის წაახდენდნენ და ან რომელს ყაზახ-ბორჩალო-შამშადილელს მოჰკლავდნენ ქართველები, რომლებსაცა თავის ლუკმა-პურს შუაზედ უყოფდნენ? –

უფალო დუბროვინო, თუ იმ მოგონილებს ფაქტიდგან სწერთ საიდგანმე, ის ფაქტი მართალი არ არის და თუ თქვენ იგონებთ, მოგონილება თქვენ არ გეკადრებათ.¹

მართალია ერთი მაგალითი კი მოხდა: მეფის ირაკლის დაუძინებელი მტერი თა რევაზ ანდრონიკაშვილი, მეფეს ირაკლის რომ გამოაპარა აღამამდხანის ომის წინა ღამეს, ორი ათასი ქართველები (*სხუა ამბავში წვრილათა მაქვს დანერილი*) საენდრონიკოს ჯარი, რომლებიცა ქიზიყის მოურავს ზაქარიასთან იყვნენ და რომლებიც ემზადებოდნენ მეორე დღეს თავდადებულს ომსა, იმან იმ ჯარით ნათლუხის მინდვრიდამ შამშადილის სამი ფარა ცხვარი გადარეკა თავის ქვეყანაში,² ისიც მეფის ირაკლის მტრობისთვის: მეფეს დაემდურნენ, რომ მითამ იმის ბრძანებით მოიტაცა ცხვარიო. ამის მეტი შემთხვევა სხუა არა ყოფილა რა, თორემ მე არ დავმალავდი – დამალვა ჩემი ხელობა არ არის, ისე ცხადათ ვიტყვოდი, როგორც მე ამ რევაზისას ვანობ.

უფალო დუბროვინო, ერთს ცრუს სომეხს როგორ უჯერებთ არტემ არარაცკის (სომხურათ არუთინ ერქა და გვარი არარაციან.), საქართველოს და ქართველების გამყიდველსა? – ის იყო სომხების არაჩნურთის არღუთოვისაგან გამოგზავნილი საქართველოში – საქართველოს დასალუჰად, რომელსაცა სომხები და თვით ქართველები არ ჰყვანდა, მეფის ოჯახობისა და საქართველოს დამლუჰელები, სადაც განჯას მიწერ-მონერა ჰქონდათ სომეხ მელიქ მეჯღუმთან და ისიც მოსყიდულს განჯისხანსა ჯავათხანსა წიგნებს აწერიებდა და აღამამდხანსა აღელებდა მეფეს ერეკლეზედ.

უფალო დუბროვინო, აი ასე იყო და არა ისე, როგორც თქვენ

¹ ამ ჩემს აღწერილობაში ზოგიერთი ჩვენი არისტოკრატები გარეულები არიან ამ ამბებში ქართველებისა და სომხებისა, ამისთვის იმათი მომავლები, როდესაც ამას წაიკითხვენ, ვიცი, ბევრს აუგს იტყვიან ჩემზედ, მაგრამ ესეც ვიცი, რომ სიმაართლის მოყვარულები ამ ჩემს სიმაართლეს ძვირად დააფასებენ, რომელიც ზოგიერთების იმათ მომავალთაგანაც მაქვს იმედი, რომ ისინიც იმ სიმაართლის მხარე იქნებიან. ამ სიმაართლის წინააღმდეგი არავინ არ უნდა იყოს რუსეთის მთავრობის დასის მეტი და იმათ რაც უნდოდესთ, ისა თქვან, იმათი ენა მანც სიცრუეს დაჩვეული არის ჩემზე.

² ეს ამბავი ამ ოცის წლის წინათა მაქვს აღწერილი: აღამამდხანის მოსვლაში და სხვა ამბებშიცა მაქვს აღწერილი რევაზ ანდრონიკაშვილის ღალატის საქმეები.

არტემ არარაცკის ფაკტები მოგაქვს სიცრუეზედ აშენებული, იმ ჩვენის ქვეყნის დამღუპავისა. აქაც ხომ დაინახეთ, რაც კაცი იყო არტემ არარაცკი და შემდგომში აქვე ნაიკითხამთ იმის მოქმედებას.

17–ს და 18–ს გვერდზე დუბროვინი: მეფის ირაკლის მოკავშირეთ იმერლებსა,¹ ზურაბ წერეთელს 2000–ი იმერეთის ჯარი მოტყუებით მინდორზედ გაეფანტოს და ის ჯარი ამ გაფანტვით ბევრათ ეჩვენებინოს და მითამ ამით მოტყუებულიყოს, ბევრათ ჰჩვენებოდეს მეფეს ირაკლისა.

ვინც ნამდვილად იცის მეფის ირაკლის ამბავი, ვინ დაიჯერებს ამას? – სამოკლად სამი წელიწადი გაატარა ჯარიანობის გამოცდილებაში მეფემ ირაკლიმ და გაფანტულს 2000–ს ჯარის კაცსა ვერ შეიტყობდა, იმისთანა საკვირველი მხედარმთავარი ერეკლე!

არა, დუბროვინო, აგრე კი არა, მართალი ეს არის, რომ იმერეთის მეფე სოლომან სამი ათასის იმერეთის ჯარით მოვიდა წინ და საჩქაროთ შვიდი ათასი კიდევ უნდა მოსულიყო, მაგრამ რუსეთის შეჩენილთ მაცთურებმა დაშალეს და თავთავის სახლებში წავიდნენ, ის შეყრილი შვიდი ათასი მხედარი, იმათის ცფიერულის ჩაგონებით, ვინც მეფის ირაკლის დაუძინებელი მტრები იყვნენ რუსეთის შეჩენილი ქვებუდანი აგენტები.

29–ს გვერდზე სწერია დუბროვინის თხზულებაში: მეფის ირაკლის ანანურში ყოფნა, ერთს ტყავში გახვეული და მხოლოდ ერთის სომხის ანაბარათ. უთუოთ ის სომეხი არტემ არარაცკი იქნებოდა. შაბაშ, შაბაშ არტემ (!) თქვენც იმაზედ ტაში დაუკარით უფალო დუბროვინო და დასძახეთ ზედა: ბრაო, ბრაო...

¹ იმერეთიდან დესპანები რომ მოუვიდა მეფეს ირაკლის ქ. ტფილისში 1790–ს წელში და იმერეთი ქართლ-კახეთსა გაუერთეს, მასუკან მეფე ირაკლი სიღნაღში წავიდა, იქ ჭარ-ბელაქნიდგან პირველი ოჯახის შვილები მოაყვანინა და ქართველების გაერთიანებაზედ ელაპარაკა (ამ გაერთების ამბავი, სხუაში მაქვს აღწერილი წერილად.), რომლებიცა ფიცის აღთქმით გაუერთდნენ. ეს ამბავი საჩქაროთ პეტერბურღში აცნობეს რუსეთის შპიონებმა და მაშინვე რუსეთის ხელმწიფობა საქმეში შევიდა, რომ აღამამადხანი მოიყვანონ საქართველოს გასაოხრებლად და მოიყვანეს კიდევ 1795–სა წელში. ამ ამბავს აქ სულ ნაიკითხავთ, როგორ მოიყვანეს აღამამდხანი. დუბროვინი რომ ამბობს: მოკავშირე იმერლები ირაკლი მეფისაო. ისინი მოკავშირენი კი არ იყვნენ, იმათ ქართლ-კახეთსა შეაერთეს იმერეთი და ერთი სამეფო შეადგინეს. გარემოებისა გამო უშვილო სოლომონ, მეფეთ იმისთვის დასვეს იმერეთში, რომ იმის შემდგომ სრული საქართველო იქნებოდა: იმერეთი, ქართლი და კახეთი! ამას უფრო დაწვრილებით პლატონს იესელიანს პასუხი რომ დაუწერე, კვალად მეფის გიორგის ისტორიაზედ, იქ ნაიკითხამთ. თითქმის ერთს დროში დავწერე ორივე ესენი. პლატონის პასუხი რომ გავათავე, მასუკან დუბროვინის ამ პასუხს შეუდექ.

მეფე ირაკლი აღამამდხანის ომიდგან წამოსული, ქალაქის ბოლოზედ¹ გამოიარა და მაშინვე მეტეხის ხიდისაკენ გაიბრუნა ცხენი საგურამოს მხრისაკენ,² ამ დროს იქნებოდა შუადღეზედ ცოტა მეტ ნაკლები 11–ი სეკტენბერი. იმას ამ დროს თან ახლდნენ: თავისი შვილი აღმასხან, (ვახტანგ). იმის შვილის შვილი ბატონიშვილი ივანე, – ივანე მუხრანის ბატონი, ქიზიყის მოურავი ზაქარია, თავის მეორეს ცოლის ძმა ივანე აბაშიძე, თაოთარ ამილახვარი და სხუანი. ამასთან ომში გადარჩენილები, სამასი ჯარის კაცი, სადაც იმ ღამეს საგურამოში დადგნენ სულერთიან.

იქ ცხენები კარგათ რომ დაასვენეს და კარგათაც დააძლეს, მასუკან გათენებისას შესხდნენ და მთიულეთის ხეობისაკენ წავიდნენ, რომლებიცა ანანურში სულ არ გადამხტარან, მხოლოდ ზედ გაიარეს და ციხის ძირის სოფელში დადგნენ იმ ღამესა. ამის მეორედღესაც ბატატანთ კარში მივიდნენ დედოფალს დარეჯანთან, სადაც დედაჩემიც იქ ჰყვანდა თავის დედას დედოფალსა, საიდგანაც ამის მეორეს დღეს სულერთიან აიყარნენ და ბურდულიანთ კარში ავიდნენ. შემდგომ მოკლეთ რომ მოვჭრათ, მერეთ თელავში წავიდნენ. აი ეს სწორეთ ასე იყო და არა ისე, რასაც დუბროვინი ამბობს, არტემ არარაცკის იმ გამყიდველის, ფაკტიდგან.

31–ს გვერდზე. სიტყვა *Кавказ 1850–г. № 101*. მითამ მეფეს ირაკლის ქაიხოსრო ავალოვი გაეგზავნოს აღამამდხანთან ტფილისის წახდენაზე, რომ არ უნდა გექნაო და კავშირზედ მოვილაპარაკოთ.³ იმასაც ამის ნაცვლათ ეთხოვოს ყარაბაღიდგან მოსული შემნენი, შვილი ამანათად, დიდი თეთრი აღმასი აზატხანისა და საათი, პოტენკინის გამოგზავნილი. მითამ ამას მეფის ირაკლის მიწერილი წიგნიც ამტკიცებდეს, 16–ს სეკტენბერს 1795–ს წელსა.

¹ ბატონიშვილი თეიმურაზ რომ სწერს ბატონიშვილის დავითის იმ ომს და იმ ყოფას შიგ ქალაქში და დუბროვინიც ამტკიცებს ისე იმ ომს, ოჰ რა წმინდა ტყუილი არის.

² ამ ოცის წინათ, ჩემს აღამამდხანის მოსვლაში მაქვს აღწერილი წვრილად ის ანბები.

³ მეფე ირაკლი ბურდულიანთ კარსა მთიულეთში რომ ავიდა, იმ დროს მეფეს ირაკლისთან ეს პირებიც მივიდნენ იქ: თვით ის ქაიხოსრო ავალოვი, მილახვარი ოსეფა ყორღანაშვილი, იოსებ შალბათაშვილი და მისკარბაში ოსეებ ბებუთაშვილი, რომელსაცა ოთხნივე ესენი ურჩევდნენ ირაკლისა, რომ იქიდავნივე დედოფლით ერთად რუსეთში წავიდნენ და პირდაპირ რუსეთის ხელმწიფესა სთხოვონ ჯარის შემწეობა. მაგრამ იმათი რჩევის აზრი ეს იყო, იქ რომ მივიდოდნენ, იმათ იქიდავან აღარ გამოუშვებდნენ და იმათ სულერთიან სახლობასაც იქ წაიყვანდნენ და ბოლოს ამ გარემოზომლობით, თვითონ რუსეთი დაიპყრობდა საქართველოს, მაგრამ მეფე ირაკლიმ გადაწყვეტით ამას უარი ჰყო და იმათი რჩევა სრულებით არ მოიწონა. ამ ლაპარაკში დედაჩემიც იქ დასწრებია, იმ დროს გვერდით უჯდა თურმე თავის მამას და დედოფალი კი ქოხში იყო წამონოლილი, დიდათ შეწუხებული.

ამის შემდეგ, ჩვენც ამის ნება უნდა გვქონდეს ესა ვთქვათ, რომ ის მეფის ირაკლის წიგნი მოსკოვის არხივაში რომ არის, მეფის ირაკლის მტრებისაგან არის გაკეთებული, მეფე ირაკლი ამით დამდაბლებული იყოს ყუელას თვალში: ერთს ქუაზედ გაცვალა შერიგებაო. მაშინ როდესაც რომ მეფეს ირაკლის, აღამამადხანთან სულ არავინ გაუგზავნია. თეიმურაზ ბატონიშვილიც ამტკიცებს ამას: ქაიხოსრო გაგზავნაო თავის აღწერილს აღამამადხანის მოსვლაში, მაგრამ იმას იმაზედ რომ არა დაეწერა რა, ისა სჯობდა, ამისთვის რომ თეიმურაზიც რუსეთის აგენტი იყო. იმის ამბავს გარკვევით ქვემოთ წაიკითხავთ.¹

არა, რომელი გონიერი დაიჯერებს ამას, ქ. ტფილისი და რომელიმე ნაწილი გაუოხრა საქართველოს აღამამადხანმა და ამის შემდგომ მეფე ირაკლი ამაზედ დაუნყებდა ლაპარაკსა? – ამას საქმის მიუხევედრელი თუ დაიჯერებს, თორემ გონიერი არავინ. ბარემ ადრევე შერიგებოდა, უფრო კარგი არ იქნებოდა? – აბა გაიგონეთ.

პირველი, მეფე ირაკლი აღსტაფაზე ჯარით რომ ჩავიდა, იქ აღამამადხანის ელჩი მოუვიდა და მეფეს ირაკლის ეუბნებოდა: რუსეთის მეგობრობაზე ხელი აიღეო. ამასთან სთხოვდა, ერთს შვილს და შვილის შვილს მძევლათა: მასუკან გავტრიალდები, წავალ, ოღონდ ეს ჩემი სურვილი აღასრულეო.

ახლა მეფის ირაკლის პასუხი.

– „არამც თუ აღამამდხან, მთელი აზია ჩემზედ რომ მოვიდეს, რუსეთისა და რუსეთის ხელმწიფის მეგობრობაზედ ხელს ვერ ამაღლებინებენ, იმ ჩემ ერთსმორწმუნეს ქრისტიანებზედაო“.

ამასთანავე ის ელჩი დააჭერინა და აქ ქ. ტფილისში გამოისტუმრა, მაგრამ უ. დუბროვინო, იმ თქვენმა საყუარელმა არტემ

¹ ის ავალოვი დიხ მახლობელი ნათესავი იყო გარსევან ჭავჭავაძისა, ესე იგი იყო სიმამრი, რომლებიცა ორნი ესენი, საქართველოს რუსეთის მიცემასა დიდათ ცდილობდნენ. ვერა გონება ვერ წარმოიდგენს იმისთანა ცბიერობას, რაც მეფეს ირაკლიზედ ხმარობდნენ: ირაკლის მაგიერათ გაკეთებულის წერილებით, იმის ბეჭდის დასმით ანუ იმის მიმზავსებულის ხელმოწერილობით როგორ საქმობდნენ? – ნამეტნავად აღამამადხანის მოსვლის დროებში, რომ უფრო დააშურონ მეფე ირაკლის და საქართველოს დალუპა. ჩვენ ესენი დამტკიცებით ყველა ვიცით, შემდგომში აქ წაიკითხავთ იმ პირების სახელებს, ვინც შვრებოდნენ ამაებს და ესენიც ხომ რასაკერვლია, აქ ხსენებული პირები. იმათ პეტერბურღში ადრითვე, მეფის ირაკლის დასასმელი ბეჭდისთანა მოაჭრევინეს და როდისაც დასჭირდებოდათ საიდუმლოს საქმეზე, მეფის ირაკლის სახელობით, იმითი დაბეჭდავდნენ და როდისაც იმისთანა საქმე იყო, რომ ხელის მონერა უნდოდა, მეფის ირაკლის ხელზედაც დიხ კარგათ მიაღზავსებდნენ ხოლმე. ერთი სიტყვით, ყოველს ეშმაკურს საშუალობასა ხმარობდნენ, რომ საქართველო ჩქარა მოეცადა რუსეთს. ყოველი ამის დამრიგებელი იყო რუსეთის მთავრობა.

არარაცკიმ ის ელჩი ამ ქ. ტფილისიდგან გააპარა და როგორც იყო იმის გაპარება, ანუ იმის გაპარებით რაც მოხდა, ამ ოცის წლის წინათ არის აღწერილი ჩემგნით, ალამამადხანის მოსვლაში.

აი დუბროვინო, ნამდვილი დასწერე, ეს არის, სხუა თქვენგნით არის სოფიზმობა, თქვენის ინტერესისათვის.

ის ზევით რაც არის დაწერილი დუბროვინისაგან, სრულიად რუსეთის მთავრობის ინტერესზედ არის გადაცვლილი. აბა გაიგონეთ.

მეორე, ყარაბაღის ხალხისთვის ხომ ზევითა ვთქვი და იმის შემდგომ იქიდგან ვილა შემწე ეყოლებოდა მეფეს ერეკლესა? – ერთი ყარაბაღის კაციც არა ყოფილა მეფესთან, არამცთუ შემწენი და არც არავინ იქიდგან მცხოვრებნი მოსულან საქართუელოში.

მესამე, აზატხანის ის დიდი თეთრი ალმასი და სხუა ძვირფასი თვლები ერთს პატარა რვალის ყუთში ეწყო მეფეს ერეკლეს, ერთი ერთმანეთს პატარა ლეიბებზე და თავის საკუთარს სენაკის დაკეტილს თახჩაში ინახამდა. სადაც იმ ოთახში ვერავინ ვერ შევიდოდა. ის იმის საიდუმლო ოთახი იყო. იქ საიდუმლოდ საქმობდა ხოლმე და ის სულ დაკეტილი ჰქონდა. ალამამადხანმა ტფილისი რომ აილო, პირველათ ერთი მცოდნე ყიზილბაში შევიდა იმ სენაკში და იმ განჯინდგან ის ყუთი გამოილო, ამ დროს სხუა მეორე ყიზილბაში შევიდა დაუძახა: რაც მაგ ყუთში არის, ნახევარი ჩემიაო. იმან იმაში წილი არ დაუდო და იმის ცილობაზედ ჭიდაობა მოუხდათ. ისინი რომ ამ ჭიდაობაში იყვნენ, სხუა ყიზილბაშები შევიდნენ და იმანაც გაჯავრებულმა, გაღებულ იყო ფანჯარა, მოიქნია და ფანჯარაში გასტყოცნა ამ სიტყვით: რახან აგრე არის, არც მე, არც შენ და არც არავის ერგოსო. ის სენაკი მტკვრის წყალისაკენ იყო და იმ მდინარეში ჩავარდა. ის ყიზილბაში აქ გაზდილი ყოფილა და იმას სცოდნია იმ ყუთის ანბავი.¹ თურმე იმ ყიზილბაშმა საჩქაროთ ცხენი გამოაჭენა ამ სიტყვით: აბა ჩემო ყისმათ, თუ ის ყუთი აქ დარჩენოდეთო. ყისმათმა (ბედმა) მისცა, მაგრამ ეს კი შეემთხვა.

ეს ამბავი მეფეს ირაკლის აცნობეს, როდისაც აქ, ტფილისში ჩამოვიდა, ბევრი მცურავი კაცები შეგზავნა მტკვარში, ბევრი ეძებათ, მაგრამ ვერას ცდით ვერ ეპოვათ. აი იმ აზატხანის ალმასისა და სხუა, რაც ძვირფასი თვლები იქ იყო იმ ყუთში, იმათი ამბავი ასეა. დედაჩემს ბევრჯელ გაუჩხრეკია ისინი. მეფეს ირაკლის რაც იმისთანა განსხვავებული ძვირფასი თვლები ჰქონდა, ასე განსხუ-

¹ მეფის ირაკლის მთელი ის მდიდარი სახლი, ისე უძრავათ ასე დარჩათ, რომ ვერა დახიზნეს რა, ასე ჩქარა გავიდნენ ქალაქიდგან, რაც იქვე მახლობლად მოასწრეს თვინიერ იმის.

აებით ინახავდა თავის სენაკის განჯინაში.¹

და მეოთხე იმ პოტენკინის საათისაც ასე იქნებოდა, რადგან მეფის ირაკლის სასახლე ისე უძრავათ დარჩა, სხუათა შორის იმ საათსაც რომელიმე სპარსი წაიღებდა და ვინც იმას წაიღებდა, ისტორიკოსი თქვენა ხართ უფალო დუბროვინო. წადით, სპარსეთი შემოიარეო, ისტორიისათვის თავი უნდა გამოიმეტოთ და ვისაც ის გასაშტერებელი ის ისტორიული საათი წაუღია, თქვენი პოლიციის შტრაფი გადაახდევინეთ თქვენის ფორმებისა ძალით, როგორ გაბედა იმისი წაღება, ვინადგან დიდი ძალა გაქვსთ სპარსეთზე და თქვენს პოლიტიკის ქვეშა იმყოფება იგი? –

ახლა ესენი აქ დაუტეოთ და ამის შემდეგ უფრო შესანიშნავს გვერდზე გადმოვიდეთ 51–ზე, სადაც დუბროვინი ამბობს: მეფობა უკანასკნელი წელიწადებისა (ირაკლისა) მოუძღურებულის მეუღლისა, დედოფალი დარია მართედა სახელმწიფოსაო, იმის ავანტყოფობისა გამო და სხვანი. როგორც ეს არის მართალი, ისე სხვები. აბა გავიგონოთ.

ალამამადხანი რომ მოკლეს, მაშინვე მეფე ირაკლი მზადებაში შევიდა განჯის ჯავათხანის დასასჯელად: ამის მეორე წლის გაზაფხულზე 1797–ს წელსა აპრილის თვეში, თავის შვილი ალექსანდრე და შვილისშვილი დავით საქართველოს ჯარებით და ლეკებიდგან ავარიის ხანის შვილი ალისკანტი მოიწვია ექვსი ათასის ლეკის ჯარით, ყოველს ტაციობაზედ გამზადებულები, იცოდნენ განჯის ციხის ალებით დიდი საშოვარი ექნებოდათ, რომელსაცა ერთობ ესენი განჯის ციხეს შემოადგნენ. ყველა ეს ამბავი განჯის ხანმა ადრევე შეიტყო, რომ მეფე ირაკლი იმას წახდენას უპირებს რადგან ალამამადხანის მოყვანის მიზეზი ის იყო საქართველოზე, ამისთვის ისიც მოუშზადებელი არ დარჩა და განჯის ციხე ძალიან გაამაგრა.

აპრილის თვე გავიდა, მაისიც, ივნისიც და თითქმის ივლისიც, რომ ციხე ვერ აიღეს. ბოლოს რომ გაუჭირდათ, მეფეს ირაკლის აცნობეს: მინამ თქვენ არ მობძანდებით, ამ ციხის ალება არავის არ შეუძლიანო. მეფე ირაკლი იმ დროს თელავში ბძანდებოდა, ეს

¹ ეს ცხადია, რომ ნადირშაის სიკვდილის შემდგომ, იმისი ბევრი და გამოჩენილი სიმდიდრე, მეფეს თეიმურაზს და მეფეს ირაკლის მოუვიდათ ნადირშაის ნათესაობისა გამო, იმის ძმისწულს ჰყვანდა მეფე ირაკლის და ქეთევან. მგონია ექვს თუ შვიდს უთქვამთ ჩემთვის, მაგრამ სხუა და სხუა რიგათ, მითამ იმათ მამასა ანუ პაპასა, მეფე ირაკლი რომ დაბრუნდა ალამამადხანის ომიდგან და ქალაქში შემოვიდა, ეთქვას: ჩემს სახლში ყუთით ძვირფასი თვლები დამრჩა და როგორმე გამოიტანეო. გამოეტანოთ და გზაზედ მოსწეოდეს იმ ყუთით. სულ სხვა და სხუა გზით უთქვამთ მოწევნა. აბა რომელმა ერთმა გაუტანა? აბა რომელს დაუჯეროთ? – რაც ზევით გაიგონეთ იმ რვალის ყუთის ამბავი, ის არის მართალი, სხვა არც ერთი არა.

ამბავი რომ მიუვიდა, რომელსაცა დარია დედოფალი და დედაჩემი გვერდით უსხდენ, უკმაყოფილოდ დაიძახა:

– „ჩემი შვილები და შვილიშვილები მეფეს ერეკლობას თამაშობენ. მოხუცებულიცა ვარ, აი ითამაშონ დიდი მადლობელი ვიქნები, მაგრამ აბა სად არიან? – იმ უბრალო ციხის ალება როგორ გაუჭირდათ, სადაც ბევრი საქართველოს და დალისტინის ჯარები ჰყავსთ? – ვაი ჩემს თავს, ჩემო შვილო ლევან, რომ შენ მე აღარ მყევხარ?! – ამასთან გულმტკივნეული ცრემლები გადმოყარა, იმასთან დედოფალმა და დედაჩემმაც. მასუკან საჩქაროთ საქმეს შეუდგა და ქიზიყში ჩავიდა.

იქიდან და სხუა მხრებიდან ათასზე მეტი ურემი განჯისაკენ გაისტუმრა ურმების ჭალების ნახევრამდინ ფიჩხით დადებული და რამდენიმე ათასი ბარი, სადაც თვითონაც გასნია და განჯისაკენ გაემართა.

მეფე ირაკლი განჯას რომ ჩავიდა, ჯარმა ერთიანათ დაიძახა: ეს ციხე რკინისაც რომ იყოს, ახლა კბილით დავლენთ. ასეთი ალტაცებული სიხარული შეუდგათ ქართველებსა და ლეკებსა!

იმ ფიჩხიანს ურმებზე მაგარი დათხრილი მიწის ბელტები დაანყობინა მეფე ირაკლიმ, ის ურმები მალლა ამართულები ყირასავით, მწკრივით ღამე უნდა მიეტანათ, უკან ჯარი მიჰყოლოდა და ციხის კედელზედ ისე აემართათ, რომლებზედაც ჯარი ასულიყო და იქიდან ციხეში გადასულიყვნენ ციხეში მყოფების წასახდენათ.

ამ ამბების გამგონეს ჯავათხანსა გული შეუწუხდა, იცოდა გაჯავრებულები აღამამადხანის მოყვანისთვის, ცოლ-შვილებით სულ გასწყვეტდნენ და მთელ ციხესაც გაანიავებდნენ, *ასე რომ იქნება ის ადგილი გუთნებით გადაეხნათ*. დიდით პატარამდინ ასე გაჯავრებულები იყვნენ ჯავათხანზედ და იმის ხალხზედ. ამისთვის ჯავათხანმა ივანე მუხრანის ბატონს და ავარიის ხანის შვილს ალისკანტის, ორთავ ჩუმათ მოციქული მოუგზავნა, თავი შეებრალებინა: მიშველეთ, მეფის ირაკლის ყმობა თავს მიდვია, ნუ წამახდენსო და სხუანი.

ამ მოციქულის მოსვლა სწორეთ იმ ღამეს იყო, როდესაც ურმები ციხეზე ამართეს, რომელთაცა ორთავ ამათ შეიბრალებს და იმ ღამესვე მეფეს ირაკლისთან შევიდნენ, მუხრანის ბატონი ჩვეულები-სამებრ და ალისკანტი კისერზე ხმალ ჩამოკიდებული, რომლის წინაშე წარდგა და მეფის ირაკლის წინ განკრძალული დადგა. მეფე ირაკლიმ ავარიის ხანის შვილისაგან ეს რომ ნახა, ზეზე წამოდგა და

¹ მეფის ირაკლის ძის ლევანის ამბავსაც წაიკითხამთ ცალკე, ოდესმე.

ალერსით ჰკითხა:

– „შვილო ალისკანტი, რა გაქვს სათხოვარი?“ –

– „მე ვერ გავბედავ, მუხრან ბატონი მოგახსენებთ“. ალისკანტიმ მოახსენა.

– „ახლა კი შევიტყე, შვილო ალისკანტი, განჯის ხანის დანაშაულობის მიტევებასა მთხოვ?“ –

– „ხელმწიფეო, შეიბრაღე, შენს ყმობაზე თავსა სდებს. ნუღარ ნაახდენ, ღმერთი გადღეგძელებს“.

– „ეს ამთენი ჯარი იმის ნახდენით და აკლებით გამდიდრებას მოეღიან, მე იმის შერიგებას აღარ დამიჯერებენ. რაც ურმები არის, სულერთიან ამალამ კიდეც ამართეს ციხეზე და ხვალ რიჟრაჟის დროსა ჯარი გადავა ციხეში. აბა ახლა რა ვქნა, შვილო?“

მასუკან მუხრან ბატონმა ქართულად მოახსენა.

– „ჩემო ხელმწიფე, ეს ასეთი შუა კაცი გახლავსთ, რომ ამას უარი არ ეთქმის“.

– „ვიცი მუხრანის ბატონო“. პატარა დაფიქრების შემდეგ. – „მამ ბატონიშვილები და რაც დიდი კაცები იყვნენ, სულერთიან აქ უნდა შევეყაროთ და საერთო თათბირი მოვახდინო, ვნახოთ ახლა ისინი რას იტყვიან?“ ამასთან თვითონ დაჯდა, ალისკანტი და მუხრანის ბატონიც დასხა. მერეთ საჩქაროთ მოსამსახურები გაგზავნა და ყველანი იქ მოიწვია, მასუკან კისრიდგან ხმლის ჩამოხსნა უბძანა ალისკანტის და იმანაც ჩამოიხსნა.

პატარა ხანს უკან ყველანი იქ შეიყარნენ; მეფე ირაკლიმ ყოველი იმით განუცხადა და ბოლო დროს რჩევა ჰკითხა ყველას: აბა რას ბძანებთო? –

ყველამ ერთპირათ აღიარეს: ამ ავარიის ხანის შვილს პატივი უნდა ვცეთო.¹ მეფემ ირაკლიმ ესეც დაუმატა.

– „რასაკერელია, პატივი უნდა ვცეთ, მაგრამ ჯავათხანმა ჩვენი ჯარი კარგათ უნდა დაასაჩუქროს“.

ეს გადანყვეტილობა ამის მეორეს დილაზედ ჯავათხანს აცნობეს, მაშინვე ციხიდგან გამოვიდა, მეფის ირაკლის წინაშე დაემხო, შეცოდების მიტევება სთხოვა, ყოველი თავს იდვა და მეფის ირაკლის მონებაზედ თავი დასდვა, მაგრამ ჯარი უკმაყოფილოდ შეიქნა: აღამამადხანის მოყვანისთვის, უნდა ძირიანათ დაგვენიავებინა ჯავათხანო და ახლა ურიგდებით კიდეცაო? – რომლებიცა – ივანე მუხრანბატონს აბრალებდნენ: იმან ოთხი ათასი თუმანი ქრთამათ აიღო და იმან მოახდინა ეს შერიგებაო. ეს სულ ტყუილია,

¹ თუ პატივს არა სცემდნენ, მთელს ლეკებს კიდეც აშლიდნენ საქართველოზე. მაშინ დამშვიდებული იყვნენ რაც შეიძლებოდა იმით დაჩვეულს მტაცებლობისაგან.

ავარიის ხანის შვილის პატივისცემისათვის მოხდა ეს შერიგება, მაგრამ განჯის ხანმაც ასე კარგათ დაასაჩუქრა ჯარი, რომ თვითონ, ბეგებიც და გლეხი კაცების ოჯახობანიც თითქმის გაიყვლიფნენ საჩუქრებით. მასუკან განჯისხანმა სთხოვა იმის სასახლეში გადაბძანდეს მეფე ერეკლე, სადაც გადავიდა, კარგათ უმასპინძლა და მეფე ირაკლიმაც კარგათ დაიახლოვა ჯავათხანს.

ეს იმათი დაახლოვება ყარაბაღის იბრეიმ ხანსა არ იამა, ჯავათხანის დიდი მტერი იყო. მეფე ირაკლიმ ეს ამბავი მაშინვე შეიტყო, საჩქაროთ თავის კაცები, თავის წიგნით გაუგზავნა და სთხოვა ყარაბაღის და განჯის სამძღვარზედ შეიყარნენ, იქ ხელმეორეთ ერთმანეთის კავშირზედ ერთმა მეორე დაარწმუნა. როგორც აქამდისინ სიყვარულით ვიყავით და ერთობით, კიდევ ისე ვიყვნეთო. საიდაგანც გამობრუნდა და ისევ განჯის ხანთან მოვიდა სასახლეში მეფე ირაკლი.

ერთს დილაზე სხედან მეფე ირაკლი და განჯის ხანი, ლაპარაკი ჩამოვარდა აღამამადხანზე და გულწრფელობით ჰკითხა მეფე ირაკლიმ ჯავათხანსა, ისე უფიქრელათ, სულ გონებაში ვერ გაივლებდა, ჯავათხანი რას ეტყოდა.

– „ხანო, რაო რისთვის მოიყვანე აღამამადხანი საქართველოზე?“ –

– „ჩემო ხელმწიფეო, გინდა სწორეთ შეიტყო, რისთვის მოვიყვანე?“ –

– „რასაკვირველია, მინდა“.

– მაშ ეს ოთახი დავაყოფოთ, სულ წვრილათ გიამბობთ, რათაც მოვიყვანე“.

ოთახი რომ დაკრძალეს, განჯის ხანი მოჰყვა.¹

„ჩემო ხელმწიფეო, ეს ექვსი და ან შვიდი წელიწადი იქნება, ჩემი მელიქ მეჯლუმი (სომეხი.), ერთს მოადრეთ დილაზე მოვიდა ჩემთან და დიახ საიდუმლოთ მითხრა: დიდი საიდუმლო მაქვსო მოსახსენებელი, ოთახი დააყოფეთო. მაშინვე დავაყოფებინე, მოვიდა, ჯერ სომხურათ დაწერილი წიგნი მაჩვენა² და მასუკან მითხრა: ეს წიგნი რუსეთიდგან არის დიახ საიდუმლოთ გამოგზავნილი ჩემთან, რუსეთის სომხების არაჩნურთის ოსეფა არლუთიანისაგან და მეც თქვენ უნდა შეგატყობინოთ, რომ მეფე ირაკლი შენს დალუპვას აპირებს და შენს სახანოსა სულერთიან თავის მეგობარსა ყარაბაღის ხანს იბრეიმ ხანსა აძლევს. ეს კიდევ არაფერი, რუსეთის ხელმწიფესთან პირობა აქვს შეკრული მეფეს ირაკლის,

¹ ის განჯის ხანი ახლო ნათესავი იყო აღამამადხანისა.

² განჯის ჯავათხანსა საუცხოვოთ სცოდნია სომხური ლაპარაკი და კითხვა-წერაც.

რომ მთელი სპარსეთი რუსეთს უნდა დააჭერინოს და რუსეთის ხელმწიფემაც მთელის საქართველოს მეფეთ დააგვირგვინოს, თავის წერილის დამტკიცებით. თურმე ამის პირობაცა აქვთ, რომ აქეთი მხრის სომხები და საქართველოსი, სულ ერთიან რუსეთში გადაასახლონ. ეს თვითონ მეფეს ირაკლის უთხოვნია, სომხები თავის ქვეყნიდან მოიშოროს; რადგან დიდათა სძულს იმას ისინიო. ამას მოკლეთ მოგახსენებ, თორემ კიდევ ბევრი არის მონერილი და ესეც მოუნერია, დიდათ ფთხილათ ვიყვნეთ, რომ მეფე ირაკლიმ არ შეიტყოს და აქ რუსეთში მეც ძალიან ვფთხილობო. ის წიგნი გამოვართვი, წავიკითხე, მართლა რაც პირათ მითხრა, იმას იმ წიგნში მოენერა და სხუაც ბევრი, რომ აღამამადხანი უთუოთ თქვენზედ აღმელაშქრა“.

„ჩემო ხელმწიფეო, მე არას დაგიმალავ, სწორეთ მოგახსენებ, იმის შემდგომ ხშირათ მამდიოდა არაჩნურთის კაცი და მეც ხშირათ ვწერდი წიგნებს აღამამადხანსა და თქვენზედ ვაღელუბდი, ამიტომ რომ მეტი თავდადებული ბძანდები რუსეთის ხელმწიფისა და რუსეთის ერთგულებაზედ. ჩემო ხელმწიფეო, ჩემმა მელიქმა ის წიგნი რომ მაჩვენა, მასუკან ვკითხე.¹

– „ეგ წიგნი ვინ მოიტანა-მეთქი?“ –

– „არუთინ არარაცინამაო“. იმან მითხრა.

– „სად არის მეთქი ისა?“ –

– „აქ გახლავართო“.

შემოვაყვანინე, ვკითხე.

– „რომელს გზაზედ მოხვედი?“ –

– „ქ. ტფილისზედაო“.

– „იქ ხომ არავინ გინახამს?“ –

– „როგორ არა: ოსეფა არაჩნურთის წიგნი მქონდა იმის ძმი-სწულს მიმბამ სოლომანთან, მისკარბამ იოსებთან და დარჩია მელ-იქთან (თა ბებუთოვები), სამთავესთან ერთი წიგნიო“.

– „ნახე ისინი?“ –

– „ვნახე და იმათვე ჩუმათ გაფთხილებით გამამისტუმრესო“.

რა ესენი მეფე ირაკლიმ გაიგონა, იმ უბედურს ასეთი ელდა ეცა, ის ძლიერი კაცი იქვე გულშენუხებული მუთაქაზედ გულაღმა გადიქცა, რომ თავი ველარ შეიმაგრა და ჯავათხანს ძლივს ხელით ანიშნა: წყალი დამალევიწიეო.

ის იყო და ისა, რომ მეფე ირაკლი დასნეულდა, ქ. ტფილისამდინ

¹ განჯის ციხეზე რომ ჯარები შემოადგნენ საქართველოსი და ლეკებისა ის მელიქ მეჯღუმი თავის შემოხვეულის მხედრებითა ციხეს გარეთ საომრათ გამოსულა და იმ ომში მოეკლათ.

ძლივს მოვიდა, ასე რომ თითქმის რიგიანათ ხმა აღარავისთვის აღარ გაუცია და აქ დარჩა რამთენიმი ხანი, უფრო საფუძვლიანად შეიტყოს წვრილად.

ის ამ ქ. ტფილისში მოვიდა ან სეკტემბრის გასულს, ან ოკტომბრის დამდეგს და დარია დედოფლის სახლში ჩამოხტა ავლაბარს.¹

აქ მეფე ირაკლიმ, დიას საიდუმლოთ მოაყვანინა მღვდელი ეგნატე იესელიანი, მაშინ დიაკონი, გონიერი ყმანვილი კაცი, ზედმინევნით სომხურის ენის მცოდნე და მეფის დიდი ერთგული. იმას ბევრჯველ სომხებში ასაქმებდა და გარეშე სომხებთანაც წიგნებს აწერიებდა.

ამას ამ ადგილზედ თავი დავანებოთ: ახლა მე და მღვდელის ეგნატეს ამბავი გავიგონოთ, როგორ კარგათ დავმეგობრდით მე და ის, ან ეს ამბავი როგორ მიანბო და ან როგორის ეშმაკობით ჩაკლეს მეფე ერეკლე. ესენი ხომ დედაჩემსაც წვრილათ უანზია და სხვებსაც, მაგრამ ამ წმინდას პატოოსანს მღვდელსაც გაუგონოთ, რაც მიანბო მეფეს ერეკლეზედ.

მე ამ დროს ახალი ჯვარდანერილი ვიყავი ჩემ ცოლთან 1823–სა წელსა, როგორც მახსოვს, იყო აგვისტოს თვე, როდისაც ერთს საღამო ბინდზე მოვიდოდი დედიდა ჩემის ქეთევან ბატონიშვილიდგან და სალაყბოზე² მოვიდოდი შინათკენ. სალაყბოს თავში თავადის ბეგთაბეგიანთ სახლის კედლის ძირში, ერთი დიდი ტივის ხე იდო, რაზედაც ის მღვდელი ეგნატე მარტო იჯდა, ზურგი კედლისათვის მიეზჯინა, თავი თავისცოხზე, თავის ორხელეზე შუბლით ზედ დაეყრდნო და დაფიქრებული იჯდა ისე უძრავათა, იმის წინ გავიარე და დაუძახე.

– „მამაო ეგნატე, მშვიდობა თქვენთანა“.

– და თქვენდაცა მშვიდობა. „მიპასუხა. მერე ის მედიდური სახე მალლა წყნარა აილო და ცოტათ მოელმო ბრწყინვალე გონიერი

¹ ეს სახლები ყიზილბაშებს გადურჩათ დანვისაგან. უთქომსთ: ერთმა ადრიბეჟანის ხანმა არ დაანვევინა, შეიტყო რომ დედოფლისა არისო.

² სალაყბო და ბატონის მეიდანე ერთათ იყო. ჩრდილოეთისაკენ სალაყბო ერქო და სამხრეთისაკენ ბატონის მეიდანე. აღამამადხანის მოსვლის დროს, იმ სალაყბოზედ მეფის ირაკლის შენობა იყო, ზარბაზნების ჩამოსასხმელი, რომელიცა ყიზილბაშებმა ჯერ სრულად დანვეს და მასუკან დააქციეს. სადაც განიერი ვაკე ადგილი გამოჩნდა, რომელზედაც ამ რუსობის დროსა, თავად–აზნაურობა შეიყრებოდა და ყველანი თავთავისად ლაპარაკობდნენ და რომელსაც ამ ლაპარაკის გამო დაერქვა იმ ადგილს: სალაყბო. თუ იქ იყვნენ: სალაყბოზედ ვიყავითო. და თუ ქვემოთ: ბატონის მეიდანედაო. ძველს დროში კი მხოლოდ ერთი ბატონის მეიდანე იყო ხოლმე შესაკრებელი, მაშინ სალაყბო არ იყო. სიტყვა: ბატონის მეიდანე, ანუ მეფის მეიდანე სულერთია, რომლებიცა ჩვენი ხალხი მეფეს ბატონსაც ეძახდნენ ძველადგანვე.

თვალეები – თვალეებში შემომანათა და თავის ჩვეულებისამებრ დაწყებულია სიტყვით მითხრა.

– „ალებქსანდრე, შენა ხარ?“ –

– „მე გახლავარ, მამაო ეგნატი.“

– „ალებქსანდრე, მოდი დაჯექ ჩემთან, ვიცი ძველი ამბები გიყვარს, მეც ბევრი ვიცი მაშინდელი დროის ანბები, ნახული და გაგონილი, მაგრამ საქმე ხომ არა გაქვს რა, რომ საქმისაგან არ მოგაცდინო?“ –

– „არაფერი საქმე არა მაქვს რა“.

– „მამ მოდი, დაჯექ, ჯერ ვილაპარაკოთ და მასუკან მე ვიცი, როდისაც გაგიშვებ შინ“. მეც ეს მინდოდა, რაც მიაშებოდა, იმას შევხვდი.

დაუჯექ გვერდით და კარგა ხანი გავიდა, რომ იქ ვიყავ იმასთან. ბევრი ილაპარაკა და ბოლო დროს მითხრა:

– „ახლა დროა, წადი შინა, მაგრამ როდესაც მოცლა გქონდეს, მოდი აქ ჩემთან, მე უფროსი ერთი სულ აქა ვარ. მე იმ დროს ვისაც უნდა ველაპარაკებოდე, რაკი დაგინახამ, მე იმას თავს დავანებებ და შენ ლაპარაკს დაგინწყებ, ამისთვის რომ ძველი ამბები გიყვარს. ახლა ლამე მშვიდობისა, შენი სიმამრი დავით მამიკითხე, ისიც ჩვენი აზრის კაცი არის“.¹

ამის მესამე საღამოზე კიდევ წავედი, ვნახე ისევ ისე იჯდა, როგორც წინათ იყო და ჩემს გახმაურებაზე დაიძახა.

– „მშვიდობა შენთანა ალებქსანდრე, გმადლობ გულითა და არა პირითა, ჩემი დაუვინწყებლობისთვისა, სად იყავ ალებქსანდრე?“ –

– „საქმე მქონდა, საქმეზე გახლდი.“

– „სად დადიხარ ხოლმე, ვისთან?“ –

– „თუ საქმე არა მაქვს რა, ხან ყმანვილებში გიახლები და ხან ძველს კაცებში.“

– „ყმანვილკაცებში შესაქცევად და ძველებში – ძველის ამბის გასაგონათ, განა?“ –

– „მართალია რასაც ბძანებ“.

– „ჰოო. აგრე უნდა, აგრე იყავ, მაგრამ ძველი ამბავი უფრო საჭიროა“.

მე და იმან იმ ლამეს კიდევ იმ დრომდისინ ვილაპარაკეთ, მასუკან დამითხოვა და შინათკენ წამოველ. შემდგომ ამისა, კვირაში ხან

¹ ამ დროს იმ ჩემს მოყვრებთან ვიდექი ჩემის ცოლით, ჯერ ჩემს სახლში არ წამეყვანა. სამნივ ესენი მეზობლათ ვიყავით დგომით ერთმანეთზე, მამა ეგნატი, თვით ჩვენ და ჩვენი მოყვრები. ჩემს სიმამრს დავითთან ხომ ხშირათ მქონდა ხოლმე ძველს ამბებზე ლაპარაკი, ჩემი სიმამრი უცხო პატიოსანი კაცი იყო და დიდათ უყვარდა ძველს ამბებზე ლაპარაკი.

ორჯელ, თორემ ერთხელ მაინც მივიდოდი იქა, სადაც ბევრჯელ ისიც იქ არ დამხვდებოდა და როდესაც დამხვდებოდა, ისე ვლაპარაკობდით იმდრომდისინ, როგორც პირველათ და მეორეთ, თუ კაი დარი იყო ხოლმე. ამით მე და ის ასე დავახლოვდით, მართლა კარგათ. ეს ჩვენი სიახლოვე 1832–ს წლამდინ გაგძელდა, მასუკან გარემოებისა გამო განვშორდით.

მე რომ ასე დანვრილებითა ვნერ სულერთიან ამ ამბავსა, უფრო ამისთვის, რომ ყველა წვრილად და ცხადათ დაინახოს წამკითხველმა და არა ის უბრალოს გაკვრით, რომ წამკითხველმა არა თქვას: აქ არაფრისთანა საქმე არა ჩანს რაო.

მე და მამა ეგნატის ამ პირველს ჩვენ გაცნობის დროებშივე, ერთხელ ერთს სადილს უკან ლოცვის დარეკის დროს, ერთს ძველს თავადთან ვიყავ. იქ ჩაი რომ დავლიე, ბინდი იყო წამოველ და რა ჩემის მოყვრების სახლებთან მოვედი, ვთქვი: ნავალ, მამა ეგნატის ვნახამ, იქნება იქ იყოს-მეთქი? – მივედი, იქ დამხვდა და სიამოვნით მითხრა:

– „ალექსანდრე, უფალი საიდგან მოგიძღვის?“ –

– „დარჩია მელიქიდგან? – (ბებუთოვი.)“

– „ბევრი იყვნენ იქა?“ –

– „ბევრი ძველი თავადები.“

– „შიოშ თუმანიშვილთან კი არ დადიხარ?“ –

– „როგორ არა, იქაც დავდივარ. რაო რისთვის მკითხე, შენს მადლს?“ –

– „დაჯექ და გეტყვი, მაგრამ ეს შენთან საიდუმლოთ იყოს“. მეც პირობა მივე ამ სიტყვით.

– „დრომდისინ კი მეთქი.“

– „დიახ დიახ, რასაკვრელია დრომდისინაო“.

ამასთან გვერდით დაუჯექ და ისიც გაფრთხილებით დაბლის ხმითა მოჰყვა.

– „ემშაკების და მაცთურების ცფიერობას ვინ რას შეიტყობდა, რომელი ქართველი იფიქრებდა: აქ საქართველოში, მართალ გულწრფელ ქართველებში, მაცთურებისაგან შეჩენილი ცფიერები იქნებოდნენ, მეფისა და ქართველების ძირით დამღუპელნი, რომ სრულიად ქართველების თესლი ამოაგდონ აქა?“ –

„მეფე ერეკლე განჯიდგან რომ მოვიდა და ავლაბარს დედოფლის სახლებში ჩამოხტა, ხმა გამოვიდა: მეფე ირაკლი შეუძლოთ არისო. ორ დღეს უკან, მეფის კაცი მამივიდა საიდუმლოთ პირველ ღამეს: აქ ჩემთან გამოდიო, ჩვეულობა მქონდა, ბევრჯველ საქმისთვის დამიბარებდა და სომხურის წიგნების მისანერათ აქეთ- იქით. კიდევ ისე მეგონა, მაგრამ გზაზედ ესეც ვიფიქრე: საიდუმლოთ რაღათ

დამიბარებდა მეთქი? – მივედი და იმის სანოლში რომ შემეცვანეს, მეფე მარტო ვნახე ძველს დორზე მისვენებული, ორი სპილენძის ფისოსები ქონით სავსე წინ ერთო და მკვდრის ფერი ედო სახეზე. ის იმისი პირველი სასახლის სასტუმრო ოთახი რომ მენახოს, ის მშვენიერი ყიზილბაშურათ დახატული, ის საუკეთესოს საფენითა მოფენილი, მარგალიტით მორთული მუთაქ-დორებითა, ზედ მეფე ირაკლი მისვენებული, აქეთ მარჯვნივ დედოფალი დარეჯან იმის მხარ დაშვენებული და მეორეს მხრითა დედაშენი ბატონიშვილი თეკლა, მამისა და დედის შემტრფიალებელის სახით და იმათ წინ ექვსი ოქროს ანთებული ფისოსები კარგის ზეთით, რომელსაცა მეფეს ერეკლესა იმ დროს უბრწყინავდა სახე ცოლშვილობის ბედნიერებითა! ახლა ეს ნახევარ მკვდარი ერეკლე რომ დავინახე, გავშრი, გული ჩამეთუთქა და კედელზე მივეყუდე, რიგიანათ ფეხზე დგომა ველარ შევძელ, რომელმაცა დიდის მწუხარებით დაიძახა.

– „შენა ხარ, ეგნატე?“ –

– „მე გახლავარ. მოვახსენე.“

– „მოდო, დაჯექ ჩემთან, საქმე მაქვს მოვილაპარაკოთ“. მივედი, მოშორებით დაჯექე, მე მაშინვე მოვასწარ, რომ არა ვათქმევინე რა და მოვახსენე.

– „ჩემო ხელმწიფეო, ველარ მიცვნიხარ, რა მოგსვლიათ“. და თვალეში ცრემლები მამერია.

– „ჩემს ამ ყოფას ხედავ? – ის თქვენი ძლიერი ერეკლე, თქვენთვის თავდადებული, ახლა სიკვდილს ვევედრები ღმერთსა, ჩქარა მოვკვდე“.

ამაზედ მე ავტირდი და ისიც სისუსტეში შევიდა. ბოლოს მოსულიერდა, მითხრა.

– „მე ვერაფერი ვერ გამტეხდა, მაგრამ ჩემი მახლობლების ღალატმა მამკლა, იმათმა ღალატმა, ვინც ჩემგნით გაკეთებული არიან“.

– „როგორ ხელმწიფეო, ღალატმა?“ – გაკვირვებით ვკითხე.

ალალო პირი მამა ეგნატიმ და ზევით თქმული ჯავათხანისაგან მეფეს ირაკლისთან ნაანობი, რაც ვიცოდი ადრითვე მე, სულ წვრილად თქვა. მერე კიდევ მოჰყვა იგივე.

„გავშტერდი, არ ვიცოდი სად ვიყავ, სად არა, აღარა გამეგებოდა რა. ჩვენი მშობლის მამულის მოწამისა მოლაღატე უნდა ყოფილიყო ვინმე ჩვენი ქვეყნის კაცი, იმ ჩვენთვის თავდადებულის ირაკლისა! მასუკან ძლივს მოვახსენე, რომელსაცა გული მიკვდებოდა“.

– „მიბძანე ჩემო ხელმწიფეო, ახლა რა ვქნათ, ჩემი თავი თქვენის ჭირის სანაცვლოდ დამიღვია?“ –

– „ვიცი, დარწმუნებული ვარ შენზე. ახლა ჩვენი საქმე ეს არის,

რომ რადგან სომხური ზედმიწევნით იცი და იმათთან მახლობელი მეგობრობა გაქვს, უნდა როგორმე იმათი ამბები შეიტყო და ან ვინ არიან ჩემს მტრობაში, მაგრამ გაფთხილდი, არა შეგიტყონ რა“.

– ეს სამი დღე ვადა მიბოძეთ და მასუკან ყველას მოგახსენებ. ვაიმე, რომ აქამდისინ არ ვიცოდით ეგ ამბები, თორემ ყველას კარგათ მოვიყვანდით“.

„ეს მოვახსენე და წამოველ კიდეც. გზაზე ჩემი მეგობარი სომხის მოქალაქე ბეჟანა ბასტამაშვილი დამხვდა სიონის ეკლესიის ზევით მხრის გზაზე (ჩრდილოეთის მხრისაკენ.), მკითხა: სად იყავ? – სიონის დეკანოზთან ვიყავ-მეთქი. მოდი, წავიდეთ ჩემთანაო, იქ კარგს მურაბას გაჭმევ და ვახშმათაც ჩემთან იყავიო. ეს შემთხვევა ჩემთვის კარგი იყო და წავიდით“.

კარგა შუალამე გადავიდა, იქ ვიყავ იმასთან და ჩვენი ლაპარაკი სხუა არა იყო რა, სულ მეფე ირაკლი იყო, იმისი საკვირველი ამბები, მაგრამ როდისაც აღამამდხანისაგან ამ ქალაქის წარხდენასთან მოვედით, იმან ამოიოხრა და თქუა.

– „იმ საკვირველს კაცს მეფე ერეკლესა როგორ დაამარცხებდნენ, არამცთუ ქალაქი წაერთმიათ იმისთვისა, მაგრამ ლალატს რა გაეწყობა?“ –

– „როგორ ლალატს?“ – მე მივატანე.

– „მერე ვისგნით? – იმისგნით, ვინც მეფის ირაკლისაგან გაკეთდნენ და ვინც იმისი შინაური საიდუმლოს მახლობლები იყვნენ, იმათ მოიყვანეს აღამამდხანი და იმათ დანთქეს ჩვენი ქვეყანა. ჯერ პირველად ეს უნდა ვთქვათ, რომ საქართველოს სომხის მოქალაქეები ჩვენ და საქართველოს სომხის გლეხი კაცნი, როგორც ჩვენი მეფისთვისა, ისე ჩვენი ქვეყნისთვისა თავდადებულები ვართ, მაგრამ რაც სომხების ზოგიერთს თავადთ ვიტყვით, სულ იმათა ქნეს აღამამდხანის მოყვანა. აი ისინი ვინ არიან, მეფის ირაკლის მახლობელი მესაიდუმლენი, რომელთაცა მეფის ირაკლის ყოველი საიდუმლო კარგათ იცოდნენ და ეს სანდო მეფისანი კი იმის მტრებზე ჰყიდდნენ მეფეს ირაკლისა, აი ისინი: მეფის ირაკლის მისკარბაში თავ. იოსებ და ქ. მელიქი დარჩია ბებუთაშვილები, თავ. სულხან, ამის ძმა მანუჩარ და სულხანის შვილი შიოშ თუმანიშვილები. იოსებ და ამის ძმა ავეტიქა შალბათაშვილები. მიმბაში თა სოლომან არლუთაშვილი,¹ მილახვარი ოსეფა ყორღანაშვილი. აი ესენი არიან ჩვენი ქვეყნის დამლუპავნი, მაგრამ ღვთის წინაშე უნდა ვთქვათ, რომ მინამ დავით სარდალი (ორბელიანი.) მილახვარს ოსეფას სცემდა, მანამდისინ მეფეს ირაკლისა დიდათ ერთ-

¹ არაჩნურთის ძმისწული, ზევით რომ ვთქვი.

გულობდა¹ და იმის ცემის შემდგომ, ერთს საღამოზე თავის სიძეს იოსებ მისკარბაშთან მოვიდა, სადაც სულერთიან ესენი იქ იყვნენ შეყრილნი და რჩევა ჰქონდათ მეფის ირაკლის და იმის ოჯახობის მტრობაზე, სადაც მეც იქ ვიყავ იმ დროს. მილახვარი იმ ღამეს იმათ გაუერთდა და იმათაც დიდათ იამათ. კიდევ ამხანაგი იშოვეს, მაგრამ ძალიან დაფარულად ჰქონდათ საქმე“.

„აქ მე ლაპარაკი გავანწყვეტინე და ვკითხე, თქვა ეგნატემ“.

– „ბეჟან, გენდობოდნენ ყმანვილს კაცსა შენა?“ –

– მენდობოდნენ, ბევრს გონებას ჩემში რომ ხედავდნენ, ლაპარაკიც კარგი მქონდა ხოლმე, საქმის შემძლებელიც ვიყავი და ამასთან ფულებსაც მაძლევდნენ, ამისთვის მენდობოდნენ“.

– „ფულებს საიდგან როგორ?“ –

– „რუსეთიდგან არაჩნურთის გამოგ ბავნილს ოქროებსა. არამც თუ მარტო მე, სხვებსაც ბევრს აძლევდნენ საქართველოში მეფის ირაკლის დასაღუპათ და თვითონაც ბევრს ინყობდნენ ჯიბეებში“.

– „ბევრი მოსდიოდათ იქიდგან ფულები?“ –

– „ბევრი, სულ დაბეჭდილის პარკებით“.

– „არაჩნურთს ჰქონდა იმთენი შეძლება, რომ მაგთენი ფულები გამოეგ ბავნა, იმთენის ხალხის მოსასყიდი აქა, რომ იმისთანა განძლიერებული კაცი საქართველოში, როგორც მეფე ირაკლი იყო, რომ ის დაეღუპათ?“ –

– „მე მაგისი არა ვიცი რა, ჰქონდა თუ არა. ეს კი ვიცი, რომ ბევრი ფულები მოსდიოდათ, სულ ოქრო“.

– „თქვენი სახლუელობანიც იყვნენ გარეულნი იმათში, თუ არა?“ –

– „არავინ არა იცოდა რა და ვერც ეტყოდნენ, ამისთვის რომ წელანვე გითხარი: ჩვენ მოქალაქეები მეფისათვის თავდადებულნი ვიყავით-მეთქი“.

– „მერე შენ როგორ გაერიე იმათში?“ –

– „რადგან დარჩია მელიქი, ქალაქის მელიქი იყო, მეც რადგან მოქალაქის შვილი ვიყავ და კარგი გონიერი მოსაქმე ყმანვილი კაცი, ამის გამო მელიქმა დამიხლოვა, ქალაქში ყველგან საქმეზედ მატარებდა და შემდგომ იმ თავიანთს საიდუმლოს საქმეშიაც გამრიეს და კიდევ მასაქმებდნენ. ეს იმათი ანბები იმათგან ხომ არ იყო დანყობილი, ისევ იმ თავიანთ მამებიდგან მოდიოდა. მგონია იმათზე უფრო კიდევ ადრე სხვებისაგან იყო დანყობილი ეს საქმეები საქართველოზე, რომ საქართველო და საქართველოს სამეფოს ოჯახი დაღუპონ“.

– „მეფე ირაკლი იმისთანა მწყალობელი რომ არის მაგათი, იმ წყ-

¹ მილახვარი ოსეფას ქალი ქალუა იყო ცოლი მისკარბაშ იოსებისა.

ალობის მაგიერი გადუხადეს?“ –

– „ეგენიც მოტყუებული არიან“.

– „ვისგნით?“ –

– „ნელან რომ გითხარ, ხომ გახსოვს? – რუსეთში ჩვენი სომხების არაჩნურთი ოსეფა არლუთაშვილი, რომ არის, აი იმისგნით.¹ იმას მაგათთან დიდი ხანია საიდუმლოთ მინერ-მონერა აქვს, მაშინ-დეღსა და ადრინდეღსა ყოველს წიგნში მაგათ არწმუნებდა, მინამ აღამამდხან მოვიდოდა, მეფეს ირაკლის და რუსეთის ხელმწიფესა პირობა აქვთ ერთმანეთთან, რომ რაც საქართველოში სომხები არიან, რუსეთში გადაასახლონ, ასე თურმე სძულსო სომხები მეფეს ირაკლის და ამაზედ ეხვეწება მეფე ირაკლი რუსეთის ხელმწიფესაო. ამის გამო ეგენიც განჯის მელიქ მეჯღუმს უგზავნიდნენ საიდუმლოთ კაცსა არაჩნურთის წიგნით ბევრის ფულებითაც და ისიც განჯისხანსა აწერიებდა წიგნებს აღამამდხანთან და აღელებდა მეფეს ირაკლიზედ, რომელზედაც კიდეც მოიყვანეს“.

– „მერე მაგათთან წიგნების მომტანი არაჩნურთისა რუსეთიდგან ვინ იყო და ან აქედგან განჯას მელიქ მეჯღუმთან წამლები?“ –

– „ადრეპირველათ არუთინა არარაცვიანმა მოიტანა რუსეთიდგან და აქედგანაც იმან წაიღო განჯას. შემდგომ ის არუთინა აქ დარჩა, ყველგან იმას ასაქმებდნენ მეფის დასალუპათ, როგორც იმათ სურდათ ისე. ის არუთინა აქ რომ დარჩა, მასუკან სხვები მოდიოდნენ“.

– „ეხლა ის არუთინა სად არის?“ –

– „ეს ჩვენი ქალაქი რომ წაახდინეს, იმის შემდეგ აღარ ვიცი, რა იქნა?“ –

– „ქართველები ხომ არავინ რეულან, ვისაც ამბობ მაგათში?“ –

– „როგორ არ ერივნენ და დიახ ხშირათაც იყვნენ იმათთან, როდისაც კი ქალაქში იყვნენ ხოლმე, სულ იმათთან იყვნენ და მეფის ირაკლის დაღუპვას ზრუნვიდნენ“.

– „ვინ რომლები?“ –

– „აი ესენი: დავით სარდლის სიდანბლის შემდეგ, იმის შვილი ივანე სარდალი, ამის ბიძაშვილი ასლან ორბელიანი, თა გარსევან ჭავჭავაძე, თა რევან ანდრონიკაშვილი, ბატონიშვილის გიორგის

¹ რასაც აქ ბეჟანა ბასტამაშვილი ლაპარაკობს, ესენი ჩემთვისაც უთქუამს და სხუაც ბევრი. ეგრეთვე გოგია ბასტამაშვილსაც ბევრი უანბია ჩემთვის. დარჩია მელიქის ძმას ღვთის წყალობასაც ბევრი უთქუამს ჩემთვის, იმას თავის ძმა დარჩია მელიქი დიდათ სძულდა და ხსენებულნი ისინიც. ამათ გარდა, იმათ სახლის კაცსა თავად არსენ ბებუთაშვილსაც უანბია ჩემთვის ის ანბები, კარგი მეგობრებიც ვიყავით და ყიზილბაშის პახოტშიაც ერთად წავედით 1826–სა წელსა. იქ კარგათ დავმეგობრდით და იქ მიანბო ყველა.

პირველ ცოლის ძმა, თა გოგია¹ ციციისშვილი; ამის ქალი მარიამ დიდის ცდითა შერთეს ამ ბატონიშვილს გიორგისა, ის ორნი დაახლოვებული ერთად რომ იქნებოდნენ ბატონიშვილს გიორგისთან ის მეფის ირაკლის დაუძინებელი მტრები, ორნივე ერთად უფრო ადვილად იმოქმედებდნენ მეფის ირაკლის დაღუპას. ეს ამგუარი საქმეები, სულ იმ სომხების თავადების სახლებში ეწყობოდა. კიდევ მიდიოდ-მოდიოდნენ, ეს ორნი უფრო შიომ თუმანიშვილთან: თა გიორგი ერისთავი² – ქსნისა და თა გიორგის ძე ელიზბარ ერისთავი ქსნისავე, რომელიცა ეს ელიზბარ შიომთან ჩამოხტებოდა ხოლმე, როდისაც კი ქალაქში მოვიდოდა. აი უპირველესნი მეფის ირაკლის დაღუპის მცდელები ესენი იყვნენ და ამათ დამოკიდებულებს ვილა მოსთვლის ... სადაც მთელს საქართველოში საიდუმლოთ კაცებს ატარებდნენ და ხალხს უორგულებდნენ მეფეს ირაკლისა, რომელიცა მინამ აღამამდხან მოვიდოდა, იმის მოსვლის წინათ, ეს გიორგი ერისთავი ორჯელაც მოვიდა შიომთან და იმ სომხის თავადებთან ერთათ მოილაპარაკეს აღამამდხანის მოსვლაზე მეფეს ირაკლის როგორ უმტრონ. ელიზბარ ერისთავის კაცი იმერეთიდგან შიომთან ხომ ხშირათ მიდიოდ-მოდიოდა (დიდი მეფე სოლომანის ქალი ჰყუანდა ცოლათ მარიამ). რათ შვრებოდნენ რისთვის, თვითონაც არ იცოდნენ. აი როგორც მე ვიყავ შემცდარი, ისე ისინი სულერთიან“.

– „მერე შენ რამ გამოგაბრუნა?“ –

– „აღამამდხანის შემდგომ, ქალაქის ხალხი რომ შემოიკრიბნენ ამ ქალაქში, ერთს საღამოზე მისკარბამ იოსებ ბებუთაშვილთან³ წავედი, ვნახე მეფის ირაკლის მტრები იქ იყვნენ შეყრილები, სომხებიც და ქართველებიც და ასეთი სიხარულის განგაშა ჰქონდათ მეფეს ერეკლეზედ, რომ მეტი სიხარული აღარ იქნება და თან ბევრს უშვერს სიტყვებს ამბობდნენ იმაზე. მე ეს ასე საზიზღრათ მეჩვენა, რომ მაშინვე წამოველ შინათკენ; მოვიდოდი და ჩემს თავსა ვაგინებდი იმათში გარევისათვის, რომელსაცა მაშინდელს აქეთ სვინიდიის მტანჯავს და ისინი კიდევ კი სიხარულში არიან, ის უს-

¹ ეს გოგია დასჯილიც იყო ყურებ დაჭრილი მეფის ირაკლისაგან ღალატისთვის. რაც აქ სახელები არის, იმათი ამბები სხუა წერილებშიაც მითქვამს.

² იასეს შვილი, ბოლოს რუსეთის ლენერალ ოტინფანტერი.

³ ჯერ ადრე მეფის ირაკლის ოჯახობის მტრებსა, მარკოზაშვილის დარბაზი ჰქონდათ შესაკრები, სადაც შემთქმელები აწყობდნენ მეფის ირაკლის დამხოზასა; პაატა ბატონიშვილი იქ იდგა (მეფის ვახტანგის ბუში.) და ის იყო საქმის დამწყობი. შემდგომ ამისა, სხუა და სხუას სახლებში და უკანასკნელად აღამამდხანის წელიწადებში, იმ იოსებ მისკარბამის სახლში იყო ხოლმე კრება. იმ პაატა ბატონიშვილის ამბავი ცისკარში მაქვს დაბეჭდილი.

ვინიდისონი, მეფისა და მამულის მოღალატენი ისინი“.

ამის შემდგომ მამა ეგნატიმ მე მითხრა:

– „აღუქსანდრე, გაიგონე ესენი?“ –

– „გავიგონე. მე ეგენი სულ წვრილათ ვიცი და უფრო კიდევ სხუა ბევრი“.

– „ბატონიშვილის დედიშენისაგან გეცოდინება, ის მეფის ირაკლის საქმეების და იმის სასახლის ამბებისა მათიანე არის. ის დიახ ხშირათ თავის მამას გვერდით ახლდა“.

– „იმისაგან ხომ რასაკვირველია და სხუებისაგანაც ბევრი ვიცი“.

– „დიახ, დიახ, აგრე კარგათ სდიე ძველს საქმეებსა და როდისაც დრო იპოვო, დანერე კიდევც ის ამბები“.

– „უთუოთ აგრე ვიქ. მაგრამ ეგ ამბავი დაასრულეთ, ვნახოთ მეც აგრე გამიგონია თუ არა?“ –

მამა ეგნატი მოჰყუა:

„მე მეფეს ირაკლის სამი დღე ვადა რომ ვთხოვე, იმ სამს დღესა აღარ მოუცადა და მეორეს საღამოზე წავედი, მაგრამ გზაზედ ვფიქრობდი: ის ამბები რომ მოვახსენო, თავათ მკვდარია და რალა ჩემგნით მოკვლა უნდა? – არ მოვახსენო და აბა როგორ იქნება-მეთქი? – ბოლოს გადავწყვიტე: თქმა სჯობია მინამ უთქმელობასა მეთქი და კიდევც მივედი“. „კაცი შეუგზავნე, მაშინვე შემიყუანეს და ოთახი რომ დააკრძალვინა, თავის შორი ახლოს დამსვა, მიბძანა“.

– „ჩემთან აღარავის აღარ უშვებ ჩემი შეუძლობის მიზეზით, ჩემს ერთგულს ივანე¹ აქიმის მეტს, ამიტომ რომ მე ეხლა ყველაზედ ეჭვი მაქვს, მაგრამ ახლა შენ მითხარი, სამი დღე ვადა რომ მთხოვე, ახლა ასე ჩქარა რა ქენი?“ –

– „ჩემო ხელმწიფე. უეცარი შამთხვევა მამეცა, ყველა შევიტყე“.

– „აბა მოჰყევ, თქვი“.

– „შეინჭიმე, ძალიან შენუხდებით“.

– „სიკვდილზე მეტს ხომ ვერას მიზამს, თუ ჩემი სიყვარული გაქვს, ნურას დამიმალავ, წვრილათ მიანბე“.

„ამის შემდგომ მეც მოვყევი და სულ უანზე ყველა. შენუხდა, ძალიან შენუხდა, მაგრამ მოთმინებას მისცა თავი, ბძანა.“

– „რევაზ ენდრონიკაშვილი და გოგია ციციშვილი ეგენი დიდხანია ჩემი მტრები არიან, გიორგი და ელიზბარ ერისთვის შვილებიც ეგრეთვე, მაგრამ ჩემი მტრობის გულისთვისა ეს თავიანთი მშობელი ქვეყანა რალათ გაყიდეს? – ამათი ვთქუათ ჩემი მტრობის გულისთვის ქნეს. გარსევან ჭავჭავაძემ, თუმანიშვილებმა, ივანე სარდალმა

¹ ყარაშვილი, ახლა კარაევი. ამას ხომ რამთენი რამ უანბია ჩემთვის.

ასლანითურთ, შალბათაშვილებმა, იოსებ მისკარბაშმა და დარჩია მელიქმა რათა რისთვის, ოჯახობით ჩემგნით გაკეთებულმა იმათ? – მაგრამ ერთი ეს მითხარი, ივანე მუხრანისპატონი ხომ არა რეულა მაგათში?“ –

– „ჩემო ხელმწიფეო, თუ გარეული ყოფილიყო, გამოჩნდებოდა“.

– „მე ვიცი, ის გონიერი კაცია, იმას ვერ გაუბედავდნენ თქმასა. მე უბედურმა ერეკლემ ჩემი დავით სარდალი (ორბელიანი.) რას გაჭირებულს დროს დავეკარგე?“ – „ის რომ ყოფილიყო, ვერას მიზამდნენ, არა რომელი მტერი და იმის შვილი ივანე კი, ჩემი ქალის შვილი, არაფერი, ფუჭი არის, მაგრამ ახლა მე დიდს ეჭვში ვარ, ეგენი სულ მოტყუებულები უნდა იყვნენ, ის არაჩნურთი ოსეფა და ისინიც სულ ერთიან“.

– „ვისგნით ჩემო ხელმწიფეო?“ –

– „ეკატირინა ხელმწიფასაგან“.

ეს სიტყუა თავში ამვარდა, გაოგნებული დავრჩი. მეფე ირაკლიმ შემატყო, რომ ასე შევიქენ, მიბძანა.

– „კარგათ ყური დამიგდე: პოტენკინი აქ ჩემთან სალაპარაკოთ რომ მოვიდა ეკატირინა ხელმწიფასაგან, მაშინ მე იმას დიდი პატივი ვეცი, ერთს დღეს საიდუმლოთ მითხრა: ეკატირინა ხელმწიფას ნუ ენდობით ნურაფერში, თორემ ოჯახს დაგილუპავს და საქართველოს რუსეთს შეართებს, კარგი საუცხოვო ხალხი ხართ, მებრალეებითო. არამც თუ ახალი ამბავია ესა, დიდი ხანია რუსეთს განძრახვა აქვს საქართველო მოიტაცოს, თქვენს თავს გაუფრთხილდით და ამ ჩემს საიდუმლოსაც ნურავის უბძანებთო. როგორც ეხლა ვფიქრობ, ეტყობა ამ საქმის შეუტყობნი არ დარჩენილან, მაგრამ მე მაშინ რას მივხვდებოდი? – ამის შემდგომ კარგა ხანი რომ გამოვიდა, ერთს დილაზე გარსევან ჭავჭავაძე ჩემთან მოვიდა და საიდუმლოთ მითხრა: ეხლა ეს არის, რუსეთიდგან ამბავი მოვიდა, აქ რომ პოტენკინი გახლდათ, იმას ეკატირინა ხელმწიფას ლალატი შესწნევია და იმისი სიკვდილი განუძრახავს; შეუტყვია და სადღაც დაუკარგავსო. მე უთხარ: სწორეთ დარწმუნებით არის ეგ ამბავი მეთქი? – სწორეთ თქვენს თავს ვფიცამო. დაუჯერე, ჩემი შინაური და ჩემი მეგობარი იყო“.

ამ სიტყვაზედ მე მალლა ავიხედე და დავიძახე.

– „ღმერთო, ამისთანა ეშმაკური ცფიერობა გაგონილა?“ –

– „მოიცადე, კიდევ რა გითხრა?“ – მეფე ირაკლიმ მიბძანა. – მირზა გურგენა ენაკოლოფაშვილი ოსმალოში სულთნის კარზედ, ელჩათ რომ გავგზავნე, იქიდგან დიდვეზირს საიდუმლოთ შემოეთვალა ჩემთვის: ეკატირინა ხელმწიფასა ნუ ენდობით, თორემ ოჯახს დაგილუპავს და შენს საქართველოს რუსეთს შეაერთებსო. მაგრამ

მე ეს ვეზირის შემოთვლილობა ეკატერინა ხელმწიფას მტრობაში ჩამოვართვი, ამისთვის რომ ვინც რუსეთიდგან მოდიოდნენ, ყველანი დიდის ფიცით მეფიცებოდნენ: ეკატერინა ხელმწიფასა ბევრი კარგი უნდა თქვენთვისაო და სხუანი. მეც ქრისტიანი და ისიც, ნამეტნავად ერთმორწმუნენი და კვალად იმ ფიცების შემდგომ, როგორ არ უნდა დამეჯერა, ის იმათი იმთენი ფიცითი რწმუნება, მაგრამ ახლა რალა გაენყობა, ეხლა ცხადათ ვხედავ, რომ ყველანი მოტყუებული ვართ და ყოველი იმათი რწმუნება სულ სიპლუტე და სიცრუე ყოფილა; აი როგორც მე ვყოფილვარ მოტყუებული, ისე არაჩნურთი, ისე ბებუთაშვილები, ისე სოლომან მიმბაში, ისე ივანე სარდალი და ასლანი, ისე თუმანიშვილები, ისე რევაზ ენდრონიკაშვილი, ისე გოგია ციცისშვილი, ისე ერისთვისშვილები და ისე გარსევან ჭავჭავაძე. ჩვენ – ჩვენმა სიმართლემ და ჩვენმა უმანკობამ მოგვატყუა, ყოველი პლუტი აზარქარი ვაჭარი, მართალს უმანკოსა მოვაჭრესა მოატყუებს თავის უსვინდისოს სარგებლობის შეძინებისთვისა, ისე მოგვივიდა ჩვენა. მხოლოდ მე მარტო, მე ამას ჩემს თავს ვერ მიუტევებ, სულ დამნაშავე მე ვარ. არავისი დამდურება მე არ მმართვებს, მეფე ვიყავ ქვეყნის გამგე, მე არ უნდა მოვტყუებულიყავ, ეს ტვირთი მხოლოდ მე ერთს კისერზედ მანევს, სხუა არავის“.

„ამ სიტყვაზედ თავი ჩაჰკიდა და მწარეს დუმილში შევიდა. აქ ჩემი გულიც ჩაკვდა. შევწუხდი მეფის ამ სიტყვებით. ბოლოს გული გავიმაგრე, მოვახსენე“.

– „ხელმწიფეო, ახლა რას აპირებთ?“ –

– „მოხუცებულობაში მე ეხლა ძალა მიღებულსა, რალა შემიდლიან, სადაც ერთი სანდო კაციც აღარ არის ჩემთვის“. ამ სიტყვაზედ უარესად შევწუხდი. მაგრამ მაშინვე ეს მომაგონდა, ვკითხე.

– თქვენი ერთგული სოლომან მსაჯული სად გახლავს?“¹

– „ველარც იმას ვნდობივარ“.

– „არა შენიჭირიმე, იმას ენდენით, ის თქვენი თავშენირული ერთგული გახლავს, ეს მე კარგათ ვიცი“.

– „სწორეთ?“ –

¹ აღამამადხანის სამი წლის წინა წელიწადში ირაკლის ოჯახობის მტრები ქვებუდანობით შეუჩნდნენ მეფეს, ამთენი ტყუილი ამბები უზიდეს მსაჯულს სოლომან ლეონიძეზე, რომ სახლით სულერთიან აიკლო. რა იყო მიზეზი? – აღამამადხანის შემოსვლის დროს მეფეს ირაკლისთან არ დაესწრას და იმ მტრებს არა დაეშალათ რა მეფის ირაკლის დაღუპა, რომ თვითონ თავისუფლათ იმოქმედონ იმასთან. აღამამადხანის შემდეგ, მეფე ირაკლიმ დაინახა, სოლომან მსაჯული როგორ დააკლდა იმას, ამისთვის ამის შემდგომ, ექვს თვეს უკან კიდევ შეირიგა, მაგრამ რალა დროსი იყო?

– „სწორეთ ჩემო ხელმწიფეო“.

„მეფე პატარა ხან დაფიქრდა და მასუკან ბძანა“.

– „მაშ ჩემაგიერ ეხლავ ჩემი კაცი გაგზავნე, საჩქაროთ მოვიდეს“.

„გამოველ, გავგზავნე და როდისაც შეველ, ისევ ისე დავჯექი იმის შორიახლოს და კიდევ იმაზედ დავინწყეთ ლაპარაკი. პატარა ხანს უკან სოლომან მსაჯულიც მოვიდა და მეფემ სიამოვნით შესძახა.

– „ჩემო სოლომან, დაგივინწყე, მოდი აქ ჩემს სიახლოვეს დაჯექ“.

– „რათა ჩემო ხელმწიფეო, მიკვირდა და ეხლაც მიკვირს თქვენგნით დავინწყება?“

– „ველარ გენდობოდი“.

– „რაო ჩემო ხელმწიფეო! – დედამინა უნდა გასქდეს, ჩამიტანოს, რას მიბძანებ?“

– „სოლომან, იცი რა ანბავი არის?“ –

– არა შეინჭიმე, არა ვიცირა“.

„მეფე მე მამიბრუნდა, მითხრა“.

– „შენ მშვენივრათ იცი ლაპარაკი,¹ ჩემი განჯისხანთან ლაპარაკი და ეხლანდელი შენიც, სულ უანბე მსაჯულს. მე მომატებული ლაპარაკი აღარ შემიძლიან“.

„მოყვევ, რომ უანბე, სოლომანმა დაიძახა“. – „ოჰ ღმერთო, რა ანბავი ყოფილა ჩვენს თავზედ?“ და ძალიან შენუხდა, ბოლოს კიდევ მეფემ.

– „ახლა რა ვქნათ, ჩემო სოლომან?“ – უბძანა.

– „ჯერ მაგისი საფუძველი წვრილათ უნდა შევიტყოთ, მერეთ საქმეს შეუდგეთ და ეს ამბავიც დრომდინ დარჩენილი უნდა იყოს, რომ არავინ შეიტყოს“. მსაჯულმა მოახსენა.

– „ვინ შეიტყობს, ახლა ვილას ვენდობი?“ –

– „ახლა ჩემო ხელმწიფეო, ამ საქმეში მე და ეს ვკმარვართ, ჩვენზედ მოანდეთ და ჩვენ ვიცით როგორც შევიტყობთ ყველას“.

– „ღმერთმა წარგიმართოთ“. მეფემ გვიბძანა. ვახშამი მოატანიანა. ვახშმის შემდგომ აღარ გამოგვიშო, იქვე მეორეს ოთახში ქვეშაგები გაგვიშლევინა და გვიბძანა იქ დაგვეძინა. მაგრამ როდისაც შევედით, კარი რომ მივგულე, თავთავის ქვეშაგებზე დავსხედით, მაშინვე ლაპარაკი დავინწყევით; იმ ლამეს აღარც დავგიძინია, სულ გათენებამდისინ ვილაპარაკეთ, ტანისამოსი ველარც კი გავიხადეთ, ასეთ გართულს ლაპარაკში შევედით. დავანწყევით, როგორ და ვითარ შევიტყოთ ეს ანბები, ამის საფუძველი? – ვთქვით: სომხებში უფრო ყველას შევიტყობთ, მინამ ქართველს თავადებში

¹ მართლა მშვენიერი სიტყოვანი იყო.

და იქნება ქართულს გუჯრებშიაც იყოს რამე ძველი ნაწერი წიგნები რუსეთიდან, რადგან რუსეთს დიდი ხანია შემოთვლილობა აქვს საქართველოს მეფეებთანაო. ასე დავანყევით და პატარა ხანს უკან მეფეს ვიახვებით.

„მეფე სრულობით ჩაცმული იყო, ყავას ჩვენ გველოდა, ერთად დაგველია, რომელმაცა ისევე ისე დაგვესხა და გვეკითხა. რა დაანყევით, როგორ მოილაპარაკეთო? – ჩვენ ყველა მოვახსენეთ. მოინონა, მაგრამ ეს შენიშვნა გვითხრა“.

– „სომხებში რომელი გამოიკითხავთ და ან გუჯრებს რომელი გასჩხრეკთ?“

– „რადგან სომხებში მე ბევრი მეგობრები მყვანან, იმათგან მე ყველას შევიტყობ და გუჯრების საქმე კი ამის ხელობა არის, ეს კარგათ გამოიკვლევს“. მსაჯულმა მოახსენა.

„ამის შემდგომ ყავას სმა დაუნყეთ. ამ ყავის სმაში მოსამსახურები გაგზავნა, მოქალაქეები და პირველი ბაზრის კაცები დაიბარა, მეფესთან მოსულიყვნენ ენახათ. ყავის სმა რომ გავათავებთ, მსაჯული წავიდა. მე ამ დროს მეფის ბარათი მამაგონდა; ვთხოვე და მიბოძა თავის ბეჭდის დაკვრით, რომ სადაც მივსულიყავ გუჯრების გასაჩხრეკათ, მოეცათ და იქიდან რაც მდომოდა, წამომელო“.

ეს ამთენი წვრილად დანერილობა საჭირო არ იყო, მაგრამ მე დუბროვინისთვის, იმის დოკუმენტების შესამუსრად დავწერე. წამკითხულმა აღწერილი რომ წაიკითხონ, ყოველი სულ დაინახონ, თავის უბედურის საქართუელოს მოწამეს მეფეს ერეკლესა რა უყვეს; მოტყუებით თავიანთი მსხვერპლი როგორ გახადეს და ბოლოს თავის მოწამეობის მსხვერპლი, თავისთავის გასამართლებლად? აი როგორ უსვინდისოდ თავს იმართლებენ, რომ თავიანთი მეფისა და საქართუელოს ამოფხვრა როგორმე მიჩქმალონ. თავიანთის საშინელის ცფიერობაც წმინდას პატიოსანს დედაკაცს დედოფალს დარჩას დააბრალონ, მეფის ირაკლის ოჯახობის და საქართუელოს საშინელი საიდუმლო დაქცევა, მითამ მეფის ირაკლის ოჯახობის დაქცევის მიზეზი ის იყო. არა გამოჩნდეს რა ცხადათ. რა გაენყობა. ყოველი ძალა იმათია და ძლიერება. იმათ წინამე უბედურმა იმათ მონამ რა ქნას? – უსირცხვილოდ გაკეთებულის დოკუმენტებითაც ამტკიცებენ ამას, რომ იმათზე ეჭვი არავინ მიიტანოს. თუ კიდევ ასე დანვრილებით მოვყვე წერას, მეტათ გაგძელდება. ამიტომ ახლა წამკითხველს არ მოვანყენ, ნამეტნავად მეისტორიებს. ამისთვის ახლა ამას უნდა შევეცადნეთ, რომ ყოველი ვთქუათ მცირედობით, მაგრამ ნათლად გარკვევითა.

მამა ეგნატი და მსაჯული სოლომან საქმეს რომ შეუდგნენ, მამა ეგნატის მომატებული შრომა არ მიეცა, მცხეთის ეკლესიის გუ-

ჯრებში ერთი ძველი წერილი იპოვა და მეორე მცხეთის დეკანოზ-მა მისცა, საქართველოს მეფის ალექსანდრეს პირველისა, თავის ბეჭდით დამტკიცებული: ორი ღვთიური კეთილი ბერებიო მოვიდნენ ჩემთან რუსეთიდან, დარჩნენ ჩემთან რამდენიმე წელიწადი, იმათ ქართული კარგათ ზედმიწევნით ისწავლეს, ბოლოს იმათ მირჩიეს, როგორც რუსეთი რამდენსამე სამეფოთ არის გაყოფილი, ისე საქართველო ჩემს შვილებს გაუყო ქრისტეს გულისთვისაო, რომ იმათ ერთმანეთზედ გული ძვირი არა ჰქონოდათ და თავთავისი პატრონი ყოფილიყვნენ. მეც ეს ჭკუაში მომივიდა და ჩემს სამსა შვილებს, სამ სამეფოთ გაუყავი საქართველო. ვიცი, ამის შემდგომ იმ ჩემს შვილებში დიდი ერთობა და მტკიცე სიყვარული იქნება და როდისაც ამ ჩემს წერილს წაიკითხვენ, უფრო გაერთდებიან, მაშინ მტრისა მტერნი უნდა იყვნენ და მოყვრისა მოყვარენი და სხუანი...¹

მეორე ეს წერილი მამა ეგნატის მისცა მცხეთის ეკლესიის დეკანოზმა, მეფის ირაკლის დიდმა ერთგულმა და ესეც უთხრა მამა ეგნატის.

– „რადგან რუსეთის საქმეებსა, იმათ ბოროტებას ეძებ მეფის ირაკლისა ბძანებითა ქართულებზე, მე უფრო კარგს წერილს მოგცემ დიმიტრი ბაგრატიონისაგან მონწერილსა ჩემთან რუსეთით. ეხლახანს დიახ ჩუმათ მამივიდა“, (მცხეთა). ყუთიდგან ამოიღო მამცაო. ეგნატემა თქუა, მაგრამ თავისი სახელი არ მოენერაო ვინიცობისათვის და დეკანოზმა კი დამარწმუნა, რომ სწორეთ დიმიტრი ბაგრატიონისა არისო. აი ამ წერილის აზრი.²

კვართი საუფლო ეკლესიის დეკანოზო ნიკოლოზ „მე შენი ანბე-ბი ყუელა კარგათ ვიცი: შენი ღვთის სათნოება, შენი კეთილმო-ქმედება, შენი სამსახური კვართი საუფლო ეკლესიისა მცხეთას. შენი ღვთის სასიამოვნო ქადაგებანი და შენი თავმწიროული ერთ-

¹ ეს წერილი უქრონიკონო იყო და არც ბერების სახელი ჩაენერა. ეს არის ქართუ-ელური უთაურობა, რომელთაცა ჩუენმა მტრებმა ჩუენის უთაურობისა და ჩუენის სიმართლისა ქცევით ისარგებლეს და ამისთვის მოიტაცეს ჩუენი ქუეყანა.

² ეს ორივე წიგნი და ბევრი სხუები საიდუმლო წიგნებიც ბატონიშვილს დედაჩემსა ჰქონდა. დედოფალი დარეჯან რუსეთში რომ მიჰყუანდათ, იმ დღეებში სულერთიან დედიჩემისათვის მიეცა და დაკრძალვით შენახუა ებძანა, ისიც დაკრძალვით ინ-ახამდა, რომელიცა ბევრჯელ საიდუმლოთ წამაკითხებდა მე. 1832–ს წელსა ჩუენი შეთქმის გამო რუსებმა რომ დაგვიჭირეს, დედაჩემს ის წერილები სულერთიან ან-თეულს ბუხარში დაენო, შეშინებოდა: იქნება მეც დამიჭირონ და ესეები რუსებმა ხელში მაინც არ ჩაიგდონო. იმ მამა ეგნატესაც ბევრი საიდუმლო წერილები მეფის ირაკლისა, თუ სხუებისა, საიდუმლოთ თურმე ინახამდა, იმასაც იმ შიშის გამო დაენო და ვერც ვისმეს ენდო შეენახათ: არ გამცენო. ისიც ჩუენს შეთქმაში ერია, მაგრამ მხოლოთ ჩემთან ჰქონდა ხოლმე ლაპარაკი დიახ მორიდებით. – თუმცა გაფთხილებით იყო, მაგრამ გულით ძლიერათ აღელებული იყო რუსებზე ის.

გულეა მეფის ირაკლისა. იყავნ აგრე და კიდევაც იმედია, რომ მარადის აგრე იქნები“.

„მე რასაცა გნერ, გთხოვ ეს წერილი მეფეს ირაკლის საიდუმლოთ მიართო, ნაიკითხოს, რა უქნია რუსეთს ჩვენთვინ, როგორ დაულუპივართ, როგორის ეშმაკურის ცბიერობით, რომ ამას იქით მაინც გაუფთხილდეს და რუსეთის ხელმწიფობას აღარაფერში აღარ ენდოს, მე ესები სარწმუნო პირისაგან შემიტყვია ამ ახლობანში და მეც შენთვის მიცნობებია მცირედ-მცირედ გამოკრებით და დაიჯერე რომ ყოუელი მართალია“.

„როგორ ვიფიქრებდი და ან რა საფიქრელი იქნებოდა, რომ აღრიდგანვე რუსეთი შევიდოდა წმინდა მონამეს საქართუელოს დალუპაში და აღამამადხანის მოყვანაც რუსეთის ბრალი იქნებოდა, რომ უკანასკნელი სულიც ამოხადოს საქართუელოს?“

„გარკვევით რომ დავინახოთ ესეები, აბა გაიგონე მამაო? – პირველი, საქართუელოს პირველის მეფის ალექსანდრეს დროსა, საქართუელოს სამათ გაყოფა რუსეთის რჩევა არის, მითამ ქრისტიანობის გულისათვის, რომ თავიანთის განძრახულებსამებრ, რადგან ამ განყოფილებით იმათში უთანხმოება დაიბადებოდა და რადგან აღრიდგანვე დაძაბუნებულიც იყო საქართუელო მტრისაგან, ახლა ამის გამო აქედგან ადვილად დაიწყობოდა საქართუელოს დალუპა გარეშე მტრებისაგან და იმითი საქართუელო უკანასკნელამდისინ რომ დასუსტდებოდა, ბოლო დროს თვითონ დაიპყრობდა. ასე წინათ უფიქრია რუსეთს.¹

„მეორე, ამის შემდგომ დრო რომ გამოსულა, რუსეთის ხელმწიფების ცდითა, მანდედამ და აქედამ, დესპანებსა სიარული დაუნყიათ ერთმანეთში, რუსეთის ხელმწიფეებს და ამათ დესპანებსა, სულ ამაო იმედები მიუციათ საქართუელოს მეფეებისათვის და იმათი მატყუებელი მრჩევლები შექნილან, სადაც ერთმანეთის შორის დიდი შურიც ჩამოუგდიათ, როგორც მეფეებში, ისე ოთხსავ კუთხივ მთელს საქართუელოში, იმ წრფელს უმანკოს ხალხში, ამისთვის რომ ის ჩუენი ქართუელები იმათთან, ერთმორწმუნე გულით მიწდობილი ქრისტიანები იყვნენ და რუსეთის ხელმწიფეების ხელქვეითი რუსები კი ტყუილი მომარწუნებელი ქრისტიანები, რომლებიცა ამის სახელითა მართალს ქართუელებსა ატყუებდნენ და გარეშე მტრებზე ჰყიდდნენ თავიანთის დაუნდობლობის აზრის-

¹ თუმცა აღრიდგანვე დაძაბუნებული იყო ეს ქუეყანა, მაგრამ იმ პირველის მეფის ალექსანდრეს დროსა, ხუთი თუ ექვსი მილიონი ხალხი კიდევ იყო საქართუელოში ქართუელები და შემდგომათ სამ სამეფოთ და ხუთ სამთავროდ რომ გაიყო საქართუელო, ერთი ერთმანეთის უთანხმოებით, გარეშე მტრებმა დამცირებამი შეიყვანეს საქართუელო, აი ამ განწირულებამდისინ.

ამებრ, საქართველოს დასაპყრობლათ“.¹

„და მესამე. მოკლეთა ვთქვათ, რომ რაც საშინელი ვაება მოსვლია საქართველოს, ჩვენი პირველი მეფის ალექსანდრედგან აქამომდე, სულ ბრალეული რუსეთია და შემცოდე წინაშე ღმერთთან ჩუენის დალუპვისათვის სხუებს დავეხსნათ, აი ახლა აქედგან მოვყუეთ“.

„სპარსეთის ხელმწიფე შააბაზსა რუსეთის შეჩენილმა კაცებმა, ჯერ საქართველოს მეფის ოჯახს ის უბედურება დაამართვინეს დედოფალ ქეთევანის წამება, მასუკან გამძინებული გამოვალაშქრეს თვით შააბაზ, რომელმაცა საქართველო დასცა, რაც ქართველები განყვიტა, ხომ განყვიტა, სხუა რასაც ხელათ მოასწრო, ნახევარი მილიონი მეტი ხალხი სპარსეთში გაირეკა და ვინც გზაზედ უწყალო სპარსელების სიკვდილს მოურჩნენ, აქა-იქ სპარსეთში დაასახლეს; იქიდგან აქამომდე გარეშე მტრები, ლეკები თუ სხუები საქართველოს გასაოხრებლად არ დანყნარდნენ. მერე როგორ? ძალზედ საშინელებით. აი რუსეთის გულუხვი მოწყალება ჩუენს ქართველებზე“.

„იმ დიდი დავით ქსნის ერისთავიდგან აქამომდე, რაც ღალატი მეფეს ვახტანგს უყვეს, ანუ მეფეს თეიმურაზს, ანუ მეფეს ირაკლისა და ან საქართველოს, სულ რუსეთის შეჩენილმა კაცებმა აქმნევინეს. ისინი წრფელნი იყვნენ, მაგრამ მედიდურნი და ამისთვის აქაურმა ეშმაკებმა გადუყენეს მეფეებსა ის ქსნის ერისთავიანები. მე იმათ საქმეებთა შორის ერთს მაგალითს მოვიტან, მეფე ვახტანგ აქ რუსეთში რომ მოიყვანეს, შანშე ერისთავიც შემდეგ წამოვიდა და რუსეთის კარსა სთხოვა, ისიც შეინყნარონ, რომლებმაცა ბოლოს უეცრათ უთხრეს შანშეს ქსნის ერისთავსა, იცოდნენ იმის აღელეზული ხასიათი. შენი ძმის იასეს ცოლი, თავის სამშობლოში მიმავალებულა კახეთს, არაგვის ერისთავიანი დახვედრიან, ცხენიდგან გადულიათ და თქუენი მტრობის გამო უპატიოდ გაუხდიათო. გულით აღელეზული შანშე გადირია, საჩქაროთ რუსეთიდგან გამოიჭრა და ის საქმე მოახდინა, რაც ყუელამ იცის. როცა ის წამოვიდა, აქ რუსეთის ეშმაკებმა კი ხმა დაუგდეს შანშეს, რომ რუსეთის ხელმწიფემ არ მიილო, დაითხოვაო. ეს სულ ტყუილია, იცოდნენ, რომ

¹ ეს ნიკოლოზ დეკანოზი ნამდვილი გვარი ბიჭიაშვილი ყოფილა და მეფე ირაკლის ერთგულობისათვის ამონყვეტილი აზნაურის ამირეჯიბაშვილის გვარი მიუცია და იმის ყმა და მამულიც ს. ანაგში (ქიზიყს.) ეს დეკანოზი მგონია რუსეთშიაც ყოფილიყუეს და დიმიტრი ბაგრატიონი იქ გაეცნას? – მეფე ირაკლიმ თავის შვილი ანტონ კათალიკოზი (ჯერ მამინ ქათალიკოზათ არ იყო.) რუსეთში რომ გაგზავნა, ის ნიკოლოზ დეკანოზიც იმისთვის გაეტანებინოს? - ეს ისე, გაკვრით უთქუამსო, მაგრამ მე ეს კარგათ კი არ გამამიკითხავს, არ ვიცი, მართალია თუ არა ეს? –

შანშე ერისთავი თავის ოჯახის ამისთანა უპატიობას არ დასთმობდა და ამიტომ ქართუელების არეულობისათვის, ეს ამისთანა შემთხვევა დროზედ მოესწრათ; შეჩენილმა კაცებმა ასეთის ცფიერობით აშფოთეს შანშე, რომ გიჟსავით გამოიჭრა. ბოლოს მაინც კიდევ ეს გულწრფელი და გულაღელვებული გუარი აღარ მოასვენეს შეჩენილმა ცფიერებმა. ამათ მეფეს ირაკლიზედ ამბავს უზიდავდნენ, რომ მეფე ირაკლი წახდენას გიპირებსთო და მეფეს ირაკლისა უზიდავდნენ, ქსნის ერისთვიანი ცოლშვილებით განყვეტას გიპირებნო. იმათ იქამდისინ მიიყვანეს ლაპარაკი, რომ ყულარაღაზი გიორგი ქსნის ერისთავი მეფეს ირაკლის გაუდგა მაგარ ლიახვის ხეობაში და ბოლო დროს მეფე ირაკლიმაც იმათ ყმა და მამული ჩამოართო, მაგრამ მაინც კიდევ ეს გუარი აღარ მოასვენეს შეჩენილებმა; ბევრი ტყუილი მტრობის ამბები უზიდეს მეფის ირაკლისა იმათ და დაუძინებელ მოსაქმე მტრები გახადეს ქსნისერისთვიანნი მეფისა“.¹

„გივი ამილახვარის ამბებიც ხომ იცით, რა საქმე უყო საქართუელოს? – ესეც სულ რუსეთის შეჩენილმა კუდიანებმა აქმნევინეს, მითამ ქართლის მეფობის ასადგენათ. ასე აგონებდნენ გივსა და ამ აზრზედ ასაქმებდნენ, მაგრამ ამაში საქართუელო დაასუსტებინეს დასალუპათ“.

უბედური მეფე ვახტანგ რა რიგათ მოტყუებული ჰყოლიათ რუსეთის ცფიერებსა? – იქამდისინ უემშაკიათ, რომ ჯერ რუსეთში წამოუყვანიათ, მასუკან დაღისტნისაკენ გაუგზავნიათ, მითომ თავიანთის საქმისათვის, მაგრამ იქიდგან საქართუელოში შფოთები ჩამოუგდია შანშე ერისთავის შემწეობით და მერე ლეკების ასევეთ საქართუელოზე, სადაც ასეულნიც იყვნენ, მაგრამ მეფე ვახტანგს უფრო კიდევ გაუმხნებია, რომლებიცა თურმე შერიგებას აპირებდნენ მეფეს თეიმურაზთან. აი ასე დაუბრმავებიათ გონებითა მეფე ვახტანგ. ამის შემდგომ წარმოიდგინე, როგორი ცფიერები უნდა იყვნენ რუსები, რომ იმისთანა გონიერი კაციც ასე მოტყუებული ჰყუანდათ იმათ. – ამ მეფის ვახტანგის შემდგომ, მას უკან ამის შვილი ბაქარ ჩაუყენებიათ იმის ადგილს და ახლა ამას უღელებია ქართუელები ერთმანეთზე, გივი ამილახვარის წინამძღომელობით საქართუელოში, სადაც ქართუელები ერთმანეთსა სწყუეტდნენ სოფლების გაოხრებამდისინ: მეფე თეიმურაზ სპარსელების შემწეობით და გივი ამილახვარი ლეკ–ოსმალოს მოხმარებით. ამ

¹ მეფე ირაკლი ერთხელ ასე შეაშფოთეს შეჩენილებმა, რომ დიდი სამჯავრო განაჩინა იმათზე და იმ სამჯავროთი ასე დაისაჯნენ ისინი დიდი ალთქმა ფიცით: იმათ ყმა და მამული არასდროს აღარ დაებრუნოსთო.

წყეულებისაგან და ამ შეჩვენებულებისაგან დაინახეთ, რა ანბავი ყოფილა საქართუელლოში იმ გულმართალს ქართუელებზე?.. არა, ის პაატა ბატოიშვილი, მეფის ვახტანგის ბუში სადლა მოაგონდათ, რომელიც იმ დროს ქ. ტფილისში იყო და მეფე ირაკლი დიდის პატივით აცხოვრებდა, როგორც მეფის ვახტანგის შვილს ეკადრებოდა. – იმას ცფიერი კაცები შეუჩინეს, მოატყუეს და მეფეს ერეკლეს ცოლ–შვილებით განყვეტას უპირებდნენ. ამ საქმისათვის ბევრი მომხრეები იშოვა, ანუ უფრო აშოვნინეს, მაგრამ მეფის ირაკლისაგან ისინი ძალიან დასჯილი შეიქნენ. დიახ კარგათაც ქნა, ამისთვის რომ თუ ასე არ ექნა, მასუკან გაფთხილებით სრულიად ამოსწყვიტნენ.¹

„ბოლოს დროს რომ ამით დავასრულოთ, ბაქარ ბატოიშვილის შემდეგ, მასუკან სომხების არაჩნურთი ოსეფა არლუთაშვილი, უფრო წრფელი კაცი ჩააყენეს იმის მოადგილეთ და იმას ხომ ძირით ამოაღებინეს საქართუელო, აღამამადხანის მოყვანიითა.

„ხედავ მამაო დეკანოზო, მეც სულელი როგორი გაბრიყვებული ვყოფილვარ რუსების ხელქვევითებისაგან, რომ მეფეს ერეკლესა ყუელგან ვაგინებდი და რაც შემეძლო, ვთხრიდი იმას, იმ ჩუენი მშობლის მამულის მონამეს ერეკლესა! ღმერთმა იმას მშვიდობა მისცეს, ვინც ესეები ყუელა სწორეთ მიანბო და მეფეს ერეკლეზედ ეს საძაგელი აზრები გამომიცუალა. მე ესენი მოკლეთა ვთქვი, თორემ იმ პირისაგან ნაამბობი ბევრი არის; მომატებულად აღარ გავავრცელე, ესეც კმარა, მაგრამ შენს მადლს, ამ წერილსა გაუფრთხილდი და მეფეს ირაკლისაც დიახ საიდუმლოთ მიართი. ეს წიგნი დიახ სარწმუნოს კაცს გამოვატანე, იმედი მაქვს, უთუოთ მოგივა. ვაიმე რომ რუსების ჯავრი საფლავში ჩამყუება.

გულით და სულით შენი პატივისმცემელი. (მოწერილი არ იყო სახელი).²

ამ წიგნის კითხვა რომ გაათავა მამა ეგნატიმ, დეკანოზსა ჰკითხა:

–მიკვირს ეს წიგნი აქამდისინ რატომ არ მიართვი მეფეს ერეკლესა?

–ახლახანს მამივიდა და ესეც მითხრეს, რომ მეფე ერეკლე შეუ-

¹ მე ეს დაბეჭდილიცა მაქვს ცისკარში.

² დარეჯან დედოფალი რუსეთში რომ წაიყვანეს, მამაჩემიც იმას გაჰყვა; ნათესაობის გამო დიმიტრი ბაგრატიონი ენახა, თურმე ძალიან იამა მამიჩემის ნახვა და იმასთან დარჩენილიყო რამთენიმე დღე. ბოლო დროს იქ ყველა ელაპარაკა და იმ წიგნების ამბავიც ეთქუათ, რომელსაცა ძალიან სიამოვნით მიეღო და დიდათ ეთხოვნა საშვილიშვილოდ შენახულიყო. ბატოიშვილსაც ასე სთხოვე ჩემაგიერათაო(დედა ჩემსა).

ძლებლობს და არავის ინახვინებსო, დეკანოზმა უთხრა.

ამის შემდგომ სოლომონ მსაჯული და მამა ეგნატი მეფეს ერეკლესთან შეიყარნენ, მამა ეგნატიმ ის წერილები წარუდგინა. მასუკან რაც ზევით ნაამბობი იყო მამა ეგნატისაგან, სოლომან მსაჯულმაც ისე უანბო და ბოლო დროს ესეც დაატანა: საქართუელოში ის დიდი ჭირიანობა რომ იყო, სადაც აუარებელი ხალხი განყდა, მასუკან რამდენსამე წელიწადს უკან კიდევ რომ გაჩნდა; რუსებისაგან მოსყიდულ კაცებს ოსმალოში იმათ შემოუტანიათ ის ჭირი ჭირიანის ძონძებითაო. თურმე გლეხის ხიზნებში უყრიდნენო. საქართუელოში ხალხი ამით რომ დასუსტდებოდა, მერეთ თვითონ ადვილად დაინარჩუნებდნენ საქართუელოს რუსები“.¹

მეფე ერეკლემ შეძრწუნებით ჰკითხა:

– როგორ რაო ვინ გითხრა მაგისთანა მოუფიქრებელი საქმე? –

– ჩემ მეგობარმა მისკარბაშმა იოსებ ბებუთაშვილმა. საიდუმლოთ შევიყვანე, გავტეხე, დიდ სვინიდისში ჩავაგდე და სუყუელა წვრილათ დიდის სინანულით ცრემლით მიანბო.

– არ შეიძლება რომ მისკარბაში აქ მოვიყვანოთ? – მეფემ უბძანა.

– ისიც გევედრებათ ინახვინოთ.

საჩქაროთ კაცი გაგზავნეს მოიყვანეს. რა შემოვიდა, მეფის წინ დაემხო, ქეჩოზედ აკოცა და მასუკან ორ მუხლზედ დაჩოქებულმა ცრემლით მოახსენა:

– ჩემო ხელმწიფეო, ჩასაქოლავი ვარ, როგორ მოვტყუვდი, როგორ გამაბრიყვეს თქვენზე, ტვინი აღარ დამრჩა თავში. – თქუენ რომ მაპატიოთ, ღმერთი გადამახდევინებს. ისევ თქუენ დამსაჯეთ, ღმერთი გადღეგძელებს, და სხუანი.²

¹ მამა ეგნატი და სხუები ერთად რომ იყვნენ ხოლმე და რუსებზე უკმაყოფილოდ დაიწყებდნენ ლაპარაკსა, ის ამის მეტს არას იტყოდა: ძნელი თესლნი არიან რუსები და გარუმდებოდა. ამ ფაქტებით კარგათ იცოდა, რაც იყვნენ რუსები და ამიტომ ამას იტყოდა, აზრებით სამსეს ამ ოთხს სიტყუას: ძნელი თესლნი არიან რუსებიო. იმ პირველი დიდი ჭირიანობის ამბები ბევრი გამიგონია, იმისი სამინელი მოქმედება, რომ ბევრი სოფელი თურმე ამოწყდა და ყოველს სულსა მკვდრის ფერი ედოთ სახეზე, მეც სადაც არის გამიტანს ჭირიო. მთელი საქართუელოს სოფლები სულ ტყუეებში დახიზნული ყოფილან და ერთი ერთმანეთს ძნელათლა უდგებოდნენ, ისიც შორიდგან დაძახებით. მეფის ირაკლის სიკვდილის დროსაც გააჩინეს ჭირი თელავში (იყო კი მსუბუქი), რომ ხალხში შეყრილობა არა იყოს რა და კარგი საქმე არა დანყონ რაო, მაგრამ მაინც კიდევ ხალხი თავისას არ იშლიდა და მეფის ერეკლეს გვამსა გარსა ეხვეოდნენ დიდის მონინების პატივისცემით და დიდის გულის მტკივნეულობითა, კაცები თუ დედაკაცები.

² ამას ხომ ასე ამბობს ეს მისკარბაში იოსებ, ბოლო დროს მეფის გიორგის დროს კიდევ შეაცდინეს და სამეფოს ოჯახობის დასამხობათ კიდევ რუსებს მიუდგა. ამ

მეფემ ირაკლიმ უბძანა:

–მისკარბაშო, ვინც უნდა მოტყუებულიყო, აშხართბეგის შვილები კი არ უნდა მოტყუებულიყავით, იმისი დანთხეული სისხლი ჩუენთვის თვალთ წინ უნდა გქონოდათ, ის იმისი მსხუერპლი. მე რომ ეხლა ბევრი ვილაპარაკო, რა იქნება, აღარა გაენყოზა რა. რაც მოგვივიდა, სულ ჩუენმა სიმართლემ გვიყო, სუყუელანი ამან დაგვაბრძავა, მე ამასა ეხლა ცხადათ ვხედავ, არაჩნურთი იოსებ არლუთაშვილი, ის მართალი კაცი დიდ პატივცემულს წიგნებს რომ მწერდა და მეც ისეთს წიგნებს ვწერდი, ბევრს დაპირებას ეკატირინა ხელმწიფისაგან და მეც მადლობას განუცხადებდი ხოლმე, თურმე ეს ნდომიათ რუსებს ჩემთვის და ჩუენის ქუეყნისათვის. ამის შემდგომ მისკარბაშო, არამც თუ შენტვის, ყუელასთვის მიმიტევებია და სხუანი...

მასუკან მიშკარბაში დაითხოვა და ისიც ნახევარ მკვდარი წამოვიდა. ეგნატე კიდეც მოჰყვა.

–ის რომ წამოვიდა მეფემ ჩუენ გვიბძანა: ამ ოცდაათის წლის წინათ, ასე სწორათ და დარწმუნებით უნდა შემეტყო, რუსეთისთვის მეჩუენებინა, ვინა ვარ მე, რომ სპარს–ოსმალოს დავმეგობრებოდი და მთელი კავკაზია რუსეთზე ამემხედრა, მაშინა ნახავდნენ ისინი თავის ყოფას, მაგრამ მოხუცებულობაში მე ეხლა რაღას მოვასწროვ, ნამეტნავათ სნეულობასაც ვგრძნოვ, განჯიდგანვე ავათა ვარო. მაინც მეფემ მეორე დღეს ჩუმათ კაცები გაგზავნა და ახალციხიდან ფაშის პირველი კაცი დაიბარა,¹ მაგრამ დღითი დღე ძალიან მოემატა სნეულობა ჯავრით და ნყალმანკი შეუვიდა გულში, რომელმაცა დედოფალს მისწერა წიგნი თელავში დიას მცირე ასე.

„ოჰ, ჩემო უსაყვარლესო დედოფალო დარეჯან! დილაზე რომ გამოვალ, ტფილისისაკენ გადავიხედამ, საშინელი მწუხარება ამიტანს, მაშინვე თავბრუ დამეხვევა, თუალთ დამიბნელდება, ბარბაცით შინ შევალ, ტახტზე დავეცემი და მწარეს ქვითინს ამოუშვებ მე უბედური. თუმცა სხუა და სხუა ბევრს ნუგეშს ვეუბნები ქალაქის მცხოვრებთ, მაგრამ ეს–ეს არის, მე ვერ გამოვდგები. ახლა ამის მეტი ნუგეში მე აღარა დამრჩომია რა ჩემო უსატრფიალესო დედოფალო, რომ ჩქარა მოვალ თელავს, შენტან ღმერთს მივართმევ სულსა და ვისგნითაც უბედური ყოფილა ჩუენი ქუეყანა, ანუ ჩუენი

მისკარბაშს მე კარგათ ვიცნობდი, მეტი წრფელი და გულჩვილი კაცი იყო.

¹ ახალციხიდან ის ელჩი თელავში მოუვიდა, დიდის პატივითაც მიიღო, კარგი პირობითაც შეიკვრნენ და საუცხოვო საჩუქრებითაც გაისტუმრა, მაგრამ რაღა დროსი იყო, მეფეც ჩქარა გარდაიცუალა.

ოჯახი, იმასაც წვრილათ შეიტყობ.“

შენი ერეკლე¹

აქედგან ამ ქ. ტფილისიდან ნოემბრის თვის დამდეგს წავიდა თელავისაკენ ტახტრევანდით წყნარ-წყნარა მოსვენებით, და იქ თელავში გადიცუალა 1798–სა წელსა იანვრის 11–სა დღესა. განჯის ციხიდანაც ქ. ტფილისში მოვიდა, როგორც ზევით ვთქვი, ან სექტემბრის გასულს და ან ოკტომბრის დამდეგს 1797–სა, მაშასადამე როგორც დუბროვინი ამბობს: წელიწადები (ГОДЫ) იყო ავათაო. არა, უფალო დუბროვინო, არა წელიწადები (ГОДЫ) იყო ავათ დედოფალს დარეჯანთან, არამედ ორი თვე. ცილის მწამებელნო, თქუენს სახესა განითლების ნაცვლათ, შავი გადაკვრია ზედა.

ეს ამთენი აღწერილობა დუბროვინის იმის დოკუმენტებისთვის ავწერე, წამკითხველმა ეს აღწერილი რომ წაიკითხონ, ყოველი ნათლად დაინახონ, მამულის მოწამეს მეფეს ერეკლესა რა უყვეს მოტყუებით თავიანთი მსხვერპლი როგორ გახადეს და ბოლოს თავისთავის დასაფარავათ, როგორ უსვინდისოთ თავს იმართლებს, რომ მეფისა და საქართუელს ამოფხვრა როგორმე მიჩქმალონ თავისგნით და ის თავიანთი საშინელი ცფიერება, წმინდას პატიოსანს დედოფალს დარას დააბრალონ, მითამ მეფის ირაკლის ოჯახობის დაქცევის მიზეზი ის იყო. უსირცხვილოთ გაკეთებულის დოკუმენტებითაც ამტკიცებენ ამას, რომ იმათზე ეჭვი არავინ არ მიიტანოს.

აბა ამ საქმეების შემდგომ, სულის ამოსვლამდინ საქართუელს მართველობაზედ ხელი რომ არ აუღია მეფეს ირაკლისა, სადაცა აქვე ამ წერილში კარგათა ჩანს უკანასკნელს ჟამამდინ იმისი მცდელობა, მამ ის მოგონილება რა საკადრისია, ანუ თუ ფაქტია რამე იმაზედ? იცოდეთ, რომ თავიანთის თავის გასამართლებლათ არ დარიდებიან ამ უსვინდისოს მოგონილებას, იმათთვის ტყუილი კარგი ტკბილი არშატია დასალევი. ოლონდ ყველგან კარგათ გამოჩენილნი კი იყვნენ ისინი, მითამ ყველაფერში მართალი არიან, როგორც წმინდა ნათელი ღვთისა (!), თორემ სხვები იმათთვის სულ არაფერი, როგორც მდინარეში ჩაგდებული ჩალა.

იქვე ამბობს დუბროვინი: თუმცა რჯულისდებით მეფობა საქართუელოში არა ყოფილა, მაგრამ მემკვიდრეობით უფროს შვილსა მისცემია და გარემოებისა გამო ძმასაც მართებლობა მიუღია და ქალი თამარ მეფათაც იყოვო. აი აქვე ჩანს, რომ საქართუელოში მეფობა არეულათ ყოფილა, უწესოთა, ამისთვის აქაურის ჩუეულობიდგან აუღია მეფობა – მეფეს ირაკლისა, სადაც თავის ანდერძში საუცხოოთ არკვევს საქართუელოსთვისა მეფობასა და წესს

¹ ეს წიგნი „თელავის“ აღწერაში მაქვს დაწერილი 1857–სა წელსა.

უდებს. 58-ი პუნქტი არის წესდებულება საქართველოს მეფობის და როგორც წესი დაუდვია, კარგი რიგიანი მეფობის აზრი არის გამართვისა! დღესაც ოსმალეთში ამ წესდებულებით ასე არის, რომ სახლში ხნით უფროსსა მიეცემა მეფობა ამ განათლებულს დროში და აქედგან რა ცუდი გამოდის ხელმწიფობისათვის ოსმალეთში? –

ცოტა რომ ვთქუა, ის ანდერძის ნამდვილი პირი მგონია შვიდჯერ ან რვაჯერ წამეკითხოს, იმაში სწერს მეფე ირაკლი, ალექსიტ ფიცსა იმ ანდერძის არავისგან ცოდნას და მე ეს ჩემის გონებით დავწერე მარტომად და სხუანი.

მინამ მეფე ირაკლი მოკვებოდა, წინა დღეს თავის შვილები და შვილიშვილები თავისთან მიაყვანინა, გულმოდგინეთ დალოცა ისინი და ყუელას სთხოვა გიორგი ბატონიშვილს მორჩილებდნენ: მეფეთ ეს უნდა აღიაროთ ყველამ და შემდგომ ხნით უფროსი ვინც იყვნეთ, იმათ მიიღონო. ყუელანი ერთპირათ თანახმანი შეიქნენ და ბოლოს უთხრა.

– „მე ამაზედ ანდერძი მაქუს დანერილი, იმისი არავინ არა იცის რა და ის ანდერძი მცხეთის დეკანოზს ნიკოლოზთან არის ჩემის ბძანებითა, მინამ მე არ დამასაფლავებენ, არ გამოაჩენს და შემდგომ მოგართმევს. შეუდექით ისე, რაც იქ სწერია და უთოთ ყუელა წმინდათ აღასრულეთ ის ანდერძი, თუ თქუენი ოჯახის ბედნიერება გინდათ“, და სხუანი. ამის მეტი მეფეს ირაკლის ფიქრში სულ არა მოსვლია რა, არამც თუ მ. გიორგისათვის სხუა რამ წიგნი მიენეროს. ის სხუა წიგნი მტრებმა გააკეთეს. აბა ყური დაუგდევით, ვითარ და როგორ – ის წიგნი 28-ს მაისიდგან 1794-ს წელსა, მითამ მეფე ირაკლი თავის შვილს გიორგისა სწერდეს სამეკვიდროს მეფობაზედ: ჩემი ნება არ იყო, ისე დამაბეჭდინეს ის წერილიო. ის წერილი იმათგან არის გაკეთებული, რომლებსაც სახელები ზევით ითქუა, ესენი ჩუენ ყუელა კარგათ ვიცით, მეფის ირაკლის ცხედარი რომ დაასაფლავეს მცხეთის ეკლესიაში, ის წერილი იმ დამეს საიდუმლოთ გააკეთეს, მეფის ირაკლის ბეჭედის დასმით და ასე უსირცხვილოთ დაამტკიცეს.¹ ესენი ჩუენთვის სულ ცხადია, მაგრამ მინამ სულერთიანათ მეფის ირაკლის სახლეულობა რუსეთში არ გადაიყვანეს, იმ დაბეჭდილის წერილისა არავინ არა იცოდა რა და შემდგომში დაიწყეს ლაპარაკი მაზედ, მითამ რუსეთის მთავრობა სრულიად უმანკოა საქართველოს დაღუპაში. ესე იგი იმ 51-ს გვერდზედ რომ არის მაშინდელი რუსეთის მთავრობის ჩინოვნიკის კოსტანტინოვისაგან მეფის ირაკლის წიგნი თავის შვილს გიორ-

¹ ეს ბეჭედი პეტერბურღში მტრებმა გაკეთებინეს მეფის ირაკლის ბეჭედისთანა. ეს უფრო გარკვევით ზევით ითქუა.

გისტან დიდი რწმუნებისა; სიტყვითი-სიტყვით გადათარგმნილი ქართულიდგან რუსულათა. აბა კარგათ, გულისხმიერათ წაიკითხეთ მაცტურებისაგან გაკეთებული ის წიგნი. – აი კარგი რიგიანი ოსტატური გაკეთება, რომელსაცა ვერა ცბიერი იმისთანას ვერ მოიგონებს, რომ სულ ეჭვი ვერა მიიტანოს რა იმათზე, ვინც ნამდვილად ის იმათი ანბები არ იცის.

მეფე ირაკლი რომ გარდაიცვალა, იმის მესამე დღესვე მეფის ირაკლის სახლუელობაში სამდურავი უნდა ჩამოეგდოთ და მასუკან იქიდგან შფოთიც დაინყობოდა იმათში. დააგდეს ხმა მალე დამჯერებელს ქართუელებში, გიორგი ბატოიშვილს პირობა აქვს რუსეთის ხელმწიფესთან, რომ საქართუელო იმას უნდა მისცეს, რადგან თვითონ სნეულობს; ამაზედ ყუელას ჩუმათაც რწმუნება დაუნყეს, ამის გამო ბევრნი შეითქვნენ: გიორგის მეფობაზედ არ დავიფიცოთ, იულონ დავსვათ მეფეთაო. ეს სულ ოსტატობა იყო რუსეთის აგენტებისაგან, რომ მეფის სახლობა ორათ გახეთქილიყო, იმათში არეულობა მომხდარიყო. ეს ხმა რამდენსამე დღეს უკან ბატოიშვილს ანტონი ქათალიკოზს მოახსენეს. იმან დედოფალს დარეჯანს ჩუმათ განუცხადა, იმანაც ეს პასუხი უთხრა.

– „უკსანასკნელად მაინც კიდევ არ ეშვებიან ჩუენის ოჯახის დალუპასა? – ეხლა რა თავი მაქვს, ყველა გითხრა შვილო, რაც მამაშენმა მეფე ირაკლიმ იმის სიკვდილის წინა დღეებში მითხრა რუსეთის ეშმაკობა ჩუენზე და ან რაც წერილები მამცა ჩუენი დალუპისა რუსეთისგან, ბოლოს სულ შეიტყობ. ეხლა ეგ ყველა შენს ძმას ბატოიშვილს გიორგის აცნობე, მაგრამ რუსებისაგან ჩუენის ოჯახის დალუპას კი ჯერ დრომდისინ ნურას ეტყვი, თორემ იმის მოუთმენელი გული ვერ დაიტევს, ამიტომ ყველანი სულერთიანათ გადით და ბატოიშვილის გიორგის მეფობაზედ ხალხი დააფიცეთ, იმისია მეფობა, ლმერთმა იმას მოახმაროს და ყველამ კიდევ მიულოცეთ.

მაშინვე თავის ძმას ბატოიშვილს გიორგის შეატყობინა; მოუთმენელობის მრისხანებით კარზე გამოვიდა. ქათალიკოზი და ბატოიშვილებიც თან გამოჰყვნენ; ხალხში პირველად დარჩია მელიქი დაინახა და მრისხანედ შემოსძახა:

– დარჩია მელიქო, შენ არ გინდა დაიფიცო ჩემს მეფობაზედ? –

– „არა ჩემო ხელმწიფეო, ტყუილად მოუხსენებიათ“ (მაგრამ პირველი კი ის იყო).

კიდევ დაიძახა ბატოიშვილმა გიორგიმ.

– „შემოსილი ღვდელი მოიყვანეთ სახარებით და ჯვართა.“ მოიყვანეს. –

„მელიქო, მიდი პირველად შენ დაიფიცე ჩემს მეფობაზე და ჩუე-

ნის ოჯახის ერთგულობაზე“.

მივიდა, დაიფიცა და მასთან მთელმა ქართლ-კახეთმა. პირველ რუსობის დროს საქართველოში როცა ის მთავრობის რუსი კოსტანტინოვიც აქ მოვიდა, მაშინვე გამოკითხუაში შევიდა მეფის ირაკლის ოჯახობისა, რომელსაცა ბევრი ავი უთხრეს მეფეს ირაკლიზე და ნამეტნავად დედოფალს დარეჯანზედ იმათ დაუძინებელთა მტრებმა, იმასაც ის უნდოდა, დაენერა რამე, მოჰყუა, დაწერა მეფის ირაკლის დამდაბლება და დარეჯან დედოფლის მოთხრა. ის იმათი მტრობის სიცრუე და სხუებთა შორის, როგორც ზევითა ვთქვი, ის წიგნიც მტრებისაგან გაკეთებული, კონსტანტინოვი რომ ამბობს 51–ს გვერდზედ, სწორედ ისა.¹

ახლა ამის შემდგომ, ესეც გავიგონოთ, ეს უფრო კიდევ სახარბიელო, წასაკითხი არის.

პირველი, თა ნიკოლოზ (კიკოლა) არღუთოვი, თუმცა ჩემი ისეთი მახლობელი მეგობარი არ იყო, მაგრამ რადგან ჩემ დედაშვილთ მუხრანინათა² მოყვრობა ჰქონდა, ამის გამო მე იმათის მიზეზითა მახლობლად მიცნა და ბოლო დროს იქამდისინ, რომ ბევრჯელ მეტყოდა, ამ დაუნდობელს დროში ვერავის ვერ ვენდობი შენის მეტსა, თუმცა შენ ჩემი ისეთი მახლობელი მეგობარი არა ხარ, მაგრამ სწორეთ სანდო კაცი ხარ და შენთან შემძლიან ყუელა ვთქუაო. ის ჩემთან არცარას მალავდა. რაზედ მამყავს ეს ლაპარაკი, ახლა გამოჩნდება.

ხანდისხან ჩვენ ძველს მართებულს დარბაისლებთან, მეც იმათთან ერთად ფულს გამოვიღებდით, გაზაფხულზე ბახში სადმე სადილს გავაკეთებინებდით და გაზაფხულის სიამოვნით ბახში შევექცევოდით ხოლმე და ხანდისხან ერთმანეთსაც დავპატიჟებდით. ერთს იმისთანას დროსა კოსტანტინე მუხრანის ბატონი (ჩემი დედადაშვილი იმ დავითის უფროსი ძმა, ოთხნი ძმანი იყვნენ ესენი: კოსტანტინე, თეიმურაზ, გრიგოლ და დავით), ის კიკოლა და ბერი სხუა ძუელი თავადები მე ჩუენს გარეთუბნის ბახში დავპატიჟე სადილათ, სადაც გაფოთვლილს დიდრონს კაკლების ქვეშ უცხოთ შევექცეთ. სადილს უკან ზოგი წამონვა, დაიძინა, ზოგმა ლაპარაკი საუბრობა დაიწყეს, მე და კიკოლა კი ხეივანში დავიდოდით ლაპარაკით. ჩუენი ლაპარაკი იქამდისინ მივიდა, რომ მე იმას ვკითხე.

– „კიკოლი, მე შენზედ დარწმუნებული ვარ მენდობი, მამ სწორეთ მოთხარ, დედოფალს დარეჯანსა რა მიზეზით დასდეს ბრალი, რომ

¹ ამ კოსტანტინოვის ამბავი ადრევეც მითქუამს, ამ თექვსმეტს წელონადს წინათ.

² იმის სახლის ქალი სოფიო ჩემი დედადაშვილის დავითის ცოლი, კიკოლას ძმი-სწული იყო, სოლომან მიმბაშის ქალი, რომლისაცა ამის სახელი ზევით ითქვა.

ბიძაშენი პატრიარხი დედოფალმა მოწამლა?¹

– მოკლეთ გეტყვი ამ საიდუმლოს საქმეს და მე შენზედ დარწმუნებული ვარ, ამას შენ არავის ეტყვი. ბიძაჩემი პატრიარხი ოსეფა, რუსეთიდან აქ პატრიარხად რომ მოვიდა, კარგა ხანი გამოვიდა და მასუკან დარეჯან დედოფლის სანახავათ გავიდა ავლაბარში შუადღის დროს. იყო ცოტა ხანი და მასუკან წამოვიდა. ორს თუ სამს დღეს უკან სადილათ დაჰპატიჟა და მეც ყმანვილი თან წამიყვანა. ყავის შემდეგ დედოფალმა სთხოვა: პატრიარხო, ვიცი, რუსეთის ხელმწიფესთან მახლობელი ხართ, ჩვენი ოჯახის პატივისცემისათვის ეცადებით, რომ ჩუენს ოჯახს მეფობა დაუბრუნოს და სხვანი. ბიძაჩემმა პატრიარხმა აღუთქვა, მაგრამ შინ რომ მივედით, ძალიან დაღონებული შეიქნა და ბოლო დროს წამოიძახა: ვაი ჩემს თავს, ხედავთ, იმ უსვინდისო ეკატერინა ხელმწიფამ და იმისმა მინისტრებმა როგორის ეშმაკობით მამატყუეს, რომ მეფის ირაკლის ოჯახი და საქართუელო დამალუპინეს? – ესა თქუა, გადაბრუნდა და მაშინვე მოკვდა წვეთით. აი, ჩემო ძმაო ა... ასე მოტყუებით დაგვალუპინეს ჩუენი ქვეყანა ამ წყეულმა რუსებმა. ჩვენ მართალი გულწრფელები ვიყავით და ისინი კი ეშმაკები – ეშმაკურად თურმე გვატყუებდნენ. იმ ბიძაჩემის სიკვდილის ხმა მაშინვე გამოვიდა.² ეს რაც გიანბე, ამის ხმა რომ არა გამოვიდეს რა, რუსების ჩაგონებით ზოგიერთმა სომხებმა და თვითონ ქართუელებმაც ჩუმათ ლაპარაკი შექნეს აქა-იქ: პატრიარხი ოსეფა დარეჯან დედოფალს მოუწამლაგსო. რომელსაც ყოვლისფრითა რყვნიდნენ დედოფალსა და რაც უარესი იყო, იმასაც ლაპარაკობდნენ იმაზედ.“

კიკოლამ რომ მითხრა, ეს საიდუმლო არავისთვის მეთქუა, აგერ აქამდისინ შევინახე, არ გამოვაცხადე. ამისთვის არ გამოვაცხადე, რომ ჩემი პატიოსნება ითხოვდა, იმის თხოვა აღმესრულებინა,

¹ ამაზედ ადრე კიდევ სხვებისაგან გავიგონე და მასუკან ივანე კარაევისაგანაც ასე, რომელიცა იმათი ოჯახის აქიმბაში ის იყო და ჩუენი სახლისაც. ეს იმას საიდუმლოთ ვკითხე და გულმოდგინედ ვთხოვე მართალი ეთქუა. აი იმის პასუხი: ჩუენს ეკლესიაში შევალ, ჯვარს, სახარებას ავიღებ ისე დავიფიცავ, რომ სომხების პატრიარხი წვეთით მოკვდა და არა მოწამლითა. ეგ რა არის, იმ საწყალს პატიოსანს დედაკაცსა მაგისთანებს უგონებდნენ და დღევანდლამდის კიდევ უგონებენ, ის მეფის ირაკლის ოჯახობის და საქართუელის დამლუპველნი: იმათ ის თავიანთი კუდიანი მოქმედება უნდა დაჰფარონ და ყოველი ცბიერული საქმეები რაც იმათა ჰქმნეს, დარეჯან დედოფალსა დააბრალონ? – მაიცადე ა... ღმერთი დიდია, ის თავის დროზედ თავის სამართალს გადმოავლენს იმათზე, ვინც მეფის ირაკლის ოჯახი და ან საქართუელო დალუპეს: უსამართლობა შვილითი შვილამდეო.

² პირველად ეს პატრიარხი აქ ქალაქში რომ მოვიდა, ჩუენი პირველი თავადები სანახავად წავიდნენ და იქ რაც ლაპარაკი ჰქონდათ, ისიც სახარბიელო წასაკითხია, რომელიც სხუა ამბავში მაქვს დანერილი.

ამიტომ, რომ რაც მე მეფის ირაკლისა და დარეჯან დედოფლის გამართლება მითქუამს სხუა წერილებში, ისიც კმარა, მაგრამ ახლა დუბროვინისათვის ამ წერილსაც წარსულ წერილებში შევაერთებ, ისტორიისათვის უფრო კარგი არის, უფრო ნათლად დაინახავენ ყოველს საქმეს და აღარც ჩემი სინდისის საგრძნოდ შესაწუხებელი არის, რომ მე იმ კიკოლას საიდუმლო გამოვაცხადე, იმის შემდგომ როგორც მეფეს-დედოფალსა ამდაბლებენ.

მეორე. ზევითაც ითქუა ამის სახელი. თა გარსევან ჭავჭავაძე იყო მეფის ერეკლეს ეშკაღაბაში და მახლობელიც. ეს გარსევან, ამის სიმამრი, ქაიხოსრო ავალიშვილი, ალექსანდრე მაყაშვილი და არქიმანდრიტი ეფთიმე იყვნენ ახლო მეგობრები. ამათ ჰყუანდათ სხუა დამოკიდებული დასი, სადაც ასაქმებდნენ ყუელგან საქართუელოში, რომ რუსეთს მისცემოდა საქართუელო ხელაღებით. თვითონაც ხომ რასაკვირველია, ამ აზრზედ საქმობდნენ და ყუელას ჩუმადაც ამას ურჩევდნენ. იქამდისინ, რომ ბოლო დროს საქართუელო რუსეთმა წაიღო და ერთიანათ მეფის ირაკლის ოჯახობა რუსეთს გადაიყუანეს, მაშინ გარსევან ეშკაღაბაშიც იქ იყო, პეტერბურღში, სადაც დიდათ თურმე სტანჯავდა სვინდისი მეფის ირაკლის ოჯახობის დაღუპვაზედ, სადაც ამან კიდეც მოკლა. სიკვდილის დროს სულერთიან ბატონიშვილები თავისთან მიიწვია, იმათში ჯერ ბევრი იტირა და მასუკან ყველას შეეხვეწა: „მაპატიეთ, თქუენი ოჯახი მე დავღუპე და საქართუელოც მე მივეცი რუსეთსაო. ამ წყეულმა რუსებმა, ამ ღვთის მტრებმა როგორ მომატყუეს, როგორ დამაბრმავეს გონებითა, რომ ვერ მივხვედრილიყავ. ღმერთმა მშვიდობა მისცეს დიმიტრი ბაგრატიონს, იმან გონებაზე მამიყუანა, იმან ყუელა დამანახუა ამ რუსების უსამართლო საქმეები ჩუენზე, თორემ აქამდისანაც არ მეცოდინებოდა და კიდეც შემცდარი ვიქნებოდი.“ ამ სინანულის შემდეგ იმათაც მიუტყევს.¹ არაჩნურთს იოსებს და იმას დიდი ერთობა ჰქონდათ, ნამეტნავად უფრო რუსეთში, სადაც იმ ორ გულწრფელებს აჩქარებდნენ, რომ ჩქარა მოახერხონ, საქართუელო დროით რუსებს მისცენ და წაიღეს კიდეც.

ბოლოს დროს ამ გარსევანის შვილმა, თოთხმეტის წლისამ ალექსანდრემ, თავის მამის გამყიდველობა რომ გაიგონა, მაშინვე გაიქცა, გადგომილს კახელებში გავარდა და რუსებს ომი დაუწყო. ეს ახალი რუსობის დროს იყო და ამ დროს ამის მამა გარსევან პე-

¹ ამის გამოსობითა თავის სანუგეშოთ იმ გარსევან ჭავჭავაძემ თავის ცოლის ძმას თა გიორგი ავალოვსა ურჩია, რომ დიმიტრი ბაგრატიონის ქალი შეირთოს და კიდეც შეირთო.

ტერბურღში იყო. მაგრამ ის გადგომილი კახელები რუსის ჯარმა და თვით რუსების მიდგომილმა ქართველებმა დაამარცხეს, რომელიცა იმ დროს გადალიანებული ალექსანდრე ძლივს დაიჭირეს, საიდგანაც მკაცრად დაჭერილი ტფილისის ციხეში მოიყუანეს, იქ სულერთიან თავი გადაპარსეს, როგორც სახელმწიფოს შემცოდესა, სალდათური ტანისამოსი ჩააცვეს, ისე კარგა ხანი იყო დაჭერილი მკაცრად და შემდგომ რუსეთისაკენ გაისტუმრეს, მაგრამ მამის თხოვით პეტერბურღში მიიყუანეს, იქ, მამის პატივისცემისათვის, პაჟების კორპუსში გაიზარდა. ბოლოს შეიქნა რუსეთის ღენერალი. მაგრამ 1832-ს წელსა, ჩუენ რომ დაგვიჭირეს, იმანაც ჩუენსავით გამოსცადა საპყრობილე და ისიც ჩუენსავით რუსეთისაკენ გაისტუმრეს. თუმცა გამოძიების კამისიაში ჩუენ ის გავამართლეთ, მაგრამ ახლა ცხადათ ვიტყვი, რომ იმ ჩუენს ამბებში ისიც შორიდგან დაფარულად ერია ჩუენში, იმის ცოლის ძმის, ლუარსაზ ორბელიანის პირით მოგვდიოდა იმისი დარიგება, ჩუენს პირველს ამხანაგებს.

ალექსანდრეს მამამ, გარსევანმა რაც უბედურობა უყო თავის გულწრფელობით მამულს, იმ ალექსანდრემ კი თავის მამულისთვის თავი დასდო და ამისთვის იმისი სახელი დაუვიწყარი უნდა იყოს ჩუენ შვილიშვილებში მარადის; ჩემი აზრით, მონუმენტიც უნდა გაუკეთონ იმას, ამიტომ, რომ თავის მამულისა დიდი პატრიოტი იყო ისა, მე ეს სწორეთ ვიცი.

მესამე. მელიქი დარჩია ბებუთაშვილი ხომ გუახსომს ზევით? – ეს ხანდისხან რამთენიმე თავადებით, მამიჩემის სიცოცხლის დროს ხომ რასაკვირველია და იმის შემდგომაც ბატონიშვილის დედიჩემის სანახავათ მოვიდოდნენ და სხუადასხვის ლაპარაკით დროს ატარებინებდნენ ბატონიშვილის დედიჩემის ნუგეშისათვის.

ერთს საღამოს კიდევე მოვიდნენ და ლაპარაკით დროს ატარებინებდნენ. ბოლოს რუსებზე და იმათ სამართალზე ჩამოვარდა ლაპარაკი, სადაც დარჩია მელიქი მოჰყუა და ბევრი აუგი თქუა რუსებზე: რუსების სამართალი სამართალი ხომ არ არის, მოჩივრების დასაჭლექებელი არის, ისე ზეზეულად აღნობენ მოჩივარსა და კარზედ ვინცა ვხედავთ ამისთანას უსამართლობასა, მწუხარებით ვიხოცებთ. იმათ ნაჩაღნიკებთან რომ მივდივართ ხოლმე, სულ ბუზღუნით გველაპარაკებინან და თუ ალერსით გვეტყვიან რასმე, ისე სასაცილოთ მასხარად გვიგდებენ. დღესასწაულებში როდისაც მთავარმართებელთან წავალთ პატივის საცემლათა, იქ შეყრილი რუსები სულ ბღვერით გვიყურებენ და ხმის გაცემას არცერთი არ კადრულობს ჩუენთან, ისე გაბერილი გვიყურებენ. თუ რომელიმე მოვა და სიტყვას გვეტყვიან, ისე ნისიათ და საჩქაროთ გატრიალებინან, წავლენ. მთავარმართებელი ხომ როდისაც გამოვა, ისე

უბრალოთ თავს დაგვიკრამს, იქნება ესეც ვისმე ჰკითხოს: როგორა ხარ კნიაზოვო? – სხუა კი აღარაფერი. კიდეც რამთენი მაქუს სათქმელი, მაგრამ ბევრი ლაპარაკი მოვა და თავს შეგანყენთ. იმთენს ამბებს შორის, ამ ერთს მაინც მოგახსენებთ. ეს ახალი ამბავიც არის. – გუშინ სადილს უკან კარზე მოაჯირზე ვიჯექი, ამ დროს რუსის ჩესტის(მითამ ჩასტის) აფიცერმა ერთი ვეება თაბახი ქუჩიდგან ნაგავი შემოიტანა და კალთაში ჩამიყარა: რატომ შენი სახლის წინ ქუჩა დაგვილი არა გაქვსო. ის ჩემი შვილიც ასლან იმ დროს შინ არ იყო, ეთქუა რამე და ის აფიცერი გინებით გატრიალდა, წავიდა და პატარა ხანს უკან ჩემი შვილიც მოვიდა. მწუხარებით შევჩვილე და მასუკან ვუთხარ: მთვარმართებელთან იმსახურები, წადი, შეატყობინე, რომ ასე გამაბიაბრუა ჩესტის აფიცარმა-მეთქი. ამაზედ იმან შამამხედა გაჯავრებით მითხრა:

-„რაო მამავ? – არ იცი, რომ ეგ სულ თქუენი ცოდვისაგან არის, რაც მეფის ირაკლის ოჯახს და საქართუელოს უყავით, ეგ იმის სამართალი არის ღვთისაგან? – რა გიჭირდა მამავ, მეფეს ირაკლის ისე შვილსავით უყვარდი და მთელი ქალაქი შენს ხელში იყო. ამის ნაცვლად მეფის ირაკლის ოჯახი დალუპეთ შენ და შენმა ამხანაგებმა და საქართუელოც იმას ჩააყოლეთ. კარგი არის ესა?“

ამ ლაპარაკში მეც იქ ვიჯექე. ეს უკანასკნელი სიტყვა რომ თქვა მელიქმა, თვალებზე ხელსახოცი მიიფარა და ტირილი ამოუშო. ბოლოს, თვალების მომშრალებისა და გულის დამშვიდების შემდგომ, ამით გაათავა თავის ლაპარაკი:

-„ასე როგორ მოგვატყუეს, ასე გონება როგორ დაგვიხმეს, რუსეთის საიდუმლო ცფიერებმა, რომ რას ვშვრებოდით და რას არა, იმათი ვერა გაგვეგო რა. ჩუენ გულით მართლები და ისინი ეშმაკები, ჩუენ იმათ საქმეს როგორ მივხვდებოდით? – მაგრამ ვიცი, ამას ღმერთი არ დაიდუმებს და ოდესმე მკითხამს.“

ესა თქვა გულაღელვებულმა, მასუკან სულერთიან წამოდგნენ, დედაჩემს მდაბლათ თავი დაუკრეს და წავიდნენ.

თუ ყველა გამყიდველების ამბებს თითოეულათ შევდგომოდი, ვის რა უთქუამს ანუ რომელს რა დაემართა ღვთის განგებულობა, ბევრი მოვიდოდა და მეტათაც დამლაშდებოდა. ამიტომ ამ სამი პირების ამბავი იმათგან გავაცალკევე, რომ ამ სამი პირების მოქმედება საკმაოდ გვეკონდეს საქმის შესატყობად, სხუებს კი თავი დავანებოთ, საჭირო აღარც კია და იმ დამლაშებასაც მოვერიდნეთ.

მე ამ ჩემს წერილში 50 გვერდი გაუშვი დუბროვინის წიგნისა და 51-ის გვერდის პასუხი გავათავე აქ, ზევით. ამისთვის დავაგდე ის 50-ის გვერდის პასუხი, რომ აი ეხლა უფრო შესაფერი იქნება, აქ ითქუას და ამ ამბავს დამოვკიდოთ. დუბროვინი ამბობს: მეფის

ირაკლის შვილი მირიან 1784-ს წლიდგან რუსეთში იმყოფებოდა რუსეთის სამსახურში ლენერალ-მაიორათაო. ესე იგი, მაშინდელს აქეთ, როდისაც ტრახტატი შეიკრა რუსეთსა და საქრთუელოს შორის (ეკატერინასა და ირაკლის შორის).

მეფის ირაკლის ავანტყოფობის ამბავი პეტერბურღში რომ მისულა, მაშინვე დობტური გერცეზიუს და მირიან ბატონიშვილი საჩქაროთ გამოუგზავნიათ, მაგრამ მირიანს ველარ მოუსწრია ცოცხლისათვისა, მეფე მკვდარი იყო. ეს ჩუენც ვიცით, რომელიცა 15-ს თებერვალს მოსულა და 10-ს მარტსა რუსეთის ხელმწიფესა სწერს მირიან ბატონიშვილი ჩემი უფროსი ძმა, გიორგი მეფედ დაუდგენია თავის სამშობლოს სამკვიდროსა ტახტზე და ამის შემდგომ ბატონიშვილი იულონო.

ახლა აქაც ცხადათა ჩანს, რომ ის მეფის ირაკლის ნამდვილი ანდერძი სრულის გულით მიუღიათ ბატონიშვილებს და მოკლეთა ვთქუათ, სულერთიან დიდპატარათ საქართუელოში. რასაც ამას ვანბობ, სწორეთ ასეც იყო. მაგრამ დედოფალს დარეჯანს რუსეთის მთავრობა რომ აბრალეებს იმათ ოჯახის არეულობასა და ამას ფაკტებითაც ამტკიცებენ, მართალია ესა? –

რაოდენი სათხოვრისა და ვედრების წიგნი რომ არის მირიან ბატონიშვილისაგან რუსეთის ხელმწიფესთან, ეგოდენი ფალშიობა ტყუილია ისა: თუ საჩქაროთ შემწეობა არ მოხდა ჩუენის მამულისა, მაჰმადიანებს ჩაუვარდებათ საქართუელო ხელშიო. მითამ: ჩქარა დაეპატრონე, საქართუელო შენიაო. ამისთვის, რომ აგენტი იყო ის მირიან ბატონიშვილი რუსეთისა. ეს ადრითვე ვიცით. ჯერ ადრითვე, როდისაც ყმანვილი კაცი იყო მირიან, ეკატერინა ხელმწიფემ გაიკეთა აგენტათ საქართუელოზედ, საიდგანაც ის აგენტობა იქიდან აქამდისინ ჰქონდა და ასრულებდა რუსეთის არა ბძანებლობას, არამედ ეშმაკურსა გარემზომლობასა, რომელიც რუსეთს გაძრახვა ჰქონდა საქართუელოზე. მაგრამ ვერ კი მიმხვდარიყო, ასე რიგათ ჰქონდა თავი გამოყეყეჩებული რუსების ეშმაკობისაგან და ასაქმებდნენ ისე, როგორც თვითონ სურდათ. მანამდის, მინამ მირინ ბატონიშვილი მოვიდოდა, რა კარგათ დამშვიდებული და დაწყნარებული იყო ის მეფის ირაკლის ოჯახობა, ის რომ მოვიდა და ოჯახი არია. რაც მეფის ირაკლის ოჯახის მტრები იყვნენ, ესე იგი რუსეთის მთავრობის აგენტები, სულერთიან ბატონიშვილს მირიანს შემოეხვივნენ და ჩურჩული დაუნყეს იმის გამოყეყეჩებულს თავსა, დიახ, ჩქარა დაითანხმეს, რომ მეფე გიორგი გადავაგდოთ და იულონ დავსვათ მეფეთაო. რა არის? – ოჯახი აირიოს და ამ არეულობითა როგორმე მოიტაცოს რუსეთმა საქართუელო.

პირველად მირიან ბატონიშვილი საქართველოში ანუ თელავში

რომ მოვიდა რუსეთიდან, როგორც ზევითა ვთქვი, მაშინვე რუსეთის აგენტები შემოეხვივნენ. იცოდნენ, რომ რუსეთის მთავრობა იმას ცხვირით ატარებს, ამისთვის საქართველოში ხმა დაუგდეს მირიანსა: საკვირველი მსწავლული და საკვირველი კაცი არის ყოვლისფრით მირიანო. გულით მართალმა ქართველებმა მალე დაიჯერეს და თავისი ნახევარ ღმერთი ეგონათ: ეს ეს არის, საქართველოს ჯილას დაადგამსო. ჯილის ნაცვლად საქართველოს ბოლო მოულო და იმისთანა თავხედი საქმეები მოახდინა საქართველოში ანუ უფრო მოახდენინეს, რომ უფრო ჩქარა მოიტაცეს რუსებმა საქართველო, თორემ თუ ეს მირიან არ მოსულიყო, საქართველო დღესაც საქართველოდ იქნებოდა, ამისთვის, რომ მეფე ირაკლიმ ის თავისი ანდერძი შვილებს რომ გამოუტყადა თავის სიკვდილის დროში: ჯერ გიორგი იყოს მეფეთ, მასუკან იულონ და შემდეგ ხნით უფროსებით. ამაზედ ყველანი სიმშვიდეში შევიდნენ და ერთმანეთის სიყუარულის მეტსა სხუას აღარას ფიქრობდნენ ბატონიშვილები.¹

მინამ მეფის ირაკლის ცხედარს თელავიდან გაასვენებდნენ (ღვთაების ეკლესიაში ესვენა და იმ დროს ჭირიც იყო). ორმოცდაერთი დღეც გავიდა და მასუკან გაასვენეს, ამ ამბებში მირიან ბატონიშვილიც მოვიდა, მაშინვე რუსეთის აგენტების მოხმარებითა შეუდგენ საქმეს ოჯახის ასარევათ. გიორგი გადაადგონ და იულონ დასონ მეფეთ. მაზედ ჯერ არჩიეს, დედოფალს შეატყობინონ, რას ბძანებსო? –

ამის კითხვისათვის მირიან ბატონიშვილი მიგზავნეს დედოფალს დარეჯანთან შუალამის დროსა, მაშინ როდესაც რომ გლოვისაგან დაწყნარებული იყვნენ მთელი სახლეულობა ანუ შეკრებილება სულერთიან და დარეჯან დედოფალი, ტირილისაგან დაოსებული, ცალკე ოთახში წამოწოლილი, მუთაქაზე თავი ედვა და გვერდით დედაჩემი ეჯდა გულხელდაკრეფილი დაღონებით. ამ დროს მირიან ბატონიშვილი შევიდა ამ სიტყვით

– „ დედოფალო, თქვენ და ჩემი დის, თეკლას მეტი არავინ ხომ არ

¹ დუბროვინი რომ ამბობს ბატონიშვილს გიორგისას 52-ს გვერდზე: მეფე ირაკლიმ თავის სიცოცხლეშივე განიშორა და ქ. ტფილისში გამოგზავნა თვალყურის დასაჭერათაო. წმინდა გამონასკული ტყუილია ესა. მინამ მეფის ირაკლის ცხედარს თელავიდან არ გაასვენეს, ესე იგი, ორმოცდაერთი დღე, იმას თავისი მამისათვის ტირილი და გლოვა არ დაეწყნარებია. მერე ასე თურმე გულმტკიცენეულად ტიროდა და იგლოვდა იმ უებროს მამას, რომ მთელი სახლეულობა და შეკრებილება დუღდენ ტირილითა იმის მშვენიერს სიტყვებზედაო. და როდისაც მეფის ცხედარი თელავიდან გაასვენეს, გიორგიც იმას გაჰყუა მცხეთამდისინ და იქიდან ქ. ტფილისში ჩამოვიდა.

არის აქა?“

-„შვილო მირიან, შენა ხარ?“ დედოფალმა ჰკითხა.

-„მე გახლავარ, შეინჭიმე.“

-„ჩუენის მეტი არავინ არ არის აქა. იმ დიდის სახლიდგან მე აქ, პატარა ოთახში გამოველ და ეს შენი დაც თან გამოვიყვანე. წამოვნიქე, პატარა მოვისვენო, მეტად მოვწყედი შვილო, ტირილითა და გლოვითა“.

-„დედოფალო, თქუენთან საიდუმლო საქმე მაქუს მოსახსენებელი.“ მირიანმა მოახსენა და გვერდით დაუჯდა.

-„თქვი, შვილო, რა საქმე გაქეს?“ დედოფალმა.

-„პირველმა საქართველოს თავადებმა გამოგზავნეს თქვენთან, ბატონიშვილი გიორგის გადაგდება უნდათ მეფობიდგან და თქვენის შვილის, ჩემი ძმის იულონის გამეფება. ეს რუსეთის ხელმწიფესაც სურს.“

დედოფალი გაჯავრებით წამოჯდა და უკმაყოფილოთ უთხრა:

-„შვილო მირიან, პირველად მე რომ თქვენს ოჯახში შამოვედი, თქვენი ძმა ვახტანგ¹ ექვსისა და გიორგი ოთხის წლისანი დამხვდნენ. იმათ გაზდაზე დღე და ღამე თავი არ მოვასვენე, სადაც მე და მეფეს ირაკლის საწოლი გვექონდა, იმის გვერდით ოთახში ორივე იქა მყუანდა და რაც შემეძლო, იმათ ვუვლიდი, მაშინ როდესაც რომ ჩემი ნაშობი შვილები კი იქით შორს ოთახში გამდლები გზიდნენ, ამ შენის დის, თეკლას მეტსა, ეს რომ მეფეს ისე უზომოდ უყუარდა, ესეც ჩუენ გვერდით ოთახში გაიზარდა, თორემ სხუები ჩვენზე მოშორებით. ახლა ჩემო შვილო, მე ის იმდენი ჩემი ჭირნახული უნდა ვგმო, ნამეტნავად მეფის ირაკლის ანდერძი, უკანასკნელად თავის შვილებს რომ უთხრა და მაგ უსვინდისოს საქმეში გავერიო? –ღმერთმა დამიფაროს. თუ უნდა ესენიც არ იყოს, თქვენი უფროსი ძმა არის გიორგი, უთუოთ ის უნდა იყოს მეფეთ. მე შენ გირჩევ, მაგ განძრახვაზე ხელი აილო და შენი ძმა გიორგი მეფეთ აღიარე“.

ეს რომ თქვა დედოფალმა, ბატონიშვილი მირიან განზილებული წამოდგა და წამოვიდა. ის რომ წამოვიდა, დედოფალმა დედაჩემს უთხრა:

-„გაიგონე, შვილო თეკლავ? – აბა რა ჭკვა ვთხოვო მაგას, მაგ შენს ძმას მირიანს, გუშინწინ მოვიდა რუსეთიდგან და დღეს რა ანბავი დაუნყვია? – სწორე გითხრა, რუსეთისგან ჩვენი დამხობისა მინდა მეამბო, მაგრამ მე მაგას ველარ ვენდობი, ძნელი საწდო შექნილა რუსეთში.“

¹ ეს პირველი ვახტანგ არის, პირველს ცოლს ქეთევანთან ნაშობი, იმერეთის თავადის, ხეიდის ქალი იყო.

ეს ბძანა, მუთაქაზე მინვა მნუხარებით და დედაჩემსაც უბძანა, წამონოლილიყო. არა, დედოფალს დარეჯანსა რას ჰკითხავდნენ და ან რაში გარეული ჰყვანდათ?– როგორც უნდოდათ და ან ვისაც რა უნდოდა, თვითონ საქმობდნენ, თვითონ აკეთებდნენ და თვითონვე სწერდნენ, რომ დედოფალს არას ატყობინებდნენ.¹

თვით მეფის ირაკლის დროსაც ან იმას რაღას ჰკითხავდნენ? მხოლოდ პირათ მეფე ირაკლი, დაფარულად რუსეთის აგენტების დასაღუპი სამფლობელო იყო საქართუელი, რომ ბოლო დროს დასუსტებული ეს ქუეყანა რუსეთისთვის ჩაებარებინათ და ჩააბარეს კიდევც. რას ამბობენ, სადღა იყო მეფე ირაკლი ანუ მეფე გიორგი? –ყოფლის ჯოჯოხეთურის ცფიერებით ძალამიღებულნი იყვნენ ეს ორნიც და ამათის გამო მთელი საქართუელიც. ამაების შემდეგ როგორ არ ირცხვენენ და იმ სანყალს დედოფალს დარეჯანსა სდებენ რასმე ბრალსა, მაგრამ უსვინდისოს რისა შერცხვება?–

ბოლო დროს ანტონი ქათალიკოზს როგორღაც მოსვლოდა, რომ თავის ძმის, მირიანისათვის ცოტათ ეანბო საქართუელოს და თავიანთი ოჯახის დამხობა რუსეთისგან, რომელსაც დიდის წყენით შორს დაეჭირა და გაექარწყლებინა: სიცრუე, ტყუილი მოგონება არისო.²

¹ ასე გასინჯეთ, რომ მირიან ბატონიშვილს თავის დედის დედოფლისათვის ბეჭედი მოეპარა და დედოფლის მაგიერათ წიგნი გაეკეთებინა და ჩუმათ თურმე ატარებდნენ იმისთანა რიგიანს გვამებში ოჯახის შფოთისათვის: მეფე გიორგი ნუ გინდათ, იულონ დასვით მეფეთაო. რომელსაცა სანყალს გონებაშიაც არ მოსვლია. რაც ამაზედ მოახდინა მირიანმა, ის შემდგომში იქნება აქვე. დედოფალს ეს რომ მოახსენეს, გაიკვირვა, ყუთი და გასაღები მოატანინა, გაალო, ნახა, ბეჭედი იქვე იყო, ჰკითხა მოახლეს: ეს ყუთი და გასაღები ხომ არავის ჰქონიაო?– მოახლემ მოახსენა: სადილს უკან თქვენი ძილის დროსა, მირიან ბატონიშვილი შემოვიდა, გასაღები გამამართო, ყუთი გაალო, ეს ბეჭედი გაიტანა, მაგრამ ისევ ჩქარა მოიტანა, ჩადო, დაკეტა და მე ბიძანა, თქვენთვის არ მომეხსენებინა. შენიჭიმე, ნუ გამიწყობით, თქვენი შვილი იყო და უარი ვერ უთხარიო. აი ამისთანა ეშმაკობები ჰქონდა რუსეთს ქართუელებზე. ამაზედ დედოფალმა ვერ გაუბედა, თავის შვილისათვის ეთქო და ან რა იქნებოდა?

² როდისაც სულერთიან მეფის ირაკლის ოჯახობა რუსეთში გადასახლეს, დედოფლის დარეჯანის შვილებში შეუჩინეს რუსეთის მთავრობამ ბატონიშვილი მირიან და მეფის გიორგის შვილებში ბატონიშვილი თეიმურაზ. ეს ორნი ერთი მეორეს მხარეზე ამფოთებდა და მეორე პირველს მხარეზე. იყო იმათში დიდი სამდურავი და ერთი ერთმანეთის ლანძრუა-გინება. ისე რომ, თვალით დასანახათ სძაგდათ ერთმანეთი, რომლებიცა ერთმანეთსა აბრალებდნენ თავიანთი ოჯახობის დაღუპასა და ნამდვილობას კი არას ეძებდნენ. იმ უბედურს ოჯახს იქაც არ ასვენებდა რუსეთის მთავრობა: არ მოიცალონ, რომ ჩვენ დაგვემდურნენო, მხოლოდ ამისთვის. ის ორნიც, გონებით დაბრმავებულები, უჯერებდნენ და ამფოთებდნენ ერთი ერთმანეთზე ოჯახს, რომლის მიზეზითაც ბატონიშვილი თეიმურაზ აკადემიაში შერიცხეს მსწავლელებთა შორის მეცნიერად და ამასთან რუსეთის

დუბროვინი ამბობს მეტეხის ხიდის დანუას სპარსელებისაგან. როგორც ამბობს, ის მართალი არ არის. აბა გავიგონოთ, როგორ და ვითარ იყო? – მინამ ალამამადხან ქალაქიდგან გავიდოდა, ექვსი ათასი მეტი სპარსეთის ჯარი მტკვარს გაღმა, სოფლის ლილოს ბოლოში იდგა და კახეთის გზასა ყარაულობდა: იქიდგან ჯარი მომავალი ხომ არ იქნებო, რადგან იქიდგან ჯარების შიში ჰქონდათ. როდისაც ალამამადხან ქალაქიდგან გავიდა, იმ დღეს ის ჯარიც ქალაქში შემოვიდა, ალამამადხანს თან გაყვნენ და ის ხიდი მაშინ დანვეს, მაგრამ აი მეფე ირაკლიმ რა ქნა? – როდისაც ალამამადხანი ტფილისიდგან გავიდა და მეფე ირაკლიმ თავის სახლეულობა თელავში მიიყვანა, მაშინვე აქ ჩამოვიდა, ქალაქს ავლაბრის დედოფლის სახლში ჩამოხდა და ხალხიც იმასთან ერთად შემოვიდნენ. მეფე ირაკლიმ გზიდგანვე კაცები დაატარა და შეუთვალა, ყველანი მოსულიყვნენ, სადაც იმ შემოდგომაზედ ქალაქი ისევ ქალაქათ იყო და არც იმთენი სახლები იყო დამწვრები, რასაც ამბობენ. მეფე ირაკლიმ ოთხსავ კუთხიდგან მუშები და ხელოსნები მოაყარა ტფილისში, საციციანოდგანაც ტივები საჩქაროთ და ქალაქი გაიმართა პატარა შენობებითა, ასე რომ ყველას ჰქონდა მოსათავსებელი სადგომები, რომელმაცა ის დამწვარი ხიდიც მაშინვე საჩქაროთ გააკეთებინა ისე, როგორც ადრე იყო. ერთი მოხუცებულნი იოსება ხურო იყო, თვითონ იმისგან გამიგონია: როდისაც ალამამადხან ქალაქიდგან გავიდაო, ის ხიდი მეფე ირაკლიმ მაშინვე ისევ გაგვაკეთებინაო და თვით პირველი ხურო მე ვიყავ იმისი გამკეთებელიო. აი გიდი, ჩემო პატარა ბიჭო ერეკლე, ფრანცია და ანგლია შენს საქართუელოს გვერდით უნდა ყოფილიყვნენ მეზობლათ, რომ მაშინ ენახათ, შენი საქართუელო რა იქნებოდა!.. სად გაჩნდნენ ის დანყველილი რუსები ჩუენს საუბედუროთ, ის მეცხრე დასი ზეციდგან გადმოყრილები? – უფალო დუბროვინო, გაიგონე ესა.

ახლა მოკლეთ სჯობია დუბროვინს უთხრათ, რომ იმის ისტორიაში ამთენი ტყუილი სწერია. უსვინდისობის, სირცხვილის მეტი

მთავრობამ სახელი განუთქუა: დიდი მეცნიერი არისომ(!) იმანაც ამით დიდად მოიწონა თავი. შემდგომ ზოგიერთი ძუელი ანბები დანერა და ალამამადხანის შემოსვლაც ქ. ტფილისში. ისინი სულ რუსეთის მთავრობის მიმართულების აზრზედ არის დანერალი: რუსეთისგან საქართუელოს დაღუპა არავინ შეიტყოს. სადაც არაფრისთანა არა ჩანს რა იმ აღწერილობაში და თუ ჩანს რამე, ისიც სულ ტყუილი. საქართუელოს ისტორიაც დანერა თეიმურაზ ბატონიშვილმა, მაგრამ გამოუსადეგი. აკადემიის ნევრი რომ იყო და მამ როგორ იქნებოდა, უნდა დაეწერა რამე, ანუ პირდაპირ ვთქუათ, დაანერინეს. მირიან ბატონიშვილსაც იმაზედ მოსწონდა თავი, რომ რუსეთის ხელმწიფე ეკატერინას ლენერალი იყო და შემდგომში დიდს მსწავლულსაც უძახდნენ, რადგან დერჟავინის ღმერთზე ოდა თარგმნა ქართულად. აი ასე მოტყუებული იყვნენ დიდით პატარამდინ ქართუელები რუსეთისგან.

სხუა იმაში არა არის რა ამთენი ვაკეთებული სიცრუის და არც ყურადღების ღირსი არის, ყუელაზედ პასუხი ვთქუათ. ამისთვის ასე მოკლეთ ვაუთავებთ.

რომ რუსეთის მთავრობა გულიშავი, პირად თეთრად ეჩვენება ყუელას, ისე იმათი ყოველი წერილების საქმეებიც ისე არის. ყოველი იმათი წერილების საქმეები, ოლონდ წმინდათ მართალი გამოვიდნენ ყუელასთან, თორემ არას მოგონილებას, არას ვაკეთებულობას არ დაერიდებიან და თუ იმისთანა იქნება რამ იმათ არხივებში ანუ ისე საქმეებში, ცოტა მაინც კომპრომეტი რომ შეეხოს იმათ მთავრობასა, სულერთიან ხევენ და ცეცხლში სწუნენ.

აქამდისინ ასეა და ამას იქით ღმერთმა იცის, იმთენი ქუეყნები იძულებული რომ ვაგვხადეს, ამისი სიმართლე იქნება თუ კიდევ არა?—

როდესაც მეფე გიორგი აღარ იყო, ბოლო დროს საქართუელოც დამშვიდებაში შევიდა. ამ დროს ქართუელებმა ცხადათ დაინახეს, რუსეთი თავისთვის ზრუნავს, რომ საქართუელო ხელალებით თავიანთი ყოფილიყო. ეს დრო იყო მაშინ, როდესაც რომ ღენერალი კრონილი აქ იმყოფებოდა. ამაზედ საქართუელოს პირველ თავადები სარდალს ივანე ორბელიანთან შეიყარნენ. დავით ბატონიშვილიც მიინვიეს და თათბირში გადანყვიტეს, რომ ქართუელების ჯარით რუსებს დაეცნენ, მასუკან დავით ბატონიშვილი დასონ მეფეთ, შემდეგ მთელი სახანოები და კავკაზიის ხალხი აღძრან რუსეთზე. ამ თათბირში აქაური რამდენიმე შპიონები გარეულიყვნენ, რუსეთის ქვეშევრემა მხარენი, რომელთაცა ეს ამბავი მაშინვე საიდუმლოთ აცნობეს ღენერალს კრონილს და იმანაც საჩქაროთ სარდალი ივანე, ამის სიძე (და ჰყუანდა), მეითარი სოლომონ თარხნიშვილი, ალექსანდრე მაყაშვილი, კიდევ ზოგიერთები მიიყუანა და იმათი ყოველი განძრახუა განუცხადა. ესეც დაატანა, ეს თქუენი განძრახუა, თვით დავით ბატონიშვილი მოვიდა, ეს ანბავი საიდუმლოდ მითხრა და ესეც დაატანა, აი, როგორი ერთგულია რუსეთის ხელმწიფისა დავით ბატონიშვილიო. ამას თუ იმას აცნობებთ, უფრო ცუდია თქვენთვის, ამისთვის, რომ მასუკან მისი ნებით თქუენ დაგაჭერინებთ და ასე დაჭერილს რუსეთში ვაგისტუმრებთო. იმ სანყალმა ქართუელებმა დაიჯერეს, სულ მართალი ეგონათ და ამის მეორე დღეს საქართუელოს პირველი კაცები კრონილთან მივიდნენ ძალიან ვაჯავრებულები და გამოუცხადეს, რომ დავით ბატონიშვილი რუსეთში ვაისტუმროს, აღარ გვინდა მეფეთაო, თორემ მთელი საქართუელო ავიშლებითო. დავით ბატონიშვილს უკვირდა, თუ რა ანბავი იყო და ან რა მოხდა?

ზევით ხომ ვგახსოვს მირიან ბატონიშვილის ამბავი, ახლა კიდევ

იმისი ამბავი გავიგონოთ? – თუმცა მირიანმა ის ქალაქი თავის დედის მაგიერათ დაატარებინა რიგიან გუამებში, მაგრამ არც თავისი ძმები, დარია დედოფლის შვილები და არც რიგიანი გუამები არ აჰყვნენ იმას. ყუელანი ამას მოერიდნენ: რიგიანათ დამშვიდებული სამეფოს ოჯახი არიოს. ამის გამო გაჯავრებული გადმოვიდა, მეფეს გიორგის შეუჩნდა და მერეთ ურჩია: მთელი ქუეყნის წესით, შენი შვილი დავით უნდა იყოს მეფეთ და არა შენი ძმა იულონო. შეუდგნენ და რუსეთის ხელმწიფიდგან დაუმტკიცეს ესა.¹

ამაზედ არც დედოფალი დარია, არც ძმები და არც ვინ წინ არ აღუდგნენ მეფეს გიორგის. ეს რომ მირიანმა ნახა და იმის მესაიდუმლედ დასმა, ამით ოჯახი არ აირია, ახლა სხუაგუარად შეუჩნდნენ მეფეს გიორგის. იმთენი ავი უთხრეს დავით ბატონიშვილზე და იქამდისინ მიიყვანეს იმის გონება, რომ განიძრახა, საქართუელო რუსეთს მისცეს და ბოლო დროს კიდევ მისცა, საიდგანაც ეს ანბავი განგებ ჩუმათ გამოიტანეს, მეფე გიორგის ძმებსა ჩუმათ შეატყობინეს და ოჯახში სამდურავი ჩამოუგდეს. ეს რომ ასე მოუხდათ, მასუკან ბატონიშვილი მირიან თავის ძმებს მიუდგა და ქვებუდანობით აიყოლია ისინი მეფე გიორგის სანინალმდეგოდ, რომელთაცა ბოროტგამძრახველებმა იქით მხარეს: მინამ ბატონიშვილი დავით გაამზადეს მეფეთ და აქეთის მხრით იულონ, რომელმაცა ეს ანბავი დავითმა სულ არა იცოდა რა, კიდევ მეფეთ ეგონა თავი შემდგომ გიორგისა, სადაც შეიქნა ერთმანეთის ცხადი წინალმდეგობა. მეტი ღონე რომ აღარ იყო, კეთილგონიერი დედოფალი დარიაც გაერია ამ საქმეში. უფრო ამიტომ, რომ ცხადათ იცოდა, რუსეთი დავითს არ დასომდა მეფეთ და ამის გამო, რადგან მეფის ირაკ-

¹ დუბროვინი ამბობს 97-ს გვერდზე ბატონიშვილის იულონისაგან ღვინის მსმელობას. საძაგელი მოგონილება. იმისთანა კარგი ზნეობიანი კაცი, ანუ ფხიზელი და ანუ მშვიდობის მყოფელი განა კიდევ იქნება? – ამასთან დიდი მლოცავი იყო და სანყალთ შემწე, რომელსაცა ჩუენი ქუეყნის დამლუპველები შესჩენდნენ, ტკილსა ერთგულობას აწუენებდნენ, უიმისონი, რაც უნდოდათ, იმას შვრებოდნენ და შვრებოდნენ ჩუენის ქუეყნის დასაქცევსა: მომატებული კეთილი ბოროტება არისო. ის სწორეთ ასე იყო, თორემ იმის ღვინის მსმელობა ვის გაუგონია? – ჰოო, ესეც ერთი ემპაკური მოგონება არის. სხუა რომ ვერა მოეგონათ რა იულონზე, იმისთანა უზაკველი კაცი რომ იყო და იმისთანა მშვიდობიანი ფხიზელი: ეს ლოთობა მანინც მოუგონოთ, რომ ის ამის გამო მეფობის ღირსი არ იქნებოდაო. ეს ჩუენ ყუელა კარგათ ვიცით, რაც ამბები იყო იმათ ოჯახში შეჩენილებისაგან. არა, რატომ თვით ძლიერმა რუსეთმა არ წარუმართა მეფობა საქართუელოს, ხომ ადვილად შეძლოთ, თუ კარგი უნდოდა რუსეთს ჩუენთვის? – ანუ კავალევსკის რომ უნდოდა რეგულიარნის ჯარის განყობა და 1783-ს წლის ტრახტატის განახლებით დამტკიცება, რატომ ესენი არ მისცეს? – განა ესენი იმიტომ არ მისცა, რომ რუსეთისა უნდა ყოფილიყო საქართუელო? –

ლისაგან გიორგის შემდეგ იულონ უნდა ყოფილიყო მეფეთ, ამისთვის, ამ კანონიერის მიზეზით: ეგება, როგორმე ოჯახს არ დაეკარგოს მეფობა და ამიტომ გამოიდო თავი, ოჯახი არ დაილუპოსო. ამ საქმის დამწყობი შემდგომში ქვემოთ იქნება.¹

უფალი დუბროვინი ლენერალ ლაზარევს რომ ამართლებს და კავალევსკის ამტყუნებს მართულობაში: მითამ ლაზარევის ქცევა პირდაპირი ყოფილიყოს და კავალევსკის მოქმედება თავის პატივისთვის. ეს დიახ მართალია, რომ ლაზარევს ნდომია, ბაგრატიონთ ოჯახი პირდაპირ ჩქარა დაილუპოს და კავალევსკის მკვიდრად აღადგინოს (დუბროვინის 85-ს და 91-ს გვერდზე). ესე იგი კავალევსკის ნდომია, როგორც სხოლიოში ვთქვი, რეგულიარნის ჯარის განწყობა და მეფე ირაკლის 1783-ს წლის ტრახტატის მკვიდრად განახლება, რომელსაცა ამით საქართუელოს მეფობა დაუმკვიდრდებოდა და კავალევსკიც ამის საქმეების წარმართუელი იქნებოდა. აქ რა პატივისმოყვარულობაა კავალევსკისაგან? – მაშინ როდესაც რომ ლენერალ ლაზარევს კი ჩაუშლია ესენი, მეფე გიორგიც თავისაკენ მიუბირებია და ბოლო დროს ამის გამო დაუღუპამთ ბაგრატიონთ ოჯახი, ერთად საქართულოთი. ამ განძრახვის თავის მომყვანელი ანუ ამ საქმისა აღმასრულებელი ლენერალი ლაზარევი იყო, ეს საქმითაც ადრე ასე ვიცით და ამ დუბროვინის აღწერაშიაც ასე ჩანს, მაგრამ მიკვირს, დუბროვინს როგორ მოსვლია, რომ ეს ფაქტი თავის თხზულებაში ჩაუნერია, მაშინ, როდესაც რომ ყოველს მაშინდელსა ჩუენსა სიმართლესა მალავს რუსეთის მთავრობა? – მირიან ბატონიშვილი, ის გასულელებული რუსეთისაგან, მითამ ის თავის მამის, მეფის ირაკლისათვის მოვიდა საქართულოში? – მოვიდა, თავიანთი ოჯახი საქართულოთი ერთად დაამხო, მასუკან გატრიალდა და თავის ძმისწულებით (მეფე გიორგის შვილებით) ბაგრატიონთ და მიხელით, ეს ორნივ თან გაიტაცა: ეგება სხვებიც უკან დაგვედევნონო და გამარჯვებული, საქართულოს დამხობისთვის პეტერბურლისაკენ წავიდა, რომ ხელმწიფას ეკატერინას საფლავზედ ილოცოს ხოლმე, რადაგან იმისი ერთგული ლენერალი იყო...

¹ მინამ რუსეთის ინტრიგებისათვის საჭირო იყო დავით ბატონიშვილის მეფობა, რომ ოჯახში მტრობა ჩამოეგდოთ, მეფეს გიორგის აღიარებინეს თავისი ძე დავით მეფედ და როდისაც დაიდასტურეს: ეხლა საკმაოდ ვართ ჩუენ ძლიერი საქართულოშიო, მაშინ ამთენი უმსგავსო ამბები უზიდეს მეფე გიორგის ბატონიშვილს დავითზე და დავითს მეფე გიორგიზედ, რომ მამა-შვილს ერთმანეთი თვალის დასანახათ სძაგდათ, რომელმაცა ამის გამო მეფე გიორგისა ხელი აღდებინეს საქართულოზე და რუსეთის ხელმწიფესა მისცა თავის შვილის დავითის გამოჯავრებული, მაგრამ დავითმა კარგა ხანი ამ ამბისა სულ არა იცოდა რა. ისე გაკვრით კიდევ უთხრეს, მაგრამ არ დაიჯერა.

უფრო კეთილშობილური პატიოსნება არ იქნებოდა რუსეთის მთავრობისაგან, რომ პირდაპირ ეთქუა: საქართველო ჩუენთვის საჭირო იყო და ამის გამო ნავიღევითო, მინამ უმანკოებს აბრალებდნენ, ანუ სხუა და სხუის გაკეთებულის მოგონებით თავს მართლულობდნენ, მითამ ისინი ამაში სრულიად მართალი იყვნენ და მითამ მეტი ღონე რომ არა იყო რა: ამისთვის მივიღევით საქართველოო. ასეთი ფაქიზია და წმინდა რუსეთის მთავრობა, რომ იმათ არასდროს რწყილი არ დააჯდებათ, ყველაფერში ამისთანა წმინდანი არიან ისინი. თუ რომ რუსეთის ხელმწიფეს გადაწყუეტიტ ეთქვა: ან იულონ და ან დავითი უნდა იყოს მეფეთაო, მაშინ ვერც ოსმალო, ვერც სპარსეთი და ვერც მთის ხალხი ველარას გაბედავდნენ საქართველოზედ. არამც გაბედავდნენ – დიდათაც იამებოდათ, თუ არადა, თვითონ რუსეთი იმათ ძალზედ აღლებდა საქართველოზე, რომელიცა ეს ცხადია. გარდა ამისა, იმ ერთ-ერთს ამორჩეულ მეფეს, ან კავალევსკი და ან იმისთანა სვინიდისიანი ჩინოვნიკი რომ მიეჩინათ, მაშინვე საქართველო დამშვიდდებოდა და ევროპიულს გუარზედ გამართუას დაუნყებდნენ ქუეყანასა, თუ არადა ცვიერულსა კამედიას მოჰყვნენ და ამ კამედიის თამაშობით საქართველო მოიტაცეს იმ მართალის და წრფელის ხალხისაგან. სადღესასწაულო ტაში დაუკარით იმათ იმისთვისა მთელი ქუეყანაო (!!!)

101-ს გვერდზე სწერია დუბროვინის თხზულებაში, რომ დარია დედოფალს ნდომია წასვლა და თავის შვილებთან შეერთება. ეს სწორეთ მართალია, მაგრამ აი როგორ?– ის ცხადათ მიდიოდა და არა ჩუმათ, ამისთვის მეფეს გიორგის სთხოვა, ნება მისცეს, თავის ქალის შვილს, მეფე სოლომონთან ნავიდეს იმერეთში იმიტომ, რომ რადგან მეფე გიორგი ხელალებით საქართველოს რუსეთს აძლევს, იმას ნება ჰქონდეს იმერეთში ცხოვრებისა თავის შვილიშვილ მეფე სოლომონთან, რომ იმის ოჯახის დალუპა არა ნახოს რა რუსეთისაგან, ესე იგი გიორგი მეფის ოჯახი. ეს ცხადი იყო ძუელს საქართველოს პირებში, ეს ჩემთან ბევრჯელ ულაპარაკიათ იმათ და დედაჩემს ხომ რამეთენჯერ უთქუამს, რომელიცა განუმორებლად თავის დედასთან იყო და რომელმაცა ყოველი თავიანთი ოჯახის ამბავი წვრილად იცოდა.

დედოფალი დარია სწორეთ ამ განძრახვით მიდიოდა, მაგრამ რუსებმა აღარ გაუშვეს და წასასვლელი გზები შეუზღუდეს ყარაულებით, შეეშინდათ: არ გაიტყვესო და იმერეთი იმის იქ მისვლით არ აირიოსო.

როგორც რუსებს მოყავთ ის ღვთიური დედაკაცი, დედოფალი დარია იმისთანა ინტრიგანკათ, თუ მართლა ის იმისთანა ყოფილი-

ყო, არც იმათი ოჯახი დაილუპებოდა და არც საქართველო. კიდევ ეს არის ჩუენი უბედურობა, რომ ჩუენს ქუეყანაში ევროპიული ინტრიგებისა არა იცოდნენ რა, იმ წმინდა სახარების ხალხმა. თუ ის სცოდნოდათ, არამცთუ რუსეთისა იქნებოდა ეს ქუეყანა – რუსეთი ჩუენზედ ძალიან შორს დარჩებოდა, როგორც განათლებით, ისე ქუეყნის სამძღვრებითა: ერთს მართალს ადამიანის სულსა ბევრმა ეშმაკებმა რომ მოასწრონ, რასაკვირველია, მაშინვე დაიჭერენ და ჯოჯოხეთში ჩააგდებენ, თუ იმას გამომხსნელი ანგელოზები არ მიეშველებიან. სწორეთ ამ მაგალითში იყო ჩვენი მართალი მამა-პაპა დიდის რუსეთის ბრჭყალებქვეშა.

როდისაც რო ქალაქ ავლაბრიდგან დედოფალი დარია აღარ გაუშვეს და ყოვლის მხრით შემოუზღუდეს იმისი წასასვლელი გზები, ეს ამბავი შვილებამდინ მივიდა. უფრო დამატებით: დედოფალი დედათქუენი დაიჭირეს საპყრობილეში და ყარაული დააყენესო.

ამის გამგონენი, ძმები წამოვიდნენ ჯარით, დედოფალი ძალით გამოიხსნან, მაგრამ მართლა ახლა რუსებმა ყარაული დააყენეს დედოფალსა დაშეზღუდეს მკაცრათ. ეს ამისთანა უსამართლოება რომ დაინახა თავის თავზედ, მასუკან კი თავი გამოიძო, რომ მეტი ღონე აღარ იყო, მოინდომა, როგორმე დაეხწიოს და იმერეთისაკენ წავიდეს,¹ მაგრამ ვერაფრით ვერ შეიძლო, ამის გამო რუსეთის ხელმწიფესა სთხოვა მეფის ირაკლის ანდერძის შესრულება ოჯახის მეფობისა ხნით უფროსზე, უფრო ამისთვის, რომ ეგება როგორმე ჩუენს ოჯახს მეფობა არ დაეკარგოსო. სადაც მე ამ წიგნისას არას ვიტყვი. ვისაც ნებავს, დუბროვინის წიგნში წაიკითხონ 103-ს გვერდზე, რასაცა სწერს, სიმართლით თხოვაა თუ არა? დედოფალ დარიას მინამ რუსეთში წაიყვანდნენ, სოლომონ მსაჯულის რჩევით, ამაზედ ძალიან ცდილობდა, მაგრამ ყოვლის ცფიერებით ჩაუშაღეს. იქნება გეგონოთ, რაც გიორგი მეფისაგან წყენა ჰქონდა დედოფალ დარიასა, მეფისაგან ყოფილიყოს?– არა, ის მართალი კაცი იყო და სწეული. თუმცა სწეულობდა, მაგრამ ის მაინც იცოცხლებდა კარგა ხანი, რომლებიცა იმის გარეშენი იმის სახელზედ ბძანებლობდნენ: ღენერალი ლაზარევი, თა გიორგი ციციშვილი (მეფის გიორგის სიმამრი), არქიმანდრიტი ეფთიმე, გარსევან ჭავჭავაზე (მაგრამ ამ ამბებში რუსეთს იყო), თა ალექსანდრე მაყაშვილი და სხუანი. ამ უკანასკნელს განძრახვის აზრსა კავალევსკიც იმათ მიუდგა, ერთათ დაინყეს საქმობა დედოფალ დარიასი და იმის

¹ ამ საქმეების დამწყობი და მრჩეველი დედოფალ დარიასი იყო გონიერი მსაჯული სოლომონ ლეონიძე, რომელმაცა იმან სულ იცოდა რუსეთის ცფიერი ამბები მეფის ირაკლის ოჯახობაზედ. ზევით სწერია მსაჯული სოლომონისა, ხომ გახსომთ?–

შვილების საწინააღმდეგოთ, იქამდისინ, რომ ბოლო დროს ოჯახი და საქართუელო რუსეთმა გადაყლაპა თავის დაღრენილს ვეშაპის პირით და ჩაიგდო თავის დიდ მუცელში. გაიგონეთ.

უეცრად მეფე გიორგი შემიძიდა. დილაადრიან თვით მეფე გიორგი, დედოფალს დარიას აცნობა, მიბძანებუელიყო და ჩემი დაი თეკლაც თან მოიყვანეთო (დედაჩემი). დაუყოვნად მივიდნენ. შესვლისთანავე მეფე გიორგიმ ხელი სთხოვა დედოფალსა, ცრემლით დაჰკოცნა და მასუკან მოახსენა:¹ დედოფალო ჩემო დედავ, რაც თქუენ ჭირნახული გაქუთ ჩემზედ, მე იმისი მაგიერი უსიამონებით გადაგიხადეთ და ამისთვის მაპატიეთ ჩემო მოჭირნახულე დედავ. ამასთან, ვინც იქ იყვნენ, ყველანი დაითხოვა, გასულიყვნენ. მერე თავის დას, თეკლას კარები დაერაზა, არავინ შემოსულიყო. შემდეგ დედოფალი მახლობლად დაისო და მეორეს მხარეს თავის დას თეკლას მარცხენა ხელი მისცა, ხელი ხელზედ წაუსო. მერეთ კიდევ დედოფლისაკენ: „ჩემო დედავ! ჩუენი ოჯახი დაიქცა ათასის წლის მეტი საქართუელოში“ და ცრემლები გადმოყარა, იმასთან დედოფალმაც. მასუკან კიდევ მეფე გიორგიმ:

-„ერთხელ მე რომ მამაჩემს მეფეს ვეახელ და საიდუმლოთ მოვახსენე, რუსეთის ხელმწიფე ოჯახს გვილუპამს-მეთქი, იმ დროს ამ ჩემის დითა თქვენც ხომ იქ ბძანდებოდით და თქვენს ასე დამემონმენით, მეც აგრე გავიგონეო. მაგრამ მამამ მეფემ არ დაიჯერა. ესენი ხომ კარგად ვახსომს, შენიჭირიშე?“

-„კარგათ მახსომს, აგრე იყო სწორეთ, ჭეშმარიტათ“. დედოფალი დაემონმა.

-„ეს ჩემი მოხსენებული მამას მეფესთან დამავინყეს შემოხვეულთ მაცთურებმა. ისინი ყოვლის ფიცით მარწმუნებდნენ რუსეთის ხელმწიფის დიდს მოწყალეებაზედ, ამის გამო ფიქრში აღარ გამივლია ის ჩემი მოხსენება მამას მეფესთან და ამისთვის ყოვლის ჩემის გულით მინდობითა რუსეთის ხელმწიფეზედ დიდი ნდობა მქონდა და ყოველი, რაც კი მთხოვეს, სულერთიან შევუსრულე, მაგრამ არ იკმარეს ესა. ამ ერთის კვირის წინათ ღენერალ ლაზარევმა მითხრა რუსეთში წასვლა მთელის სახლუელობითა, რომელმაცა ამისი უარი კი უთხარ, მაგრამ ამის გამო ჩემი გული გულათ აღარ არის. მეტის წყენით ვკვდები უსამართლო რუსებისაგან.“² ესლა

¹ ბევრჯელ თურმე აკოცებდა და იმ ზევით სიტყვას ეტყოდა.

² ზოგიერთს კიდეც უთქვამს, მითამ ღენერალ ლაზარევს ყავაში მოენამლინებინოს მეფე გიორგი, მაგრამ იმისი მოწამლა საჭირო აღარ იყო, ამიტომ, რომ ჯერ პირველად, სნულობდა, მასუკან ყოველდღე ასეთს იმის სასიკვდინოს ახალს ამბებს უზიდავდნენ, რომ იმის წრფელსა და მრისხანეს გულსა, როგორც აპრიალებულსა ცეცხლსა, ისე აანთებდნენ. იცოდნენ, რითაც გაეანჩხლებინათ, რომელსაცა უდანოთა

ყოველს ცხადათ ვხედავ რუსების განძრახვას ჩუენს ოჯახზედ. ესენი კარგად დაისწავლენ დედავ და შენც ჩემო დაო თეკლავ, ეს იმათი უწყალოება ჩუენზედ დასავინყარი არ არისო.“ ამასთან როგორც ისა, ისე დედოფალი და დედაჩემიც მწარეთ ატირდნენ. იმათ ამ ამბავში გარეთ ჩუმი აღიაროქოლი შეიქნა მაცთურებისაგან და ჩუმათ კითხუა: რაო, რა ანბავია, რა საიდუმლო უნდა ჰქონდეთ იმათაო? – მაგრამ ვერა შეიტყეს რა. მასუკან მეფე გიორგიმ დედაჩემს კარები გააღებინა, სადაც საჩქაროთ მაცთურები შევიდნენ და მეფეს, დედოფალსა ყურება დაუნყეს. შეემცნიათ რამე, მაგრამ ვერა გაიგეს რა და ეს იმათი საიდუმლო იმ სამშვივე დარჩა იმ დროს და აქამდისინაც არავინ არა იცოდა რა იმ ამბისა. ახლა იძულების გამო დუბროვინის ისტორიისაგან, მეც საყოველთაოდ ვაცხადებ ამას.

მეფე გიორგი კიდევ საკმაოდ იცოცხლებდა, მაგრამ დააშურეს, საქართუელო დროით მიელო რუსეთს და შესდგომოდა, როგორც თავის ქვეყანასა. მეფის გიორგისა და დედოფალ დარეჯანის ამ ამბისა შემდგომ, ერთის კვირის განმავლობაში ანუ ცოტა მეტ-ნაკლებისა, წმინდა მეფე გიორგი გარდაიცვალა, მსხვერპლი რუსეთის მთავრობისა, რომ უფრო ჩქარა მოეტაცა საქართუელო იმ მოუთმენელს მთავრობასა, რომელიცა დაბადებიდგანვე სიკვდილამდინ, როგორც სულით, ისე ხორციელად წმინდა იყო ისა. თუ რომ შეცდომილება რამ მოუვიდა იმას, რუსეთის შეჩენილის აგენტებისაგან, რომელიც იმ თავის უკანასკნელს ჟამში დიდს სინანულში იყო: შეჩვენებულმა იმ ლაზარევმა ეს რა მიყო, რომ მამიჩემის, მეფის ირაკლის ანდერძი ვერ აღვასრულეო და მეტის სინანულით თურმე ცხარედ ტიროდა. გარდა დედიჩემისა, თა ასლან ორბელიანმაც მიანბო ეს ამბავი, მეფის გიორგის ქვისლმა. დუბროვინიცა სწერს ამას ცოტათ, მაგრამ უფრო სხვარიგათ და ცივათაც: მითამ არაფერი (დუბროვინის წიგნში 165-ს გვერდზე). იმ აღმოსავლეთის ბარბაროსებისაგან გადარჩენილი საქართუელო, ის ათასობითის წელიწადის დამკვიდრებული მამული ქართუელებისაგან, მასუკან რუსეთის პოლტიკისაგან წყნარა, ნელა დასუსტებული, მერეთ სულერთიან მეფის ირაკლის დრო, ის სამოცდასამის წელიწადისა, იმ ქართუელების ხმლითა, იმ თავიანთის სისხლით შენახული მამული, ახლა მეფის ირაკლის შემდეგ, ასე ჩქარა მოიყვანეს აღ-

ყელსა სჭრიდნენ და უნდოდა, რომ ჩქარა მომკვდარიყო უფალს ლაზარევსა, რომ დროით მოეტაცათ საქართუელო. გარდა ამებისა, მეფის გიორგისა და ბატონიშვილ დავითისა (მამა-შვილში) შორის ასეთი შფოთი ჩამოუგდეს, რომ საცოდავთ არ ასვენებდნენ, ასეთი საშინელი გაკეთებული სიტყვები დაჰქონდათ ერთმანეთში. ზოგიერთი კიდევცა მაქვს დანერილი ენამტანიების ის ჭორები ჩემს სხუა წერილში.

სრულებაში საქმე ქრისტიანმა რუსებმა, რომ სულ სამის წლის განმავლობაში საქართველო იმათი იყო და ქართველების მცირედი კვალიც აღარა ეტყობოდა რა ჩუენს ქუეყანას. ასეთის ეშმაკურის ძლიერებით გაგლისეს დედამინაზედ ის მეფე ირაკლის ხელგამომავალი ვაჟკაცი ქართველები, რომელიც რუსეთის ხელმწიფე პავლე ამისთვის მზადებაში შევიდა, რომ ჩუენის დანთქმისთვისა დიდი დღესასწაული გადაიხადოს: ძლივს ამთენის საუკუნოების ჩუენს ზრუნვის სანადელსა მივეხნიენით და გადანყუეჩით ახლა კი საქართუელო ჩუენი, რუსეთისა არისო, იღლესასწაულე, გაიჭიმე, გაბტყელდი რუსეთოვო(!!!). ამიტომ ასე შეუკდიმად იმ დუბროვინის წიგნში ესეც არის მოხსენებული: იმ ძუელის ქართუელების სრულიად დავრდომილება პირველს რუსობის დროს საქართუელოში. მაგალითად მოვიყვანოთ: ერთი კაცი ერთს დიდ მთის კლდეს რომ მიადგეს წერაქვითა და სამასი წელიწადი წვრილ-წვრილად ანგრიოს ყოველს ცისმარეს დღესა, იმასაც კი ძირიანათ ამოადგებს ამთენს დროში, თორემ ჩუენი მამა-პაპანი ხომ კაცი იყვნენ?– იმ ჩუენის მეფის ალექსანდრეს პირველიდგან, რუსების პირველს დაფუძვნამდისინ საქართუელოში, სამასი წელიწადი მეტი ანგრია რუსეთმა საქართუელო და დანგრევას შეიძლებდა თუ არა?– რას ამბობენ, როგორ დავრდომილება? ჩუენი თესლიც აღარ უნდა ყოფილიყო ჩუენ ქუეყანაში იმთენი ცფიერის ამბებითა რუსეთისაგან ჩუენზედ. არამცთუ დასაძრახნი არიან ისინი, დიდათ გასაკვირვებელია, რომ თავიანთი თესლი კიდევ შეინახეს საქართუელოს მამულზედა ქართუელისა, რუსეთის ეშმაკურსა მახეში გაბმულემა იმ მართალმა ხალხმა.

ახლა ამისთვის სჯობია, რომ მოკლეთ მოვჭრათ. ესეც უთხრათ პირდაპირ, რომ რუსეთის მთავრობა, გულით სავსე მზაკვრებითა, პირათ ნათლათ ეჩვენება ყუელას, ისე იმათი ყოველი წერილების საქმეებიც ასე არის. ყოველი იმათი წერილების საქმეები, ოლონდ წმინდათ მართალი გამოვიდნენ ყველასთან, თორემ არა მოგონილებასა არას დაერიდებიან და თუ იმისთანა იქნება რამ იმათს არხივებში ანუ საქმეებში, ცოტა მაინც წყენა რომ შეეხოს იმათ მთავრობასა, სულერთიან ხევენ და ცეცხლში სწუენ, თუ როგორმე არა სცდათ რა. ყოველი იმათი ისტორიები ისტორიები კი არ არის, თავიანთ არანამდვილს მოქმედების ფაქტებზედ შედგენილება. რა არის? ეს არის, რომ ჯერ გარეშეებთან მართალი გამოვიდნენ, თუ ვინიცობაა, ეს ასე ვერ მოუხდათ, მასუკან ოლონდ თავის ხალხთან ნათლად მართალი იყვნენ, თორემ მთელს ქუეყანას სულ არას დასდევენ, ამისთვის, რომ თავის აზრისამებრ, რადგან მთელს ქუეყანას უდრის რუსეთი, ამის გამო თავის ხალხთან ყველაფერ-

ში მართალი უნდა იყოს. ამით რუსეთის მთავრობამ თავის აზრი შეასრულოს და თავის დროზედ მთელს ქუეყანას თავზედ დააჯდეს ამ სახით, რომ ბოლოს თავის გასამართლებელი ჰქონდეს თავის ხალხთან: მართლები ვიყავით, გარეშე ხალხმა უსამართლობით იძულებული გაგვხადეს და ამიტომ შევიძინეთ სხუა ქვეყნებიო. აი რუსეთის მთავრობის აზრის მიმართულება მთელის ქვეყნის დასაპყრობლად, რომლებიცა თავის შპიონებსა ისე ასაქმებენ ყოველს მხარეს, რომ მე არა მგონია, რომელსამე სახელმწიფოს ჰყუანდეს იმათთანა შპიონები. რუსეთის შპიონები ზედმინევენით სწორეთ მაცთურები არიან. ვერას იმათ მცირეს საქმეს ვერა რომლები დიდი გონიერნი საქმის კაცნი ვერ მიუხვდებიან, თუ იმათით ძალიან გამოცდილნი არ არიან.

თუნდა ესენიც რომ არ იყოს, ეს ჩემი ამთენი აღწერილი ნამდვილი სიმართლეები, სადაც მე კრიტიკულად დუბროვინის თხზულებისა მაგდენი არა გამირჩევია რა, იმის თხზულებაშიც ცხადათა ჩანს, რომ ჩუენი გულმართალი მეფეები და თვით ქართუელები როგორ მოტყუებული ყოფილან რუსეთისაგან. ვისაც მიხვედრა აქუს, ნათლად დაინახავს ამას იმ დუბროვინის თხზულებიდან. მაშასადამე, სადაც ეს განძრახვა რუსეთს ექნებოდა, არა თავის ხასიათის უსამართლოების საშუალებასა არას დაერიდებოდა საქართუელოს მოსატაცათ, რომ ბოლო დროს მთელს აზიას ხელი გადაავლოს – ავლებს კიდეც და იმისთვის ამის კლიტეთ მთელი კავკაზია ხელში უნდა ჰქონოდა და აქუს კიდეც.

მინამ რუსეთი ამისთანა ძლიერებაშია ანუ ამისთანა დაფარულს პოლეთიკის მდგომარეობაში, არაოდეს ნურსად კაცობრიობა ნუ მოელის კარგსა რასმე განათლებას კაცობრიობისათვის. ის, რომლებიც რეფორმები მოახდინა რუსეთმა რუსეთში ანუ თუ კიდეც მოახდენს, ისინი სულ მოჩვენება-მანევრები არის რუსეთისაგან, რომე რუსეთზე არავინ არა იფიქროს რა, რას ჩუმობით ძლიერდება რუსეთი თავის შიგნით ქუეყანაში და ამისთვის არავინ არა იცის რა, სად როგორ მოქმედებს თავის აგენტებით ოთხსავ კუთხივ ქუეყნის შარზედ, რომ კაცობრიობა წინ არ წავიდეს და დამშვიდებულის გონებით იყვნენ რუსეთზე ყუელანი, სადაც ამაებში კი თვითონ ძლიერებაში შედიოდეს – შედის კიდეც განუსაზღვრელს და უძღვეველს ძლიერებაში, რომ ბოლო დროს თავის საშინელების ქუემ კაცობრიობა გასრისოს, თავის ამაოების დიდების სახელის დასაგდებად(!!!)

ვაი ევროპიის ბრალი. როგორც პოლშა და ეს ჩუენი ქუეყანა რუსეთისგან მწარეთ ტირის, ისიც ელოდეს ამას, რუსეთისა აზრისამებრ თავის დროზედ: ათს მილიონს მეტს განყობილს ჯარ-

სა კისერზედ რომ დააყენებს, აი მაშინ. ჩუენი გაუნათლებელი უდიპლომატო მამა-პაპები მოტყუებულნი რომ არიან რუსეთის-აგან, იმათ უმანკოთა სიმართლესა მიეტყუებათ, მაგრამ გონიერს და ბრძენს ევროპიის დიპლომატიას კი არ შეშვენის რუსეთისაგან მოტყუება. *განათლებულო ევროპიაჲ, კიდევ გეტყვი, რომ ნუ ტყუ-ვდებით, ნუ ბრმავდებით გონებითა რუსეთისაგან, თორემ თქუენი შვილიშვილების საგიები დაიდებით.* ამის შემდგომ ეს ორიოდ სიტყუაცა ვთქუათ აქა და ამითი დაგასრულოთ. ის ქართუელები და ის სომხები, ვინც ერივნენ მეფის ოჯახობის და საქართუელოს დაღუპაში, როგორც მეფე ერეკლემ იმათ მიუტევა, ისე ჩუენც მიუ-ტეოთ იმათ და ჩუენმა შვილიშვილებმაც. მე ამ თქმას ვერ გავბედა-ვდი ამისთვის, რომ მამულის მოღალატე დიდი სასჯელის და გიების ღირსი არის, მაგრამ იმ ღვთიურის ქრისტიანის და მამულისთვის თავდადებულ მონამის მეფე ერეკლეს გულისთვისა, იმის სიტყუ-ას პატივი უნდა ვცეთ, იმ გულმართლების შეცთომილება აღარა გავიგონოთ რა, როგორც მეფე ირაკლი ზევით ეუბნება იმ პირს: მამიტყუებიაო. ისე ჩუენც მიუტეოთ და ესეც იმას დაუმატოთ, ეს მეფის ირაკლის სიტყუა, იქვე ზევით ნახსენები.

„ჩუენ ჩუენმა სიმართლემ და ჩუენმა უმანკოებამ მოგვატყუა, ყოველი პლუტი აზარქარი ვაჭარი მართალს უმანკოსა მოვაჭრე-სა მოატყუებს თავის უსვინდისოს სარგებლობის შეძინებისთვისა, ისე მოგვივიდა ჩუენა. მხოლოდ მე მარტო, მე ამას ჩემს თავს ვერ მიუტევებ, სულ დამნაშავე მე ვარ, არავისი დამდურება მე არ მარ-თებს, მეფე ვიყავ, ქუეყნის გამგე, მე არ უნდა მოვტყუებულვიყავ: ეს ტვირთი მხოლოდ მე ერთს კისერზედ მანვეს, სხუას არავის.“

დიდსულოვანო მეფე ერეკლე! ცფიერებისაგან შენის ქუეყნის დაქცევისთვის თავი დაიჭლექე და მონამისა ტანჯვით მოკვდი, მაგრამ შენსა და შენის ქართუელ-სომხების უმანკოების შეცთო-მილებაზე ღმერთი არ განრისხდება, იმედია, სამართალსა თვით ის უმანკოების შეცთომილება იპოვის. ამისთვის ის დუბროვინის თხზულება მეფეს გიორგიზედ ამ სახელით რომ ყოფილიყო, მინამ მეფის გიორგის სახელზედ გამოეცათ ის თხზულება, ჭემმარიტად უფრო შესაფერი იქნებოდა ესა: მოტყუებით საქართველოს დაღუ-პა რუსეთის მთავრობისაგან. აი, სწორე და მართალი იმ წიგნის სახელი ეს არის.

თ ა ა. ვახ. ძე ჯ. ორბელიანი

თვესა იანვარსა, 1868-სა ნელსა. ქ. ტფილისს.

პირველი სოლერა აქ ტფილისში /საქართველოში/ (1830-სა წელსა რაც ვიცი ანუ შემხვედრია)

ამ წელიწადის ორი თუ სამი წლის წინათ ამბები მოდიოდა ინდოეთისა: ერთი რაღაც სწეულობა გაჩენილა, ძალიან სწყვეტს ხალხსა, რომელსაცა უწოდებენ ხოლერასაო.¹

ამის შემდგომ კარგახანი გავიდა, ბოლოს თქვეს: ის ხოლერა ყიზილბაში მოსულა ხალხს ძალიან ხოცსო, ამის ჰასუხათ ერთმა სასაცილოთა თქუა: ქარავანი ხომ არარის ისა, აქლემების საპალნებით მოდიოდესო. რომლებმაცა იმის ხმასა არა დასდიესრა ხალხმა. შემდგომ ამისა, კიდევ კარგახანი დრო რომ გამოვიდა, მასუკან თქვეს: ის ხოლერა ყარაბაღში მოსულა, ხალხს მუსრს ავლებსო. ახლაკი ჩვენმა ხალხმა თავები ჩამოჰკიდეს და დაღონდნენ: ვაი თუ აქაც მოვიდესო? – და მოდიოდა კიდევ ნელანელა. ბოლო დროს წინა დღეს აქაც დაიძახეს: კოდის სოფელში მოსულაო. (სამი საათი სავალია მოკლე გზაზედ ცხენით ტფილისიდან კოდა, სამხრეთისკენ.)

ამის მეორეს დილაზედ, დედიდაჩემს ბატონიშვილს ქეთევანსა, თავის დაი დედა ჩემი და მე ჩემი ცოლით სადილათ დავეპატიჟნეთ; გადავედით და ყველანი ერთიან სადილზედ უფიქრელათ ვიყავით, ასე რომ ერთი სიტყვა ხოლერაზედ არა თქმულა. (როგორც მახსოვს, ეს დრო იყო აგვისტოს თვის დამდეგი, ჩვენებურათ მარია-მოზისთვე.)

სადილი რომ გავათავეთ, მე წამოველ და ჩემი ცოტა ძილი, ან ოცი მინუტი და ან ნახევარ საათი დავიძინე. (სადილთ უკან მე ამაზედ მეტს არ დავიძინებდი. ღამეც თერთმეტი საათიდან დილის შვიდ საათამდინ, მაგრამ ამათ შუაში ან საათ ნახევარი და უფრო მეტათ ორი საათი მეღვიძა ხოლმე. ასე რომ ოცდაოთხს საათში, ხან შვიდი და ხან ექვს საათ ნახევარი მეძინა. ეს ჩემი ჩვეულობა იყო ჩემი ყმანვილკაცობიდანვე, მაგრამ ესეც მოხდებოდა, რომ სამი საათი ძილი არ მექონებოდა და იშვიათათ სულაც არა.)

ამ ჩემი ძილის შემდეგ რომ გამეღვიძა, სახლის ბალკონზედ გავეღ² და აქეთ იქით სიარული დავიწყე. დღე იყო მზიანი და კარგათაც ცხელოდა, ამდროს ამ მეიდანზედ, ქვემოთ ბაზრის მხრიდან ერთი დასტა ხალხი, ზოგი წინ, ზოგი უკან მორბოდნენ გაფანტულები და ერთმანეთს უძახოდნენ.

¹ ამის ძალას და მოქმედებასაც ლაპარაკობდნენ.

² უწინ ჩვენს მეფეებს სასახლე რომ ჰქონდათ, იმის მეიდანისა პირზედ აქეთ მხარეს დედა ჩემმა სახლები გააკეთა 1819-ს წელსა, რომელშიაც შიგ ვიდექით და დღესაც მე აქ ვდგევარ, ჩემის ძმებიდან ნილში მერგო, ჩვენი გაყრის დროსა.

– „არ იქნა ჩქარა გასწით, თათრის მეიდანში შემოვიდა.“ იმ თათრის მეიდანში ყოველთვის ხალხი ბევრი არის ხოლმე, სადაც ქ. ტფილისისთვის იქ სანუზულე ბევრი იყიდება. იმ მორბენალს ხალხსა და ვუძახე მალლის ხმით ბალკონიდან.

– „რა ანბავია, მითხარით კაცო? –“

– რალა რა ანბავია, ხოლერა თათრის მეიდანში შემოვიდა, კაცები ნაიქცნენ და იხოცებთან.“ ეს იმათ რომ დაიძახეს, მაშინათვე გაიქცნენ.

ამათ უკან კიდევ სხუანი მორბოდნენ და ისინიც ამას იძახოდნენ, თან ამასაც.

– „უნდა მთელი ქალაქი აიყაროს, დავიფანტეთ სოფლებში, მთებზე და ტყეებში.“ და თან მიეშურებოდნენ. ბოლოს კიდევ სხვები მორბოდნენ და ისინიც ამას იძახოდნენ.

სწორეთ უნდა ვთქუა, პირველმა იმათმა ამისთანა შიშმა, მე იმათმა ამისთანა სახემ, მეც ასეთმა ზარმა ამიტანა, რომ შინ შამოვულ, სულ ერთიან ოთახის კარები და ფანჯრები მივხურე იმ სიცხეში და დავინყე სიარული აქეთ იქით ფიქრში. გამეგონა: დახურვილს ოთახში ხოლერა ვერ შემოვაო. ამიტომ მეც დავხურე ის ოთახი.

პატარახანს უკან ბატოიშვილი დედა ჩემი და ჩემი ცოლი მოვიდნენ, სადაც ვიყავ, პირდაპირ იმ ოთახში შემოვიდნენ; მივიდნენ, ტახტზე დასხდნენ და ბატოიშვილმა დედამ მკითხა.

– „ალექსანდრე, ამ ოთახის კარები და ფანჯრები რათ არის მიხურვილი, ამისთანა სიცხეში? –“

მე გავლილი ამბავი ყველა მოვახსენე და ამასთან ესეც.

– „ასე მოვახსენეს, ვინც მიხურვილს ოთახში არის, იქ ხოლერა თურმე ველარ შევა.“

– „რაო ალექსანდრე? – აკი თქვეს რომ ალექსანდრე ვაჟკაცი არისო. რაზე გეტყობა შენ ესა? – სიკვდილისა გეშინიან, როგორ გეკადრება კაცსა? – ბიჭო, ეხლავ ფანჯრები გააღვეით და კარებიც, ჰაერმა იმუშაოს სახლში.“ და მაშინვე გააღეს. მეფის ირაკლის შვილობაკი ეტყობოდა დედა ჩემსა.

მე იმისმა ამისთანა სიტყვამ გამაქეზა და მოვახსენე.

– „რახან აგრე არის შეინჭიმე, ეხლავ თათრის მეიდანში ჩავალ.“ საჩქაროთ შინიდან გამოვედი კარზედ და ჩავედი იქა.

ჯერ ბაზარში ჩავიარე, სულ დუქნები დაკეტილი იყო და დუქნების პატრონები გაქცეულიყვნენ, მასუკან თათრის მეიდანში გაველ, იქ, აქა იქ ნაქცეული იყვნენ კაცები, ზოგს რკინის ფერი ედო სახეზე და იკვლანჭებოდა, ზოგს პირიდან ზაფრა ამოსდიოდა, სამი კაცი კიდევ მამკვდარიყო და სულ სხუადა სხვის სახით ეყარნენ. იქ პოლიციის ჩინოვნიკები იდგნენ და პოლიცმეისტარს

ელოდნენ გარემომლობისთვის. იმათ მკითხეს.

– „კნიაზო, რისთვის ჩამოსულხართ, ამისთანა ღვთის რისხვის დროს აქა?“ –

– „სანახავათმეთქი.“

– „ეს ამისთანა საშინელი სანახავი, რა სანახავია? – ჩქარა წადით შინა, თქვენც არ მოგხვდეთ ხოლერის ქარი. –“

– „ეგ ღვთის ნება იყოს, მე არ მეშინიან. მაგრამ ამ ქალაქში არის სადმე ამისთანა საცოდაობა? –“

– „სახლებში ბევრს ადგილას და ხალხის მეიდანის ხომ არსად არის ამის მეტი. ბევრი ქალაქის ხალხი კიდეც აიყარა და აქა იქ დაიფანტნენ.“

შემდგომ წამოვედი, მოვედი შინ, დედამ მკითხა: რა ნახეო? – მე სულ მოვახსენე. იმან მიპასუხა.

– „ეს შვილო, რაც რომ არის ჩვენზედ მოვლენილი, ჩვენი ცოდვის გამო ღვთისაგან. როდისაც მთელს ქვეყანას ადიამიანისა ცოდვა მოერევა, მაშინ თავის რისხვით ღმერთი კაცს რითიმე დასჯის, რომ გონებაზედ მოვიდნენ და გული განიწმინდონ ბიწიერებისგან.“ ამასთან ცოტა კიდე მელაპარაკა და მერეთ თავის დის ქეთევან ბატოიშვილის კაცი მოუქცია, შემოეთვალა.

– „მე ეხლავ დილომში¹ ვაპირებ წასვლას, თქვენც თქვენის რძლით საჩქაროთ წამოდით, ერთი მოახლე და ერთი ბიჭიც თან წამოიყვანეთ, რომ ერთად ვიყვნეთ ამისთანა დროში. მე დილომში ბიჭი კიდეც გავაქციე, საჩქაროთ ურმები გამოგზავნონ, რომ ამაღამვე ბარგი მოგვივიდეს იქა და სხუა დანარჩენი კერძობაც ურმებზე მოგვივლენო.“

ეს რომ დედას მოახსენა, მასუკან დედა მე მამიბრუნდა.

– „შენ რას იტყვი ალექსანდრე? –“

– „უთუოთ, უთუოთ ნაბძანდით შეინჭირიმიე.“

– „შენ რომ აქ დარჩები? –“²

– „ვეცდები დამითხოვონ და მეც იქ გიახლებით.“

– „მაშ წავიდე? –“

– „უთუოთ თქვენმა მზემა.“

ოთხი ჩვენი ცხენი და კალასკაც სულ მზათ იყო ჩვენის ქუჩრით, რომელმაცა მაშინვე შევაბმევიწინე, დაუყოვნად ჩავსხი და დილომში გავისტუმრე, საითკენაც სწრაფათ წავიდა კალასკა. იმ საღამოზედაც ბარგისურმები მოგვივიდა, ბარგი და დანარჩენი კერძობაც

¹ დილომი ქეთევან ბატოიშვილის მზითევია და ტფილისზე 9-ს ვერსზედ არის.

² მე მაშინ რუსების სასამართლოში ვიმსახურებოდი სოვეტნიკათ, ლუბერსკისპრავლენიეში.

ჩქარა გავისტუმრე და შინ დავრჩით გრიგოლ დიაკვანი¹, ჩემი გამდელი ლომისახარ, ჩემი ძმის დიმიტრის გამდელი ნაისახარ და მე. სხუა სულ იქ წავიდნენ, რომელმაცა მე ჩემს ოთახში კარები, ფანჯრები სულ ერთიან გავაფარლალალე და ჩემს ტახტზე მოსვენებით დავიძინე.

მეორეს დილაზე გრიგოლ დიაკვანს დავუძახე, ვკითხე.

– „აბა დღეს სადილათ რა გვექნება? –“

– „ამ მარიამობის მარხვაში, სხუა რა იქმება თუ არა სამარხო, და სამარხო ყოველივე გვაქვს საკუჭნაოში, ბევრის ღვინო პურით. რას მიბძანებ გავაკეთო? –“ მიპასუხა.

– მუხუდო და ზეთის ფლავი გააკეთე და კიდევ მონვი რამე. ჩვენს გამდლებსაც არა დააკლორა, მაგრამ ღვთისმშობლის დღეს რომ გახსნილდება, სახსნილო რა გვექნება?“

– „ერბო, ბრინჯი და ყველი სახლში ბევრი გვაქვს, ქათმები და კვერცხებიც ბევრი. აი რასაც მოგახსენებ, ამითი დაგხვდებით იმ დღესასწაულს დღესა.“

მასუკან ჩაის შემდეგ ჩავიცვი და გამოვედი, რომელიცა ჩვენზე ახლოს იდგა ლუბერნატორი ზავილეისკი და ჩვენი სასამართლოს პრედსედატელი იგივე იყო. იმასთან მიველ, ის იყო, ისიც სხუაგან ემზადებოდა წასასვლელათ. მითხრა.

– „კნიაზო, ხოლერისა ხომ არ გეშინიანთ? –“

– „არ მეშინიან, მაგრამ გუშინ ჩუენი სახლეულობა ს. დილომში წავიდნენ ბატონიშვილ ქეთევანთან, მეც ნება მამეცით, იქ წავიდე.“

– „ჯერ მოიცადეთ, ვნახოთ, რა იქნება? –“

ის კარზედ გამოვიდა, კალასკაში ჩაჯდა, სადღაც წავიდა და მეც ჩემი სახლისაკენ წამოვედი. მეიდანზედ რომ გამოველ, იქ სამი პოვოსკა მოჰქონდათ ტილო გადაფარებული, რაზედაც საძაგელი სუნი დასცემოდა და კვარტალი, რამდენი დესეტნიკებით მოუძლოდნენ; იმ კვარტალს ვიცნობდი, ვკითხე.

– „მაგ პოვოსკებით, რა არის, რომ მიგაქვთ? –“

– „ღარიბების მკვდრები, სასაფლაოსკენ მიგვაქვს.“ მწუხარებით მიპასუხა.

– „ბევრი იხოცება ამ ხოლერით? –“

– „ბევრი, ძალიან ბევრი. ასე შეშინებულია ამ ქალაქის ხალხი, რომ წუხანდელს აქეთ, უფროსი ერთი ხალხი ქალაქისა აიყარა და აქ იქ დაიფანტნენ.“ ამ სიტყვასთან გასწია, წავიდა და მეც ჩუენს ლუბერსკისპრავლენიის სეკრეტარ ტიხანოვთან წაველ, ისიც ახლოს იდგა. რა შევედი, მარტო იყო, მკითხა.

¹ ეხლა ის, ალგეთის მდინარეზედ, ს. ენაგეთში ღვლათ არის აწუ ს. ბოგვში.

– „როგორ შეხვდით იმ ხოლერას? –“

– „პირველ შიშით და მასუკან სულ არაფრათ მიმაჩნია.“

– „აგრე უნდა სწორეთ.“

ეს რომ თქვა, გადაბრუნდა და გულს შამოეყარა. მაშინვე წამოვვარდი, ერთი კოკა ცივი წყალი ამოვარბენინე სარდაფიდგან და თავპირზედ მივუშვი; მოვასულიერე და კითხვა დავუწყე.

– „რა დაგემართამეთქი? –“

– „რავიცი, გული მიმდის კნიაზოვო.“

– „თქვენი ბიჭი ხომ არსად გაგიგზავნიათ? –“

– „როგორ არა, ბაზარში სასყიდლათ, სადილი გამიკეთოს რამე.“ დიდი ღვინის მსმელი იყო, ლოთი არა, ვუთხარ.

– „თუ მეტყვით, კარგს წითელს ღვინოს მოგიტანთ, დალიეთ, გარგებთ.“

– „მადლობელი ვიქნები კნიაზოვო.“

მაშინვე *საჩქაროთ* ერთს ცარიელს თუნგიანს წამოვავლე ხელი, შუა ბაზარში ავირბინე და იქ ერთი გაღებული დუქნის მეტი არ იყო სირაჯისა, მიველ, კარგი კახური წითელი ღვინო ვიყიდე, საჩქაროთ მოვირბინე, სტაქანი რომ ვიპოვე, ავუმსე და იმანაც სულ დალია. შევხედე, ცოტა სახე გაუკეთდა, მეორეთაც მივიტანე და მესამეთაც. მერე, ცოტა ხანი რომ გამოვიდა, ვკითხე.

– „როგორ ხარ მეთქი? –“

– „უკეთ, უკეთაო.“ მაგრამ სუსტის ხმით მიპასუხა.

რაოდენიმე ხანი კიდევ ვიჯექე იქა, ამაში ხან ველაპარაკებოდი და ხანდისხან ღვინოს ვასმევდი, რომელიცა კარგათ მოსურიელდა და ბევრი მადლობა მითხრა: თუ თქვენ არ შემსწრებოდით, უთუოთ მოვკვდებოდიო. შემდეგ წამოვედი. გზაზედ ვთქვი: მოდი, ქვემოთ ბაზარში გავივლი და იქიდგან გავალ თათრის მეიდანშიმეთქი.

ბაზარში რომ ჩავედი, სულერთიან დუქნები დაკეტილი იყო თვითო ოროლას მეტი, ეტყობოდა პატრონები აყრილიყვნენ; მერეთ მეიდანში გაველ, იქაც დუქნები მიკეტილი იყო, სადაც პოვოსკები მოდიოდნენ მკვდრებით ჩანყობილი *სავსე* და სასაფლაოსაკენ მიჰქონდათ დასამარხათ.

მასუკან იქიდგანაც, ყასაფხანაში ჩაველ, იქ ერთი დუქანი იყო გაღებული და რამთენი შაყა ცხვრის ხორცი ჰქონდათ ჩამოკიდებულნი და ორი ყასაბი გვერდით უდგნენ. ერთმა მკითხა.

– „კნიაზო ალექსანდრე, მიკვირს ამისთანა ხოლერაში, როგორ ჩამოსულხართ? –“

– „ღვთის წინამძღომელობით მე არ მეშინიან. მაგრამ თქვენ რაღას აკეთებთ აქა? –“ ვუთხარ.

– „პოლიციამ გვიბძანა, რიგით უნდა ვიყვნეთ ყასპები აქ, *ამი-*

ტომ ვართ აქა, რომ ვინც რუსის უფროსები დარჩნენ აქა, ან კიდევ რიგიანი სახლობანი, იმათ ხორცი ვაძლიოთ.“

თურმე სხვა ამქრებიც პოლიციას ასე ამ პირობით შეეკრათ.

შემდგომ, იქიდგან რომ წამოვედი, ქუჩებს შემოვუარე, ვნახე ქალაქის აყრილი ხალხი, ზოგი აქეთ და ზოგი იქით მიდიოდნენ დიახ ჩქარა. წამოველ, მოველ შინ, ჩვენ ოჯახის ხატების წინ დავემხე, რომლებსაცა ცრემლით ვევედრებოდი იმ სენის განქარვებას. მე იმ დროს ჩემი საჯდომი ცხენი ქალაქს მყუანდა, ჩემი მეჯინიბეც თავის ცხენით, რომელიც ხანდისხან იმ ჩემს ცხენზე შევჯდებოდი და მარტო მინდორში ვსერირობდიხოლმე სხუა და სხვის ფანტაზიებითა. ის ცხენები და ის მეჯინიბე დილომში გავისტუმრე, ჩემი პატარა ბარათით: ჯერ მე ლუბერნატორმა არ გამამიშვა; მანამდისინ ეს ცხენები მეჯინ [იბ]ით მანდ შეინახეთ და როდისაც დამითხოვენ, გაიხლებითმეთქი.

რა ის გავისტუმრე, სადილობის დრო მოვიდა, დავჯექი, კარგათ შევექეცი და სადილს უკან კარგათაც დავიძინე, ჩემი ჩვეულობის ცოტა ძილით. ჩაიც რომ დაველიე, მოხუცი გამდლები ვნახე, კარგათ მასვენებით იყვნენ¹, მერეთ გამოვედი და ჩვენს სეკრეტართან წავედი; ისიც სრულებით კარგათ დამხვდა. პატარა ხანს ვიყავ იმასთან, მასუკან წამოვედი და გზაზედ ვიფიქრე: ნეტავ ვიცოდე, ჩემი მცნობებთაგანი ვინ დარჩებოდა აქა და არ აიყრებოდა, რომ წავიდე ვნახომეთქი. მაგრამ ვისაც ცოტა რამ შეძლება ექნებოდა, ვინ დარჩებოდა? – ამბავიც ისე განითქუა: სულ აიყარნენო.

იმლამეს ჩვენი გამდლები ვანშმათ ჩემთან ისხდნენ და სხვადასხვის ძველის ლაპარაკით შემაქცევდნენ. ამის მეორეს დღეს შუადღეზედ ადრე კიდევ სეკრეტართან წაველ, მითხრა.

– „ამდლით ლუბერნატორთან ვიყავ და ყოველი გუშინდელი თქვენი შემწეობა ჩემზე, სულ ვუანბე, რომელიცა თქვენი მადლობელი არის ჩემის მოვლისათვის.“ ამასთან ერთად გამოვედით, ის ლუბერსკის პრავლენიეში წავიდა და მე შინ ამოველ.

ის დღეც ისე გავატარე, სადილსუკან ჩემი ძილის და ჩაის შემდგომ, ფანჯარაში გავიხედე ქუჩაზედ, ვნახე ერთს ყმანვილს კაცსა, ფიცრის კუბო მხარზე ედო და მწარეთ დაღონებული მოდიოდა. დავეუძახე.

– „კაცო, ვისი არის ეგ კუბო.“

¹ იმათ ბევრი ამგვარი აყრადაყრა ენახათ უწინდელსა დროში, ნამეტნავად დიდჭირიანობას და ამიტომ არას დასდევდნენ და არც სიკვდილი მიაჩნდათ არაფრათ. მეფის ირაკლის სასახლეში იყვნენ გაზდილები და რასაკვირველია ასე მაგრა იქნებოდნენ ისინი.

შემამხედა მწუხარებით.

– რალა ვისი არის, გუშინ დილას ჩემი დედმამანი დამეხოც-
ნენ, გუშინვე დავმარხე, დღეს დილას ერთი წლის ჯვარდანერილი
ჩემი საყვარელი ცოლი მამიკვდა, ისიც ეხლა უნდა დავმარხო. ახლა
დავრჩი ერთი ღერი კაცი მარტო სახლში. აი ეს კუბო იმისათვის
მინდა.“ ამასთან ატირდა და მეც გული ამემღვრია. მასუკან ვკითხე.

– „სადა დგეხარ, თუ ღმერთი გწამს, მითხარ? –“

მითხრა, სადაც იდგა და ისევ ისეთი დაღონებული წავიდა.

კარგათ რომ დაღამდა, ვთქვი: უთუოთ წავალ, იმ ყმანვილს
კაცს ვნახამეთქი და გავმგზავრდი.

მიველ, ვიპოვე იმის სახლი, კარს მივანექ, ღია იყო, შეველ, რო-
მელიც ერთს პატარას ოთახში ხალიჩაზე იჯდა გულხელდაკრეფი-
ლი, ანთებული ჭრაქი გვერდით ედგა და მწარეთ მოსთქვამდა თავ-
ის მკვდრებსა. დავუძახე.

– „კაცო, ღმერთი მოიგონე, აგრე საცოდავთ ნუ მწუხარებ.“

შემამხედა: „ოჰ, ჩემთვის რა ნუგეშიხართ ეხლა.“ და პირს ღმი-
ილი მოუვიდა. ვუთხარ.

– „დამარხე საცოდავი შენი ცოლიც? –“

– „პოლიციის შემწეობით, ისიც დავმარხე ჩემს დედმამასთან
და ეხლა იქიდგან მოველ.“ ამასთან მოჰყვა კიდევ ტირილს. ვუთხ-
არ.

– „ტირილის დრო აღარ არის, უნდა მხნეთ იყო და ერთი საქმე
ქნა რამე.“

– „რა საქმე, მიბძანე შენი ჭირიმე? –“

– „ნათესავი გყავს ვინმე თუ არა? –“

– „მყავს ერთი ნათესავი ცოლშვილიანი და ისინი პირველ ხოლ-
ერაში მაშინვე გაიქცნენ.“

– „საითკენ არ იცი?“

– „მარტყოფისკენ.“

– „შენი მეზობელი აღარავინ არის შენს მახლობლათ აქა? –“

– „აღარავინ; სულერთიან სახლები როგორც იყო, ისე დაადგეს
და თვითონ მარტო თავით, ვინ იცის საითკენ გაიქცნენ.“

– „მერე იმათ ფული ჰქონდათ რამე? –“

– „რასკვრელია, ყველას შესაფერი ცოტა.“

– „თქვენ რილასთვისლა დარჩით? –“

– „უფულოთ ვიყავით და იმისთვის დავრჩით.“

– „კაცო, სოფლის ქართველები ხომ მოწყალენი არის, ისინი
შეგინახვენ.“

– „მართალია შენიჭირიმე, მაგრამ ცოტა ოდენი ფული ჩვენც
უნდა გვქონოდა, თორემ ხელცარიელი ვერსად მივიდოდით.“

- „მაშ ახლა რაღას აპირებ? -“
- „არაფერსა, აქ მოგვედები მეცა.“
- „ფული რომ იშოვო, ნახვალ? -“
- „ნახვალ, ეგება თავი მოვირჩინო.“

ამდროს ხუთი მანათი საიდგანლაც გაუჩნდა, იმანაც ხურჯინს ხელი წამოავლო, მხარზე გადიკიდა, ჭრაქს შეუბერა, გაქრა და ორივე ერთად ქუჩაში გამოვედით, თავის ქუჩისკარები კლიტით დაკეცა, მერე მამიბრუნდა, თავი დამიკრა და თავის ნათესავისაკენ მარტყოფში გასწვია.

მეც წამოველ, დავინყე ქუჩაში ხეტება სხვადასხვის ფიქრებითა, ვის ვნახამდი, აღარავინ აღარ ჩანდა, თუ კიდე ვინმე იყო დარჩენილი, კარები მაგრა დაკეტილი ჰქონდათ და სანთლის შუქი ფანჯარაში ძლივს ანათებდა. ასე გაშინჯეთ, ძაღლის ყეფაც აღარ-საიდგან აღარ ისმოდა, ისე ყოველი ბუნების ხმა გაკმენდილი იყო, და სიჩუმე დასწოლოდა ქალაქს მაშინ, როდესაც რომ მხიარული ქალაქის ხალხი სიმღერ ძახილითა აივლიდნენ ჩაივლიდნენ, ანუ დაფნალარა, ანუ დაირარა და ჭიანური თავის თარით, ვინღა დაუკრავდა ამ საკრავთა, ყოველი ეს იმდროს მკვდარი იყო, ნაცვლად ამის რაღაც დაბურვილი მწუხარების სიჩუმე აწვა ამ ჩუენს ტურფა ქალაქს ტფილისს.

ამ ქუჩების ხეტებიდგან გამოვედი გარეთ უბანს, იქ პოვოსკა მოდიოდა, კიდე ჩანყობილი მკვდრებით; იქიდგან გავიარე, ვნახე ერთი დედაკაცი თმა ჩამონენილი მორბოდა გულსაკვდავის კვნესით და ხელით მიეწვდი, დავაყენე.

- „დედავ, სად მირბიხარ დედავ?“ -

- „შენიჭირიმე გამიშვი, თავი მინდა წყალში გადვიგდო.“ სასონარკვეთილმა მითხრა.

- „რათა დედავ, მითხარ რათა? -“

- „გუშინ ქმარი და ერთი ვაჟკაცი შვილი მამიკვდა, მაშინვე პოლიციამ დამამარხვინა, ეხლა კიდევ ერთი ვაჟიკაცი შვილი წამექცა, მიკვდება, სრულად ვწყდება, აღარა მყავს შვილი. გამიშვი, ღმერთი გადღეგრძელებს.“ და ძლიერ გაინია, მაგრამ მაგრა დავიჭირე. ვუთხარ.

- „დედაკაცო, შორსა დგეხარ? -“

- „ახლოს შენიჭირიმე.“

- „წამო წავიდეთ, მაჩვენე შენი სახლი.“

- „აქამდისინ მოკვდებოდა.“

- „წამო, წამო დედავ.“ და გამამყვა.

საჩქაროთ მივედით იმის მდარეს სახლში, ის ყმანვილი კაცი გულალმა ეგდო ხალიჩაზე და ურიგოთ არ ქმინავდა, მაგრამ გონე-

ბაკი აღარ ჰქონდა. ვკითხე.

– „ცივი წყალი ხომ არა გაქვს? –“

– „როგორ არა შენიჭირმე, სარდაფში მაქვს.“

– „აბა ჩქარა მოიტანე.“

საჩქაროთ სურით ამოარბენინა.

ის გონება დაკარგული ყმაწვილი კაცი, ცოტა აქეთ გადმოვნიე დედამინისაკენ, იმის თავი მაგრა ხელში დავიჭირე და იმის დედას ვუთხარ: ერთიანათ ეგ სურით წყალი პირზედ მიუშვი.

უეცრათ პირზედ რომ მიუშო, მაშინვე შეხტა, დაიძახა: აჰ. და დედამ მიატანა.

– „შენამც გენაცვლება ჩემი თავი შვილო, თვალები აახილე.“

აახილა და წყალიც აღარ დავასხმევი. ახლა მე ჩავძახე.

– „კაცო გონებაზე მოდი, ამ საცოდავს დედაშენსა ნუ ჰკლავ.“

თვალები მიატრიალმოატრიალა და ბოლოს დედას ჰკითხა.

– „დედავ, ეს კაცი ვინ არის? –“

– „შვილო შენიჭირიმე, რიგიანს გონებაზედ მოდი და თვითონ ეგვე გეტყვის.“

ამაში თავი ავუნიე, ბალიშზე გადმოვუდე და საბანი გადმოვხურე. მცირედ, მცირედ გონებაზედ მოვიდა და ბოლოს კარგათ რომ გამარჩია, მიცნა და ხელზედ კოცნა მოინდომა, მე არ მოვუშვი და ვკითხე.

– „ახლა როგორ ხარმეთქი? –“

– ახლა იმედი მაქვს, არ მოვკვდები.“ სუსტის ხმითა მიპასუხა. მასუკან იმის დედას ვუთხარი მე.

– „დედავ, კარგი წითელი ღვინო ხომ არა გაქვს? –“

– „ღიახ, ღვთის წყალობა არ მაკლია.“

– „მაშ აბა მოიტანე.“

არ ვიცი, ამისთანა წამლობა მე საიდგან მამაგონდა? – ის წითელი ღვინო ერთი სტაქანი რომ დალია, მერე ვკითხე.

– „ახლა როგორ ხედავ თავსამეთქი?“

– „ღვთით კარგათაო“.

– „მაშ ფიქრი ნულარა გაქვს. მხოლოდ ეს წითელი ღვინო ცოცოტა სვი და ხვალ სრულებით კარგათ იქნები.“ იმისი და იმ სეკრატარის სენი ერთი გვარი იყო.

იქიდგან რომ წამოვედი, იმის დედა თან გამამყვა, მაგრამ მაშინვე დავაბრუნე: ნადი, შენს შვილს მოუარე, ნულარ მამდევ მეთქი. გამოვნიე და წამოველ. ბნელა გზაში რალაცას წამოვანყდი და ზედ გადავიქეც, წამოვდეგ, ვნახე, ახლათ ვილაც ნაქცეულიყო და იქვე სული ამოსვლოდა. თუ დღე ყოფილიყო, პოლიცია უთუოთ მიემვლეებოდა და ამის გამო უთუოთ ღამე უნდა შემთხვეოდა ის ხოლ-

ერა. შინ რომ მოველ, გრიგოლ დიაკვანმა მითხრა.

– „შე დალოცვილო, ამისთანა ღვთის რისხვის დროს, სად დადიხართ? –“

– „არსად. აქ მახლობლად ჩვენს სეკრეტართან ვიყავი.“

მე ესენი სულ დავუმაღლე და დღევანდელამდისინაც არავისთვის მე არ მითქუამს ის ჩემი შემთხვეულებანი; ესლაც იმისთვის ვანბობ, რომ რადგან იმ ხოლერის ამბავსა ვნერ, რაც მე მინახამს ან გადამხდა, უნდა მართლად ითქვას, თორემ წერილს არ შეეფერება დაფარვა. *ამიტომ უკლებლივად აღვიარე.*

მართალია: შემწეობა და წყალობა ჯერ არს დაფარულად იყო. მაგრამ როდისაც კაცი დაჯდება და თავის გარდასავალს დასწერს, იქ სულ მართალი უნდა ითქვას თავის ავკარგობა. მე ასე მესმის ამისთანა შემთხვეულებანი.

ამის მეორეს დილაზე, დილმიდგან მეჯინიბე და ცხენები მამივიდა, მოენერათ: რადგან დღეს შაფათია და ხვალ კვირას სასამართლო არ იქნება, დღეს სალამოზე აქ ჩვენთან ამოდი, ხვალ, კვირას ჩვენთან იყავ და ორშაფათ დილა ადრიან ისევ წადი, რომ სასამართლოს არ მოსცდევო.

რასაკვირველია დიდათ მიამა მე ეს, მაშინვე სეკრეტართან ნაველ და ვუანბე: კარგი იქნება, წადით, მაგრამ ორშაფათს ადრიანათ ჩამოდით, რავიცი ლუბერნატორმა არ მოგიკითხოსთო.

სადილს უკან, მზე რომ დაენვერა, ცხენზე შავჯექ, მეჯინიბეც ცხენით თან მამდევდა და ქალაქის პირში გაველ, იქ ხუთი შინლიანი სალდათები მოდიოდნენ, როგორც დაგვიახლოვდნენ, იმათგანი ორნი წაიქცნენ, პირის ლებინებას მოჰყვნენ და თან ტანის გრეხა შექნეს. პირველად თავში მიშველება მამივიდა, მაგრამ მაშინვე მამაგონდა: ამათ ბევრი და კარგი პატრონი ჰყავთ მეთქი. ამასთან გავნიე და საჩქაროთ ნაველ.

მიველ დილომს. კიდეც დღე იყო, ყველას ჩემი ნახვა დიდათ იამათ, მკითხავდნენ ქალაქის ამბავს, მეც იმისი ხალხის დიდი შეწუხება ვუანბე და ბოლოს ხალხის აქეთიქით დაფანტვა. შეწუხდნენ, ძალიან შეწუხდნენ. შემდეგ მკითხეს.

– „ჩვენი გამდლები და გრიგოლ დიაკვანი როგორ არიანო? –“

– „ძალიან კარგათ გახლავან და არც ეშინიანთმეთქი.“

– „აბა მეფის ირაკლის სასახლეში გაზდილებს, რისა შეეშინდებათ.“ ქეთევან ბატონიშვილმა ბძანა და თან სიამოვნით გაიცინა: მასუკან დედა ჩემმა.

– „ცხელა ქალაქში ალექსანდრე? –“

– „დიდათ. სიცხისა და მტვერის კორიანტელი ასდის. მძიმე ავანტყოფის ჰაერიც დასწოლია ქალაქს.“ მოვახსენე.

– „შენ სულ შინ იყავი?“
– „ჩვენ სეკრეტართან დავდიოდხობოლმე, ჩვენზე იქვე ახლოს დგას.“

– „შენს გულში შიში ხომ აღარ იყო? –“

– „არა, აღარ შეინჭიმე.“ გაცინებით მოვახსენე.

– „აგრე უნდა, აგრე. ღმერთი უნდა შეინიოს ადამიანმა და შიში არ შეუშოს გულში.“

იმ ღამეს ვახშმათ ერთად ვისხედით, ქეთევან ბატონიშვილი, იმის შვილი თეიმურაზ, ამის დაი ბარბარე თავის გაუთხოვარი ქალის ნინოთი, ბატონიშვილი დედა ჩემი, ჩემი ცოლი, მე და ჩემი ძმა ვახტანგ, სადაც სხუა ლაპარაკი არა იყორა, თვინიერ ხოლერისა. ბოლოს თეიმურაზმა თქუა.

– „ქ. ტფილისიდგან ბევრი სახლობა ამოვიდა, აქ დაიხიზნენ; აქედგანაც ზოგიერთი ისინი და აქაური ზოგი ერთი სახლობაც მთის ტყეებში წავიდნენ, იქ დახიზნულან, მაგრამ დღეს იქიდგან ამბავი ჩამოვიდა, იქაც გაჩენილა ხოლერა, მარამ სუბუქათ: არავინ იხოცებო.“ ამ სიტყვასთან ბატონიშვილმა ქეთევანმა ჰკითხა.

– „სწორეთა თქვი შვილო, აქ დილომშიაც არის? –“

– „დიახ არის შეინჭიმე, მაგრამ აქაც სუბუქათ: ისე სუბუქათ უვლისთ, რომ ჯერ არავინ მომკვდარაო. ამასაც ამბობენ გამოცდილი მოხუცებული გლეხი კაცნი: ყველა სულ ავათ არისო, ჰაერი, წყალი, დედამინა, ყოველი ბალახი, ყოველი ტყის ხეები, ყოველი ხეხილი და ყოველი საჭმლის მიწის მოსავალიო.“

ის ვახშამი სულ იმ ლაპარაკით გავატარეთ და მეორე დღესაც კიდევ იმ ლაპარაკით.

მე რომ ორშაფათ დილაზედ წამოსვლა დავაპირე ქალაქისკენ, ჩემმა დედიდაშვილმა ბარბარემ, იმისმა ქალმა ნინომ და ნამეტნავად ჩემმა ეკატერინემ მთხოვეს, როგორმე დავეთხოვეთ და იმ სნეულობის დროსა, მეც იმათთან ვყოფილიყავ. ამასთან ბარბარემ მითხრა: უთუოთ ეცადე, რომ დაგიტხოვონ და შენი პატარა ჩონგურიც (ყოფუზი.) თან ამოიტანეო ჩემო ალექსანდრე¹.

ამ სიტყვასთან გამოვწიე და საჩქაროთ ტფილისში ჩამოვედი, ცხრა ვერსტი გზა, ერთს საათზე, რომელიცა მაშინვე ლუბერსკის პრავლენიეში (იქვე ჩვენს პირდაპირ იყო.) წაველ და იქ ვნახე სეკრეტარი, სტოლთან იჯდა, რალასაც სწერდა. ვკითხე.

– „ლუბერნატორს ხომ არ ვუკითხავარ? –“

¹ მაშინ პატარა ჩონგურს ძალიან კარგათ ვუკრავდი მე, ყოველს ყიზილბაშურს ხმებსა და ეხლაკი აღარას დავდე. ახლა დიახ იშვიათათ დავუკრამხობოლმე, მაგრამ ისიც ცოტას ხანსა.

– „არა, არაო.“ მიპასუხა.

მასუკან ჩემი დათხოვისა ველაპარაკე, ჯერ ის დაფიქრდა და მერეთ მითხრა.

– „რატომ არა. მაინც ლუბერნატორის ნებით ჩლენები (წევრნი.) არავინ არ მოდიან აქა და არც სხუა ჩინოვნიკები ვისაც არ დავიბარებ; მე ლუბერნატორს მოვახსენებ მაგ თქვენს აზრსა და ჩემის მხრითაც ვურჩევ კიდევ. ვნახოთ რას მეტყვისო? – “

– „მამ მე როდის გნახოთ თქვენ? – “ ვკითხე.

– „დღეს მე ვერ მოვიცილი ლუბერნატორი ვნახო, ხვალ მობძანდით აქა. მე ახლა აქ ლუბერსკის პრავლენიემ ვდგევარ, დღეც და ღამეც და აქ ვსაქმობ; ჩემი მოსამსახურეც აქ თანა მყავს საჭმლების გასაკეთებლად და თქვენი დოხ[ტ]ურობის კარგს წითელს ღვინოსაც კარგათა ვსვამ, აგერ იქით არხივის ოთახში ცალკე, სადაც იქვე დავიძინებხოლმე და ძალიან კარგათაც ვარ.“

იქიდგან მოველ შინა, ჩემი მეჯინიბე ცხენებით დილომში გამოვისტუმრე ამ სიტყვით, რომ შაფათს საღამოზე კიდევ მოეყვანა ცხენები და ესეც შეეფუთვალე, გამდლებისა და გრიგოლ დიაკვნის: კარგათ გახლავან და თქვენს სიმრთელესა ღმერთსა სთხოვენ ერთობ თქვენსას მეთქი.

ამის მეორე დღეს შუადღეზე ცოტა ადრე, ლუბერსკის პრავლენიემი ჩაველ სეკრეტართან, მე რომ იმას ვკითხე ჩემი დათხოვისა, იმან მიპასუხა.

– „დღეს დილით ლუბერნატართან ვიყავ, თქვენი დათხოვისა ველაპარაკე, იმან მითხრა: დათხოვნა არ შეიძლება, ისევე ავანტუროფობის რაპორტი მოსცეს ლუბერსკი პრავლენიეს და იმ რაპორტის გამო შეუძლიან წავიდესო. ახლა კნიაზო, მე თქვენ მაგიერ რაპორტს გავაკეთებ, თვითონ იმას მე ამოგიტანთ შინა, ხელი მოაწეროთ და როდისაც იმაზედ ჟურნალს ავაშენებთ, პროკურორიც რომ გამოუშვებს, მასუკან შეგიძლიანთ წახვიდეთ. ახლა შინ მელლოდეთ, პატარახანს უკან იქ ამოვალ¹.“

¹ ჩემს გარდა, სხუანი სოვეტნიკებიც იყვნენ სხუა სასამართლოებში ქართველები. როდისაც პირველათ ხოლერა გაჩნდა ტფილისში, ის ქართველი სოვეტნიკები მაშინვე აიყარნენ ცოლშვილებით სოფელში წავიდნენ. როდისაც ის ხოლერა გადაწყდა და ისევე სასამართლოებში შემოვედით, ერთს დილაზედ ლუბერნატორმა, მთავარმართებელის პასკევიჩის წინადადება მოიტანა ლუბერსკის პრავლენიემი, სადაც ქართველი სოვეტნიკები იქ შეპყარა და ის წინადადება იქ წავიკითხა და ზედაც ხელი მოგვანერინა გამოცხადებისა: ქართველმა სოვეტნიკებმა იმ ხოლერის დროსა სასამართლოს თავი დაანებეს და სოფლებში წავიდნენ, ამისთვის ყველას საყვედური გამოეცხადოსო და სხვანი. თუმცა მე შამეძლო თავი გამემართლებინა, მაგრამ თანა წავრხდი აღარა დავდიერა.

გამოვწიე, წამოველ, ველოდი იმასშინა; ცოტახანს უკან ისიც ამოვიდა, რომელმაცა ხელი მამანწერიან იმ ჩემს რაპორტზე და პირდაპირ ლუბერნატორთან იმანვე წაიღო.

ამის შემდგომ, დღეცა და ღამეც *ხშირათ* დავიდოდი ქალაქში, კუკიისაკენ, ავლაბრისკენ, ხარფუხისაკენ და გარეთუბანს უფრო ხშირათ, *ხომ რასაკვირველია* სადაც იმ დედაკაცს თავის შვილით ვნახამდი ხოლმე, ორივე კარგათ იყვნენ. მე ამ ჩემს სიარულში შესანიშნავი აღარა მინახავსრა, ამის მეტი, რომ ზოგიერთი ბაზრის კაცები თავის საქმეებზე ზევით ქვევით აივლიდნენ ჩაივლიდნენ ქუჩებში და პოლიციის მოსამსახურენი ხომ რასაკვერელია.

ამაში ერთს დილაზედ, სეკრეტ[არ]ის კაცი მამივიდა, დავებარებინე, ჩაველ და რამწამს დამინახა, მითხრა: შეგიძლიანთ ახლა წახვიდეთო.

ამოველ შინ, გამდლებს და გრიგოლ დიაკვანს ვუთხარ: დამითხოვეს, უნდა დიღომში წავიდე, კარგახანი აქ ველარ ჩამოვალმეთქი. იმათ ყველას დიდათ იამათ. მასუკან რაც იმათთვის რიგი იყო, იმათი მშვიდობის ცხოვრებისთვის, ის რიგი მივეც და მერეთ მეჯინიბეს დავუწყე ლოდინი. თავის დროზედ ისიც მოვიდა; სადილთ უკან მზე რომ გადენწერა, წამოვედით და ჩემი პატარა ჩონგურიც მეჯინიბეს მივე, წამოვალებინე.

საბურთალოს მინდორში რომ გამოვედი, სიმღერა ამოვუშვი და დაბლის ხმით მოვიმღერებოდი, ამ სიმღერით საბურთალოს ქვემოთ გზაზე ჩამოვედი და დიღმის ვინროებისაკენ მივიდოდი კიდეც იმ სიმღერით. იქ ვინროების ყელში რომ მივედი ასე სიმღერითა, იქ ვინროდგან უეცრათა, ერთი ლურჯი ცხენიანი კაცი გამოვიდა შარა გზაზე პირმრგვალი და ჭაღარანწერიანი, რომელსაცა ლურჯი რუსულათ შეკერილი ხალათი ტანზე ეცვა, თეთრი რუსული კალფაკი თავზედ ეხურა და ქართული მათრახი მარჯვენას ხელში ჰქონდა დაჭერილი; ისე უეცრათ რომ გამოვიდა, შევეკრთი და მაშინვე ის სიმღერა გავკმინდე. იმან ის შემკრთალება შემამცნია, მათრახისა ქნევით გამიარა გვერდით ამ ნუგეშის სიტყვით.

– „ნუ გეშინიან, ნუ გეშინიან.“ და საჩქაროთ გასწია.

მე მაშინვე გონებაზედ მოველ და მეჯინიბეს ვკითხე.

– „გიგოლი ვინ იყო ის? –“

– „არ ვიცი შეინჭიმე.“ მაგრამ ისიც შემკრთალი იყო და პირზედ რიგიანი ფერი აღარ ჰქონდა.

ჩემთვისა ვთქვი: ნეტავ ის თავხედი კაცი ვინ უნდა იყოს, რომ ამისთანა გაძლიერებულს ხოლერაში ქ. ტფილისში მიდის? –

მასუკან ვთქვი: წავალ მოვენევი, ქალაქის ამბავს სულ ვუანბობ, ეგება დაბრუნდესმეთქი. ამასთან გამოვუდექ და კარგა გზა

გამოვარზენინე ცხენი. ბოლოს დავაყენე, აქეთ იქით ბევრი ვუყურე, მაგრამ ველარავინ ველარ დავინახე და ისევ მეჯინიბესთან მოველ. ვკითხე.

– „კაცო, რა იქნა ვილაც იყო ის კაცი? –“

– „არ ვიცი შეინჭიმე, მეც ბევრი ვუყურე, მაგრამ ველარ დავინახე.“

გამოვნიე, წამოვედი და ვფიქრობდი: ეგება მგზავრი ვნახო ვინმე ვკითხო, ვინ იყო ის გიჟი კაცი, რომ ამისთანა ხოლერაში ქალაქს მიდისმეთქი. მაგრამ ის დიღმის ვინროები ისე გამოვიაჩე და დიღომშიაც ისე მივედი, რომ ერთი მგზავრი არ მინახავს.

რა შინ ჩემი მოსვლა გაიგონეს, ბატოიშვილებს გარდა, სულ კარზე გამოვიდნენ და ამბავს კითხუა დამინყეს. მეც რაც შევძელ, მოკლეთ ვუთხარ.

ამასთან შინ შავედით და იქიდგან ბატოიშვილებს ვიახელი. ბატოიშვილებმა ბევრი ქალაქის ამბავი გამამკითხეს, მე მოვახსენე: ქალაქი თითქმის დაიცალა; პოლიციის მოსამსახურების მეტი და კიდევ ზოგიერთი ბაზრის კაცებისა, სხუა აღარავინ აღარა ჩანს ქუჩის გზებში მეთქი.

– „არ იქნა არ უსუსტა ხოლერამა? –“ მკითხეს.

– „ჩვენს სეკრეტარს ვკითხე, იმან იმისი ამბავი კარგათ იცის ყოვლის მხრიდგან, იმანა თქვა: კიდევ ძლიერია, ასე რომ უფრო მომატებულსა ხოცს, მინამ იმ სენისგან რჩებოიანო.“

– „ისე კიდევ სიცხე არის ქალაქში და იმისთანა კიდევ მძიმე ჰაერი, როგორიც იყო? –“ დედიდამ მკითხა.

– „დიახ შეინჭიმე, კიდევ იმისთანა.“

– „შენ როგორღა იყავ ჩემო ალექსანდრე? –“ იმანვე მიბძანა.

– „მე ძალიან კარგათ და კარგათაც მეძინა ხოლმე. მაგრამ უცნაურს რასმე მოვახსენებთ.“

– „რასა ჩემო ალექსანდრე?“ კიდევ დედიდამ.

მე იმ კაცის ამბავი სულ წვრილათ ვუანხე, რომელიც შემხვდა გზაში. ყველამ გაიკვირვეს: რაო ვინ უნდა ყოფილიყო? „ბოლოს ზოგმა რა თქუა და ზოგმა რა, ასე რომ ვერ შაიტყეს, ვინ უნდა ყოფილიყო ისა? – და ამიტომ ყველა თავის ფიქრში დარჩა. სადაც ცოტა ხანი კიდევ ვიჯექი, მერეთ მეორეს ოთახში გამოვედი და კიდევ ისინი თან გამამყვენენ, რომლებმაცა ერთობრივა მთხოვეს ჩონგურისა დაკურა. მეც ავიღე, კარგი ხმები დაუჟკარი, ასე რომ სიამოვნის ფიქრით ისინი დავაფიქრე და შემდგომად ცრემლიც მოერიათ თვალებში.¹

¹ მე რომ სამხედრო სამსახურიდგან გამოვედი, ერთი გამოჩენილი ხნიანი ჩონგურის

ვიყავით ყველანი კარგათ. თუმცა იმ ხოლერის ხმები საშიში ბევრი რაღალებიც ისმოდა, მაგრამ ჩვენ მათგანი იმ ხმებს არას დავდევედით და სადაც კარგი ბუნება იყო დიღმის გარეშემო, მე ჩემი ჩონგურით, ბარბარე თავის ქალი ნინოთი, ჩემი ეკატერინე და ჩემი ძმა ვახტანგი წავიდოდით, იქ სალამო ჟამს ჩაის დავლევდით, მერე მე ჩემს ჩონგურს ავიღებდი; სხუადასხვის ხმითა შევქცევდი იმათ და ბინდზედ წამოვიდოდით შინ. მასუკან ბატოიშვილებთან შევიდოდით, იქ თეიმურა[ზი]ც მოვიდოდა (თეიმურაზ მინდორში არ გამოგვევებოდა, ის უფრო ხნიანი იყო მაშინ და ისეც ეჭირა თავი.) და საერთოთ დავინყებდით ლაპარაკსა.

ამისთანა ჩვენს ერთობის დროსა, ბარბარეს თავის ქმრის თორნიკე ერისთავიდან, ცხენიანი კაცები და უნაგირიანი ცხენები მოუვიდა, მოენერა: ლამისყანასა ვარ, აქ მოდით, აქ უფრო სნეულობა არარისო, რომლებმაცა მეორე დილაზე გასწიეს, წავიდნენ. იმათ მოშორებაზედ, ჩვენც და ისინიც შეწუხდნენ.

ამის რამდენისამე დღის უკან, ჩემს დედიდაშვილს თეიმურაზს კაცი მოუვიდა სოფელის ძალისიდგან და შვილის ავანტყოფობა მოუტანა, რომელიცა მაშინვე ბატოიშვილებს იახლა და ეს ამბავი მოახსენა. ახლა ჩვენი ერთობისა სიამოვნე ბრაზად გადაგვექცა.¹

აბა თეიმურაზ რაღას დაიყოვნებდა, ცოტა ოდენი ხანის შემდეგ, ცხენსა შეჯდა და მესამის ცხენიანის მოსამსახურითა, ჩქარა გაემგზავრა, სადაც ყველანი ერთობით დიდი მწუხარენი დავრჩით, თეიმურაზისგან ამბის მომლოდნელი.

გავიდა სამი დღე, თეიმურაზის ამბავი ვერა გავიგეთრა², იმ სამი დღის სალამოზედ, ჩემი მოსამსახურე შემოვიდა ჩემთან და ჩუმათ მანიშნა გავსულიყავ კარზედ. მეც შეუმცნევად წამოვდექ და გაველ. ჩემმა ბიჭმა თეიმურაზის კაცი მაჩვენა, ვკითხე.

– „რა ანბავი იცი მეთქი? –“

დამკვრელი ვნახე, რომელმაცა გამაკვირვა და ასეთი სურვილი მამცა იმისმა ჩონგურის დაკვრამ, რომ ორის წელიწადზე, მე იმაზედ ნაკლებ არ ვუკრავდი და შემდგომად ვინც გამოჩენილი ჩონგურის დამკვრელები ვნახე, იმათის ჰანგებიდგან, ჩემი დაკვრა უფრო კიდევ კარგათ გავაკეთე, მაგრამ არ გეგონოთ, რომ სულ ამ ჩონგურის დაკვრაში გართული ვყოფილიყავ; არა, სხუა ჩემს საქმეებსაც არ ვივინყებდი.

¹ თეიმურაზს ვაჟიკაციშვილი ჰყვანდა ლევან, იქნებოდა ოცდა ორის წლისა, კარგი ყმანვილი კაცი იყო, როგორც მამასავით ჰაეროვან-თვალტანადობით, ისე გონებით და კარგის ხასიათით.

² იმ ხოლერაში ასე შეიკრა ერთმანეთის ანბავი, რომ ერთსა მეორესთვის კაცი წინით ველარ გავგზავნათ შიშით და ვერ ეკითხათ: როგორა ხართ, როგორ იმყოფებითო. ამის გამო ერთმანეთისა აღარავინ აღარა იცოდარა, მინამ ის ხოლერა არ გადაწყდა.

– „ეხლა ეს არის თქვენი დედიდაშვილი თეიმურაზ მოვიდა, სადაცა დგას კიდევ იმ გლეხი კაცის სახლში ჩამოხდა და გთხოვთ ნახოთ.“ მითხრა.

მე გულმა ჩოჩქოლი დამინყო, ველარა ვკითხე რა და საჩქაროთ ნაველ დაღონებული.

როდისაც იმ გლეხი კაცის სახლში შეველ, თეიმურაზ კუთხისაკენ იჯდა და ანთებული სანთელი შორი ახლოს ედგა, რომელმაცა შემამტირა: ძმაო ალექსანდრე გებრალეზოდე, ჩემი შვილი ლევან ჩემი ხელით დავმარხეო და სხუანი... ბოლოს ჩვენი ტირილისა შემდგომ რომ დავწყნარდით, გულმტკივნეულად მიანბო, კიდევ ცოცხლისათვის მიესწრო, მაგრამ გონებაკი აღარ ჰქონოდა, ჩქარაც მომკვდარიყო და მეორე დღეს ფიცრის კუბოში ჩასვენებული, ერთი ღვდელითა და რამდენიმე კაცით, ისე სიღარიბით, იქვე ზალისის¹ ეკლესიაში დაესაფლავებინა. იმის მეორე დღეს გამოენია, ნამოსულიყო საღამოზე, ველარ გაეძლო იქა მეტის მწუხარებით მართო უნათესაოდ და საღამოზე დილომში მოსულიყო. რომელსაცა ამ დროს გვერდით ვუჯექი. შემდეგ დავწყევით, იმ ღამეს იმისი მოსვლა არავის შეეტო და დილაზე ყველას ტანთ რომ ჩაეცოთ, ჩუმათ დედიჩემისათვის მეთქვა, ვნახოთ ის რას იტყოდა? – ამასთან მე გამოვნიე, მოველ შინა, რომლებმაცა ყველამ მკითხეს.

– „სად იყო? –“

– „აგერ აიქ, სოფლის კაცებს ველაპარაკებოდი მეთქი.“

როდისაც მეორეს დილაზედ ყველამ ტანთ ჩაიცვეს, ღია კარებიდგან დედაჩემს გაფრთხილებით ვანიშნე, ჩემს ოთახში გამოსულიყო, ისიც ფთხილად ოსტატობით გამოვიდა, მკითხა: რა ანბავიარ? – მეც ყველა მოვახსენე. დიდათ შეწუხდა და მსხვილი ცრემლები გადმოყარა თვალებიდგან. მასუკან მითხრა.

– „ჩემს დისწულს თეიმურაზს უთხარ ჩემაგიერ, ვიცი, იმის გულში რა ცეცხლია ეხლა, რომელიცა ამის მონანილე მეც ვარ. ეხლა ამისთანა დროში მოთმინება უნდა, სადაც თვისტომები ურთიერთმანეთსა ველარ ვუდგებით და აღარც ვიცი ვინ სად არის, ანუ ვინ როგორ იმყოფება, ერთმანეთისა ველარ გაგვიგარა. ამისთვის ამისთანა დროში გაძლება უნდა და ღმერთს შევევედროთ, განაქარვოს ეს თავისი რისხუა, ჩვენზედ მოვლენილი, ჩვენი ცოდვის გამო, რომ უფრო უარსი არ მოგვივიდეს. უთხარ ჩემაგიერ, შემოვიდეს და დიდსულოვნად თვითონვე მოახსენოს დედას, ჩემს დასა: შენი ჭირიმე ჩემო დედავ, ლევან აღარ გახლავს, თქვენი ჭირის სანაცლო იყოსთქო. გასნი და ეხლავ მოვიდეს, მაგრამ შენ ისევ ჩქარა მოდი

¹ ზალისი მუხრანბატონების სოფელია იქვე სამუხრანოში.

და იქ დახვდი ჩვენთან.“

გამოვნიე და სულ ვუთხარ, რომელიცა მე მაშინვე გამოვბრუნ-
დი, მოველ და ბატონიშვილებთან შეველ. სკამზედ რომ დაფეკეი,
დედიდაბატონიშვილმა უთხრა.

– „ჩემო დაო თეკლავ, თეიმურაზისა ველარა გავიგევითრა? –“

– „შეინჭიმე ბატონიშვილო, (კარგა უფროსი იყო დედა ჩემზედ.)
ეხლა კარზედ რომ გიახელ, თეიმურაზ იმ გლეხიკაცის სახლიდგან
გამოვიდა, სადაცა დგას.“

ამაზედ მეტი არა თქვა რა და გაჩუმდა.

– „ჩემო დაო თეკლავ, თუ ერთი უბედურობა არა იყოს რა,
თეიმურაზ პირდაპირ აქ მოვიდოდა.“

მასუკან დედა ჩემმა კარებს შეხედა და მერე დაიძახა.

– „აი შეინჭიმე, თეიმურა[ზი]ც კიდევ გიახლებათ აქა.“

ამასთანვე თეიმურაზ შამოვიდა ამ სიტყვით.

– „შეინჭიმე დედავ, ლევან აღარ გახლავსო, თქვენი ჭირისანა-
ცლო იყოს.“

მივიდა თეიმურაზ, დედის გვერდით შორიახლოს დაჯდა და ხე-
ლცახოცი თვალებზედ მიიფარა;

ბატონიშვილმა ქეთევანმა ეს რომ გაიგონა, ღვთაება უცვალებე-
ლის ხატის წინ დაიჩოქა, მერე დამხობით ღმერთს მადლობა შესწი-
რა და შემდეგ დიდსულოვნად, *გულმხურვალედ* თქუა ეს სიტყვები.

– „სანწყალო ყმანვილკაცო ჩემო უსაყვარლესო ლევან! მე
ამაზედ მომატებულად ველარ გიტირებ, რომ ჩემის მომატებულის
მწუხარებით, მე ღმერთი არ განვარისხო. მხოლოდ იმ ერთმა იცის,
ეს იმისი რისხუა რისთვის არის მოვლენილი ჩვენს დასასჯელად.
ჩემო თეიმურაზ და შენ ეს იმისი რისხუა, სხუებთა შორის შენზე-
დაც მოინია, ესე იგი მთელს ჩვენს ოჯახზედ, ამისთვის ღვთისადმი
მადლობით, შენცა და ჩვენმა ოჯახმაც უნდა მივილოთ, უნდა მო-
ვითმინოთ და ის მსხვერპლი ღვთისა ლევან, ღმერთს დავუთმოთ
და იმასვე კეთილ ძღვენად მივართოთ, ეგება საქართველოზედ
მოვლენილი იმის რისხუა, იმანვე შეაყენოს, რომ ამთენი ხალხის
მუსვრა მოსწყდეს. და ამისთვის ის ჩვენი კარგი ლევან, ერთობ ჩვე-
ნი ხალხის მსხვერპლი იყოს, ოლონდ განაქარვოს ეს საშინელი სენი
და აკმაროს თავის რისხუა ჩვენს ხალხს. აი ერთობით ჩვენ ამას
უნდა ვთხოვდეთ ღმერთსა და ამას ვევედრებოდეთ.“

ეს რომ გაათავა, შემოგვხედა, გვნახა, რომ ყველანი ერთო-
ბრივ ცრემლით ვიღვრებოდით იმის სიტყვებზედ, მდუმარებით
მჯდომარე დედიჩემის მეტი, რომელმაცა გულდარღვეულის სი-
ტყვებით დაიძახა ბ. ქეთევანმა.

– „თეიმურაზ, შვილო თეიმურაზ, ნუ იკლავ თავს, პირველი

მაგალითი ხომ არა ხარ ქვეყანაზედ შენა. შენიჭირიმე თეიმურაზ ღმერთს ნუ დაიმღურებ, რაც იმან ჰქმნა, იმან უფრო კარგათ იცის.“

ამაზედ ყველანი მღუმარებით გაეჭუმდით.

იმ დღეს და იმ ღამეს, ვილა რალას ვიტყოდით, სულ დაღონებულები ვისხედით, კიდევ თუ იტყოდა ვინმე რასმე, ისევ ბატონიშვილები, ისევ ნუგემის სიტყვებს და გონიერ ჩაგონებას.¹

დავრჩით ასე დაღონებულები, მე თეიმურაზს აღარ ვშორდებოდი, ბატონიშვილებთან სადილს ერთად ვჭამდი, სადილს უკან მეც იმას გავყვებოდი, ის იქით ტახტზე დაიძინებდა და მე მეორეს ტახტზე, ვახშმათ უკან კი ჩემს სანოლში მეძინა ჩემს სიცოცხლესთან.

ჩემი ასე მიდევნოდევნით თეიმარაზ გამოვავხიზლე, იქამდისინ, რომ ბევრს გაგონილს ძველს ამბებს იტყოდა, რომელსაცა დიდათ უყვარდა იმ ძველი ამბების ლაპარაკი და ბევრიც იცოდა, ნახული და უფრო მომატებით გაგონილი.²

რას ვიფიქრებდით, იმის გამობრუნების დროს, ერთს დღეს სადილს წინათ, მე და ის ვსხედვართ გაღმა გამოღმა ტახტებზე, ფეხზედაც სამი გლეხი კაცი დგანან და ვლაპარაკობთ, ამდროს თეიმურაზმა დაიძახა.

– „ტაშტი მოიტანეთ, გული მერევა.“

ტაშტი რომ მოუტანეს, პირიდგან ზაფრა აღებინა, მე მივეშველე და თავი მაგრა დავუჭირე. მეორეც კიდევ ზედ დაატანა და ტანიდგანც გასწია. მე ჩუმათ ბატონიშვილები დავიბარე, რომლებიცა მაშინვე ამოვიდნენ, მაშინვე იმათ დალაქი მოაყვანილეს და კარგა სისხლი გამოაშვებინეს მკლავიდგან, მაგრამ ხოლერამ თავისი არ დაიშალა, ხან პირიდგან, ხან ტანიდგან მოაყოლა³, ამასთან ოფლის ხვითქსა ტანზედ და თავზედ ასხამდა, მეც გვერდით ვუდეგ, მშრალის ხელცახოცით თავიდგან ოფლსა ვწმენდდი და პერანგებსაც ხშირათ უცვლიდნენ, ასე ჩქარა აღორტებდა ოფლით.⁴ ბრგე მოსული ძლიერი კაციც იყო და მაგთენი ვერას სძალავდა ის სენი იმ ძლიერს თეიმურაზს. ბატონიშვილები ღვთის ინაბრობაზე, ხან რას

¹ მე ბევრი ჩინებული დედაკაცები მინახავს, მაგრამ მეფის ირაკლის ქალებისთანა მე არავინ მინახავს, ყოვლისფრით კარგნი: გონიერებით, ლაპარაკით, შორს დანახვით, მწერლობით, მოთმინებით, ენერგიით, პატიოსნებით, სიწმინდით, ზდილობით, ქცევით, კეთილობით და ყოვლისფრით სიკარგით სრულნი.

² იმის ამ ცოტა გამოფხიზლებაში, ვურჩიე ქალაქ ტფილისიდგან თავის ხასა ამოეყვანა, თავის დროს გასატარებლად. მაშინ ორი ცოლი მკვდრები ჰყვანდა და ის ხასა მშვენიერიც იყო და ძალიანაც უყვარდა. დამიჯერა, ჩუმათ კაცები გაგზავნა, ღამე მოაყვანილა და დიდათაც იამა. იმას ერქვა: ალვისტოსახარ. უშვილო იყო.

³ ის იმისი ხასა იმდროს, სხუაგან დამალული იყო.

⁴ ასე ამბობდნენ: ხოლერა სხუადასხუა გვარი არის, სხუადასხუა რიგათ ეყრებათო და სხუადასხუა მოქმედება აქესო.

კაპლსა და ხან რასა ასმევენდნენ; რა გგონიათ, დაუნყნარეს კიდევ სულერთიან ის სენი, ასე რომ სალამოზედ უკეთ იყო და ბატონიშვილებიც მოსვენებით იყვნენ, ისე ჩვენ ყველანი. ბოლოს რამთენსამე დღეს უკან, სრულებით კარგათაც შეიქნა და ის ხოლერაც აღარავის აღარ შეეყრა, ისე მშვიდობიანად გაიარა. ამაში ის ხოლერა სუსტდებოდა, ხალხიც შეეჩვია იმ სენს და თამამად მიდიოდნოდნოდნენ აქეთ იქით.

ამდროს მაგთენი ხანი აღარ გამოვუშვი, ბატონიშვილებს ვთხოვე ქალაქში ჩასვლა და ლუბერსკის პრავლენიეში შესვლა: თორემ ლუბერნატორი დამემდურებამეთქი. (მაინც ხომ ვერ ავცდი, ამაზედ ზევით ითქვა.) ბატონიშვილებმა ნება მამცეს, მაგრამ თეიმურაზ კი შენუხდა, რადგან სხვადასხუა ლაპარაკით შევაქცევდი, ეს იმას დიდს ნუგეშსა ცემდა და ამიტომ პირობა მივეცი: ყოველს შაფათს სადილთ უკან ამოვალ, კვირაც აქ ვიქნები და ორშაფათს დილით წავალმეთქი სასამართლოსათვის. ამდროს ჩემს ცოლს გაეცინა, იქიდან თვით თეიმურაზმა სიამოვნის გაღიმებით.

– „ოჰ, ჩემმა რძალმა გაიცინა.“ ამასთან ყველამ გაიღიმეს, მაგრამ ამ დროს თეიმურაზმა უნებურად ასეთი ამოიოხრა, რომ ასე მეგონა: გული მოსწყდამეთქი. ამაზედ ყველას ცრემლები მოგვერია თვალებში და ცოტახანს მდუმარებაში ჩავცვივდით, რომლებმაცა ბოლოს კიდევ ბატონიშვილებმა თავიანთი ნუგეშის სიტყვებით, იმ მდუმარებიდან გამოგვიყვანეს¹.

ამის მეორეს დილაზე ქ. ტფილისს ჩამოვედი, გამდლები და გრიგოლ დიაკვანი კარგათ დამხვდნენ ყოვლის უნაკლოოდ, დაუყოვნად, რომ არ დამგვიანებოდა ლუბერსკის-პრავლენიეში წავეღ, სეკრეტარს ჩემი ნახვა ძალიან იამა, ვკითხე.

– „ჯერ სოვეტნიკებს (ჩლენებს) სიარული არ დაუნყვიათ აქა?“

– „დღეს დაინყე შენ.“ მიპასუხა.

– „ლუბერნატორი?“ –

– „ჯერ არ მოვა ისა; ხელის მოსაწერი ჟურნალები იმასთან მიმაქვს და სოვეტნიკებთანაც. (ისინიც მოახლოვოდ იდგნენ.) იქ თავიანთ კაბინეტში სჩხრეკენ და ისე აწერენ ხელსა.“

– „სოვეტნიკებს და იმას აზრებში წინააღმდეგობა ხომ არ მოსდით?“ –

– „ჯერ იმისთანა განსხუაებული საქმე არ გაუჩხრეკიათ; ისე

¹ თეიმურაზს ის თავის შვილი ლევან ძმასავით მოესწრო და იმისგნით ჰქონდა დიდი იმედი თავის სიბერის დროსა. ლევანის შემდეგ, ისიც მესამე წელიწადზე მოკვდა, ერთი პატარა შვილი დარჩა არჩილ, ისიც ვაჟი კაცი რომ შეიქნა და ცოლი შეირთო, ისიც მაშინ მოკვდა უშვილო, რომელიცა თეიმურაზის ნილობა სულ ამოწყდა.

იმისთანა სუბუქს საქმეებს ვაგდებ ჟურნალში, რომ იმაზედ წინააღმდეგობა არ მოუხდებათ.“

– „მაშ ახლა მე რაღას მეტყვი? –“

– „დღეს მიძიმე დღეა, ორშაფათი, ხვალ მოდით და ხვალდგან დაინყვივით სიარული აქა.“¹

დავინყე სიარული ყოველს დღე ისპოლნიტელის ექსპედიციაში, დილით ცხრა საათიდგან, ვიდრე შუადღის შემდეგ ორ საათამდინ, სადაც ორი რუსის სოვეტნიკი და მე ერთი ქართველი სოვეტნიკი დავიდოდით, მე ზეპირათ სიტყვით განსჯისათვის და ის ორი სოვეტნიკი, როგორც სიტყვით განსჯისათვის, ისე ქალაღდებში საქმეებისათვის. იმ ორთ სასამართლოს საქმე ორ წილად გაყოფილი ჰქონდათ, მეკი არა მეზარარა, სიტყვით განსჯის მეტი. როდისაც განსხვავებული საქმე შეგვხდებოდა, ლუბენატორი უფრო მაშინ მოვიდოდა და სიტყვით ვსჯიდით იმ საქმესა. თუმცა ლუბენატორი მოვალე იყო, რომ ყოველდღეს ევლო, მაგრამ ის იმ თავის მოვალეობას არ მისდევდა და ხანდისხან მოვიდოდა ხოლმე.

იმ ხოლერის მოქმედებაც ასე იყო, რომ ეტყობოდა სუსტდებოდა, ხალხი მაშინ უფრო თამამათ დადიოდნენ აღმადღმა და ბაზარში მომატებული დუქნებიც ღია იყო, რომელიცა მე ყოველს შაფათს საღამოზე მზის დანვერის დროს ს. დილომში წავიდოდი, იქ ის შაფათი ღამე და კვირა, ორშაფათ დილამდისინ ჩემთვის კარგი იყო, დიდი ბედნიერება!..... ამაში ხოლერაც უფრო და უფრო გადავარდებოდა და ხალხი ქვეყანაზედ აჟიჟინდებოდა სარჩოს მოსაპოვად. ბოლო დროს ესეცა თქვეს, რომ სრულებით აღარ არის ხოლერა, გადავარდა და სულერთიან ხალხიც თავთავის ბინებზე დადგნენო. სადაც ჩემი დედიდა და დედა ჩემი ქ. ტფილისში ჩამოვიდნენ და თავთავის სახლებში დადგნენ. ამ დროს თეიმურაზიც კარგა მოსურიელებული იყო, თავის დედასთან ერთს სახლებში იდგა, რომელთანაც თავადები მიდიოდმოდიოდნენ, სხუადასხვის ლაპარაკით ნუგემს სცემდნენ და მაშინდელი ხოლერის მოქმედების ძალაზედაც, რაღა ბევრი ვილაპარაკო, ამას ამბობდნენ ხოლმე: დიდი დასაკლისი უყო საქართუელოს ხალხსა ხოლერამაო. ისეთი დასაკლისი, რომ მართლაც ძალიან დაუვინყებელი იქნება.

წარმოიდგინეთ, მე იმისთანა საშინელს ხოლერას გადავურჩი,

¹ თუმცა მე ზევით ვახსენე ის სასამართლო: ლუბერსკისპრავლენიად, მაგრამ მაშინ: ისპოლნიტელნი ექსპედიციათ, უწოდებდნენ და ეხლაკი ლუბერსკისპრავლენიედ უწოდებენ, ჟამთა ვითარების ცვლილებისაგამო.

მშვიდობით ვიყავ. 1847-სა¹ წელსა ზაფხულის დროს, კიდევ ხოლ-
ერა რომ გაჩნდა საქართველოში, სადაც კიდევ ხალხი ბევრი დაიხო-
ცა, კიდევ მშვიდობით გადავურჩი. შემდგომ კიდევ იყო ორი თუ სამი
ხოლერა საქართველოში, იმასაც მშვიდობით გადავურჩი. მაგრამ
1865-ს წელსა², შემოდგომას რომ გაჩნდა ხოლერა, მაშინ მეც მამ-
ნახა იმან და თავისი ძალა ამოქმედა ჩემზედ პირიდან და ტანიდან,
სხუაკი არა. მარამ ოროლი კარგი აქიმები, ჩვენი სახლის დოხტური
საბოლჩიკოვი, ჩემი კარგი მცნობი ამბარდანოვი საჩქაროთ მოვიდ-
ნენ ჩემთან და მაშინვე ყოველი წამლობის გარემზომლობა ჩემზედ
მოიხმარეს და ღვთით საღამოჟამზე უკეთ ვიყავ. კიდევ კარგი აქ,
ქ. ტფილისში შემეყარა ის ხოლერა, რომ აქიმები და სამკურნალო
წამლები სულ საჩქაროთ მოხერხდა, თორემ თუ სოფელში ვყო-
ფილიყავ და ის ხოლერა იქ შემეყროდა, უთუოთ ტყავსა გავჭიმავდი.

სხუებთა შორის, რამდენს ჩემს გამოცდილებაში, ესეც გამოვ-
ცადე. ჩვენშია ნათქუამი: ერთი წისქვილი ჩემს თავზედ არ დატრი-
ალებულაო, თორემ სხუა სულ გამამიცდიაო.

ჩემი მდგომარეობაც სწორეთ ასეა: მე ყოველთვის გამოც-
დილების მდგომარეობაში ვყოფილვარ და დღესაც გამოცდილების
მდგომარეობაში ვიმყოფები..... რა ვქნა, მეც ვითმენ.

**თა ა. ვახ. ძე ჯ. ორბელიანი.
9-ს პრილს 1869-სა წელსა ქ. ტფილისს.**

¹ ამდროს აღარც ქეთევან ბატონიშვილი იყო, აღარც დედა ჩემი და აღარც თეიმურაზი. მე ჩემი სახლობით ამ ზაფხულს სოფელს კაზრეთში ვიყავი.

² ის იყო დიდყაბართოს ნაღჩიკიდან ახალი მოსული ვიყავით. ჩემი სიძე დავითი იქ იყო ნაჩალნიკათ და ამდროს სამსახურიდან გამოვიდა.

ჩერქეზებში ანდაზად დარჩენილი

როდესაც ჩერქეზი ჩერქეზს შეებასება საქმეს რაზედმე და ერთი მეორეს ვერ დააჯერებს, ეტყვის: „ნიმუსი არ არის, მეფის ირაკლის სიტყვა აღარ იციო?“¹

ეს სიტყვა, რისთვისაც არის შემოღებული იმათში, მოკლეთ ავწერ. მეფის თეიმურაზის და მეფის ირაკლის დროსა, აჯიჩალ-აბ რომ გამძღავრებულა ამ მეფეების პირველს დამარცხებაზედ, განძინებული ნამოსულა ამ ორს მეფეებზედ (მამა-შვილზედ). მაშინ მეფეებსა ჩერქეზის ჯარი მოუხმიათ და ერთათ ქართველებით ამხედრებულან აჯიჩალაბზე, სადაც განჯის მახლობლათა დიდი ომი მოხდენიათ, რომლებიცა იმ ცხარესა ომში, ოსნი და ჩერქეზები დაუწევიათ უკან, მაშინ მეფე ირაკლი გადასდგომია იმათ წინ და ხმამალა შემოუძახია: ნიმუსი არ არის. ამ სიტყვაზედ იმათ ბატონიშვილს ქერუს² ასეთი მალა დაუძახნია, იმ ხმის გაუგონარი არავინ არ დარჩენილა იმ ჯარში: სულ აქ უნდა გავწყდეთ, სად მიდისართ?!

ამის დაძახებაზედ, ორს ძმებს ჩერქეზის უზდენებსა (აზნაურიშვილებს) უშიშვლებიათ ხმლები, აჯიჩალაბის ჯარში დარეულან და რამთენიმე გამმოუგდიათ ცხენით, მაგრამ ისინიც იქვე დაეხოცათ, სადაც გამარჯვების შემდგომ იმ საქართველოს მეფეებს, იქვე გზის პირზედ, ის ორი ძმები დაესაფლავათ და ზედ რიგიანი გუმბათი დაუდგამთ ქვიტიკირისა, რომლებიცა მგზავრნი ამვლელ-ჩამვლელი ეტყვის იმათ: ღმერთმა გაცხონოთო ორნო ძმებო.

ამ ხუთი წლის წინათ, ჩემი სიძე თა დავით ქობულოვი³ დიდყაბართოს ქ. ნალჩიკში რომ ნაჩალნიკათ იყო, ბევრი ვეცადე, იმ ორი ძმების ჩერქეზების სახელები და ან რომლის სახლისანი იყვნენ, შემეტყო, მაგრამ ვერას ცდით ვერ შავიტყვე, არავინ აღარ იყო, რომ სცოდნოდა და ამის ნაცვლად ესა თქვეს: „იმ ომში ჩვენი ჩერქეზების ჯარი რომ დაუბრუნებია მტერსა, მაშინ მეფე ირაკლი გამოსდგომია ჩვენს ჯარსა წინა და შემოუძახნია⁴: „ნიმუსი არ არის“, რომელიცა დღეს ანდაზად დარჩენილი არის ჩვენში ეს სიტყვა და თუ ჩვენ ერთმანეთში მოგვივა ლაპარაკი, ხშირადაც ვეტყვით ერთმანეთსა: „ნიმუსი არ არის, მეფის ირაკლის სიტყვა აღარ იცი“? ამის მეტი იმ ომის ამბისა სხვა აღარა ვიციით რაო.

¹ მითამ: ნამუსი არ არის.

² პაპუნა ორბელიანი თავის ისტორიაში 446-ს გვერდზე ძალიან აქებს იმას და ჩვენს ძველებისაგანაც გამიგონია იმ ომისა.

³ ჯერ პოლოკოვნიკი და შემდეგ ლენერალი, რუსების სამსახურში იყო.

⁴ იმათ ის სიტყვა ნამუსი, ნიმუსი გაუკეთებიათ.

ამის გარდა სხვა ვისაც ნებავს, თა პაპუნა ორბელიანის ისტორიაში წაიკითხონ ის ანბები, ვითარ და როგორ იყო, საინტერესო წასაკითხია.

თა ა.ვახ.ძე ჯ.ორბელიანი

9–ს მაისს 1869–სა წელსა ს. ყარაბულახს, ჩემს ახლო ნათესავის სახლში, მდინარეს ივრის პირის მახლობლად თა ნიკოლოზ ჩოლაყაყეთან.

მეფის ირაკლის 2-სა უპანასკნელის ჟამების ამბავი აღამაღხანის შემოსვლის შემდეგ საქართველოში

პირველი. ვინაიდგან ქ. ტფილისის ნახდენის მიზეზს განჯისხანს ჯავათს აბრალებდენ. ვითომც აღამამაღხანმა იმის ჩაგონებით ნახდინა ტფილისიო. რასაკვირველია, ეს ხანიც ერია საქართველოს უბედურებაში, ვინაიდგან მეფის ირაკლისა დიდი მტერი ყოფილა, ამისათვის რომ მეფეს ირაკლის და ყარაბაღის ხანსა იბრეიმს დიდი დამოკიდებულება ჰქონიათ ერთმანეთში და ჯავათხანსა ეს თურმე სწყინდა. რადგანც იბრეიმხანსა ზოგიერთი მამულები წაერთმია ჯავათხანისათვის, ამის გამოისობით თურმე მტრობდა იბრეიმხანსა და ამისათვის არც მეფე ირაკლი უყვარდა. ეს აქ დაუტეოთ და მეფის ირაკლის ამბავსვე მოვყვით.

მეორეთ რომ წამოვიდა აღამამაღხან საქართველოზე და გზაზედ ყარაბაღში რომ მოკლეს. ამ მეორეთ აღამამაღხანის წამოსვლასა კიდევ ჯავათხანს აბრალებდენ. სამაგიეროდ ამისა, მეფე ირაკლიმ თავის შვილი ალექსანდრე და შვილიშვილი დავით ბატონიშვილები, ძლიერის საქართველოს ჯარებით გაგზავნა ჯავათხანზე განჯას. ჯავათხან ამის გამგონემ, განჯის ციხე გაამაგრა და თვითონ ჯარით შიგ ჩადგა. ბატონიშვილები ციხეს გარს შემოადგნენ ჯარებითა,¹ მაგრამ ვერას ღონით ვერ აიღეს. ამობაში სამი თვე გავიდა და ბოლოს მეფეს ირაკლის აცნობეს. „ციხე საშინლათა აქეთ გამაგრებული და ვერას ღონით ვერ აიღებაო.“ ამ ამბის მიმღებმა ბძანა. – „ვაი! ვაი! ივერიავ, რომ სხვა მეფე ირაკლი აღარ გეყოლება ჩემ შემდგომად.“ ამ სიტყვასთანვე მოხუცებული საჩქაროთ წაბძანდა განჯისაკენ. ჩასვლის უმალ, საქართველოს შენუხებულმა ჯარმა და უიმედოდ ქმნილთა ფრიალი დაიწყეს სიხარულით და ყველამ ერთობრად დაიძახეს. – „ახლა რკინის ციხეც რომ შეიქნას, სულერთიან კბილით დავლენთ.“ მართლა რომ ასეც იყო; *მესამე დღეს ციხეზე გადვიდნენ ქართველის ჯარი, მთელი განჯა აიკლეს და მრავალი შიგ განყვიტეს, მაგრამ არა სრულიად, არამედ ხუთი წილიდგან მეხუთედნი ძლივს დახოცეს გულღმობიელთ საქართველოს ჯართა.* ციხეზე რომ მოემზადნენ ქართველები გადასასვლელადა, განჯის ხანმა ციხე დაანება და მეფე ირაკლიმაც აღარ ნახდენინა ციხე. განჯისხანი ცოლ-შვილებით გამოიყვანეს და ქ. ტფილისიდგან წაყვანილი შვიდასი მეტი ტყვე, რაც იყო აღამათხანისაგან, განჯის ციხიდგან გამოასხეს და თან წამოიყვანეს.

¹ საქართველოს ჯარის გარდა ლეკის ჯარიც ჰყვანდა მონვეული მეფეს და ადრითვე ბატონიშვილებთან ერთათ მისულნი, განჯის ციხეს ადგნენ, ექვსი ათასი ლეკი.

– მგონია მეფის ირაკლის ადგილას სხვა ყოფილიყო, განჯის ხანს, დიახ მკაცრათ დასჯიდა? მაგრამ მეფე ირაკლიმ ყოველი იმისი დანაშაული მიუტევა; განჯის სახანოც სულ ერთიან დაუბრუნა და თვითონ ტფილისისაკენ გამოემგზავრა (ზაფხულში იყო ეს გარემოება; სწორეთ მაშინ, როდესაც აღამამადხანმა ტფილისი წაახდინა, იმის მესამე წელიწადზე.)

მელრე. თუმცა განჯა დათრგუნა მეფე ირაკლიმა, მაგრამ ამან ვერა ანუგეშა რა აღამამადხანისაგან გაოხრებულს ტფილისს და ამის მწუხარებას ვეღარ გაუძლო. აქ ტფილისშივე შეიქნა ცოცხათ უქეიფოთ, *სამკურნალო აქ არა მიიღო რა* და ამის მგრძობელი მაშინვე თელავისაკენ წაბძანდა თავის ცოლ-შვილში. თელავში მოემატა სენი, *წყალმანკი*. ამთენის შრომაში გამოვლებულს და ტფილისის გაოხრების მწუხარებას მოხუცებულმა ვეღარ გაუძლო და უბრალო ციება წყალმანკათ გადაექცა და უკანასკნელს ჟამებში მიახწია. ამ დროს ოსმალოდგან ელჩი მოუვიდა თელავში. მოხუცებული, ამისთანა განწირული მდებარე ავანტყოფი ქვეშაგებიდგან წამოდგა და ძვირფასი ტანისამოსი ჩაიცო და ბძანა. – „ჩვეულები-სამებრ ჩემის დიდებით უნდა მივიღო ოსმალოს ელჩი, ამისათვის რომ თუ ჩემი დასწეულება გაიგონეს და მდებარეთ ყოფნა, მტერი განგვიძლიერდება და აღამამადხანმა რაც გვიყო, იმაზე უარესი მოუვა საქართველოს. თუ შაიძლებოდეს, მე რომ მოვკვდე, ჩემს სიკვდილს კარგა ხანი ნუ გამოაცხადებთ, მინამ საქართველოს საქმეს, როგორც მე ანდერძში მითქომს ისე არ დაანყობდეთ.“¹ ამის შემდეგ, როგორც ბძანა, ოსმალოს ელჩი სრულის თავის დიდებით მიიღო; კარგა ხანი იმასთან იმუსაიფა და რაც სალაპარაკო ჰქონდა, ყოველი მოილაპარაკა და რამთენსამე დღეს უკან კარგის ფეშქაშებით გაისტუმრა. –

მესამე. დიახ დიდათ შემძიმდა მეფე ირაკლი და ყველანი უიმედონი შეიქნენ. ნათლილების წინააღმდეგ ქათმის შორვა გაუკეთებინა დედოფალმა ყუათისათვის. სადილობის დროს მოსამსახურემ რომ მიართო; სუნზე იცნა რაც იყო. იკითხა – „დღეს სადილათ რა გამიკეთებინეთ?“ დედოფალმა მოახსენა – ყუათისათვის ქათმის შორვა გაგიკეთებინეთ.“ მეფე ირაკლი წამოჯდა ქვეშაგებში და დედოფალს უთხრა უკმაყოფილოდ.

– „დედოფალო დარეჯან, რომელს გაჭირებაში მიჭამია მარხვა-ში სახსნილო, რომ დღესაც შევიბლალო თავი? – ამ დღის ჩემის დიდის სწეულობისათვის სწორეთ რომ სახსნილო გიახლოთ, ეს ჩემი

¹ მეფის ირაკლის ანდერძი რამთენსამე მეფის ირაკლის შვილებს და შვილიშვილებსაცა აქეთ და თავის დროზე ისინი ანუ იმისი მომავალნი გამოაჩენენ.

გაზდილი მოსამსახურეები რას იფიქრებენ? ბოლოს ამას იტყვიან, მეფე იყო; თუ იმან ჭამა, ჩვენ ხომ მოსამსახურეები ვართ, ჩვენ რატომ აღარ უნდა ვჭამოთო? მასუკან ამათგან სხვა ქართველები რომ ნახვენ, მერე ისინი იტყვიან. თუ მეფის ირაკლის მოსამსახურეები სჭამენ, ჩვენ უფრო არ შეგვერგება? და ეს მცირე მიზეზი ქრისტიანობას ავნებს, ამისთვის რომ მცირედიდგან დიდი შეიქნება; გავრცელდება და გადიდება, დიდი შედგება და ამის გამო არა გარყვნილებას აღარ მოერიდებიან ქართველები. – სწორე უნდა მოგახსენო დედოფალი დარეჯან, რაც თავს მოვსწრებივარ, ჯერ მე ურიგობის მაგალითი არა ვყოფილვარ არავისი, არამც თუ ჩემი ცუდი ქცევა ენახოს ვისმე. რასაც უფალისაგან იმის ხელქვეითი მაგალითს ნახამს, ავს თუ კარგს, ისიც ისე მოიქცევა და ამისათვის უფალს მართებს, თავის ხელქვეითთან ყოველთვის კეთილად მოიქცეს, რომ უფლისაგან მცირედი ურიგო არანახოსრა.“

ეს 5-ი იანვარი ასე მარხულობით გაატარა. 6-ს ამისთვის რიცხვისა უფრო მეტად შემძიმდა, და 10-ს დილის იანვარსა აღსარება აღიარა მოძღვრის წინაშე. მერე გულმხურვალის სასოებით წმინდა საიდუმლო მიიღო მრავალის ცრემლის დაღვრით, შემდეგ ზეთი აკურთხებინა *სრულის გონებით*, განსვენებულის გულით, მასუკან სულთმბრძოლის ლოცვა წააკითხა რომელსაცა ყოველს თვითვეულსა იმის სიტყვებს კეთილის გულისხმიერებით ისმენდა. ამის აღმასრულებელმა შემდგომ დამშვიდებით ბძანა. – „მე ეხლა გზასა შორსა მივდივარ და სოფელსა ჭეშმარიტსა. მე ჩემის სიკვდილისათვის მცირეთაცა არა ვწუხვარ; კაცი ვარ მომაკვდავი და უნდა მოვკვდე. წინაშე ღმერთთან აღვიარებ და ვინც ეხლა აქ ჩემთანა ხართ, თქვენ გეტყვით, რომ მე არავისთან დანამაული არა მაქვს; ვინც დამისჯია? დიდათ გაუჭირებიათ ჩემთვის და დიდის მიზეზისათვის მეტი ღონე არა მქონია და ამისათვის გადამიხდევინებია, მაგრამ ასე არავინ გამიუბედურებია, სისხლით გადამეხდევინებინოს და ამასაც ვიტყვი, უნუგეშოთ არავინ გამიშვია, რომ საცხოვრებელი არ მიმეცეს. მე საქართველოს ჯავრი ორის რისამე მიმდევს; ერთი ჩემი დაფარულის მტერისა, რომ მე იმისი განძრახვა ამ ახლო ხანებში შევიტყე, თორემ თუ აღრითვე შამეტყო, ასე არ მოვიდოდა საქართველოს საქმე, მაგრამ ვაიმე, რომ გვიან შევიტყე და წარსულს აღარა ეშველებოდა რა. მეორე ჯავრიც აღამამადხანისა მიმდევს, რომ თუ ჩემი დანყობილი არ ჩაეშალათ გიჟებს და სულელებს მთელის სპარსეთის ხელმწიფე შევიქნებოდი აღამამადხან რომ მოვიდა, იმ წელიწადსვე. მე მაინც განსვენებით და წმინდას სვინდისით ვკვდები, მაგრამ ამისთვის კი ვწუხვარ, რომ ჩემ შემდეგ საქართველოს ველარავინ უპატრონებს ჩემსავითა და ბოლოს სხვა

უცხონი წაიღებენ.“ ამ უკანასკნელს სიტყვასთან გაჩუმდა.

ამ 10-ს იანვრის საღამო ჟამს თავის ცოლ-შვილს გამოესალმა სურვილის სიყვარულით. ვინც იქ იყვნენ ქართველები შემდეგ იმათ გამოესალმა და ყველანი დალოცა. მასუკან დაიძახა გულმტკივნეულად. – „ყოველს საქართველოს ხალხთ უთხარით ჩემადიერ, რომ იმ სოფელშიაც ღვთის წინაშე ვიქნები მვედრებელი მათის ბედნიერებისათვის და იმედიცა მაქვს ღმერთი არ დააგდებს თავის მონყალებით ყოველს საქართველოს ერთა. ვინაიდგან ღვთისმშობლის საუფლისწულონი ვართ, მარადის იმას არ მოვასვენებ ჩემის ვედრებითა, რომ თავის ძესა სთხოვოს თქვენი გაბედნიერება. ნუ შეწუხდებით ჩემის სიკვდილისათვის; როგორც აქ ვზრუნავდი თქვენის ბედნიერებისათვის, არც იქ დავცხრები და ყოველთვის ღმერთს შეგავედრებთ.“ მეფის ირაკლის ამისთანას უკანასკნელს ჟამის გამოსალმებაზე, ასეთი მწარე ქვითინი იყო იმის გარეშემო სახლში, რომ მოუწყვეტელი ცრემლი გადმოსდიოდათ ყოველთ და ვაება გამრავლდებოდა! მაგრამ უკანასკნელის ჟამის მგრძობელი მეფე ირაკლი დაიხ დაშვიდებით და გულგანსვენებით იყო და ყველას ეხვეწებოდა დამშვიდებას. რალა გავაგძელო სამწუხარო ესე ამბავი. 11-ს იანვრის გარიჟრაჟის დილას ზეცას ეწვია მეფე ირაკლი. დავით ქნარით მოეგება და გიმნსა სცემდა გალობითა. დავით აღმაშენებელი გადაეხვია სიყვარულით, თამარ დედოფალმა სურვილით ჩაიკარა გულში, ქეთევან დედოფალმა გვირგვინი დაადგა წამებულისა, თავის წინაპარნი ნათესავნი გარს შემოეხვივნენ და ყველანი ეტრფალებოდენ. იქით მოშორებით მეფის ირაკლის საყვარელი და კარგი სარდალი თა დავით ჯამბაკურიანი ორბელიანი დახვდა მონინავე ქართველების დასტითა, რომელთაცა საღამო მოართვეს სიამოვნით. ამათ ყოველთა, წინ ანგელოზნი გაუძღვნენ ღალადებით და სასუფეველსა შინა დაამკვიდრეს მეფე ირაკლი.

გარიჟრაჟის დილას მეფის ირაკლის გარდაცვალება; სამწუხარო ზარმა დაიძახა მეფის ირაკლის სახლში და საქართველოში საჩქაროთ მოიფინა მისი გარდაცვლილება. მთებმა ზრიალი დაიწყეს და მინდვრები შეძრწუნდნენ. მშვენიერნი მთიელნი ქალნი მალალს ბორცვზე გადმოდგებოდნენ; ზოგი მშვენიერთა ღანვთა იხოკდენ ფრჩხილებითა, ზოგნი ღამაზის თითებითა თმა სუმბულსა იგლეჯდენ და მწარის ცრემლითა მეფეს ირაკლის მოსთქმინდენ. ხნიანი დედანი თავსა და პირსა იცემდნენ და მეფის ირაკლისათვის საშინლად სტიროდნენ. გამწარებული ვაჟკაცები თოფს იარაღს ამტვრევდნენ და იძახდენ. – „უირაკლოთ რათლა გვინდა სიცოცხლე და იმის მაგიერ ვილა მიგვიძღვება ომის ცეცხლში.“ მინდვრის მცხოვრებნი

და მათი დედანი ზარიფულის და ნაზის ქალებითა, რაზმ-რაზმობით შეიყრებოდენ *მინდორში*, მგლოვიარის ზარსა გაამრავლებდენ სავალოს გადაცემითა და მეფის ირაკლისათვისა გულმხურვალედ ცრემლს აფრქვევდენ¹, სანყალნი ვაჟკაცნი, თოფ-იარაღს შავსა ძაძებსა დაახვევდენ და საცოდავის კოცნით ესალმებოდნენ იარაღსა და მწარეს მოთქმითა იტყოდნენ. – “თუმცა მეფე ირაკლი მოკვდა, მაგრამ ეს ჩვენი იარაღი იმასთანვე მოკვდება და მეფის ირაკლის შემდეგ ჩვენც აღარა ვიქნებით რა.” აი ამისთანა საყვარელი მეფე იყო საქართველოს ერისათვის. ასე გაშინჯეთ, თვითონ ლეკნიც და გარეშე მტერნიც დიდათ შენუხდნენ მეფის ირაკლის გარდაცვალებაზე, ამისთვის რომ კარგი და ჩინებული კაცი მტრებისათვისაც საყვარელია.

მცხეთის ეკლესიაში რომ შებძანდებით; ამბიონს გვერდით, სამხრეთის მხარეს მეორე მეფე ირაკლი მარხია და დიახ ღარიბი ლუსკუმა ადგას იმის საფლავს რომელსაცა იმის დიდკაცობას ერთი საცოდავი ლუსკუმა არ შეშვენის.

მეფის ირაკლის სიკვდილის შემდეგ კახელებმა მოინდომეს ალავერდის ეკლესიაში დაემარხათ, მაგრამ ქართლელებმა² უარ ჰყვეს. “მცხეთის ეკლესიაში უნდა დავასაფლავოთო.” ამაზედ ერთმანეთის წინააღმდეგები შეიქნენ; კახელებს უნდოდათ, კახეთის მხრისაკენ დაემარხათ და ქართლელებს ქართლის მხრისაკენ. ამის გამო ძალა მოინდომეს ერთმანეთზე და ორივე მხრის ხალხთა ეკლესიისაკენ შეიწიეს. უნდოდათ, მეფე ირაკლი კუბოთი მოეტაცათ. აქ ეკლესიის კარზე თავადთ აზნაურებს შფოთი მოუხდათ და ერთმანეთს მიწევ-მონევა დაუნყეს კარებთან. იქით მოედანზე ორთა მხრის ჯარებმა იარაღი მოიმზადეს და ერთმანეთს პირდაპირ დაუდგნენ. თუ ერთი მცირედი დრო კიდევ გასულიყო, თოფი გავარდებოდა და მასკვან ველარავინ ველარ იხსნიდა იმათ ერთმანეთის სისხლის მეტი, მაგრამ ეს ამბავი მეფის სახლამდისინ მიეხნია, საიდგანაც ანტონი ქათალიკოსი თავის სამღვდელოთი, – გიორგი მეფე თავის ძმებით და შვილებით გამობძანდნენ და რას ყოფით დაამშვიდეს ალელებული ხალხი. შემდეგ თათბირი მოახდინეს, სად დაემარხათ? – ხალხის დამშვიდებისათვის ასე გადაწყვიტეს. და ასე დაამტკიცეს, ვინაიდგან საქართველოს მეფეები მცხეთაში იმარხებიანო, ამისთვის კახელებმა ველარა თქვეს რა და მცხეთის ეკლესიაში დაასაფლავეს საქართველოს ხალხისაგან დიდი საყვარელი მეორე მეფე ირაკლი!

¹ თუმცა მაშინ ჭირი იყო, მაგრამ სულერთიან საზოგადო და ხალხი მაინც დიდათ იგლოვდა მეფეს ირაკლისა.

² ჩვენ სომხითსაც ქართლი ერქო მაშინ.

1

მეფე ირაკლი მრავალჯერ თვე გავიდოდა იარაღს არ მოიხსნიდა ტანიდგან, ვინაიდგან მტერსა სდევდა დაუცხრომელად.

2

მეფეს ირაკლის ერთხელ ეთქო დარეჯან დედოფლისათვის – “დედოფალო, ჩემ შვილებს და შვილიშვილებს უნდათ მეფე ირაკლობა ითამაშონ, მაგრამ ჩემ შემდეგ არაფერი იქნებიან და თავიანთ სახლსაც დააქცევენ.”

3

აი მეფე ირაკლი რა შრომაში იყო, რომ დაუცხრომელათ მტერსა სდევდა, საითკენაც კი გაიგონებდა. „აქ გაჩნდა ლეკიო.“ – დღეს რომ ქართლში ყოფილიყო და ამბავი მოსვლოდა, კახეთში გამოვიდა ლეკის ჯარიო, დაუყოვნად შეჯდებოდა; ქართლიდგან მეორეს დღეს კახეთში მიიჭრებოდა, იქ მტერს დაამარცხებდა, მასკვან იქ მიუვიდოდა ამბავი, ქართლში გამოვიდა ლეკის ჯარიო. ახლა იქ შეჯდებოდა, მეორეს დღეს ქართლში მიირბენდა; ახლა იქ დაამარცხებდა მტერსა. რაღა უნდა ვთქო. ბევრჯველ ექვსჯერ ხან კახეთისკენ გავიდოდა დაუსვენებლად, და ხან ქართლში გამოირბენდა, რომ ყველანი გაკვირვებულნი იყვნენ: რას შვრება ეს კაციო! რომელსაცა სადაც ვერ ვიფიქრებთ მეფის ირაკლის მოსვლას, იქ ელვასავით გამოჩნდება, – მტერს საჩქაროთ დაამარცხებს და იქიდგან სხვა მხარეს გავა, ამბავი რო მოუვა და იქაც სწრაფათ დაამარცხებსო.” თვითონ ლეკნიც გაკვირვებული ყოფილან. – „სადაც არ გვგონია, იქ ჩნდება და არ ვიცით რა ვუყოთ იმ ძაღლსაო.” *უშვერს სიტყვას იტყოდნენ ხოლმე.*

1.

მეფე ირაკლის თათრები ქართველებზე ნაკლებ აღარ ჰყვარებია და ქართველებზე ნაკლებ პატივს არა სცემდა, ამისთვის რომ როგორათაც ქართველები მემამულის შვილებათ მიაჩნდა, ისე თათრები. ბევრი ამბავია ამაზედ, მაგრამ მე სამს რასმე მოვიტან. პირველს ამას, რომ რაკი თავი ეცნა მეფეს ირაკლის, თავის დღეში ღორის ხორცსა არა სჭამდა და სანამდისინ ცოცხალი იყო, მეფის ირაკლის სასახლეში ღორის ხორცს ვერავინ ვერ გაბედავდა მიტანას, არამც თუ მოეხარშათ. მეორე, მეფის ირაკლის საკუთარსა და საყვარელს მოსამსახურე ქურდაშვილს თათრისათვის ეთქო ჩხუ-

ბის ლაპარაკში. – “შე რჯულძალლო თათაროვო.”¹ მეფეს გაეგონა, დაეძახა და ეთქო.

– “როგორც შენ გიყვარს შენი რჯული და პატივისა სცემ, ისეთი სიყვარული და პატივისცემა აქვსთ ყუელას თავის რჯულისაო.”

ხმამალა დაეძახა იასაულებისათვის – “ეხლავ ენა დაუჩხვლიტეთ ნემსით მაგასაო.”

კარგად რომ დაუჩხვლიტეს, შემდეგ თავის სახლიდგან გაეგდო, რომ თვალით აღარ ენახა თავის დღემი. მესამე, ყოველს თათრის აღალარებს ისეთს პატივს სცემდა მეფე ირაკლი, როგორათაც თავის თავადებსა და პირველს აზნაურებსა, მაგრამ ყველას თავის ღირსების გვარათ. ვინც როგორის ღირსი იყო. ზოგიერთი ასეთი თათრის აღალარები ყოფილან, რომ სარდლებს პირდაპირ დაუსხდებოდენ მეფესთან. შამშადილის სულთანი ხომ რასაკვირველია.

ესეც გამიგონია, ზოგიერთის ეხლანდელის კაცებისაგან ვითამ საქართველოს მეფეები მტრები ყოფილიყვნენ სომხებისა და ამის გამო სომხები დამდაბლებული ყოფილიყვნენ. ტყუილია, ამისთვის, რომ საქართველოს მეფეების წყალობითა რამეთინი გათავადებული სომხები არიან და აზნაურნი და მეფეების წყალობა ყმები ჰყავთ და მამულები აქვთ. გარდა ამისა, როდისაც მეფეს მეჯლიში ექნებოდა, მარჯვნივ მხარეს ჩინებულნი თავად-აზნაურნი დაუსხდებოდნენ და მარცხნივ ჩინებულნი მოქალაქე სომხები. საკურველი არის, რაც საქართველოს მეფობა ამოიხოცა საქართველოში, პირველნი სომხის მოქალაქეებიც წახდნენ მსგავსად თავადებისა. ძლივსღა უდგათ სული, ეხლა სულ უბრალოები შეიქნენ პირველნი: როგორათაც. – “უკანანი წინა და წინანი უკან”. საქართველოს მეფეები კი არ იყვნენ სომხების მტრები, სომხებმა კი ბაგრატიონების ოჯახი და საქართველო დაღუპეს. ეს კი მართალია.”

მეფე ირაკლის ასე დაელალა ლეკები დევნით, რომ ველარ კადრულობდენ თამამათ გამოსვლას ამისთვის, რომ სადაც მოასწრობდა, მუსრს თურმე ავლებდა ეს რომ შეემჩნია ლეკებისთვის, მაშინვე. *სამი-ოთხი წლის წინ, აღამამადხან რომ მოვიდა, შუაკაცობაში მეფე ირაკლი* სიღნაღში გაბძანებულიყო, ჭარბელაქნიდგან და დალისტნიდგან პირველი კაცნი დაებარებინა მოენწვია სტუმრად და ხალათების შემდეგ უბძანებია იმათთვის².

“მე თქვენგნით მიკვირს, ამდენს აკლებას როგორ არ იშლით

¹ დილა ადრიან ყოფილიყო ქალაქში და თვით მეფეს გაეგონა ეს სიტყვა ქურდაშვილისაგან.

² აღამამადხან რომ მოვიდა იმის სამიოთხის წლის წინათ ყოფილა ეს ამბავი. –

საქართველოსას? ქართველებში და თქვენში რა მტრობა უნდა იყოს? თუ სარწმუნოებას იტყვი, თქვენ მაჰმადიანი ხართ და ქართველები ქრისტიანი; ეს ჩვენს ერთობას და სიყვარულს რას დაუშლის? თქვენ თქვენი სარწმუნოება დაიცევით და ჩვენ ჩვენი, ოღონდ თქვენ და ჩვენ გავერთდეთ და ჩვენი საერთო მამული დავიცოთ სამინელის გარეშე მტერთაგანა. როგორ არ იცით ქართველები და მთელი კავკაზიის ხალხი ერთი ჩამომავლობისანი ვართ და ყველას ერთი სისხლი გვიდგას დიდი მამის ჩვენის თარგამოზისა და ამისთვის გვმართებს ერთათ ვიყვნეთ და ერთათ დავიცოთ ჩვენი საკუთარი მამული, რომ გარეშე მტერმა არ წარიტაცოს ჩვენი უთანხმოების გამო. ეს ჩემი რჩევა დაიცევით, თორემ ჩემს უკან ბევრს ინანებთ და იქნება კიდევ იტიროთ.” *თუმცა დიდის ალთქმით წავიდნენ ლეკები, მაგრამ ისინი თავისას არ იშლიდნენ და საქართველოს აოხრებდნენ. გარდა ამისა სხვაც ბევრი ებძანებინა. ზოგი განრისხებით და იმათთვის საშიშარი, ზოგი იმათი სასარგებლო, ზოგი ალერსით, ზოგი ჩავონებით და კიდევ სხვანი. თუმცა დიდის ალთქმით წასულიყვნენ ლეკები და კიდევ აღესრულებინათ, მაგრამ მაინც თავისას არ იშლიდენ და ცოტათ კიდევ თულაობდენ. უფრო კი დაფარვით.*

რადგანც მეფე ირაკლი ყოველს საქმეზე ყურადღებით ყოფილა და ხალხისთვის დიდათ უზრუნვია, არა რაიმე ზედ არ შენუხებულებყვნენ, ამისთვის ეს მცირედიც უნდა ითქვას იმის ანეგდოტებში (ამბავში) აქა.

ყველიერის კვირაში ბაყალთ ერბოში ცხვრის ღუმა გაერიათ. და მამ რადგან მეფეს ძნელად გამოაპარებდნენ საქმეს თუ ამბავს, მეფეს ეს ამბავი შეეტყო. მაშინვე ის ბაყალნი მოეყვანიებინა და მოედანზე დიდი ხეები ყოფილიყო ჩასმული; იმაზედ ყურებით მიელურსმინებინა დილით სალამომდისინ. სადაც მიდიოდა ხალხი და არცხვენდენ იმათ. –

ნადირშას სიკვდილის შემდეგ, როდისაც ქერიმხან ამაღლებულა სპარსეთში. მოუნდომებია საქართველოს დამხობა; არაერთხელ, არამედ რამთენჯერმე და მეფეს ირაკლის ყოვლის ღონისძიებით დაუმშვიდებია ყოველი იმისი აღელვება. ერთხელ კიდევ განუძრახავს, რომ უთუოთ საქართველო წაახდინოს და თითქმის გააოხროს. მეფეს ირაკლის ეს ამბავი მაშინვე მოსვლოდა სპარსეთიდან და ქერიმხან რომ აღარ მოშვებია, მალე შეუტყვიათ. ამის წინააღმდეგათ ეს მოუგონებია მეფეს ირაკლის.

ერთი აქაური თათარი და სპარსეთში გაზდილი, საუცხოვით

გაზდელი იქაურს სასწავლებელში და ახლადმოსული თათარი, რომ ჯერ ვერავინ ვერ იცნობდა. მეფეს უთქომს საიდუმლოდ მისთვის (მოებრებინა მეფეს იგი ქ. ტფილისში და იგიცა დიდის სიხარულით თანხმობიყო ჯერ თავის მეფის ერთგულობისათვის და მერე თავის მშობლის მამულის ამაღლებისათვის, იგი ყიზილბაში ნამყოფი თათარი) დიდის დიდებით მოუყვანია ქ. ტფილისში, ვითამ ნადირშას შვილი არის სპარსეთიდგან გამოქცეული, რომელსაცა ყოვლის კმაყოფილებით აცხოვრებდა ტფილისში. ამაობაში ქერიმხანს მოხსენებია ეს ამბავი და მაშინვე დაუშლია თავისი განძრახვა და მეფის ირაკლისათვის ელჩი გამოუგზავნია მეგობრობისა და დიდის პირობით შერიგებია. მაგრამ მეფე ამით კმაყოფილი არ შექმნილა; ადრიბეყანის ხანები სრულიად მიუბრებია, რომ დიდის ჯარებით დახვედრიყვნენ, იქიდგან უნდა გაენიათ, ქერიმხან გადაეგდოთ და ტყუილი ნადირშას შვილი ყაენათ დაესოთ. ამით ქერიმხანს დააჭერინებდა და საქართველოში ტყვეთ გამოგზავნიდა, მაგრამ ამ თათბირებში იგი ტყუილი ნადირშას შვილი მომკვდარიყო სათლი ჯამით და მეფე თურმე დიდათ შენუხებულა.

ერთს დღეს კარგი ლევან ბატონიშვილი თავის მამა მეფე ირაკლის თურმე ხლებია და სხვადასხვა ლაპარაკსა შორის ტყუილი ნადირშას შვილის ამბავი ჩამოვარდნილიყო. მაზედ ლევან ბევრი უცინია შაზადაზედ. მეფეს შვილისათვის უკმაყოფილოთ უთქომს, რომ მავთენი ჭკვა არა ჰქონია რა ტყუილს შაზადას, რომ საქმე რამ აღესრულებინა, თუ მეფე არას უბძანებდა, იმას არა შეეძლო რა.. მეფეს ირაკლისაგან ეს ამბავი გაუგონია ბატონიშვილს დედაჩემს. ესეც რომა, როდისაც მეფე ირაკლი სპარსეთს დაიპყრობდა და გახელმწიფდებოდა, ივერიისათვის და სპარსეთისათვის ეს სახელი უნდა დაერქმია – „სპარს-ივერია“.

ამასთან ორმოცი ათასი კაცი ყიზილბაშის ჯარი განუმორებლად თავისთან უნდა ჰყოლიყო; ოცდაათათასი ქვევითი და ათათასი ცხენოსანი. ვარდა ამისა, მრავალნი დიდრონი და მდიდარნი ყიზილბაშნი აქ, ტფილისში უნდა დაესახლებინა, რომელთაცა ზოგიერთს ადრიბეყანის დიდრონს კაცებს პირობაც ჰქონიყოთ. მეორეც ესა, რომ ინდოეთიდგან და სხვა ქვეყნებიდგან მრავალნი მდიდარნი სომხები მოდიოდნენ ტფილისში დასასახლებლათ, მესამე ესა, რომ ყოვლის ღონისძიებით უნდა ცდილიყო, ძველის სომხეთის საძღვრამდისინ ივერიის მამული გაევრცელებინა. და ამის შემდგომ რაც მოხდებოდა, ის კი აღარ ვიცი. კარგმა და მიუფერებელმა ისტორიკოსმა (ნამკითხველმა) გაჩხრიკოს?

სომხეთის აოხრებისათვის მეფე ირაკლი მომატებულად თურმე არა სწუხდა, ამისთვის, რომ რამთენ სამი ათას კომლს აისორებს პირობა მიეცათ მეფისათვის, რომ უთუოთ უნდა მოსულიყვნენ და სადაც საქართველოში ცარიელი ადგილები იყო, ისინი უნდა დაესახლებინა, მაგრამ შეჩვენებულის აღამამადხანის მოსვლით ჩაშლილიყო ეს განძრახვა. –

საქართველოს მეხუთედი შემოსავალი გადადებული ჰქონია მეფეს ირაკლის შეწუხებული ქვრივებისათვის, უნუგეშო ობლები-სათვის, ღარიბ-დაცემულთათვის და ტყვეების გამოსახსნელადა, რომელიცა მარტო ქიზიყის ტყვეების გამოსახსნელადა უანგარი-შიათ, ოცდაათს წელიწადში რომ ოცდაჩვიდმეტი ათასი თუმანი თეთრი ფული გასვლია მეფეს ირაკლის. და სხვა კიდევ ვინ იცის, რა ერთი უნდა ყოფილიყო?

მეფის ირაკლის სასახლე ქ. ტფილისში, დიახ ჩინებული რამ ყოფილა, თავდაპირველ მეფე როსტომს აუშენებია, შემდეგ მეფე ვახტანგს შეუმატებია და უფრო გაულამაზებია, მასკვან მეფე თეიმურაზს და დასასრულ მეფე ირაკლის უფრო მოუმატებია და გაუმშვენიერებია, რომელიცა ყიზილბაშურს გვარზე ყოფილა გაკეთებული ანუ შემკობილი. ოთხ ატაჟიანიც ყოფილა, სამ ატაჟი-ანიც, ორატაჟიანიც და ერთატაჟიანიც; თავის სარდაფებით და საყინულოთი. ბევრჯველ უბძანებია ბატონიშვილს დედაჩემს. – „ერთხელ მოვინდომე მთელი სასახლის ოთახების დათვლა. ორასი რომ დავთვალე, მასკვან თავი დავანებე ამიტომ, რომ დავილაღე.“ და ამასთან უბძანებდა. – „მგონია სულ ერთიან სამას ოთახამდის-ინ იყოვო.“ რომელიცა აღამამადხანის მოსვლის დროს ჯავათხანს დაენო.

ვინაიდგან მეფის ირაკლის სახელი განთქმული იყო და ამის გამო მრავალნი ეძებდენ იმის მახლობლობას; სხვათა შორის ინდოეთში ყოფილა დიახ სახელგანთქმული მდიდარი სომეხი შამირ-აღა. იმას დიდი მეგობრობა დაუნყვია მეფის ირაკლისათვის და ამასთან მრავალს ფეშქაშებს თურმე უგზავნიდა. მეფეც რასაკვირ-ველია მაგიერს მიანიჭებდა.

იმათ მეგობრობაში შამირ აღას მოუწერია მეფის ირაკლისათვის.

„თუმცა ხორციით აქა ვარ, მაგრამ სული თქვენთან არის, ამიტომ ჩემი მეფე შენ ხარ და არა სხვა ვინმე. მინდა ეგ ჩვენი მშობელი ქვეყანა მაღალს ხარისხში ამაღლდეს, მაგრამ ჯერ არ იქნება. უნდა

კიდევ რამთენიმე წელიწადები მოვითმინოთ; და მინამ მე მანდ გი-
ახლებოდეთ, რამთენიმე მსწავლული ყმანვილი კაცები უნდა დამხ-
ვდნენ, ამისთვის ათი თავადიშვილის ყმანვილი, ათი აზნაურიშ-
ვილისა, ათი მოქალაქისა, და ათი გლეხი კაცისა. ესენი გაგზავნეთ,
მოსკოვის სასწავლებლებში გაიზარდნენ და მსწავლული რომ მოვ-
ლენ, თვითონ ისინი დაგანახვებენ მამულისათვის სარგებლობას და
მამულის ამაღლებას. ამაობაში მეც გიახლებით და მასკვან ერთათ
დავანყოთ, როგორ ავამალოთ ჩვენი მშობელი მამული.“ ამასთან
მრავალს სხვას თურმე სწერდა, მაგრამ ფულის შემძლებელი რომ
არ იყო, ამთენი ყმანვილები ვერ გააგზავნა¹ და ამათ სამაგიეროდ,
მინამ შამირ აღას ეს უკანასკნელი წიგნი მოერთმეოდა, ორი-სამი
თვის წინათ ანტონ ქათალიკოზი და თავის შვილი ლევან რამთენიმე
თავადებით გაესტუმრებინა, რომ იმათ უნდა გადმოეტანათ რუსუ-
ლი ჯარის დანყობილობა ანუ სხვა წესი.² ამასთანვე გაესტუმრე-
ბინა პაატა ენდრონიკაშვილი, რომელსაცა პეტერბურღში ესწავლა
არტილერია და მართლა რომ კარგი ნასწავლი მოსულიყო, მაგრამ
ჯერ ის უნდა ვთქო; დიდი ანტონი ქათალიკოზის და ლევან ბატონიშ-
ვილის მოსვლაზე რა ცვლილობა მოხდა.

მაგთენი ხანი არა გამოსულიყო რა, მთელი საქართველოსთვის
მორიგე³ შეენერა მეფეს საქართველოს დასაცველად, და ამით ასე
ამოეგდოთ მტერი, რომ ვერა ბილიკზე ველარ გაივლიდა მტერი,
არ შეეტყოთ, რომლისაგანაცა ამ დანყობილობით ასეთი მშვი-
დობა მომხდარიყო საქართველოში, ორი დედაკაცი გორიდგან აქ
მარტო ჩამოვიდოდა. და აგრეთვე თელავიდგან. სომხითსაც ხომ
შენობა დაენყო, მაგრამ ვაი ვაი! ამისთანა მშვიდობიანობაში რომ
ივერია გაბედნიერებას აპირებდა; უკაცრავად მეფის ირაკლის
უსაყვარლესი და ჩინებული შვილი ლევან მოკვდა, მთელი ივერია
სიმწარით აღდულდა, და ყველამ სამწუხარო შავი ძაძები ჩაიცვეს
და აღარავის აღარ აგონდებოდათ აღარც სახლი და აღარც მშო-
ბელი მამული. ყველანი კარგს და ჩინებულს ლევანს სტიროდნენ.

¹ თუმცა ფულის შემოსავალი ჰქონია მეფეს ირაკლის ვიდრე ორმოცი ათას თუმ-
ნამდის თეთრი ფული და რადგანც სხვა და სხვა აუცილებელი ხარჯი ჰქონდა,
ამისთვის იმის ფულის შეუძლებლობა ვთქვი აქა.

² ეკატერინა იმპერატრიცას დრო ყოფილა.

³ მორიგე უნდა გავარკვიოთ რა არის. თვინიერ მოხუცებულთ გარდა, ყოველს
საქართველოს მცხოვრებთ თავადიდგან გლეხამდისინ ვალი ჰქონიათ სამსახური-
სა. სახლში რომ ხუთი ძმა ყოფილიყო და მეორე სახლში ერთი, ყველას რიგით უნდა
ემსახურათ. სახლის მარტო ერთი რომ წასულიყო, სოფელს ვალი ჰქონდა იმის
სახლის შენენისა ანუ მოხმარებისა. ხუთი კაციდგან ერთი კაცი უნდა წასულიყო:
ზოგისაგან გამიგონია, ექვსი თვის ვადითაო და ზოგისაგან ერთის თვითაო. ამ
მორიგეთ უნდა ჰქონოდათ მთელი საქართველოს საზღვარი შემოზღუდული.

მართლა რომ საკურველი რამ ყოფილა!... მამას თურმე ბევრით სჯობდა. ლევანის სიკვდილზე ლეკებს ეთქოთ.

– „ახლა რილასი გვეშინიან? ლევან მოკვდა და მეფე ირაკლი მოხუცდა. თუნდა კიდეც ცოტა ჯანი ჰქონდეს მეფე ირაკლისა, ასე შენუხებულია შვილზე, თავი არ ახსომს.“ *მაგრამ არა, ლევან მოკვდა, დიდმა ანტონი ქათალიკოზმა მამაცობა შემოირტყა და ყველანი ისევ გაამხნევა და მტერს პირი ისევ დაუდუმეს.* ამ უბედურებაში სხვა მეფის ირაკლის შვილებს ესე იგი ძმებში წინააღმდეგობა დაენწყით მამისათვის. ერთი სთხოვდა ქიზიყს, მეორე ბორჩალოს, მესამე ყაზახს, მეოთხე შამშადილს, და ყველა თითო რასმე. რომელიც თავადები მტერი ჰყოლია მეფეს, ამათ უარესი უქნიათ და ამაში ყოფილა საძაგელი ჩუმი მითქმა-მოთქმა, და ამის გამო შემოსულა საშინელი უთანხმოება. თავად-აზნაურნი და გლეხნიც აულავლავებიათ და მორიგე მოუშლიათ. *სანყალს მეფე ირაკლის აღარავინ აღარ გაუგონა.* მეფე ირაკლი რომელსამე თავადს და ან აზნაურს გაუწყობდა; ერთ-ერთი იმის შვილი პატივით მიიღებდა, რომ იმას მომატებული შემწე ჰყოლიყო. მეფე ირაკლი შვილების კეთილი მამა ყოფილა და ისინი ამას თურმე ვერა გრძნობდენ და ყოველთვის ანუხებდნენ. ამის გამო უმორჩილობა შემოსულა და კიდეც დაუწყიათ ლეკებს გაოხრება საქართველოსი. რალა უნდა ექნა მეფე ირაკლის? ამაზე მეტი ველარა შეეძლორა რომ მოხუცებულს კიდეც დევნა დაუწყია ლეკებისათვის¹.

მეფეს ირაკლისა თავის სალარო დიახ მდიდარი ჰქონია, ასე რომ თითქმის არც ერთს ივერიის მეფეებსა არა ჰქონიათ იმისთანა მდიდარი სალარო. საიდგან არ მოსვლია მეფეს ირაკლის ძვირფასი ფეშქაშები. ინდოეთიდან, ჩინეთიდან, ხივიდან, ბუხარიდან, ყიზილბაშიდან, ოსმალოდან, მისირიდან და კიდეც სხვებიდან. *რამთენის სახელმწიფოდან უკლებლივ მოსდიოდა ფეშქაშები.* უკანასკნელად ყიზილბაშების მოსვლის დროს თვით აღამამადხანს ენახა მეფის ირაკლის სალარო და გაკვირვებული ეთქო ჯავათხანისათვის². – „თითქმის ამისთანა მდიდარი სალარო არ გამიგონია, არამცთუ მე მქონდეს. მიკვირს ამ პატარა მეფეს, სად შეუძინებია ამთენი სიმდიდრე!“ რაც ნდომია, თითონ აუღია, სხვა სულ თავის ხანებისთვის

¹ შამირ აღას რომ შეეცყო ეს ამბავი; *ჯერ ბევრი ეტირა, მასკვან სინანულში ყოფილიყო, რომ მაშინვე არ წამოვიდა... მწარეთ ატირებულიყო მეფის ირაკლისათვის, და ამასთანვე დაეშალა წამოსვლა.* იცოდა, რომ ველარას იქმოდა. – ქართულად კარგათ არის ნათქომი. “ციხე შიგნიდან გატყდებოა.” – შინაური უთანხმოება უთუოთ სახელმწიფოს დაამხობს. –

² განჯის ხანი იყო.

და ჯარისათვის მიუცია.

ადრე რომ ითქვა, თა პაატა ენდრონიკაშვილი პეტერბურღში გაგზავნა არტილერიის სასწავლებელშიდ მეთქი. ვნახოთ იმის მოსვლით რა იქნება.

რაც არტილერიას შეშვენის, დიახ გავითარებული მოსულა და მაშინვე არტილერია გაუნყვია. ოცდაოთხი ზარბაზანი ჩამოუსხამს, ათასამდისინ არტილერისტები გაუნყვია, რამთენიმე ბარაბანშიკები გაუნწავლებია. ერთი ლენერალი, მაიორები, კაპიტნები და აფიცრები; და მართლა რომ კარგათაც თურმე საქმოზდა არტილერია. რეგულის ჯარის დანყოზაც ნდომია მეფე ირაკლის და ამისთვისაც დიდათ ცდილა, მაგრამ ქალაქის წახდენამდისინ რაც ზევით ითქვა, ამაზე მეტი ველარა მოუმატებია რა და ქალაქის წახდენასთან არტილერიაც სულ დაშლილა.

**რაც რუსები მოსულან საქართველოში იქიდან
აქამდისინ ქართულაზის შეთქმა წინააღმდეგ
რუსეთისა**

**(ესა შეთქმის აზგაზი, ჰრინც ნაჰალიონისა ჰრატასტი
რომ არის, იმაში უნდა იყოს)**

საქართველოს მეფის გიორგის პირველს მეფობაში ქართუ-
ლებში განითქუა: მეფე გიორგი საქართველოს რუსებს აძლევს
სრულიად ხელაღებითაო. ამაზედ ქართველები შეითქენენ, მეფის
გიორგის ძმა, იულონ ბატონიშვილი მოინდომეს მეფეთ და მეფის გი-
ორგის ვადაგდება განიდრახეს. რასაკვირველია, ეს შეუტყობელი
არ დარჩათ რუსეთის მხარეთ, რომელთაცა მაშინვე მეფე გიორ-
გის აცნობეს. მეფე გიორგიმ სარდალი თა ივანე ორბელიანი (ეს
სარდალი იყო თვით მეფე გიორგის დისწული), ტფილისის ქალაქის
მელიქი თა დარჩია ბებუთაშვილი და სხუა დიდრონი კაცები დაი-
ბარა თავისთან და ყოველი უთხრა იმათი განძრახუა. თუმცა უარი
ჰყვეს, მაგრამ მაინც ერთგულებაზე შემოიფიცა და ეს პირველი
შეთქმა მითამ ამით გათავდა.

მეორე.

ამ პირველს შეთქმას მაინც არ მოეშვენ და ამასთანავე მეორე
განიდრახეს, რომელთაცა დარეჯან დედოფლის შეუტყობლათ იმის
მაგივრათა წიგნი შეადგინეს ხალხთან სათხოვარი იულონ მეფის
გამეფებისათვის და რამდენადაც შეიძლებოდა, კარგად მოიყვანეს
საქმე. ეს ანბავი აცნობეს დარეჯან დედოფალს, რადგან მისი სა-
კუთარი შვილის შესახებ იყო ეს საქმე. იმ მიმსვლელი დიდრონი
კაცებისაგან რომ მოისმინა ეს ანბავი, დიდათ შეწუხდა და კარ-
გახანი გულმტკივნეული ცრემლი სდიოდა თვალებიდგან (იულონ
იყო სწორე შვილი და გიორგი – გერი. დედაჩემი ამ დროს გვერდით
სჯდომია თავის დედას დარეჯან დედოფალსა). ბოლოს მოიხოცა
ცრემლი და გულმტკივნეულად უთხრა ყველას:

-არ ვიცი, მაგისთანა უღმერთო საქმე როგორ განგიდრახავთ?
მეფე გიორგიც მეფის ირაკლის შვილია, როგორც იულონი. ღვთის
გულისათვის, თუ ღმერთი გიყუართ, მაგ განძრახვაზე ხელი აიღე-
ვით.

მოახსენეს.

შენი ჭირიმე დედოფალო, ასე გვესმის, საქართველოს რუსებს
აძლევდეს მეფე გიორგი, მეორეც ეს, რომ იულონ თქუენი შვილია
და გიორგი – გერი.

-რას მეუბნებით, მეფე გიორგიც ჩემი შვილია, როგორც იულონ.
უნამტნევესი ჭირნახული უფრო მეფე გიორგიზედა მაქვს, იმ ჩემს

გაზდილზედ, მინამ იულონზედ. ამისთვის ყველამ ხელი აიღეთ მაგ თქუენს განძრახვაზედ და მეფის წინააღმდეგობას ნულარას იფიქრებთ, აგრემც ღმერთი გიყუარსთ. მეორეც ეს, თვით მეფე გიორგიმ იცის თავისი საქმე და არა ჩუენ. ჩუენ ნუ გავერევით ნუ-რაფერში. თვით იმან იცის, როგორც მოიქცევა და მეფობა როგორ დაიმკვიდროს.

მის შემდეგ ყველამ ხელი აიღეს ამ განძრახვაზე, მაგრამ მირიან ბატონიშვილი, მეფის ირაკლის ძე შემოსწყრა თავის დედა დარეჯან დედოფალსა ამ საქმის ჩაშლისათუის და სხუა დიდრონი კაცებიცა ხომ დიდათ დაემდურნენ. რა გაენყობა მომეტებულს კეთილს გულსა, რომელსაცა ბევრს შემთხუევამი კარგი და სასარგებლო საქმე ცუდი ჰგონია (მეფეს ირაკლის ბევრი შვილები ჰყუანდა სამის ცოლიდგან).

შენიშვნა.

ესეც უნდა იყოს, რომ რუსეთი თვლის და ცდილობს, რომ ომი როგორმე არ იყოს [მინამ] გზებს შეასრულებდეს ყოველს მხარეს რუსეთში და ჯარისკაცისთვისაც მინამ სრულს იარაღს დაამზადებდეს და შემდგომ რუსეთზე მთელი ევროპია რომ მივიდეს, რუსეთს არავისი არ ეშინიან. ამისთვის ევროპიამ უნდა დააშუროს რუსეთის ფრთების დაკვეცა. ამ სახით, პოლშა აღადგინონ ღამბურსკის ხელმწიფის გვირგვინით და ამ ხელმწიფეს სლავიანებ-მადიარების ხელმწიფობაზე დაგვირგვინდეს ევროპიის თანხმობითა. გარდა, ამისა, პრუსიამ სრული ბძანებლობა უნდა მიიღოს მთელს გერმანიაზედ და ფრანციას ევროპიამ დიდსულოვნად გამომეტებით რეინის პირამდისინ მისცეს, რომელსაცა ამაზედ ანგლიას ფიქრი ნურა აქვსრა, იმან ამით თავის ინტერესი დაკარგოს რამე. ღერმანია ყარაული იქნება ფრანციაზედ და სხვის ინტერესის მოშლას ამ გარემზომლობით ფრანცია გულში ველარას გაივლებს. ამ საგნების დასამტკიცებლად ბევრი დამტკიცება უნდა, რომ ყოველი ეს დაიჯეროს ევროპიამ, თორემ ასე მოკლე თქმით არასდროს არ დაიჯერებს, რომელიცა ამ აზრისა გავრცელება ახლა მეტისმეტი არის. მხოლოდ დიდმა გონებამან ამ აზრს კარგათ უნდა გახედოს და ამაზედ კარგათ შემოავლოს გონება, მაშინ იმედი მაქვს უთუოთ დაიჯერებს ამას. თუ არადა ევროპიას თავის დროზედ ათას მილლიონ კაცს დაუყენებს რუსეთი კისერზე, იმისთანას განყობილს ჯარსა და აბა მაშინ რალასა იქს? შიშით უნდა თრთოდე ევროპიაც და დღედაღამე არ გეძინოს რუსეთის შიშით...

კიდევ შენიშვნა.

ესეც უნდა იყოს, რომ მთელის ქვეყნის შარზედ, რუსეთის აგენტები და შპიონები გავრცელებულები და გაბნეული არიან რუსეთის

ამაღლებსათვის და ასეთი ეშმაკური მოსაქმეები არიან, რომ იმა-
თას ვერავინ ვერასა გაიგებს. ისინი არათუ ხმელეთის ქუეყანაზედ
არსებობდნენ, უცხო ქვეყნების ხომალდებშიაც შეპარულები იმე-
ოფებიან. არა სახელმწიფოს დიდი საქმეები არა არის, რომ იმათ
წინაშე დამალული იყოს. იმათ სულ იციან.

კიდევ შენიშვნა.

ესეც უნდა იყოს, რომ როგორც პოლშა გამოხსნილი იქმნას, ისე
ეს ქვეყანა ყაზახების მდინარეს დონის პირამდისინ და ეს ქვეყანა
ერთ სამეფოთ უნდა დაადგინონ. მაზედაც ბევრი ლაპარაკი უნდა,
მაგრამ იმის გავრცელებას მოვერიდებით.

პირველი.

როდისაც მეფე გიორგი გარდაიცვალა და ხანი რომ გამოვიდა,
მაშინ ცხადად დაინახეს ქართულებმა სრულიად მოტყუებულნი
იყვნენ რუსეთისაგან, რადგან თავისთვის იმკვიდრებდნენ საქარ-
თუელოს. რალა უნდა ექნათ ქართველებსა მაშინვე შეითქუნენ. მე-
ფის გიორგის პირველი ძე დავით ბატონიშვილი უნდა ხელდახელ
გამოეყვანათ ქართულებს, მეფეთ დაესოთ და რუსებისთვის გა-
მოეცხადებინათ საქართველოდგან გასულიყვნენ, მაგრამ ყოველი
ეს შეთქმა ღენერალს ლაზარევს შეეცყო შპიონებით, მაშინვე ივანე
სარდალი (ორბელიანი), სხუა ზოგიერთ დიდრონი კაცები დაე-
ბარებინა და დიახ საიდუმლოთ დაეფიცებინა რომ არავისთვის არ
ეთქოთ. –

– რაც თქვენ განძრახუა გქონიათ, რუსები აქედგან დაითხ-
ოვოთ და ჩუენს ქუეყანაში წავიდეთ, ყოველი თქუენი ესე ამბავი
წვრილად ვიცი და დამალული არაარის ჩუენთან.

ივანე სარდალს ეთქო.

– ვინ მოგახსენათ თქუენ ეგ ამბავი? –

– დავით ბატონიშვილი მოვიდა და იმან მითხრა ყველა. ღ. ლაზარ-
რევს უპასუხია.

მასუკან აედო პირი და სულ წვრილათ ეანბო იმათი შეთქმის ამ-
ბავი და ბოლოს ეთქო.

– რასაკვირველია სულ გენიშნათ თქუენი ამბავი და ამასაც
გეტყუით: ეხლა რომ წახვიდეთ და ეს ჩუენი ლაპარაკი დავით ბა-
ტონიშვილს უანბოთ, ასეთი ერთგულია რუსეთისა, რომ ამალამვე
მოვა და ყველას მიანბობს თქუენს ლაპარაკსა. ამის შემდგომ ყვე-
ლანი დაეთხოვა და სულ ერთიან ივანე სარდლისას მოსულიყვნენ;
დავით ბატონიშვილზე მეტათ გაჯავრებულები, რომელთაცა და-
ვით ბატონიშვილზედ ხელი აიღეს და აღარ მიეკარნენ. დავით ბა-
ტონიშვილს თურმე უკვირდა იმათი მიუკარებლობა, მაგრამ ვერა

შეუტყორა და ან ვინ რაღას ეტყოდა.

წრფელის და მართალის ადამიანისათვის რა საშინელებაა, როდისაც ყოველი იმისი საქმე, ძლიერის ეშმაკის ხელში ჩავარდება?

მეორე.

ახლა გიორგის მეფის ცოლის შეთქმის ამბავი, რომელმაცა განიზრახა თავის სიძის თავად ასლან¹ ორბელიანით და თავიანთის დამოკიდებულებით გაიქცნენ და ხევსურეთში შევიდნენ, საიდგანაც იმოქმედონ რუსების გარეკისათვის საქართველოდგან, მაგრამ ეს ანბავი და ეს საქმე, შეეტყო კნიაზ ციციანოვს² მაშინდელს საქართველოს მთავარმართებელს, რომელსაცა მაშინვე დაეპყრობინებინა და პატიმარ ეყო. ამის დაწვრილებით ამბავში აღარ შევალთ, ამისთვის რომ ეს ანბავი განთქმულია ყველგან, ან ღენერალი ლაზარევი როგორ გაგმირეს ხანჯლით, ან დედოფალმა მარიამმა როგორ დიდსულოვნად იკისრა იმისი სიკვდილი და ან როგორის ტანჯვით წაიყვანეს ეს დედოფალი რუსეთში; ყოველი ცხადია ესე, ამისთვის საჭიროდ აღარა ვრაცხთ დაწვრილებით მოვიხსენოთ აქა.

მესამე.

ეს გარემოება რომ ნახა კნიაზ ციციანოვმა, ახლა დარეჯან დედოფლისა შეეშინდა, რომელმაცა ყოველი გარემზომლობა მოიხმარა იმის გაგზავნაზე პეტერბურღში. ესე დიდის შეფიცებით: როდისაც ხელმწიფესთან მიხუალთ, დაგარწმუნებთ, იქ ხელმწიფე დიდის დღესასწაულით თქვენს შვილს იულონს მეფეთ აკურთხებს მეფის ირაკლის ანდერძისამებრ, თავის ხელით გვირგვინს დაადგამს საქართველოს მეფობისას და მასუკან დიდის დიდებით გამოგისტუმრებსთ საქართველოში. ეს თქვენს ოჯახს უფრო მტკიცეთ დაუმკვიდრდება მეფობა, თორემ თუ ეს ასე არ მოხდა, სხუა მეტი ღონე არარისო. და კიდევ სხუა ამგუარებით დაერწმუნებინათ დედოფალი დარია.

რა უნდა ექნა სანყალს დედოფალსა ამ შეფიცების და იმთენი დარწმუნების შემდგომ? – ჭეშმარიტი მართალი ქრისტიანე ეგონა რუსები, რომელიცა დამორჩილდა და იმათაც მითამ პატივისცემისათვის რეგულის რუსის ჯარის შემოხვევით გაისტუმრა, დიახ გაფრთხილებით. როდესაც კაიშაურში ავიდნენ და იქ ჩამოხტნენ დასადგომათ, იმ პირველ ღამეს, ერთი ხელჯოხიანი მოხუცებული

¹ ამას მარიამ დედოფლის დაი ჰყვანდა ცოლათ.

² შპიონის აზნაურის იოსებ კალატოზისშვილის პირით.

კაცი მოვიდა და დიას საიდუმლოთ მოახსენა დედოფალსა.

– მთელი მთიულეთი დიდი ხანია მზადებაში ვართ; ეხლა სულ შეყრილი გახლავართ აქ მოახლოვოდ; თუ თქუენ ნებას მოგვცემ, გათენებისას დავესხმით, ამ რუსის ჯარს გავწყვეტთ; თქუენ ერთიან მთაში შეგიყვანთ და მასუკან რაც მოხდეს, ის ღვთის ნება იყოს დედოფალო.

მინამ დედოფალი პასუხს მისცემდა რასმე, იმისმა ახალ გათხოვილმა ქალმა თეკლამ, მოახსენა გულმოდგინედ.

– ჩემო ხელმწიფეო, ჩემო დედავ დედოფალო, მაინც მე მამაჩემს მეფეს ირაკლისთან გახლავარ დასწრობილი ბევრს სროლაში; თვით თქუენც იცით ესა რომლისაგანაცა ნება მქონდა კაცურათ ჩაცმული ვყოფილიყავ და იმათთან მევლო, მინამ სრულს წელიწადში მოვიდოდი ხნითა. ახლა თუ თქუენი ნება იქნება, კიდევ კაცურათ ჩავიცვამ, თოფს იარაღს შემოვირტყამ; ამ ჩემს ქმარსაც თან წავიყვან და ამ მოხუცებულს კაცსა ქვევითი თან გავყვებით ეხლავ, მე და თქუენი სიძე, ეს ჩემი ქმარი. დანარჩენი ღმერთმა განაგოს, ჩემო ხელმწიფეო ჩემო დედავ! ეს აზრი იმის ქმარსაც დაემტკიცა, მარამ დედოფალს სულ სხუა ეთქუა.

– რასაც ანობთ, შენ და შენი ქმარი ეგ დიას მძიმე საქმეა; ჩემი რუსეთისკენ გამოგზავნა რომ განეზრახათ ციციანოვს, ჩემთან მოვიდა და რუსეთში გამგზავრება მითხრა ჩემი და ამასთან დამარწმუნა დიდის ფიცით, როგორც ქართველმა: პეტერბურღში რომ მიხვალთ, თვით ალექსანდრე ხელმწიფე დაგიმტკიცებსთ მეფობასა თქუენს ოჯახსა დიდის დღესასწაულითაო. თუ ის ციციანოვი რუსი ყოფილიყო, არ დაუჯერებდი, მაგრამ როგორც მართალი ქართველი ისე მელაპარაკებოდა და ისეც დამარწმუნა, მაშინ რახან ასეა, ისევე იქ პეტერბურღში მივალ და იმან დაუმტკიცოს მეფობა ჩუენს სახლს; ეს ასე სჯობიაო. *მინამ ქრისტიანების სისხლი დაიქცვოდესო. ასე სჯობია ჩემო თეკლავ და ჩემო სიძე ვახტანგ(ესეც ორბელიანი).*

ამასთან დედოფალსა, ისეთი ქართველები მისდევდნენ თანა, რომელნიცა დიდის დარწმუნებით არწმუნებდნენ, აუცილებელს იმათ სახლის მეფობაზე პეტერბურღში, მაგრამ როდესაც მივიდნენ, ამაშიაც მოტყუებული დარჩა დედოფალი, სადაც უბედურად ხადდა თავსა, სადაც მწარეს ცრემლით გაატარა თავისი უკანასკნელი დროები და ბოლოს უიმედოდ დარწმომილი, მწუხარებით მოკვდა სანყალობელი, ღარიბების და დავრდომილების მანუგეშებელი.

ერთს დღეს თურმე დააქუთ ყაზაფებით ლამაზი ჩიტები პეტერბურღში გასასყიდად და დარეჯან დედოფლის სახლების წინ გაატარეს, ამ დროს დედოფალს დაენახა, საჩქაროთ ამოეყვანები-

ნა და რაც ფასი ეთქუათ, მიეცა. ისინი რომ წამოსულიყვნენ, მოახლესთვის ებძანებინა, ფანჯრის გაღება და სულ ერთიან იმ ჩიტების გაშვება ყაფაზიდგან. ის ჩიტები რომ გაფრენილიყვნენ, აქ დედოფალს ეთქუა *ცრემლით*.

– ნადით სანყალო ჩიტებო თქუენს მამულში, თქუენ მაინც განთავისუფლდით უბედურის ქართველების მაგიერათ რუსეთისაგან.

ესა სთქუა და საცოდავი ცრემლი გადმოუშო თურმე სანყალობელმა.

ახლა ჩუენ ვიკითხამთ: იმ ღთიურის დედაკაცის ცრემლი ესე, უნდა ღალადებდეს ღმერთთან ანუ ძლიერის მართლმსაჯულების წინაშე, თუ როგორ? – ჩუენ პირზე ხელს დავიფარებთ და ახლა თქუენ იცით დიდო მსაჯულება?

ამისთანა სვინიდისი იქნება რუსეთის მთავრობისაგან? – თავიანთი ყოველი ცბიერული მოქმედება და დაუნდობლობა რომ უნდა დაეფარა რუსეთის მთავრობას, რაც საქართველოში ქნეს მაშინ; სულ ის უმზგავსო საქმე, სულ ის უნესობა და ის იმთენი ერთმანეთის წინააღმდეგი, მეფის სასახლისა, თუ თავადებისა, სულ ერთიან დარეჯან დედოფალსა სდებენ ბრალსა, მითამ გიორგი მეფის სანინააღმდეგოდ თავის შვილების გულისათვის მოახდინა ეს ამთენი უნესო საქმეებო, ის მთავრობა რუსეთისა, ის დაუნდობელი და ის გარეშე ქუეყნების დამთქმელნი უსამართლოდ. არამცთუ სიტყვით ჰგმობდნენ დარეჯან დედოფალსა, არამედ ქალაღზე დაწერითაც ახსენებდნენ უმზგავსოდ, *თუმცა დაწერიოთ საიდუმლოდ*, რომლებმაცა მაშინ ბევრი აღავლავეს რუსებმა დარეჯან დედოფალზე, თორემ მტრებისა ხომ, რალა მოგახსენოთ, ასეთი სიტყვით, რომ არცერთი არ დაინერება აქა. *ერთი სიტყვით, რაც უშვერს დედაკაცს შეეფერება, სულ ისეები ათქმევინეს*.

აბა ვინ უნდა გაამტყუნოს რუსების დიდი მთავრობა? – ძალა იმათშია და ძლიერება! *მაგრამ* ზევით ხომ წაიკითხეთ, დარეჯან დედოფალი როგორი დედაკაცი ყოფილა ანუ რა გულისა? – ის ზევითი დიახ ცოტაა, *იმისი კარგი დედაკაცობა*. როდისაც სრულად დაინერება იმისი ანბავი, მაშინ უფრო კარგი და *ჭეშმარიტება* იქნება. რისთვის მოგვეყავს ეს ავდენი ღაპარაკი დარეჯან დედოფალზე? აი ეხლა მოგახსენებთ, თავის თავის გამართლებისათვის და თავიანთ საქმის დაფარვისათვის ყოველს საქართველოს უმზგავსობას და ერთმანეთის წინააღმდეგობას, სულ დარეჯან დედოფალს აბრალებენ დღესაც რუსეთის მთავრობა, ამისთვის რომ მეფეს ირაკლის ხომ ვერ დასდებენ ბრალსა საქართუელოს უნესობაზე, რადგან იმისი ყოველი საქმე განთქმული იყო ყველგან, ამისთვის დარეჯან დედოფალი იმისათვის მოიგონეს და ამიტომ დასდეს

ბრალი იმას, რომ თავიანთი დაჰფარონ და დარეჯან დედოფალზე აყაყანონ ხალხი, რომელნიცა კიდევ ენივნენ ამ სანადელს და დღევანდლამდისაც ასე არწმუნებენ ყველას.

ოოო, რუსეთის მთავრობა! ღმერთმა დაგიფაროთ ყველანი, იმის შურის ძიებისაგან. დარეჯან დედოფალი, თუ მართლა შურის მძიებელი და ცბიერი დედაკაცი ყოფილიყო, არც ათქმევინებდა იმაზე, ეცოდინებოდა კიდევ, როგორ მოქცეულიყო, მაგრამ სანყალი და კეთილი დედაკაცი რომ იყო, მაგრამ სიკეთილის მეტი რომ იმას არა სჭირდა რა, იმისათვის აალავლავეს ხალხი ძლიერათ და ააყბედეს იმაზედ, ყოვლის უმზგავსობითა და საძავლობითა, ვინაიდგან იცოდნენ რომ ვერას შეიძლებდა, ის წრფელი და კეთილი დედაკაცი. აი ეს არის რუსეთის მთავრობა.

მეოთხე.

იმერეთში გადაცვივნილი მეფის ირაკლის ძენი, იულონ ბატონიშვილი, ამის ძმა ფარნავაზ და ამათი დამოკიდებულნი, რომელთანაც მიწერმონწერა ჰქონდათ, ქ. ტფილისიდან მეფის ირაკლის ქალს, თა ივანე ბაგრატიონ-მუხრანბატონის მეუღლეს ქეთევანს (მაშინ ქვრივსა) და ამის ძეს თეიმურაზს. ქართლიდანაც ბევრსა და კახეთიდანაც ბევრს. ეს ბატონიშვილები წამოვიდნენ იმერეთიდან, იმ განძრახვით, რომ როდისაც საქართველოში გადმოვიდოდნენ, აუცილებელი აღრეულობა უნდა მომხდარიყო, მაგრამ ეს ანბავი, რუსებმა იცოდნენ თურმე. იმერეთის და საქართველოს სამძღვარზე დაახვედრა რუსის ჯარები. მოტყუებული რუსებისგან დავით ბატონიშვილი თავის კაცებითა იმათში ერთად დახუდა. იულონ ბატონიშვილი დაიჭირეს და ფარნავაზ იმათის ხელიდან გაქცეული, მთიულეთში შევიდა, სადაც აღრეულობა მოხდა, მაგრამ უნდოდა, რომ უფრო დიდი აღრეულობა მოეხდინა, ამისთვის კახეთში გადმოვიდა და იქაც რომ უნდოდათ არეულობა დაეწყოთ, ამ დროს რუსის ჯარი დაესხათ, ფარნავაზ ბატონიშვილი გაქცეული, ბოლოს დაიჭირეს, მაგრამ რაერთიც იმ დროს, ქართველები იქ იყვნენ, ხელი გამოიღეს და სროლა აუტეხეს რუსებს, რა უნდა ექნათ მცირე ქართველებსა, ზოგი დახოცეს და ზოგი დაიჭირეს. იმ დაჭერილებთა შორის, ერთი თოთხმეტის წლის დაჭრილი ყმანვილი კაცი დაიჭირეს თა ალექსანდრე ჭავჭავაძე, რომელმაცა ამის მამამ თა გარსევან ჭავჭავაძემ მისცა საქართველო რუსებს მეფის ირაკლის პირველმა სანდო საყვარელმა კაცმა, რომელიცა იყო რუსეთის აგენტი საქართველოს მიტაცებისათვის.¹ მამამ მშო-

¹ ამის ამბავს და სხუებისაც, თუ ოდესმე დროს ვიპოვი, წვრილად აღწერ.

ბელი ქუეყანა მისცა უცხო თესლსა და თოთხმეტის წლის შვილმა კი სისხლი დაღვარა მამულის მოპოებისათვის, რომელსაცა თავი გადაჰპარსეს რუსებმა, ვითარცა მამულის მოღალატეს და ციხეში დააპყრობილეს, ვითარცა მამულის ავაზაკი, საიდგანაც რუსეთში გაისტუმრეს დიახ მკაცრად, სადაც მამის გულისათვის, *პოდლობისათვის* შვილი კარგს სასწავლებელში მიიღეს პეტერბურღში და დიახ კარგათაც აღიზარდა. ბოლოს გენერელიც შეიქნა, მაგრამ ეს გენერალი, შემდგომ კიდევ საქართველოს შეთქმაში გაერია რუსების გარეკისათვის საქართველოდგან და მეორეთ ამისთვისაც აჩუენეს ვრცელი რუსეთი. ეს ამბავი მასუკან ითქმის, როგორ და ვითარ იყო? –

ცნობის მოყვარულს ადამიანს გვინდა შევიტყოთ ბატონიშვილს ქეთევანს და ამის ძეს თეიმურაზს, რალა მოუვიდათ? – ბოლო დროს ამათი საქმეც სულ შეეტყოთ რუსებს. ჯერ დაიჭირეს ორივ, და მასუკან ესენიც გაისტუმრეს რუსეთისაკენ.

მეხუთე.

არც ერთსა დღესა არ დასცხრებოდნენ ქართუელნი რუსებისაგან განთავისუფლებასა, რადგან ძუელადგანვე ეს მცირე ხალხნი *ქართუელნი* გაუტეხელი ხასიათისანი ყოფილან, რაც უნდა შეინროებაში ყოფილიყვენ მტრისაგან, ამისთვის იმათი შვილნიც იმ მამების მიმზგავსებულნი უნდა ყოფილიყვენ უთუოთ, თორემ დიდი სირცხვილი იქნებოდა იმათთვის.

მეფის გიორგის სიცოცხლის დროსვე გაქცეული მეფის ირაკლის ძე ალექსანდრე ბატონიშვილი, თავისი ძმის გიორგი მეფის შემომწყრალი: რად აძლევ საქართველოს რუსებსაო, ლეკებში გავიდა ბევრის ქართველებით, საიდგანაც ომარხან მოიყვანეს ოცი ათასის ლეკით და ნიახურაზედ შემოებნენ რუსეთის ჯარს, მაგრამ დაამარცხეს. *რომლისაცა ამისი ამბავი ქვევით ითქმის*. ბოლოს ბატონიშვილი ალექსანდრე სპარსეთში ჩავიდა, სადაც დიდის პატივისცემით ჰყვანდათ მიღებული სპარსეთის ხელმწიფეს, რომელთანაც მიწერ მოწერა ჰქონდათ ქართველებსა დიახ ხშირი და კიდევ სთხოვდენ შემოსვლასა საქართველოში, მაგრამ ჯერ მოიმედე სპარსელებისა: ესენი წაართმევენ საქართუელოს რუსებსაო და ჩუენს სახლს აღადგენენ საქართველოში ისევაო.

ამის მოიმედე ბატონიშვილი ალექსანდრე აღარ წამოვიდა და დარჩა სპარსეთში სპარსელების მოიმედე. თუმცა სპარსელები რავდენჯერმე ამხედრდნენ რუსებზე და ჯარებით წამოვიდნენ, საქართუელოს გამოსახსნელად, *ალექსანდრე ბატონიშვილის გასამეფებლად*, მაგრამ ადამიანი რომ უბედური იქნება, იმას არა

წარემართება რა საქმე. ყოველთვის ამარცხებდნენ რუსები და ბატონიშვილი ალექსანდრეც, დამარცხებულს სპარსელებთან მიიქცეოდა სპარსეთში, დაღონებულ-შენუხებულად.

იმედგადაწყვეტილმა ბატონიშვილმა ალექსანდრემ, რომ სპარსელები ველარას უშველიდნენ, მოსწერა ქართველებსა: სპარსელებმა ველარა გვიშველესრა და ახლა ღვთის მადლობით მოთმინებით იყავით ყველანიო, მოხდა შეცთომილება. თუ ბატონიშვილს ადრითვე მოეწერა, სპარსელები მოდიან და კარგი დრო გვექნებაო, მაშინ ქართველებიც მიუდგებოდნენ და აუცილებელი იქნებოდა, რომ რუსებს საქართველოდგან გარეკდნენ, ამისთვის რომ თვით რუსები არ იყვნენ აგრე რიგათ კარგათ დამკვიდრებული საქართველოში და ესეც, ევროპიის ბრძოლაში იყო გართული შიგნითი რუსეთის ჯარები. საქართველოსთვის ვილა მოიცლიდა მაშინ? რა გაეწყობა, მოხთა შეცთომილება. ბატონიშვილს ალექსანდრეს ასეთი იმედი ჰქონდა სპარსელებზე, რომ რა დროსაც სპარსეთის ჯარი რუსებზე მივიდოდნენ, უთუოდ გარეკდნენ კიდევ, მაგრამ ეს კი აღარ იცოდა, ევროპიის განყოფილსა ჯარსა მოკრეფილი სპარსეთის ჯარი ვერას უზამდა... რომელთაცა ქართუელებმა ახლა სწორეთ დაინახეს, რომ სპარსელები სულ არა იყვნენრა, ამისთვის ეს ცოტა ქართუელები, თვით შეუდგნენ და თვით განიძრახეს არეულობა, მაგრამ დროს ეძებდნენ, როგორ მოეხდინათ და ან საიდგან? – ბოლო დროს იპოვეს დრო: 1812-სა წელსა, პირველი ნაპალიონი, რომ აღიძრა რუსეთზე, აქ ქართველები წამოდგნენ, მაგრამ სამჯობინაროდ რომელი ადგილი უნდა ყოფილიყო რომ იქიდგან დაეწყოთ? – ამოარჩიეს თიანეთი.

ეს თიანეთი, ასეთი ადგილია, მართლათ შესაფერი, ერთპირობის აღრეულობისათვის შავი ზღვიდგან მოკიდებული კასპიის ზღვამდისინ, რომელსაცა მარჯვნივ მომხრეთა აქუს მთელი მარჯვენა მხარე კავკაზია, და მთელი ქართლი იმერეთით, მარცხენა მარეს მთელი დაღისტნის კავკაზია და მთელი კახეთი მთელი სახანოებით; თვითონ მიმჯდარი კავკაზიის ძირში, რომელსაცა აქეთ იქით მომხრეთა ჰყავს, მარჯვნივ კავკაზიის მთიუღეთი ოსეთითა და მარცხნივ კავკასის ხევსურ თუშეთი, რომელიცა ეს თიანეთი გადმოჰყურებს ქ. ტფილისს ვითა ზევიდგანა, სიშორით ერთი დღის სავალზე და სომხითს არარატსაც ხელსავითა ანვდის პირისპირა. -ესენი სულ შენი ძმები ვართ, მოდი, შენ გვაკლიხარ ჩუენო ძმაო, მოდი და გავერთდეო.

ქართველებისაგან ამორჩეული ეს ადგილი, მართლად დიდი პლანი არის, ამისთვის რომ აქ რაც მოვიხსენეთ ეს ქუეყნები; მაშინდელი იმ ქართველების განძრახუით, სულ ერთიან ამ ქუეყნებ-

ში აღრეულობა უნდა მომხდარიყო და ერთის აზრით ემოქმედათ, მარამ ამაშიაც არ მოემართათ ხელი: ადგილი პლანი საკურველი იყო და ევროპიული ცოდნა კი აღარ იცოდნენ, როგორ მოქცეულიყვნენ, ნამეტნავად ცბიერის და ევროპიულის საქმეების მცოდნეთ, რუსების საწინააღმდეგოთ? – აი ასე დაიწყეს.

მთელი თიანეთი აპრიალდა; ეს აპრიალეზული ხალხი კახეთში გადავიდა და მთელი კახეთი ამათთან აპრიალდნენ, მაგრამ სხუა კი ველარა მოაგვარეს რა, ასე ეგონათ: უპირობოთ სულერთიან ეს ქვეყნები ჩუენ მოგვიდგებიანო, მაგრამ მღვიძარე რუსებმა, ყოველი გზები შეუკრეს და ყოველი გარემზომლობა მოიხმარეს, რომ კახეთის აღრეულობა ველარსად გავიდა. დარჩა კახეთი მარტო, რომელთაცა ბატონიშვილი ალექსანდრე მოიყვანეს სპარსეთიდგან და ერთი წელიწადი მეტი ებრძოლნენ რუსეთის მხედრობასა, რაც შეეძლოთ თავ გადადებით, მაგრამ ბოლო დროს იძლივნენ რუსებისაგან, ისევე ქართველების შემწეობით, იმათგან, რომელთაცა დიდი ხმა ჰქონდათ საქართველოში და რომელნიცა იმათი ცოლშვილები, თითქმის ტყვესავით შეინახეს რუსებმა, სხუაგან თუ ქ. ტფილისში, მოღერებულ შტიკსა ქვეშე შეშინებულები.

საწყალი კახეთი, დასწვეს დასდაგეს რუსებმა და აოხრეს, რომელნიცა ბევრი დედაკაცი, წვრილი ყმანვილები შტიკებზედ ააგეს და განძლიერებულს სახლის ცეცხლში ყარეს ცოცხლები ანთებულს ალში უწყალოებმა, საიდგანაც ბევრი კახეთის თავადიშვილები გაგზავნეს ციმბირში, ზოგი სპარსეთში გაიქცნენ, ზოგი ბატონიშვილს ალექსანდრეს გადაჰყვნენ კავკაზიის დაღისტანში, ზოგი რუსებმა განათავისუფლეს და მათ შორის ეგრეთვე ორი ქალი, კარგი კაცის ცოლები; მხნედ იდგნენ თავიანთის ქართუელების სიმართლისათვის. ესენი იყვნენ ორნივე დანი, თა ორბელიანის ქალები, უფროსს ერქუა ეკატერინე (თა ჩოლაყაშვილის ცოლი) და მეორეს გუქა (აზნურის ცოლი ნათალიშვილისა), რომელიცა ამითი დასრულდა ეს მეზუთე ანბავი.

მეექვსე.

რაც რუსები მოვიდნენ საქართუელოში, იქადგან 1812-ს წლამდისინ, ექვსი შეთქმა გაუკეთეს რუსებს საწინააღმდეგოდ იმათი *სიძულვილისათვის* [და] გარეკისათვის საქართველოდგან. ვგონებთ თოთხმეტი წელიწადი არ გამოვიდა შუაში, ეს ექვსი შეთქმა მოახდინეს ქართველებმა, რომლითაცა ამითი სცნობთ, ქართუელებსა რუსები ნდომებიათ თუ არა? – მაგრამ რა გაენყობა იმათ ცბიერობას?

იქნება იფიქრონ: ამით გადაწყდაო? არა, ჩუენ ქართუელნი იმისთანანი არა ვართ, რაც უნდა გარემზომლობა მოიხმარონ ჩუენ-

ზე რუსებმა, ამისთვის რომ ჩუენი მამაპაპების შვილიშვილები-სათვის, დიდი სირცხვილი იქნება ჩუენთვის. ვინ მოსთვლის, რავდენჯერ წავუხდენივართ საშინელს მტრებსა ან რავდენჯერ იმათ ხელში ვყოფილვართ, მაგრამ ღვთის შემწეობით, ყოვლის საშუალების მოხმარებით, რითაც შესძლებიათ ანუ რითაც კი მოუხერხებიათ, კიდევ აღუდგენიათ ჩვენთა წინაპართა თავიანთი მამაპაპის ნაანდერძები მამული და გვირგვინი დაუდგამთ კიდევ თავის მშობლის ქუეყნისათვის. არაბებს რავდენიმე საუკუნოები ეჭირათ ჩვენი ქუეყანა, მაგრამ ღვთის ძალით, როდესაც კი დრო მოვიდა, დედაკაციც აღარ დარჩა შინა. თავის მამულისათვის ერთმანეთს წინ უსწრებდნენ, თავიანთის მამულისათვის სისხლი დაედვრათ და მტრის ხელით დახოცილიყვნენ

დიდო ევროპიავ! დაგვეხმარეთ და ჩუენ აქამდისინ ნუ მიგვიყვანთ, რომ თავი გამოვიდოთ და რუსეთს გადაუდგეთ, თორემ ჩუენ ვიქნებით თუ ჩუენი შვილები თუ ჩუენი შვილიშვილები, ჩუენი ის უმანკო და წმინდა სისხლი დაიქცევა სრულიად კაცისა და დედაკაცისა, დიდისა და პატარასი, რომ ქართველების თესლი ამოვარდეს სრულიად, რომ ღვთის მტერებსა რუსებს აღარ უყურონ ჩუენმა უბედურმა თესლმა და აღარც ჩუენი შვილები იყვნენ სადმე საქართუელოში. მაშინ თუ ჩუენთვის კარგი არა გინდათ რა, მართლმსაჯულების მძიებელო ევროპიავ, ეს მაინცა ქენით, რომ ევროპია გამოიხსნათ რუსეთისაგან, რომ თავის დროზედ თავის ვეშაპი პირი არ დაავლოს რუსეთმა ევროპიას და სრულიად არ ჩანთქას თავის დიდ მუცელში.

ჩუენი მამაპაპების ძუელსა დროსა აღარ ვიტყვი, ქართველნი რა საკვირველნი კაცნი ყოფილან ანუ როგორ დაუცავთ თავიანთი მამული და სარწმუნოება? ახლანდელსა რუსებისა დროსა ვიტყვი, ქართველებმა რას მდგომარეობაში ჩააგდეს რუსები საქართუელოში?

პირველად რუსები რომ მოვიდნენ საქართველოში და საქართველოს დაჭერა განიზრახეს სრულად, მაშინვე ქართველები შეუჩნდნენ კაკაზიის დაღესტნის ლეკებს, რომელთაცა ოციათასი მეტი ლეკი მოიყვანეს ნიახურაზედ და რუსებს შემოაბრძოლეს (ზევით რომ ითქვა, ბატოიშვილი ალექსანდრე და ბევრი ქართველები გავიდნენ, ეს ამბავი არის). მართალია, რუსებმა დაამარცხეს და თავის ქვეყანაშივე გავიდნენ ლეკები, მაგრამ ქართუელებმა კარგად იცოდნენ, აქედგან რაც წარმოდგებოდა. ამ ერთი საქმით ჩამოუვარდათ სისხლი და დაუნყეს დევნა ერთმანეთსა. ამ მიზეზისაგამ დაღისტანი აღარ დასცხრა და სამოცი წელიწადი ებრძოლა გამძღავრებულს რუსეთსა, რომელთაცა ქართველები

ამხნეებდნენ ყოველთვის დალისტნელებს და აძლიერებდნენ რაც შეეძლოთ სიტყვით რუსებზედ.

ნადირშას უთქუამს: ქართველებს დავეხსნათ, მტრად ნუ გადავიკიდებთ, თორემ დიდს ვნებას მოგვცემენო.

თუ ჩუენ ამთენს ვტყუით რასმე რუსეთზე, სულ ცრუდ დავგვევთ და ცუდ, მაგრამ თუ მართალი ვიყვნეთ და ჩუენი საჩივარი მართალი იყოს, მართლმსაჯულებასა ვთხოვთ და ჭეშმარიტებასა. თუ ჩუენის გულისათვის არ მოინდომებთ, იმ ღვთის გულისათვის მაინც მოინდომეთ, იმ საკვირველს ღმერთს გაფიცებთ, დიდო ევროპიავ, რომ ბოლო დროს მთელი ქვეყანა არ დანთქას რუსეთმა...

უკანასკნელს დროსა ბატონიშვილი ალექსანდრე დალისტანში რომ გადავიდა, 1812-სა წელსა კახელების აღრეულობის შემდგომ, იყო 1813-ი წელი, რომელიცა ანწუხელებმა მიიღეს დიდის პატივისცემით, სადაც დარჩა, ექვსი წელიწადი მეტი. ამ ანწუხიდგან კახეთი დიახ ახლოს არის, საიდგანაც მიწერმოწერა ჰქონდა კახელებთან და მთელს დალისტანში, მაგრამ რუსების შპიონები უკან სდევნიდნენ და იცოდნენ რაც ამბავში იყო, რომლებიცა ყოველს გარემშობლობას ხმარობდნენ და ყოველი იმისი განძრახვანი დახლართული ჰქონდათ რუსებს. თუმცა იმისი ყოველი საქმე ჩაშლილი ჰქონდათ, მაგრამ მაინც შიშსა ქუეშე იყვნენ ალექსანდრე ბატონიშვილისაგან რუსები: მთელი კავკასიის მთა არ აურიოს და მთელი საქართველოო. ამის გამო რამდენჯერმე შეუჩინეს კაცები; უნდა მოენამლათ; ან მოეკლათ და ან როგორმე დაჭერილი მოეყვანათ რუსებთან, მაგრამ ყოველთვის ღმერთი განარიდებდა რუსების დაგებულის მახეებისაგან და შეუტყობელი არ დარჩებოდა არც ერთი რუსების მომზადებული საფრთხე იმაზედ.¹

¹ ჯერ პირველად შეუჩინეს თვით ბატონიშვილის ნახლები კახელი ქიტცა, მაგრამ შეუტყვეს იქ ბატონიშვილის ნახლებმა ქართველებმა, ის სანამლავი წაართვეს და ბატონიშვილს მიართვეს. ამაზედ იქ პირველი ლეკები აღელდნენ, ბატონიშვილს ალექსანდრესაც აღარ გაუგონეს, ის ქიტცსა მოიტაცეს, ორივე ხელი ხანჯლებით დააყრვეინეს, მარჯვენა თვალი მოსთხარეს და ისე დასჯილი რუსების სიახლოვეს გაუშვეს ამ სიტყვით: ნადი და რუსებს ასე უანბეო. რომელსაცა რუსებმა იმას პენსია განუწესეს ას მანათამდინ და იმითი ცხოვრებდა. მეორე თვით ბატონიშვილის ნახლებივე, მოქალაქე გოგია ბასტამაშვილი, იმან კი პირდაპირ სანამლავი მიუტანა ბატონიშვილს: აი ამ სანამლავით გამამგზავნეს რომ მოგნამლო. გაჰკვირდა ბატონიშვილი ჰკითხა: გოგია (სომეხი) ახლა რა ვქნაო? – დაჭერილი უკანვე გამისტუმრე და მასუკან მე ვიცო. აქ რომ მოვიდა რუსებს უთხრა: შემიტყვეს კინაღამ მომკლეს და რას ყოფით ჩუმათ გამოვიქეცო. მაგრამ არ დაუჯერეს და თოფების რკინის (რუსულის) ზუმბებით სცემეს და მასუკან ციხეში კარგა ხანი ჰყვანდათ დაჭერილი. მესამეთ გაგზავნეს აზნაური ზაქარია ჯორაშვილი, იმანაც ისე მიიტანა

რალა უნდა ექნა ბატონიშვილს ალექსანდრეს, იცოდა ასეთი ეშმაკები იყვნენ რუსები, რომ უთუოთ როგორმე მოაკვლევინებდნენ, ამისთვის ველარ დადგა იქა; კახეთის ბოლო გამოიარა, ბორჩალოში გავიდა, იქიდანაც ოსმალში და ოსმალოდგან სპარსეთში ჩავიდა, რომელთანაც იქაც ჰქონდათ, მიწერმოწერა ქართულელსა და იმედსა არ ინყუეტდნენ საქართველოს აღდგენისათვის.¹

ამაში გავიდი ათი წელიწადი მეტი, ბოლოს მოთმინებიდგან გავმოვიდნენ ქართულები, ზედატანებით ნასწავლი ყმაწვილი კაცებიც მოვიდნენ პეტერბურლიდგან და საერთოდა შეთქმას შეუდგნენ ქართულელს, 1830-სა წელსა. ეს შეთქმა ასე უნდა ყოფილიყო, რომ მთელი კავკაზია შავი ზღვიდგან მოკიდებული კასპიის ზღვამდისინ, სრულიად მთებისა და ბარის ხალხი, უნდა გავერთეულიყავით და ერთიანი აღრეულობა მოგუეხდინა, რომელიცა ამ შეთქმაში-

სანამლავი და ისიც ისე მოიქცა როგორც გოგია ბასტამაშვილი, რომელიცა აქ რომ მოვიდა, ამასკი არა სცემეს და ციხეში კი დაიჭირეს, კარჯახანი; ეს ზაქარიაც ბატონიშვილის ალექსანდრეს ნაახლები იყო. და მეოთხეთ გავზავნეს აზნაური ივანე ყორღანოვი (სომეხი.) კაცი ცბიერი და ძალიანი ოსტატი. ესკი სწორეს განზრახვით მივიდა, რომ უთუოთ მონამლოს, მაგრამ შეუტყეს რომელიცა კოშკში დაიჭირეს და ლეკები სიკვდილს უპირებდნენ, მაგრამ რადგან მეფის ირაკლის ნამსახურის კაცის შვილი იყო ივანე, (ოსეფა ყორღანაშვილისა) ამისთვის თვით ბატონიშვილმა ალექსანდრემ თავის კაცებს გამოაპარებინა და რუსების სამძლვარზედ გამოუშვეს. ეს ამბები სულ ცხადი იყო აქამდისინ და დღესაც ასე ბევრმა იციან. აქ ხსენებულით ამ ოთხთავე კარგათ ვიცნობდით. ეს ამბები მოხდა ლენერალის ერმალოვის დროსა, აქ მთავარმართებლად რომ იყო.

¹ 1827-სა წელსა სპარსეთის ომის დროსა, პასკევიჩი ქ. თავრიზში რომ ჩავიდა და იქ რუსეთისა ჯარით დაბინავდა, მაშინ თავის სვიტიდგან თა გრიგოლ ბაგრატიონ-მუხრანსკი გავზავნა სალმასტში ბატონიშვილს ალექსანდრესთან ამ სიტყვით: ბატონიშვილი ალექსანდრე დედიშენის ძმაა, შენ უფრო დაგიჯერებს, ურჩიე, რომ აქ ჩემთან მოვიდეს, მე დიდის პატივით მივიღებ, ეს იმას ასე დაარწმუნეო და სხუანი. ამიტომ გავზავნა, რომ კიდევ ეშინოდათ იმისი და არც შესცდა პასკევიჩი, ამისთვის რომ დაღისტანში ყაზიმოლასთანა მიწერმოწერა ჰქონდა ბატონიშვილს ალექსანდრეს და რუსებზე აელელებდა იმას. გრიგოლ რომ მივიდა ბიძასთანა, ბევრს ეცადა იმის წამოყვანას, მაგრამ არ გამოჰყვა და ამ სიტყვით დააბრუნა: ჩემო დისწულო გრიგოლ, მე აქ მორჩენია სიკვდილი ამ სპარსეთში, მინამ საქართველოს და ჩვენის ოჯახს დამღუპელს რუსებთან სიცოცხლეს, იმ ტყუილს ქრისტიანებთანაო და სხუანი. მოვიდა, პასკევიჩს ყველა მოახსენა, რომელმაცა თვით ამ გრიგოლს და თავის კიდევ სვიტას თა იასე იოსების ძეს ანდრონიკოსს, ბატონიშვილის ალექსანდრეს მაგიერათ ქართული წიგნი დააწერიან იმის ხელზედ, იმათ კარგად იცოდნენ ბატონიშვილის მიწერმოწერა, მითამ პასკევიჩთან თხოვა შერიგებისა და მითამ პასკევიჩი უარსა სწერს სხუა წიგნში: არ შეიძლებაო. რა არის? – ბოლოს ისტორიაში გამოადგეთ ესა, რომელთაცა თვით გრიგოლმა მიაწბო ეს აწბავი და შემდგომად იასესა ვკითხე, იმანაც ასე მიაწბო. ამას რუსეთის მთავრობისაგან წუ გაიოცებთ, ყოველი რუსეთის მთავრობის მართველობის საქმეები, სულ ასე ფალშვიობით არის და სიცრუით.

აც გარეუღიყო, ზევით რომ ვთქვით, გენერალი თა ალექსანდრე ჭავჭავაძე. არა მარტო ეს გენერალი, არამედ სრულიად საქართველოს დიდი კაცნი და მცირენი და ბევრი სასულიერო წოდებანი, რომლებსაცა ხნიან დედაკაც და ყმანვილ ქალთა, ერთი აზრი ქონდათ ყველას ჩვენთან: ან უნდა გავწყვეტილიყავით სულ ერთიან, ან არადა მამული გამოგვეხსნა, საშინელის ჩუენის მტერის რუსეთისაგან. ბევრმა პატიოსანმა გვამმა დედაკაცებმა დაიფიცეს: კაცურათ ჩავიცომთ და ჩუენს უკანასკნელს სისხლს დავღვრითო, ჩუენის მამულის გამოსახსნელათო. ზოგიერთმა ყმანვილმა დედაკაცებმა, ზაირახებს კერვაც დაუნყეს და აღრეულობის ნიშნათ მოამზადეს, მაგრამ ამ წმინდას და პატიოსანის საქმიდგან, ერთი გამცემელი გავიდა და რუსებს აცნობა ყოველი ჩუნი საქმე და განძრახვა: ესე იგი თა იასე ფალავანდოვმა, რომელშიაც ბევრი კაცი და დედაკაცი გაეზნენ ამ საქმეში; იმათგანი ერთი პატივცემული გვამი საქართველოს მეფის ირაკლის მეორის ასული თეკლა, (ამის სახელი ზევით იყო, ამ დროს კი ქვრივი.) გაგზავნეს თავის ორის შვილით ქ. კალულაში და ამის მესამე უფროსი შვილი ქ. ორენბურღში. მეორე პატივცემული გვამი ბატოიშვილის იულონის ქალი თამარი გაგზავნეს რუსეთში და სხუანი პირველი მოთავენი, მიფანტ მოფანტეს რუსეთშივე; გენერალი ჭავჭავაძეც იმათში.

იქამდისინ ოსტატნი არიან რუსეთის მთავრობა, რომ იძულებულ ქმნილთა და შენუხებულებს, ყველას ათქმევინეს შემთქმელებს, სხუანიც მრავალნი აალაპარაკეს. რაც მოხდაო, ეს მამულის გამოსხნის შეთქმა არ არისო. სხუას მნიშვნელობას ძღვედნენ რალასაც და სხუას მიზეზებს. ეს რუსეთის მთავრობის საიდუმლო არის, რომელიცა სხუამ არავინ არ უნდა იცოდეს, რაისათვისაც სდებდა სხუა მიზეზებს.

და ახლა მეშვიდე შეთქმა

ესეც ჩუენი მეშვიდე შეთქმა, იმ მეექვსის შეთქმის დამოკიდებულნი, რომელთაცა უმორჩილესაც მოგვისხენებია ჩუენი ესე ანზავი. მაგრამ დიად მცირედ და არასრულად, რომ თავის მოსანყენი არ იყოს თქუენთვის. ჩუენი უბედურება ახლა დიდო მართლმსაჯულებავ თქუენ იცით და თქუენგნით მოველით სამართალსა სწორეს ჩუენის სამეფოს აღდგენისათვის. ახლა თქუენ იცით დიდო ევროპიავ და თქვენმა მართლმსაჯულებამ! თუ ჩუენთვის კარგი არა გინდათ რა ევროპიავ, თქუენს თავს მაინც გაუფთხილდით, ბოლო დროს პირი არ დააღოს ვეშაპსავით რუსეთმა და თავის დიდ მუცელში არ ჩანთქას მთელი ქუეყანა. ამისი გაფთხილება გმართებს,

დიდო ევროპიავ! ამის გამო ვითხოვთ შემწეობას ძლიერის მართლმსაჯულებისაგან, ამგუარათ რომ ჩუენი ესე მოხსენება დაფარვით საქმის მოქმედებაში იქონიოთ აღსადგენელად ჩუენის ქეშმარიტებისა, ისე რომ ჩუენი ესე მოხსენება ვერა გაიგონრა ჩუენმა დიდმა მტერმა, ვინადგან გაფთხილებით წამოვდგებით, ჩვენს სურვილს მივეხნევით და გაუფთხილებლობით კი ყოველი კარგი განძრახუა მოისპობა. თავდახრით თქვენ წინაშე, მიიღეთ ეს და მოველით თქვენგნით სამართალსა.

უსახელოთ ვანერთ.

სუთი წლის ბატონიშვილი ირაკლი (შემდეგ საქართველოს მეფე ირაკლი მეორე.)

წინასიტყვაობა

საქართველოს მეფე ირაკლი მეორე ღირსია ცალკე ისტორიისა,¹ ამიტომ რომ იმის დროს ასეთი საშინელება ეხვია საქართველოს ოთხსავე მხარეს და ეგრეთვე ასეთი საშინელება ტრიალებდა შინაგანს საქართველოში, რომ თუ მეფე ირაკლი არ მოსწრობიყო საქართველოს, უთუოთ ქართველნი გათათრდებოდნენ და საქართველოს სხვანი წარიტაცებდენ, მაგრამ მეფე ირაკლიმ ორმოცთოთხმეტ წლამდის იმეფა და არა რომლის მტრისაგან თავი არ დაიჩაგრა. მე იმის ამბავები რაც გამეგონა, ცალ-ცალკის აღწერით დავწერე, მაგრამ რაც იმისი ამბავები მე დამიწერია, სწორეს და ნამდვილის გამოკვლევით არის დაწერილი. *ამისგან ტყუილი განშორებული არის.* ესე ჩემი აღწერილები არა თუ ისტორია არის, არამედ ისტორისათვის აღვწერე. ოდესმე მეისტორიემ რომ დაწეროს მეფის ირაკლის ისტორია, ჯერ ყოველი მეფის ირაკლის მეფობის წერილები ყოვლის მხრიდგან უნდა შემოკრიბოს და რომელიც ღირსი წერილები იყოს, მათგან და აქედგან შეადგინოს. ყველას ვარწმუნებ; თუ კარგი მეისტორიე შეხვდა ამ საგანსა, ყველანი გაჰკვირდებიან მეფეს ირაკლის მეორეს.

I

თურმე იმავ სიყრმითვე ეტყობოდა ჭკვა, ვაჟკაცობა და მაგარი ხასიათი. ჭკვა ამაზე ეტყობოდა, რომ შინაურობაში გაკვირვებულნი ყოფილიყვნენ ხუთი-ექვსი წლის ყმანვილის და იმის პასუხის მიგებაზე და *ქცევაზედ სრულს გაზდილს კაცსავით.* ვაჟკაცობა ამაზე ეტყობოდა თურმე, რომ როდისაც ჯარი წავიდოდა სადმე და ან მდევარი გამოუდგებოდა, მცირე ყმანვილი ტირილს დაიწყებდა, მეც წამიყვანეთო. *აბა ვინ წაიყვანდა?* მაგარი ხასიათიც ამაზე ეტყობოდა, რომ თავის პაპას მეფე ვახტანგს მოენდომებინა თავის ქალის, თამარის შვილების ნახვა, რომელიცა კახეთიდგან მოსული ავლაბარში ჩამომხტარიყო. მეფე ვახტანგის კაცებს წამოეყვანათ და-ძმა; ანა ბატონიშვილი ექვსის წლისა და პატარა ირაკლი

¹ მეფის ირაკლის მდინის სოლომონ მსაჯულისაგან არის დაწერილი მეფის ირაკლის ისტორია, მაგრამ ისტორიათ არ შეირაცხება და სწორის ისტორიისათვის კი კარგი რამ არის ამისთვის, რომ თითქმის ყველგან დასწრებია. მ.[ეფე] ი.[ირაკლის] და რაც აღუწერია, სწორე არის.

ხუთის წლისა. ქალი ერთმა კაცმა აიყვანა ხელში და ვაჟი მეორემა. მცირედი რომ გამოვევლოთ, ვისაც პატარა ირაკლი სჭეროდა ხელში, *მისთვისვე* ეთქო, ირაკლისათვის. „ოჰ! რა დასათხრელი თვალები გაქვს.“ ასეთის მრისხანეს თვალებით შეეხედა პატარას ირაკლის, რომ ვეება კაცსა, *დიდად შერცხვენილს*, ხმა ველარ ამოელო. მეტეხის შუა ხიდზე რომ მოსულიყვნენ, გულმღრძო *ღვარძლიანს* კაცსა ველარ მოეთმინა და კიდევ ეთქო *ირაკლისათვის*. „წყალში გადაგადო ამ ხიდიდგან?“ – უშიშრათ მიეგო პასუხი პატარა ირაკლის. – „ძალდი იყო თუ არ გადამაგდო.“ შერცხვენილსა კაცსა გაეცინა, მაგრამ ხმა კი აღარ გასცა.

მეფე ვახტანგთან რომ შეეყვანათ და-ძმანი, მეფე ვახტანგს ხუმრობით ებძანებინა. „ეგ ჩემი ქალი ანა ჩემთან მოიყვანეთ და მაგ ჩემი მტრის შვილს ირაკლის კი ნუ მოიყვანთ ჩემთან.“¹ – მართლა, შემდეგ თურმე რამდენს ზვეწნიყო მეფე ვახტანგ, მაგრამ აღარ მისულიყო და გულმტკიცენეული წამოსულა შინა.

მისულიყო და წვრილათ უანბო თავის დედას. წყნარს, მშვიდობიანს და კეთილს დედას დაემშვიდებინა საყვარელი შვილი პატარა ირაკლი კეთილის ჩაგონებით.²

ეს გამიგონია, რომ ვახშმის შემდეგ ზოგიერთს სოფელში რომ გამოვიდოდა ვინმე კარში, ბევრჯველ ლეკები დახვდებოდენ და ტყვეთ წაიყვანდნენო. აი ამისთანა დრო დახვდა საქართველოში მეფეს ირაკლის, მაგრამ როდისაც თავს მაესწრო, *მალე მტერი წამკითხველს დაეთრგუნოს, ღმერთმა* მალე ამოაკვეთინა ლეკებს ფეხი საქართველოდამ. *თუმცა კიდევ ებრძოდნენ ხოლმე მარამ არა ასე კადნიერად არამედ უფრო დაფარვით.*

როდისაც თხუთმეტი წლისა შეიქნა პატარა ირაკლი, ოთხსავე კუთხივ ტყვევანა ნახა საქართველოში ქართველებისა. გულმტკიცენეულმა მამასა მოახსენა. „ან ჩემი თავი უნდა შევაკლა ქართველების მტერს და ან გაოხრებისაგან საქართველო გამოვიხსნა.“ ამის შემდეგ ველარავინ ველარ დაიჭირა და დევნა დაუნყო ლეკებს. *ასე გამიგონია მომსწრე კაცებისაგან, რომ სადაც ეხლა ნემეცეებიდგან ან რიყეზე, ავლაბრის მთის ძირში, იქიდგან ტყვე მიჰყვანდათ ლეკებს, არც კი დაალამებდნენო და შუადღისას იტაცებდნენო. ასე გათამამებული ყოფილან ლეკები საქართველოზე.* აღარც დღე მოასვენა თავი და აღარც ღამე. ვერა საშინელი ავდარი გზას ვერ შაუკრევდა: საშინელს მღელვარე წყალს რომ მისდგომოდა, არა-

¹ თუმცა მეფის ვახტანგის ქალი თამარ ჰყოლია ცოლათ მეფეს თეიმურაზს, მაგრამ მაინც დაუძინებელი მტერნი ყოფილან ერთმანეთისა.

² ეს ამბები თვით მეფის ირაკლისგან გაუგონია ბატონიშვილს დედაჩემს.–

ფრათ ჩაადგებდა, ჰკრამდა მათრახს ცხენსა და მკვირცხლად გავიდოდა; ყინვა იმისათვის საგოგმანებელი იყო და სიცხე მოსასვენებელი. საბნად როგორ ლეკური ნაბადი ჰქონდა, დოშაქად ცხენის ყაჯარი და ბალიშით კარგი მაგარი სიპი ქვა. ბევრჯველ სამი-ოთხი დღე გავიდოდა, იმის პირი ჰურის ნაწილს ვერ ნახამდა. სადღა ჰქონდა რიგიანი ძილი, სადღა ნებიერობა, სადღა განცხრომა და სადღა სიხარული. ესენი სულ შრომათ გადაექცა. საკურველს ვაჟკაცს ქართველებსაც ამისთანა მეფე უნდოდათ; *ოთხსავე მხარეს გარს ეხვეოდნენ და საყვარელს მეფეს ინახავდენ და იმისთვის სულს გასწირავდნენ*. სადაც მტერსა შახვდებოდნენ არა თუ მხოლოდ დაამარცხებდენ, არამედ ჩაჰყლაპამდენ.¹ ასე შეეძრნუნა და შეემინებინა ლეკები, რომ მარტო ირაკლის სახელის გაგონება იმათთვის საშინელი იყო, *გაგონებით თრთოდნენ* და კადნიერთაც ველარ ჩაფაულობდენ საქართველოში, თუ არ დაფარვით. ქართველნიც იმის სიცოცხლისათვის ღმერთს ევედრებოდნენ. განუშორებლად გარს ევლებოდნენ და საყვარლის ირაკლისათვის მარადის სულს გასწირვიდნენ მხიარულებით, მაგრამ ასე მოუსვენებლად მტრის დევნით რა სარგებელი იყო ძველის საქართუელოსთვის? – რომელი გზა უნდა დაეჭირა ლეკებისთვის, საქართველოსთვის არ დაეკრათ, რომლებიცა ოთხსავე კუთხით აუარებელი შემოსავალი გზები ჰქონდათ, რომ ქართველებისთვის ემზნიათ? – ირაკლის ამბავს ნადირშასთან ნულარას ვიტყვით, *ინდოეთის ამბავს ნულარას ვიტყვით იმისთვის, რომ ისტორიით ვიცით და იმით მიხვდებით, ირაკლის ნადირშასთან ყოფნა როგორ უყვარდა და ან როგორც სწყალობდა*. ის ცხადია. ხოლო შემდეგნი დავინყოთ, ირაკლი მეფე როგორი იყო და ან რაც განძრახვა ჰქონია საქართუელოსათვის, იმას მოვყვით.

სახელმწიფოს ანუ სამეფოს დასაცველათ მტრისაგან (სამი რამ არის.) ხუთი უპირველესი საგანი არის. ესენი არიან: პირველი. სარწმუნოების ჭეშმარიტი მოსაობა ხალხისგან. ქართველებისათვის ქრისტიანობაზე ჩავონება საჭიროდ აღარ მიაჩნდა მეფეს.

მეორე . სამოქალაქო შინაგანი რჯულის რიგი ანუ წესი. მესამე. სამხედროს ჯარის დაწყობილობა და სამეფოს რიგიანს ადგილებში დაყენება. მეოთხე. საზღვრებზედ ანუ სადაც საჭირო იყოს, ციხეების გაკეთება და ციხეში ჯარის დაყენება. და მეხუთე. განათლები-

¹ ჩაყლაპა ნურავის ეგონება, რომ ქართველები ვისაც დაიჭერდნენ, მოესრათ და ან ტანჯვით ტყვე მოეკლათ; ქართველები ამ სიმდაბლეს თავის დღეში არ იკადრებდენ ხოლმე. გაცხარებულს ომში კი მტერს არ დაზოგავდნენ სასიკვდილოდ, მაგრამ ომის შემდეგ ვინც ტყვეთ დარჩებოდა, არაოდეს აღარ მოჰკვლავდნენ და პატივსაც მიაპყრობდენ. ამით ჩაყლაპავდენ, რომ სწრაფათ და საჩქაროთ დაამარცხებდენ მტერსა.

სათვის სასწავლებლები და ენისათვის ლიტერატურა. აი სამეფოს მაგარი საფუძველი და იმისივე მცველი ესენი არიან, რომელიცა შემატებს სამეფოს ხაზინასა, ვაჭრობასა, კეთილმდგომარეობასა და სხვას მრავალს კეთილსა. მაგრამ კარგი ჭკვაც უნდა იყოს სამეფოში, რომ ხუთი ესე საგანი მოიხმაროს და ძრიელაც უნდა სტკიოდეს გული თავის მშობლის ქვეყნისათვის. ასე რომ, როდესაც ესაჭიროებოდეს, მხოლოდ ერთი საყვარელი შვილი რომ ჰყვანდეს, ისიც მსხვერპლად მიართოს (დაუკლას) მამულს სიხარულით. ამაებით გაბედნიერდება მშობელი ქვეყანა, მაგრამ კარგ ჭკვას კარგი ხელქვეითი აღმასრულებელი კაცნიც უნდა ჰყვანდეს, რომ მარტო ერთი ჭკვა ვერასა იქს, თუ იმას თანამეშენი არ ეყოლება, მარამ მათაც ისე უნდა უყვარდესთ თავისი მამული, როგორათაც პირველ კაცსა და ამათ ხალხნი უნდა შეუდგნენ თავგანწირვით, რომლებითაცა მშობელი მამული აჰყვავდება მამინ სიხარულითა და ხალხის დღესასწაულობა ყოვლის ბედნიერებით.

ზევით ხუთ საგანს თითუულად დიას ადვილად განვმარტებდი როგორ და ან რავარად, მაგრამ მე იმისათვის არ ვლაპარაკობ და ვინც იცის, იმან მოინადინოს (შეიძლოს), იმან განმარტოს თითვეულად დანვრილებით, მხოლოდ ჩემი ლაპარაკი მეფე ირაკლია და იმის ამბავსვე მოვყვები.

ზევითი ხუთი ესე საგნები მეფე ირაკლის მიენერება და ამისთვის ადრითვე ვთქვი, რომ უსწავლელმა კაცმა როგორ დაინახა მამულის ნაკლებულება და ან როგორი კეთილმდგომარეობა უნდოდა ივერიისათვის, იმას მოვყვით.

პირველი ნაკლებულება მეფის ირაკლისა ეს იყო, ევროპიურს გვარზე არ იყო განათლებული, თორემ აზიის ნაპალიონი შეიქნებოდა, მეორეც ესა, რომ კაცნი არა ჰყვანდა და თუ კაცნი ჰყოლიყო, მაინც მალალ ხარისხზე აიყვანდა ივერიას.

და მეორე უბედურობა ეს იყო, ზოგიერთი თავადები ორგულნი იყვნენ ქართლის და სომხითისანი; ვისთვის? მეფის ვახტანგის გადაგდებისათვის. მეფე ირაკლის სურვილი იყო, ივერია ჭეშმარიტ სახელმწიფოთ აეყვანა. ქართლის და სომხითის დიდი კაცები წყინობდნენ მეფის ვახტანგის გადაგდებას. რომელია მართალი? მეფე ირაკლი ამასა სწუხდა. „ძველი ივერია რა გასაყოფი ყოფილა, და უთუოთ, ისევ უნდა შეერთდესო.“ – ქართლის და სომხითისა თავადნი ამაზედ იყვნენ ორგულნი მეფის ირაკლისა, რომ რავდენის ასი წლის მეფეების ჩამომავლობანი აღარ მეფობენო ქართლში და სომხითშიო და მეფის ვახტანგის ერთგულებაზედ დაფიცებულნი, რავდენის ასი წლის ქართლის მეფეებზედ იყვნენ დამყარებულნი

გულითადის სიყვარულით. ფიცი ველარ გაეტეხათ, ამ მიზეზით ორგულობდნენ მეფეს ირაკლის.

ამ ყველაფრისათვის ეს აღარ იცოდნენ, ივერია ჭეშმარიტ სახელმწიფოთ რომ აღწევნილიყო, რა იქნებოდა!.. აი, მეფის ირაკლის აზრი.

მაგრამ თავიანთ დიდება კი საჭიროთ არ მიაჩნდათ, რომ ივერია მაღალს ხარისხში აეყვანა და ან კარგ სახელმწიფოთ გაეკეთებინა! . . . ბოლოს შიშით იყო ანუ ალერსითა და ანუ წყალობითა; ქართლები და სომხითელები გაიერთგულა მეფე ირაკლიმა, მაგრამ რამთენიმე წელიწადები მოუწდა იმათ გაერთებისათვის. როდესაც გაიერთა მეფე ირაკლიმა ქართლები და სომხითელები, უეცრად ასპინძის ომის შემდეგ კიდევ გამოიცვალა საქართველოს მდგომიარობა. ახლა ვინც აწონა იცოდეს, იმათ გაშინჯონ. მეფე ირაკლი მართალია თუ ქართლის და ან სომხითის ზოგიერთი თავადები. მაშ ახლა ჩუენ ისევ მეფის ირაკლის ამბავს მოვყვით, რაც განძრახვა ჰქონია ივერიისათვის, რომელიცა ცხადათ ვიცი და სხვათ ზოგიერთებს მეფე ირაკლი არაფერი ჰგონიათ.

ამდენს მწუხარებასთან საქართველოში ასეთი ჩუმი მტრობა შემოსულა, რომ ზოგიერთი თავადი აბაშიძეები და მაჩაბლები საქართველოდგან ტყვეს აპარვინებდენ თავიანთ კაცებს და ახალციხეში ჩუმათ აყიდვინებდენ. თავადნი მიხაილ, მირმანოზ, და ელიზბარ¹ ერისთვისშვილები გაქცეულან ახალციხეს და ზაქარია ციციშვილთან წაუყვანიათ. იქიდგან ჯარები შეუყრიათ ლეკი და ოსმალო; მასუკან ჩუმათ თუმანიანთ სოფელს ხელთუბანს დასცემიან და წაუხდენიათ (გამიგონია. თუმანიშვილების მტრობითა ქნეს ერისთვიანთაო; თუნდა ეს ასე იყოს. და მიკვირს რაისათვისა ქნეს ამისთანა უმზავსო საქმე და მამულის მუხანათობა – აქ გაშინჯეთ კარგი და ჭკვიანი პატრიოთნი? . . .). ერისთვიანები ამითი მართლულულობდენ თავსა, რომ თუმანიშვილების მტრობითა ვქენითო. კარგი. თუნდა ეს ასე იყო რა, მაშ ახალციხიდან დაფარვით ლეკებს რათ გზავნიდენ და ქართლიდგან ტყვეებს რად ატაცებინებდენ? – კარგი. თუნდა ესეცა ვთქოთ, ტყუილი არისო. მაშ მეორეთ დიდი ჯარი რომ შეყარეს ლეკ-ოსმალოელებისა, ნამოვიდნენ და ქართლის სოფლების მორბევას რომ აპირებდენ? ესეც ტყუილი არის? – მეფე ირაკლიმ თავის შვილი იულონ რომ გაგზავნა ჯართა და ზედაველაზე რომ დაამარცხეს იგი ერისთვიანი? – ესეც ტყუილი არის? –

¹ ეს ელიზბარ იყო იასეს შვილი.

სწორე უნდა ითქუას, ერისთვიანი ასე ტყუიან მეფეს ირაკლისთან, რომ მეტი აღარ იქნება, მაგრამ ამისი მიზეზნი იგინი არ არიან. ჯერ ქართლის მეფეების ერთგულობა იწვევდა ამას, მეორეთ ესა, რომ მეფის ირაკლის შვილები და შვილიშვილები ყოფილან მიზეზნი.

გარდა ამისა, სომხითის და ქართლის დიდრონ კაცებს მოუნდომებიათ, მეფე ირაკლი ვადაეგდოთ. მეფეს იმათი განძრახვა შეეცყო და ასეთი შფოთი ჩამოეგდო იმათში (იმ დიდრონ კაცებში), ერთმანეთს ველარ ეკარებოდნენ და სისხლის თვალებით უყურებდნენ ერთმანეთსა. რამთენი ამისთანა ამბავი ყოფილა საქართუელოში მაშინ და რა კეთილილა დაემართებოდათ ქართუელებსა. კიდევ ვიტყვი, რომ ყოველი ამისი მიზეზნი სულ მეფის ირაკლის შვილები და შვილიშვილები ყოფილან.

იმ ვაქცეულთ ერისთვიანთ მიზეზით დიდი ეჭვი შევიდა აქ დარჩომილთ ერითვისშვილებზე და ამის გამო ქსნის ერისთავებისათვის თავისი საყმო ჩამოურთმეგია მეფეს ირაკლის, ვითარცა მუხანათებისათვის, მაგრამ უფრო ბევრი შესმენით ყოფილა ერისთვიანთ ყმისა და მამულის ჩამორთმევა. კიდევ მეფის ირაკლის შვილები და შვილიშვილები ყოფილან მიზეზნი.

ეს ხომ შევიტყვიეთ, რომ თავადებთაგანი მეფის ირაკლის დიდნი მტერნი რომ... უფრო ქსნის ერისთვიანნი და ყაფლანიანნი ყოფილან. თუმცა მეფეს იმათგანის ერთისათვის ქალი მიუცია, მაგრამ სხვები რითლა მოემადრიელებინა? თუმცა ცხადათ ვერ გამოუჩენიათ მეფის მტრობა, მარამ ჩუმათ რაც შესძლებიათ, ბევრი უმზნიათ (უმტრიათ) მეფისთვის.

მეფის ირაკლის სანერელი

ეს სანერელი მეფის ირაკლისა არის, დარეჯან დედოფალს ბატონიშვილის დედიჩემისათვის უბოძებია¹ და ბატონიშვილმა დედაჩემმა მე მიბოძა 1845–ს 14–ს იანვარსა, რომელსაცა განძათა მაქვს შენახული. მაგრამ ნადირშას ერთი სანერელი უჩუქებია მეფის ირაკლისათვის და მისი სანერლის ჩუქების მიზეზი ამის ქვემოთ აღმინერია. ბატონიშვილმა დედაჩემმა მიანბო.

ერთს საღამოჟამს მეფე ირაკლი ნადირშას დაუბარებია. ამ დროს რაღაც უნერია, წერა რომ გაუთავებია, მეფის ირაკლისათვის უკითხამს სინდეთის ამბავი, მაშინ როდესაც რომ სინდეთისკენ გალაშქრული ყოფილა. მეფეს ირაკლის ჭკვიანურ გვარზედ მოუხსენებია ყოველი, რომელსაცა დიდად მოსწონებია. მასუკან ნადირშას უთქომს: – „ჩემო ვალი, მამ უთუოთ გავიმარჯვებთ, სადაც მივდივართ?“

– უთუოთ ჩემო ხელმწიფევ!

– დაჭეშმარიტებით იცი, ჩემო ვალი, რომ უთუოთ გავიმარჯვებთ?

– ეჭვი არ არის ჩემო ხელმწიფევ! ამისთვის რომ დიდი ჭკვა თქვენა გაქვსთ! კარგი ძლიერი განწყობილი ჯარი თქვენა გყავთ! და უნამეტნავესად საკვირველი ბედიც თან გახლავსთ, რომელისაგანაცა მალე დასთრგუნამთ თქვენს მტერსა.

– ჭკვა და ჯარი მართალია, მაგრამ თუ ბედი განმშორდა, ჭკვა და ჯარი ბედს ვერღა დამიბრუნებს და მას უკან რაღა ვქნათ?

– არა შეინჭიმე, ის თქვენი ბედი მაგ თქვენს სანერელში იმყოფება და ამისათვის ვერ მოგშორდებათ თქვენა.

დიდათ თურმე იამა და ბევრი იცინა. მასუკან სანერელი აელო, მეფის ირაკლისათვის ებოძებინა და სიამოვნით ეთქო – ჩემო ვალი, მამ ეგ სანერელი შენთვის მიჩუქებია, მაგრამ ჩემს ბედს კარგათ გაუფთხილდი და ყოველთვის ჰყარაულობდე.

იმ სანერლის ამბავი ვკითხე ბატონიშვილს დედაჩემსა, მიბძანა: „არ მინახამს და ეს ამბავი თვით მეფე ირაკლიმ ბძანა შინაურობაში თავის უკანასკნელს დროებში სხვადასხვის ლაპარაკსა შორისო.“

თა ალექსანდრე ვახტანგის ძე ჯ. ორბელიანი.

¹ მეფის ირაკლის სიკვდილის შემდეგ.

მეფის ირაკლის პატარა ჯიბის ბოხჩა

მეფე ირაკლი მეორე ჯარიანობაში არის, გადამხტარი გაფოთვლილს ხის ქვეშ ზის ნაბადზე, აქეთ იქით ჩამწკრივებით უსხედან თავისი გამოჩენილი კაცები, თავზედაც ადგანან მთიელი ოჯახის შვილები, ეგრეთვე ბარის კარგი ქართველები და სხუა და სხუას ამბავს იტყვიან. ესენი სულ იარაღით არიან.

ამ დროს მეფე ირაკლი კაბაზე დაიხედავს, ნახამს რომ წინ კალთა ცოტათ გარღვევია, აიხედავს და იტყვის.

– დღეს გამოჩინებული საქართველოს ვაჟკაცები, სულ აქ ჩემთანა ხართ. აბა ვინ უფრო ვაჟკაცია თქვენში?

ყველამ ერთმანეთს ყურება დაუნყეს, ვერავინ ვერა თქვა რა და გაჩუმებამ მოიცო ეს ყრილობა. ბოლოს ერთმა თუშმა მოახსენა.

– ჩვენო ხელმწიფე ერეკლე! რას გვიბძანებ, აქ ვინც გახლავს, სულ კარგი ვაჟკაცია, ერთიერთმანეთზე უკეთესი. თუ შენ იქ ხარ, ვინ დაგვიდგეს ჩუენ წინ მტერი?

– მამ მე თქვენ გჯობივარ ყველას. ერეკლემ თქუა. ამასთან ჯიბიდგან პატარა ლამაზი, ჯიბის *შეკრული* ბოხჩა ამოიღო ზონარ-მოხველი, რომელშიაც იყო: სხუა და სხვა ფერი ძაფი, შიგ გარჭობილი ნემსები, პატარა მაკრატელი, პატარა კალმის საჭრელი დანა, ნუმნუმა, კერასი, ტალი, კვესი, აბედი, პატარა დასანერი ქალაღი, იაზან ფოზანი¹, *კიდევ სხუა სულ ცოცოტა პატარები* ილი, დარჩინი, რევანდი, გვარჯილა, შაქრისყინული და სხუა, სულ ცოცოტა. ესენი სულ იმათ აჩვენა და უთხრა.

– ესენი უთუოთ ყოველს ჯარისკაცსა უნდა ჰქონდეს, იცოდეს კიდევ მოხმარება, რა ვიცით როდის და როგორ დასჭირდება იმას, ამაში სულ არის რაც საჭიროა იმისათვის გარეობაში. მე ესენი გამოცდილებითა მაქვს და კიდევ დამჭირებია ბევრჯელ, მაშინ როდესაც რომ ორის სამის მოსამსახურითა ტყეში დავრჩომილვარ, ერთი დღე და ღამე, მინამ ჯარი მოკრეფილან კიდევ.

მასუკან ნემსზე ძაფი ააგო და ის თავისი გარღვეული კაბა კარგათ გამოკერა. ამის შემდგომ ყველამ გაიჩინეს, ისე განყობილი ჯიბის ბოხჩა ერეკლესი.

თ^ა ალექსანდრე ვახ. ძე ჯ. ორბელიანი.

¹ იაზან ფოზანი, თათრული სიტყვა, ახლა: კარანდაში.

მეფის ირაკლის მეორის სიყვარული ქალისა პირველად

ეს ყმანვილი კაცი, მხნე გულოვანი, მტერთა მიმომბნეველი, სრული ნათელის გონიერი, მიიწვია ნადირშამ მაშინ ჩვიდმეტის წლისა, ვისთანაც დიდად, საკვირველად გამოიჩინა თავი ინდოეთში თავის ქართველებით.

ერთს საშინელს ბრძოლის ჟამსა, შუაგულს ომში შევიდნენ ქართველები თავიანთის სასურველის ირაკლითურთ, რომელთაცა ხმლებგასმულები შევიდნენ შუაგულს ომში, მიმოაბნიეს ინდოეთის რაზმები ვითა გავაზმა გუნდი ტრედისა. სჭვრეტდა ნადირშა შორიდგან და ხმა მალლად იძახდა. – „აფერუნ გურჯი, აფერუნ, გურჯი!“ ქართველებისთანა ვაჟკაცი არც მინახამს, არც გამიგონია. მას აქ დავანებოთ თავი. ამ დროს ერთ ბრძოლაში ვაჟკაცთ ქართველებმა ერთი ინდოელი მხედარი შეიპყრეს; რომელსაცა აძარცვეს საჭურველი ძვირფასი, ამასთან მოკვლასა უპირებდნენ შუა ომში შესულნი გაფიცებულები ომისგან. ამის მნახველმა მეფე ირაკლიმ¹ თითქმის ყმანვილმა ესე კაცმა ცხენი მიაგდო, იმათ ზედ, უბანა: არ მოეკლათ თორემ ჩემს წყრომას მიიღებთო. ამ სიტყვასთან იმათ ხმლები ჩააგეს ქარქასში. აძარცველი საჭურველი თვით თავისივე ხელით მიატანინა; მეფე ირაკლიმ გამოართო იმათ. მოუბრუნდა და ინდოელს მხედარს მისცა ამ სიტყვით.

– „ინდოელო მხედარო, აჰა შენი საჭურველი; ნუ გეშინიან სანამდისინ ჩემთან ხარ, ვერავინ ვერ გაბედავს შენს სიკვდილს.“

გაკვირვებულმა ინდოელმა მხედარმა მდაბლა თავყანისცა ყმანვილს. და მაშინვე თავის ჯარში გაეშურა. მგდომარე ცხენზე მიაბრუნდა სწრაფსა გამქცევსა.

მასუკან თავის მხედართ მიუბრუნდა ირაკლი.

– „რას ემართლებოდით, რადა ჰკლამდით ამ შეპყრობილს მხედარს? როგორათაც მოღალატეს მამულისას? – ის იბრძოდა თავის მამულისათვის, თავის მამულის გამოსახსნელად, და ამისთვის უნდა მოგეკლათ ეს შეპყრობილი მხედარი? ეს ამგუარი საქმე უკადრისია ქართველებისათვის ქართველებო.“

ნადირშას ხმლით შემუსვრილი ინდოეთის პყრობილი ინდოელი მიიქცა თავის სახლში მეფის ირაკლისა დიდი მადლობელი, სადაც ირაკლისა ხშირად იგონებდა თურმე, მის სიცოცხლის მონატრე.

ინდოეთით დაბრუნებული ნადირშა ისპაანში ბძანდებოდა; აქ ამ ქალაქში, ერთს დიდს სასახლეში ჩამოახდინეს ირაკლი, ნადირშას ბძანებით ვისაც დიდ პატივისა მიაპყრობდენ საკმაოდ.

¹ მაშინ ბატონიშვილი.

ამ სასახლის პატრონი იყო, დიახ მდიდარი დიდი კაცის ქალი ვინმე, გასათხოვარი, ახალ მოწიფული, მშვენიერი სახისა, საუცხოო ტანოვანი, რომელსაც არც ძმა ჰყვანდა, არც და და არც დედ-მამა. *(მომიტევეთ, ამ ქალის სახელი ვერ შევიტყვე)*

ამ ქალს გაეგონა ამ ყმანვილის კაცის ირაკლის, საკურველი ამბავი ინდოეთისა ნადირშასთან, ვისაც თურმე მოსწონდა სახელი ირაკლისა, *მარამ ჯერ თვალით არ ენახა*, ახლა თავის თვალით დაინახა და კიდევ შეიყვარა ძლიერ, *შეიყუარა დროგაუტარებლივ, ამ ქალმაც... ხანგამოუშვებლივ*, სადაც მოიხელა ამ ქალმა დრო და თავისი მშვენიერი სახე დაანახუა ირაკლისა. ყმანვილს კაცს ირაკლისა, ყმანვილის ქალისაგან გამოტყორცილი ისარი სიყვარულისა დაესო გულზე.

შეიპყრა გადარეულმა სიყვარულმა ორივე ეს ყმანვილები, დაუნყეს წიგნების მიწერ-მოწერა ერთმანეთს, უცხადებდენ ძლიერსა სიყვარულსა ერთმანეთს; ბოლოს კიდევ მოინდომეს ერთმანეთი ცოლ-ქმრათ, მარამ ეს აღარ იცოდნენ იმ ყმანვილებმა რა გადუვალი მთა იდო შუაში? – ფანატიზმის სარწმუნოება.

ეს ამათი ანბავი გამოვიდა სახალხოთ, რომელთანაც შეიყარნეს *მოლები* და უქადაგეს ქალს, რომ თავიანთი სარწმუნოების წინააღმდეგია და ამისთვის დაუტეოს ფიქრი ქრისტიანისა.

მეფე ირაკლიც ხომ ვერ გათათრდებოდა, დამყარებული თავის სარწმუნოებაზედ, რის მიზეზითაც განშორდნენ მწარეს ვაების ცრემლით ეს ქალ-ყმა.

მეფე ირაკლი რომ ემზადებოდა საქართველოსაკენ წამოსასვლელად, წინა დღეს იმ ქალისაგან მოუვიდა ბარათი ირაკლის, რომელსაცა გულსაკლავსა სიყვარულსა სწერა; თან გულმომწყვლელის სიტყვებით ესალმებოდა და ამასთან სხუა ბარათზე მოეწერა სახსომრად ორიოდ ლექსი. იმ ასოებით სპარსულათ თუ თათრულად?

სიყვარულისაგან აღტაცებულმა მაშინვე პასუხი მისწერა ქალს ირაკლიმ და საუკუნოდ გამოესალმა მწარეს სიტყვებით.

მე იმ ქალის სახელი ვერ შევიტყვე, რა რქმევია; თუ იცოდეთ, ან შეიტყოს ვინმემ, წერილებში მოიხსენეთ, ისტორიისათვის კარგი იქნება.

საქართველოში რა მოვიდა ირაკლი, ბეჭედზე ამოაჭრევიანა იმ ქალისაგან მოწერილი ის ლექსი თათრულის ასოებით. ამის შემდეგ რაც მეფის ირაკლისაგან თათრული სიგელი, თუ ოქმი, ანუ

სხვა წერილები გაცემულა საქართველოში მაჰმადიანებზე, სულ
იმ ბეჭდით არის დაბეჭდილი; *ნურავის გეგონებათ, რაც თათრული
გაცემული წერილები ნახოთ ირაკლი მეფისგან, სხუა ბეჭდით იყოს
დაბეჭდილი. იმ ბეჭედზე იმ ქალის ლექსს ამოიკითხამთ თათრუ-*
ლად ამ სიტყვებით ასე და ქართულათ მითარგმნეს ასე:

...

ქველი მოზღუდვილება ქ. ტფილისისა

როგორც ჩემი ყმანვილობით მახსოვს, საქართუელოს დედა ქალაქის ტფილისის მცხოვრებნი იდგნენ ოთხკუთხედის დიდს ქვიტკირის გალავანსა შუა, და დგანან დღესაც თითქმის იმ ადგილსვე უფრო მომატებულნი. რომელსაცა იმ გალავნის კედელს უნდა ჰქონოდა, მგონია სამიდგან ოთხ საჟენამდის სიმაღლე და სიგანე ერთი ანუ მეტნაკლები.

ჩრდილოეთის მხრიდგან სამხრეთის კედლამდისინ სიგძე ერთ ვერს ნახევარი, ანუ მეტნაკლები და სიგანე აღმოსავლეთის მხრიდგან ვიდრე დასავლეთის კედლამდისინ, ერთს ვერსზე კიდევ მეტნაკლები. ახლა აღწერილობა. ამ მოზღუდულებას, ანუ ამ ქალაქს, ჩამოუდიოდა აღმოსავლეთისკენ, მკვირცხლი მდინარე მტკუარი, თუმცა ახლაც იმ სახითა ჩამოუდის, მაგრამ რადგან ვრცელი შეიქნა ქალაქი და გაიშალა ყოველს მხარეს მოსახლენი, ამის გამო სხვა სახე მიეცა. სხვა სახე მიეცა ქალაქსა ამას და თითქმის მდინარე მტკვარსაც მიეცა სხუა სახე.

დასავლეთით ამ გალავნის კედლის ძირში, იყო თხრილი, კარგა მოღრმო და მინდორი ჰქონდა წინ გაშლილი, სადაც ბოლოს ჟამსა ბალები გაეკეთებინათ და მინდორი მაგდენი აღარ ჰქონდა, ისიც ქობმახებით აშენებული ზოგიერთის მცხოვრებისაგან, ისევ მეფის ირაკლის დროსა, იმის ბძანებითა რომლებშიაც სცხოვრებდენ ერნი, მოსახლენი.

ჩრდილოეთის მხრისაკენ ჰქონდა ეგრეთივე კედელი, ეგრეთივე თხრილი და მინდორი წინ ეშალა კარგათ დიდი, სადაც ქალაქ ტფილისის მცხოვრებნი თუ მოსულნი ერნი დამდგარიყნენ ბევრი, მგონია მეფის ირაკლის მეორისა დროსა, მაგრამ სწორეთ კი ვერ დავამტკიცებ ამას? – (ამაზედ ზევითაცა ვთქვი, მაგრამ ისე გაკვრით).

ხოლო სამხრეთისა მხარეს შეივლის კლდიანი მთა მაღალი. იმის წვერზედ, რომ დადგება კაცი, იქით მხარეს ფრიალოა ღრმა ხევი კლდე, რაზედაც გავლებული იყო განიერი და მაღალი კედელი, რომელსაცა ამის თავსა და ბოლოსა ჰქონდა სიმაგრენი დიდი.

დასავლეთის მხარეს კლდეზედ, უფრო ნაკლები სიმაგრე თავისი ბურჯებითა და აღმოსავლეთის კლდეზედ, დიდრონი ბურჯები, თავ-თავისი დიდრონი მაღალი კომკებითა, საიდგანაც დიდი შენობა ესე ორ ტოტად ჩამოივლიდა. ერთი ქალაქის მხარეს ქალაქს ჩამოებჯინებოდა და მეორე პირდაპირ მტკვარსა, რომელშიაც თავიდან გავლებულიყო შიგნით კლდეში, გრძლად ამოკვეთილი ხვრელი, ზევით მაღლა მთიდგან, ვიდრე მტკვარამდის. მე ეს ხვრელი არ

მინახავს, მარამ ასე უთქუამთ. აქ ვინროთ მოსჩქევს მტკვარი, რაზედაც გადებულია ხეფიცრისა ხიდები ქვეითკირის კედლებზე; ერთია მეფის ირაკლის დროინდელი ხიდი, ძველს ნახიდურზე დამდგარი და მეორე ამის ცოტა ზევით ჩრდილოს მხარეს, ეგრეთივე ხეფიცრისა, ღენერალის ერმალოვის ბძანებლობით აშენებული, იმის მართებლობის დროსა.

მეფის ირაკლის დროინდელს ხიდზე რომ გახვიდოდით და პატარას ნაივლიდით ზევით შარა გზაზე, დაგხვდებოდათ ალაყაფის დიდი კარი, რომელსაცა სამხრეთის მხრისაკენ *მომბული* ჰქონდა განიერი და მაღალი კედელი და ეს კედელი იქვე კარებთან კლდეზე აივლიდა კარგა მაღლა და როდესაც კლდის დასასრულზე დადგებოდი, იქ ნახავდით მომგრგლოს ორმოცს კალოს ოდენას გასწორებულს კლდესა, რომელსაცა გადმოჰყურებს მტკვარს მდინარეს ზევიდგანა და მთელს ქალაქსაცა. იქ იმ კლდეზე მეფის ვახტანგის გორგასლანის ეკლესია არის, ღვთისმშობლის სახელზედ იმისაგან აშენებული. ... *რაც ამ მეტეხის ეკლესიას კარგი უნახავს, მოგცეთ იგი და ავისაგან განგარინოთ ღმერთმა.*

ამ ეკლესიის მახლობლათა კლდეზედ იყო შენობანი ქვიტკირისა მომგრგლოთ მოყვანილი, მტკვრის პირის მახლობლად მომალლოზედ მაგარის ბურჯებითა გამაგრებული და შიგნით გალავანში კომლეული მოსახლენი იდგნენ, ვგონებ სამოცამდინ ანუ სამოცდაათამდისინ. აქედგანა ამ ალაყაფის კარებიდგან შეივლის ანუ შეივლიდა გზა აღმართად და როდესაც ახვიდოდით ანუ ახვალთ, იქ გაივაკებთ მინდვრად, სადაც იმ ვაკეზედ დგანან დღესაც ნაწილი ქ. ტფილისისა, რომელსაცა ჰქვიან ავლაბარი (ეს ორი სიტყვაა: ავლა-ბარი.), რომლისათვისაცა ერქუა იმ კარებსა: ავლაბარისკარები.

ამ ერთიანს მოვლებულსა გალავანსა ჰქონდა ხუთი ალაყაფის კარი რკინისა და წინ ფიცრების ხიდები გადებული თხრილებზედა, ანუ კლდიანს ხევზე. ერთი ჩრდილოეთის მხარეს, ორი დასავლეთით, ერთიც მდინარეს მტკვარს გაღმა, რომელიცა ზევით ითქუა იმისი ანბავი და მეხუთე სამხრეთ აღმოსავლეთისაკენცა, კლდიანი ხევის პირზე, სადაც ამის გაღმა სასიამოვნო ტფილი აბანოებია, ქვიტკირის ტალანებით შეკრული.

ამ ალაყაფის ხუთსა კარსა ერქუა ეს სახელი: ჩრდილოეთის კარებს წყალის კარი, ამისთვის რომ მტკვარზედ მახლობლად იყო. დასავლეთის ჩრდილოეთის მხრისა კარებს დიღმის კარი; დიღმის ხეობასა გაჰყურებდა და ამისთვის ერქუა. ამის მეორესა დასავლეთის კარებს კოჯრის კარი; ეს კარები კოჯრის მთისაკენ მიმართული იყო და ამიტომ უწოდებდნენ კოჯრის კარსა. პირდაპირ აბანოებისა კარსა განჯის კარი, რადგან განჯიდგან და ქვემოდგან იმაზედ

მოდოდნენ მგზავრნი, ამის გამო უხმობდენ ამ სახელსა. მტკვრის გაღმითი კარებისა ზევით ითქუა, რომელსაცა გაჰყოფს მტკვარი, ქ. ტფილისის და ავლაბარს და რომელსაც უწინდელსა დროში მტკვარს გაღმითსა უწოდებდნენ კახეთად და გამოღმით ქ. ტფილისისაკენა ქართლად.

ესე ერთიანი მოზღუდულება შემუსრა *მაშინდელმა* მთავარმართებელმა ლენერალ ერმალოვმა 1824-ს – თუ 1823-სა წელსა. და არ ვიცი რაისათვის შემუსრა. იმის დაქცეული აგურები, შტაბის სასახლეს რომ აშენებდენ, იმას მოახმარეს, მარამ მე არა მგონია, შტაბის სასახლის აშენებისათვის დაექციათ. ბოლო დროს დაქცევის მიზეზის ხმა ეს გამოვიდა: ასეთი მშვიდობა მოახდინა ლენერალ ერმალოვმა, რომ საჭიროდ აღარა რაცხს საქართუელოში ციხეებსაო. თუ მართლა მიზეზი ეს იყო, დიდი შეცთომილებაა. ქალაქის გარშემო გალავანი რომ დაექცია ქალაქის გავრცელებისათვის, შესაბამი იყო, მარამ ის დიდი, *მედიდური* შენობაები, იმ აღმოსავლეთის კლდეზედ, ვინ დააქცევდა ანუ რომლებმა შემოსულთა დიდთა მტარვალთ დააქციეს, რომ იმ განათლებულმა ლენერალ ერმალოვმა იკადრა, იმისი, საქართველოს ძვირფასი განძის, შემუსვრა? მსწავლულო მეცნიერებო, ის დანარჩენი ნახეთ, იმ ციხისა სწორეს თვალებით შეხედეთ, თუ იმ დანარჩენმა კიდევაც არ გაგაკვირვოსთ!

ტფილისის შუა ქალაქისა მტკვარის პირზე ყოფილა დიდი სასახლე¹ მეფეებისა: ოთხი, სამი, ორი და უკანასკნელი ერთი ატაყა ამ გამოჩენილს შენობასა მეტათ თურმე აშვენებდა, მომცრო ასპარეზი სამხრეთისა მხრისაკენა, იქვე სასახლის ეზოს მობმული, სადაც ასპარეზის დასასრულში იყო, მაღალი და განიერი ტრიუმფარის კარები ქვიტიკირისა, საცა უწოდებდნენ ნალარახანად, რაზედაცა დაუკრამდნენ დილას საღამოსა, დაფდაბდაბსა და ქოს-ნალარსა, სადაც შეკრებოდნენ დიდნი და მცირედნი, გულოვნები.

ბარემ ეს ამას ჩავამატოთ ამ სხოლიოს, რომ სხუაგან აღარსად გადვიტანოთ. წარსულს რომელსამე ცისკარში ვთქვი: ოდესმე ვიტყვი ჩუენ ძუელს სახლის პატრონობასა-მეთქი. ჩემს ყმანვილობაში თვით მე მახსოვს ეხლა. დიახ კარგნი გუამნი (ცოლ-ქმარნი.) დილის სინათლესთანვე ადგებოდნენ, თუ ზამთარი იყო, ზამთრის სათბუნარი ტანისამოსით გამოვიდოდნენ და თუ ზაფხული, სუბუქით. კაცი თავლისაკენ წავიდოდა, სადაც თავისი შესაჯდომი აზნაურიშვილებისა, თან მხლებლების, ბიჭების ცხენები და ბარგის ჯორები ებნენ, იმათ კარგად დააურვებინებდა მეჯინიბეებს, თვი-

¹ აღამამადხანისა ჯარსა დაენოთ სულერთიან.

თონაც თავზე დაადგებოდა და მინამ ამ საქმეს არ მორჩებოდნენ, არ გამოვიდოდა იქიდან. ეს უწინდელი დარჩომილი კიდეც ასე იყო ჩემს სიყმანვილეში, რომელსაც კარგად მახსოვს ესენი¹. ცოლიც ორის მოახლეებით საკუჭნაოში შევიდოდა; იქ გამოსაცხობს ფქვილსა ამოაღებინებდა რაერთიც საჭირო იყო იმ ერთ დღესა, იმდენი პური უნდა გამოეცხო ხაბაზს თონეში. ყოველს დიდი კაცის სახლში ყოველს დღე ცხუებოდა პური და ლავაში, სადილ-ვახშმისათვის. მასუკან მზარეულსა ფულსა მისცემდა იმ დღის ნუზლისათვის და ბაზარში გაისტუმრებდა.

¹ ამდენი ცხენების და ჯორების შენახვის მიზეზი ეს იყო, რომ ყოველს დრო და ჟამს, სულ მზათ იყვნენ მტერზე გალაშქვრისა, თავის უნაკლულს ბარგით და სამზარეულოთი, ასე რომ ოც მინუტზე მოემზადებოდნენ და გზაზედაც მიდიოდნენ.

შენიშვნები
კომენტარები
საძიებლები

ტექსტისთვის

მესამე ტომში შესულია ალექსანდრე ორბელიანის ისტორიული თხზულებანი და დოკუმენტური პროზა.

ტექსტები დალაგებულია ქრონოლოგიური პრინციპით. ტომში შესულ ტექსტთაგან მხოლოდ ერთს („ხუთი წლის ბატონიშვილი ირაკლი“) აქვს ვარიანტი, რომელსაც ვებეჭდავთ შენიშვნებსა და კომენტარებში. სხვა ყველა ტექსტი ძირითადია.

პასპორტში მითითებულია მონაცემები:

ა) ტექსტის ხელნაწერის დაცულობის შესახებ [გიორგი ლეონიძის სახელობის ქართული ლიტერატურის სახელმწიფო მუზეუმი (ქლსმ), კორნელი კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი (ხეც)]. დაცულობის ადგილი მითითებულია პირობითი ნიშნებით – ლიტერებით; ბ) პირველნაბეჭდის შესახებ; გ) სათაურის, თარიღისა და ხელმოწერის შესახებ.

თუ ტექსტი უსათაუროა, ვასათაურებთ და სათაურს ვსვამთ კვადრატულ ფრჩხილებში; როცა ტექსტი უთარილოა, დადგენილ ან სავარაუდო თარიღს ვსვამთ კვადრატულ ფრჩხილებში, ხოლო აუცილებელ განმარტებებს ვიძლევიტ შენიშვნებსა და კომენტარებში. თუ ავტორი თარიღთან ერთად უთითებს დაწერის ადგილსაც, პასპორტში შეგვაქვს ორივე მონაცემი.

ტომში შესული თხზულებანი, რომელთა ხელნაწერებიც შემონახულია, წინამდებარე გამოცემაში იბეჭდება **დედნის** მიხედვით. თუ ხელნაწერი არ გვაქვს, ვაქვეყნებთ პირველნაბეჭდის მიხედვით.

ძველი, ხმარებიდან ამოღებული (ე. წ. ფუნქციადაკარგული) ასოები შევცვალეთ და სიტყვებს მივეციტთ თანამედროვე დაწერილობა. ალექსანდრე ორბელიანი ხშირად იყენებს ამა თუ იმ სიტყვის პარალელურ ფორმებს (ზოგ შემთხვევაში, ამა თუ იმ პარალელურ ფორმას ერთსა და იმავე ტექსტშიც კი: უთქუამს/უთქვამს, ამბავი/ანბავი, ერთმანეთი/ერთმანერთი, მასუკან/მასკვან, უთუოდ/უთუოთ, ბრძანება/ბძანება, რასაკვირველია/რასაკვრელია, შეინჭიმე/შენიჭირიმე და სხვა); ასეთ ფორმებს, ისევე, როგორც მისი ნაწერების სხვა გრამატიკულ თუ ორთოგრაფიულ თავისებურებებს, ვთქვათ, კომპოზიტების დაწერილობას და სხვ. ვტოვებთ უცვლელად (ვასწორებთ მხოლოდ აშკარა ლაფსუს კალამს). მხოლოდ ზოგან (სადაც ორაზროვნება ან სხვა სირთულე წარმოიშვა) აღვადგინეთ პირველი სუბიექტური პირის ნიშანი ვ-

თავისებურია ალექსანდრე ორბელიანის მიერ პუნქტუაციის გამოყენებაც. სადაც მძიმის (,) უადგილოდ, ზედმეტად დაწერა ან დაკლება, ცვლის ან ძნელად გასაგებს ხდის აზრს, გავასწორეთ,

ხოლო სადაც არ აძნელებს შინაარსის გაგებას, როგორც მწერლის სტილის მახასიათებელი, შევინარჩუნეთ. უცვლელად დავტოვეთ აგრეთვე წერტილი (.) ფრჩხილის წინ და ფრჩხილში [მაგ.: **განსაცდელი**].

ალექსანდრე ორბელიანის წერის თავისებურება ისიც არის, რომ იგი არ ხმარობს გაორმაგებულ ასოებს (მაგალითად, წერს: **მოქალაქები**, ნაცვლად **მოქალაქეებისა**, **სათი**, ნაცვლად **საათისა**, **მოსამსახურები** და არა **მოსამსახურეები**, **ჩემა** და არა **ჩემმა**, **ზალ** და არა **ზაალ** და სხვა; ზოგიერთ ნაწარმოებში პარალელურად იყენებს ორივე ფორმას ან მხოლოდ გაორმაგებული ასოებით წერს სიტყვებს. შევეცადეთ, დაგვეტოვებინა ეს ვითარება უცვლელად.

ავტორი ხშირად იყენებს ქარაგმებს, რომლებიც გახსნილი გვაქვს: შ`ა/შინა, შ`ს/შორის, ზ`ა/ზედა, შ`დგ/შემდეგ (შემდგომ), რ`ლიც/რომელიც, კ`დ/კვლავად, ვ`ა/ვითარცა, მ`რ/მიერ, ღ`თი/ღმერთი და სხვ.; გამონაკლისია თ`ა [თავადი], რომელიც დავტოვეთ უცვლელად. მკითხველისთვის არავითარ სირთულეს არ წარმოადგენს ქარაგმის გახსნა და მასში თავადის ამოკითხვა.

ქართულად ნაწერ რუსულ სიტყვებს შესაბამის კომენტარებსა და შენიშვნებში განვმარტავთ ცალკე.

ტომს დართული აქვს პირთა და გეოგრაფიულ სახელთა საძიებლები.

ტომში ჩართულია ფოტო ალექსანდრე ორბელიანისა და მისივე ხელნაწერის ასლი.

პირობითი ნიშნები

K – კ. კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი.

T – გ. ლეონიძის სახელობის ქართული ლიტერატურის სახელმწიფო მუზეუმი.

Z – საქართველოს ეროვნული არქივი.

კომენტარებში პირველი ციფრი აღნიშნავს გვერდს, მეორე – კომენტარის ნომერს.

**[ალამამადხანის შემოსვლა ქ. ტფილისში
(1795-სა წელსა სექტემბრის 11-სა დღესა)] (7)**

ხელნაწერი: ავტოგრაფი K S:1649-ბ (A).

ნაბეჭდი: ჟ. „მოამბე“ 1895 წ., აგვისტო, სათაურით „ალა-მაჰმად-ხანის შემოსევა ტფილისში“(B). გამოცემულია ცალკე ნიგნად ე. თაყაიშვილის წინასიტყვაობით (იხ. ამონაბეჭდი „მოამბილამ“, 1895 წ., გამოცემა ქართველთა ამხანაგობისა).

თარიღი: 1844; 1850 (A).

ხელმოწერა: თა ა. ვახ. ძე ჯ. ორბელიანი

მინაწერი: ქ. ტფილისს.

1895 წელს, კრწანისის ომის ასი წლისთავთან დაკავშირებით ამ თხზულების ორჯერ დაბეჭდვა (ერთხელ ჟურნალში და მეორედ – ნიგნად) მოწმობს იმას, რომ საზოგადოება დიდად აფასებდა ალექსანდრე ორბელიანის ნააზრევს. საყურადღებოა, რომ ექვთიმე თაყაიშვილი ნიგნის სქოლიოში მოთავსებულ წინასიტყვაობაში თითქმის მთლიანად იზიარებს თხზულების ავტორის შეხედულებებს.

ალექსანდრე ორბელიანის „შესავალი“ 1850 წელსაა დაწერილი. მწერალმა ის უფრო ადრე, 1844 წელს დაწერილ თხზულებას წაუძღვარა და საგანგებოდ შენიშნა, რომ თეიმურაზ ბაგრატიონი იმავე თემაზე შექმნილ ნაწარმოებში არაფერს ამბობს საკუთარი ბიძის (დედის ძმის), რევაზ ანდრონიკაშვილის მოღალატეობისა და სხვათა შეცდომებისა თუ შეცოდებების შესახებ. ალექსანდრე ორბელიანის აზრით, წარსულის უარყოფით მოვლენებს მიჩქმალვა კი არა, გულახდილად გამომჟღავნება სჭირდება. აქაც და მრავალგზის სხვაგანაც მწერალი მოითხოვს ისტორიული ფაქტების დაუმახინჯებლად, მართლად აღწერას.

ალექსანდრე ორბელიანის ნაამბობი სანდოა. მწერალი დამაჯერებლად, ცოცხლად და მიმზიდველად გვიხატავს, უპირველესად, ერეკლე მეფესა და მერე სხვა ისტორიულ პირებს. „ალამამადხანის შემოსვლის“ ავტორს ინფორმაციას თვით ერეკლე მეფის ახლო მცნობები აწვდიდნენ. ზოგი მათგანი უშუალოდ კრწანისის ომის მონაწილე იყო. ამიტომ ალექსანდრე ორბელიანს რჩევა-კონ-

სულტაციებისთვის მიმართავდნენ ხოლმე თანამედროვენი. მაგ., გრიგოლ ორბელიანი პოემა „სადღეგრძელოს“ სქოლიოში რამდენჯერმე შენიშნავს: „ნათქ. თ. ალექ. ვახ. ორბელიანისაგან“. საყურადღებოა, რომ სამასი არაგველის შესახებ ინფორმაცია სწორედ ალექსანდრე ორბელიანის ნაამბობით დამკვიდრდა ლიტერატურაში. მწერლის მიერ მოწოდებულ ცნობებს არაერთგზის ეყრდნობიან და იმონებენ თავიანთ კვლევებში თანამედროვე ისტორიკოსები.

7. „აღამამახანის შემოსვლა ქალაქ ტფილისში აღვწერე მე 1844 წელსა და შემდგომ მეფის გიორგის ძის ბატონიშვილის თეიმურაზისაგან დაწერილი ვიშოვ“... – თეიმურაზ ბატონიშვილის (ბაგრატიონის) ნაშრომი „აღა-მაჰმად-ხანის მიერ შეპყრობა ტფილისისა“ დაიბეჭდა 1846 წელს დავით ჩუბინაშვილის მიერ პეტერბურგში გამოცემულ „ქართულ ქრესტომათიაში“ (ნან. I).

7.1. თეიმურაზ ბატონიშვილი – თეიმურაზ ბაგრატიონი (1782-1846). გიორგი XII-ისა და ქეთევან ანდრონიკაშვილის ვაჟი. ესეც მოლაღატედ და რუსოფილად მიაჩნდა ალექსანდრე ორბელიანს, რუსეთის აგენტს უწოდებს მას. თეიმურაზის აღმზრდელი იყო პეტრე ლარაძე, მოძღვარი – დავით რექტორი. თეიმურაზი ჯერ სპარსეთში გაიქცა, მაგრამ შემდეგ გამოცხადდა ტორმასოვთან, რომელმაც პეტერბურგში გაგზავნა. იყო ცნობილი მეცნიერი. მისი გარდაცვალების გამო მარი ბროსემ დაწერა ნეკროლოგი და დაბეჭდა „კავკაზში“. თეიმურაზის ოჯახს შეეკედლა და პეტერბურგში მისი ხელმძღვანელობით იზრდებოდა, შემდეგ მისი მდივანი იყო სოლომონ რაზმაძე, 1832 წლის შეთქმულების მონაწილე. თეიმურაზმა შვილივით გაზრდილი სოლომონი შერისხა და მოიძულა, როგორთუ რუსების წინააღმდეგ აჯანყების სამზადისში გაერიო.

7.2. ივანე ბატონიშვილი – ივანე (იოანე) ბაგრატიონი (1766-1830). დიდი სახელმწიფო და სამხედრო მოღვაწე. „კალმასობის“ ავტორი. 1799 წელს თავის მამას, მეფე გიორგი XII-ს წარუდგინა მოხსენება სამეფოში აუცილებლად გასატარებელი რეფორმების შესახებ. ითვალისწინებდა პერიოდული პრესის გამოცემასაც. მეფემ მოიწონა, მაგრამ განხორციელება ვედარ შეძლო რუსეთის აგრესიის გამო. იოანე ბატონიშვილი თავდებულად იბრძოდა კრწანისის ომში. საკუთარი

სიცოცხლის საფრთხეში ჩაგდებით, თანამებრძოლებთან ერთად, ალყიდან გამოიყვანა თავისი პაპა, ერეკლე II და დატყვევებას გადაარჩინა.

- 8.3. დავით ბატონიშვილი** – გიორგი XII-ისა და ქეთევან ანდრონიკაშვილის უფროსი ვაჟი(1767-1819), საქართველოს სამეფო ტახტის კანონიერი მემკვიდრე. ფაქტობრივად, გაიზარდა რუსეთში. პერიოდულად ჩამოდიოდა საქართველოში და მერე ისევ რუსეთში ბრუნდებოდა. მონაწილეობდა კრწანისის ომში. ერეკლეს განსაკუთრებით ჰყვარებია დავითი. მამა-შვილს, გიორგი XII-სა და დავითს შორის კი უკმაყოფილება სუფევდა თურმე. მამის გარდაცვალების შემდეგ რუსეთის ხელისუფლების ნებართვას ელოდებოდა საქართველოს ტახტზე ასასვლელად. რამდენიმე თვე (1801 წლის იანვრიდან ივნისამდე) ითვლებოდა საქართველოს მმართველად. ამას მალე მოჰყვა ჩვენი სახელმწიფოებრიობის გაუქმება. წერდა მხატვრულ თხზულებებს, თარგმნიდა, ეწეოდა სამეცნიერო მუშაობას. გარდაიცვალა პეტერბურგში.
- 8.4. რევაზ ანდრონიკაშვილი** – გიორგი XII-ის პირველი ცოლის, ქეთევანის, ძმა. არსებობს ეჭვი, რომ შესაძლოა იგი მონაწილეობდა 1781 წელს ლევან ბატონიშვილის მკვლელობაში. 1795 წელს, კრწანისის ომის დროს, უკან გააბრუნა ქიზიყელები, რამაც ბრძოლის შედეგზე უარყოფითად იმოქმედა. მწერლის თქმით, დიდი გავლენა ჰქონდა თავის სიძეზე, გიორგი ბატონიშვილზე, რომელიც სწორედ რევაზ ანდრონიკაშვილმა მოატყუა და გამოთიშა ბრძოლიდან. რევაზ ანდრონიკაშვილის ღალატზე საუბრობს ალექსანდრე ორბელიანი „დუბროვინის მიმართ პასუხშიც“ და სხვა თხზულებებშიც.
- 8.5. „ხათა-გოგია“** – გიორგი ციციშვილი, გიორგი XII-ის სიმამრი, საქართველოს უკანასკნელი დედოფლის, მარიამ ციციშვილის მამა. ერეკლეს მიერ ყურები ჰქონდა დასხეპილი ღალატის გამო. “ხათა“ იმის გამო შეარქვეს, რომ საქართველოს ბევრი ხათაბალა დაატეხა თავს.
- 9.6. იულონ ბატონიშვილი (1760-1816)** – ერეკლე II-ისა და დარეჯან დადიანის ვაჟი, რუსებს დაუსხლტა ხელიდან და იმერეთში გადავიდა. ახალციხის ფაშის მეშვეობით მოლაპარაკება გამართა ოსმალეთთან რუსეთის წინააღმდეგ ბრძოლის შესახებ. ერთ-ერთი მეთაური 1804 წლის მთიულეთის აჯანყებისა. შეიპყრეს და 1805 წელს პეტერბურგში გადაას-

ახლეს. იქვე გარდაიცვალა. დასაფლავებულია ალექსანდრე ნეველის ლავრაში. მისი შვილია 1832 წლის შეთქმულების ერთ-ერთი წამომწყები – დიმიტრი ბატონიშვილი.

- 9.7. „სომხების არაჩნურთს (მასუკან ორქივატერი ეჩმიაძინის პატრიარხი.) იოსებ არლუთიანს შეერთება ჰქონდა რუსეთიდგან“** – იოსებ (ოსევა) არლუთიანი (1743-1801) – სომეხი საეკლესიო და პოლიტიკური მოღვაწე. 1800 წლიდან სრულიად სომხეთის კათალიკოსი. ალექსანდრე ორბელიანის ცნობით, აფინანსებდა ერეკლეს მტრებს და ხელს უწყობდა ალა-მაჰმად-ხანის გამოლაშქრებას საქართველოს წინააღმდეგ. მართალია, მწერალი აქ ერეკლეს მოწინააღმდეგე „სომხების დასს“ ახსენებს, მაგრამ ნაწარმოებში საუბარია ზოგიერთ სომეხზე და არა ყველაზე. ალა-მაჰმად-ხანი ვერაფერს დაგვაკლებდა, „თუ ის ზოგიერთი სომხები არ ყოფილიყვნენ“, ან: „ზოგიერთის სომხებისაგან და ზოგიერთის ქართველის თავადისაგან საქართველო დაილუპა“ და სხვა.
- 9.8. გარსევან ჭავჭავაძე (1757-1811)** – ერთ-ერთი ხელმძღვანელი იმ 24-კაციანი დელეგაციისა, რომელიც მონაწილეობდა გეორგიევსკის ტრაქტატის დადებაში. ტრაქტატზე ერთ-ერთი ხელისმომწერი. 1784-1801 წლებში იყო ქართლ-კახეთის სამეფოს ელჩი რუსეთში. 1803 წელს აირჩიეს საქართველოს თავად-აზნაურთა საკრებულოს წინამძღოლად. ცოლად ჰყავდა მარიამ ავალიშვილი, გიორგი ავალიშვილის და. 1804 წლის მთიულეთის აჯანყებაში მონაწილეობის გამო მისი ვაჟი, 18 წლის ალექსანდრე გადაასახლეს ტამბოვში. შეიღწა მამაც თან გაჰყვა. 1806 წლიდან გარსევანი ცხოვრობდა პეტერბურგში. გარდაიცვალა იქვე. დასაფლავებულია ალექსანდრე ნეველის ლავრაში. ალექსანდრე მას, სხვებთან ერთად, ერეკლე მეფისა და საქართველოს მოღალატედ მოიხსენიებს.
- 10.9. ივანე ორბელიანი (1765-1808)** – ერეკლე II-ის შვილიშვილი, დავით რევაზის ძე ორბელიანისა და თამარ ერეკლეს ასულ ბაგრატიონის ვაჟი.
- 11.10. მიმბაში სოლომონ** – ოსევა (იოსებ) არლუთინსკის ძმიშვილი.
- 11.11. იოსებ ბებუთაშვილი** – მისკარბაში. ოსევა ყორღანაშვილის(მილახვრის) სიძე. მის სახლში იკრიბებოდნენ ერეკლეს მოწინააღმდეგეები და საქართველოს დაღუპვას გეგმავდნენ.

- 11.12. დარჩია ბებუთაშვილი** – ბებუთოვი (ბებუთაშვილი). თბილისის უკანასკნელი მელიქი (მამასახლისი) 1795-1801 წლებში. მონაწილეობდა მეფის წინააღმდეგ მოწყობილ შეთქმულებაში, რისთვისაც მეფემ დასაჯა, თუმცა მალევე შემოირიგა.
- 11.13. ოსეფა ყორღანაშვილი** – მილახვარი. დარეჯან დედოფლის სახლთუხუცესი და მისი ნათლული. ოსეფა იყო მილახვარი და კარგადაც უვლიდა სამეფო რემას (მისი სიძე იყო იოსებ ბებუთაშვილი, მისკარბაში). ოსეფა მეფის ერთგული იყო, მაგრამ ბოლო დროს ისიც მოლაღატე შექნილა. ერეკლესა და საქართველოს მტრებმა ხმა გაავრცელეს, დარეჯან დედოფალს ჰყვარობდაო, რაც სრულიად წარმოუდგენელია და არაფრითაა დასაბუთებული. ეს ჭორი უამბეს ანდრია მურავიოვს პლატონ იოსელიანმა და გიორგი იასეს ძე ქსნის ერისთავმა. ალექსანდრე ორბელიანი თხზულებაში „პლატონ იოსელიანსა“ მრავალი არგუმენტის მოხმობით სრულიად აქარწყლებს ამ ჭორს.
- 11.14. სულხან თუმანიშვილი** – მდივანბეგი; მანუჩარ, სულხანის ძმა; სულხანის შვილი შიომ – ერეკლეს ფარული მოწინააღმდეგეები.
- 11.15. ივანე მუხრანის ბატონი (1755-1801)** – ერეკლე II-ის სიძე. ქეთევან ერეკლეს ასულის მეუღლე. ივანეს და, ქეთევანი, დანიშნული იყო ერეკლეს უფროს ვაჟზე, კარგ ვახტანგზე, რომელიც 14 წლისა გარდაიცვალა. ხოლო ქეთევან მუხრან-ბატონი სამეფო ოჯახში ცხოვრობდა, როგორც რძალი (ბატონირძალი – ასე მოიხსენიებს მას ალექსანდრე ორბელიანი).
- 11.16. „უფროსი ერთს დავატაცებინებ..“** – იგულისხმება უმრავლესობას დავატაცებინებ.
- 11.17. დავით ორბელიანი** – სარდალი დავით რევაზის ძე ორბელიანი, მეფის სახლთუხუცესი 1768 წლიდან. ერეკლეს სიძე. ცოლად ჰყავდა ერეკლე II-ისა და ანა აბაშიძის ასული, თამარი, გიორგი XII-ის და. ყაფლანის მეორე ვაჟის, ასლან ორბელიანის შთამომავალი. მათ სახლს ჰქონდა სარდლობა. იყო ბესარიონ გაბაშვილის მეგობარი. თვითონაც წერდა ლექსებს. სპარსეთიდან ჩამოიტანა და ქართულად თარგმნა „ყარამანიანი“.
- 11.18. ყაზახის ვეჟილი ფანაალა** – ერეკლესდროინდელი რეალური პირი. მისი ნათქვამის მსგავსი გვხვდება მიხეილ ჯავახიშვილის უბის წიგნაკში: „სიმკომ მტრის ბანაკში ჭაკი ცხენები

შერეკა. იქ ულაყები იყვნენ. აირივნენ“.

- 17.19. „ადრიბეჟანის ხანებსა, დიდათ ნდომიათ აღამამადხან დაილუპოს“** – ალექსანდრე ორბელიანი საგანგებოდ აღნიშნავს თბილისის დაცვაში აზერბაიჯანელთა მონაწილეობას. აზერბაიჯანელმა ხანებმა დიდი დახმარება გაუწიეს თურმე ერეკლეს კრწანისის ბრძოლაში. „იმ დროებში დიდი ერთგულნიც იყვნენ ქვეშევრდომი თათრები ირაკლისაო“, – გვეუბნება მწერალი. ალა-მამად-ხანის დალუპვის ამბავიც თურმე აზერბაიჯანელმა ბაიდრის ალმას სულთანმა შეატყობინა. თუმცა, ცხადია, ყველა ერთნაირად განწყობილი არ გახლდათ და ერთს – ჯავათ-ხანს – სულაც ალა-მაჰმადის ჩვენი ქვეყნის წინააღმდეგ გამოლაშქრებაში სდებს ბრალს ავტორი.
- 18.20. ლენერალი ლუდოვიჩი (1741-1820)** – ივანე ვასილის ძე გუდოვიჩი. საქართველოს მთავარმართებელი 1806-09 წლებში. მერე ჩაანაცვლეს გენერალ ალექსანდრე ტორმასოვით. გუდოვიჩმა კრწანისის ომის დროს ალა-მაჰმად-ხანის მიერ დასაზვერავად გამოგზავნილ ელჩებს გააგებინა, რომ რუსეთი საქართველოსთვის მიშველებას (ჯარის გაგზავნას) არ აპირებდა.
- 21.21. დარეჯან დედოფალი** – დარეჯან დადიანი(1738-1807), ერეკლე II-ის მესამე ცოლი (1750 წლიდან). სამეგრელოს მთავრის, ოტია დადიანის ძმის, კაციას ასული. მაქსიმე ბერძნიშვილი წერს, ამ კაციას შვილის, გიორგის, ასულიაო. 1803 წელს დარეჯანი რუსეთში გადაასახლეს. დასაფლავებულია იქვე, ალექსანდრე ნეველის ლავრაში. იყო ჭკვიანი, გონიერი, პოლიტიკაში კარგად გარკვეული ქალი, მეფის ერთგული და ღირსეული მეუღლე. უშუალოდ მისი დამსახურებაა, რომ რუსებმა ერეკლეს გარდაცვალებისთანავე ვერ დაიპყრეს საქართველო, რაც 1801 წელს, გიორგი XII-ის გარდაცვალების შემდეგ მოახერხეს.
- 21.22. ანტონი კათალიკოსი** – ერეკლე II-ისა და დარეჯან დადიანის ვაჟი, ანტონ II.
- 23.23. ზაქარია ენდრონიკაშვილი** – ქიზიყის მოურავი, ერეკლეს სიძე, ელენეს მეორე ქმარი. პირველი ქმარი იყო იმერეთის მეფის, სოლომონ I-ის ძმა – არჩილი, მათი შვილია სოლომონ II, იმერეთის უკანასკნელი მეფე. ზაქარიასა და ელენეს

შვილია ხორეშანი, გრიგოლ ორბელიანის დედა. ერეკლემ, შეატყო რა ორგულობა ქიზიყის მოურავ რევაზ ანდრონიკაშვილს (გიორგი XII-ის ცოლისძმას), დასაჯა იგი, მოურავობა ჩამოართვა და თავის სიძეს უბოძა. ზაქარია ანდრონიკაშვილმა თავი ისახელა კრწანისის ომში და მისმა შვილშვილმა, გრიგოლ ორბელიანმა პოემა „სადღეგრძელოში“ დამსახურებულად უკვდავყო კიდეც: „და ზაქარია, მიწისა მგელი...“

23.24. სოლომონ II – იმერეთის უკანასკნელი მეფე (1772-1815). ეკლესიის მიერ შერაცხულია წმინდანად. იმერეთის მეფე სოლომონ I-ის ძმის, არჩილისა და ერეკლე II-ის ასულის, ელენეს ვაჟი, დავითი. უშვილო სოლომონ I-ის გარდაცვალების შემდეგ იმერეთში გამეფდა მეფის ბიძაშვილის შვილი – დავით გიორგის ძე. ერეკლე მეფის ხელმძღვანელობით, ფაქტობრივად, იმერეთის სამეფო კარზე სამხედრო გადატრიალება მოხდა. 1790 წელს გადააგდეს დავით გიორგის ძე და გაამეფეს დავით არჩილის ძე, რომელსაც სოლომონ II ეწოდა. 1810 წელს რუსებმა მოტყუებით ჩაიგდეს ხელში, მაგრამ გაიქცა. ახალციხიდან ტრაპიზონში გადავიდა და იქვე გარდაიცვალა. დაკრძალეს ტრაპიზონის ბერძენთა ეკლესიის ეზოში. 1990 წელს სოლომონ II-ის ნეშტი საქართველოში გადმოასვენეს და დაკრძალეს გელათის მონასტერში. 2005 წელს ქართულმა მართლმადიდებლურმა ეკლესიამ წმინდანად შერაცხა. ალექსანდრე ორბელიანის თქმით, ნაცვლად 10 000 კაცისა, სოლომონ მეორემ 3 000 კაცი ჩამოიყვანა საბრძოლველად. ამათგანაც ნაწილმა კრიტიკულ მომენტში უღალატა ქვეყანას, მიატოვა ერეკლე და იმერეთისკენ გასწია (ეს ეპიზოდი გვიჩვენა შემდეგ აკაკი წერეთელმა პოემაში „კიკოლას ნაამბობი“). თუმცა ალექსანდრე ორბელიანი დიდად უფასებს იმერეთს დახმარებას და მათ გმირობას საგანგებოდ აღნიშნავს.

27.25. ბატონიშვილი მარიამი – სოლომონ II-ის და. 1810 წლის მერე სოლომონის მეუღლე, მარიამ დედოფალი და დაი, მარიამ ბატონიშვილი რუსეთში, ვორონეჟში გადაასახლეს.

29.26. არტემ არარაცკი – (არუთინ არარაციან). არტემ არარაცკიმ 1795 წ., კრწანისის ომის დროს დარჩია ბებუთოვთან ერთად პატიმრობიდან გააპარა ალა-მაჰმად-ხანის ელჩი, რომელიც ერეკლეს დაჭერილი ჰყავდა. ბნელი წარსულის მქონე ადამიანი, ყალბისმქნელი, ისტორიის ფალსიფიკა-

ტორი. არტემ არარატელის ყალბისმქნელობა დღის სინათლეზე გამოიტანეს არისტაკე სედრაკიანმა, ნიკო მარმა და სხვებმა, უფრო ადრე – ალექსანდრე ორბელიანმა, რომლის თქმითაც არტემი ოსევა არლუთოვისაგან იყო მოსყიდული და შემოჩენილი საქართველოს დასალუჰად. არტემ არარატელის ნიგნი, რომელიც ორი ნაწილისაგან შედგება, 1813 წელს დაიბეჭდა პეტერბურგში. ითარგმნა გერმანულად 1821 წელს, ინგლისურად 1822 წელს. 1885 წელს „ივერიაში“ დაიბეჭდა არასრული ქართული თარგმანი, 1892 წელს ითარგმნა სომხურად. არტემ არარატელის ცრუ ინფორმაციები (მისი ნიგნის დაუსახელებლად) უხვადაა გამოყენებული ბუტკოვის ნარკვევში „მასალები კავკასიის ახალი ისტორიისათვის“, რომელმაც თავის მხრივ ბევრი ისტორიკოსი შეიყვანა შეცდომაში.

- 29.27. ესტატე ციციშვილი** – დავითის ძე. ერეკლეს შვილიშვილი. 1796 წლიდან თბილისის მოურავი. დავით ციციშვილს ცოლად ჰყავდა ერეკლე II-ისა და დარეჯან დადიანის ასული, მარიამი. მარიამი ლექსებს წერდა. ამათი შვილია ეესტათი (ესტატე), შემდეგში ანტონ II-ის მოურავი.
- 30.28. აზნაური ნიკოლოზ ელიოზისშვილი** – ანტონ კათალიკოსის (1762-1827) ნაზირი. ანტონ კათალიკოსს ახლდა რუსეთშიც. ქალაქიდან აყრის დროსაც მასთან იყო.
- 31.29. ალავერდბეგ ედიგარაშვილი** – ალექსანდრე ორბელიანი მას ერეკლეს ერთგულ პირად მოიხსენიებს.
- 33.30. ყათლანი** – მოკვლა, ამოხოცვა.
- 34.31. მაიორი თა გიორგი გურამიშვილი (ქუმელა) 17 ?-1795** – დედის მხრიდან ერეკლე II-ის ნათესავი. მეფემ გაგზავნა რუსეთში საარტილერიო საქმის შესასწავლად. გახლდათ არტილერისტთა მეთაური კრწანისის ომში. თაბორის მთაზე იდგა და თავგანწირულად ებრძოდა მტერს. სამი ყიზილბაში მოკლა და მერე ხმალი გადაუტყდა. ზედ ზარბაზანზე აკაფეს სპარსელებმა.
- 40.32. ვახტანგ (ალმასხან) ბატონიშვილი** – ერეკლეს ვაჟი. ამან ჩამოიყვანა სამასი არაგველი, რომლებიც ერთიანად კრწანისის ომში დაიხოცნენ.
- 42.33. თა ივანე აბაშიძე** – ბორჩალოს მოურავი. ერეკლე II-ის მეუღლის, ანა აბაშიძის ძმა. ერეკლეს ერთგული. მონაწილეობდა კრწანისის ბრძოლაში. ნიკოლოზ ბარათაშვილი ახ-

სენებს „ბედი ქართლისაში“, როგორც იოანე კახთ აბაშიძეს. ივანე აბაშიძისა და ერეკლე II-ის წერილები გამოაქვეყნა პოლიექტოს კარბელაშვილმა.

- 42.34. ოთარ ამილახვარი (1756-1828)** – პოლიტიკური მოღვაწე XVIII საუკუნის ბოლოს. მონაწილეობდა კრწანისის ბრძოლაში. ტახტის პრეტენდენტთაგან მხარს უჭერდა საკუთარ სიძეს, იულონ ბატონიშვილს.
- 44.35. ბაიდარი** – სოფელი მარნეულის მუნიციპალიტეტში.
- 44.36. ჯავათ-ხანი** – განჯის უკანასკნელი ხანი. ალექსანდრე ორბელიანის თქმით, ალა-მაჰმად-ხანი მან აღძრა საქართველოზე რუსების ჩაგონებით. ალა-მაჰმად-ხანის ნათესავი. 1896 წელს ქართველებმა დალაშქრეს განჯა. მალე ამის შემდეგ რუსმა გენერალმა პავლე ციციანოვმა იერიშით აიღო განჯა. ჯავათ-ხანი ბრძოლაში დაიღუპა. განჯის სახანო გაუქმდა და მისი ტერიტორია რუსეთმა მიიერთა.
- 44.37. თაქლიზარ ფალავანიშვილი** – ცოლად ჰყავდა ალექსანდრეს სიმამრის, დავით ბარათაშვილის, და, ბარბარე. გიორგი XII-ის მდივანი. მეფემ გაგზავნა პეტერბურგში, საიდანაც ჩამოვიდა 1801 წელს, როცა გიორგი XII უკვე გარდაცვლილი იყო. მისი სახელი და გვარი იხსენიება ბევრ საბუთში.
- 44.38. დავით ბარათაშვილი** – ალექსანდრე ორბელიანის სიმამრი.
- 44.39. ნინია მელიქიშვილი** – იგივე ივანე მელიქიშვილი (?-1830) ალექსანდრე ორბელიანის მამიდაშვილის, მაკა ჩოლოყაშვილის მეუღლე.
- 44.40. ივანე ყარაევისშვილი** – მეფის ექიმი. მაქსიმე ბერძნიშვილის ცნობით, ივანეს მამა, იოსები, ასევე ექიმი იყო, შვილი ექიმ ანტონ ყარაევისა. ანტონს ექიმობა უსწავლია იტალიელი კათოლიკეებისაგან. მან ეს პროფესია შეასწავლა თავის ვაჟს, იოსებს, რომელმაც თავის მხრივ, თავის ვაჟებს – ივანესა და ანდრიას – ასწავლა ექიმობა. ყარაევილები კათოლიკეები იყვნენ. იოსებ ყარაევის ქალი (და ივანე ყარაევისა) ცოლად ჰყავდა ექიმ ივანე ანტონის ძე პრიბილს. „იოანე აქიმი ყარაევი“ გამოყვანილია იოანე ბატონიშვილის „კალმასობაში“. სამჯერ იყო წარგზავნილი პეტერბურგს, როგორც ექიმი. 1803 წელს გადასახლებაში გაჰყვა დარეჯან დედოფალს, დედოფლისავე თხოვნით. ასევე ახლდა ბაგრატ და თეიმურაზ ბატონიშვილებს.

ასპინძის ომი 1770-სა წელსა (47)

ხელნაწერი: ავტოგრაფი K H:3123. (A).

ნაბეჭდი: ჟურნ. „მნათობი“, 1869 წ. №1. (B).

შესულია აგრეთვე 1879 წელს ზაქარია ჭიჭინაძის მიერ გამოცემულ კრებულში „თ. ალექსანდრე ჯამ.-ორბელიანის ნაწერი და ოთხი ლექსი თ. ვახტანგ ვახტანგის-ძის ორბელიანისა“.

თარიღი: 1845 წელი. (A).

ხელმოწერა: თა ალექსანდრე ვახტანგის ძე ჯ. ორბელიანი. 1845-ს წელსა ქ. ტფილისს. (A).

ამ ისტორიული ომის შესახებ ქართულ ლიტერატურაში არაერთი ნაწარმოები დაწერილა: ბესარიონ გაბაშვილის (ბესიკის) პოემა „ასპინძისათვის“, ალექსანდრე ორბელიანის მოთხრობა „ასპინძის ომი“, რაფიელ ერისთავის პოემა „ასპინძის ომი“, იაკობ გოგებაშვილის მოთხრობა „ასპინძის ომი“, ვახტანგ ორბელიანის პოემა „ირაკლი და კოხტა ბელადი“ და სხვა. მათგან ალექსანდრე ორბელიანის მოთხრობა იმითაა გამორჩეული, როგორც მისთვის დამახასიათებელია, ავტორი სხვადასხვა პირის ნაამბობს ემყარება. მოთხრობის ბოლოს ასახელებს კიდევ იმ მოხუცებულებს, რომელთაგანაც ეს ამბები გაუგონია (მეითარი სოლომონ თარხნიშვილი, ერეკლეს მდივანბეგი ზაალ ბარათაშვილი და მეფე გიორგის მდივანი ელიაზარ ფალავანდიშვილი – სამივე ასპინძის ომის მონაწილე). ცალკეული ეპიზოდების შესახებ სხვებისგანაც მოუსმენია (ისინიც დასახელებული ჰყავს). ცოცხალი ინფორმატორების ჩვენებებს, ცხადია, განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს.

ნაწარმოების მიხედვით, მცირერიცხოვანი ქართველების გამარჯვება მთლიანად ერეკლეს მხედართმთავრული ნიჭის, სტრატეგიული უნარის, შორსმჭვრეტელობის, სიმტკიცისა და გონიერების დამსახურებაა. ომში თავი გამოიჩინა დავით სარდალმაც (ორბელიანმა), იგი ხშირად ერეკლესთან ერთად იხსენიება. მაგრამ თავი ვერ ისახელა გიორგი ბატონიშვილმა.

ომის დაწყების წინ მეფის მიმართვა თანამებრძოლებისადმი ერთგვარად გვაგონებს კრწანისის ომის წინ ერეკლეს მიმართვას მებრძოლთადმი ნიკოლოზ ბარათაშვილის პოემიდან „ბედი ქართლისა“.

საყურადღებოა, რომ ალექსანდრე ორბელიანი უშუალოდ ომის გარდა, გვიხატავს ზურგში, თბილისში დარჩენილთა ყოფას – მათ

მძიმე ადამიანურ განცდებს, იმედებსა თუ უიმედობას, მოლოდინს, შიშსა და ძრწოლასა და ბოლოს სიხარულს.

მოთხრობა მოეწონა იმდროინდელ მკითხველ საზოგადოებას. კირილე ლორთქიფანიძე სწერდა ერთ მეგობარს (მათე იოსების ძეს): „ძალიან მომეწონა ალ. ჯამბაკურ-ორბელიანის სტატია „ასპინძის ომზედ“. უდრტვინველად ვერ წაიკითხავს კაცი ამ სტატიას. მარტო ამ სტატიის წაკითხვისთვისაც გამოიწერდა კაცი „მნათობს“ (ქუთაისის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმის ხელნაწ. ფონდი №569).

- 47.1. „ტოტლებენის და მეფის ირაკლის ნახვის შემდეგ დანყობილება მოახდინეს, რომ ოსმანებზე გაილაშქრონ“** – 1768 წელს დაიწყო რუსეთ-თურქეთის ომი, რომელიც დასრულდა 1774 წელს ქუჩუკ-კაინარჯის საზავო ხელშეკრულების დადებით. რუსეთის ხელისუფლებას სურდა, ომში ჩაება საქართველოც (ქართლ-კახეთისა და იმერეთის სამეფოები). 1769 წლის აგვისტოს ბოლოს დარიალის გზით საქართველოში შემოვიდა რუსეთის საგანგებო რაზმი, რომელსაც გოტლიბ ტოტლებენი მეთაურობდა (ჩანს, ამ ისტორიული ფაქტის 100 წლისთავთან დაკავშირებით დაიბეჭდა მოთხრობა „მნათობში“). ერეკლემ შესთავაზა ტოტლებენს, რომ ქართულ-რუსული არმიით ახალციხეზე გაელაშქრათ. მისი მიზანი იყო მესხეთის გათავისუფლება ოსმალთა ბატონობისაგან. ტოტლებენი დაეთანხმა და ფარისევლურად ეკატერინა ხელმწიფისაგან მრავალ წყალობასაც დაჰპირდა.
- 47.2. ტოტლებენი** – გოტლიბ (1715-1773), რუსეთის არმიის გენერალ-მაიორი (წარმოშობით გერმანელი). ავანტიურისტი და ბნელი წარსულის მქონე. სანამ საქართველოში გამოაგზავნიდნენ, რამდენიმე წლით ადრე დაპატიმრებული იყო ლალატის ბრალდებით. მერე იმპერატრიცამ შეიწყალა (წარმოშობით გერმანელი იყო ეკატერინე II-ც). ტოტლებენმა ასპინძაში სწორედ გადამწყვეტი ბრძოლის დაწყების წინ, 19 აპრილს მიატოვა ქართველთა ჯარი და გაბრუნდა. ამით ზუსტად შეასრულა საკუთარი იმპერატორის ბრძანება. დარწმუნებული იყო რა ერეკლეს დამარცხებაში, ემზადებოდა თბილისში ჩამოსასვლელად და ქართლ-კახეთის ტახტის დასაუფლებლად.
- 47.3. ეკატერინა მეორე** – ეკატერინე II, დიდად წოდებული, რუსე-

თის იმპერატორი ოცდაათ წელზე მეტი ხნის განმავლობაში – 1762-1796 წლებში. ცბიერულად ცდილობდა ერეკლეს მოტყუებას. მისი ჩანაფიქრით, ქართველები ასპინძაში უნდა დამარცხებულიყვნენ 1770 წელს, რის შემდეგაც დამოუკიდებლად არსებობას ვეღარ განაგრძობდნენ. ის, რაც ვერ განახორციელა ეკატერინე ხელმწიფემ 1770-ში, მოახერხა 1795-ში, კრწანისის ომის ინსპირაციით.

- 47.4. კოხტაბელადი** – იგივე მალაჩილა, განთქმული დალესტნელი მეომარი. ლეკ-ოსმალთა ლაშქარში სარდლობდა ცენტრალურ ფლანგს. ბრძოლაში გამოიწვია და მოკლა ერეკლე მეფემ. ამან დააბნია მტრის ჯარი და არევ-დარევა შეიტანა მასში.
- 47.5. „თქვენის გულისათვის ოსმალთა ჩემი მოსისხლე მტერია, თორემ ოსმალთა ჩემთან რა მტრობა აქვს?“** – ამ სიტყვებში ამოიკითხება რუსეთის ხელისუფლების ნამდვილი პოლიტიკა, რომელსაც ის საქართველოს საწინააღმდეგოდ და ხელში ჩასაგდებად მიმართავდა. რუსეთი ცდილობდა, მთელი მაჰმადიანური სამყარო განეწყო და აღეძრა ერეკლეს წინააღმდეგ, რათა მეფე დარწმუნებულიყო, რომ შველა მხოლოდ ერთმორწმუნე, ძლიერ სახელმწიფოს შეეძლო.
- 48.6. ომან ხერხეულიძისაგან დანერული ისტორია** – ერეკლე II-ის მდივანბეგი, ავტორი ისტორიული თხზულებისა „მეფობა ირაკლი მეორისა, მეფის თეიმურაზის ძისა“. ავტორი ეყრდნობა სეხნია ჩხეიძისა და პაპუნა ორბელიანის ნაშრომებს და შემოიფარგლება 1722-82 წლებით. ბევრი რამ გამოტოვებული აქვს და ამიტომაც უწოდებს, როგორც ჩანს, „შემოკლებულ ისტორიას“. ალექსანდრე ორბელიანიც უკმაყოფილო ჩანს იმით, რომ ნაშრომში არ ასახულია მეფე ერეკლეს ცხოვრების არაერთი მნიშვნელოვანი ეპიზოდი.
- 49.7. ანტონა აქიმბაში** – ივანე ყარაევის (კარაევის) პაპა. იხ. „ალამამადხანის შემოსვლა“, კომენტარი № 40.
- 51.8. „თავადმა რ... ა... და იმისმა დამოკიდებულებმა“** – იგულისხმება, ალბათ, რევაზ ანდრონიკაშვილი, რომელიც ალექსანდრე ორბელიანის სხვა თხზულებებშიც გამცემადა და მოღალატედაა წარმოჩენილი. იხ. „ალამამადხანის შემოსვლა“, კომენტარი №4.
- 54.9. მეითარი სოლომონ თარხნის შვილი** – დავით სარდლის (ორბელიანის) სიძე. დავითის ასული, თინათინი ჰყავდა ცოლად. დავით ორბელიანზე იხ. „ალამამადხანის შემოსვლა“,

კომენტარი №18.

- 54.10. მდივანბეგი ზაალ ბარათაშვილი** – ერთ-ერთია იმ ოთხი ზაალიდან, ვისი იმედიც ჰქონია ერეკლეს ყველა განსაცდელში. თითო ზაალი თითო ჯარად ღირსო, – ამბობდა თურმე მეფე.
- 54.11. ელიზარ ფალავანდიშვილი** – იხ. „აღამამადხანის შემოსვლა“, კომენტარი №37.
- 55.12. „მამიჩემის მამა დემეტრე და მეფე ირაკლი მესამე ნათესავები იყვნენ“** – ერეკლე II-ის დედა, თამარ ვახტანგ VI-ის ასული იყო ყაფლან ორბელიანის შთამომავალი – ყაფლანის ასული, როდამი, ცოლად ჰყავდა ვახტანგ V-ს (შაჰ-ნავაზს). ალექსანდრე ორბელიანიც ყაფლანის შთამომავალია – ყაფლანის ერთ-ერთი ვაჟის, ვახუშტის (სულხან-საბა ორბელიანის ძმა,რომელიც ყანდაარში დაიღუპა, როცა იქ გიორგი XI-ს ახლდა) შვილია ელიზარ და მისი შვილია მწერლის პაპა, დემეტრე (დიმიტრი) ორბელიანი.აღბათ, მესამე თაობის ნათესაობაში ამას გულისხმობს ავტორი.
- 55.13. დავითა დემურაშვილი, ბერელა კოპახიძე და სოლომანა ხატულაშვილი** – მწერლის მამის, პოლკოვნიკ ვახტანგ ორბელიანის მოსამსახურეები. ალექსანდრე ორბელიანის მხატვრულ-დოკუმენტურ თხზულებათა პერსონაჟები.

პირველი ამბავი მეფის ირაკლის მეორისა (56)

ხელნაწერი: ავტოგრაფი K S:1649-ა

თარიღი: 1846 წ.

ხელმოწერა: თა ალექსანდრე ჯ. ორბელიანი, 1846-ს წელსა. ქ. ტფილისს

იბეჭდება პირველად

თხზულებაში საუბარია ერეკლეს მიერ ჯერ კიდევ უფლისწულობაში გადახდილ პირველ ომზე ლეკების წინააღმდეგ ნეიშნის მინდორზე. ამავე თემაზე აქვს დაწერილი პიესა „ბატონიშვილის ირაკლის პირველი დრო ანუ თავდადება ქართველებისა“ (იხ. ამ გამოცემის I ტომი), ამ ბრძოლასთან დაკავშირებულ მოვლენებს საგანგებოდ ეხება წერილში „ქართველების ძველი დრო, გად-

მოსული ახლად“ (იხ. ამ გამოცემის II ტ.), აგრეთვე თხზულებაში „დალისტინიდან ლეკების გამოსვლა ახალციხეში“ (იხ. ეს ტომი). უნდა გავითვალისწინოთ, რომ ალექსანდრე ორბელიანს აქვს წერილებისა და ნარკვევების მთელი სერია ერეკლე მეფეზე. რომანტიკულ იდეალიზებასთან ერთად, ამ თხზულებებში მთელი პასაჟები რეალისტურად, დამაჯერებლადაა გადმოცემული და მათ პირველწყაროს მნიშვნელობაც ენიჭება.

„პირველი ამბავი მეფის ირაკლის მეორისა“ დედის, თეკლა ბატონიშვილის ნაამბობის მიხედვითაა დაწერილი. ფშავიდან ერეკლე ბატონიშვილის ალავერდში ჩამოსვლის შესახებ სწორედ თეკლა ბატონიშვილისგან იცის მწერალმა და ამ ვერსიას სხვა თხზულებებშიც იმეორებს.

მეფის ირაკლის მეორის მეუღლე დარია ანუ დარეჯან (58)

ხელნაწერი: ავტოგრაფი K S:1651

თარიღი: 1851 წ.

ხელმოწერა: თა ა. ვახ. ძე ჯ. ორბელიანი. 1851-სა წელსა. ქ. ტფილისს.

პირველი პუბლიკაცია: სარგის კაკაბაძე, წერილები და მასალები საქართველოს ისტორიისათვის, ნიგნი 1, თბ. 1914.

ალექსანდრე ორბელიანს წაუკითხავს რუსულად დაბეჭდილი ნიგნი, ანდრეი მურავიოვის მოგზაურობა საქართველოში და აღშფოთებული იმის გამო, რომ ჩვენი ისტორია საშინლად ყოფილა დამახინჯებული, ფაქტები გადაკეთებული, გაყალბებული. განსაკუთრებით აღუშფოთებია დარეჯან დედოფალზე ნათქვამურიგობებს.

სახელოვანი ბებიის, ერეკლე II-ის თანამეცხედრის, დედოფალ დარეჯანის დამცირებას, შეურაცხყოფას მისი შვილიშვილი არავის აპატიებდა. მწერალი უკომპრომისოდ უპირისპირდება რუსეთის მთავრობის მიერ გავრცელებულ სიცრუესა და ცილისწამებას დარეჯან დადიანის შესახებ სხვა წერილებშიც („დუბროვინის მიმართ პასუხი“, „პლატონ იოსელიანსა“). ალექსანდრე ორბელიანის რწმენით, რუსეთის ხელისუფლებამ რადგან ერეკლე ვერ გამოიყვანა საქართველოს დამლუპველად (ამას არავინ დაიჯერებდა),

ყველაფერი მის მეუღლეს, დარეჯანს დააბრალა.

ალექსანდრე ორბელიანი სიმართლეს არსად ლალატობს. გვიყვება ნამდვილ, მართალ ისტორიას, რომელიც დედის, თეკლა ბატონიშვილისა და სხვა მოხუცებულთა ნაამბობიდან იცის. ცდილობს, აღადგინოს და დაიცვას დარეჯან დედოფლის ღირსება და მრავალ, მკითხველისთვის სხვა წყაროებიდან უცნობ ამბავს გადმოგვცემს.

- 58.1. **ხეიძის ქალი** – ერეკლე II-ის პირველი ცოლი – ქეთევან ზაალის (ზოგი წყაროთი – გიორგის) ასული მხეიძე (ფხეიძე), იმერეთიდან. ამასთან ჰყავდა კარგი ვახტანგ, რომელიც 14 წლისა გარდაიცვალა.
- 58.2. **აბაშიძის ქალი** – ერეკლე II-ის მეორე ცოლი. პირველ მეუღლესთან დაშორების შემდეგ, 1745 წელს შეირთო ცოლად. 1749 წელს ანა აბაშიძე გარდაიცვალა. დასაფლავებულია მცხეთაში. მასთან ჰყავდა გიორგი და თამარ.
- 58.3. **დადიანის ქალი** – დარეჯან დადიანი, ერეკლე II-ის მესამე და უკანასკნელი მეუღლე. მასზე 1749 წელს იქორწინა და თითქმის ნახევარი საუკუნე ერთად ცხოვრობდნენ.
- 58.4. **მურავიოვი** – ანდრეი. გარდ. 1874 წელს. მოგზაური, მწერალი, ეკლესიის ისტორიკოსი. აქვს ნიგნი „საქართველო და სომხეთი“ – სიცრუითა და სიყალბით სავსე.
- 58.5. **ალექსანდრე I** – რუსეთის იმპერატორი 1801-1825 წლებში.
- 59.6. **ქეთევან, ეკატერინე, ანასტასია და თეკლა** – ერეკლე II-ის ასულები.
- 59.7. **გიორგი იასეს ძე ქსნის ერისთავი (1759-1863)** – ლენერალ-ოტინფატერი, სენატორი, „დიდი კნიაზი“. ცოლად ჰყავდა გიორგი XII-ის ქალი, გაიანე.
- 60.8. **თონიკე** – გიორგი ქსნის ერისთავის ძმა. ცოლად ჰყავდა ერეკლე II-ის შვილიშვილი, ქეთევან ბატონიშვილისა და ივანე მუხრანბატონის ასული, ბარბარე. ბარბარეს ჰყავდა ორი ქალი – ელენე და ნინო. ელენე ცოლად შეირთო გენერალმა პაპოვმა. ნინო ცოლად ჰყავდა ივანე თამაზის ძე ორბელიანს.
- 60.9. **ელისბარი** – ელიზბარ ქსნის ერისთავი, გიორგისა და თონიკეს ძმა.
- 61.10. **პლატონ იოსელიანი** – (1809-1875). ისტორიკოსი, ფილოსოფოსი, ღვთისმეტყველი, რედაქტორი. ათენის არქეოლო-

გიური საზოგადოების ნამდვილი წევრი. აღწერა და წიგნად გამოსცა გიორგი XIII-ის ცხოვრება. თანამშრომლობდა მარი ბროსესთან. არის ილია ჭავჭავაძის „გამოცანების“ პერსონაჟი („ცხვირდიდა და თვალდიდრონა...“); ეხუმრებოდა ნიკოლოზ ბარათაშვილი – ბაკენბარდებზე კატა დასწოლია ღამეო... ჩვენში ვირების ღმერთი (ბოგ ასლოვ) ეგ არისო (იხ. ნიკოლოზ ბარათაშვილი, პირადი წერილები, მოამზადა, შესავალი, კომენტარები, შენიშვნები, საძიებლები და გენეალოგიური ტაბულები დაურთო მაია ცერცვაძემ, არტანუჯი, თბ., 2015, გვ. 75).

- 60.11. ოსეფა ყორღანაშვილი** – იხ. „აღამამადხანის შემოსვლა“, კომენტარი №12.
- 63.12. ქოლაგირის ციხე** – ან დედოფლის ციხე-სიმაგრე. მდებარეობს ბოლნისის მუნიციპალიტეტის სოფელ ცურტავში. აგებულია 1788-98 წლებში დარეჯან დედოფლის მიერ. 2006 წელს მიენიჭა კულტურული მემკვიდრეობის უძრავი ძეგლის სტატუსი.
- 66.13. დავით სარდალი** – ორბელიანი. იხ. „აღამამადხანის შემოსვლა“, კომენტარი № 18.
- 70.14. ქეთევან ანდრონიკაშვილი (1754-1782)** – გიორგი XII-ის პირველი მეუღლე. ამისი ძმავა რევაზ ანდრონიკაშვილი, ერეკლეს მოლაღატე.
- 70.15. ბატორძალი ქეთევან** – ერეკლეს სიძის, ივანე მუხრანბატონის და. ვახტანგ კარგზე დანიშნული.
- 70.16. რევაზ ანდრონიკაშვილი** – იხ. „აღამამად-ხანის შემოსვლა“, კომენტარი №3.
- 73.17. თქვენს სიძეს ზაქარიას.** – იგულისხმება ზაქარია ანდრონიკაშვილი, ქიზიყის მოურავი.
- 77.18. იულონ ბატონიშვილი** – იხ. „აღამამად-ხანის შემოსვლა“ კომენტარი №6.
- 77.19. ბატორძალი სალომე** – იულონ ბატონიშვილის ცოლი.

კაპუცინთა პატრების შეთქმა (79)

ხელნაწერი: ავტოგრაფი H:2412-დ

თარიღი: [1854 წ.]

ხელმოწერა: თა. ალექსანდრე ჯ. ორბელიანი

მინაწერი: ს. კაზრეთს ია-ს დეკემბერს. ჩყნდ-ს [წელსა].

იბეჭდება პირველად.

- 79.1. კაპუცინთა პატრები** – კაპუცინები ყველაზე მეტად მის-დევევდნენ ლატაკურ ცხოვრებას და ვატიკანში ეგონათ, რომ საქართველოში მათ ნაკლები დანახარჯი ექნებოდათ.
- 79.2. მეფე თეიმურაზი** – თეიმურაზ მეორემ (1700-1762) კათო-ლიკე მისიონერებს ეკლესია ჩამოართვა და სამეფოდან გააძევა.
- 79.3. ანტონი ქათალიკოზი** – ანტონ პირველი (1720-1788) ქართ-ლის მეფე იესესა და თეიმურაზ მეორის ასულის -ელისაბე-დის – ვაჟი, ერისკაცობაში თეიმურაზი. 1755 წელს საეკლე-სიო კრებამ გაკათოლიკება დასწამა და თანამდებობიდან გადააყენა. ამის შემდეგ რუსეთს გაემგზავრა და ვლადი-მირის ეპარქიის მთავარეპისკოპოსად დაინიშნა. ერეკლე მეორის მოწვევით საქართველოში დაბრუნებული ანტონი კვლავ კათალიკოსი ხდება. დაკრძალულია სვეტიცხოველში.
- 79.4. ფრანგები, ფრანგების ეკლესია** – კათოლიკებს ეძახდნენ ფრანგებს, კათოლიკურ ეკლესიას – ფრანგულ ეკლესიას.

შეთქმა მეფეს ირაკლის მეორეზე საქართველოში (80)

ნაბეჭდი: „ცისკარი“, 1859 წ. №4. (A).

თარიღი: [1859].

ხელმოწერა: თ. ალექსანდრე ვახტანგის ძე ჯ. ორბელიანი

შესულია აგრეთვე 1879 წელს ზაქარია ჭიჭინაძის მიერ გამოცე-მულ კრებულში „თ. ალექსანდრე ჯამ.-ორბელიანის ნაწერი და ოთხი ლექსი თ. ვახტანგ ვახტანგის-ძის ორბელიანისა“. (B).

აქ მოთხრობილი ამბების სისწორე დადასტურებულია თანა-

მედროვე ისტორიკოსთა გამოკვლევებით.

- 80.1. პაატა ბატონიშვილი** – პაატა ბაგრატიონი (1720-1765), ქართლის მეფის, ვახტანგ VI-ის უკანონო შვილი. მამასთან ერთად წავიდა რუსეთში, იქ იზრდებოდა, შეისწავლა საარტილერიო საქმე. საქართველოში დაბრუნებული ცდილობდა ქართლში გამეფებას. ამ მიზნით ებრძოდა ქართლ-კახეთის მეფე ერეკლე II-ს. 1765 წელს მოაწყო შეთქმულება ერეკლეს წინააღმდეგ. შეთქმულებაში მონაწილეობდნენ როგორც მაღალი, არისტოკრატიული კლასის წარმომადგენლები, ასევე დაბალი ფენის შვილები.
- 80.2. დავით ბატონიშვილი** – აბდულა-ბეგის შვილი. აბდულა ბეგი (არჩილი) იყო ქართლის მეფის, იესეს ძე, ანტონ კათალიკოსის ძმა. პრეტენზია ჰქონდა ქართლის სამეფო ტახტზე. ებრძოდა ერეკლე II-ს. ბრძოლების მერე ერეკლემ და აბდულა-ბეგმა მოილაპარაკეს და კიდევ შერიგდნენ. თუმცა 1765 წელს დავით ბატონიშვილი შეთქმულებაში პაატა ბატონიშვილის გვერდით აღმოჩნდა. აბდულა ბეგს ცოლად ჰყავდა ერეკლე I-ის ასული, ქეთევანი. ამიტომ ამბობს თხზულებაში ერეკლე დავითზე, ჩემი ახლო ნათესავი, ჩემგან შვილივით გაზრდილიო.
- 81.3. დათუნა ფეიქარი** – მისი ცოლი ძიძად მუშაობდა სასახლეში. მან აღსარებაში გაანდო კარის ეკლესიის მღვდელს აჯანყებისთვის მზადების შესახებ. მღვდელმა მეფეს მოახსენა და ასე გაიხსნა შეთქმულება. ამისთვის დათუნა ფეიქარს მეფემ აზნაურობა და ყილიჯ-ყორჩობა უბოძა (ყილიჯ – ხმალი, ყორჩი – მცველი).
- 81.4. დიმიტრი ამილახვარი** – პაატა ბატონიშვილის შეთქმულების მონაწილე (1722-1773). ზემო ქართლის სამეფოს სარდალი. ეჭირა სახლთუხუცესის თანამდებობაც. დიმიტრი და გივი ამილახვარი ბიძაშვილები იყვნენ. „1744- წლიდან 1765 წლამდე ერეკლე მეფესა და დიმიტრი ამილახვარს შორის ურთიერთობები მრავალგზის შეიცვალა... 1759 წელს ერეკლემ დიმიტრი ამილახვრის უფროს ძეს გიორგის თავისი უმცროსი და – ელისაბედი მიათხოვა“ (ვაჟა კიკნაძე, ბოლოსიტყვაობა რჩეულთა ბიბლიოთეკის სერიით გამოცემული №26-ე კრებული: ალექსანდრე ამილახვარი, ბრძენი აღმოსავლეთისა, „ლომისი“, თბ., 1997 წ.). შეთქმულებაში მონაწილეობის

გამო დიმიტრი ამილახვარს ყმა და მამული ჩამოართვეს და თბილისში შინაპატიმრობაში დატოვეს.

- 85.5. იმის შვილი ალექსანდრე** – ალექსანდრე ამილახვარი (1750-1802). ქართველი ფილოსოფოსი და ისტორიკოსი. დაწერილი აქვს ტრაქტატი „ბრძენი აღმოსავლეთისა“, რომელშიც წარმოსახავს იდეალური მონარქის სახეს, და ავტობიოგრაფიული თხზულება „გეორგიანული ისტორია“, რომელშიც დაწვრილებითაა მოთხრობილი პაატა ბატონიშვილის შეთქმულებისა და მასში მონაწილე პირთა შესახებ. ალექსანდრეს ცხვირი მოაჭრეს და ფეხის ძარღვები გადაუჭრეს.
- 85.6. დიმიტრი ციცისშვილი** – 1765 წლის პაატა ბატონიშვილის შეთქმულების მონაწილე. დასაჯეს ენის მოჭრით.
- 85.7. ელისბარ თაქთაქიშვილი და ამის შვილი იასე** – ორივე პაატა ბატონიშვილის შეთქმულებაში მონაწილეობდა. ელიზბარი ცეცხლში დაწვეს და იასეს ცალი თვალი ამოთხარეს.

ვარანცოვთან ჩემი დაბეზლება (86)

ხელნაწერი: ავტოგრაფი K S:1653-ა

თარიღი: 1862 წ. 24 ივლისი

ხელმოწერა: თა ალ. ვახ. ძე ფ. ორბელიანი, 24-ს ივლისს 1862-ს წელსა ს. კაზრეთს

პირველი პუბლიკაცია: ალექსანდრე ორბელიანი, „სიტყვა მამულის ტრაპეზზედ“, „ლომისი“, თბ., 1999.

- 86.1. ვარანცოვი** – მიხაილ ვორონცოვი (1782-1856), კავკასიის მეფისნაცვალი 1844 წლის დეკემბრიდან 1854 წლის ნოემბრამდე, კავკასიის ცალკე კორპუსის მთავარსარდალი. ბრიტანული დიპლომატიის მცოდნე ვორონცოვმა რუსეთის ხელისუფლების ე. წ. „ცეცხლისა და მახვილის“ პოლიტიკა საქართველოში შეცვალა მოქნილი, ლიბერალური პოლიტიკით. ცბიერი მმართველის საბოლოო მიზანი იგივე იყო, რაც ადრინდელი მთავარმართველებისა – ქართულ სხეულში რუსული სულის ჩანერგვა. ბევრი ჩვენი მოღვაწე – აკაკი

წერეთელიც კი – მიხაილ ვორონცოვს მიიჩნევდა ქართველთა კეთილისმყოფელად. ალექსანდრე ორბელიანი არ მოტყუებულა მეფისნაცვლის მოჩვენებითი კეთილგანწყობით. მისი აზრი ვორონცოვზე ფაქტობრივად ემთხვევა თანამედროვე ისტორიკოსთა შეხედულებებს.

86.2. ერასტი სტეფანიჩი ანდრეევსკი – ერასტი სტეფანეს ძე ანდრეევსკი (1809-1872). მეფისნაცვალ ვორონცოვის პირადი ექიმი. სამედიცინო განათლება მიიღო ბერლინში. ხარკოვის უნივერსიტეტში მოიპოვა მედიცინის დოქტორის ხარისხი. მეუღლე – ბარბარე გიორგის ასული თუმანიშვილი (1819-1876), ერთ-ერთი პირველი სცენისმოყვარე გახლდათ. გიორგი ერისთავის „გაყრაში“ 1850 წლის 2(14) იანვარს კნენა მაკრინეს როლი შეასრულა. ანდრეევსკებს ორი ქალიშვილი ჰყავდათ – ნინო და ელენე. ნინო მტკვარში დაიხრჩო. დაკრძალულია მთანმინდაზე, მამადავითის ეკლესიაში. ელენე იყო მწერალ გიორგი შარვაშიძის მეუღლე. ანდრეევსკებთან სტუმრობას ოდესაში იგონებს აკაკი წერეთელი „ჩემ თავგადასავალში“.

86.3. შამილი (1797-1871) – ჩრდილოეთ კავკასიელი ხალხების მეთაური რუსეთის დამპყრობლური პოლიტიკის წინააღმდეგ ბრძოლაში. შამილმა მისცა მთის ხალხს (ძირითადად, დაღესტნელებსა და ჩეჩნებს) ახალი რელიგია, მებრძოლი ისლამი ანუ მიურიდიზმი, რომლის ლოზუნგიც გახლდათ ბრძოლა ყველა ქრისტიანისა და განსაკუთრებით რუსების წინააღმდეგ. შამილს კავშირი ჰქონდა სხვა სახელმწიფოებთან – თურქეთთან, ირანთან, ინგლისთან, საფრანგეთთან... იღებდა მათგან დახმარებას – იარაღს, ფულს. სიცოცხლეშივე ლეგენდაში გადავიდა. აკაკი წერეთელს აქვს ლექსი „შამილის სიზმარი“. შამილის მხარესაა ალექსანდრე ყაზბეგის სიმპათია („მამის მკვლელი“). დაუმორჩილებლობის სიმბოლოდაა წარმოდგენილი გრიგოლ რობაქიძის ნოველაში „იმამ შამილი“. შამილისადმი მიძღვნილი ლექსების მთელი ციკლი აქვს ტიცციან ტაბიძეს. უკრაინელი პოეტი ტარას შევჩენკო პოემაში „კავკასი“ მიესალმა კავკასიის მთიელთა ეროვნულ-გამათავისუფლებელ მოძრაობას. შამილს კარგად ახასიათებენ თვით მისი ტყვეები – ილია ორბელიანი („რვა თვე შამილის ტყვეობაში“, თბ., 1991) და ანა დრანსე („შამილის ტყვე ქალები“, თბ., 2010).

- 87.4. იმის ცოლს** – მიხაილ ვორონცოვის ცოლი, ელისაბედ ქსავერევნა (ქსავერის ასული) ვორონცოვა (ბრანიცკაია). ახალგაზრდობაში ეტრფოდა და ლექსებს უძღვნიდა ალექსანდრ პუშკინი. ამის გამო მიხაილ ვორონცოვი მტრობდა პუშკინს. პოეტიც ვალში არ რჩებოდა და ეპიგრამებს წერდა ვორონცოვზე. ელიზავეტა ქსავერევნას ჰქონდა თბილისში სალონი (იხ. იაკობ ბალახაშვილი, ლიტერატურული წრეები და სალონები საქართველოში, თბ., 1940).
- 87.5. ილია ორბელიანი** (1818-1853) – გრიგოლ ორბელიანის უმცროსი ძმა, ნიკოლოზ ბარათაშვილის ტოლი და მეგობარი. ილიას ბებია – ელენე ბატონიშვილი და ალექსანდრე ორბელიანის დედა – თეკლა ბატონიშვილი დები იყვნენ.
- 89.6. თამამშვივის ქარვასლა** – გაბრიელ თამამშვივი (18??-18??), წარმოშობით სომეხი, პირველი გილდიის ვაჭარი, მეცენატი, თბილისისა და სტავროპოლის საპატიო მოქალაქე. მისი სახსრებით აშენდა თბილისში ოპერის თეატრის პირველი შენობა, რომელსაც საფუძველი 1847 წელს ჩაეყარა და მშენებლობა საბოლოოდ 1851 წელს გასრულდა. მშენებლობას სპეციალურად მოწვეული იტალიელი არქიტექტორი ჯოვანი სკუდიერი ხელმძღვანელობდა. ახლანდელი თავისუფლების (მაშინ პასკევიჩ-ერევანსკის ანუ, როგორც თბილისელები მოიხსენიებდნენ, ერევნის) მოედანზე კავკასიის მთავარმართებელმა მიხაილ ვორონცოვმა გამოყო მიწის ფართობი (იაფად იყიდა ქართველი მემამულის, ესტატე ციციშვილისგან) თეატრის ასაშენებლად. გაბრიელ თამამშვივმა იქ ააგო ოთხსართულიანი შენობა, სავაჭრო სახლი – ქარვასლა, რომლის მეორე და მესამე სართულებზე განთავსებული იყო თეატრი. ამიტომ თეატრს ქარვასლის თეატრადაც მოიხსენიებდნენ. 1874 წელს თეატრი მთლიანად დაინვა. თავისუფლების მოედნის რეაბილიტაციის დროს მიწის ქვეშ აღმოჩნდა ყოფილი თეატრის შენობის ნანგრევები. ალექსანდრ დიუმა „კავკასიაში“ წერდა, თბილისის სათეატრო დარბაზისთანა თვალწარმტაცი დარბაზი ჩემს სიცოცხლეში არსად მენახაო.
- 89.7. ზუბალოვის გოსტინიца ვეროპა** – 1859 წელს იტალიელმა კომერსანტმა ვილამ, ერევანსკის (ახლანდელი თავისუფლების) მოედანზე, ივანე ზუბალაშვილის სახლის მეორე სართულზე გახსნა სასტუმრო „იტალია“. 1864 წელს სასტუმროს სახელი შეეცვალა და დაერქვა „ვეროპა“. 1859 წელს,

სასტუმროს გახსნამდე რამდენიმე თვით ადრე ამ სახლში უმასპინძლეს ალექსანდრ დიუმას. 1970 წელს ეს სახლი დაანგრიეს, რათა ადგილი გაეთავისუფლებინათ ცეკავშირის შვიდსართულიანი შენობისთვის (დავით ხოშტარია, თბილისის ძველი სასტუმროები, თბილისი, „არტანუჯი“, 2011).

- 89.8.** ვასილი ოსეფიჩი ბებუთოვი – ვასილ იოსებ ძე ბებუთაშვილი (1789-1858) – გენერალ-ინფანტერი. 1847-56 წლებში ამიერკავკასიის მხარის სამოქალაქო სამმართველოს უფროსი და მთავარი სამმართველო საბჭოს თავმჯდომარე. ხელს უწყობდა კავკასიაში რუსული მმართველობის დამყარებას.

მეფის ირაკლი II-ის ისტორიაზე (91)

ნაბეჭდი: „ცისკარი“, 1862 წ. №11. (A).

თარიღი: [1862 წ.]

ხელმოწერა: თ. ალექსანდრე ვახტანგის ძე ჯ. ორბელიანი.

შესულია აგრეთვე 1879 წელს ზაქარია ჭიჭინაძის მიერ გამოცემულ კრებულში „თ. ალექსანდრე ჯამ.-ორბელიანის ნაწერი და ოთხი ლექსი თ. ვახტანგ ვახტანგის-ძის ორბელიანისა“. (B).

ვათარიღებთ პირველნაბეჭდის მიხედვით.

ალექსანდრე ორბელიანს მიაჩნია, რომ წარსულის შესწავლა საჭიროა მომავლისათვის. ნამდვილი ისტორიის აღდგენა, მისი აზრით, ან დოკუმენტების შესწავლითაა შესაძლებელი, ან მომსწრე პირთა ნაამბობის მიხედვით. ეს უკანასკნელი ხერხი აქვს მომარჯვებული თვითონ. უმრავლესობას თუ მოსწონდა მისი ნაწერები, იყვნენ ისეთებიც, რომლებსაც ზღაპრად, სიცრუედ, ჭორად მიაჩნდათ მწერლის მონათხრობი ისტორიული ამბები. ასე განუსჯელად დაპირისპირებულები ჰყავს განზოგადებული ერთი მოპაექრის სახით და ყველას ერთად სცემს პასუხს ამ წერილით.

- 91.1.** „ან შენსა მოველ, შენსა ტანადობასა ვეტრფიალები და შენი უდასტურო კი არ წავალ“ – ზმებით მიმართავს მოსაუბრე მოსაუბრეს. მასში შეფარვით იკითხება: შენ სამოველ, შენ

სატანა, შენ იუდა. გავრცელებული ზმა ყოფილა საქართველოში და ალექსანდრე ორბელიანის ცნობით, ცოცხლად ყოფილა შემონახული იმერეთში. აკაკი წერეთელსაც აქვს გამოყენებული.

- 91.2. **ბისტიანი თვალი** – ბისტი თეთრი ლაქაა თვალის გუგაზე. ხელს უშლის მხედველობას. ბისტიანი თვალი, ფაქტობრივად, ბრმას ნიშნავს.
- 91.3. **გამოსურმული** – გამავეებული.
- 91.4. **ომან ხერხეულიძე** – იხ „ასპინძის ომი“, კომენტარი №6.
- 91.5. **ზაალ მდივანბეგი** – უკვე მოხუცებული ზაალ მდივანბეგის ნაამბობს სხვაგანაც იხსენებს მწერალი და ისტორიული წყაროს მნიშვნელობას ანიჭებს მას. იხ. „ასპინძის ომი“, კომენტარი № 10.

რუსების დასი ქართულები ჩემზედ (96)

ხელნაწერი: ავტოგრაფი K S:1662

თარიღი: [1862-1868]

ხელმოწერა: არა აქვს

პირველი პუბლიკაცია: გაზ. „საქართველო“, 1998 წ. 21 იანვარი. შესულია აგრეთვე კრებულში: ალექსანდრე ორბელიანი, „სიტყვა მამულის ტრაპეზზედ“, „ლომისი“, თბ., 1999 წ.

სტატიაში ნახსენებია მეფისნაცვალი მიხაილ ნიკოლოზის ძე რომანოვი, რომელიც ამ მოვალეობას ასრულებდა 1862-82 წლებში. თხზულება დაწერილი ჩანს „ველიკი კნიაზის“ (დიდი მთავრის) საქართველოში ჩამოსვლიდან ახლო ხანებში. სქოლიოში ერთ შენიშვნას უზის ავტორისეული თარიღი: 2-ს მაისს 1868-სა წელსა ქ. ტფილისს. ამიტომ თხზულებას პირობითად ვათარიღებთ ასე: [1862-1868].

- 96.1. **სარდალ ივანეს შვილი ლუარსაბი** – ივანე იყო დავით სარდლის შვილი (იხ. „ალამამადხანის შემოსვლა“, კომენტარი №18). ივანეს ორი ვაჟი ჰყავდა – დავითი და ლუარსაბი. მათი უფროსი და, სალომე გახლდათ პოეტ ალექსანდრე ჭავჭავაძის მეუღლე. მათივე დისშვილია ელიზბარ ერისთავი, 1832

- წლის შეთქმულების ერთ-ერთი მეთაური.
- 96.2. მთავარმართებელ ტორმუსოვთან** – ალექსანდრ ტორმასოვი (1752-1819), საქართველოს მთავარმართებელი 1809-11 წლებში.
- 97.3. ლომისახარ (ხვარამზე)** – ალექსანდრე ორბელიანის გამდელი, რომელიც ყმანვილს რუსების (დამპყრობლების) სიძულვილს ასწავლიდა თურმე.
- 97.4. „დავით აღმაშენებლის დრამაშიც გამოვთქვი მე ის ჩემი გამდელი“** – „დავით აღმაშენებელში“ არაერთი პატრიოტი, სამშობლოს თავისუფლებისათვის მებრძოლი ქალია დახატული, მაგრამ კონკრეტულად რომელ პერსონაჟში იგულისხმება ავტორმა საკუთარი გამდელის თვისებები, ძნელი სათქმელია.
- 97.5. „ამ ამბებისთვის დავდიოდი ძველ კაცებში“...** – ალექსანდრე ორბელიანი წარსულს ცოცხალი ინფორმატორების მეშვეობით აცოცხლებდა. ერთსა და იმავე ამბავს სხვადასხვა ადამიანისგან ისმენდა, მათ მონათხრობს ერთმანეთს ადარებდა და ასე ალადგენდა სიმართლეს. ამბებს მწერალს ისინიც უყვებოდნენ, ვინც თავის დროზე ლალატობდა მეფესა და ქვეყანას. ზოგი თურმე სინანულს გამოთქვამდა, რომ მეფის მტრობის გამო ქვეყანა დაღუპა.
- 98.6. „... საქართველოს განთავისუფლება მითხრეს...“** – იგულისხმება მზადება 1832 წლის შეთქმულებისთვის.
- 98.7. „როდისაც ვარანცოვი ნამესტნიკათ მოვიდა... დამაბეზლეს იმას...“** – ალექსანდრე ორბელიანს 1862 წელსვე დანერგული აქვს „ვარანცოვთან ჩემი დაბეზლება“ (იხ. ამავე ტომში).
- 99.8. „ვითმენდი მხოლოდ ჩემის მამულისათვის“** – გადასახლებიდან დაბრუნების შემდეგ ალექსანდრე ორბელიანმა, ერთადერთმა, უერთგულა 1832 წლის შეთქმულების იდეებს. მიაჩნდა, და არც უსაფუძვლოდ, რომ თვითონ რომ არ ყოფილიყო, მამულის გამოხსნის, სახელმწიფოებრიობის აღდგენის იდეას გაქრობა ემუქრებოდა.
- 100.9. „...სხუა გვარი მოსატყუებელი დრო იყო ჩვენი ვარანცოვისაგან“** – ალექსანდრე ორბელიანის შეხედულება მეფისნაცვალ მიხაილ ვორონცოვისა და მისი ცბიერული პოლიტიკის შესახებ გაზიარებულია ჩვენს თანამედროვე ისტორიოგრაფიაში.
- 103.10. „როდისაც მურავიოვი მოვიდა აქა...“** – ნიკოლოზ მუ-

რავიოვი კავკასიის მეფისნაცვალი იყო 1854-1856 წლებში, ვორონცოვის შემდეგ. ადრე იგი მსახურობდა კავკასიაში, როგორც სამხედრო მოხელე. მას უშუალოდ იცნობდა ალექსანდრე ორბელიანი. ალბათ, პირადი ნაცნობობა განაპირობებს მწერლის შედარებით კეთილგანწყობას მეფის ამ მოხელის მიმართ.

- 104.11. **გრიგოლ ბაგრატიონ-მუხრანსკი** – გრიგოლ ივანეს ძე მუხრანბატონი (1797-1861). ქეთევან ბატონიშვილისა და ივანე მუხრანბატონის მესამე ვაჟი. თანამშრომლობდა „ცისკარში“. გარდაიცვალა უშვილო.
- 104.12. **„განათლება ის არის, რომ თქვენი შვილები კარგს სასწავლებლებში გაიზარდნენ...“** – ალექსანდრე ორბელიანი არაერთგზის აღნიშნავს თავის თხზულებებში ევროპული განათლების უპირატესობას და ცხოვრების ყველა სფეროში ევროპეიზაციის მომხრეა.
- 104.13. **ჯუზეპე გარიბალდი (1807-1882)** – XIX საუკუნის იტალიის ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობის ერთ-ერთი მეთაური. განსაკუთრებით უყვარდათ ილია ჭავჭავაძესა და სხვა ქართველ სამოციანელებს. იტალიელთა ბრძოლას თავისუფლებისათვის თვალყურს ადევნებდა ალექსანდრე ორბელიანიც და საქართველოში ეროვნული იდეების საქადაგებლად იყენებდა მას. დაწერილი აქვს „სიტყვა იტალიისათვის“ (იხ. ეს გამოცემა, ტ. II).
- 105.14. **კნიაზ ბარატინსკი** – ალექსანდრ ბარატინსკი 1856-62 წლებში კავკასიის მეფისნაცვალი. შამილის დაპატიმრების გამო მიიღო გენერალ-ფელდმარშლობა და რუსეთის იმპერიის უმაღლესი სამხედრო ჯილდო – ანდრია პირველწოდებულის ორდენი. ცოლად შეირთო ალექსანდრე ორბელიანის ძმისწული – ლიზა (ელისაბედ) დიმიტრის ასული.
- 105.15. **„...ნამდვილი ქართველებისთვისა კეთილგამძრახველი დიმიტრი ყიფიანი...“** – დიმიტრი ყიფიანის (1814-1887) ნამდვილქართველობას ჯერ კიდევ 60-იან წლებში ხედავდა და აღნიშნავდა ალექსანდრე ორბელიანი. მოგვიანებით, 70-იან წლებში, ილია ჭავჭავაძე „გამოცანებში“ იტყვის დიმიტრი ყიფიანის შესახებ: „მარტო მას, ვგონებ, ქვეყანა ფეხებზე არა ჰკიდიაო“.
- 106.16. **„ამ გრიგოლის დროსა სრულიად მოვისვენე“** – გრიგოლ ორბელიანი ალექსანდრე ორბელიანის ნათესავი იყო დედ-

ის მხრიდანაც და მამის მხრიდანაც.

გრიგოლ ორბელიანი ბარიატინსკის მეფისნაცვლობის დროს რამდენიმე თვე (როცა ბარიატინსკი საქართველოში არ იმყოფებოდა) ასრულებდა მეფისნაცვლის მოვალეობას.

- 107.17. **„გრიგოლს თავისი გაუბედაობით...“** – ალექსანდრე ორბელიანისეული დახასიათება გრიგოლ ორბელიანისა ემთხვევა ილია ჭავჭავაძისეულ დახასიათებას: „მაგრამ გაუბედავია...“
- 107.18. **„ზაქარია თავის პირდაპირის ენერჯის გამო...“** – ასე ახასიათებს მწერალი გრიგოლის ძმას, ზაქარია ორბელიანს (1806-1835).
- 107.19. **„ილია თავის ყიზილბაშურის ბუნებით...“** – უალრესად საყურადღებოა მწერლის მიერ ილია ორბელიანის (1815-1853), ბაშკადიკლარის გმირის, სწორედ ამ თვისების – ორპირობის, მედროვეობის, კონფორმიზმის – აღნიშვნა.
- 107.20. **„მასუკან ხელმწიფის ალექსანდრეს ძმა მიხეილი დავინიშნეს ნამესტნიკათ აქა“** – 1862 წლის ბოლოდან 1882 წლამდე საქართველოს მეფისნაცვალი იყო მიხაილ ნიკოლოზის ძე რომანოვი, იმპერატორ ალექსანდრე II-ის ძმა.

1811-ის წლის ჭირი საქართველოში (109)

ხელნაწერი: ავტოგრაფი K S:1652-ბ

თარიღი: 1864 წ. 24 აპრილი

ხელმოწერა: თა ალექს. ვახ. ძე ჯ. ორბელიანი, 24-ს აპრილს 1864-სა წელსა ქ. ტფილისს

პირველი პუბლიკაცია: XIX საუკუნის ქართველი მოღვაწენი, ქართული ბიოგრაფიული ცენტრი, 25-ტომეულის მთავარი რედაქტორი ზაზა აბზიანიძე, თბ., 2009.

109.1. **მარტყოფი** – სოფელი აღმოსავლეთ საქართველოში, ქვემო ქართლში, გარდაბნის რაიონში. დასახლებული ყოფილა უძველესი ხანიდან. XV საუკუნიდან აქ იყო კახეთის მეფეთა ერთ-ერთი რეზიდენცია. 1625 წელს მარტყოფის ველზე გაიმართა ქართველთა და სპარსელთა ბრძოლა, რომელიც ქართველთა გამარჯვებით დამთავრდა.

- 110.2. ჩვენი სიძე ბეჟან** – ცოლად ჰყავდა მწერლის მამიდაშვილი, გიორგი ჩოლოყაშვილისა და ეკატერინე ორბელიანის ასული ასუა (ანა).
- 110.3. ჩემი მამიდაშვილი ასუა** – ანა (ასუა) ჩოლოყაშვილი, ეკატერინე ორბელიანის ასული, თადია ჩოლოყაშვილის და.
- 111.4. ყარაბულახი** – სოფელი დმანისის რაიონში.
- 112.5. პატარძეული** – სოფელი საგარეჯოს მახლობლად. იხსენიება ვახუშტი ბატონიშვილის, ომან ხერხეულიძის, თეიმურაზ ბაგრატიონისა და სხვათა ნაშრომებში (გიორგი ლეონიძის მშობლიური სოფელი).

საქართველოს მეფის ირაკლის ძე ლევან (114)

ხელნაწერი: ავტოგრაფი K S: 1655-ბ

თარიღი: 1865 წ., 27 აგვისტო

ხელმოწერა: თაა. ვახ. ძე ჯ. ორბელიანი, დიდყაბართოს ნალჩიკში.

მინაწერი: ჩემი სიძე დავით ქობულოვი იქ ნაჩაღნიკათ რომ გაგზავნეს, ბოლოს მე და ჩემი ცოლიც იმათთან წავედით.

პირველი პუბლიკაცია: „წერილები და მასალები საქართველოს ისტორიისათვის“, I. ს. კაკაბაძე; თბ., 1914 წ.

- 114.1. „...მოურავს დავით ციციშვილსა ჰყუანდა“** – იგულისხმება ერეკლე II-ისა და დარეჯან დადიანის ასული მარიამი (დაახ. 1750-1829), რომელიც ცოლად ჰყავდა თბილისის მოურავს, დავით ციციშვილს.
- 114.2. ელენე ბატონიშვილი** – ერეკლე II-ისა და დარეჯან დადიანის ასული (1753-1786). იმერეთის მეფის, სოლომონ I-ის ძმის, არჩილის მეუღლე. მისი შვილია იმერეთის უკანასკნელი მეფე სოლომონ II. შემდეგში ელენე ცოლად გაჰყვა ქიზიყის მოურავს, ზაქარია ანდრონიკაშვილს. ელენეს და ზაქარიას შვილი იყო ხორეშან ანდრონიკაშვილი, დედა გრიგოლ ორბელიანისა.
- 114.3. ანტონ ქათალიკოზი** – ანტონ I (ერისკაცობაში თეიმურაზ ბაგრატიონი. 1720-1788), აღმოსავლეთ საქართველოს კათალიკოსი 1744-56 და 1763-88 წლებში. ქართლის მეფის, ვახტანგ VI-ის ძმის, იესესა და კახეთის მეფის, თეიმურაზ II-ის

დის, ელისაბედის ვაჟი. ერეკლე II-ის მამიდაშვილი. ანტონ კათალიკოსი ევროპული ორიენტაციის მომხრე იყო. იზრდებოდა თელავში, სამეფო სასახლეში. მიიღო ფართო განათლება. იყო მეცნიერი, მწერალი, გრამატიკოსი – სასულიერო და საერო მოღვაწე. გვერდით ედგა ერეკლე II-ს მეფის ხელისუფლების განმტკიცებისათვის ბრძოლაში, იღვწოდა საქართველოს გაერთიანებისა და დამოუკიდებლობის შენარჩუნებისთვის. იმის გამო, რომ ძალიან დაუახლოვდა თბილისში მყოფ კათოლიკე მისიონერებს (კაპუცინელებს), დაუპირისპირდა მეფე თეიმურაზ II და ანტონი რუსეთში გაიხიზნა (თეიმურაზის მიერ კათოლიკეთა წინააღმდეგ ბრძოლა აღწერილი აქვს ალექსანდრე ორბელიანს თხზულებაში „კაპუცინთა პატრების შეთქმა“). თეიმურაზის გარდაცვალების შემდეგ მისმა ვაჟმა, ერეკლე II-მ ანტონი დააბრუნა საქართველოში და საეკლესიო კრებამ იგი კვლავ კათალიკოსად აირჩია. „... მგონია, ისიც სანამლავით გაათავეს“, – ვარაუდობს მწერალი. ანტონ კათალიკოსის მოწამვლის ვერსია მეცნიერულად დადასტურებული არ არის, მაგრამ ალექსანდრე ორბელიანის ვარაუდი თავისთავად ძალიან საგულისხმოა.

114.4. ბატონიშვილი ლევან – ლევან ბატონიშვილი (1756-1781) ერეკლე II-ისა და დარეჯან დადიანის უფროსი ვაჟი (მანამდე ცოლ-ქმარს რამდენიმე ქალი ჰყავდა). ერეკლეს იგი ეიმედებოდა სამეფო ტახტზე თავის შემცვლელად. 1772-74 წლებში ანტონ კათალიკოსთან ერთად მივლინებული იყო რუსეთში. ამ ელჩობის შემდეგ ლევანი დაინიშნა „რეგულის“ (მორიგე ჯარის) უფროსად. ამ ასპარეზზე განსაკუთრებით ისახელა თავი. თითქმის შეწყდა ლეკიანობა. ლევან ბატონიშვილი კი ფოლკლორის გმირადაც იქცა. 25 წლისა, 1781 წლის 12 თებერვალს მოულოდნელად გარდაიცვალა სოფელ ვეჯინში (ალექსანდრე ორბელიანის ცნობით, სოფელ ველისციხეში). მწერლის მტკიცებით, ეს იყო პოლიტიკური მკვლელობა – ლევან ბატონიშვილი მონამლეს ერეკლესა და საქართველოს მტრებმა.

114.5. „ორნი გონიერები რუსეთში გაგზავნა ეკატერინა ხელმწიფის კარზედ“ – იგულისხმება ქართული დელეგაციის რუსეთში ელჩობა 1772-74 წლებში.

114.6. „მოიგონეს მორიგე წესიერი ჯარი“ – მორიგე ჯარი ანუ რეგული ჩამოყალიბდა 1774 წელს და მას მეთაურობდა ლე-

ვან ბატონიშვილი. ლევანის მკვლევლობის (1881 წ.) შემდეგ ფაქტობრივად მორიგე ჯარმაც შეწყვიტა არსებობა.

- 115.7. ბატონიშვილი გიორგი** – შემდეგ საქართველოს მეფე გიორგი XII (1746-1800). ერეკლე II-ის უფროსი ძე, ანა აბაშიძისგან ნაყოლი. მამას გიორგი არ მიაჩნდა ღირსეულ მემკვიდრედ. ფიქრობდა, რომ იმ უაღრესად რთულ ვითარებაში, რომელშიც საქართველო იმუშავდა იმყოფებოდა, გიორგის რბილი ხასიათი, გადაჭარბებული ღვთისმოსაობა, მიმნდობლობა და სხვა ვერ შეუწყობდა ხელს სახელმწიფოს მტკიცე ხელით მართვაში. ამას ემატებოდა ისიც, რომ ტახტზე ასვლამდე გიორგი უკვე მძიმედ ავადაც იყო. ამიტომაც გადაწყვიტა ტახტის მემკვიდრეობით გადაცემის წესის შეცვლა. სურდა, გიორგის მერე მომდევნო ვაჟი, ლევანი გამეფებულიყო.
- 115.8. „თავის გონიერის ცოლით ქეთევანით“** – ქეთევან ანდრონიკაშვილი (1754-1782), გიორგი მეთორმეტის პირველი მეუღლე. მის ძმას, რევაზ ანდრონიკაშვილს, არაერთხელ ახსენებს ალექსანდრე ორბელიანი, როგორც ერეკლესა და საქართველოს მოღალატეს. მწერლის ცნობით, მეფე-დედოფალს განსაკუთრებით ჰყვარებიათ თავიანთი ქვვიანი, მამაცი, ერთგული რძალი – ქეთევანი.
- 117.9. „ენდრონიკაანთ ქალი ელენე“** – ლევან ბატონიშვილის მეუღლე, ქაიხოსრო ანდრონიკაშვილის ასული, ზოგ წყაროში მოხსენიებულია, როგორც ნინო. ალექსანდრე ორბელიანი მას ელენედ იხსენიებს. ეს ქალი გიორგი XII-ის ცოლის, ქეთევან ანდრონიკაშვილის ნათესავი ყოფილა და ლევანისთვისაც მას გაუცვნია.
- 117.10. „დედიდა ჩემი ქეთევან ბატონიშვილი და დედაჩემი“** – ქეთევან და თეკლა ბატონიშვილები, დეიდა და დედა მწერლისა. ორივე წერდა ლექსებს. ქეთევანი, იოანე მუხრან-ბატონის მეუღლე, დაპატიმრებული იყო 1804 წლის მთიულეთის აჯანყების მზადებაში მონაწილეობისთვის, კერძოდ, ბრალად ედებოდა ძმასთან, ალექსანდრე ბატონიშვილთან მიმონერა და თხოვნა, რომ მალე ჩამოსულიყო საქართველოში.

1829-სა წელსა არეულობა საქართველოში (123)

ხელნაწერი: ავტოგრაფი K S:1656-ა

თარიღი: 1865 წ. 27 ნოემბერი

ხელმოწერა: თა ალექსანდრე ვახტანგის ძე ჯ. ორბელიანი
27-ს ნოემბერს 1865-სა წელსა

ქ. ტფილისს.

მინაწერი: ეს ძრიელ საჭირო და სასარგებლო ჰაზრი არის, მარამ ორი თევზი რომ ერთს ტაფაში იყვენენ, მაინც ერთობა უნდა ერქვათ. საქართველო შესდგება ქართველთა და სომეხთაგან და სჯობს, რომ ერთის ხმით იყოს ერთგულობის გამოჩენა და საქმის წარმოება.

ძნელი სათქმელია, ეს მინაწერი ვისია. იმავე მკრთალი ფანქრითა და ხელწერითაა, როგორითაც მეორე სქოლიო. ტექსტში სქოლიოს ნიშანი არ უზის. ის სქოლიო და ეს აბზაცი ერთმანეთს ავსებს და ძირითად ტექსტს არ უკავშირდება.

პირველი პუბლიკაცია: ყ. „საისტორიო მოამბე“, 1960 წ. (ავთანდილ იოსელიანის პუბლიკაცია).

123.1. „1826-სა წელსა უეცრათ დიდი სპარსეთისა ჯარით წამოვიდა აბაზმირზა“ – აბას-მირზა (1789-1833). ირანის დიდი სახელმწიფო და სამხედრო მოღვაწე. ირანის ტახტის მემკვიდრე. ფაქტობრივად ირანის საშინაო და საგარეო საქმეთა გამგებელი. მთავარ ამოცანად მიაჩნდა ამიერკავკასიიდან რუსების განდევნა. სარდლობდა ირანის არმიას რუსეთ-ირანის პირველი (1804-13 წლები) და მეორე (1826-28 წლები) ომების დროს.

123.2. „თა ნიკოლოზ ფალავანდოვს დაენერა“ – ნიკოლოზ იოსების ძე ფალავანდიშვილი (1790-1855). თბილისის სამოქალაქო გუბერნატორი. ძმა 1832 წლის შეთქმულების გამცემის, იასე ფალავანდიშვილისა. რუსული ენის კარგი ცოდნისა და რუსეთის ერთგულების გამო საქართველოს მთავარმართველთა ნდობით სარგებლობდა. ცოლად ჰყავდა მარიამ ლუარსაბის ასული ორბელიანი.

123.3. ერმოლოვი – ალექსი პეტრეს ძე (1777- 1861). რუსი სამხედრო და სახელმწიფო მოხელე. 1816-27 წლებში საქართველოს მთავარმართველი. ბოროდინოს ბრძოლის მონაწილე.

გენერალ-ინფანტერი.

- 124.4. პასკევიჩი** – ივან თედორეს ძე (1782-1856). საქართველოს მთავარმართებელი 1827-31 წლებში. 1826-28 წლებში რუსეთ-ირანისა და 1828-29 წლებში რუსეთ-ოსმალეთის ომების დროს კავკასიის ჯარების მთავარსარდალი. 1828 წელს ომში მიღწეული წარმატებების გამო მიენიჭა ერევნის გრაფის წოდება. მოიხსენიებდნენ პასკევიჩ-ერევანსკიდ.
- 124.5. რომან ბაგრატიონი** – რომან (რევაზ) ივანეს ძე ბაგრატიონი (1778-1834). რუსეთის არმიის გენერალ-მაიორი. მხედართმთავარ პეტრე ბაგრატიონის უმცროსი ძმა. 1828 წელს დაინიშნა თბილისის მაზრის გუბერნატორის თანაშემწედ. 1832 წელს მის სახლში დაიდგა ალექსანდრ გრიბოედოვის „ვაი ჭკუისაგან“. რომან (რევაზის) შვილია ნიკოლოზ ბარათაშვილის გიმნაზიისდროინდელი მეგობარი პეტრე ბაგრატიონი.
- 124.6. პეტრე ბაგრატიონი** – პეტრე ივანეს ძე ბაგრატიონი (1765-1812). რუსეთის არმიის გენერალ-ინფანტერი. 1812 წლის საფრანგეთ-რუსეთის ომის (ბოროდინოს) გმირი.
- 125.7. „ნაჩაღინკის შტაბს სუხტილინსა უბძანა“** – მოხსენიებული არ ჰყავს რუს ნაცნობებში (იხ. [ჩემი რუსი ნაცნობები], ამ გამოცემის ტ. IV).
- 125.8. „უეზდის კეთილშობილთ წინამძღომელი ვიყავ“** – 1828 წელს ალექსანდრე ორბელიანი აირჩიეს თბილისის მაზრის თავადაზნაურობის წინამძღოლად, 1829 წელს – საქართველოს უმაღლესი მთავრობის სააღმასრულებლო ექსპედიციის მრჩეველად ანუ, როგორც მაშინ ეძახდნენ, „სოვეტნიკად“.
- 125.9. „ღუბერსკის წინამძღომელად იყო ღენერალ-მაიორი თა კონსტანტინე ბაგრატიონ-მუხრანსკი“** – კონსტანტინე მუხრან-ბატონი (1779-1842). ალექსანდრე ორბელიანის დეიდაშვილი, ქეთევან ბატონიშვილისა და იოანე მუხრან-ბატონის უფროსი ვაჟი, შემდეგ მამა თბილისის გუბერნიაში ყველაზე მსხვილი მემამულის, ივანე მუხრან-ბატონისა. 1830 წელს აირჩიეს გუბერნიის მარშლად (წინამძღოლად). გარდაიცვალა ამ თანამდებობაზე ყოფნის დროს, 1842 წელს.
- 125.10. ღენერალ-ლეიტენანტი თა გიორგი იასეს ძე ქსნის ერისთავი** – სხვა გიორგი ერისთავებისაგან გასარჩევად წოდებულია „სენატორად“ (1760-1863). ქსნის ერისთავის, იასე ყულარალასის შვილის, იესეს ვაჟი. ცოლად ჰყავდა გიორგი XII-ის ასული გაიანე. „ეს გიორგი ბოლოს ღენერ-

ალ ოტინფატერი შეიქნა რუსეთისაო“, – წერს ალექსანდრე ორბელიანი სტატიაში „მეფის ირაკლის მეორის დროის ცოცოტა ამბები“ და ერეკლეს მოწინააღმდეგეთა დასში მოიაზრებს მასაც.

- 125.11. ლენერალ-მაიორი თა ივანე აფხაზი** – ივანე ნიკოლოზის ძე აფხაზი (1785-1831). ეს ის ივანე აფხაზია, რომელთან დიალოგიც დანვრილებითა აქვს გადმოცემული გრიგოლ ორბელიანს მხატვრულ-დოკუმენტურ თხზულებაში „მგზავრობა ჩემი ტფილისიდან პეტერბურლამდის“. პოლონეთის აჯანყების ჩასახშობად იქ მიმავალი ივანე აფხაზი და ნოვგოროდში სამხედრო დავალებით მიმავალი გრიგოლ ორბელიანი გზაში შეხვდნენ ერთმანეთს. ივანე აფხაზმა პოლონეთამდე ვერ მიაღწია და გზაში გარდაიცვალა.
- 125.12. თავადნი: ლუარსაბ, ასლან, იაკობ, ქაიხოსრო ჯ. ორბელიანები** – ყველანი ალექსანდრეს ნათესავები არიან. ნახსენები ჰყავს იმ თხზულებებშიც, რომლებშიც საგვარეულო გადმოცემებს გვაცნობს.
- 125.13. თავადნი: დავით, მელიტონ, გოგია ბარათაშვილები, თა გრიგოლ ჩოლოყაშვილი** – ალექსანდრე ორბელიანი თანამედროვენი. მათ შორის, მელიტონი ნიკოლოზ ბარათაშვილის მამაა.
- 126.14. ლუბერნატორს ზავილეიცკის** – პეტრე დემიანის ძე ზავილეისკი (18??-1843), რუსი მოხელე, წარმოშობით პოლონელი. 1829 წელს დაინიშნა საქართველოს სამოქალაქო გუბერნატორად. ახლო ურთიერთობა ჰქონდა ოქროპირ ბატონიშვილთან, ალექსანდრე ჭავჭავაძესთან, ალექსანდრე ორბელიანთან და სხვებთან. მონაწილეობდა 1832 წლის შეთქმულებაში. არ დაუპატიმრებიათ, მაგრამ გადაიყვანეს პეტერბურგში და დაუნესეს საიდუმლო მეთვალყურეობა. გარდაიცვალა პეტერბურგში, 1843 წელს.
- 126.15. „პატრიარქის წერსისის შკოლა რომ არის“** – იგულისხმება სომხური სასულიერო სემინარია თბილისში. დღევანდელი კავკასიის უნივერსიტეტის შენობა (პაატა სააკაძის 1).
- 127.16. ქალაქის კამერალის აღწერა** – იგულისხმება, კამერალური აღწერა, რომელიც რუსეთის ხელისუფლების თაოსნობით რამდენჯერმე ჩატარდა. ამ აღწერებში მოცემულია კომლები, მათი სულობრივი, ეროვნული შემადგენლობა, სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობა და სხვა.

- 131.17. თეიმურაზ მუხრანბატონი** – მწერლის დეიდაშვილი, კონსტანტინე მუხრან-ბატონის ძმა. დედასთან ერთად მონაწილეობდა 1804 წლის მთიულეთის აჯანყებაში. თეიმურაზი, მისი და ბარბარე, მათი დედა – ქეთევან ბატონიშვილი ალექსანდრე ორბელიანის დედასა და ცოლ-შვილთან ერთად იყვნენ გახიზნულნი ქალაქიდან ხოლერის დროს (იხ. ამ ტომში „პირველი ხოლერა აქ, ქ. ტფილისში“).
- 131.18. ნაქულობაქევის მთა** – დიღმის ველის ჩრდილოეთით.

დაღისტანიდან ლეკების გამოსვლა ახალციხეში (134)

ხელნაწერი: ავტოგრაფი K S:1655-ა

თარიღი: 1865 წ.

ხელმოწერა: დეკენბერს 1865-სა წელსა, ქ. ტფილისს.

პირველი პუბლიკაცია: ცალკე წიგნად გამოსცა სარგის კაკაბაძემ 1914 წელს.

„მეფე“ სადაც შემოკლებულია დაწერია „მ.“, ყველგან გავხსენით და სიტყვა სრულად დავწერეთ. თუმცა მწერლის სტილისთვის დამახასიათებელია: „ზალ“ ფორმა, მაგრამ ხელნაწერში სადაც შეგვხვდა „ზაალ“, შეუცვლელად გადმოვიტანეთ. ქარაგმები გავხსენით გარდა სიტყვისა „თა“. მკითხველისთვის არანაირ დაბრკოლებას არ წარმოადგენს ქარაგმაში სიტყვა „თავადის“ ამოკითხვა. ეს ერთი შევინარჩუნეთ, როგორც განსაკუთრებული მახასიათებელი მწერლის სტილისა.

135.1. „ირაკლი, თხუტმეტის წლისა...“ – იგულისხმება თხუთმეტი წლის ერეკლე ბატონიშვილის მიერ გადახდილი პირველი ბრძოლა ლეკ-ოსმალთა წინააღმდეგ ნეიშნის მინდორზე და ქართველთა გამარჯვება. ეს ისტორიული მოვლენა უდევს საფუძვლად ალექსანდრე ორბელიანის პიესას „ბატონიშვილის ირაკლის პირველი დრო...“ ამავე თემაზე დაწერილი აკაკი წერეთლის „პატარა კახი“. მცირე ასაკის გამო მაშინ შეარქვა ხალხმა სიყვარულით მომავალ მეფეს „პატარა კახი“ და ეს სახელი, ნდობისა და პატივისცემის გამოხატველი, შერჩა სიცოცხლის ბოლომდე.

- 137.2. „იმერეთიდან დესპანები რომ მოუვიდა მეფეს ირაკლი-სა“** – 1790 წელს თბილისში დაიდო „ივერიელთა ერთობის ტრაქტატი“, რომელიც ითვალისწინებდა ქართლის, კახეთის, იმერეთის, ოდიშისა და გურიის გაერთიანებას საერთო მტრის წინააღმდეგ. ექვსი მუხლისგან შემდგარ ტრაქტატს ხელს აწერდნენ მეფე ერეკლე, დედოფალი დარეჯან, კათალიკოსი ანტონ და ვიცე-კანცლერი სოლომონ ლიონიძე.
- 139.3. „მოვალენი ვართ სიმართლისა“** – ეს ალექსანდრე ორბელიანის მწერლური კრეაია. საკუთარი წინაპრების ნაკლსაც არ მალავდა და მოითხოვდა, წარსულის შეუღამაზებლად, შეუფერადებლად გადმოცემას, რათა მართლად გვცოდნოდა ჩვენი ავიცა და კარგიც.
- 140.4. „თუ ერევანი... ისე ადვილათ შეიძინა“...** – 1749 წელს ნადირ-შაჰის მკვლელობაში მონაწილე მაჰმად ხანმა ერევნის სახანოს წინააღმდეგ გაილაშქრა. ერევნელებმა დახმარება სთხოვეს ერეკლე II-ს, ქართველმა მეომრებმა ბრძოლაში დაამარცხეს სპარსელები და ერეკლემ ერევანი საქართველოს მოხარკედ აქცია.
- 140.5. „მეფე ირაკლიმ მორიგე რომ შემოიღო...“** – 1774 წელს ერეკლე მეორემ შემოიღო რეგულარული სამხედრო სამსახური – მორიგე ჯარი, რომელსაც რეგულს უწოდებდნენ. სათავეში ჩაუყენა ლევან ბატონიშვილი. ამ ჯარის მეოხებით მართლაც მოხერხდა ლეკთა თარეშის აღაგმვა საქართველოში. 1781 წელს მოკლეს ლევან ბატონიშვილი, რის შემდეგაც მორიგე ჯარმა რამდენიმე წელიწადი იარსება და 1787 წლიდან კიდევ გაუქმდა.
- 141.6. „მარკოზაშვილის დარბაზი“** – 1765 წელს გამჟღავნდა ერეკლეს წინააღმდეგ მოწყობილი შეთქმულება, რომელსაც ქართლის მეფის, ვახტანგ VI-ის ვაჟი, პაატა ბატონიშვილი (1720-1765) მეთაურობდა. მარკოზაშვილის დარბაზი იყო შეთქმულთა თავშეყრის ადგილი – სავარაუდოდ, ერთ-ერთი გლეხის, მარკოზაშვილის, საცხოვრებელი სახლი. შეთქმული თავადები მეფემ სასტიკად დასაჯა, თავი მოჰკვეთეს პაატა ბატონიშვილსა და სხვებს, ხოლო დაბალი ფენების წარმომადგენლებს, რომლებიც აგრეთვე მონაწილეობდნენ შეთქმულებაში, სასჯელი არ შეხებიათ.
- 142.7. დავით ბატონიშვილი** – იხ. „აღამამადხანის შემოსვლა ქალაქ ტფილისში“, კომენტარი 3.

- 143.8. სოლომონ მსაჯული** – სოლომონ ლიონიძე (1754-1811), მეფის მრჩეველი. იბრძოდა საქართველოს გაერთიანებისათვის, მონაწილეობდა საქართველოს საშინაო და საგარეო საქმეების გადაწყვეტაში, ზრუნავდა ჩვენი ქვეყნის ეკონომიკური, სამხედრო, კულტურული განვითარებისთვის. მოშურნეებმა უკმაყოფილება ჩამოაგდეს ერეკლესა და სოლომონს შორის. კრწანისის ომის შემდეგ ერეკლემ შეირიგა სოლომონი. გიორგის გარდაცვალების მერე კი ისევ იძულებული გახდა, იმერეთში გადახვენილიყო. 1811 წელს იმერეთიდან გაქცეული სოლომონი ახალციხეში მონამლეს და იქვეა დაკრძალული.
- 145.9. „მეფე ვახტანგმა დაანგრია საქართუელი“** – ვახტანგ VI-ის საგარეო პოლიტიკას სხვა თანამედროვენიც ინუნებდნენ და აკრიტიკებდნენ. „მესამე კიდეე მოიბა, ორი საბელი თავს ებაო“, – წერდა გურამიშვილი. „ბევრნი ბევრს რასმე იტყოდენ, მაგრამ ვინ მოუსმინებდა?/ მეფე იყო და ბრძანებდა, იქმოდა, რასაც ნებდა!“ (დავით გურამიშვილი, დავითიანი, ქართული მწერლობა, ტომი მეშვიდე, თბილისი, 1989, გვ. 382).
- 146.10. „ის ამბავი „ცისკარში“ მაქვს აღწერილი“...** – იგულისხმება „ცისკარში“ 1859 წლის №4-ში გამოქვეყნებული წერილი ალექსანდრე ორბელიანისა „შეთქმა მეფეს ირაკლის მეორეზე საქართველოში.“
- 146.11. აბდულაბეგი** – იესე ქართლის მეფის (ვახტანგ VI-ის ძმის) შვილი, არჩილი, გამაჰმადიანების შემდეგ – აბდულა-ბეგი. სპარსეთის ხელისუფლებამ აბდულა-ბეგი სხვადასხვა დროს დანიშნა ჯერ გორის, შემდეგ კი თბილისის ნაიბად ანუ გამგებლად. ხოლო 40-იანი წლების დამდეგს თბილისში მჯდომი სპარსეთის ხანის მრჩეველად. 1744 წელს საუფლისწულო მამულად ქვემო ქართლი გადასცეს. 1747 წელს ქართლის მეფე თეიმურაზ II სპარსეთში ნადირ-შაჰთან გაემგზავრა, ქართლის მმართველად კი თავისი ძე, ერეკლე II დატოვა. ხოლო მის დამხმარედ აბდულა-ბეგი დანიშნა. აბდულამ გამეფება მოინდომა და უცხოტომელთა დახმარებით ერეკლე II-ს დაუპირისპირდა და ერთწლიან ომში დამარცხდა (ამ საკითხის შესახებ იხ. ნიკო ჯავახიშვილი, 1765 წლის შეთქმულების მონაწილეთა იდენტიფიკაციისათვის, ისტორიის ინსტიტუტის შრომები, VII, თბ., 2013).
- 149.12. იოსებ არღუთაშვილი** – იხ. „აღამამადხანის შემოსვლა“,

კომენტარი №7.

152.13. ოთხი ზაალი – ეს ოთხი ზაალი, რომლებიც დასახელებული ჰყავს ალექსანდრე ორბელიანს, ქებით ჰყავს აგრეთვე მოხსენიებული გრიგოლ ორბელიანს „სადღეგრძელოში“: „და მეფის ძალნი, ოთხნი ზაალნი,/ თითო ერთ ჯარად დაფასებულნი!“

მეფის ირაკლის მეორის დროის ცოცოტა ანბები ანუ ზოგიერთი მაშინდელი პირნი (155)

ხელნაწერი: ავტოგრაფი K S:1654

თარიღი: 1866 წ. სექტემბერი

ხელმოწერა: თა ა. ვახ. ძე ჯ. ორბელიანი, სექტენბერს 1866-სა წელსა. ქ. ტფილისს.

პირველი პუბლიკაცია: სარგის კაკაბაძე, „წერილები და მასალები საქართველოს ისტორიისათვის“, წიგნი I, თბ., 1914.

„რასაკერელია“ ფორმის ნაცვლად ყველგან გამოვიყენეთ „რასაკვირველია“

პარალელური ფორმები: ანბავი || ამბავი; ამილახუარი || ამილახვარი დავტოვეთ, როგორც ხელნაწერშია.

მიმბაში – ათასისთავი;

მისკარბაში – მონადირეთუხუცესი;

ეშიკალასბაში//ეშკალაბაში – მეფის კარზე წესისა და რიგის მეთვალყურე, სასახლის გამრიგე, ადრინდელი მანდატურთუხუცესი.

განმარტებები ამოღებულია წიგნიდან „მასალები საქართველოს ეკონომიკური ისტორიისათვის“, დანართი, შეადგინა მამისა ბერძნიშვილმა, თბ., 1957 წ.

155.1. ქაიხოსრო სარდალი (?-1747). – ქართლის მდივანბეგი. ლუარსაბის ძე. ასლანის შვილიშვილი. სომხით-საბარათიანოს სარდალი. ქაიხოსრო სარდალის (ორბელიანის) შვილი იყო რევაზი, რევაზის შვილი – დავით სარდალი, ერეკლე მეფის ასული, თამარი ჰყავდა ცოლად. მისი შვილია იოანე სარდა-

ლი, ამისი შვილი – სალომე ორბელიანი, რომელიც ალექსანდრე ჭავჭავაძეს ჰყავდა ცოლად.

- 155.2. დიმიტრი ეშკალაბაში** – ორბელიანი (?-1776), თამაზ ჯამბაკურ-ორბელიანის შთამომავალი, მამუკას ძე. ცოლად ჰყავდა ანა ბატონიშვილი, თეიმურაზ II-ის ასული(1722-1788), ერეკლე II-ის და.
- 158.3. მეითარი სოლომონ თარხნიშვილი** – იხ. „ასპინძის ომი 1770-სა წელსა“, კომენტარი 9.
- 158.4. გიორგისა და მის ძმებზე საუბრობს** – მყვირალად და ქალაქის (კარტის) მოთამაშედ იგულისხმება ზურაბ (დიმიტრი) ორბელიანი – გრიგოლ ორბელიანის მამა.
- 158.5. დიმიტრი ორბელიანი** – ალექსანდრე ორბელიანის პაპა. მოკვდა საგურამოში ლეკების წინააღმდეგ ომში.
- 158.6. ლევან ბატონიშვილი** – იხ. „საქართველოს მეფის ირაკლის ძე ლევან“, კომენტარი 4.
- 159.7. თამაზ ეშკალაბაში** – ერეკლე II-ის დის, ანასა და იმისი ქმრის, დემეტრე (დიმიტრი) ეშკალაბაშის შვილიშვილი. მამამისი, მამუკა, ახალგაზრდა გარდაიცვალა.
- 159.8. ჭაბუა დიანბევი** – იხ. „პლატონ იოსელიანსა“, კომენტარი №27.
- 159.9. ქეთევან ქობულაშვილი** – თამაზ ორბელიანის მეუღლე.
- 159.10. ზაალ ორბელიანი** – ზაალ დემეტრეს ძე ორბელიანი (ყაფლანიშვილი). ასპინძის ბრძოლის (1770 წ.) აქტიური მონაწილე. მერე ვახტანგ VI-ის შთამომავლებთან გააბა საიდუმლო კავშირი და დაუპირისპირდა ერეკლეს. მეფემ დააპატიმრა. მოგვიანებით აპატია დანაშაული და პატიმრობიდან გაათავისუფლა. ცოლად ჰყავდა სოფიო, იესე ქსნის ერისთავის ასული, დავით ქსნის ერისთავის დაი. ერთ-ერთია იმ ოთხი ზაალიდან, რომელთა იმედიც ყველგან ჰქონდა ერეკლეს.
- 159.11. დავით ქსნის ერისთავი** – ამის და ჰყავდა ცოლად ზაალ ორბელიანს.
- 160.12. რევაზ ენდრონიკაშვილი** -იხ. „ალა-მამად-ხანის შემოსვლა“, კომენტარი 3.
- 161.13. ზაქარია ენდრონიკაშვილი** – იხ. „ალა მამადხანის შემოსვლა“, კომენტარი 23.
- 161.14. ელიაზარ ფალავანდიშვილი** – იხ. „ალამამდხანის შემოსვლა“, კომენტარი 37.

- 161.15. **გიორგი ციციშვილი** – ხათა გოგია. ყურები ჰქონდა დასხეპილი ლალატის გამო. მისი შვილი, მარიამი იყო გიორგი XII-ის მეორე ცოლი. იხ. „ალა მამადხანის შემოსვლა“, კომენტარი 5.
- 163.16. **ასლან ორბელიანი** – იხ. „მამიჩემისაგან ლალატი მეფე ირაკლისა“, კომენტარი 15.
- 163.17. **დავით სარდალი** – იხ. „ალა მამადხანის შემოსვლა“, კომენტარი 17.
- 163.18. **ივანე სარდალი** – იხ. „ალა-მამადხანის შემოსვლა“, კომენტარი 9.
- 164.19. **გაიანე ბატონიშვილი** – გიორგი XII-ისა და ქეთევან ანდრონიკაშვილის ასული. ცოლი იყო გიორგი ქსნის ერისთავის შვილისა.
- 164.20. **გარსევან ჭავჭავაძე** – იხ. „ალა-მამადხანის შემოსვლა“, კომენტარი 8.
- 165.21. **არაჩხურთი იოსებ არღუთაშვილი** – იხ. ალა-მამადხანის შემოსვლა“, კომენტარი 7.
- 165.22. **მირიან ბატონიშვილი ერეკლეს ძე**. მოღალატედ და რუსოფილად მიაჩნია ალექსანდრე ორბელიანს. მას გამოატანა „დავითიანი“ საქართველოში დავით გურამიშვილმა.
- 165.23. **იულონ ბატონიშვილი** – იხ. „ალა-მამადხანის შემოსვლა“, კომენტარი 6.
- 167.24. **მთავარმართებელი კნიაზ ციციანოვი** – პავლე დიმიტრის ძე (1754-1806). რუსეთის არმიის გენერალ-ინფანტერი. საქართველოს მთავარმართებელი 1802-06 წლებში.

თა გივი ამილახვრის გაქცევა ქ. ტფილისიდან (179)

ხელნაწერი: ავტოგრაფი K S:1653-ბ

თარიღი: 1867 წ. 9 მაისი.

ხელმოწერა: თა ა. ვახ. ძე ჯ. ორბელიანი, 9-ს მაისს 1867-სა წელსა ქ. ტფილისს.

პირველი პუბლიკაცია: სარგის კაკაბაძე, „წერილები და მასალები საქართველოს ისტორიისათვის“, წიგნი I, თბ., 1914.

179.1. **ელიზბარეშკალაბაში** – ვახუშტის ძე, ორბელიანი (1703-1744).

ალექსანდრე ორბელიანის წინაპარი – პაპამისის, დიმიტრის, მამა. ნადირშაჰმა შეიპყრო და ჩამოახრჩო.

179.2. მეფე ვახტანგი – იგულისხმება ვახტანგ VI.

180.3. ქაიხოსრო სარდალი – იხ „მეფის ირაკლის მეორის დროის ცოცოტა ანბები“, კომენტარი 1.

181.4. ნადირშა – (1688-1747). მის ძმისწულს ჰყავდა ცოლად ერეკლე II-ის და, ქეთევანი. 1736 წლიდან ირანის შაჰია. 1735 წელს დაამყარა ყიზილბაშობა ქართლის სამეფოში და მძიმე ხარკი შეანერა ქართლს. ამ მდგომარეობამ 1747 წლამდე გასტანა. ნადირ-შაჰის მხარდაჭერით სარგებლობდნენ თეიმურაზ II და ერეკლე II. ყმანვილი ერეკლე ნადირ-შაჰს ახლდა ლაშქრობებში. მათ შორის – ინდოეთშიც. 1747 წელს მოკლეს ხორასანში შეთქმულებმა.

181.5. გივი ამილახვარი – ანდუყაფარის ძე(1689-1754). ცოლად ჰყავდა ელიზბარ ორბელიანის და, ბანგუა ვახუშტის ასული.

181.6. ბაქარი – ვახტანგVI-ის ძე (1699-1750). 1724 წელს მამასთან ერთად რუსეთში წავიდა და მერე იქ დასახლდა. რუსეთის არმიის გენერალი და ამავე დროს ქართველი საზოგადო მოღვაწე. რუსეთში ვახტანგი და ბაქარი გრუზინსკებად იწოდებოდნენ. ბაქარმა მონაწილეობა მიიღო მოსკოვში ქართული სტამბის აღდგენაში. დაკრძალულია მოსკოვის დონის მონასტერში.

182.7. პაპუნა ორბელიანი – ისტორიკოსი, გიორგი ყაფლანის ძე ორბელიანის შთამომავალი(შვილიშვილი).ყაფლანი – გიორგი- გორჯასპი – პაპუნა.

მამიჩემისაგან ლალატი მეფის ირაკლისა (183)

ხელნაწერი: ავტოგრაფი K S:1652-ა

თარიღი: 1867 წ. 24 მაისი.

ხელმოწერა: თა ალ. ვახ. ძე ჯ. ორბელიანი, 24-ს მაისს 1867-ს წელსა ქ. ტფილისს

პირველი პუბლიკაცია: სათაური – „მოგონება ალექსანდრე ორბელიანისა თავის მამის ვახტანგ ორბელიანის შესახებ“, თბ., 1914 წ. („სორაპანი“). ნაწყვეტი ამ თხზულებიდან გამოქვეყნდა გაზ. „კვალში“, 1895 წლის №39-ში სათაურით „ირაკლი II-ის შვილიშვი-

ლის თ. ალ. ჯამბაკ. ორბელიანის დღიურიდან“ [ალა-მამად-ხანის მიერ თბილისის აღების შესახებ].

- 183.1. ალა-მამადხან** – ალა-მამად-ხანი (1742-1797). ირანის გამგებელი 1794 წლიდან, შაჰი – 1796 წლიდან. ყაჯართა დინასტიის დამაარსებელი. გამოირჩეოდა თავისი უღმობლობით. 1795 წელს გამოილაშქრა საქართველოს წინააღმდეგ. დაარბია თბილისი (კრწანისის ომი). 1797 წელს, ამიერკავკასიაზე მეორედ ლაშქრობის დროს მისმა მსახურებმა მოკლეს შუშაში.
- 183.2. მეფე ირაკლი** – ერეკლე II (1720-1798), თეიმურაზ II-ის ძე. 1744-62 წლებში კახეთის, ხოლო 1762-98 წლებში ქართლ-კახეთის მეფე.
- 183.3. ნადირშა** – იხ. „თა გივი ამილახვრის გაქცევა ტფილისიდან“, კომენტარი 5.
- 183.4. მამაჩემი** – პოლკოვნიკი ვახტანგ ორბელიანი.
- 183.5. ყარაბულახი** – სოფელი ივრის პირას. ახლა საგარეჯოს მუნიციპალიტეტის სოფელი ხაშში. შემორჩენილია ჩოლოყაშვილების სასახლე და წმ. ნიკოლოზის კარის ეკლესია.
- 184.6. ბატონიშვილი გიორგი** – ერეკლე II ისა და ანა აბაშიძის შვილი. მეფის უფროსი ვაჟი. შემდეგ ქართლ-კახეთის უკანასკნელი მეფე გიორგი XII (1746-1800).
- 184.7. რევაზ ანდრონიკაშვილი** – იხ. „ალამამადხანის შემოსვლა“, კომენტარი 4.
- 184.8. ეკატერინე და გუქა** – პოლკოვნიკ ვახტანგ ორბელიანის დები, მწერლის მამიდები. ეკატერინეს (1771-1817) მეუღლე იყო გიორგი ჯამასპის ძე ჩოლოყაშვილი. გუქას მეუღლე – აზნაური გორჯასპი ნათალიშვილი. ორივე ქალი იღებდა მონაწილეობას 1812 წლის კახეთის აჯანყებაში.
- 184.9. არჩნურთი არღუთოვი** – იხ. „ალამამადხანის შემოსვლა“, კომენტარი 7.
- 184.10. კუზიანი ზაალის შვილი ნინია** – ზაალ ანდრონიკაშვილი(ზედმეტსახელად – კუზიანი), მარტყოფის მოურავი. მოხსენიებულია იოანე ბატონიშვილის „კალმასობაშიც.“ ერთ-ერთი იყო იმ ოთხი ზაალიდან, რომელთა იმედი ჰქონდა ერეკლე მეორეს ყველა ბრძოლაში (თითო ზაალი თითო ჯარად ღირსო, -ამბობდა თურმე).
- 184.11. თა გიორგი გივის ძე ჩოლოყაშვილი (1773-1806)** – ერ-

ეკლეს დროს იყო სახლთუხუცესი. მეფის სიძე. ეკატერინე ბატონიშვილი ჰყავდა ცოლად. ალექსანდრე ორბელიანის ცნობით, საგარეჯოს მოურავიც ყოფილა. ჩოლოყაშვილების იყო საგარეჯოს მოურავობა. ეკატერინე ორბელიანის ქმარი იყო გიორგი ჯამასპის ძე ჩოლოყაშვილი, საგარეჯოს მოურავი, რომელიც 1799 წელს გარდაიცვალა. ეკატერინე ორბელიანის შვილი, თადია, ვიდრე პატარა იყო, მოურავის მოვალეობას ეკატერინეს ძმა, პოლკოვნიკი ვახტანგ ორბელიანი ასრულებდა. შემდეგ კი მოურავად თადია ჩოლოყაშვილი იყო. მისი შთამომავალია მელიტა ჩოლოყაშვილი, ტიცვიან ტაბიძის მუზა.

- 186.12. მარკიზი პაულუჩი (1779-1849)** – საქართველოს მთავარმართებელი 1811-12 წლებში. წარმოშობით იტალიელი. საფრანგეთიდან ნაპოლეონის მმართველობას გამოექცა და თავი რუსეთს შეაფარა.
- 187.13. გამდელი** – ალექსანდრე ორბელიანის გამდელი იყო გლეხის ქალი ლომისახარი. მწერალი მას სიყვარულითა და პატივისცემით იხსენიებს სხვა თხზულებებშიც.
- 187.14. ბერელა** – პოლკოვნიკ ვახტანგ ორბელიანის მოსამსახურე. ალექსანდრე ორბელიანის მხატვრულ-დოკუმენტურ თხზულებათა პერსონაჟი.
- 187.15.** სქოლიოში მოთავსებული ინფორმაცია პოლკოვნიკ ვახტანგ ორბელიანის მოსამსახურეების შესახებ ძალიან ჰგავს ალექსანდრე ორბელიანის სტატიას “მამიჩემის მოსამსახურეები”. თუმცა რადგან მთლიანად იდენტური არ არის ეს ჩანართი და სტატია, ამიტომ “მამიჩემის მოსამსახურეებს”, როგორც დამოუკიდებელ თხზულებას, ვბეჭდავთ ამავე გამოცემის IV ტომში.
- 191.16. ასლან ორბელიანი (1767-1835)** – მეფის ეშკალაბაში. ასლან ნიკოლოზის ძე იყო გიორგი მეთორმეტის ქვისლი. პირველ ცოლად ჰყავდა თინათინ გიორგის (ხათა გოგიას) ასული ციციშვილი. თინათინის და, მარიამ ციციშვილი იყო გიორგი მეთორმეტის მეორე ცოლი, საქართველოს ბოლო დედოფალი. კარგად იცოდა სპარსული.
- 192.17. თამაზ ეშკალაბაში (1769-1815)** – ჯამბაკურ-ორბელიანი, ერეკლე მეორის დისშვილის, მამუკა ეშკალაბაშის შვილი. დიმიტრი მამუკას ძეს ცოლად ჰყავდა ერეკლე II-ის დაი, ანა ბატონიშვილი. მათი შვილია მამუკა და მამუკას ვაჟი

თამაზი.

- 193.18. ალექსანდრე ბატონიშვილი** – ერეკლე II-ისა და დარეჯან დადიანის ვაჟი (1770-1844). მთელი ცხოვრება იბრძოდა საქართველოს დამოუკიდებლობისთვის. გაიქცა სპარსეთში და რუსებმა ვერაფრით ჩაიგდეს ხელში. მისი სახელი მთელ კავკასიაში გაუთანაბრდა თავისუფლების სულის აღზევებას. პავლე ინგოროყვას ვარაუდით, მას ეძღვნება ნიკოლოზ ბარათაშვილის „მერანი“. 1832 წლის შეთქმულების გამარჯვების შემთხვევაში ნაგულისხმევი ჰყავდათ მეფედ. ჰყავდა ერთი ძე – ირაკლი. ალექსანდრე ბატონიშვილი გარდაიცვალა თეირანში. დაკრძალულია იქვე, სომხური ეკლესიის გალავანში.
- 195.19. ნიკოლოზ ელიოზისშვილი** – იხ. „ალა-მამადხანის შემოსვლა“, შენიშვნა №29.
- 195.20. მღვდელი ზებედე – შატბერაშვილი**, ალექსანდრე ბატონიშვილის თანამგრძობი და თანამებრძოლი. გიორგი შატბერაშვილის წინაპარი. 1812 წლის კახეთის აჯანყებაში მონაწილეობის გამო გადასახლება მიუსაჯეს და არც მერე მისცეს საქართველოში დაბრუნების უფლება. გარდაიცვალა გადასახლებაში. ვრცლად იხ. ვახტანგ სუხიტაშვილის „ალექსანდრე ბატონიშვილის პოლიტიკური მოღვაწეობა“ – გორის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, თბ., 2006.
- 195.21. დიმიტრი თარხნიშვილი (1773-1842)** – სამხედრო პირი.

პლატონ იოსელიანსა (197)

ხელნაწერი: ავტოგრაფი K S:1646-გ

თარიღი: [1867]

ხელმოწერა: არა აქვს

მინაწერი:

პირველი პუბლიკაცია: ალექსანდრე ორბელიანი, „სიტყვა მამულის ტრაპეზზედ“, „ლომისი“, თბ., 1999.

197.1. პლატონ იოსელიანი (1809-1875) – ისტორიკოსი, ფილოსოფოსი, ღვთისმეტყველი, რედაქტორი. ათენის არქეოლოგიური საზოგადოების ნამდვილი წევრი. აღწერა და წიგნად

გამოსცა გიორგი XIII-ის ცხოვრება. თანამშრომლობდა მარი ბროსესთან. არის ილია ჭავჭავაძის „გამოცანების“ პერსონაჟი; ეხუმრებოდა ნიკოლოზ ბარათაშვილი – ბაკენბარდებზე კატა დასწოლია ღამეო... ჩვენში ვირების ღმერთი (ბოგასლოვ) ეგ არისო. იაკობ მანსვეტაშვილისთვის უთქვამს ერთ სასულიერო პირს, პლატონი დიდი ჭკუისა და ცოდნის პატრონიაო. რაში შეატყვე დიდი ჭკუაო, – უკითხავს იაკობს. იმის პასუხი: ვერაფერი გავიგე მისი ნაწერიდან. დიდი ჭკუა სწორედ იმაშია, კაცმა სავსებით ვერ გაიგოს, რაც დაწერილია. ძველი ფილოსოფოსებიც ეგეთი ძნელი გასაგები არ არიანო?! პლატონი ბოლო წლებში წერდა მხოლოდ რუსულად.

197.2. ანდრეი მურავიოვი – ალექსანდრე ორბელიანს წაუკითხავს რუსულად დაბეჭდილი წიგნი, მურავიოვის მოგზაურობა საქართველოში და აღშფოთებულა, რომ ჩვენი ისტორია საშინლად ყოფილა დამახინჯებული, ფაქტები გადაკეთებული, გაყალბებული. განსაკუთრებით აღუშფოთებია დარეჯან დედოფალზე ნათქვამ ურიგობებს. მურავიოვის წიგნი გამოიცა პეტერბურგში 1867 წელს.

197.3. დედოფალი დარეჯანი – იხ. „ალამამადხანის შემოსვლა“, კომენტარი 21.

197.4. ოსეფა ყორღანაშვილი – იხ. „ალამამადხანის შემოსვლა“, კომენტარი 13.

197.5. ფარნავაზ ბატონიშვილი – ერეკლეს ძე. გადაასახლეს ჯერ ვორონეჟში (1805წ.), შემდეგ პეტერბურგში ცხოვრობდა. ცდილობდა, შეერთებოდა 1804 წლის აჯანყებას. პეტერბურგშიც პატრიოტად დარჩა და გეგმავდა საქართველოს გათავისუფლებას რუსეთისაგან. მის სახლში გაიცნო გრიგოლ ორბელიანმა იარალი შანშიაშვილი, რომელსაც უძღვნა მძაფრი წინააღმდეგობის სულით გაჟღერებული ლექსი „იარალის“.

197.6. მირიან ბატონიშვილი – იხ. „მეფის ირაკლის მეორის დროის ცოცოტა ანბები“, კომენტარი 22.

197.7. იულონის შვილი დიმიტრი (1803-1845) – დაიბადა პეტერბურგში. 1832 წლის შეთქმულებაში ცნეს I კატეგორიის დამნაშავედ.

197.8. ...და ფარნავაზის ქალი სალომე – მშობლებთან ერთად გადაასახლეს რუსეთში. გარდაიცვალა პეტერბურგში 1860 წელს. ახლო ურთიერთობა ჰქონდა დიმიტრი ბატონიშვილთან.

ან. ერთად გეგმავდნენ შეთქმულებას. ალექსანდრე ორბელიანი გულისხმობს, რომ როცა ესენი შეთქმულებას გეგმავდნენ, მაშინ პლატონ იოსელიანი იქ არ იყო და შეთქმულების ჩავარდნის შემდეგ კი ამათ „თავის ნიავისაც“ ემინოდათო.

- 197.9. დავით ბატონიშვილი** – იხ. „ალამამადხანის შემოსვლა“, კომენტარი 3.
- 198.10. ივანე ბატონიშვილის შვილი გრიგოლი (1789- 1830)** – 1812 წლის კახეთის აჯანყების გამარჯვების შემთხვევაში მეფედ დამკვიდრდებოდა. რამდენიმე თვის განმავლობაში მაინც გამოაცხადებდნენ მეფედ, როგორც გვამცნობს დავით ბატონიშვილის მატთან. დამარცხების შემდეგ გადასახლეს ოლონცში. მგზავრობისას თან ახლდა მელიტონ ბარათაშვილიც. გარდაიცვალა პეტერბურგში. წერდა ლექსებს.
- 198.11. თეიმურაზ ბატონიშვილი** – იხ. „ალამამადხანის შემოსვლა“ კომენტარი 1.
- 198.12. მიხეილ ბატონიშვილი (1785-1861)** – გიორგი XII-ისა და მარიამ ციციშვილის ვაჟი. 1803 წლიდან ცხოვრობდა მოსკოვში. გარდაიცვალა პეტერბურგში. მოსკოვში იგი ნახა ფილადელფოს კიკნაძემ. ალექსანდრე ორბელიანი ცრუმისხილად მოიხსენიებს. მწერლის თქმით, მიხეილი ბავშვობაში ტყუილებს იგონებდა ხოლმე და მამამისს, მეფე გიორგის, ტყუილების გუდა შეურქმევია.
- 198.13. ილია ბატონიშვილი და ირაკლი ბატონიშვილი** – ოქროპირის ძმები. ოქროპირი (1795-1857) 1832 წლის შეთქმულების ერთ-ერთი სულისჩამდგმელი იყო დიმიტრი იულონის ძესთან ერთად.
- 199.14. ბერი კიკნაძე – ფილადელფოსი (1793-1833).** 1832 წლის აქტიური მონაწილე. შეთქმულებს შეუდგინა საიდუმლო ანბანი და წესდება – „აკტი გონიური“. შეიპყრეს შუამთის მონასტერში, სადაც მსახურობდა და აწამეს (ცხენზე გამოაბეს და ასე ათრიეს თბილისამდე). აღესრულა თბილისში, გამოძიების პროცესში. დაკრძალულია დარეჯანის ეკლესიაში.
- 198.15. თამარ გიორგის ასული ბატონიშვილი (1788-1851)** – გიორგი XII-ისა და მარიამ ციციშვილის ასული. საქართველოდან რუსეთში გადასახლებისას უღელტეხილზე ფეხები მოეყინა და ორივე ფეხით დაკოჭლდა. 1850 წელს

საქართველოში დაბრუნების ნება მისცეს. გზად ვორონე-
ჟში გარდაიცვალა და იქვე დაკრძალეს 1851 წელს. რამდენ-
იმე თვეში გადმოსვენეს და დაკრძალეს მცხეთაში, დედის
გვერდით.

- 199.16. ანასტასია ბატონიშვილი** – ერეკლეს ასული. ალექსანდრე
ორბელიანის დეიდა. გათხოვილი იყო გიორგი ქსნის ერ-
სთავზე. ჰყავდა ოთხი ვაჟი და ერთი ქალი. 1825 წლიდან,
უკვე დაქვრივებული, ცხოვრობდა პეტერბურგში. იქვე
აღესრულა. ჰქონდა მიმონერა დასთან, თეკლასთან...
- 199.17. იარალი შანშიაშვილი** – ფარნაოზ ბატონიშვილის
კარის პოეტი, მომღერალი, იმპროვიზატორი. პეტერ-
ბურგში გაიცნო გრიგოლ ორბელიანმა და უძღვნა ლექსი
„იარალის“, რომელშიც პირდაპირი მოწოდებაა იარალ-
ით „ვეშაპის“ დაცემისკენ. ეს ლექსი თითქმის ყველა
შეთქმულს უპოვეს. ამ ლექსის გამო პირველი დაკითხ-
ვისას საგანგებოდ ეკითხებოდნენ გრიგოლს: „- თქვენ
დასწერეთ „იარალის“?... – რა გინდოდათ გამოგეხატათ
ამით?“ „-ის, რაც გამოხატულია მასში, – ვითომ გულუ-
ბრყვილოდ უპასუხა პოეტმა, – ქართული ლხინი და შე-
ქცევა.“
- 199.18. ეგნატე იოსელიანი (1766-1843)** – გიორგი XII-ისა და თეკ-
ლა ბატონიშვილის მოძღვარი, პლატონ იოსელიანის მამა.
1832 წლის შეთქმულების საგამომძიებლო კომისიამ მია-
კუთვნა დამნაშავეთა IX კატეგორიას.
- 201.19. ელიაზარ ფალავანდიშვილი** – იხ. „აღამამადხანის შე-
მოსვლა“, კომენტარი №37.
- 204.20. გიორგი დავითის ძე ერისთავი (1813-1864)** – ქართველი
დრამატურგი. მე-19 საუკუნის 50-იან წლებში პირველი
ქართული პროფესიული თეატრის დამაარსებელი. 1852-
54 წლებში გამოსცემდა ჟურნალ „ცისკარს“. გიორგი ერ-
სთავის „გაყრა“ ცალკე წიგნად 1850 წელს დაიბეჭდა პლა-
ტონ იოსელიანის წინასიტყვაობით, რომელშიც გიორგი
გამოცხადებულია დამწყებად ახალი ქართული ენისა.
- 204.21. არისტოფი** – არისტოფანე, ძველი ბერძენი დრამატურგი.
დაახლოებით ქრისტეს დაბადებამდე V საუკუნე. კომედიის
მამად ნოდებული.
- 204.22. ვორონცოვი მიხაილ** – იხ. „ვარანცოვთან ჩემი დაბეზღე-
ბა“, კომენტარი 1.

- 205.23. გენერალი რიადი** – ნიკოლოზ რეადი – 1854 წელს გენერალი ნიკოლოზ რეადი იყო ამიერ და იმიერ კავკასიის სამოქალაქო ნაწილის ხელმძღვანელი („კავკასუსკი კალენდარ ნა 1869 გოდა“, 1868).
- 205.24. ნიკალაი ნიკალაიჩ მურავიოვი** – 1854-56 წლებში კავკასიის მეფისნაცვალი. თავისი მკაცრი პოლიტიკით დიდი უკმაყოფილება გამოიწვია ადგილობრივ მოსახლეობაში.
- 214.25. სარდალი დავით ორბელიანი (რევაზის ძე)** – იხ. „აღამამადხანის შემოსვლა“, კომენტარი 17.
- 214.26. მდივანბეგი ჭაბუა (მზეჭაბუკ) ორბელიანი** – გარდაიცვალა 1794 წ. წერდა ლექსებს. გარეგნულად მახინჯს, ხასიათიც ავი დაჰყოლია. ცნობილია ბესარიონ გაბაშვილის სატირით, მიძღვნილი ჭაბუა ორბელიანისადმი. 1777 -91 წლებში ერეკლე II-ის მდივანბეგი. გრიგოლ ბატონიშვილის დახასიათებით, ჭაბუა განათლებული, გონებასხარტი და ენამოსწრებული, „შემაქცევარი კაცი“ ყოფილა.
- 214.27. პატარა სოლომონ გავამეფოთო** – იგულისხმება სოლომონ II, იმერეთის უკანასკნელი მეფე (1772-1815).
- 214.28. მსაჯული სოლომონი** – სოლომონ ლიონიძე (ლეონიძე). იხ. „დაღისტნიდგან ლეკების გამოსვლა“, კომენტარი 8.
- 214.29. ერეკლე II-ის ცოლები** – ახალგაზრდა ერეკლეს მშობლებმა საცოლედ შეურჩიეს ანა ვახტანგის ასული ორბელიანი (ვახტანგი იყო ალექსანდრე ორბელიანის უშუალო წინაპრის, ელიზბარის ძმა). ავღანეთიდან და ინდოეთიდან დაბრუნებულმა ერეკლემ არ იქორწინა ამ ქალზე. პირველი ცოლი იყო იმერელი ქეთევან ფხეიძე (მხეიძე), მასთან დაშორების შემდეგ, 1745 წელს შეირთო ზაალ აბაშიძის ასული, ანა. ანა აბაშიძისგან ჰყავდა გიორგი (შემდეგში მეფე გიორგი XII) და თამარი. ანას გარდაცვალების შემდეგ, 1749 წელს ცოლად შეირთო დარეჯან დადიანი და მასთან გაატარა თითქმის 50 წელი.

**1867–სა წელსა გიორგი მეთორმეტე¹ უკანასკნელი მეფე
საქართველოსი და მისი შეერთება რუსეთთან.
(ამის მოხზველის დუბროვინის მიმართ პასუხი) (220)**

ხელნაწერი: ავტოგრაფი K S:1646-ა (ავტორიზებული) (A); K S:1646-ბ (B).

თარიღი: თვესა იანვარსა, 1868–სა წელსა

ხელმოწერა: თ ა ა. ვახ. ძე ჯ. ორბელიანი ქ. ტფილისს

იბეჭდება პირველად

S:1646-ბ ალექსანდრე ორბელიანის ხელითაა ნაწერი და ნასწორები, შავი პირია S:1646-ა ხელნაწერისა. S:1646-ა გადაწერილია სხვისი ხელით, ნასწორებია ალექსანდრე ორბელიანის მიერ. ავტორიზებულია და, რადგან აქ გამოხატულია ავტორის ბოლო ნება, მას ვირჩევთ ძირითად ტექსტად.

1895 ქართული ჟურნალ-გაზეთები გამოეხმაურნენ კრწანისის ომის 100 წლისთავს. „ივერიის“ ორ ნომერში (№199-№200) დაიბეჭდა ზაქარია ჭიჭინაძის წერილი „მართალია თუ არა იმერლების ღალატი ალა-მაჰმად-ხანის შემოსევის დროს?“ პუბლიკაციის ავტორი ალექსანდრე ორბელიანსაც იმომეებს კრწანისის ომის პერიპეტეების სწორად, მართლად აღდგენის მიზნით. ხოლო დუბროვინს მოიხსენიებს რუს ისტორიკოსად, რომელიც საკუთარ მოსაზრებებს არ ასაბუთებს ფაქტებით და „რომლის ცნობებიც მტკნარს სიცრუევს წარმოადგენს და თან მეტად საოცარს და გასაკვირველსაც...“ („ივერია“, 1895 წ., №200)

220.1. დუბროვინი ნიკოლოზ თედორეს ძე (1834-1904) – რუსი სამხედრო ისტორიკოსი, პეტერბურგის მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსი. გენერალი. მისი ძირითადი ნაშრომია ექვსტომეული: „კავკასიაში რუსების ომისა და მფლობელობის ისტორია“. 1867 წელს სანკტ-პეტერბურგში გამოსცა წიგნი „გიორგი XII, უკანასკნელი მეფე საქართველოსი და მისი შემოერთება რუსეთთან“. ამ წიგნს გამოეკამათა ალე-

¹ თუნდა ახლა ასე ვთქვათ რომ მეფე გიორგი მეთორმეტე იყო.

ქსანდრე ორბელიანი.

- 222.2. ჯავათ-ხანი** – იხ. „აღამამადხანის შემოსვლა“, კომენტარი 36.
- 223.3. რევაზ ანდრონიკაშვილი** – იხ. „აღამამადხანის შემოსვლა“, კომენტარი 4.
- 223.4. არტემ არარაცკი** (არუთინ არარაციან) – იხ. „აღამამადხანის შემოსვლა“, კომენტარი 26.
- 223.5. არაჩნურთი არღუთოვი** – იხ. „აღამამადხანის შემოსვლა“, კომენტარი 7.
- 223.6. მელიქ მეჯღუმი** – მელიქ არაბული სიტყვაა და მფლობელს, გამგებელს ნიშნავს. ყარაბაღელი (სომეხი) მელიქ მეჯღუმი კრწანისის ომში იბრძოდა ქართველების წინააღმდეგ ირანელთა მხარეს. დაიღუპა ბრძოლაში. დავით ბატონიშვილის არტილერიამ გაანადგურა ის და მისი ცხენოსნები.
- 225.7. ქაიხოსრო ავალოვი** – ავალიშვილი, ალექსანდრე ჭავჭავაძის სიმამრი.
- 225.8. აზატხანის თეთრი აღმასი და პოტიომკინის საათი** – ნადირშაჰის გარდაცვალების შემდეგ დასავლეთ ირანის ტახტის ერთ-ერთი მთავარი პრეტენდენტი აზატ-ხანი იყო. ინგლისის, საფრანგეთის, ავსტრიის პრესა წერდა იმ გაუგონარი გამარჯვების შესახებ, რომელიც 1851 წელს ქართველთა 1500 კაციანმა ლაშქარმა ერეკლეს მეთაურობით მოიპოვა აზატ-ხანის 18 000-იან ლაშქართან ბრძოლაში.
- 225.9. პავლე სერგეის ძე პოტიომკინი** – ეკატერინა ხელმწიფის მიერ იყო ერეკლე მეფესთან გამოგზავნილი მოსალაპარაკებლად. ერთ-ერთია, ვინც ხელი მოაწერა გეორგიევსკის ტრაქტატს. დამთავრებული ჰქონდა მოსკოვის უნივერსიტეტი. ამ საათითა და თვლით ფიქრობდა ერეკლე ტყვეთა გამოსხნას...
- 228.10. ნადირ-შაჰი** – იხ. „თა გივი ამილახვრის გაქცევა ტფილისიდან“. კომენტარი 4.
- 228.11. დავით ბატონიშვილი** – იხ. „აღამამადხანის შემოსვლა“, კომენტარი 3.
- 228.12. ალექსანდრე ბატონიშვილი** – იხ. “მამაჩემისგან ღალატი მეფის ირაკლისა”, კომენტარი №17.
- 229.13. ივანე მუხრანის ბატონი** – იხ. „აღამამადხანის შემოსვლა“, კომენტარი №16.
- 231.14. იბრეიმ-ხანი** – ყარაბაღის ხანი. აღა-მაჰმად-ხანის ყველაზე დიდი მონინააღმდეგე აზერბაიჯანში. 1795 წლის

ივნისში ალა-მაჰმად-ხანის წინააღმდეგ ბრძოლაში იბრე-იმ-ხანს ერეკლე II დახმარებია 6000 მეზობლით (ალექსანდრე და იულონ ბატონიშვილების მეთაურობით) და ფინანსურადაც.

- 237.15. მიმბაში სოლომონ** – ოსეფა არაჩნურთის (იოსებ არლუთაშვილის) ძმიშვილი.
- 237.16. მისკარბაში იოსები** – ბებუთოვი – ოსეფა ყორღანაშვილის(მილახვრის) სიძე. მის სახლში იკრიბებოდნენ ერეკლეს მონინააღმდეგეები და საქართველოს დაღუპვას გეგმავდნენ.
- 237.17. დარჩია მელიქი** – ბებუთოვი (ბებუთაშვილი). თბილისის უკანასკნელი მელიქი (მამასახლისი) 1795-1801 წლებში. მონაწილეობდა მეფის წინააღმდეგ მოწყობილ შეთქმულებაში, რისთვისაც მეფემ დასაჯა, თუმცა მალევე შემოირიგა.
- 237.18. სულხან, მანუჩარ და შიოშ თუმანიშვილები** – სულხან მდივანბეგი, მანუჩარ – სულხანის ძმა და შიოშ – სულხანის შვილი – ერეკლეს ფარული მონინააღმდეგეები.
- 241.19. ივანე ყარაშვილი (კარაევი)** – იხ. „ალამამადხანის შემოსვლა“, კომენტარი №40.
- 242.20. მირზა გურგენა ენიკოლოფაშვილი** – ენიკოლოფაშვილთა (ენაკოლოფაშვილთა) წინაპრები სომხები ყოფილან, რომლებიც საქართველოში ჩამოსულან და მეფის კარზე დაწინაურებულან აღმოსავლური ენების სრულყოფილად ფლობის წყალობით. მირზას წოდება ნიშნავდა მეფის კარზე საქმის წარმოებას. ერეკლე II-ისა და გიორგი XII-ის კარზე დაწინაურებულან მირზა-გურგენა და მისი ძე, მირზა-აფრიამა ენიკოლოფაშვილები (ამ უკანასკნელის ასული, სოფიო, ცოლად ჰყავდა ნიკოლოზ ბარათაშვილის მეგობარს, მიხეილ თუმანიშვილს).
- 246.21. დიმიტრი ბაგრატიონი** – ცხოვრობდა რუსეთში. ამისი შვილი ცოლად ჰყავდა გიორგი ავალიშვილს, გარსევან ჭავჭავაძის ცოლისძმას და ალექსანდრე ჭავჭავაძის ბიძას.
- 246.22. პირველ ალექსანდრე** – ალექსანდრე I, კახეთის მეფე 1476-1511 წლებში. ცდილობდა, მშვიდობიანი ურთიერთობა ჰქონოდა როგორც საქართველოს სამეფო-სამთავროებთან, ასევე სხვა სახელმწიფოებთან. ამ მიზნით სხვადასხვა საშუალებას იყენებდა – იქნებოდა ეს დათმობა,

ფორმალური ყმობა, ხარკი თუ სხვა. 1483 და 1491 წლებში ელჩები გაგზავნა მოსკოვის დიდი მთავრის ივანე III-ის კარზე, რითაც დაიწყო რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის მნიშვნელოვანი ეტაპი.

256.23. ნიკოლოზ (კიკოლა) არღუთოვი – სოლომონ მიმბაშის ძმა. ამ სოლომონის ქალი, სოფიო ცოლად ჰყავდა ივანე მუხრან-ბატონისა და ქეთევან ბატონიშვილის უმცროს ვაჟს, დავითს.

პირველი ხოლერა აქ ტფილისში [საქართველოში] (1830-სა წელსა რაც ვიცი ანუ შემხვედრია) (276)

ხელნაწერი: ავტოგრაფი K S: 1665

თარიღი: 1869 წლის 9 აპრილი

ხელმოწერა: თაა. ვახ. ძე ჯ. ორბელიანი, 9-ს აპრილს 1869-სა წელსა. ქ. ტფილისს.

იბეჭდება პირველად

276.1. დედიდაჩემი ბატონიშვილი ქეთევანი – ქეთევან ბატონიშვილი (1764-1840). სახლთუხუცეს ივანე მუხრან-ბატონის მეუღლე. ჩვენამდე მოღწეულია მისი ერთი ლექსი – „ჰოი, ვითარ ვსთქუა“, დაწერილი 1805 წელს, შინაპატიმრობისას. 1804 წლის მთიულეთის აჯანყების დროს კავშირი ჰქონდა აჯანყებულ ძმებთან.

276.2. დედაჩემი – თეკლა ბატონიშვილი

276.3. ჩემი ცოლი – ეკატერინე(კატინო) დავითის ასული ბარათაშვილი

277.4. „მეფის ირაკლის შვილობა კი ეტყობოდა დედაჩემსა“ – თეკლა ბატონიშვილის მტკიცე ნებისყოფისა და გაუტყებელი ხასიათის შესახებ წერს ალექსანდრე ორბელიანი თავის ავტობიოგრაფიულ თხზულებებშიც (იხ. ამ გამოცემის IV ტომი).

278.5. კალასკა – რუს. ეტლი

278.6. ქუჩერი – რუს. მეეტლე

279.7. ლომისახარ – იხ. „რუსების დასი ქართუელები ჩემზედ“, კომენტარი 3.

279.8. ნაისახარ – ალექსანდრეს უმცროსი ძმის, დიმიტრი ორბე-

ლიანის გამდელი.

- 279.9. გრიგოლ დიაკვანი** – ორბელიანთა კარის ეკლესიის დიაკვანი.
- 279.10. ლუბერნატორი ზავილეისკი** – იხ „1829-სა წელსა არეულობა საქართუელოში“, კომენტარი 14.
- 280.11. ყასაფხანა** – ადგილი, სადაც საქონელს კლავდნენ ან ხორცს ინახავდნენ.
- 280.12. შაყა** – იოსებ გრიშაშვილის ქალაქური ლექსიკონის მიხედვით, დაკლული და გატყავებული ცხვრის ერთი ნახევარი.
- 286.13. თეიმურაზი** – ქეთევან ბატონიშვილისა და იოანე მუხრან-ბატონის შვილი.
- 290.14. ბარბარე თავის გაუთხოვარის ქალის ნინოთი** – თეიმურაზის დაი და დისშვილი.
- 290.15. „თეიმურაზს კაცი მოუვიდა და... შვილის ავანტყოფობა მოუტანა“** – თეიმურაზ მუხრან-ბატონს ქოლერის ეპიდემიის დროს გარდაეცვალა შვილი, ლევანი.

ჩერქეზებში ანდაზად დარჩენილი (297)

ხელნაწერი: ავტოგრაფი K H:2452

თარიღი: 9-ს მაისს 1869-სა წელსა.

ხელმოწერა: თა ა. ვახ. ძე ჯ. ორბელიანი.

მინაწერი: ს. ყარაბულახს, ჩემს ახლო ნათესავის სახლში, მდინარეს ივრის პირის მახლობლად თა ნიკოლოზ ჩოლოყაევთან.

იბეჭდება პირველად

297.1. აჯი-ჩალაბი – ჰაჯი ჩალები ყურბან-ოღლუ (1703-1755). შაქის სახანოს დამაარსებელი. იბრძოდა განჯისა და ყარაბაღის სახანოების დასამორჩილებლად. ხელმძღვანელობდა ანტიირანულ მოძრაობას. აღიარებდა ქართლ-კახეთის პოლიტიკურ უპირატესობას და ქართველ მეფეთა მოკავშირე იყო, მაგრამ შემდეგ უღალატა და მტრად მოექიდა საქართველოს. 1752 წელს განჯის ბრძოლა აჯი-ჩალაბის წინააღმდეგ ქართ-

ველთა (თეიმურაზ II-ისა და ერეკლე II-ის) დამარცხებით დამთავრდა.

- 297.2. პაპუნა ორბელიანი** – ავტორი საისტორიო თხზულებისა „ამბავი ქართლისანი“, რომელიც 1739-58 წლების საქართველოს ისტორიაა. ორბელიანის თხზულება სანდოა იმიტომ, რომ აღწერს იმას, რისი მონაწილეც თვითონვე იყო ან სანდო წყაროებსა და თვითმხილველთა ნაამბობს ემყარება. ზოგიერთ შემთხვევაში ქვეყნის მარცხს ქართველების ცოდვათა სიმრავლით ხსნის (მაგ., აჯი-ჩალაბთან ომის ნაგებას 1752 წ.). თხზულება მდიდარია გენეალოგიური და გეოგრაფიული ცნობებით.
- 297.3. დავით ქობულოვი (ქობულაშვილი)** – ალექსანდრე ორბელიანი ასულის, დარიას (დარეჯანის) მეუღლე.
- 297.4. ნალჩიკი** – ქალაქი ყაზარდოს ტერიტორიაზე. ყაზარდო-ბაღყარეთის დედაქალაქი.

უთარილონი

მეფის ირაკლის 2-სა უკანასკნელის ჟამების ამბავი ალა მამაღახანის შემოსვლის შემდეგ საქართველოში (299)

ხელნაწერი: ავტოგრაფი K S:1649-ა

თარიღი: დაუთარიღებელია

ხელმოწერა: არა აქვს.

იბეჭდება პირველად

305.1. ალაღარი – ალექსანდრე ნეიმანის სინონიმთა ლექსიკონის მიხედვით – მემამულე. იოსებ გრიშაშვილის ქალაქურ ლექსიკონში – უფროსი, ზედამხედველი, ბატონ-პატრონი...

306.2. ქერიმხან – სპარსეთის შაჰი 1750-79 წლებში.

307.3. სათლი-ჯამი – ავადმყოფობა. ქალაქური ლექსიკონი: შეცივება. შეიძლება იგულისხმებოდეს ანთება.

309.4. ჰაატა ენდრონიკაშვილი – XVIII საუკუნის 60-იან წლებში ერეკლე II-მ რუსეთში გაგზავნა საარტილერიო საქმის შესასწავლად. გახდა რუსეთის არმიის არტილერიის ოფიცერი. 70-იანი წლების დამდეგს დაბრუნდა საქართველოში და სამხედრო წარმოების გარდაქმნა დაიწყო ევროპულ წესზე. 1778 წლიდან სამეფო არტილერიის მეთაური (თოფჩიბაში) იყო. ერეკლე II-ის ერთგული.

რაც რუსები მოსულან საქართუელოში იქიდგან აქამდისინ ქართუელების შეთქმა წინააღმდეგ რუსეთისა (312)

ხელნაწერი: ავტოგრაფი K S:1656-ბ

თარიღი: დაუთარიღებელია

ხელმოწერა: უსახელოთ ვაწერთ

მინაწერი: სათაურის ქვეშ ფრჩხილებში ჩასმულია: (ესე შეთქმის ამბები, პრინც ნაპალიონისა პრატესტი რომ არის, იმაში უნდა იყოს).

იბეჭდება პირველად

რას გულისხმობს მწერალი „ნაპალიონის პრატესტში“, ჩვენთვის უცნობია. სავარაუდოდ, რაღაც ჰქონდა დაწერილი, რომელსაც ჩვენამდე არ მოუღწევია.

ტექსტი ნასწორებია. ავტორს ბევრი ადგილი გადაუხაზავს, მაგრამ რადგან ამ გადახაზულ მონაკვეთებს განსაკუთრებული მნიშვნელობა (დატვირთვა) აქვს თხზულებაში, ისინი დავტოვებთ და ვბეჭდავთ დახრილი ასოებით.

საყურადღებოა, რომ მწერალი სხვა ქვეყნების თავისუფლება-საც უჭერს მხარს. კერძოდ, რუსეთისგან პოლონეთის გათავისუფლების აუცილებლობას ხედავს და აღიარებს და, სავარაუდოდ, საუბრობს უკრაინის თავისუფლებაზეც („...ისე ეს ქვეყანა ყაზახების მდინარეს დონის პირამდისინ და ეს ქვეყანა ერთ სამეფოთ უნდა დაადგინონ“).

312.1. მეფე გიორგი – იგულისხმება საქართველოს უკანასკნელი მეფე გიორგი XII (1746-1800).

312.2. იულონ ბატონიშვილი – იხ. „ალამამადხანის შემოსვლა ქ. ტფილისში (1795-სა წელსა სექტემბრის 11-სა დღესა)“, კომენტარი 6.

312.3. სარდალი თა ივანე ორბელიანი – ივანეს მამას, დავით ორბელიანს (სარდალს) ცოლად ჰყავდა გიორგი XII-ის და, თამარი. ასე რომ, ივანე სარდალი გიორგი XII-ის დისშვილი გახლდათ. პლატონ იოსელიანის ცნობით, ივანე სარდალი რუსეთის მმართველობის ერთგული იყო. ამასვე ადასტურებს ალექსანდრე ორბელიანი.

312.4. თა დარჩია ბებუთაშვილი – ქალაქის მელიქი. იხ. „დუბროვინის მიმართ პასუხი“, კომენტარი 17.

312.5. დარეჯან დედოფალი – იხ. „ალამამადხანის შემოსვლა“, კომენტარი 21.

312.6. დედაჩემი – მწერლის დედა, თეკლა ბატონიშვილი (1776-

1846) ერეკლეს უსაყვარლესი ასული. თვითონაც და სამივე ვაჟიც – ალექსანდრე, დიმიტრი, ვახტანგი – მონაწილეობდნენ 1832 წლის შეთქმულებაში. თეკლამ ბევრი ისეთი რამ იცოდა ერეკლეს სამეფო კარისა და იმდროინდელი საქართველოს შესახებ, რაც სხვებისთვის უცნობი იყო. ყველაფერს დაუფარავად, მართლად უყვებოდა თავის შვილებს. თეკლას განათლებულ, ჭკვიან, სიბრძნითა და სათნოებით შემკულ, მხნე და გამჭრიახ ქალად მოიხსენიებს ილია ჭავჭავაძე ერთ წერილში („მოკლე ბიოგრაფია ვახტანგ ვახტანგის ძის თავ. ჯამბაკურ-ორბელიანისა“, თხზ. სრ. კრებ., ტ. V, 1991, გვ. 562). გარდაიცვალა თბილისში 1846 წელს, დაკრძალულია სვეტიცხოველში, მამის გვერდით.

313.7. მირიან ბატონიშვილი – მირიან ბატონიშვილი (1767-1834). მეცნიერი, ლიტერატორი. 1787 წელს დავით გურამიშვილმა მას გადასცა თავისი „დავითიანი“. ახალგაზრდობიდან რუსეთში ცხოვრობდა. ფაქტობრივად იქ გაიზარდა. 1798 წელს ჩამოვიდა საქართველოში, 1801 წელს სამუდამოდ წავიდა რუსეთში. 1812 წელს ცეცხლმოკიდებული მოსკოვიდან გამოიტანა და გადაარჩინა სენატის არქივი. გარდაიცვალა და დაკრძალულია პეტერბურგში (ალექსანდრე ნეველის ლავრაში).

314.8. დავით ბატონიშვილი – იხ „ალამამადხანის შემოსვლა“, კომენტარი 3.

315.9. ლენერალი ლაზარევი – ივანე პეტრეს ძე (1765-1803). 1799 წელს თბილისში შემოსულ რუსეთის ლეგიონს სარდლობდა. გიორგი XII-ის გარდაცვალების შემდეგ ლაზარევი საქართველოს მმართველი იყო, 1801 წლიდან – დროებითი მმართველობის თავმჯდომარე. 1803 წელს შეიჭრა გიორგი XII-ის ქვრივის, მარიამ ციციშვილის ოთახში, რათა ძალით გამოეყვანა იგი და სასწრაფოდ გადაესახლებინა რუსეთში. მარიამმა ხანჯლით განგმირა ლაზარევი (ზოგიერთი მოსაზრებით, მკვლელი ერთ-ერთი ბატონიშვილია, მარიამმა კი შვილის მაგივრად თავისთავზე აიღო მკვლელობა. „დედოფალმა მარიამმა როგორ დიდსულოვნად იკისრა იმისი სიკვდილიო“, – წერს ალექსანდრე ორბელიანიც).

315.10. ასლან ორბელიანი – ასლან ნიკოლოზის ძე ორბელიანი (ემიკაღაბაში), რევაზ სარდლის შვილიშვილი. მარიამ ციციშვილის დაი (გიორგი ციციშვილის – ხათა გოგიას ქალი)

ჰყავდა ცოლად. იოანე ბატონიშვილს მოხსენიებული ჰყავს „კალმასობაში,“ როგორც ენების მცოდნე, განათლებული ადამიანი.

- 315.11. აზნაური იოსებ კალატოზისშვილი** – ანდრიას ძე. პლატონ იოსელიანის ცნობით, იოსებ კალატოზისშვილმა გასცა მარიამ დედოფალი, გაქცევას აპირებსო. ალექსანდრე ორბელიანიც „შპიონს“ უწოდებს მას. „ამან დაასმინა სოლომონ თარხნიშვილი (მეითარი), ალექსანდრე ბატონიშვილთან აქვს მიწერ-მოწერაო“ (მაქსიმე ბერძნიშვილი, მასალები XIX საუკუნის პირველი ნახევრის ქართული საზოგადოებრიობის ისტორიისათვის, II, თბ., 1983, გვ. 61).
- 316.12. „თან გავყვებით უხლავ, მე და თქვენი სიძე, ეს ჩემი ქმარი“** – თეკლა ბატონიშვილის ქმარი, ალექსანდრე ორბელიანის მამა იყო პოლკოვნიკი ვახტანგ ორბელიანი (176901812), რომელიც 1812 წლის კახეთის აჯანყების ჩაქრობის დროს მოკლა ერთმა გლეხმა. მამის შესახებ დანვრილებით საუბრობს მწერალი ამ ტომში შესულ სხვადასხვა თხზულებაში.
- 316.13. ალექსანდრე ხელმწიფე** – ალექსანდრე I, რუსეთის იმპერატორი 1801-1825 წლებში.
- 317.14. „არამცთუ სიტყვით გამობდნენ დარეჯან დედოფალსა...“** – რუსეთის ხელისუფლება შეეცადა, დარეჯან დედოფლისთვის გაეტეხა სახელი. დააბრალა, თითქოს მან შეაცვლევინა ერეკლე მეფეს ტახტის გადაცემის წესი, რამაც გამოიწვია ბატონიშვილთა დაპირისპირება და საქართველოს დასუსტება. თითქოს დარეჯანი უწყობდა ხელს საკუთარი შვილების გამეფებას და ოპოზიციაში ედგა გერს – გიორგი XII-ს. თითქოს უზნეო ქალი იყო და სასახლეში თავის მსახურს ყვარობდა და სხვა. ალექსანდრე ორბელიანი დარეჯანის ნამდვილ სახეს ხატავს თხზულებებში: „პლატონ იოსელიანსა“, „დუბროვინის მიმართ პასუხი“ და სხვაგან.
- 318.15. თა ივანე ბაგრატიონ-მუხრანბატონის ქვრივი** – იგულისხმება ქეთევან ბატონიშვილი. იხ. „საქართველოს მეფის ირაკლის ძე ლევან“, კომენტარი 10.
- 318.16. ამის ძე თეიმურაზი** – იხ. „პირველი ხოლერა აქ ტფილისში“, კომენტარი 13.
- 318.17. თა ალექსანდრე ჭავჭავაძე** – პოეტი (1786-1846). მონაწილეობდა 1804 წლის მთიულეთის აჯანყებასა და 1832 წლის შეთქმულებაში. შეთქმულნი მას მომავალ პრემიერ-მინისტ-

- ტრად გულისხმობდნენ.
- 318.18. გარსევან ჭავჭავაძე** – იხ. „ალა-მამადხანის შემოსვლა“, კომენტარი 8.
- 319.19. ბატონიშვილი ალექსანდრე** – იხ. „მამიჩემისაგან ლალატი მეფის ირაკლისა“, კომენტარი 18.
- 319.20. ომარ-ხან** – დაღესტნელი, ხუნძახის მფლობელი და ავარიის სახანოს გამგებელი (1761-1801). ნურსალ-ბეგის ვაჟი. როცა 1800 წელს საგარეჯოსკენ დაიძრა იმ მიზნით, რომ ბოლოს თბილისი აეღო, მას ალექსანდრე ბატონიშვილიც შეუერთდა რუსეთზე გამარჯვებისა და მათი ჯარების აქედან გაყვანის იმედით.
- 319.21. ნიახურას ბრძოლა** – 1800 წლის 7 ნოემბერს მდინარე ივრის პირას, სოფელ კაკაბეთთან გაიმართა ნიახურას ბრძოლა, რომელშიც გიორგი XII-ისა და ომარ-ხანის რაზმები დაუპირისპირდნენ ერთმანეთს. ომარ-ხანი დამარცხდა, ბრძოლაში დაიჭრა და ამ ჭრილობის შედეგად მალე გარდაიცვალა.
- 321.22. ეკატერინე** – ორბელიანი ეკატერინე დიმიტრის ასული (1772-1817). ალექსანდრე ორბელიანის მამიდა. საგარეჯოს მოურავის, გიორგი ჩოლოყაშვილის მეუღლე. 1812 წლის აჯანყების მონაწილე. ამის გამო დააპატიმრეს და გააგზავნეს ბელგოროდის მონასტერში. გარდაიცვალა იქვე, 45 წლისა.
- 321.23. გუქა** – ორბელიანი გუქა დიმიტრის ასული. ალექსანდრე ორბელიანის მამიდა. გორჯასპი ნათალიშვილის მეუღლე. კახეთის აჯანყების დროს გორჯასპი ნათალიშვილი ასრულებდა ალექსანდრე ბატონიშვილის მითითებებს. აჯანყებაში მონაწილეობდა გუქაც. ამის გამო იგი ბელგოროდის მონასტერში გააგზავნეს.
- 323.24. ქიტესა, გოგია ბასტამაშვილი (სომეხი), ზაქარია ჯორაშვილი, ივანე ყორღანაშვილი (სომეხი)** – ალექსანდრე ორბელიანის ცნობით, ესენი ალექსანდრე ბატონიშვილის მსახურები იყვნენ. ყველა რუსეთის ხელისუფლებამ მოისყიდა ალექსანდრე ბატონიშვილის მოსაკლავად. უმრავლესობამ თვითონვე თქვა უარი დავალებაზე. ივანე ყორღანაშვილი ყოფილა შვილი ერეკლესთან დაახლოებული ოსეფა ყორღანაშვილისა. ოსეფაზე საუბრობს მწერალი თხზულებაში „მეფის ირაკლის მეორის მეუღლე დარია ანუ

დარეჯან“.

- 324.25. „ზედატანებით ნასწავლი ყმანვილი კაცებიც მოვიდნენ პეტერბურლიდან“...** – პეტერბურგის უნივერსიტეტი-დამთავრებული სოლომონ დოდაშვილი იყო 1832 წლის შეთქმულების იდეოლოგი და ერთ-ერთი მეთაური. საერთოდ, 32 წლის შეთქმულების იდეა მოსკოვსა და პეტერბურგში გადასახლებულ ბატონიშვილთა წრეში გაჩნდა.
- 324.26. გრიგოლ ბაგრატიონ-მუხრანსკი** – იხ. „რუსების დასი ქართუელები ჩემზედ“, კომენტარი 11.
- 324.27. ერმოლოვი** – ალექსი ერმოლოვი (1777-1861). გენერალ-ინფანტერი. კავკასიის მთავარმართებელი 1816-27 წლებში.
- 324.28. პასკევიჩი** – იხ. „1829-სა წელსა არეულობა საქართულოში“, კომენტარი 4.
- 324.29. იასე იოსების ძე ანდრონიკოვი** – ანდრონიკაშვილი იასე იოსების ძე (1798-1863). გენერალ-ადიუტანტი. ქიზიყის მოურავის, ზაქარია ანდრონიკაშვილის შვილიშვილი.
- 324.30. იასე ფალავანდოვი** – იასე ფალავანდიშვილი. 1832 წლის შეთქმულების გამცემი. ჩარიცხეს დამნაშავეთა მე-2 კატეგორიაში. გადასახლებული იყო ციმბირში, სოფელ უსტ-ცილმაში. მიუხედავად იმისა, რომ ნება მისცეს სამშობლოში ჩამოსვლისა, არ დაბრუნდა და იქვე გარდაიცვალა. მწერლისა და ეთნოგრაფის სერგეი მაქსიმოვის ცნობით, პეჩორის მხარეში მოიპოვა დიდი ავტორიტეტი. მისი სიტყვა კანონი იყო ყველასთვის და ამბობდნენ: როდესაც გარდაიცვლება, წმინდანად შევრაცხავთო.
- 325.31. ეს მამულის გამოხსნის შეთქმა არ არისო** – ცნობილია, რომ რუსეთის ხელისუფლება შეეცადა, დაეკნინებინა შეთქმულების მნიშვნელობა, ხოლო შეთქმულნი თავქარიან ახალგაზრდებადა და ქვეყნის წინაშე დამნაშავეებად გამოეყვანა და არა მამულის ერთგულ შვილებად და დამოუკიდებლობის აღდგენისათვის თავგადადებულებად.
- 325.32. და ახლა მეშვიდე შეთქმა** – 1832 წლის შემდეგ XIX საუკუნეში საქართველოში შეთქმულება აღარ ყოფილა. ქართველი ხალხი შეეგუა არსებულ ვითარებას და რუსეთის შემადგენლობაში მყოფი კულტურული ავტონომიისთვის-ღა განაგრძობდა ბრძოლას. მხოლოდ ალექსანდრე ორბელიანი არ დაცხრა. ეს სტატია, ეტყობა, შეადგინა, როგორც ოფიციალური დოკუმენტი – ევროპაში წარსადგენად (არ

ჩანს, კონკრეტულად რომელი ქვეყნის მმართველობას გულისხმობს). და მეშვიდე შეთქმად სწორედ ამ წერილს თუ დახმარების თხოვნას მოიაზრებს.

ხუთი წლის ბატონიშვილი ირაკლი (327)

ხელნაწერი: ავტოგრაფი K S:1649-ა

ხელმოწერა: არა აქვს.

თარიღი: არ უზის.

იბეჭდება პირველად

„ესე ჩემი აღწერილები არა თუ ისტორია არის, არამედ ისტორისათვის აღვწერე. ოდესმე მეისტორიემ რომ დაწეროს მეფის ირაკლის ისტორია, ჯერ ყოველი მეფის ირაკლის მეფობის წერილები ყოვლის მხრიდგან უნდა შემოკრიბოს და რომელიც ღირსი წერილები იყოს, მათგან და აქედგან შეადგინოს.“ – წერილის დასაწყისშივე გაცხადებულია ალექსანდრე ორბელიანის მიზანი – დაიწეროს ერეკლე II-ის ისტორია. ამისთვის კი უტყუარ ცნობებს, მასალებს ფასდაუდებელი მნიშვნელობა ექნება.

ერეკლეს მიერ ჩამოყალიბებული ხუთი მუხლი არსებითად იგივეა, რასაც მერე ილია იტყვის და დაამკვიდრებს: მამული, ენა, სარწმუნოება.

ალექსანდრე ორბელიანის არქივში ინახება ცალკე ფურცელზე დაწერილი „ხუთი წლის ბატონიშვილი ირაკლი (შემდგომად საქართველოს მეფე ირაკლი მეორე)“. ეს თხზულება მთლიანად შედის ამავე სათაურის იმ ტექსტში, რომელიც დავბეჭდეთ ძირითად ნაწილში. მოკლე ვერსია მივიჩნიეთ ვრცელი ნაწარმოების რედაქციად და ვბეჭდავთ სრულად.

რედაქცია

ხუთი წლის ბატონისშვილი ირაკლი

(შემდგომად საქართველოს მეფე ირაკლი მეორე)

იტყოდნენო, ბატონისშვილმა ჩემმა თეკლამ მიაბზო, რომ მცირეწლოვანს ირაკლის სიყრმიდანვე ეტყობოდა ჭკუა, ვაჟკაცობა და შეუპოვარი ხასიათი.

ჭკუა ამაზედ შესტყობია: შინაურობაში გაკვირვებულნი ყოფილან ხუთის წლის ყმანვილის გონიერს ლაპარაკზედ და ვინც რასმე ჰკითხავდა, იმის სიტყვა-პასუხის მოგებაზედ. ვაჟკაცობა თურმე ამაზედ ეტყობოდა, როდისაც ჯარი ნავიდოდა სადმე და ან მდევარი გამოუდგებოდა, პატარა ირაკლი ტირილს დაიწყებდა, მეც წამიყვანეთო. შეუპოვრობა ამაზედ შეუმცნევიათ, რომ პატარა ირაკლის დედა, დედოფალი თამარ კახეთიდან ჩამობძანებულა და ავლაბარში ჩამომხტარა. ამ დროებში მეფე ვახტანგ¹ ქ. ტფილისში ბძანებულა. მეფე ვახტანგს რომ შეუტყვია თავის ქალის თამარის ავლაბარში ჩამოსვლა, მაშინვე კაცი გაუგზავნია თავის ქალის თამარის შვილები დაუბარებია სანახავათ. ექვსის წლის ბატონისშვილი ანა² ერთს კაცს აუყვანია და ხუთი წლის ირაკლი მეორეს, ცოტა გზა რომ გამოუვლიათ, ვისაც ირაკლი ხელში სჭერია, ირაკლისთვის შეუხედავს და გულღრძოდ უთქვამს – „ოჰ, რა დასათხრელი თვალები გაქვს“. ხუთწლოვანს ირაკლის ასეთის მრისხანეს თვალებით შეუხედავს იმ კაცისთვის, რომ შერცხვენილს ველარა უთქვამს რა და ხმა ჩაუკმენდია. ამაობაში საჩქაროთ წამოსულან ეს კაცები და მეტეხის ხიდზედ რომ მოსულან შუა ადგილს, გულღრძოს ველარ მოუთმენია და კიდევ უთქვამს: – „გინდა, წყალში გადაგადო ამ ხიდიდან?“ პატარას უშიშრად შეუხედავს და მრისხანედ შეუძახია – „ძალლი იყო, თუ არ გადამაგდო“. ამ სიტყვაზედ იმ კაცს თუმცა გაუცინია, მაგრამ კი ველარა უთქვამს რა.

როდესაც ეს ყმანვილები მეფე ვახტანგთან შეუყვანიათ, მეფე ვახტანგ დორზე ყოფილა წამონოლილი და რა წამს დაუნახავს, მაშინვე სიამოვნოთ წამომჯდარა და ხუმრობით დაუძახნია: – „ეს ჩემი ქალი ანა ჩემთან მოიყვანეთ და მაგ ჩემის მტრის შვილს, ირაკლის კი ნუ მოიყვანთ ჩემთან“³ ყმანვილს უფრო გაფრთხილება უნდა,

¹ ქართლის მეფე ვახტანგის ქალი თამარ, ჰყვანდა კახეთის მეფეს თეიმურაზს, ირაკლის მამას.

² ბატონისშვილი ანა შერთო მეფის ირაკლის ეშკაღაბაშმა თა დიმიტრი ჯ. ორბელიანმა.

³ ქართლის მეფეს ვახტანგს და კახეთის მეფეს თეიმურაზს დიდი მტრობა ჰქონიათ ერთმანეთში.

უგვანი არა გაიგონოს რა ანუ არა ნახოს რა, თუნდა ხუმრობა იყოს, თორემ სიკვილის მეტი ველარა დაავინყებს რა. შემდგომად რამდენს თურმე ხვენწოდა მეფე ვახტანგ, მაგრამ აღარ მისულიყო, თავი გაეკლა და გულმტკივნეულად მისულს დედისათვის შეეჩვილა ცრემლით, და ყველა ეთქვა.

წყნარს, მშვიდობიანს, კეთილს და დიდსულოვან დედას დაემშვიდებინა კეთილგონიერებით და ბევრი კარგი რამ ეთქვა თავის პატარა შვილის ირაკლისათვის.

თ^ა ალექსანდრე ვახტანგის ძე ჯ. ორბელიანი.

ხუთი წლის ბატონისშვილი ირაკლი (შემდგომად საქართველოს მეფე ირაკლი მეორე)

ხელნაწერი: ავტოგრაფი K H:2412-ბ

თარიღი: დაუთარიღებელი

ხელმოწერა: თა ალექსანდრე ვახტანგის ძე ჯ. ორბელიანი.

მინაწერი: სათაურის ზემოთ აწერია: „მართლწერა მიეცით“. ავტორის ხელია და მართლაც მელნით სხვას ჩაუსწორებია ასე:

მცირეწლოვან...ეტყობოდა] იმავე სიყმაწვილით ეტყობოდა პატარა ირაკლის ქკვა. გადახაზულია (406.5).

შეუპოვარი] გაუტეხელი. გადახაზულია (406.6). შეუპოვრობა გაუტეხელი ხასიათი გადახაზულია (406.12).

ცოტა]მცირე (406.18).

ხუთწლოვანს] ხუთი წლის (406.20), შეუხედავს] შეუხედამს (406.21).

უთქვამს] უთქომს (406.22).

უგვანი]უმზგავს (407.1).

327.1. დედოფალი თამარ – ერეკლე II-ის დედა. ქართლის მეფის, ვახტანგ VI -ის ასული, კახეთის მეფის, თეიმურაზ II-ის მეუღლე.

327.2. ვახტანგ – ქართლის მეფე ვახტანგ VI.

327.3. ბატონისშვილი ანა – თეიმურაზ II-ისა და თამარ დედოფლის ასული, ერეკლე II-ის და.

მეფის ირაკლის სანერელი (333)

ხელნაწერი: ავტოგრაფი K H:2412-გ

თარიღი:

ხელმოწერა: თა ალექსანდრე ვახტანგის ძე ჯ. ორბელიანი

იბეჭდება პირველად.

333.1. ნადირშა – იხ „თა გივი ამილახვრის გაქცევა ტფილისიდგან“, კომენტარი 4.

333.2. სინდეთი – ინდოეთი.

მეფის ირაკლის პატარა ჯიბის ბოხჩა (334)

ხელნაწერი: ავტოგრაფი S:1649-ა

თარიღი: დაუთარიღებელი

ხელმოწერა: თა ალექსანდრე ვახ. ძე ჯ. ორბელიანი.

მინაწერი:

იბეჭდება პირველად.

ალექსანდრე ორბელიანი საგანგებოდ აგროვებდა მასალებს ერეკლე II-ის ცხოვრების შესახებ, რათა შემდეგ ნამდვილი, დაუმახინჯებელი ისტორია დანერილიყო. მიაჩნდა, რომ ისეთი დიდი ადამიანის ცხოვრებაში, როგორც ერეკლეა, არაფერია წვრილმანი და უმნიშვნელო. ამიტომ შემოუნახა მკითხველს ეპიზოდი, რომელშიც ნათლად ჩანს ერეკლეს წინდახედულება, საზრიანობა, გამოცდილება.

მეფის ირაკლის მეორის სიყვარული ქალისა პირველად (335)

ხელნაწერი: ავტოგრაფი K S:1649-ა

თარიღი: დაუთარიღებელი

ხელმოწერა: არა აქვს

შენიშვნა: დაუმთავრებელია. სიტყვების „ქართულად მითარგმნეს ასე:“ მერე ფურცელი ცარიელია.

იბეჭდება პირველად.

ეს თხზულებაც იმ რიგისაა, მასალად რომ უნდა გამოადგეს ერეკლე II-ის ისტორიკოსს.

ხელნაწერში სათაურში გადახაზულია სიტყვები „კეთილშობილური პატიოსნება“. მწერალს ჯერ დაურქმევია „მეფის ირაკლის მეორის კეთილშობილური პატიოსნება“, შემდეგ კი – „მეფის ირაკლის მეორის სიყვარული ქალისა პირველად“.

335.1. ისპაჰანი – ქალაქი ირანში. ერთხანს, XVI-XVII საუკუნეებში ირანის დედაქალაქი. მოსახლეობის ეროვნულმა და რელიგიურმა სიჭრელემ არქიტექტურასა და მხატვრობაში ქრისტიანული და ისლამური კულტურის საინტერესო შერწყმა განაპირობა. ისპაჰანის ერთ-ერთი ულამაზესი ხიდი, რომლის სახელწოდებაც ქართულად ითარგმნება, როგორც ოცდაცამეტი ხიდი, აგებულია შაჰ-აბასის ჯარის ყულარალასის, გამაჰმადიანებული ქართველის, ალავერდ-ხან უნდილაძის მიერ.

ძველი მოზღუდვილება ქ. ტფილისისა (338)

ხელნაწერი: ავტოგრაფი K S: 1634-17

თარიღი: დაუთარიღებელი

ხელმოწერა: არა აქვს

იბეჭდება პირველად.

როგორც ალექსანდრე ორბელიანისთვის ნიშანდობლივია, ამ წერილშიც მძაფრადაა აღბეჭდილი ეროვნული სულისკვეთება. ძველი თბილისის საზღვრების აღწერისას ძირითადად უშუალოდ ნანახს ეყრდნობა. საყურადღებოა, რომ მწერალი არ არის ქალაქის გაფართოების ან ახლებურად განაშენიანების მოწინააღმდეგე. უკმაყოფილოა მხოლოდ მთავარმართებელ ერმოლოვის მიერ ციხეებისა და გალავნების დანგრევით. მიიჩნევს, რომ ეს აქტი პირდაპირი გამოხატულებაა რუსეთის დამპყრობლური პოლიტიკისა და განხორციელდა თბილისის უძველესი ისტორიის ნაშლის მიზნით და არა გაფართოება-განახლების კეთილშობილური განზრახვით.

340.1. „წარსულს რომელსამე ცისკარში ვთქვი: ოდესმე ვიტყვი ჩუენ ძუელს სახლის პატრონობასა-მეთქი“ – ალექსანდრე ორბელიანი, ალბათ, მიგვანიშნებს „ცისკრის“ 1861 წლის №10-ში გამოქვეყნებულ წერილზე „რედაქტორო უფალო ი. კერესელიძე!“ სადაც ნათქვამია: „ეხლა დრო არ არის და თავის დროზედ კი ვიტყვი, რომ უწინდელი ჩუენი მებატონენი, ქალნი და კაცნი, როგორი სახლის პატრონები ყოფილან რომ დავინახოთ, არც იმაში იყვნენ ისინი უმეცარნი“ (იხ. ამ გამოცემის ტ. II). ეს გარემოება მაინც არ გვაძლევს წერილის „ძველი მოზღუდვილობა ქ. ტფილისისა“ თუნდაც მიახლოებით დათარიღების საშუალებას, რადგან ავტორის ფრაზა: „წარსულს რომელსამე ცისკარში“ ძალიან ზოგადია და არ გამოხატავს რამდენი წლის წინანდელ პუბლიკაციას გულისხმობს.

პირთა საქიეპელი

ა

- აბაზ-მირზა – 123, 376
აბაშიძე ანა – 218, 351, 354, 361, 375, 386, 392
აბაშიძე ზაალ – 218, 392
აბაშიძე ივანე – 42, 225, 354, 355
აბაშიძის ქალი – 58, 115, 158, 217, 218, 361
აბდულა-ბეგი (არჩილი) – 80, 82, 85, 145, 146, 173, 364, 381
აბზიანიძე ზაზა – 372
ადრიბეჟანის ხანი – 17, 28, 41, 233, 307, 352
ავალიშვილი (ავალოვი) გიორგი – 350, 395
ავალიშვილი მარიამ – 350
ავალოვი (ავალიშვილი) ქაიხოსრო – 225, 226, 258, 394
ავარიის ხანი – 222, 228, 229, 230, 231, 403
აზატხანი (აზატ-ხანი) – 26, 225, 227, 394
ალექსანდრე I – 58, 59, 246, 247, 248, 273, 316, 361, 402
ალექსანდრე II – 107, 372
ალექსანდრე ნიკალაი პავლოვიჩის მემკვიდრე – 103
ალვისტოსახარი – 293
ალისკანტი (ავარიის ხანის შვილი) – 228, 229, 230
ამბარდანოვი – 296
ამილახვარი ალექსანდრე (დიმიტრის შვილი) – 364, 365
ამილახვარი დიმიტრი – 80, 83, 85, 364, 365
ამილახვარი გივი – 5, 145, 155, 156, 169, 170, 171, 172, 173, 179, 181, 182, 249, 364, 384, 385, 386, 394, 408
ამილახვარი გიორგი – 364
ამილახვარი იოსებ – 42
ამილახვარი ოთარ – 42, 225, 355, 400
ამილახვარი რევაზ – 400
ანა (თეიმურაზის ქალი) – 155, 159, 383, 387, 406, 407
ანასტასია ერეკლეს ასული – 59, 177, 199, 221, 361, 391
ანდრეევსკები ნინო და ელენე – 366
ანდრეევსკი ერასტი სტეფანიჩი – 86, 366
ანდრონიკაშვილი ზაქარია – იხ. ენდრონიკაშვილი ზაქარია
ანდრონიკაშვილი ნინია (კუზიანი ზაალის შვილი) – იხ. ენდრონიკაშვილი ნინია

ანდრონიკაშვილი ჰაატა – იხ. **ენდრონიკაშვილი ჰაატა**
ანდრონიკაშვილი რევაზ – 8, 9, 19, 21, 23, 27, 35, 70-74, 160, 161, 177, 183-186, 223, 239, 241, 243, 347, 349, 353, 358, 362, 375, 383, 386, 394
ანდრონიკაშვილი ქეთევან – 70-75, 115-117, 161, 348, 349, 362, 375, 384
ანდრონიკაშვილი ხორეშან – 106, 353, 373
ანდრონიკაშვილი ზაალ (კუზიანი) – იხ. **ენდრონიკაშვილი ზაალ ანდრონიკოვი (ანდრონიკაშვილი) იასე იოსების ძე** – 324, 404
ანტონა ექიმბაში – იხ. **კარაევი ანტონ**
ანტონ II – 21, 22, 30, 31, 32, 45, 46, 195, 248, 255, 264, 303, 352, 354
ანტონ ქათალოკოზი (ანტონ I) – 79, 84, 114, 115, 143, 144, 146, 147, 216, 309, 310, 363, 364, 373, 374, 380
არაგვის ერისთავისშვილი უთრუთ – 169
არარაცვი (არარაციან) არტემ (არუთინ) – 11, 29, 30, 32, 33, 175, 223, 224, 225, 227, 232, 239, 353, 394
არველაძე მაია – 4
არისტაკე სედრაკიანი – 354
არისტოფანე – 204, 391
არსენი – 42, 239
არქიმანდრიტი ელეფთერ – 166
არქიმანდრიტი ეფთვიმე – 164, 166
არლუთაშვილი სოლომან – იხ. **მიმბაში სოლომან**
არლუთიანი (არლუთინსკი) იოსებ (ოსეფა) – **არაჩნურთი** – 9, 11, 29, 145, 149, 165, 174, 184, 185, 223, 131, 239, 250, 252, 350, 354, 381, 384, 386, 394
არლუთინსკი-დოღგორუკოვი ნიკოლოზ – 125, 129
არლუთოვი (არლუთაშვილი) ნიკოლოზ (კიკოლა) – 126, 127, 129, 130, 256, 396
არჩილ ბატოიშვილი – 364, 381
არჩილი (თეიმურაზის შვილი) – 294
არჩილი (სოლომონ I-ის ძმა) – 23, 114, 352, 353, 373
ასლანი – იხ. **ორბელიანი (ყაფლანიშვილი) ასლან**
აფხაზი ივანე ნიკოლოზის ძე – 125, 378
აფხაზი შერმაზან – 121
აღალუა (თოფჩი) – 39
აღამამადხანი – 5, 7, 8, 11-35, 38, 42-46, 63, 74, 76, 77, 93, 137, 144, 149, 153, 156, 157, 158, 174, 175, 177, 183-186, 200, 204, 221,

222-233, 237, 139, 240, 243, 247, 250, 265, 299-301, 305, 308,
310, 340, 347, 348, 352, 358, 359, 362, 369, 380, 381, 383, 386,
389-392, 394, 395, 400, 401

აშხართბეგი – 252

აჯი-ჩალაბი – 297, 397, 398

ბ

ბაგრატიონი დიმიტრი – 171, 246, 248, 250, 258, 395

ბაგრატიონი თამარ ერეკლეს ასული – 15, 58, 156, 158, 218, 350,
351, 361, 382, 392, 400

ბაგრატიონი პეტრე – 124, 377

ბაგრატიონი რომან (რევაზ) ივანეს ძე – 124, 377

ბაგრატიონ-მუხრანბატონი ივანე – იხ. მუხრან-ბატონი ივანე

ბაგრატიონ-მუხრანსკი გრიგოლ – იხ. მუხრან-ბატონი გრიგოლ

ბაგრატიონ-მუხრანსკი კონსტანტინე – იხ. მუხრან-ბატონი
კონსტანტინე

ბაიდრის აღმას სულთანი – 44, 352

ბალახაშვილი იაკობ – 367

ბარათაშვილი – 180

ბარათაშვილი (ამილღაბარი) – 179

ბარათაშვილი გოგია – 125, 378

ბარათაშვილი დავითი (ალექსანდრე ორბელიანის სიმამრი) – 45,
125, 355, 378

ბარათაშვილი ეკატერინე (კატინო) დავითის ასული – 97, 286,
290, 396

ბარათაშვილი ზაალ (მდივანბეგი) – 54, 55, 92, 93, 152, 356, 359

ბარათაშვილი ივანე ზაალის ძე – 182

ბარათაშვილი მელიტონ – 125, 378, 390

ბარათაშვილი ნიკოლოზ მელიტონის ძე – 143, 354, 356, 362,
367, 377, 378, 388, 389, 395

ბარამ ნაზირი – 110

ბარბარე (ელიაზარ ფალავანიშვილის ცოლი) – 71, 201, 355

ბარბარე (ქეთევან ბატონიშვილის შვილი) – 61, 286, 290, 361, 379,
397

ბარიატინსკი ალექსანდრე (კნიაზ ბარატინსკი) – 105, 106, 371, 372

ბასტამაშვილი ბეჟანა – 22, 175, 237, 239

ბასტამაშვილი გოგია – 239, 323, 324, 403

ბატორძალი (ბატორძლები) – 118, 119, 197
ბატორძალი სალომე – 77, 362, 400
ბატორძალი ქეთევან (ივანე მუხრანბატონის და) – 70, 71, 75, 76, 77, 116, 351, 362
ბატონიშვილები – 14, 46, 64, 118, 119, 121, 140, 142, 157, 197, 211, 216, 230, 255, 258, 261, 262, 289, 290, 292-294, 299, 318
ბატონიშვილი – 51, 73, 111, 135, 160, 184, 187, 188, 190, 193, 195, 196, 221, 292, 323, 335
ბატონიშვილი (ბატონიშვილი) ლევან – 114, 115, 117, 118, 120, 121, 143, 152, 153, 158, 193, 204, 307, 309, 349, 373-375, 380, 383, 402
ბატონიშვილი ალექსანდრე – 30, 98, 166, 186, 193, 195, 196, 299, 319-324, 388, 394
ბატონიშვილი აღმასხან (ვახტანგ) – 9, 40, 41, 77, 354
ბატონიშვილი ანა – 327, 328, 159, 327, 383, 387, 406, 407
ბატონიშვილი ანასტასია – 199, 221, 361, 391
ბატონიშვილი ანტონი – იხ. ანტონ II
ბატონიშვილი არჩილ – იხ. არჩილ ბატონიშვილი
ბატონიშვილი ბაგრატ – 198, 355
ბატონიშვილი ბაქარ – 9, 172, 181, 250, 385
ბატონიშვილი გაიანე – 61, 164, 177, 361, 377, 384
ბატონიშვილი გიორგი (მეფე გიორგი, გიორგი XII) – 5, 8, 9, 19, 23, 35, 49-51, 54, 70-75, 115-117, 157, 158, 160-167, 178, 183-185, 197, 201, 202, 210, 211, 220, 239, 240, 254, 255, 261-264, 266-269, 271, 272, 312, 313, 348, 349, 351-353, 355, 356, 361, 362, 375, 377, 381, 384, 386, 387, 389-393, 395, 400-403
ბატონიშვილი გრიგოლ – 198
ბატონიშვილი დავით – 8, 9, 34, 35, 39, 46, 142, 161, 164-166, 197, 198, 225, 228, 266-268, 272, 299, 314, 318, 349, 380, 390, 394
ბატონიშვილი დედაჩემი (დედა, დედათქვენი) – 22, 46, 54, 55, 57, 62, 65, 67, 119, 191, 210, 240, 241, 250, 259, 277, 286, 307, 308, 328, 333
ბატონიშვილი დიმიტრი – 350, 389, 390, 400
ბატონიშვილი ეკატერინე – 59, 64, 184, 221, 361, 387
ბატონიშვილი ელენე – 19, 23, 73, 74, 87, 114, 161, 214, 352, 353, 367, 373
ბატონიშვილი თამარ (მეფე გიორგის ქალი) – 198, 390
ბატონიშვილი თეიმურაზ – 7-9, 11, 198, 225, 226, 264, 265, 348, 355, 373, 390

ბატონიშვილი თეკლა – 67, 80, 110, 159, 183, 191, 210-212, 221, 236, 262, 263, 271, 272, 292, 316, 325, 360, 361, 367, 375, 391, 396, 400-402, 406
 ბატონიშვილი ივანე – 7, 9, 40, 41, 77, 142, 198, 225, 348, 390
 ბატონიშვილი ილია – 198, 390
 ბატონიშვილი ირაკლი – 6, 134, 169, 170, 172, 180, 181, 198, 327, 345, 359, 379, 390, 405-407
 ბატონიშვილი იულონ – 9, 10, 77, 165, 166, 197, 255, 261, 262, 264, 267-269, 312, 313, 315, 318, 325, 331, 349, 355, 362, 384, 389, 390, 395, 400
 ბატონიშვილი მარიამ – 114, 221, 354, 373
 ბატონიშვილი მარიამ (სოლომანის ქალი) – 176, 177, 240
 ბატონიშვილი მარიამ (მეფე სოლომანის და) – 27, 353
 ბატონიშვილი მირიან – 165, 197, 198, 201, 261-268, 313, 384, 389, 401
 ბატონიშვილი მიხეილ – 198-203, 268, 390
 ბატონიშვილი ოქროპირ – 198, 378, 390
 ბატონიშვილი პაატა – 80-83, 85, 145, 146, 173, 240, 250, 364, 365, 380
 ბატონიშვილი ფარნავაზ – 197, 199, 318, 389
 ბატონიშვილი ქეთევან – 59, 61, 76, 77, 117-119, 156, 221, 233, 276, 278, 279, 285, 286, 292, 296, 318, 319, 351, 361, 371, 375, 377, 379, 396, 397, 402
 ბატონიშვილი ქერუყ – 297
 ბატონიშვილი ალექსანდრე – იხ. ბატონიშვილი ალექსანდრე
 ბატონიშვილი ანა – იხ. ბატონიშვილი ანა
 ბატონიშვილი ბაგრატ – იხ. ბატონიშვილი ბაგრატ
 ბატონიშვილი ბაქარ ვახტანგის ძე (გრუზინსკი) – იხ. ბატონიშვილი ბაქარ
 ბატონიშვილი გიორგი – იხ. ბატონიშვილი გიორგი
 ბატონიშვილი დავით (აბდულა ბეგის შვილი) – იხ. ბატონიშვილი დავით
 ბატონიშვილი დიმიტრი – იხ. ბატონიშვილი დიმიტრი
 ბატონიშვილი ელენე – იხ. ბატონიშვილი ელენე
 ბატონიშვილი ივანეს შვილი გრიგოლ – იხ. ბატონიშვილი გრიგოლ
 ბატონიშვილი ვახტანგ (ალმასხან) – იხ. ბატონიშვილი ალმასხან (ვახტანგ)
 ბატონიშვილი თამარ – იხ. ბატონიშვილი თამარ
 ბატონიშვილი თეკლა – იხ. ბატონიშვილი თეკლა
 ბატონიშვილი ივანე (იოანე ბაგრატიონი) – იხ. ბატონიშვილი ივანე

ბატონიშვილი ილია (ოქროპირის ძმა) – იხ. ბატონიშვილი ილია
 ბატონიშვილი ირაკლი (ოქროპირის ძმა) – იხ. ბატონიშვილი ირაკლი
 ბატონიშვილი იულონ – იხ. ბატონიშვილი იულონ
 ბატონიშვილი მარიამ – იხ. ბატონიშვილი მარიამ
 ბატონიშვილი მირიან – იხ. ბატონიშვილი მირიან
 ბატონიშვილი მიხეილ (ცრუმხიელი) – იხ. ბატონიშვილი მიხეილ
 ბატონიშვილი ოქროპირ – იხ. ბატონიშვილი ოქროპირ
 ბატონიშვილი ფარნავაზ – იხ. ბატონიშვილი ფარნავაზ
 ბატონიშვილი ქეთევან ერეკლეს ასული – იხ. ბატონიშვილი ქეთევან
 ბატონიშვილი (ბაგრატიონი) დავით – იხ. ბატონიშვილი დავით
 ბატონიშვილი (ბაგრატიონი) ჰაატა – იხ. ბატონიშვილი ჰაატა
 ბატონიშვილი (ბაგრატიონი) თეიმურაზ მეფის გიორგის ძე – იხ.
 ბატონიშვილი თეიმურაზ
 ბებუთაშვილები – 243
 ბებუთაშვილი არსენ – 239
 ბებუთაშვილი იოსებ (მისკარბაში) – 11, 42, 175, 201, 225, 232,
 240, 251, 350, 351, 395
 ბებუთაშვილი (ბებუთოვი) დარჩია – 11, 20, 32, 175, 232, 235, 237,
 238, 242, 255, 259, 312, 351, 353, 395, 400
 ბებუთოვი ვასილი ოსეფიჩი (ბებუთაშვილი ვასილ იოსების ძე) – 89,
 368
 ბეგთაბეგი – 233
 ბეგთაბეგიანთ ქვრივი – 55
 ბეგთაბეგი სულხან – 96
 ბეჟანი – 110, 373
 ბერელა (მოსამსახურე) – იხ. კოპახიძე ბერელა
 ბერი ჰორფირი – 198
 ბერძნიშვილი მამისა – 382
 ბერძნიშვილი მაქსიმე – 352, 355, 402
 ბროსე მარი – 217, 348, 362, 389
 ბუტკოვი – 354

ბ

გაბაშვილი ბესარიონ (ბესიკი) – 351, 356, 392
 გაბოძე ჯულიეტა – 4
 გაიანე გიორგი XII-ის ასული – იხ. ბატონიშვილი გაიანე
 გარიბალდი ჯუზეპე – 104, 371

გერცეზიუსი – 261
გიბონი – 203
გიორგი მეოთხე – 211
გიორგი მეცამეტე – 197, 362, 389, 395
გიორგი ყულარალაზი – 176, 177, 249
გიორგი XI – 359
გიორგი XII – იხ. ბატონიშვილი გიორგი (გიორგი XII)
გოგებაშვილი იაკობ – 356
გორჯასპი – 385
გრიბოდოვი – 377
გრიგოლა დიაკვანი – 98, 279, 285, 287, 288, 294, 397
გრიშაშვილი იოსებ – 397, 399
გურამიშვილი დავით – 381, 384, 401
გურამიშვილი გიორგი (ქუმელა) – 34, 36, 37, 354
გურიელის ქალი – 218
გუქა (ცოლი აზნაურ ნათალიშვილისა) – 196, 321, 386, 403

დ

დადიანი გიორგი – 352,
დადიანი დარეჯან – 5, 21, 29, 30, 52, 54, 57, 58-65, 67, 68, 70-72,
74-77, 114-117, 121, 171, 197, 200-203, 206-215, 219, 221, 225,
228, 229, 236, 245, 246, 249, 250, 252, 253, 255-258, 261, 262,
264, 267, 269-272, 300-302, 304, 312, 313, 315-318, 333, 349,
351, 352, 354, 355, 360, 361, 373, 374, 380, 388, 389, 390, 392,
400, 402, 404
დადიანი კაცია – 352
დადიანი ოტია – 352
დადიანის ასული – 117, 218
დადიანის ქალი – 58, 115, 361
დავიდოვი – 106
დავით (არჩილის ძე) – 82-85
დავით აღმაშენებელი – 97, 302
დავით (გიორგის ძე) – იხ. ბატონიშვილი დავით
დავით და კოსტანტინე – 218
დავით რექტორი – 348
დათუნა ფეიქარი – 80, 81, 85, 364
დარჩია მელიქი – იხ. ბებუთაშვილი (ბებუთოვი) დარჩია

დედოფალი თამარ – იხ. თამარ დედოფალი
დემეტრე (ანუ დიმიტრი) ეშკალაბაში – 55, 115, 155, 159, 211, 383, 406
დემურაშვილი დავითა – 55, 359
დიმიტრი ბაგრატიონის ქალი – 258
დიუმა ალექსანდრე – 367, 368
დოდაშვილი სოლომონ – 404
დრანსე ანა – 366
დუბროვინი ნიკოლოზ თედორეს ძე – 5, 220, 221, 223-228, 245,
253, 258, 260, 262, 265, 267, 268-270, 172-175, 349, 360, 393,
400, 402

ე

ედიგარას შვილი ალავერდბეგ – 31, 39, 354
ეკატერინა ხელმწიფა (ეკატერინა მეორე, ეკატერინე II) – 47, 55,
114, 174, 242, 243, 252, 257, 261, 265, 268, 309, 357, 358, 374,
394
ეკატერინე (ერეკლეს ასული) – იხ. ბატონიშვილი ეკატერინე
ელენე ელიზბარ ეშკალაბაშის ცოლი – 179
ელენე ერეკლეს ასული – იხ. ბატონიშვილი ელენე
ელიზბარ გიორგი ყულარალაზის ძე – 175-177, 240, 241
ელიოზისშვილი ნიკოლოზ (ანტონ ქათალიკოზის ნაზირი) – 30,
45, 195, 354, 388
ელისაბედ თეიმურაზ II-ის ასული – 363, 364
ელისაბედ (თეიმურაზ II-ის და) – 374
ელისაბედ (ოსეფა ყორღანაშვილის ცოლი) – 62
ენაკოლოფაშვილი (ენიკოლოფაშვილი) მირზა გურგენა – 242, 395
ენდრონიკაანთ ქალი ელენე/(ქაიხოსრო ანდრონიკაშვილის
ასული ნინო) – 116, 375
ენდრონიკაანთ ქალი მარიამი – 75
ენდრონიკაანთ ქალი ქეთევან (გიორგი XII-ის პირველი ცოლი) –
იხ. ანდრონიკაშვილი ქეთევან
ენდრონიკაშვილი აბელ – 8, 19
ენდრონიკაშვილი ზაალ (კუზიანი) – 23, 152, 161, 184, 386
ენდრონიკაშვილი ზაქარია – 23, 42, 73, 74, 114, 161, 223, 225, 352,
353, 362, 373, 383, 404
ენდრონიკაშვილი თამაზ – 23
ენდრონიკაშვილი თომა – 118

ენდრონიკაშვილი ნინია – 23, 161, 177, 184, 386
 ენდრონიკაშვილი რევაზ – იხ. ანდრონიკაშვილი რევაზ
 ენდრონიკაშვილი (ანდრონიკაშვილი) პაატა – 50, 114, 309, 311, 399
 ენიკოლოფაშვილი (ენაკოლოფაშვილი) მირზა აფრიამა – 395
 ენიკოლოფაშვილი (ენაკოლოფაშვილი) სოფიო – 395
 ერეკლე მეფე (ერეკლე II) – იხ. მეფე ირაკლი//მეფე ერეკლე
 ერისთავიანი – 167, 168, 248
 ერისთავი გიორგი – 59, 60, 125, 126, 129, 130, 132, 164, 177, 202,
 240, 249, 361, 377, 384, 391
 ერისთავი გიორგი, ელის(ზ)ბარ, თო(რ)ნიკე – 60, 361
 ერისთავი დავით – 159, 248, 383
 ერისთავი დათუნა – 168,
 ერისთავი ელი (ს)ზბარ – 175-177, 240, 241, 361
 ერისთავი ელიზბარ (შეთქმულების ერთ-ერთი მეთაური) – 369
 ერისთავი თორნიკე – 249, 361
 ერისთავი იასე – 377, 383
 ერისთავი რაფიელ – 356
 ერისთავი რევაზ – 177, 221
 ერისთავი სოფიო – 383
 ერისთავისშვილი მირმანოზ – 176
 ერისთავისშვილი მიხეილ – 176
 ერისთავისშვილი სოლომან – 176
 ერისთავისშვილი უთრუთ – 169, 170
 ერისთავი შანშე – 145, 155, 168-172, 176, 248, 249
 ერისთავი გიორგი – 100, 204, 207, 366, 391
 ერმოლოვი (ალექსი პეტრეს ძე) – 102, 123, 196, 324, 339, 340, 376,
 404, 410

3

ვარანცოვი (ვორონცოვი) მიხაილ – 5, 86, 87, 89, 90, 98-107, 204-
 207, 365, 366, 370, 371, 391, 392
 ვარდისახარი – 65
 ვახანია ნინო – 4
 ვახტანგ V (შაჰნავაზი) – 308, 359
 ვახტანგ გორგასალი – 339
 ვახტანგ (კარგი) – 58, 70, 75, 76, 218, 263, 351, 361, 362
 ვახტანგ მეფე (VI) – 9, 81, 134, 136, 141, 144-150, 155, 160, 168,

169, 171, 173, 179-181, 240, 248-250, 327, 328, 330, 359, 364,
373, 380, 381, 383, 385, 406, 407

ვახუშტი – 149, 169, 373

ვილა (იტალიელი კომერსანტი) – 367

ვორონცოვა (ბრანიცკაია) ელისაბედ ქსავერევნა – 367

ვ... (ქ. თბილისის ისპრავნიკი) – 133

ზ

ზავილეიცი // ზავილეისკი პეტრე დამიანის ძე – 126, 279, 378, 397

ზარდაშვილი ელისაბედ – 4.

ზებედე ღვდელი – 195, 388

ზუბალაშვილი ივანე – 367

თ

თაგაურები (დუდაროები) – 167

თაგაური/დუდარო როსტომი – 167

თაგაური/დუდარო სიღამონი – 167

თადია – 111-113, 184, 185, 196, 373, 387

თავადი რ... ა... – 51, 358

თავადი ა... თ... – 99

თალია (მისკარბაშ იოსებ ბებუთაშვილის ცოლი) – 201

თამაზ ეშკაბალაში – იხ. ორბელიანი თამაზ

თამაზ ყული ალა – 193, 194, 195

თამამშევი გაბრიელ – 89, 367

თამარ (ალექსანდრე ორბელიანის ბებია – მამის დედა) – 211

თამარ გიორგი მეფის ქალი – იხ. ბატონიშვილი თამარ

თამარ დედოფალი (ვახტანგ VI-ის ასული) – 145, 170, 173, 179,
327, 328, 359, 406, 407

თამარ მეფე (დედოფალი) – 253, 302

თამარი (ერეკლეს შვილი, დავით ორბელიანის მეუღლე) – 15, 58,
156, 158, 218, 350, 351, 361, 382, 392, 400

თამარი (იულონ ბატონიშვილის ქალი) – 325

თარგამოზი – 306

თარხნიშვილი დიმიტრი – 195, 388

თარხნის შვილი სოლომონ (მეითარი სოლომონ) – 54, 158, 266,
383, 402

თაქთაქიშვილი ელისბარ – 81, 85, 365
თაქთაქიშვილი იასე ელისბარის შვილი – 85, 365
თაყაიშვილი ექვთიმე – 347
თეიმურაზ მეორე – 79, 134-136, 143, 145-147, 150, 155, 158, 169-
173, 176, 179-182, 228, 248, 249, 297, 308, 363, 373, 374, 381,
383, 385, 386, 398, 407
თინათინი (ივანე სარდლის და) – 158, 358
თონიკე, გიორგი ქსნის ერისთავის ძმა – 60, 61, 290, 361
თულთანდილი – 133
თუმანიშვილები – 241, 243, 331
თუმანიშვილი ბარბარე გიორგის ასული – 366
თუმანიშვილი მანუჩარ – 11, 175, 237, 395
თუმანიშვილი მიხეილ – 395
თუმანიშვილი სულხან – 11, 175, 237, 351, 395
თუმანიშვილი შიომ – 11, 235, 237, 240, 395

ო

იაკობ (ორბელიანი) – 125, 133, 158, 378
იასე მსაჯული – 147
იბრეიმ ხანი (ყარაბაღის ხანი) – 23, 231, 299, 394
იესე (იასე, ვახტანგ მეფის ძმა) – 145, 146, 173, 363, 364, 373, 381
ივანე III – 396
იოანე კახთ აბაშიძე – 355 (იხ. აგრეთვე აბაშიძე ივანე)
იოსება ხურო – 265
იოსელიანი ავთანდილ – 376
იოსელიანი ეგნატე – 199-202, 210, 214, 233-236, 238, 241, 245, 246,
250-252, 391
იოსელიანი პლატონ – 5, 59, 60, 61, 102, 167, 168, 197-210, 212-219,
224, 351, 360, 361, 383, 388, 390, 391, 400, 402
იუდა – 185

პ

კავალევსკი – 267-270
კაკაბაძე სარგის – 360, 373, 379, 382, 384
კალატოზისშვილი იოსებ – 167, 315, 402
კარაევისშვილი (კარაევი, ყარაევი) ივანე(იოანე) – 45, 46, 49, 58,

59, 241, 257, 355, 358, 395
კარაევი ანტონ – 49-51, 355, 358
კარბელაშვილი პოლიევქტოს – 355
კარგი ვახტანგი – იხ. ვახტანგ (კარგი)
კეკელიძე კორნელი – 345, 346
კიკნაძე ვაჟა – 364
კიკნაძე ფილადელფოს (ბერი) – 198, 390
კონსტანტინოვი – 60, 254, 256
კოპახიძე ბერელა – 55, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 359, 387
კობტა ბელადი (მალაჩილა) – 47, 51, 52, 356, 358
კრონინი (გენერალი კნორინგი) – 266

ლ

ლაზარევი ივანე პეტრეს ძე (ლენერალი) – 201, 268, 270-272, 314, 315, 401
ლარაძე პეტრე – 348
ლეონიძე გიორგი – 345, 346, 373
ლევანი (თეიმურაზის შვილი) – 290-292, 294, 397
ლეონიძე (ლიონიძე) სოლომონ – 144, 214, 216, 217, 243-245, 251, 270, 327, 392
ლომისახარ (ხვარამზე) – 65, 97, 279, 370, 387, 396
ლორთქიფანიძე კირილე – 357

მ

მათე იოსების ძე – 357
მათუა – 31
მალაჩილა (კობტაბელადი) – იხ. კობტა ბელადი (მალაჩილა)
მამა ქრისტესია – 80, 81
მამუკა ეშკალაბაში – იხ. ორბელიანი მამუკა
მანსვეტაშვილი იაკობ – 389
მარიამ დედოფალი (ციციშვილი) – 163, 166, 167, 240, 315, 349, 384, 390, 401, 402
მარი ნიკო – 354
მარკიზ პაულუჩი (მთავარმართებელი) – 186, 187, 189, 191, 192, 387
მარკოზაშვილი – 141, 146, 240, 380

მაღალაშვილი თ. დ. – 92
მაყაშვილი ალექსანდრე – 164, 166, 258, 266, 270
მანაბელი ზაა[ლ (ბორტი) (ოთხი ზაალიდან ერთ-ერთი) – 152, 382
მელიქიშვილი ნინია (ივანე) – 45, 355
მელიქ მეჯღუმი – 223, 231, 232, 239, 394
მეფე გიორგი – იხ. ბატონიშვილი გიორგი (მეფე გიორგი, გიორგი XII)
მეფე ირაკლი//მეფე ერეკლე – 5, 6, 8-17, 19-77, 80-85, 87, 91-93,
97, 110-112, 114-118, 120, 121, 134-147, 149-165, 167, 169,
170, 172-186, 192, 197-204, 206, 208-233, 235-243, 245-258,
260-265, 268, 270, 272, 273, 275, 277, 281, 285, 293, 297, 299-
313, 315-319, 324, 325, 327-339, 347, 349-364, 373-375, 378-
389, 391, 392, 394, 395, 398-403, 405, 407-409
მეფე როსტომი – 308
მეფე სოლომონი – 19, 20, 21, 23, 24, 26-30, 32-34, 176, 177, 185,
214, 216, 217, 224, 240, 269, 352, 353, 373, 392
მზექალაშვილი ნინია – 114
მიმბაში სოლომან – 11, 174, 232, 237, 243, 256, 350, 395, 396
მიხეილ ნიკალაიჩი (ველიკი კნიაზი) – 106, 107, 369, 372
მონრეო – 206
მურავიოვი ანდრეი – 58-61, 197, 351, 360, 361, 389
მურავიოვი ნიკალაი ნიკალაიჩი (ლენერალი) – 102, 103-105, 205,
370, 392
მურვან ყრუ – 218
მუხრან-ბატონი ბარბარე – 61, 286, 290, 361
მუხრან-ბატონი (ბაგრატიონ-მუხრანსკი) გრიგოლ – 104, 256,
324, 371, 404
მუხრან-ბატონი (მუხრანის ბატონი, ბაგრატიონი) ივანე – 9, 15,
40, 41, 61, 70, 75-77, 117, 156, 214, 218, 221, 225, 229, 230, 242,
318, 351, 361, 362, 371, 375, 377, 394, 396, 402
მუხრან-ბატონი (ბაგრატიონ-მუხრანსკი) კონსტანტინე – 75,
125, 126, 128-130, 155, 218, 256, 377, 379
მუხრან-ბატონი ქეთევან – 75, 76, 218, 351
მუხრანბატონი თეიმურაზ – 131, 132, 256, 379, 397
მუხრანის ბატონი დავით – 256, 396
მხეიძე (ფხეიძე) ქეთევან ზაალის (გიორგის) ასული – 218, 361, 392
მხეიძე გიორგი – 218
მხეიძე გრიგოლ – 218
მხეიძე დავით – 218

მხეიძე კონსტანტინე – 218
მხეიძე პეტრე (გიორგის შვილი) – 218
მხეიძის ქალი – 181

ბ

ნაბათ ხანუმ – 31
ნადირშა (ნადირ-შაჰი) – 33, 57, 68, 136, 145-147, 155, 169-173,
181-183, 204, 228, 306, 307, 323, 329, 333, 335, 336, 380, 381,
385, 386, 394, 408
ნათალიშვილი გორჯასპი (გოჯასპი) – 196, 321, 386, 403
ნაისახარ – 65, 279, 396
ნაპალიონი (ნაპოლეონ ბონაპარტე) – 312, 320, 330, 387, 399, 400
ნეიმანი ალექსანდრე – 399
ნერსესი (პატრიარქი) – 126, 378
ნიკალაი ჰავლოვიჩი – 102, 103
ნიკოლოზი (კვართი საუფლო ეკლესიის დეკანოზი) – 246, 248, 254
ნინო (ბარბარეს ქალი) – 61, 286, 290, 361, 397
ნურსალბეგი – 403

ო

ომარ-ხანი – 140, 319, 403
ონანაშვილი ვაჩნაძე ლუარსაბ – 121
ონისიმე მღვდელი – 201
ორბელიანი ალექსანდრე – 2, 3, 12, 55, 57, 78, 79, 85, 90, 95, 113,
122, 133, 177, 178, 182, 196, 275, 296, 298, 333, 334, 344-349,
351-361, 363, 365-382, 384-394, 396-398, 400-405, 407, 408, 410
ორბელიანი (ყაფლანიშვილი) ასლან – 125, 133, 156, 158, 163, 164,
167, 191, 239, 242, 243, 272, 315, 163, 164, 167, 191, 239, 272,
315, 351, 378, 382, 384, 387, 401
ორბელიანი ბანგუა – 385
ორბელიანი გიორგი – 158, 385
ორბელიანი გრიგოლ – 106, 107, 348, 353, 367, 371-373, 378, 382,
389, 391
ორბელიანი გუქა – 196, 321, 386, 403
ორბელიანი (ყაფლანიშვილი) ანა – 96, 155, 180, 217, 392
ორბელიანი დავით – 10, 29, 49, 51, 66, 156, 214, 216, 218, 237, 239,

242, 302, 350, 351, 356, 358, 362, 369, 382, 383, 392, 400
ორბელიანი (ყაფლანიშვილი) დემეტრე (დიმიტრი) – 155, 159,
211, 359, 383, 406
ორბელიანი დიმიტრი – 109, 396
ორბელიანი ეკატერინე – 321, 373, 387, 403
ორბელიანი ელიზბარ ვახუშტის ძე (ემკალაბაში) – 155, 179, 384, 385
ორბელიანი ვახტანგ – 155, 192, 217, 286, 290, 316, 356, 359, 363,
368, 385-387, 402
ორბელიანი ვახუშტი – 204, 359, 384, 385
ორბელიანი ზაალ – 152, 159, 160, 164, 383
ორბელიანი ზაქარია – 106, 107, 372
ორბელიანი ზურაბ (დიმიტრი) – 106, 383
ორბელიანი თამაზ (ემკალაბაში) – 96, 159, 192, 361, 383, 387
ორბელიანი იაკობ – 125, 133, 158, 378
ორბელიანი ივანე – 61, 96, 158, 201, 266, 312, 314, 350, 361, 369,
382, 400
ორბელიანი ილია – 87, 89, 106, 366, 367, 372
ორბელიანი იოსებ – 158
ორბელიანი ლიზა (ელისაბედ) დიმიტრის ასული – 106, 371
ორბელიანი ლუარსაბ – 96, 125, 127, 133, 259, 369, 378
ორბელიანი მამუკა – 133, 159, 192, 383, 387
ორბელიანი მარიამ ლუარსაბის ასული – 376
ორბელიანი პაპუნა – 182, 297, 298, 358, 385, 398
ორბელიანი რევაზ – 155, 351, 382, 401
ორბელიანი როდამ – 359
ორბელიანი სალომე – 369, 383
ორბელიანი სამარადლო – 158
ორბელიანი სოლომან – 158
ორბელიანი სულხან-საბა – 359
ორბელიანი ქაიხოსრო (სარდალი) – 125, 133, 155, 158, 179, 378,
382
ორბელიანი ყაფლან – 158, 359, 385
ორბელიანი ჭაბუა (მზეჭაბუკ) დიანბეგი (მდივანბეგი) – 159,
214, 392
ოსეფა მილახვარი – 11, 29, 42, 61-64, 66, 68, 69, 175, 197, 201, 225,
237, 238, 324, 350, 351, 362, 389, 395, 403

პ

- პავლე (რუსეთის ხელმწიფე) – 273
პაპოვი – 61, 361
პასკევიჩი (ივან თედორეს ძე) – 102, 124-133, 287, 324, 367, 377, 404
პოლიცმეისტერი რ... – 127
პოტენკინი (პოტიომკინი პავლე სერგეის ძე) – 225, 228, 242, 394
პრიბილი ივანე ანტონის ძე – 355
პუშკინი ა. ს. – 367

ჟ

- ჟღენტი ნიკოლოზ – 4

რ

- რაზმაძე სოლომონ – 348
რეადი (რიადი) ნიკოლოზ – 102, 205, 392
რობაქიძე გრიგოლ – 366
რომანოვი მიხაილ ნიკოლოზის ძე („ველიკი კნიაზი“) – 106, 107, 369, 372

ს

- სალომე (იულონ ბატონიშვილის ცოლი) – იხ. ბატონიშვილი სალომე
სალომე (ორბელიანი, ლუარსაბისა და დავითის დაი) – 369, 383
სალომე ფარნავაზის ქალი – 197, 389
საბოლჩიკოვი (სახლის დოხტური) – 296
სკუდიერი ჯოვანი – 367
სოლომანი (იმერეთის მეფე) – 19-21, 23-30, 32-34, 185, 214, 217, 224, 269, 352, 353, 373, 392
სოლომონ, იმერეთის დიდი მეფე – 176, 177, 216, 240, 352, 353, 373
სოლომონ მიმბაში – 11, 232, 243, 256, 350, 395, 396
სოლომონ მსაჯული – იხ. ლეონიძე (ლიონიძე) სოლომონ
სოფიო (ბარამ ნაზირის ცოლი) – 110
სოფიო (სოლომან მიმბაშის ქალი) – 256, 396
სტრეკალოვი – 128, 129
სულეიმანი – 55

სულხან ბეგთაბეგი – 96, 233
სუხიტაშვილი ვახტანგ – 388
სუხტილინი – 125, 377

ტ

ტაბიძე ტიციან – 366, 387
ტიხანოვი (ლუბერსკისპრავლენიის სეკრეტარი) – 279
ტორმასოვი (ტორმუსოვი) ალექსანდრ (მთავარმართებელი) –
96, 348, 352, 370
ტოტლებენი გოტლიბ (გენერალი) – 47, 48, 357

უ

უნდილაძე ალავერდ-ხან – 409

ფ

ფალავანდიშვილი (ფალავანდოვი) ნიკოლოზ იოსების ძე – 123,
125, 128, 129, 133, 376
ფალავანდიშვილი ელიაზარ – 45, 54, 71, 72, 161, 163, 166, 174,
201, 355, 356, 359, 383, 391
ფალავანდიშვილი იესე (ფალავანდოვი იასე) – 325, 376, 404
ფანაალა (ყაზახის მელიქი) – 15, 351
ფრიდერიკო – 92

ქ

ქალბალაი (ნახჩოვნის ხანი) – 221
ქალუა (ოსეფა მილახვრის ქალი) – 238
ქერიმ-ხან – 306, 307, 399
ქეთევან დედოფალი (ნამებული) – 248, 302
ქეთხუდოვი გოგია – 126
ქიტესა – 323, 403
ქობულაშვილი ქეთევან – 159, 383
ქობულოვი (ქობულაშვილი) დავით – 122, 297, 373, 398
ქსნის ერისთავი დავით – იხ. ერისთავი დავით
ქსნის ერისთავი ელიზბარ – იხ. ერისთავი ელი(ს)ზბარ

ქსნის ერისთავი გიორგი იასეს ძე (სენატორი) – იხ. ერისთავი გიორგი
ქსნის ერისთავი რევაზ – იხ. ერისთავი რევაზ
ქსნის ერისთავი შანშე – იხ. ერისთავი შანშე
ქსნის ერისთავი სოფიო – იხ. ერისთავი სოფიო
ქსნის ერისთავიანები (ერისთავები, ერისთავის შვილები) – 10, 60,
167-170, 176, 177, 248, 249, 332
ქურდაშვილი (ერეკლეს მოსამსახურე) – 138, 304, 305

ლ

ლამბურსკის ხელმწიფე – 313
ლუდოვიჩი (გუდოვიჩი) ივანე ვასილის ძე – 18, 20, 222, 352

ყ

ყაფლანიშვილი ასლან – იხ. ორბელიანი (ყაფლანიშვილი) ასლან
ყაფლანიშვილი გიორგი-გორჯასპი-პაპუნა – 385
ყაფლანიშვილი დავით – იხ. ორბელიანი დავით
ყაფლანიშვილი (ორბელიანი) ანა (ვახტანგის ქალი) – 180, 181,
217, 392
ყაფლანიშვილი ვახტანგ – 179, 180, 181, 189, 217, 392
ყარაევი იოსებ – 355
ყარაშვილი/ყარაევი ანტონა (ექიმბაში) – 49-51, 355, 358
ყარაშვილი/ყარაევი ივანე (აქიმი) – 45, 58, 241, 257, 355, 358, 395
ყაზბეგი ალექსანდრე – 366
ყაზიმოლა – 324
ყიფიანი დიმიტრი – 105, 371
ყორღანაშვილი ოსეფა (მილახვარი) – იხ. ოსეფა მილახვარი
ყორღანაშვილი სტეფანე – 62, 63
ყორღანოვი ალალუა – 63
ყორღანოვი ივანე იოსების ძე – 99, 324, 403

შ

შააბასი – 45, 248, 409
შამილი – 86, 87, 90, 98-100, 106, 204, 366, 371
შამირ-ალა (მდიდარი სომეხი) – 63, 308-310
შამშადილის სულთანი – 305

შანშიაშვილი იარალი – 199, 389, 391
შალბათაშვილი ავეტიქა – 11, 175, 237
შალბათაშვილი იოსებ – 11, 29, 175, 225, 237
შალბათაშვილი შიომ – 11
შარვაშიძე გიორგი – 366
შაზადა – 307
შევჩენკო ტარას – 366
შუშანა – 63

ჩ

ჩიჯავაძე – 179
ჩოლოყაყვი (ჩოლოყაშვილი) ნიკოლოზ – 298, 397
ჩოლოყაშვილი ახუა (ანა) – 110, 373
ჩოლოყაშვილი გიორგი – 58, 110, 184, 196, 221, 321, 373, 386, 387, 403
ჩოლოყაშვილი გრიგოლ – 125, 378
ჩოლოყაშვილი მაკა – 355
ჩოლოყაშვილი მელიტა – 387
ჩოლოყაშვილი თადია – 111-113, 184, 185, 196, 373, 387
ჩუბინაშვილი დავით – 348
ჩხეიძე როსტომ - 4

ც

ცერცვაძე მაია – 4, 362
ციციანოვი პავლე დიმიტრის ძე – 93, 167, 212, 315, 316, 355, 384
ციციშვილი გიორგი (ხათა გოგია) – 9, 161, 163, 201, 240, 241, 243, 270, 349, 384, 387, 401
ციციშვილი დავით – 114, 221, 354, 373
ციციშვილი დიმიტრი – 81, 85, 365
ციციშვილი ესტატე – 29, 354, 367
ციციშვილი ზაქარია – 176, 331
ციციშვილი მარიამ – 9, 349, 384, 387, 390, 401

წ

წერეთელი აკაკი – 353, 366, 379
წერეთელი ზურაბ – 224

ჭ

- ჭავჭავაძე ალექსანდრე – 318, 325, 369, 378, 383, 394, 395, 402
ჭავჭავაძე გარსევან – 9, 162, 164, 226, 239, 241-243, 258, 270, 318,
325, 350, 384, 395, 403
ჭავჭავაძე ილია – 362, 371, 372, 389, 401
ჭიჭინაძე ზაქარია – 356, 363, 368, 393

ხ

- ხაჩიშვილი ივანე (თოფჩი) – 114
ხათა გოგია – იხ. ციციშვილი გიორგი
ხატულაშვილი სოლომონა – 55
ხეიძის ქალი ქეთევანი – 58, 75, 181, 218, 263
ხერხეულიძე ანდრია – 88
ხერხეულიძე ომან – 48, 49, 51, 91, 92
ხორეშანი – 106
ხოშტარია დავით – 368
ხუდადბეგი – 193, 194

ჯ

- ჯ. ორბელიანი ალექსანდრე – იხ. ორბელიანი ალექსანდრე
ჯ. ორბელიანი ასლან – იხ. ორბელიანი ასლან
ჯ. ორბელიანი დემეტრე (დიმიტრი, ეშკალაბაში) – იხ. ორბელი-
ანი დემეტრე
ჯ. ორბელიანი ელიზბარ – იხ. ორბელიანი ელიზბარ
ჯ. ორბელიანი თამაზ – იხ. ორბელიანი თამაზ
ჯ. ორბელიანი იაკობ – იხ. ორბელიანი იაკობ
ჯ. ორბელიანი ლუარსაბ – იხ. ორბელიანი ლუარსაბ
ჯ. ორბელიანი ქაიხოსრო – იხ. ორბელიანი ქაიხოსრო
ჯანდიერიშვილი რევაზ – 85
ჯავათხან (განჯის ხანი) – 33, 40, 43, 45, 200, 222, 223, 228-232,
236, 299, 308, 310, 352, 355, 394
ჯავახიშვილი მიხეილ – 351
ჯავახიშვილი ნიკო – 381
ჯოლოგუა თამაზ – 4
ჯორაშვილი ზაქარია – 323, 403

გეოგრაფიულ სახელთა საძიებელი

ა

აბაზაბათის ციხე – 124
ავარიის სახანო – 222, 228-231, 403
ავლაბარი – 37, 39, 66, 84, 118, 119, 121, 130, 133, 151, 233, 235, 257,
265, 270, 288, 327, 328, 339, 340, 406
ავსტრია – 394
ავჭალა – 39, 57, 153, 352
აზერბაიჯანი (ადრიბეჟანი) – 17, 28, 41, 233, 307, 394
აზია – 226, 274
ალავერდი – 56, 134, 135, 155, 180, 217, 303, 360
ალაზანი – 57, 120, 135, 139, 140, 143, 150
ალექსანდრე ნეველის ლავრა – 350, 352, 401
ალგეთი – 98, 279
ამიერკავკასია – 368, 376, 386, 392
ანანური – 42, 170, 224, 225
ანგლია – 102, 217, 265, 313
ანწუხი – 137, 139, 170, 172, 323
არაგვი – 17, 18, 76, 167-170, 248
არგვეთი – 218
ასანხოჯალო – 212
ასპინძა – 5, 47, 48, 49, 54, 55, 331, 356, 357, 358, 369, 383
ასტრახანი – 101
ათენი – 361
ალსტაფა – 24, 226
ანყური – 47
ახალციხე – 5, 134, 171, 172, 193, 195, 252, 331, 346, 353, 357, 360, 379, 381
ახალგორი – 169

ბ

ბაბატანთ კარი – 42, 225
ბაზალეთის ტბა – 169
ბაღყარეთი – 398
ბაშკადიკლარი – 106, 372
ბერლინი – 366

ბირთვიზის სიმაგრე – 15
ბოლნისის მუნიციპალიტეტი – 362
ბოროდინოს ველი – 376, 377
ბორჩალო – 15, 18, 20, 193, 222, 223, 310, 324, 354
ბურდულიანთ კარი – 43, 225
ბუხარა – 310

ბ

განჯის კარი – 339
განჯის ციხე – 33, 45, 200, 228, 232, 299
განჯა (განჯის ხანი) – 15, 28, 45, 200, 222, 223, 228-231, 235, 239,
244, 252, 253, 197, 299, 300, 310, 339, 355, 397
გარეთუბანი – 212, 256, 288
გელათი – 353
გეორგიევსკი – 350, 394
გერმანია – 313, 357
გლდანის მხარე – 153
გორი – 13, 14, 152, 176, 309, 381, 388
გურია – 380

დ

დარბანდი – 171, 181
დარიალი – 357
დაღესტანი – 322, 358, 366, 403
დიდო-ანწუხი – 137, 139, 170, 172
დიდყაბართო//ყაბარდო – 18, 398
დიდყაბართოს ნალჩიკი – 122, 296, 297, 373
დიღმის გზა – 39
დიღმის კარი – 339
დიღმის ველი (მინდორი) – 131, 379
დიღმის ვინროები – 132, 288, 289
დიღმის ფონი – 193
დიღომი – 57, 207, 278, 279, 281, 285-291, 295
დონის მდინარე – 101, 314, 400
დონის მონასტერი – 385
დუშეთი – 167

ა

ევროპა – 16, 50, 59, 89, 93, 127, 142, 144, 148, 269, 270, 274, 275,
313, 320-323, 325, 326, 330, 371, 374, 399, 405
ერევანი – 124, 125, 140, 155, 182, 204, 221, 222, 367, 377, 380
ეფრატ-ტრაპიზონი – 101, 353

ბ

ვატიკანი – 363
ვერის ხეობა – 42

თ

თაბორის მთა – 354
თათრის სოფლები – 18, 212
თავისუფლების (პასკევიჩ-ერევანსკის//ერევნის) მოედანი – 367
თელავი – 43, 44, 134, 135, 214, 215, 220, 225, 228, 251-253, 261, 262,
265, 300, 309, 374
თელეთი – 16, 32
თიანეთი – 186, 320, 321
თუმანიანთ სოფელი ხელთუბანი – 331
თუქურმიშას მინდორი – 166
თურქეთი – 357, 366
თუშეთი – 19, 320

ი

იალლუჯი – 16, 17
ივერია – 299, 307, 309, 310, 330, 331
ივრის მდინარე – 112, 214, 298, 386, 397, 403
იმერეთი – 10, 12, 13, 17, 19, 20, 23, 34, 58, 75, 91, 114, 137, 156, 157,
166, 169, 176, 177, 179, 181, 185, 214-218, 224, 240, 263, 269,
270, 318, 320, 349, 352, 353, 357, 361, 369, 373, 380, 381, 392,
400
ინგლისი – 366, 394
ინდოეთი – 63, 68, 169, 170, 172, 180, 276, 307, 308, 310, 329, 335,
336, 385, 392, 408

ირანი – 366, 376, 377, 385, 386, 394, 409
ისპაანი – 335, 409
იტალია – 355, 367, 371, 387

კ

კავკაზია (კავკასია) – 18, 20, 101, 134, 252, 266, 274, 306, 320-322,
324, 352, 365, 366-368, 371, 377, 378, 388, 391-393, 404
კაიშაური – 315
კასპიის ზღვა – 101, 320, 324
კახეთი – 8, 17, 19, 21, 23, 29, 35, 43, 56, 58, 70, 81, 134, 135, 137, 140,
145-147, 155, 156, 160, 167-172, 180, 181, 186, 187, 189, 193-
196, 204, 212, 214, 248, 265, 303, 304, 318, 320, 321, 323, 324,
327, 340, 372, 373, 380, 386, 388, 390, 395, 402, 403, 406, 407
კოდის სოფელი (კოდა) – 276
კოჯორი (იგივე ტაბხმელის მთის გზები) – 32, 34, 339
კონსტანტინეპოლი – 63
კრწანისი – 11, 12, 36, 347-349, 352-356, 358, 381, 386, 393, 394
კუკია – 151, 153, 288
კუნძული კაპრიელი – 104

ლ

ლამისყანა – 290
ლიახვის ხეობა – 249
ლილო – 43, 265
ლომისის ეკლესია – 167
ლორეს ხეობა (ლორე) – 63

მ

მამადავითის ეკლესია – 366
მანგლისი – 193
მარაბდის მინდორი – 194
მარნეულის მინიციპალიტეტი – 355
მახათა – 40, 151
მცხეთა – 221, 145, 146, 254, 262, 303, 361, 391
მდ. დონი – იხ. დონის მდინარე

მდ. იორი – 112, 214, 298, 386, 397, 403
მდინარე მაშავერა – 212
მდინარე ქცია – 63, 64, 175
მეფის ვახტანგის გორგასლანის ეკლესია – 339
მესხეთი – 357
მეტეხის ეკლესია – 339
მეტეხის ხიდი – 225, 265, 228
მისირი – 310
მოსკოვი – 199, 201, 209, 226, 309, 385, 390, 394, 396, 401, 404
მონამეთის მონასტერი – 218
მთანმინდა – 366
მთიულეთი – 22, 30, 42, 167, 184, 225, 316, 318, 320, 349, 350, 375,
379, 396, 400, 402
მტკვარი (მტკუარი) – 9, 12, 16, 17, 20, 22-25, 28, 37, 38, 49, 53, 144,
151, 193, 194, 227, 265, 338-340, 366

ბ

ნაქულბაქევის მთა – 131, 379
ნალარახანა – 340.
ნათლუხი – 38, 223
ნახჩოვანი – 221, 222
ნეიშინის მინდორი – 135, 136, 359, 379
ნიახურას ველი – 319, 322, 403

ო

ოდესა – 366
ოდიში – 380
ორენბურგი – 89, 325
ოსეთი – 167, 320
ოსმალეთი (ოსმალო) – 10, 12, 18, 47, 48, 49, 53, 54, 56, 70, 102, 103,
106, 115, 125, 129, 132-138, 140, 145, 150, 152, 153, 156, 169,
172, 176, 180, 181, 193, 242, 249, 251, 252, 254, 269, 300, 310,
324, 331, 349, 357, 358, 377, 379

პ

პეტერბურგი – 58, 105, 165, 197-199, 201, 209, 210, 218, 224, 226,
254, 258, 259, 261, 168, 309, 311, 315, 316, 319, 324, 348-350,
354, 355, 378, 389-391, 393, 397, 400, 401, 404
პეჩორა – 404
პოლონეთი (პოლშა) – 274, 313, 314, 378, 400
პრუსია – 313

რ

რეინი – 313
რიყე – 84, 151, 328
რუსეთი – 5, 9, 14, 18-20, 29, 35, 46, 47, 50, 52, 55, 59, 86, 92-94, 96,
98-103, 105-17, 114, 115, 123-125, 133, 134, 142, 145, 148, 155,
160, 164-171, 177, 179-181, 183-185, 196, 200, 202, 203, 205,
210, 212, 220-227, 231, 232, 238-240, 242, 243, 245-250, 252,
254, 255, 257-275, 312, 325, 348-350, 352-355, 357, 358, 360,
361, 363-366, 371, 374, 376-378, 384, 385, 387, 389, 390, 393,
395, 396, 399-404, 410

ს

საბურთალოს მინდორი – 132, 288
საგარეჯო – 18, 112, 184, 185, 188, 196, 373, 376, 386, 387, 403
საგურამო – 39, 41, 42, 115, 153, 158, 204, 225, 383,
სალმასტი – 324
სამეგრელო – 218, 352
სამგორის მინდორი – 72, 111, 112
სამუხრანო – 9, 41, 75, 291
სარდარაბათის ციხე – 124
საფრანგეთი – 366, 377, 387, 394
საქართველო – 5, 7-11, 13, 14, 16-19, 27-30, 40-48, 50, 51, 55-61,
63, 64, 67, 69, 71, 74, 76, 77, 79, 80, 82, 84-87, 90, 92, 94-103,
106, 109, 114, 115, 123-125, 129, 131-134, 136-158, 160-185,
187, 188, 196, 197, 199, 201, 203, 208-210, 212, 216, 218, 220,
221-232, 235, 237-240, 242, 245-251, 253-258, 260-276, 292,
295-297, 299-303, 305-310, 312, 314, 315, 317-325, 327-329,

331, 332, 334, 336-338, 340, 346, 349-355, 357, 358, 360, 361,
363-365, 367, 369-378, 380-384, 386-391, 393, 395-397, 399-
402, 404-407

სეიდაბათის ბალები – 37, 38

სინდეთი – 333, 408

სიონი – 52, 53, 55, 144, 157, 189, 237

სილნალი – 8, 19, 133, 137, 224, 305

სოფ. ანაგი – 248

სოფ. ბაიდარი – 44, 352, 355

სოფ. ბოგვი – 279

სოფ. ენაგეთი – 98, 279

სოფ. ველისციხე – 120, 212, 374

სოფ. ვეჯინი – 374

სოფ. ძალისი (ძალისი) – 290, 291

სოფ. კაზრეთი – 79, 90, 296, 363, 365

სოფ. კაკაბეთი – 403

სოფ. მარტყოფი – 109-111, 282, 283, 372, 386

სოფ. პატარძეული – 110, 112, 113, 373

სოფ. უსტ-ცილმა – 404

სოფ. ქვეში – 180

სოფ. ყარაბულახი – 111, 113, 183, 184, 298, 373, 386, 397

სოფ. ცურტავი – 362

სოფ. ხაშმი – 214, 386

სოლოლაკი – 32, 37, 43, 212

სომხეთი – 307, 308, 350, 361

სომხითი – 56, 134, 140, 155, 170, 172, 173, 179, 181, 182, 303, 309,
320, 330-332, 382

სოღალუხი – 12, 16, 17, 20, 22-24, 28, 31, 33, 36-38, 43, 207

სპარსეთი – 14-16, 19, 24, 26, 28, 39, 40, 43, 44, 70, 74, 123-125, 145,
153, 156, 166, 168-170, 172, 181, 196, 228, 232, 248, 249, 252,
265, 269, 301, 306, 307, 319-321, 324, 336, 348, 351, 354, 372,
376, 380, 381, 387, 388, 399

სპარს-ივერია – 307

სურამის ციხე – 172

სვეტიცხოველი – 363, 401

ტ

ტაბახმელა – 16, 34, 57

ტირიფონას მინდორი – 12, 43

ტრაპიზონი – 101, 353

ტფილისი//თბილისი – 5-7, 10-12, 14, 20, 21, 23, 29, 32, 43, 44, 52-55, 57, 71, 72, 76, 78, 83, 93, 98, 102, 106, 107, 109, 110, 112, 113, 115, 120, 123, 125, 129, 131-133, 135, 137, 151, 154, 157, 171, 178, 179, 181-183, 185, 186, 189, 190, 193, 196, 207, 212, 214, 224-227, 232, 233, 250, 252, 253, 259, 262, 265, 275-278, 283, 286-288, 293-296, 299, 300, 307, 308, 312, 318, 320, 321, 338, 339, 340, 347, 348, 351, 352, 354, 356, 357, 359, 360, 365, 367-369, 372-374, 376, 377-382, 384-386, 390, 393-396, 401-403, 406, 408, 410

უ

უეზდის ქალაქები – 132

უკრაინა – 366, 400

ფ

ფრანცია – 102, 265, 313

ფშავი – 56, 134, 135

ფშავ-ხევსურეთი – 19

ქ

ქ. ბელგოროდი – 403

ქ. ვლადიმირი – 363

ქ. ვორონეჟი – 353, 389, 391

ქ. თაფრიზი – 101, 324

ქ. ისპაჰანი – 335, 409

ქ. კალულა – 325

ქ. ნოვგოროდი – 378

ქ. ოლონეცი – 390

ქ. სტავროპოლი – 367

ქ. ტამბოვი – 350

ქართლი – 9, 10, 12, 13, 17, 43, 56, 57, 77, 131, 134, 140, 145, 147, 149,
155, 159, 168, 170-173, 176, 179, 181, 182, 188, 195, 218, 249,
303, 304, 318, 320, 330-332, 340, 363, 364, 372, 373, 380-382,
385, 406, 407
ქართლის ტირიფონა – 43
ქართლ-კახეთი – 13, 83, 109, 145, 171, 176, 177, 186, 214, 216, 217,
224, 256, 350, 357, 364, 386, 397
ქაშუეთის ეკლესია – 106
ქვემო ქართლი – 172, 372, 381
ქიზიყი – 17-19, 22, 23, 26, 28, 40, 56, 70, 73, 114, 134, 135, 160, 161,
189, 210, 223, 225, 229, 248, 308, 310, 349, 352, 353, 362, 373,
404
ქიზიყ-კავკასია – 134
ქისტაური – 167
ქოლაგირის ციხე – 63, 175, 362
ქსანი – 41, 167, 240
ქუჩუკ-კაინარჯი – 357

ყ

ყაზახ-ბორჩალო (ყაზახი) – 15, 18, 20, 27, 44, 123, 222, 223, 310, 351
ყანდაარი – 204, 359
ყარაბაღი – 23, 44, 45, 221, 222, 225, 227, 231, 276, 299, 394, 397
ყარაბულახი – 111, 113, 183, 184, 298, 373, 386, 397
ყარაია – 115
ყარაიაზი – 16, 57
ყიზილბაში – 10, 15, 18, 68, 155, 171, 186, 196, 239, 307, 310
ყუარელის ციხე – 140

შ

შამშადილი – 15, 18, 20, 23, 222, 223, 305, 310
შავი ზღვა – 101, 320, 324
შავნაბადას მთა – 24
შაქის სახანო – 397
შუამთის მონასტერი – 390
შუშა – 23, 386

ჩ

ჩეჩნეთი – 366
ჩერქეზი (ჩერქეზეთი) – 5, 17, 18, 20, 102, 167, 297, 397
ჩინეთი – 310
ჩრდილოეთ კავკასია – 366
ჩუმლაყი – 189, 191
ჩულურეთ-კუკია – 151
ჩულურეთი – 151

ც

ციმბირი – 196, 321, 404
ციხის ძირის სოფელი – 42, 225

წ

წყნეთის გზა – 35

ჭ

ჭალა – 16, 111, 112, 152
ჭარ-ბელაქანი – 12, 13, 17, 134-139, 143, 150, 153, 160, 305, 224

ხ

ხარფუხი – 288
ხარკოვი – 366
ხევსურეთი – 19, 167, 315, 320
ხივი – 310
ხორასანი – 170, 171, 173, 385
ხუნძახი – 403

ჯ

ჯავანბულახი – 124

ქურნალ-გაზეთებისა და წიგნების საკიბელო

„ალა-მაჰმად-ხანის მიერ შეპყრობა ტფილისისა“	348
„ალა-მაჰმად-ხანის შემოსევა ტფილისში“	347
„ბედი ქართლისა“	355, 356
„ბრძენი აღმოსავლეთისა“	364, 365
გაზ. „კავკაზი“	348
გაზ. „კვალი“	385
გაზ. „საქართველო“	369
„გეორგიანული ისტორია“	365
„თ. ალექსანდრე ჯამ.-ორბელიანის ნაწერი და ოთხი ლექსი თ. ვახტანგ ვახტანგის-ძის ორბელიანისა“	356, 363, 368
„თბილისის ძველი სასტუმროები“	368
„ივერიელთა ერთობის ტრაქტატი“	380
„კალმასობა“	348, 355, 386, 402
„კავკასი“	366
„კავკასია“	367
„კავკასიაში რუსების ომისა და მფლობელობის ისტორია“	393
„კავკასი კალენდარ ნა 1869 გოდა“	392
„ლიტერატურული წრეები და სალონები საქართველოში“	367
„მასალები კავკასიის ახალი ისტორიისათვის“	354
„მასალები საქართველოს ეკონომიკური ისტორიისათვის“	382
„მასალები XIX საუკუნის პირველი ნახევრის ქართული საზოგადოებრიობის ისტორიისათვის“, II	402
„მეფობა ირაკლი მეორისა, მეფის თეიმურაზის ძისა“	358
„მგზავრობა ჩემი ტფილისიდან პეტერბურგამდის“	378
ჟ. „ივერია“	354, 393
ჟ. „მოამბე“	347
ჟ. „საისტორიო მოამბე“	376
„რვა თვე შამილის ტყვეობაში“	366
„საქართველო და სომხეთი“	361
„სიტყვა მამულის ტრაპეზზედ“	365, 369, 388
„ქართული ქრესტომათია“, ნაწ. I	348
„ყარამანიანი“	351
„შამილის ტყვე ქალები“	366
„წერილები და მასალები საქართველოს ისტორიისათვის“, წიგნი I	360, 373, 382, 384

თხზულებათა ანბანური საკიბელი

ასპინძის ომი 1770-სა წელსა.....	47-356
[ალამამადხანის შემოსვლა ქ. ტფილისში (1795-სა წელსა სეკტენბრის 11-სა დღესა)].....	7-347
დალისტინდგან ლეკების გამოსვლა ახალციხეში.....	134-379
ვარანცოვთან ჩემი დაბეზლება.....	86-365
თა გივი ამილახვრის გაქცევა ქ. ტფილისიდან.....	179-384
კაპუცინთა პატრების შეთქმა.....	79-363
მამიჩემისაგან ლალატი მეფის ირაკლისა.....	183-385
მეფის ირაკლის მეორის დროის ცოცოტა ანბები	
ანუ ზოგიერთი მაშინდელი პირნი.....	155-382
მეფის ირაკლის მეორის სიყვარული ქალისა პირველად.....	335-409
მეფის ირაკლის მეორის მეუღლე დარია ანუ დარეჯან.....	58-360
მეფის ირაკლის პატარა ჯიბის ბოხჩა.....	334-408
მეფის ირაკლის სანერელი.....	333-408
მეფის ირაკლის II-ს ისტორიაზედ.....	91-368
მეფის ირაკლის 2-სა უკანასკნელის ჟამების ამბავი	
ალამამადხანის შემოსვლის შემდეგ საქართველოში.....	299-399
პირველი ამბავი მეფის ირაკლის მეორისა.....	56--359
პირველი ხოლერა აქ ქ. ტფილისში [საქართველოში].....	276-396
პლატონ იოსელიანსა.....	197-388
რაც რუსები მოსულან საქართველოში იქიდგან აქამდისინ	
ქართულებს შეთქმა წინააღმდეგ რუსეთისა.....	312-399
რუსების დასი ქართულები ჩემზედ.....	96-369
საქართველოს მეფის ირაკლის ძე ლევან.....	114-373
შეთქმა მეფეს ირაკლის მეორეზე საქართველოში.....	80-363
ჩერქეზებში ანდაზად დარჩენილი.....	297-397
ძველი მოზღუდვილება ქ. ტფილისისა.....	338-410
ხუთი წლის ბატონიშვილი ირაკლი.....	327-405
1811-ის წლის ჭირი საქართველოში.....	109-372
1829-სა წელსა არეულობა საქართველოში.....	123-376
1867-სა წელსა გიორგი მეთორმეტე (თუნდა ახლა ასე ვთქვათ რომ მეფე გიორგი მეთორმეტე იყო) უკანასნელი მეფე საქართველოსი და მისი შეერთება რუსეთთან. (ამის მთხზველის დუბროვინის მიმართ პასუხი).....	220-393

ISBN 978-5941-9865-6-7

9 785941 986567